

Névtani Értesítő

38.

Budapest
2016

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Magyar Nyelvtudományi
és Finnugor Intézetének lektorált folyóirata**

Felelős szerkesztő: FARKAS TAMÁS

Szerkesztő: SLÍZ MARIANN

Szerkesztőbizottság:

BAUKO JÁNOS, BÖLCSKEI ANDREA, FÁBIÁN ZSUZSANNA,
GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA, HOFFMANN ISTVÁN, JUHÁSZ DEZSŐ,
LACZKÓ KRISZTINA, TÓTH VALÉRIA

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107 – E-mail: nevtert@btk.elte.hu

Internetes elérhetőség: <http://nevtert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (nyomtatott) – ISSN 2064-7484 (online)

38. szám

Budapest, 2016

A kötet megjelenését támogatta:

MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó
Bizottsága

ELTE BTK HÖK

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZENTGYÖRGYI RUDOLF: A Tihanyi alapítólevél személynevei III. Személynevek és helynevek kapcsolata	9
N. FODOR JÁNOS: A történeti személynév földrajz mint a nyelv földrajz egyik kutatási területe II. Név földrajzi módszer a nyelvjárástani kutatásokban	19
FARKAS TAMÁS: A magyar családnévanyag kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai vizsgálata	33
SLÍZ MARIANN: A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusa a magyar családnevek rendszerében. Egy történeti névtipológiai vizsgálat tanulságai	53
SCHIRM ANITA: Adalékok a nyelvhasználók családnevekkel kapcsolatos ismeretéhez	67
HORVÁTH LÁSZLÓ: Egy józsefvárosi bérház női cselédeinek keresztnévei a 19–20. században	79
PÁJI GRÉTA: Írói névadási tendenciák és stratégiák Kosztolányi Dezső novellái alapján	85
MIKESY GÁBOR: Földrajzi nevek a közigazgatásban	101
DITRÓI ESZTER – VARGHA FRUZZSINA SÁRA: Települések közti nyelvjárási és névföldrajzi hasonlósági viszonyok összevető elemzése Vas és Zala megyében	113
HARALD BICHLMEIER: Néhány megjegyzés a pannóniai víznevek legrégibb rétegéhez I. <i>Sáva/Száva/Save</i>	131
KOVÁCS ÉVA: A Százdi alapítólevél nyelv- és névtörténeti forrásértékéről	143
SEBESTYÉN ZSOLT: Hegy- és településnevek a Felső-Tisza-vidéken	157
TÖRÖK KATALIN: Hely- és személynevek a magyar internetes gasztronómiai blogok és receptgyűjtemények ételneveiben	171

MŰHELY

LACZKÓ KRISZTINA: A tulajdonnévi helyesírás változásai az AkH. 12. kiadásában	181
POMOZI PÉTER – FÖLDESI ESZTER: Az észti névtervezés az észti nyelvpolitikai modell tükrében	193
HOFFMANN ISTVÁN: A Kiss Lajos-díj 2016. évi nyertese: dr. Póczos Rita	209
RÁCZ ANITA: Etnonimák a régi magyar településnevekben. Habilitációs értekezés összefoglalója	211
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2015-ben: KISS MAGDALÉNA, A Körösmente folyóvízneveinek névrendszertani vizsgálata; TÓTH LÁSZLÓ, Elméleti és módszertani lehetőségek az irodalmi onomasztikában. Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben (Különös tekintettel Hollóidő című regényére); DITRÓI ESZTER, Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben	217

KÖNYVSZEMLE

BÖLCSKEI ANDREA: Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar névkutatás a 21. század elején.	229
--	-----

FÁBIÁN ZSUZSANNA: Enzo Caffarelli ed.: Nomi italiani nel mondo. Studi internazionali per i 20 anni della »Rivista Italiana di Onomastica«. Italian Names in the World. International Studies for the 20 Years of »Rivista Italiana di Onomastica« [Olasz nevek a világban. Nemzetközi tanulmányok a Rivista Italiana di Onomastica 20. évének köszöntésére]	233
KOCSÁR LILLA: Paula Sjöblom – Terhi Ainiala – Ulla Hakala eds.: Names in the Economy: Cultural Prospects [Nevek a gazdaságban: kulturális távlatok]	237
KRIZSAI FRUZZSINA: Oliviú Felecan – Daiana Felecan eds.: Unconventional Anthroponyms. Formal Patterns and Discursive Functions [Nem konvencionális tulajdonnevek. Alaki mintázatok és diszkurzív funkciók]	240
GYÖRFFY ERZSÉBET: Bauko János: Bevezetés a szocioonomasztikába. Oktatási segédlet	242
BAUKO JÁNOS: Két szlovákiai névtani kiadványról (Milan Majtán: Naše priezviská [Családneveink]; Jaromír Krško: Úvod do toponomastiky [Bevezetés a helynévkutatásba])	247
SZENTGYÖRGYI RUDOLF: Kovács Éva: A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás	249
TÖRÖK TAMÁS: Bába Barbara szerk.: Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdú-böszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei	253
SEBESTYÉN ZSOLT: В. В. Лучик: Етимологічний словник топонімів України [Ukrajna helyneveinek etimológiai szótára]	255
TÜCSÖK DOROTTYA: Manfred Niemeyer Hrsg.: Deutsches Ortsnamenbuch [Német helynévszótár]	257
HALÁSZ ESZTER – SIMON JUDIT: Egy nemzetközi helynévtani könyvsorozat első négy kötetéről (Peter Jordan – Hubert Bergmann – Caroline Burgess – Catherine Cheetham eds.: Trends in Exonym Use [Írányzatok az exonimák használatában]; Peter Jordan – Ferjan Ormeling eds.: Toponyms in Cartography [Helynevek a kartográfiában]; Peter Jordan – Paul Woodman eds.: The Quest for Definitions [Definíciók keresése]; Peter Jordan – Paul Woodman eds.: Confirmation of the Definitions [A definíciók megerősítése])	259
GERCSÁK GÁBOR: Takács Péter: A rózsá neve: Magyar Köztársaság. Az államok nevééről és a magyar állam átnevezéséről	264
SZABÓ PANNA: The British 19th Century Surname Atlas [A 19. századi brit családnevek atlasza]	266
SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Vörös Ferenc: Kis magyar családnévátlasz	269
BAGYINSZKI SZILVIA: Vörös Ferenc: Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából	271
HARANGOZÓ RÉKA ANNA: Vörös Ferenc – Misad Katalin szerk.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok	274
KAPOS DIÁNA: Vörös Ferenc szerk.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz	277
KOZMA JUDIT: Peter Gilles – Cristian Kollmann – Claire Muller Hrsg.: Familien-namen zwischen Maas und Rhein [Családnevek a Maas és a Rajna között]	280
KOZMA JUDIT: Axel Linsberger: Wiener Personennamen. Ruf-, Bei- und Familien-namen des 15. Jahrhunderts aus Wiener Quellen [Bécsi személynevek. 15. századi egyén-, ragadvány- és családnevek bécsi forrásokból]	282

BASKI IMRE: Edwin D. Lawson – Richard F. Sheil – Zinaida S. Zavyalova / Едвин Д. Лоусон – Ричард Ф. Шейл – Зинаида С. Завьялова: Tatar First Names from West Siberia: An English and Russian Dictionary with Native-Speaker Pronunciation CD / Имена татар Западной Сибири: Словарь на английском и русском языках. В комплекте CD с записью произношения имен. [Nyugat-szibériai tatár személynevek: angol–orosz szótár, a nevek anyanyelvi kiejtését tartalmazó CD-vel]	286
PÁJI GRÉTA: Németh Zoltán: Álnév és maszk	289
HORVÁTH BRIGITTA: Két névtani vonatkozású köszöntő kötetéről (Bárth M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna szerk.: A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére; Kalcsó Gyula szerk.: Tanulmányok a magyar nyelvről. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XLII. Sectio Linguistica Hungarica)	291
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2016-ban beérkezett magyar névtani kiadványok	296
FOLYÓIRATSZEMLE	
IMREH RÉKA: Helynévtörténeti Tanulmányok 11. (2015)	297
BALLA NÓRA: Onoma 47. (2012)	299
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 21. (2015)	302
BÖLCSKEI ANDREA: Nomina 37. (2014)	306
NÉMETH DÁNIEL: Onomastica 59. (2015)	307
ANTAL GERGELY: Вопросы Ономастики 18–19. (2015)	309
GYÖRFFY ERZSÉBET: Studia anthroponymica Scandinavica 33. (2015)	311
GYÖRFFY ERZSÉBET: Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2015)	313
MEGEMLÉKEZÉS	
B. GERGELY PIROSKA: Ördög Ferenc (1933–2016)	317
TÁJÉKOZTATÓ	
Szerzőink figyelmébe	321
Számunk szerzői	325
CONTENTS	327

TANULMÁNYOK

A Tihanyi alapítólevél személynevei III. Személynevek és helynevek kapcsolata^{*}

1. E tanulmány a Tihanyi alapítólevél teonimáit és hágionimáit – készülő folytatásában pedig az alapítólevélben említett antroponimákat (egyházi és világi személyneveket), továbbá a személynévi lexémát tartalmazó helyneveket, illetve a helynévvé vált személyneveket – vizsgáló tanulmánysorozatból kissé „kilógni” látszik. A megjelent és megjelenendő részekben ugyanis a nyelvi elemeket (szórványokat) egymást követően kívánom nyelv-, illetve névtörténeti („statikus”) vizsgálat alá venni, ezúttal azonban a névtípusok közötti („dinamikus”) elmozdulás folyamatára és okaira irányul a figyelmem. Mégis, éppen ez a bemutatás teremtheti meg a szerves kapcsolatot az isten- és szentnevek, illetve az embernevek rendszere között, így teremtve kapcsolatot a tanulmánysorozat eddig megjelent és majdan következő részei között. S talán megadja annak a magyarázatát is, hogy miért látszik indokoltnak a személynevek névtani kategóriája alá sorolni az isten- és a szentnevek csoportját.

2. Nem könnyű arra a kérdésre választ adni, hogy a kategorizációnak a tipológián túlmutató rendszerépítése mennyiben tekinthető teleologikus entitásnak, illetve a megalkotott rendszer a kutatási folyamat adott diszciplínán belüli végcéljának, avagy mennyiben alkalmazható és alkalmazandó valamely kutatás metodológiájának a részeként, a kutatást segítő, esetleg annak irányát meghatározó módszertani eszközként. (E kérdés tisztázása interdiszciplináris kutatói környezetben ab ovo megkerülhetetlen.)

A személynevek kategorizációjával korábban számos kutató foglalkozott. (Más és más szempontokat érvényesítő, ekként egymástól is eltérő rendszert kínál pl. J. SOLTÉSZ 1979, N. FODOR 2010, SLÍZ 2012; illetve utóbb TÓTH 2016a, rövid áttekintése: 2016b: 73–74. A kérdés kiváló addigi összefoglalásaként l. SLÍZ 2012, vö. SLÍZ 2010 is.)

Mindezek nyomán célszerűnek látszik tisztázni, hogy a jelen kutatásban az általam kínált (a tipológiai felosztásoktól eltekintő, átfogó) rendszer nem cél, hanem kutatásom módszertani eszköze. Úgy vélem ugyanis, hogy ettől eltérő (más szempontokat érvényesítő vagy más felosztást követő) rendszert alkalmazva csak jóval körülményesebben volna

^{*} A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Névadás és névhasználat – a multikulturális Kárpát-medencében című szimpóziumán (Pécs, 2016. augusztus 23.) elhangzott előadás írott változata. A tanulmánysorozat előző részeit l. folyóiratunk korábbi számaiban (NÉ 33. 2011: 9–28, 35. 2013: 157–178). A jelen tanulmány a sorozatnak eredetileg nem volt tervezett része, utóbb azonban alkalmasnak látszott e tanulmánysorozatba beilleszteni.

lehetséges azokat a folyamatokat és tendenciákat megközelíteni, amelyekről számot kívánok adni. Funkcionális alapokra helyezett rendszerben a *személynév* (*proszoponima*) kategóriáját olyan hiperonimaként kívánom meghatározni, amely magában foglalja az *embernév* (*antroponima*) mellett a *szentnév* (*hagionima*) és az *istennév* (*teonima*) megnevezésű¹ rendszerkategóriákat is. A három alkategória a következőképpen köthető össze (más szempontokat említve l. még: SZENTGYÖRGYI 2011: 11).

1. A *szentnév* diakrón megközelítésben (eredetét tekintve) *embernév*, például a történelmi *Árpád-házi Margit* vált *Árpád-házi Szent Margit*-tá. E tekintetben a *szentnevet* nem *személynévnek* tekinteni csak azért, mert az illető már nem él, illetve mert boldogként, szentként tiszteli egy vallási közösség, nem látszik indokoltnak. (A tanulmány rá kíván majd mutatni, hogy e két névtípus funkcionális összekapcsolásának – a *személynév* kategóriája alatt – nem ez lesz a legfőbb érve.)

2. A *szentnév* és az *istennév* kategóriájának funkcionális szempontú összekapcsolását hallgatólagos konszenzus övezi – bár e kérdés onomasztikai elméleti hátterének körülmények bemozgatása még várat magára –, annak ellenére, hogy a két névtípus bizonyos megfontolásból távolabb áll egymástól, mint az *embernév* és a *szentnév*. Ami funkcionálisan összeköti a két névtípust: mindkettőből lehet patrocínium (patronus, templomcím), illetve patrocíniumi eredetű helynév. A szakirodalom hagyományosan nem különíti el az *istennév*(i) (*eredetű*), illetve a *szentnév*(i) (*eredetű*) terminusokat. Kiragadott példaként említjük: a *Szentlélek* helynevet TÓTH VALÉRIA – teljesen indokoltan – minden megkülönböztetés nélkül sorolja a patrocíniumi eredetű nevek közé (2008: 231). E névtípust MEZŐ (1996) nyomán olykor „templomcíméből alakult” nevekként említi (pl. TÓTH 2008: 221). (E két terminus egymáshoz való viszonyához l. SZENTGYÖRGYI 2013: 163–165.) Másfelől úgy tűnik, hogy e kifejezések ekvivalenseként alkalmazza a *szentnévi* terminust is (pl. TÓTH 2008: 221). A *szentnév* fogalma alá azonban nem vonhatók be az istennevek, így a *Szentlélek* – bár lehet patrocíniumi név, illetve patrocíniumi eredetű helynév – nem *szentnév*.

3. Az isten- és *szentnevekből* származó patrocíniumi eredetű helynevek kialakulása névadási-névhasználati szempontból párhuzamba állítható a *személynévi* (az itt használt terminológia szerint: *embernévi*) eredetű helyneveink létrejöttével. A jelen tanulmány ezt kívánja bemutatni.

3. A Tihanyi alapítólevél a kérdés vizsgálata számára² viszonylag korai nyelvtörténeti metszetet kínál, másfelől (a korábbi forrásokkal szemben) már megfelelő számú nyelvi elemet tartalmaz ahhoz, hogy segítségével a benne felbukkanó nevek nyelv- és névtörténeti leírásán túl bizonyos korai névhasználati tendenciákat is megragadhassunk.

¹ Mivel a magyar terminológiában az *antropo*- (a görög *th*-t *t*-vé egyszerűsítő) forma terjedt el (ezzel szemben l. pl. ang. *anthropo*-), ezért a *teonima* kifejezés előtagját ehhez igazítva alkalmazzuk (vö. *teodícea*, *teológia* stb.; ezzel szemben l. ang. *theonym*) – ugyanígy már SZENTGYÖRGYI (2011) is.

² A Tihanyi alapítólevél helyneveinek és a személyneveknek a kapcsolatáról l. még HOFFMANN ISTVÁN monográfiáját (2010: 228).

1. táblázat: A Tihanyi alapítólevél személy- és helynevei

		Személynév		Személynévi eredetű helynév	
		latin	magyar (nem latin)	latin	magyar
Antroponima	világi	Irneus ³ , Vitus, Martinus, Helia, Andreas	Woitech, Lutouic, Fancel, Cupan, Preca, Celu		ursa, knez, gamas, gisnav (?), mortis, fotudi, ecli (?), opoudi ⁴ , olup[hel], culun, thelena (?), H. ⁵ bezpren[ensis]
			Zacha/Zache, Gilco, Nana/Nane		koku zarma, putu uueieze, petre zenaia, mortis uasara, bagat meze, ugrin baluana, gunusara (?), serne holma (?), babu humca (?)
	uralkodó	Andreas (rex)	B[ela]		
	egyházi	Benedictus, Maurus, Clemens, Lazarus, Nicolaus, N.			
Hagionima		S. Maria, S. Anianus,		H. S. Maria, H. S. Anianus (monasterium), S. Clemens (ecclesia), S. Michael (ecclesia)	tichon
Teonima		Deus, S. Trinitas, Christus (xp is)			

Az alapítólevél személyneveinek és személynévi eredetű helyneveinek számbavétele nyomán a következő névhasználati tendenciákra derül fény.

³ Az oklevélben függő esetben szereplő latin neveket nominativusi alakban adom meg. Ahol erről nincs konszenzus, / jellel mindkét lehetséges névalakot felveszem, a valószínűbbet az első helyen közlöm. A kérdőjeles helyneveket – többé-kevésbé bizonytalanul – szokás személynévi eredetűnek (is) tekinteni.

⁴ Az oklevélben nagybetűs kezdéssel, mondat eleji helyzete miatt.

⁵ H. (a főszövegben TAH.) = A Tihanyi alapítólevél hátlapja, 1060 e.

1. Személynevek. Az istennevek és a szentnevek kivétel nélkül latinul fordulnak elő (a devocionális névhasználatról l. SZENTGYÖRGYI 2011: 11, 17–18, 25; 2013: 160–161). Minden bizonnyal ezt a „mintát” követi az egyházi személyek neveinek – melyek Tihany első apátjának, Lázárnak a bibliai eredetű nevét kivéve martirológiumiak – szintén következetes latin nyelvű használata. Ugyanerre vezethető vissza a hatalmon levő uralkodók (az alapítólevélben András király) – más megfontolásból ugyancsak szakrális személyek – következetes latin névhasználat a középkori oklevelekben. (Béla herceg itt csupán siglával – azaz kezdőbetűjével – szereplő nevének összetett kérdésére a tanulmány-sorozat megfelelő részében térünk vissza.) A világi személyek nevei, ha azok bibliai, illetve martirológiumi eredetű, feltehetően a keresztségben kapott nevek, szintén kivétel nélkül latinul szerepelnek. A nem latin eredetű, és latin megfelelővel sem rendelkező antroponimák értelemszerűen anyanyelven kerülnek az oklevél szövegébe. Ugyanakkor egyfajta törekvést látunk arra, hogy a latinra nem fordítható, ám a latin paradigmába beilleszthető nevek a latin paradigma segítségével szervesüljenek a szövegbe: *Gilco*, esetleg *Nana* és *Zacha*, ha nem *Nane* és *Zache*⁶ az eredeti névalak; lásd ezzel szemben: *Preca*. (Minderről részletesen l. SZENTGYÖRGYI 2014: 87–88, ill. 91–92.)

2. A helynevek. Az antroponimából származó, illetve ilyen nevet tartalmazó helynevek jellemzően anyanyelven kerültek az oklevél szövegébe. Csak a hátlaapon találunk egyetlen, latin képzővel ellátott helynevet (*bezprenensis*), ez a névalakítás ugyanakkor a későbbiek során gyakorivá fog válni. A hagionimából származó (elliptikusan szerkesztett) patrocíniumi nevek a hagionimákhoz hasonlóan következetesen latinul állnak az oklevélben. Szűz Mária és Szent Ányos nevének említése (a hátlaapon) elliptikusan a monostor megnevezése helyett áll, Szent Kelemené a település templomát, míg Szent Mihályé az egyház közösségét – papját vagy püspökét? (a kérdéshez l. SZENTGYÖRGYI 2013: 173–174) – jelöli, természetesen valamennyi latin nyelven. Ezzel szemben az egyetlen patrocíniumi eredetű, de attól minden tekintetben elszakadt, ezzel a személynevek köréből végleg kikerült (vö. SZENTGYÖRGYI 2011: 21, 2013: 159) helynév – *tichon* – már anyanyelven említették. Megszűnt ugyanis a kapcsolata mind az etimológiai forrásnévvel (< gör. *Tükhón*), mind a lehetséges latin megfelelővel (*Tycho*). (Ez utóbbi helynévhez l. SZENTGYÖRGYI 2010: 385–396, 2013: 174–175.)

4. A személynevek és helynevek kapcsolatára⁷ rátérve megállapíthatjuk, hogy forrásunkban csupán személynév → helynév irányú származtatásra van példa. Felosztásunkat felhasználva a személynevekből kialakult helynevekre vonatkozóan a következőket figyelhetjük meg.

⁶ A szakirodalom egybehangzóan *Nana* alakot közöl, FEHÉRTÓI (ÁSznt.) azonban felvesz *Nane* névcikket is. Ha az abban szereplő egyetlen adat nem elírás, nem zárhatjuk ki teljes mértékben ezt az alakváltozatot sem. Ez esetben a *Nane* nevet latin esetrag nélküli magyar névalaknak kell tekintenünk. A *Zacha* (*Zache*) név TA.-beli említését FEHÉRTÓI (ÁSznt.) – bár szótárában van *Zaka* névcikk – a *Zah*, *Zach* etc. címszó alatt veszi fel. Az alapítólevélbeli *Zacha* (*Zache*) név idevonása azonban hangtani és grammatikai problémákat egyaránt felvet.

⁷ A témához legújabbban lásd: TÓTH 2016b.

Köztudomású, hogy grammatikailag⁸ jelöletlen és jelölt antroponimából is keletkezhet helynév. Példákat említve, grammatikailag jelöletlen: *Péter* ~ *Pete* (személynév) → *Pete* (FNESz. 2: 339), → *Pétervárad* (FNESz. 2: 341); jelölt: → *Péteri* (FNESz. 2: 340), → *Péterlaka* (FNESz. 2: 340).

A szentnévből (hagionimából) származó helynevek hasonlóképpen alakulhatnak. Jelöletlen: *Szent Mihály* (szentnév) → *Szentmihály* (FNESz. 2: 564), → *Szentmihálytelek* (FNESz. 2: 565); jelölt: → *Szentmihályfalva* (FNESz. 2: 564). Ez esetben a **Szentmihályi* változat hiányzik.

Az istennévből (teonimából) eredő helynevek jóval ritkábbak, de erre is van példa. Jelöletlen: *Szentlélek* (istennév) → *Szentlélek* (FNESz. 2: 562), vö. még *Keresztúr*, *Kereszt-falu* (FNESz. 1: 720); jelölt csak az újkorból: *Sz. Lélekfalva* (VÁLYI 1796–1799. 2: 702).

A három csoportból származó helynevek, ha nem is teljesen párhuzamosan, mégis hasonló módon alakulnak (egyes megoldások hiányozhatnak). Érdekes megfigyelni, hogy a grammatikailag jelöletlen változatok mutatnak lényegileg teljes párhuzamot.

5. A szent- és istennevek és a belőlük származó helynevek közötti kapcsolatot a patrocíniumi névhasználat, azaz a patrónussá válás biztosítja. Az elliptikusan szerkesztett patrocíniumi név sajátos átmenetet képvisel a személynevek és a helynevek között, és ez teremti meg az alapját a (későbbi) helynévi – jellemzően településnévi – használatnak. Az elliptikusan szerkesztett patrocínium formálisan személynév, funkcionálisan azonban a helynév (szakrális építmény) vagy metonimikusan a hozzá tartozó közösség megnevezése helyett áll. Az alapítólevélből idézve: „ad *sanctum clementem terminantur*” (SZENTGYÖRGYI 2014: 59): '[mindkét út] Szent Kelemennél [ti. a templomnál] végződik'; „*tercia namque sancti mic[ha]elis*” (60): 'a harmadik [tő] Szent Mihályé [ti. a templomé, ill. az egyházközségé]'; „De *eclesisticis sanct[ę] marię [...] & sancti aniani rebus*” (62): 'Szűz Mária és Szent Ányos [ti. a templom, ill. a monostor] egyházi felszereléséről'.

Az elliptikusan szerkesztett patrocíniumi névhasználat mögött feltehetően további motiváció is húzódhat. A középkori szemlélet szerint az égi patrónus a szakrális építménynek (templom, kápolna, monostor stb.), illetve a hozzá tartozó közösségnek, továbbá a közösség által élvezett javadalomnak egyben (jogi értelemben is) birtokosa, vö. „*populus Sancti Benedicti*” (1075, DHA. 217), 'Szent Benedek népe, közössége'; illetve „*terre Sancti Benedicti*” (1075, DHA. 217), 'Szent Benedek földje'. Továbbmenve immár a birtokra ráértve (quasi helynévként) tudjuk értelmezni a következő – nyilvánvalóan elliptikus – kifejezéseket: „*Sancti Benedicti terminus*” (DHA. 216), 'Szent Benedek határa'; illetve „*mete Sancti Benedicti*” (DHA. 216), 'Szent Benedek határjelei'. (L. még SZENTGYÖRGYI 2013: 158.)

⁸ A *jelöltség* kifejezés többféleképpen (funkcionálisan és formális grammatikai szempontból is) értelmezhető. A jelen vizsgálat szempontjából azt tartom meghatározónak, hogy a helynéven a virtuális vagy reális (korábbi) birtokossal való kapcsolata (birtokviszony) szegmentálható szóelemmel kifejeződik-e. *Grammatikai jelöltség* alatt tehát e vizsgálatban a birtokviszony grammatikai eszközzel – birtokjellel (pl. *Péteri*) vagy birtokos személyjellel (pl. *Péterlaka*) – történő jelölését értem. E megfontolásból jelöletlennek (a birtokviszonyt grammatikai eszközzel nem jelöltnek) tekintem a zérómorfémás birtokos jelzői összetételeket (pl. *Szentmihálytelek*), miközben funkcionális megközelítéssel a név természetesen jelöltnek tekintendő.

Amennyiben e névtípus (szentnévből, illetve istennévből származó helynév) létrejöttében a birtoklás motívumának meghatározó szerepe van (ehhez l. még SZ. JÓNÁS 2010: 130–132, 142), akkor az ilyenfajta – akár teljes, akár elliptikus – névhasználat szorosán érintkezik az embernevet tartalmazó (teljes szerkezet), illetve a pusztá személynévből (a birtokos nevéből) származó helynevek típusával.

2. táblázat: A személynévek és a személynévi eredetű helynevek kapcsolata

	Személynév	Birtokos neve possessor/patrocínium	Helynév
Antroponima	1138/1329: <i>Pete</i>	*Péter (‘Péteré’) vö. *Péter háza	1280: <i>Pethe</i> vö. 1383: <i>Petwrhaza</i>
Hagionima	<i>S. Michael</i> [Szent Mihály]	1331: <i>eccl. Sancti Michaelis</i>	1497: <i>Zentmyhal</i>
Teonima	<i>S. Spiritus</i> [Szentlélek]	1332–37: <i>eccl. de Sancto Spiritu</i>	1566: <i>Zentlelek</i>

6. A Tihanyi alapítólevél patrocíniumi használatú neveit összevetve a tényleges helynevekkel látható, hogy a patrocínium latinul, a(z ilyen eredetű) helynév magyarul fordul elő (1. táblázat). Ez a nyelvhasználati megkülönböztetés a későbbiek során is hasonlóképpen alakul (a 2. táblázat kiragadott példái is ezt mutatják), annak ellenére, hogy a két funkció olykor (ritkán) keveredhet (SZENTGYÖRGYI 2013: 160–161). Nem tartható tehát az a lassan szakirodalmi közhellyé váló állítás, miszerint: „a patrocíniumi [ti. eredetű – Sz. R.] településnevek az oklevelekben különösen gyakran szerepelnek latin nyelven” (HOFFMANN 2004: 25), vö. „a szentnévből lett településnevek nagy többségének első említése [...] latin nyelvi formában történik” (TÓTH 2008: 220; vö. TÓTH 2012: 295), illetve: „a patrocíniumi településnevek meglehetősen gyakran szerepelnek latin nyelven az oklevelekben” (SZÖKE 2015: 85, 3. j.).

Számos település adatait megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a (jellemzőbben korábbi) latin nyelvű említések többségükben nem helynévi megnevezések, hanem patrocíniumok, a településnévi említések ezzel szemben tendenciaszerűen magyar nyelven történnek. (Példaként l. a *Szentandrás* nevű patrocíniumok és településnevek ide vonható vizsgálatát: SZENTGYÖRGYI 2013: 162–163.) Sajnos – szövegkörnyezetet jellemzően nem kínáló – adattárainkban (l. pl. KMHsz.) a két névtípus nem minden esetben elkülöníthető, ezért egy ilyen – egyebekben sürgető – átfogó vizsgálat számára elengedhetetlennek látszik az adatok tekintélyes részének az eredeti forrásokban történő visszakeresése.

7. Mindezek alapján a Tihanyi alapítólevél személynévei és személynévi eredetű helynevei a következőképpen tekinthetők át.

3. táblázat: A személynevek és a személynévi eredetű helynevek kapcsolata a Tihanyi alapítólevélben

		Személynév		Birtokos neve (possessor/patrocinium)		Személynévi eredetű helynév	
		latin	magyar (nem latin)	latin	magyar (nem latin)	latin	magyar
Antroponima	világi	Irneus, Vitus, Martinus, Helia, Andreas	Woitech, Lutouic, Fancel, Cupan, Preca, Celu		(hipotetikusan meg egyezik a helynévi alakkal)		ursa, knez, gamas, mortis, fotudi, opoudi, olup[hel], culun, H. bezpren[ensis]
			Zacha/Zache, Gilco, Nana/Nane		*koku (zarma), *putu (uueieze), *petre (zenaia), *mortis (uuasara), *bagat (mezee), *ugrin (baluuana)		koku zarma, putu uueieze, petre zenaia, mortis uuasara, bagat mezee, ugrin baluuana
	uralkodó	Andreas (rex)	B[ela]	–	–		
	egyházi	Benedictus, Maurus, Clemens, Lazarus, Nicolaus		–	–		
Hagionima		S. Maria, S. Anianus		H. S. Maria, H. S. Anianus (monasterium), S. Clemens (ecclesia), S. Michael (ecclesia)			tichon
Teonima		Deus, S. Trinitas, Christus (xp is)					

8. A possessor és a patrocíniumi eredetű helynévhasználat közti hasonlóság – mint láttuk – többek között abban is kifejeződik, hogy a helynévvé válás mindkét esetben realizálódhat formáns nélküli (puszta személynévi) és formánssal ellátott grammatikai formában is.

A két altípus között abban azonban különbség mutatkozik, hogy míg a spirituális birtoklásra (patrocíniumra) visszavezethető szentnévi eredetű, formáns nélküli helynévadás a világ számos más nyelvén is megfigyelhető, pl. ol. *San Gimignano*, port. (brazil) *São Paulo*, gör. *Άγιος Νικόλαος* [Ajosz Nikolaosz] stb., egyes nyelvekben pedig kifejezetten gyakori (vö. TÓTH szerk. 2011), addig a possessor eredetű, reális birtoklást kifejező, formáns nélküli helynevek létrejötte sajátosan magyar névadást feltételez. A Tihanyi alapítólevél helyneveire vonatkozóan tehát magyar névadásra utal például az embernévi eredetű *mortis*, *fotudi*, TAH. *bezpren*- stb. helynév (l. a 3. táblázat adatait⁹), de nem feltétlenül magyar névadás eredménye (nézetünk szerint ebben a konkrét esetben görög vagy görög–szláv) az egykori sziget szentnévi eredetű elnevezése: *tichon*.

A Tihanyi alapítólevél (a korszakhoz képest viszonylag bőséges) vonatkozó névanyaga azt is tanúsítja, hogy a possessor eredetű, formáns nélküli – a kezdetektől gyakori – helynévadás a magyar névhasználatban minden bizonnyal korábbi előzményekre megy vissza, tehát nem az ekkor még kevésbé kiterjedtnek látszó patrocíniumi eredetű, ugyancsak formáns nélküli névhasználat rendszerszerű kiterjesztésében gyökerezik.

Fordított hatás azonban elképzelhető. További vizsgálatokat érdemelne, hogy a különböző nyelvtérületeken a szentnévi eredetű helynevek esetében mennyire jellemző a 'szent (boldog)' jelentésű névelem elhagyása, mint például a magyar *Adorjánmártir* (> *Mártély*) (TÓTH 2008: 96), *Erzsébet*, *Kozmadamján* (> *Kozmadombja*) stb. Gyanítható, hogy ez a fajta változás (redukció, l. TÓTH 2008: 96–110) – ha esetleg nem is kizárólagosan – szintén lehet jellemzően magyar névhasználati sajátosság. Ebben az esetben viszont nem elképzelhetetlen, hogy az ilyen típusú névredukció a puszta – tehát formáns nélküli – antroponima eredetű helynevek analógiájára következhetett be.

Megjegyezzük, hogy e redukciós folyamat olykor sajátos névhomonímiát is eredményezhetett. Az *Asszonyfalva* településnevek között például fellelhetjük a névkeletkezés mindkét motivációját: a név a királynőre mint birtokosra (possessor), más esetben Szűz Máriára (< *Boldogasszonyfalva*) mint védőszentre (patrocínium) utal (PÓCZOS 2001: 85; vö. SZENTGYÖRGYI 2016: 178–179).

Hivatkozott irodalom

- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

⁹ A személynévi eredetű helynevek közül az 1. táblázatban kérdőjellel megjelölt bizonytalan adatokat ezúttal elhagytam.

- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZ. JÓNÁS ILONA 2010. *Sokszínű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. [1.] Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen, 2005.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. METEM Könyvek 15. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- SLÍZ MARIANN 2010. A történeti személynév kutatás terminológiájához. *Névtani Értesítő* 32: 157–172.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. A Tihanyi alapítólevél görög helynevei. *Magyar Nyelv* 106: 295–307, 385–396.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. A Tihanyi alapítólevél személynevei I. Középkori okleveleink teonimái. *Névtani Értesítő* 33: 9–28.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2013. A Tihanyi alapítólevél személynevei II. Az alapítólevél hagionimái. *Névtani Értesítő* 35: 157–178.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A tihanyi apátság alapítólevele I. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2016. Helynév-etimológia és művelődéstörténet. In: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 174–182.
- SZÓKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2012. Patrociniumi településnevek Európában. Egy nemzetközi kutatási program eredményei. *Magyar Nyelv* 108: 292–303.
- TÓTH VALÉRIA 2016a. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2016b. Helynevek és személynevek rendszerösszefüggései a régi magyar nyelvben. In: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 70–88.

TÓTH VALÉRIA szerk. 2011. *Patrociny Settlement Names in Europe*. Onomastica Uralica 8. Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki.

VÁLYI ANDRÁS 1796–1799. *Magyar Országnek leírása* 1–3. K. n., Buda.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**RUDOLF SZENTGYÖRGYI, Personal names in the Foundation Deed of Tihany Abbey
Part 3: Relations between personal names and place names**

The 1055 Foundation Deed of Tihany Abbey, a precious linguistic record of the Hungarian language, includes several Hungarian place names and personal names inserted into the Latin text of the charter. Research in the last decade has primarily focused on the place names of the deed, thus a modern day analysis of the relevant personal names is yet to be realised. The paper, surveying the personal names and the place names derived from personal names in the charter, intends to demonstrate that the different types of personal names (i.e. anthroponyms, hagionyms and theonyms) were included in toponyms as a result of seemingly similar tendencies in name giving and name use (based on the person's role as a spiritual or real possessor) in the Old Hungarian period. Similarity can also be observed in the fact that both of these aspects could be expressed in grammatical forms either with or without a suffix. A comparison of the two subtypes reveals a minor distinction: while suffixless toponyms derived from the name of a patron saint, referring to spiritual ownership, can be found in several other languages, suffixless place names indicating real, factual possession indicate characteristically Hungarian name giving practices. The early name stock of the charter also attests that the practice of giving suffixless toponyms indicating possession can be traced to previous name giving strategies in the Hungarian language, thus its origins are not in the spread of the systematic use of place names referring to the patron saint of the settlement.

A történeti személynévöldrajz mint a nyelvöldrajz egyik kutatási területe II.

Névöldrajzi módszer a nyelvjárástani kutatásokban *

1. A történeti személynévöldrajz és a nyelvöldrajz kapcsolata. Korábbi tanulmányomban (N. FODOR 2014) a tudományterületek általános kérdéseinek bemutatásán túl példákkal igyekeztem igazolni a névöldrajz alkalmasságát arra, hogy segítségével névtörténeti, illetőleg népiségtörténeti és etnikai összefüggésekre fényt lehessen deríteni. HAJDÚ MIHÁLY a névöldrajz és a nyelvöldrajz, illetve a dialektológia közötti fordított irányú kapcsolatra is felhívta a figyelmet. Szerinte a keresztnévvizsgálatok dialektológiai hozadéka abban áll, hogy megmutatja a különböző nyelvek, nyelvváltozatok közötti kontaktusok irányát. A kapott eredmény pedig a közszavak, így a tájszavak vizsgálatánál is felhasználható, mivel „a nevek a lexikológia témakörébe is tartozó nyelvtani elemek, s a tájszavak terjedéséhez hasonló a változásuk. Amíg azonban a tájszavak megjelenése, továbbvándorlása nem mérhető, nem jegyezték föl átadásuk pillanatában őket, a neveket a 17. századtól már első jelentkezésükkor meg lehet találni a táj, város, falu kincseiben, s nyomon lehet követni útjukat, vándorlásukat, különböző pontokon, egymástól való távoli helyeken való fölbukkanásukat.” (HAJDÚ 2003: 409.) Meg kell jegyeznünk, hogy a HAJDÚ által felvázolt ideális kép jóval árnyaltabb, hiszen a tulajdonnevek, benne a személynévek adatoltsága is korlátozott és esetleges a korábbi századokban, de tény, hogy a fennmaradt források (kiemelten is az összeírások) segítségével megbízhatóbb képet kaphatunk a nyelvi érintkezés folyamatáról, mint az elszórt köznyelvi adatok esetében, melyek összegyűjtése és lokalizálása jóval nehezebb, mint például a személynéveké.

JUHÁSZ DEZSŐ a nyelvatlaskoznak, valamint a történeti és tájszótáraknak (pl. SzT.) a névöldrajzi kutatásokban való felhasználásán túl szintén a dialektológiai anyag szembeállítását szorgalmazza a személy- és helynévtárak adataival. Ezt követően „következtetéseket kell levonni a kapott eredményekből, minél sokoldalúbb magyarázatot adva a nyelvi jelenségek térbeli, időbeli, társadalmi mozgására, egymásra hatására” (JUHÁSZ 1999: 400).

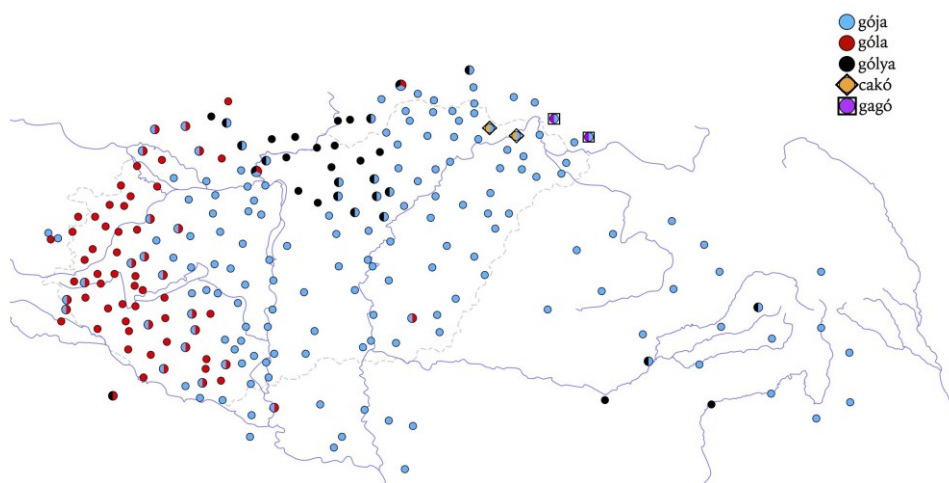
A keresztnévek HAJDÚ által említett diakrón tanulságai mellett a közszoói eredetű családnevek is vallanak a névadó és névhasználó közösség egykori nyelvhasználatának, nyelvjárásának bizonyos sajátosságairól. A személynévek névöldrajzi vizsgálata alkalmat adhat tehát nyelvjárástörténeti következtetések levonására. A HAJDÚ által felvázolt

* A tanulmány első részét l. folyóiratunk egy korábbi számában (NÉ. 36. 2014: 23–41). A tanulmány a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2014. november 11-i felolvasóülésén, illetve a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson 2016. augusztus 22-én bővebb tartalommal elhangzott előadás szerkesztett változata. A Történeti magyar családnévátlasz (TMCsA.) kutatási program második szakaszát az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja (2015–2018) és az NKFIH 116414. számú szerződése támogatja (a program részletes ismertetőjét l. www.csaladnevatasz.hu).

megoldás különböző szinkrón metszetek összevethetőségét feltételezi, mely a névtani jelenségek dinamizmusát is képes lenne érzékeltetni. A Történeti magyar családnév-atlaszban (TMCsA.) jelenleg a két első országos összeírásra épülve egy 18. század eleji szinkrón metszet áll rendelkezésünkre, de folyamatban van a középkori (1401–1526 közötti) névadatbázis kiépítése is. Sajnos KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótára (CsnSz.) hatalmas adatmennyisége ellenére a pontos lokalizáció hiánya vagy bizonytalansága (továbbá az adatok szelektált volta) miatt térképes megjelenítésre csak korlátozottan alkalmas. Az adatok hivatkozásaiban szereplő helynevek (főként a vármegye nevek) valamelyest tájékoztatnak az adott név 15–18. századi területiségéről (ilyen jellegű felhasználásra l. ZELLIGER 2010). Ami a családnév alapjául szolgáló közsavak nyelv földrajzi vonatkozásait illeti, a 20. század közepének nyelvállapotát megörökítő nyelvjárási atlaszok (főként az MNyA. és az RMNyA.) hívhatók segítségül a lexikális változás érzékeltetéséhez. (A helynevek kapcsán hasonló jellegű elemzésre l. BÁRTH M. 2016.)

2. A tájszavak területiségének változásai. Az alábbiakban néhány konkrét példával kívánom illusztrálni a nyelvjárási és névföldrajzi összefüggéseket, a korábbi századokra vetíthető rekonstrukció lehetőségét. Elsőként lássuk a *gólya* madárnév és nyelvjárási „szinonimái” tanulságait.

1. ábra: A *gólya* helyesírási és lexikális variánsai az MNyA. adatai alapján

2.1. Az MNyA. a madárnévnek a *gólya*, *cakó*, *gagó*, *eszterág* tautonimáit adatozza (1. ábra²; az *eszterág* egy kutatóponton, az erdélyi Aranyosegerbegen lexikális variánsként

² A tanulmányban megjelenő digitalizált nyelvjárási térképek a VÉKÁS DOMOKOS által fejlesztett BihalBocs szoftverrel készültek 2014-ben. Elkészítésükért VARGHA FRUZZINA SÁRÁNAK tartozom köszönettel.

fordul elő)³. A *gólya* láthatóan már a 20. század közepén általános volt az egész magyar nyelvterületen, a *gagó* viszont mindössze két kárpátaljai településen volt adatolható. A *cakó* szintén északkeleti tájszó, az MNyA. két helyről idézi a Bodroghöz és Felső-Szabolcs területéről, de – gyűjtési tapasztalataim szerint – ennél valamivel nagyobb területen ismert a Felső-Tisza vidékén még napjainkban is.

1. táblázat: A *Cakó*, *Cakós*, *Eszterág*, *Gagó*, *Gólya* családnevek adatai a CsnSz., illetve az ÚCsnT. alapján

CsnSz. (db)	Első tulajdonnévi adat	Előfordulás helye	ÚCsnT. (db)
<i>Cakó</i> (57)	1412	ÉK-Mo., Hont, Szlavónia, Erdély, Bács, Székelyföld, Vas (<i>Chako!</i>), Sopron (<i>Chako!</i>), Lelesz, Borsod, Szendrő, Udvarhelyszék, Váci pp., Bihar, Gyalu, Nagykőrös, Gyulafehérvár, Torda, Abaúj, Baranya, Gömör, Győr, Nyitra, Szabolcs, Szatmár	<i>Cako</i> (3), <i>Cakó</i> (52), <i>Czako</i> (52), <i>Czakó</i> (4907)
<i>Cakós</i> (1)	1571	?	nincs adat
<i>Eszterág</i> (5)	1467	Békés város, Gyula	<i>Eszterág</i> (1)
<i>Gagó</i> (3)	1501	Szatmár, Csongrád, Bihar	<i>Gagó</i> (10), <i>Gágó</i> (81)
<i>Gólya</i> (18)	1466	Gömör, ÉK-Mo., Szatmár, Heves, Gönc, Erdély, Marosszék, Pest, Pozsony	<i>Gólya</i> (773), <i>Golya</i> (15)

A CsnSz.-ben mindegyik lexémának megtaláljuk a családnévi előfordulásait. Az 1. táblázat a névgyakorisági adatok mellett a hivatkozások alapján kikövetkeztethető előfordulási helyeket is tartalmazza. Az utolsó oszlopban az ÚCsnT.-ben található névalakok láthatóak a 2007-es magyarországi előfordulásaik számával együtt.⁴

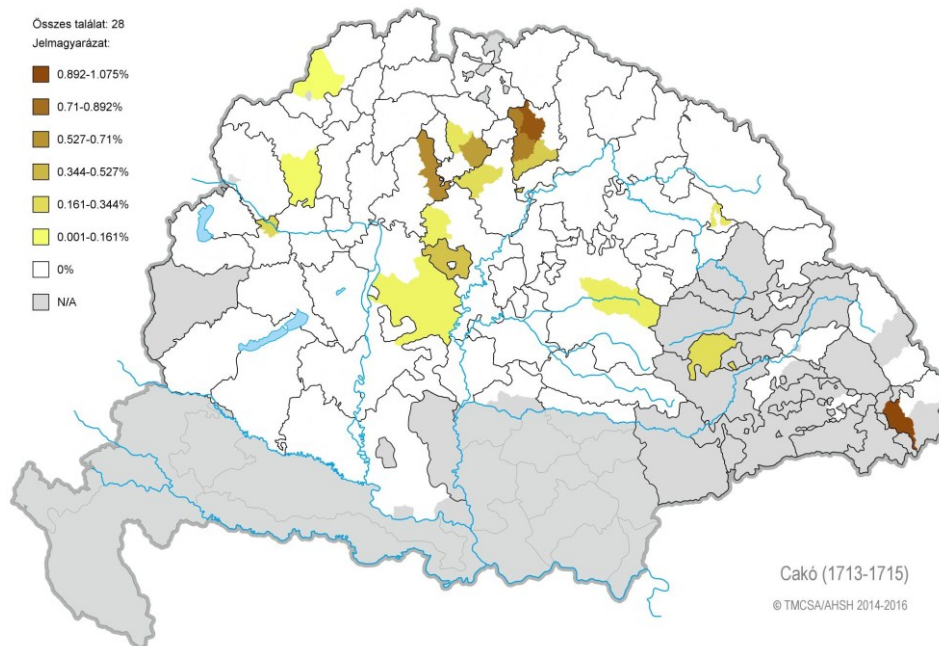
A CsnSz. szórványos adatai is jól tükrözik, hogy a 'gólya' jelentésű közszoói eredetű nevek közül a 15. századtól a *Cakó* név gyakorisága emelkedik ki. Amennyire KÁZMÉR szótárából meg lehet állapítani, a név inkább a Dunától keletre jellemző (a dunántúli *Chako* alakok inkább a *Csákó* családnév példái lehetnek), elhatol egészen a Székelyföldre, de szórványosan előfordul a Dunántúlon is. A *Gólya* jóval kevesebb adata Pozsonytól Marosszélig szóródik, jellemzően hiányzik Budapest vonalától délre. Az *Eszterág* előfordulásai Békés megyéből adatolhatóak, de az SzT. is számos közszoói példáját ismeri a 16–17. századi Erdély területéről. A *Gagó* a Tisza mentén fordul elő 3 szórványos adatban. A TMCsA. két adatbázisában a fentiek közül csupán a *Gólya* (?*Gólyás*) és a *Czakó* bukkan fel. Az előbbi mindössze négy adat képviseli 1715-ben (Gömör, Hont, Nógrád, Nyitra vm.), 1720-ban pedig 1–1 adatot találunk Pozsony, Nógrád, Pest-Pilis-Solt (Váci járás), Bihar és Szatmár megyében. Bizonytalan az idekapcsolása a Nyitra, Gömör és Sáros megyében említett *Gólyás* (*Golias*) névnek. A *Cakó* családnév láthatóan

³ Az *eszterág* ennél gyakoribb erdélyi történeti előfordulásaira l. az SzT. adatait.

⁴ A *Gagós* nevet Moldvában jegyezték fel (1646–47/1780; CsnSz.), idetartozása kétséges, hasonlóan az ÚCsnT. *Gágos* adatához.

jóval gyakoribb (1715: 28, 1720: 30 adat) és nagyobb területen elterjedt. Esetében egy Abaúj–Gömör–Nógrád-tengely látszik kirajzolódni, de megtalálható a név a székelyföldi Sepsiszéken is (2. ábra).

2. ábra: A *Cakó* családnév földrajzi kiterjedése a 18. század elején

A szó- és névföldrajzi térképek, valamint a névszótárak adatai alapján az alábbi megállapításokat tehetjük. A névadatok gyakorisága és területi sajátosságai miatt azt feltételezzük, hogy a köznévi *cakó* lexéma jóval nagyobb területet foglalt el a korábbi századokban (nagyjából a 18. századig), mint napjainkban, és elsődleges funkciójú volt a *gólya*-val szemben. Erre utal a *Cakó* családnévnek a mai tájszónál jóval nagyobb földrajzi kiterjedése a 18. század elején. A *gólya* folyamatosan kiszorította és tájnyelvi lexémává tette a *cakó*-t.

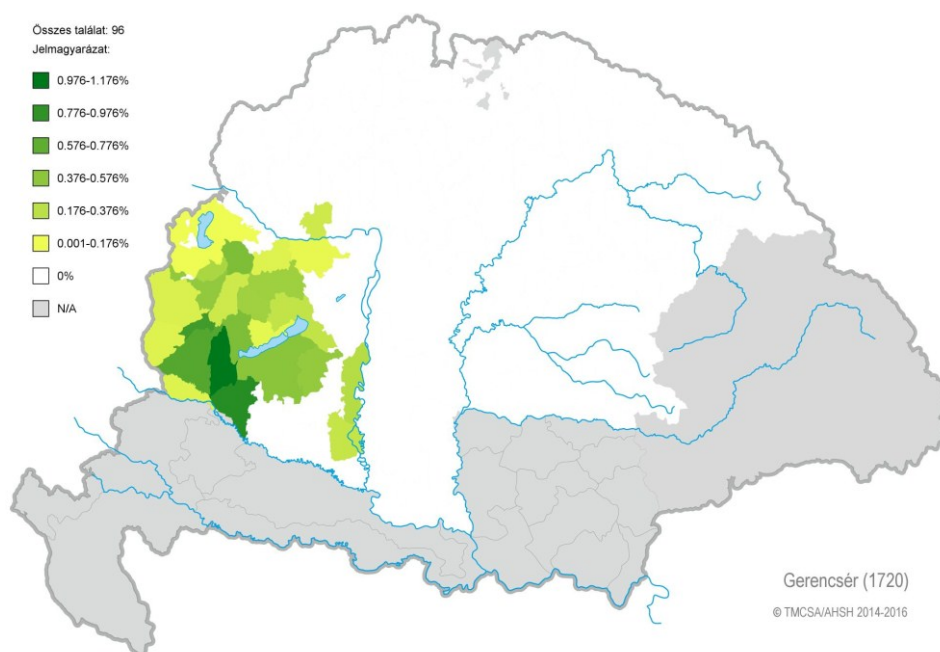
A *gagó* a másik kettőnél nagyságrendekkel kisebb területet karolt át kezdetben is: úgy tűnik, hogy a Tiszától keletre volt inkább jellemző, a mai izoglosszavonala azonban már csak Kárpátalja néhány települését érinti. Az *eszterág* Erdély jellegzetes tájszava volt, de területét a *gólya* a 20. század közepére szinte teljesen bekebelezte. Korábbi kiterjedtebb használatát mutatja, hogy a Vizsolyi Bibliában mind a hat, gólyáról szóló részben az *eszterág* lexéma szerepel. Itt jegyzem meg, hogy – bár az MNyA. adatai nem jelzik – Szlavóniában ismert a *gagólya* alak (D. BARTHA 1953: 465), amelynek nem került elő családnévi megfelelője.

A fenti nyelvföldrajzi összefüggések etimológiai tanulsággal is járnak. HAJDÚ MIHÁLY a *Cakó* családnév eredete kapcsán megjegyzi, hogy „köznévként oly kicsiny területen

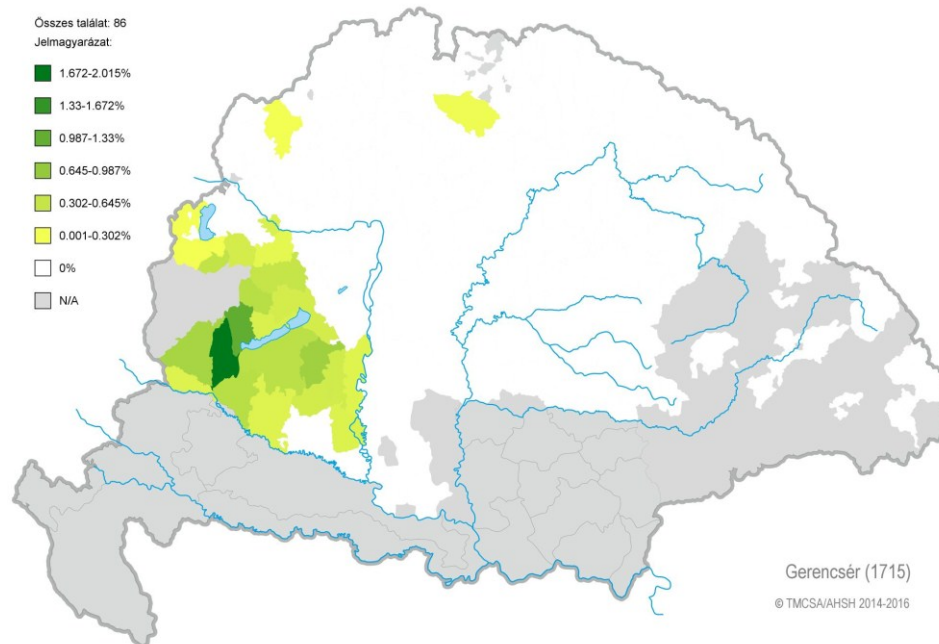
[...] használatos, hogy ily gyakori családnévvé nemigen válhatott”, ezért a *Szaniszló* keresztnév becézett alakjából levezetett magyarázatot is támogatja (CsnE.). Ez utóbbi azonban hangtani és alaktani érvek alapján nem fogadható el. A szó korábbi területi kiterjedésének nagyságát a névföldrajzi kartogramok és a történeti adatok meggyőzően igazolják, ezért a köznévi eredet elsődlegessége nem kérdőjeleződik meg. A *gólya* lexéma eredete kapcsán D. BARTHA KATALIN meggyőzően érvel amellett, hogy e szó a hangutánzó eredetű *gagó* + *-ly* és *-a* denominális nomenképzőkkel létrejött *gagólya* tájszóból haplológias úton rövidült, esetleg szintén hangutánzó eredetű (D. BARTHA 1953: 465). Mindenesetre a szó másodlagosnak tűnik a másik két vizsgált lexémához (*cakó*, *gagó*) képest, ez pedig szintén a fenti nyelvföldrajzi következtetések helyességét támogatja. (Az etimológiai kérdésekre a nyelvtörténeti adatok bemutatásával együtt I. részletesen D. BARTHA 1953.)

2.2. Az előbbi példánál is egyértelműbben jelzik a két idősík közötti változást a ’fazekas’ jelentésű *gerencsér* foglalkozásnév nyelvföldrajzi és névföldrajzi térképlapjai (3–4. ábra). A *Gerencsér* név kedvelt példája a névföldrajzi vizsgálatoknak: korábban több alkalommal is előkerült a szakirodalomban bőséges adatolással (l. pl. VÖRÖS 2010: 170–173, N. FODOR – F. LÁNCZ 2011: 183–185, KRIZSAI 2015: 146–148), felmentést adva számomra az adatok részletes ismertetése alól. Az újabb (diakrón) szempont azonban indokoltta teszi a név ismételt szóba hozását.

3. ábra: A *Gerencsér* családnév földrajzi kiterjedése 1720-ban

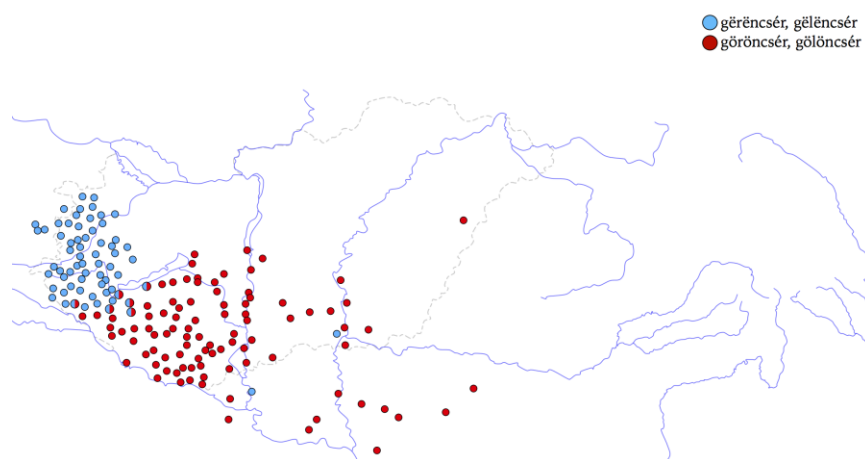

4. ábra: A *Gerencsér* családnév földrajzi kiterjedése 1715-ben

Az MNyA. adatai alapján a lexéma a 20. század közepén a Dunántúl nyugati és déli területein, illetőleg a magyar nyelvterület déli sávjában volt használatos, egészen a Krassó-Szörény megyei Szapárfalváig (vö. 5. ábra).

5. ábra: A *gerencsér* és hangtani változatai az MNyA. alapján

A TMCsA. 1715-ös és 1720-as adatbázisa viszont kizárólag a Dunántúl területén adatozza a családnevet,⁵ a legnagyobb gyakoriságot a Balatontól délnyugatra, Zala megyében ábrázolva. Mindkét kartogram azt is egyértelműen mutatja, hogy nem a teljes Dunántúl területén él a szó: Fejér megyében, Pest-Pilis-Solt Pilisi járásában, Dél-Baranyában és a Drávaszögben nem mutatható ki. A két idősík közötti több mint két évszázad alatti változást a térképek plasztikusan ábrázolják, egyértelművé téve a lexéma terjedésének nyugat–keleti irányát. Az is nyilvánvaló, hogy a lexémának a dél-dunántúli, majd dél-alföldi és temesközi vidékekre való elterjedése mindenképpen a 18–20. század között zajlott le. A *gerencsér* és alakváltozatainak kiterjedése északon megtorpant, sőt a közép-dunántúli területeken a Balatonig szorult vissza. A változás okaként a *fazekas* déli irányú terjedése valószínűsíthető.

A kapott eredmény általános tanulsága akként fogalmazható meg, hogy amennyiben más lexémák esetében is kimutatható egy keleti irányú terjedési útvonal a magyar nyelvterület déli részén, akkor joggal feltételezhető a dél-dunántúli és a dél-alföldi területek közötti, nyugatról kiinduló intenzívebb kapcsolatot a 18. századtól kezdve, amelyet még a Duna mint földrajzi határ sem tudott meggátolni.

3. Alaki tájszók diakrón nyelvföldrajza. JUHÁSZ DEZSŐ néhány foglalkozásnév (pl. *kerekes*, *kerékgyártó*, *bognár*) tájnyelvi tagolódását elemezve megállapította, hogy az olyan esetekben, amikor „tisztá és egyértelmű (és feltehetően igen régi) a nyelvföldrajzi megoszlás, okunk van feltenni, hogy a nyelvjárási háttér a névadásban (ragadványnevek, családnevek) is nyomot hagyott” (JUHÁSZ 1999: 400). Bár JUHÁSZ elsősorban lexikális megoszlásra gondol (erre l. a fenti példákat), a nyelvjárásiasság névben való tükröződése természetesen a hangtani sajátosságra is okkal vonatkoztatható. Ebből kiindulva az ugyanazon lexéma vagy lexémavariánsok szóföldrajzi és családnévöldrajzi térképlapjai közötti, évszázadokon átívelő látványos összefüggést a *Fazekas* családnév alakváltozatainak példáján keresztül szeretném bemutatni.

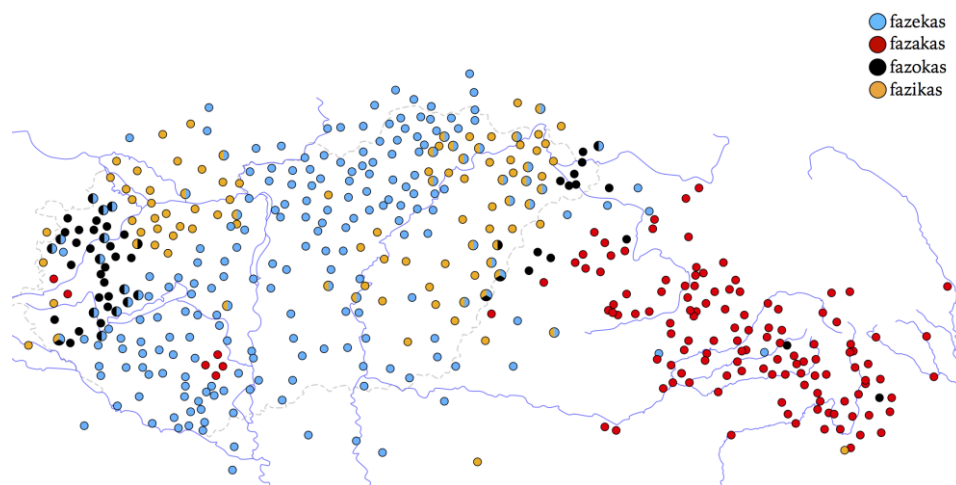
A foglalkozásnévvel, illetve a belőle alakult családnévvel más szempontból korábban többen is foglalkoztak (l. pl. KRIZSAI 2015, VÖRÖS 2016: 108–115). VÖRÖS FERENC (2016) legutóbb az SzT. erdélyi adatait vetette össze az 1720-as összeírás névföldrajzi kartogramjaival. A névföldrajzi adatoknak a korabeli forrásokkal való szembesítése mellett azonban, mint láttuk, mindenképpen sok tanulságot hordozhat a nyelvatlaszok vizsgálata, főként a diakrón változások feltárása terén.

A tárgyalt lexéma 20. század közepi nyelvföldrajzi (6. ábra) és a 18. század eleji állapotokat tükröző névföldrajzi térképlapjait (7–9. ábra) összehasonlítva az alábbi megállapításokat tehetjük. A „mai” alakváltozatok izoglosszája és a családnévi megfelelők területisége között látványos kapcsolat mutatható ki. Ez legszembetűnőbben a *fazikas* ~ *Fazikas* és a *fazakas* ~ *Fazakas* alaki tájszó- és családnévalakpárok esetében jelentkezik. A *fazikas* tájszó láthatóan két területet jellemez: az egyik a Kis-Alföld, a másik a Tiszántúl és a Bodroghöz területe. A *Fazikas* névalak szintén két izoglosszára tagolódik két évszázaddal korábban: az egyiket a Kis-Alföldön, Győr megye két járásában, a másikat Zemplén és Borsod megye területén találjuk. (Meg kell jegyeznünk, hogy Győr megyéből mindössze három adat maradt fenn, de az, hogy ezek a vizsgált tájszó kis-alföldi

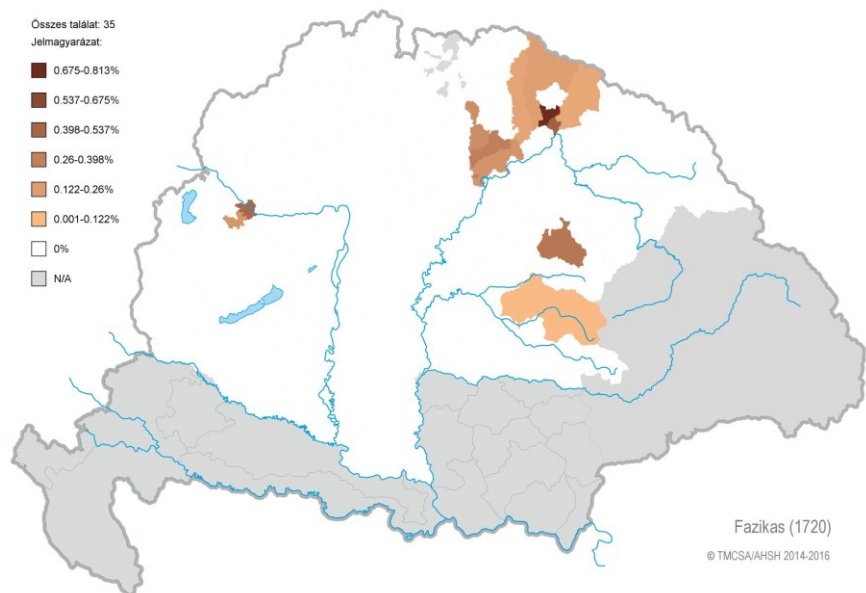
⁵ A *Gerencsér* 1715-ös kartogramjának két észak-magyarországi adatát migrációval vagy helynévi eredettel (vö. Nyitragerencsér, Nyitra m.) magyarázhatjuk.

területére esnek, nem lehet véletlen.) A *fazikas* századokkal korábbi tiszántúli jelenlétét a Bihar megyei adatok jelezhetik, amennyiben nem migráció eredményei.

6. ábra: A *fazekas* és hangtani változatai az MNyA. alapján

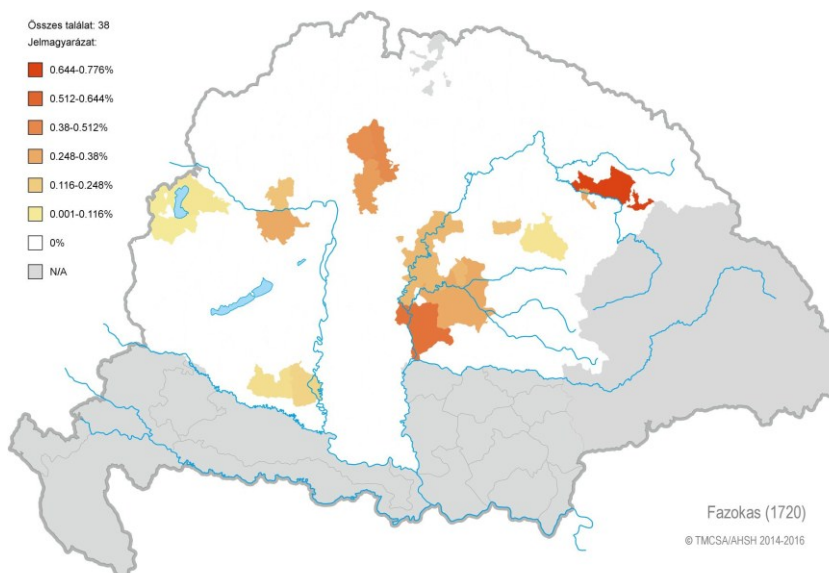
7. ábra: A *Fazikas* családnév területi kiterjedése 1720-ban

8. ábra: A *Fazakas* családnév területi kiterjedése 1720-ban

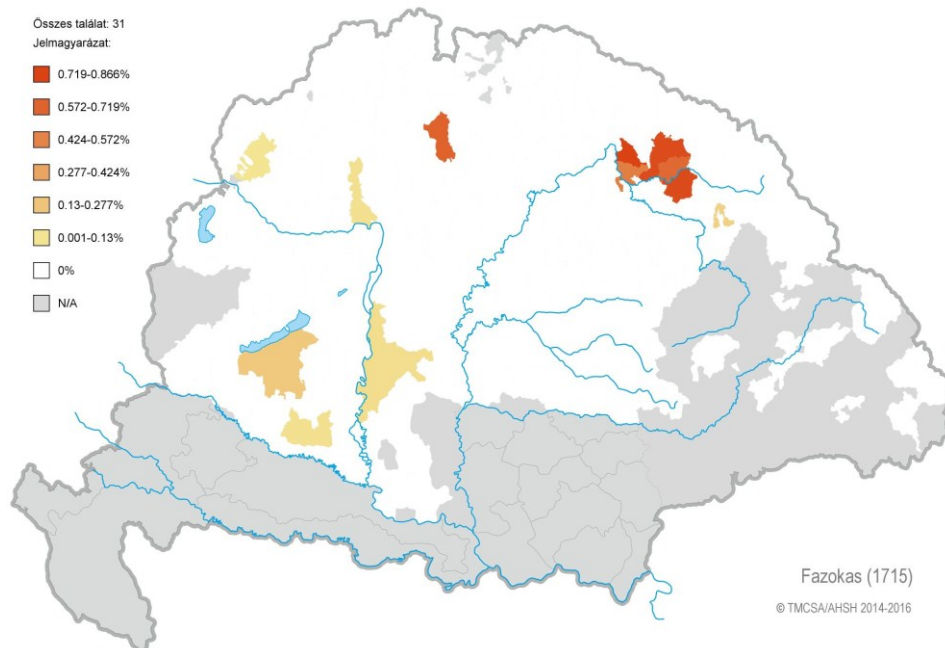
9. ábra: A *Fazokas* családnév területi kiterjedése 1720-ban

A jellegzetesen erdélyi tájszó, a *fazakas* esetében különösebben nem meglepő, hogy az Erdéllyel közvetlenül érintkező szilágysági, szatmári és máramarosi területeken jellemző (l. még VÖRÖS 2016: 109–110, 113), ahol az MNyA. is ábrázolja a 20. században.

Az MNyA. térképlapja a *fazokas* szó esetében három, jól elkülöníthető területi egységet mutat: a Nyugat-Dunántúl, a Felső-Tisza-vidék (Szamosköz) és Bihar megye. (Feltűnő, hogy mindegyik a *fazikas* előfordulásainak közvetlen szomszédságában található.) Az 1720-as adatbázisban a *Fazokas* név Szatmár megye szamosközi részén koncentrálódik, feltűnik Bihar megyében is, a Nyugat-Dunántúlon azonban nem találjuk egyértelmű nyomát. Viszont az 1720-as névföldrajzi kartogramon további területek rajzolódnak ki: a Közép-Tisza mente (Csongrád, Békés és Szolnok megye), Nógrád és Komárom megye. Az elszórt adatok miatt kontrollforrásként segítségül kell hívunk a *Fazokas* név 1715-ös kartogramját (10. ábra). Ezen a felsorolt területek közül csupán a Felső-Tisza-vidék rajzolódott ki erőteljesen, a Közép-Tisza mente és az említett többi megye foltjai eltűntek. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a *fazokas* tájszó két évszázaddal korábbi jelenléte a Felső-Tisza vidékén joggal valószínűsíthető a családnevek alapján. A Nyugat-Dunántúl területéről hiányzó személynévi adatok magyarázata pedig az lehet, hogy a *fazekas* foglalkozásnév eleve jóval ritkább volt, mert helyette a *gerencsér* tájszó volt az elsődleges. A többi terület *Fazokas* családneveinek közszói előzményeiről ugyanakkor a névtérképek alapján nem mondhatunk biztosat.

10. ábra: A *Fazokas* családnév területi kiterjedése 1715-ben

Mindezek tükrében itt szükséges utalni a névföldrajzi adatok felhasználhatóságával kapcsolatos megállapításokra, mely szerint a 18. század eleji történeti személynévi adatbázis csak korlátozottan használható hangtörténeti vizsgálatokhoz, mivel a más megyéből érkező lejegyzőket saját nyelvhasználatuk befolyásolhatta az adatok rögzítésében. Ugyanakkor nincs okunk azt sem kizárni, hogy az esetek egy részében mégis az adott megyében jellemző nyelvi formákat jegyezték le, így a nyelvi adatok – kellő óvatossággal – hangtani következtetések levonását is megengedik. Annak eldöntésére, hogy mennyire hiteles az adat lejegyzése, a két összeírás szembesítése nyújthat fogódzót (vö. N. FODOR 2015: 160–161).

4. A családnévöldrajzi vizsgálatok korlátairól. A családnévi adatok nyilvánvalóan nem feleltethetők meg teljes egészében egy azonos szempontok szerint készített, a magyar nyelvterület egészét vagy részeit átfogó nyelvjárási adatgyűjtésnek, de az említett nyelvöldrajzi gyűjteményeket megelőző korszakból a magyar nyelvterület jelentős részét lefedő lokalizált közszói adatgyűjtés nem készült. Természetesen az is nyilvánvaló, hogy egy-egy tájnyelvi lexéma családnévvé válása sok esetben esetleges a névkeletkezési lehetőségek sokfélesége, a névadási motiváció önkényessége miatt. A névadó közösség ugyanis szabadon választja ki az elnevezett egyéni attribútumai közül az általa legjellemzőbbnek tartott sajátosságot, melynek névben való tükröztetésére a nyelvi elemkészletből is szabadon választ egy megfelelő lexémát. Például a *Gólya*, *Cakó*, *Gagó* stb. nevek mögött az egyén valamilyen tulajdonságjegye (magas termet, hosszú, vékony láb stb.) vagy egyszerűen a madárral való valamilyen kapcsolata (pl. a házán fészkelő gólya, gólyával kapcsolatos esemény) állhat. Emellett természetesen más jellemzői is voltak az elnevezettnek (pl. családi kapcsolat, származási hely, foglalkozás), de a névadók az előbbit emelték ki önkényesen a többi közül. A nyelvi elemkészletből való választás esetlegessége szintén jellemző, hiszen a termetre utaló tulajdonságjegy megnevezésére választhatók volna a *nagy*, *magas*, *sudár*, *sugár*, *hosszú*, *óriás*, *szálas*, *öles*, *tornyos* jelzőket (ezek mindegyikéből lett családnév) vagy más, a gólyához hasonló tulajdonságokkal rendelkező madár (pl. kócsag, daru) nevét a metaforikus tulajdonság kifejezésére (bővebben l. pl. J. SOLTÉSZ 1979: 53, FARKAS 2003: 152, N. FODOR 2010: 58). Ennek ellenére kijelenthetjük, hogy ha valamilyen lexéma a családnév elemévé válik egy adott helyen és időben, akkor egyértelműen vall a szó és a jelentés meglétéről. A családnevek szófeldrajzi felhasználásának egyik előnye a lokalizálhatóság: bár a migrációval egy-egy családnév messze is kerülhet az elnevezés helyétől, az adatok tanúsága szerint a névföldrajzi térképek segítségével, az adatok koncentrálódása alapján számos esetben megállapítható a kibocsátó hely.

5. Összegzés. Tanulmányomban a családnévöldrajz eredményeinek dialektológiai felhasználási lehetőségeit kívántam bemutatni személynévi példák segítségével. A hangsúlyt ezúttal elsősorban nem a családnevekben is kimutatható nyelvjárási sajátosságok elemzésére helyeztem, hanem a nyelvöldrajzi alapú változások lehetséges vizsgálati módszerét kívántam bemutatni a névföldrajz kínálta lehetőségekre támaszkodva, mivel ez kevésbé jellemző a szakirodalomban. Céлом az volt, hogy – ahol erre lehetőség kínálkozott – a 20. századi nyelvöldrajzi eredményeket szembesítsem a Történeti magyar családnévátlasz példáival a lexémák területi változásának a feltárása céljából. A bemutatott

névföldrajzi módszer alkalmazhatósága – véleményem szerint – a kétségtelenül létező korlátok ellenére igazolást nyert.

A bemutatott vizsgálatok annyiban mindenképpen közelebb vittek az első részben feltett kérdéshez, nevezetesen a névjárások létének vagy nem létének igazolásához, hogy nagyobb bizonyossággal jelenthetjük ki: a nevekben tükröződő nyelvjárási sajátosságok az általános dialektológia tárgykörébe tartoznak, egy őket abból kiszakító és pusztán a névtan tárgykörébe vonó vizsgálat meggyőzően nem lenne indokolható. Az, hogy a családnév-típusok BENKŐ által is szorgalmazott névföldrajzi jellegű vizsgálata (BENKŐ 1949: 253; l. még FARKAS 2014: 15) milyen eredménnyel járhat a fenti kérdés megválaszolásában, további mélyrehatóbb elemzést igényel.

Hivatkozott irodalom

- BÁRTH M. JÁNOS 2016. A névföldrajz szerepe a nyelvjárástörténeti kutatásokban. In: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 134–143.
- D. BARTHA KATALIN 1953. Cakó, gagó, gagólya, gólya. *Magyar Nyelv* 49: 463–466.
- BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynév-vizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–124, 244–256.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY, *Családnévek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családnéveink*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnévek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.
- FARKAS TAMÁS 2003. A magyar családnévanyag két nagy típusáról. *Magyar Nyelv* 99: 144–163.
- FARKAS TAMÁS 2014. Dimenzionális szemlélet a névkutatásban. Általános kérdések és a családnév-kutatás példája. *Névtani Értesítő* 36: 9–22.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE Magyar Nyelvtörténeti Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2014. A történeti személynév-földrajz mint a névföldrajz egyik kutatási területe I. A névföldrajzi módszer a névtani kutatásokban. *Névtani Értesítő* 36: 23–41.
- N. FODOR JÁNOS 2015. Interferenciális jelenségek és névromlások esetei a 18. század eleji személynév-történeti forrásanyagban. In: KALCSÓ GYULA szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvről. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XLII. Sectio Linguistica Hungarica*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 159–167.
- N. FODOR JÁNOS – F. LÁNCZ ÉVA 2011. A Történeti magyar családnév-atlasz előmunkálatairól. *Névtani Értesítő* 33: 175–190.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1999. A romániai magyar nyelvjárások atlasza névtudományi jelentőségéről. *Névtani Értesítő* 21: 395–400.
- KRIZSAI FRUZZSINA 2015. A Fazekas és a Gerencsér családnévek történeti névföldrajzáról. In: P. KOCSIS RÉKA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF szerk., *Anyanyelvünk évszázadai* 1. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.

- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* 1–11. Gyűjt. és a kéziratot összeáll. MURÁDIN LÁSZLÓ. Szerk. JUHÁSZ DEZSŐ. Magyar Nyelvtudományi Társaság etc., Budapest, 1995–2010.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1975–2014.
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévátlasz*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS.
- ÚCsnT. = HAJDÚ MIHÁLY, *Újmagyarkori családnéveink tára. XVIII–XXI. század*. Szerzői kiadás, Budapest, 2012.
- VÖRÖS FERENC 2010. *Családnévek térképlapjainak nyelvöldrajzi vallomása*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 235. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2016. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár és a családnévöldrajzi kutatások kapcsolódási pontjai. In: BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 106–133.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2010. Név – szó – földrajz Lőrinczétől Lőrinczyig. A családnévek morfológiai kérdései. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névöldrajzig. A 2010. június 8-i szombathelyi tanácskozás előadásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – NyME Savaria Egyetemi Központ, Budapest–Szombathely. 47–56.

N. FODOR JÁNOS
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

JÁNOS N. FODOR, The geography of historical personal names as a research area of geolinguistics. Part 2: Name geographic methods in dialectology

The paper demonstrates how the results of research into Hungarian family name geography could be applied in dialectology, using personal names as examples. Name geographic research into Hungarian historical family names originating in common nouns may lead to conclusions regarding the history of Hungarian dialects. The paper examines family names derived from the word *gólya* ‘stork’ the name for the bird, or from its synonyms (*Gólya*, *Czakó*, *Gagó*, *Eszterág*), and the family name *Gerencsér* in this respect. The changes and connections – over the span of several centuries – between maps presenting the geography of a lexeme and those depicting the geography of a family name derived from the lexeme are illustrated with the help of the form variants of the family name *Fazekas*.

A magyar családnévanyag kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai vizsgálata*

1. A családnévrendszerek kutatása. Egy-egy nyelv, ország, tágabb közösség családnévanyaga – amint azt a témakör kutatásának szerteágazó mai nemzetközi szakirodalma, illetve gyakorlati felhasználásai jól példázzák – számos tanulság levonására adhat lehetőséget különböző szakterületek számára. Egy-egy ország családnévanyagának a számbavételére, e családnévanyag szerkezetének, területi tagolódásának és egyéb jellemzőinek a leírására ezért az európai országok jó részében komoly munkálatok folytak, illetve folynak. Az eredmények európai szintű összevetésben – nem meglepő módon – jelentős területi különbségeket mutatnak. E különbségek gyakran összefüggenek az országhatárokkal, s egyúttal az egyes nyelvek – illetőleg az azokat beszélő népesség – történeti földrajzi jelenlétével (vö. COLANTONIO et al. 2003: 787, CHESHIRE et al. 2011: 574–575), valamint az adott népesség egyéb jellemzőivel (l. például a nyelvileg rokon és egymással szomszédos Dánia és Németország családnévanyaga közti, jelentősnek látszó strukturális eltéréseket: SHOKHENMAYER 2016: 222, de 223 is).

Egy adott családnévanyag bizonyos jellegzetességei jobban megmutatkozhatnak, ha más családnévállományokkal összevetve vizsgáljuk azokat. Az európai családnévanyag átfogó igényű elemzése emellett – az egyetemes emberi szemléletre jellemző vonásokon túl – az európai népesség nyelvi, kulturális, területi, társadalmi és történeti sajátosságainak és tagolódásának jobb megismeréséhez is közelebb vezethet minket. A világ más régióira való kitékintés szintén számos tanulságot ígér. E célok eléréséhez azonban bizonyos feltételek teljesülésére is szükség van. Több országban is el kell végezni a megfelelő kutatásokat, minél reprezentatívabb névkörpuszok feldolgozására alapozva, és pedig hasonló metodológiával, hogy az eredmények jól egymás mellé állíthatók és összevethetők legyenek. Mindehhez széles körű nemzetközi együttműködésre és összehangolásra lenne szükség, az egyes családnévállományok feldolgozásához pedig az adott ország és nyelv kutatóinak részvételére, szakértelmére.

Ha az egy-egy ország egészére kiterjedő, átfogó felmérésen túl az országokon belüli regionális feldolgozások is rendelkezésre állnak, akkor szélesebb és árnyaltabb képet is kaphatunk. Nemzetközi kooperáció révén megismerhetővé válhatnak többek közt egy-egy ország tágabb környezetének – így a Kárpát-medencének –, egyúttal a különböző névtani kontaktusoknak a területei, s még tágabban akár az egész európai térség családnévanyaga, illetve annak mintázatai is. Mindezek egyrészt az egyes országokra, illetve nyelvekre vonatkozó reprezentatív összképhez, illetve egymáshoz lennének mérhetőek.

Az európai családnévanyag vizsgálata igazi európai kutatási téma, projekt lehetne, melyet a mai számítógépes technológia is hatékonyan támogatna. Hasonló szándékú javaslatok, kezdeményezések és vizsgálatok történtek is már (l. pl. CAFFARELLI 2005,

* A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Névadás és névhasználat – a multikulturális Kárpát-medencében című szimpóziumán (Pécs, 2016. aug. 23.) elhangzott előadás írott változata.

SCAPOLI et al. 2007, CHESHIRE et al. 2011, BLOOTHOOFT et al. 2014, SHOKHENMAYER 2016, illetve mindezek továbbvezető irodalmát). Végezhetők lennének névrendszertani, illetve tipológiai-statisztikai elemzések (mint a leggyakoribb családnevek állományának névrendszertani-gyakorisági vizsgálata), nyelvföldrajzi feldolgozások (egy európai családnévátlasz elkészítése) és akár névszótári munkálatok (akár egy európai családnévszótár összeállítása). Mindezek egymást kölcsönösen segítő, részben feltételező munkákként, s egyúttal a további kutatások megalapozásaként lehetnek megtervezhetők.

A magyar névkutatás rendelkezik modern családnévszótárakkal (bár további lexikográfiai feldolgozásokra is szükség lenne), jó családnévtani szakirodalommal, a szinkrón és a történeti családnévföldrajz terén elért korszerű eredményekkel is. A magyar családnévanyag tipológiai-statisztikai felmérésére azonban mindeddig kevés kísérlet történt, már csak azért is, mert az ehhez szükséges források és eszközök a legutóbbi időig nem álltak a kutatók rendelkezésére. (A problémakörhöz l. HAJDÚ 2008; egy korábbi, óhatatlanul korlátozott értékű próbálkozásra l. CsnVégSz. 11–12, s ehhez vö. FARKAS 2016 is.)

Ehhez a kutatási irányhoz kívánok kapcsolódni azzal, hogy – a magyar családnévanyag vonatkozásában, illetőleg példáján keresztül – számba veszem a névrendszertani-névgyakorisági vizsgálatok kapcsán felvethető alapkérdéseket, illetve lehetőségeket. A magyar családnévanyag, illetve egyes részlegeinek tipológiai-statisztikai elemzését – a nemzetközi példákat követve, reprezentatív névkorpuszokra alapozva, de belátható célkitűzéssel – a száz leggyakoribb családnév körére vonatkozóan végzem el.¹ Kiemelt figyelmet fordítok a kutatómódszertani szempontokra, melyek csekély hangsúlyt kapnak a vonatkozó szakmunkákban, pedig különösen az átfogó igényű, illetve kontrasztív feldolgozások esetében nagy fontosságot kellene tulajdonítanunk nekik. Az általam vizsgált magyar családnévállomány bizonyos sajátosságaira végül további európai névrendszerekkel való összevetésben szándékozom rámutatni. Mindezzel egyrészt a magyar családnévanyagról és további vizsgálati lehetőségeiről kívánok újszerű képet adni, másrészt pedig a hasonló célú, nagyobb formátumú, későbbi nemzetközi kutatások számára bizonyos tanulságokat megfogalmazni.

2. A felhasználható névkorpuszok. A reprezentatív igényű vizsgálatokhoz minél megbízhatóbb és reprezentatívabb névkorpuszokra van szükség. A nemzetközi szakirodalomban néhol felbukkanó, a magyar családnévanyag leggyakoribb elemeire vonatkozó adatok például – ma már legalábbis – pontatlanoknak, illetőleg nem eléggé reprezentatívnak minősíthetők (l. pl. HAJDÚ MIHÁLY korábbi kutatásaira alapozva CAFFARELLI 1998: 285, innen BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004 passim is; később HAJDÚ 2003: 871–872 alapján CAFFARELLI 2005: 241, 249–250 és passim, itt már érdemibb elemzésekkel; stb.). Természetesen minden feldolgozásnál elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk azazal, milyen korpusz vizsgálatára épül, s így eredményeink mennyire és milyen értelemben tekinthetők reprezentatívnak. A különböző országokból rendelkezésre álló, különböző helyekről elérhető összeállítások (végső, illetve pontos) forrását, elkészítésük módszertanát azonban gyakorta nem ismerjük.

Egy-egy nyelvközösség, nyelvterület teljes névállományát is érdemes lenne feldolgozni. Esetünkben ez gyakorlati nehézségekbe ütközik: a határon túli magyar kisebbségek

¹ Az adatok feldolgozásában nyújtott közreműködésükért köszönettel tartozom Kövesdi Istvánnak és Romhányi Andreának.

névanyagáról tipikusan nincsenek kellőképpen reprezentatív adataink, ezek előállítását pedig többféle tényező is nehezíti. A jellegzetesebb megoldás, a mai magyarországi névállomány felmérése azonban lehetséges. A teljes magyar családnévanyag szempontjából ez igen jó reprezentativitású, bár valójában csak az adott – és nyelvföldrajzilag körülhatárolt – területre, illetve annak lakosságára lesz teljes értékű. (A potenciális nyelvföldrajzi eltérésekre, a 18. század eleji állapotok példáján, l. VÖRÖS 2015: 223.)

A magyarországi családnévanyagnak, illetve különböző részlegeinek, metszeteinek a feldolgozására mindenesetre több jó reprezentativitású forrásanyaggal, illetőleg adatbázissal rendelkezünk. Ezek sorát tekintem át röviden az alábbiakban.

A mai magyarországi hivatalos lakónépességi nyilvántartás névállománya 2007-ben vált elérhetővé a névtudomány számára. Ebből készült el a magyarországi családnévanyag leggyakoribb elemeinek szótárszerű feldolgozása, HAJDÚ MIHÁLY munkájaként (a névváltozatok egybevonásával, az 1000 névviselőnél gyakoribb 1230 családnévvél: CsnE.). Vizsgálataimban a továbbiakban ezt a feldolgozást tekintem iránymutatónak. A névkorpusz anyagát HAJDÚ később újmagyar kori családnévtárának részeként is közzétette (ÚCsnT.). Valamivel később, 2009-ben a lakóhelyre vonatkozó információkkal együtt került egy hasonló névkorpusz kutatói kézbe (MMCsA.); erre épülnek VÖRÖS FERENC szinkrón családnévföldrajzi kutatásai (pl. VÖRÖS 2010, 2014; az utóbbi a névváltozatok egybevonásával számított, 10 ezer névviselőnél gyakoribb 106 családnév nyelvföldrajzi térképlapjával). Az említett népesség-nyilvántartási adatbázisok bizonyos arányban rögzítési hibákat is tartalmazó, ám teljes körű és reprezentativitású források. Lényegesen alkalmasabbak tehát, mint egy országos telefonkönyv vagy választási névjegyzék, amelyeket több más ország hasonló kutatásaiban – jobb lehetőségek híján is – alkalmaznak. A 2007-es és 2009-es névkorpuszok közt bizonyos különbségeket is találunk, már a leggyakoribb családnévek sorrendjében is (vö. CsnE. 529 és VÖRÖS 2010: 25, 2014: 438–439, bár az utóbbiak közt részben eltérő számadatokkal).

A pusztán tipológiai-statisztikai elemzésre mindenesetre a korábbi, 2007. évi állomány látszik alkalmasabbnak. Elsősorban azért, mert ennek adatai bármely kutató számára hozzáférhetők (részben a CsnE., teljes körűen pedig az ÚCsnT. révén; szemben a 2009-es névadatbázissal). Emellett pedig azért is, mert szótárszerű feldolgozása – ha nem is vitathatatlan egyes pontokon – megfelelő szakmai alapnak tekinthető a további elemzések számára. A két névkorpusz közti számszerű különbségeknek egyébként többféle oka van: részben demográfiaiak, részben pedig névhasználati kérdésekkel, illetve ezek relációival összefüggőek. Kiemelendő itt a kettős családnévek – elsősorban a házassági névviselés, illetve a gyermekeknek adható családnév újabb lehetőségeivel kapcsolatos – felszaporodása (vö. FARKAS 2003, ill. VÖRÖS 2014: 24). Esetünkben a kettős családnéveket érdemes különválasztani, önálló lexikális egységekként számba venni. (El-lentétben például a spanyol családnévállomány feldolgozásával, amelynek alapvető és lényegi jellemzője a kettős családnévek megléte, így a névállomány felmérésében ott a családnév részre bontása számít észszerű eljárásnak; vö. MATEOS–TUCKER 2008.)

Mivel a szinkrón családnévanyag vizsgálatát gyakran a korábbi évszázadokra vonatkozó visszakövetkeztetések – mégpedig meglehetősen megbízható – forrásának szokás tekinteni, igen jó lehetőségnek számít, ha reprezentatív értékű történeti forrásanyag hasonló feldolgozására is van lehetőségünk. Esetünkben ezt kínálja a 18. század eleji országos összeírások (1715, illetve 1720; összeírásonként nagyságrendileg 170 ezer adattal). Ezek a történeti Magyarország területének nagyobb részét reprezentálják, időbeli

szempontból pedig a török kiűzése utáni nagy népességmozgásokat még jórészt, a név-magyarosítások korát pedig teljes mértékben megelőző korszakot képviselik. E források feldolgozásán alapulnak a magyar történeti családnév földrajzi kutatások (legújabb reprezentatív eredményeikre l. VÖRÖS 2015; N. FODOR 2016a, 2016b), melyek egyébként több mai állam területére és történeti népességére vonatkozólag is releváns információkat hordoznak.

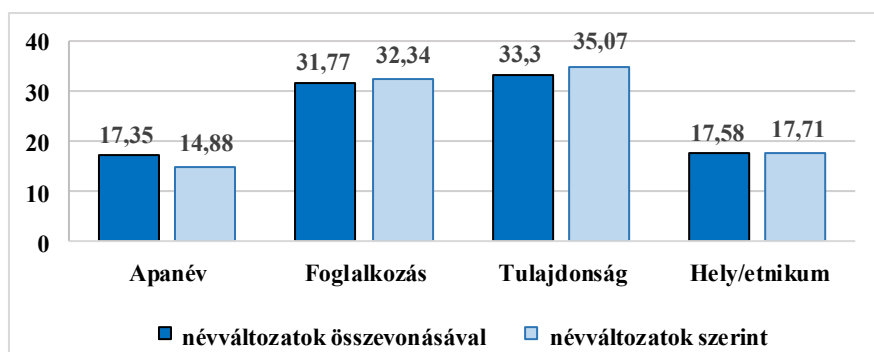
Az említett adatállományok mellett rendelkezésre áll immár a magyarországi hivatalos családnév-változtatások történetének jelentős részét, az 1815–1932 közti időszakot átfogó teljes elektronikus adatbázis is (MCsvA., 66 ezer névváltoztatási esettel). Ennek alapján a mai magyar családnévanyag kisebb, de szerves részét képező mesterséges családnévrendszer sajátosságait is nagy reprezentativitású adatanyag alapján tanulmányozhatjuk.

3. A feldolgozás módszertani kérdései. Minden típusú feldolgozás és elemzés lényeges előfeltételét, illetve részét képezi a módszertani kérdések és problémák tisztázása. Az alábbiakban ennek szellemében szándékozom sorra venni és mérlegre tenni ezeket az esetünkben felmerülő alapkérdéseket. A témakör több szempontú feldolgozásához a lehetséges módszertani eljárások közül a legcélszerűbbnek látszókat igyekeztem kiválasztani. Ugyanakkor – elvi és módszertani próbaképpen is – azt is jelezni és példázni kívánom az alábbiakban, hogy egy-egy eltérő módszertani megoldás esetében mennyiben kaphatunk eltérő eredményeket a tipológiai-statisztikai feldolgozás során. Mindez arra is rá kíván világítani, hogy mennyire fontos ezekre több figyelmet fordítani a vizsgálatok során, illetőleg az alkalmazott gyakorlatot következetesen bemutatni az egyes tanulmányokban. Ennek hiányában a különböző eredmények szakszerű egybevetésére és a helyes következtetések levonására kevésbé lesznek megfelelők a lehetőségeink.

3.1. Lemmatizálás. A rendelkezésre álló névkorpusz tipológiai-statisztikai feldolgozásának első lépése a névgyakorisági lista összeállítása, s ennek alapkérdését a névváltozatok önállóan való kezelése vagy összevonása, illetve a lemmatizálás foka képezi. A lemmatizálás leggyengébb fokozatát az írásváltozatok (illetve ejtészváltozatok) egybevonása jelenti. Mindez már érinti a leggyakoribb családnevek listáit is. A 100 leggyakoribb mai magyarországi családnévforma körében például eleve hat olyan lexikális típust találunk, melyek kétféle írás-, illetve ejtészváltozattal is felkerülhettek a listára (*Kiss ~ Kis, Balogh ~ Balog, Papp ~ Pap, Szűcs ~ Szücs, Veres ~ Vörös, Hegedűs ~ Hegedüs*). Bizonyos szándék és megfontolás szerint összevonhatók lehetnek egyes alaktani, más szempontból pedig akár névszemantikai típusok is, bár ez utóbbi eljárás természetesen ritka a szakirodalomban (erre l. TESNIÈRE-t a francia családnévrendszerről, idézi KREMER 1996: 1263–1266).

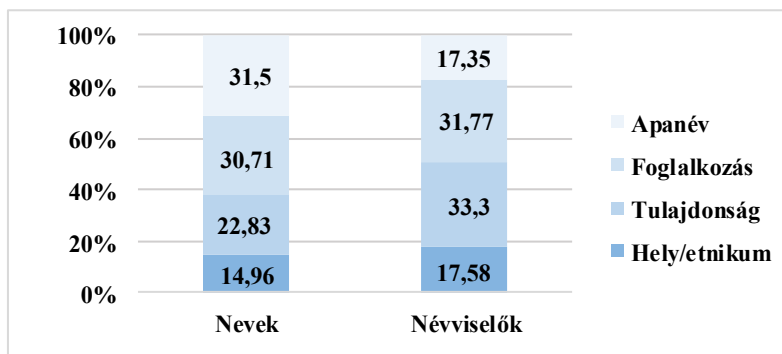
Magam a továbbiakban (alapértelmezésben, külön megjegyzések nélkül) a CsnE. közepes mértékben lemmatizált 2007-es lakónépességi adataival dolgozom. Módszertani próbaként, a 100 leggyakoribb lexikális típus mellett azonban a 100 leggyakoribb önálló névváltozat hasonló feldolgozását is elvégeztem. Esetünkben számottevő különbség nem mutatkozik a kétféle feldolgozás eredményei közt.

1. ábra: A 100 leggyakoribb családnév tipológiai megoszlása (a névváltozatok összevonásával és névváltozatok szerint; %)

3.2. Nevek és névviselők. Ugyancsak alapvető kérdés, hogy a nevek vagy a hozzájuk tartozó névviselők számával, illetve arányával számoljunk-e inkább. Az eredmény természetesen nem lesz ugyanaz, amint azt a 100 leggyakoribb mai magyar családnév átlományának kétféle feldolgozása is mutatja.

2. ábra: A 100 leggyakoribb családnév tipológiai megoszlása (nevek és névviselők szerint; %)

Természetesen mindkét feldolgozási mód jó összevetésekre kínálhat alapot (l. pl. BLOOTHOOFT et al. 2014, SHOKHENMAYER 2016). A jobb oldali oszlopban szereplő, a névviselők szerinti számítási módot azonban informatívabbnak tarthatjuk; ez egyébként egy folyamatban lévő nemzetközi kutatási projekt (European Surname Typology Project, l. BLOOTHOOFT et al. 2014, ill. még később) alapvető módszertani gyakorlata is. Ezek miatt alapértelmezésben magam is a névviselő személyek számával dolgozom a továbbiakban.

3.3. A leggyakoribb családnevek listája. A következő módszertani kérdés, hogy hány elemből álló névgyakorisági listát vizsgáljunk. A nemzetközi szakirodalomban igen különböző terjedelműeket találunk. A gyors, illusztratív jellegű összevetésekre különösen alkalmasak a leggyakoribb 10 családnevet tartalmazó felsorolások (l. pl. LAWSON et al. 2016), de – most csak a már hivatkozott szakirodalomból véve a példákat – találunk a leggyakoribb 12 (KREMER 1996: 1266), 20 (BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004), 50 (CAFFARELLI 2005), 100 (ezekre l. még alább is) családnevet közreadó, illetve elemző munkákat is. A vonatkozó szakirodalom egyéb terjedelmű – például az 5, 15, 200, 1000 leggyakoribb család névre kiterjedő – listákra is támaszkodik. Nem ritkán egyazon munka is különböző hosszúságú névgyakorisági listákkal dolgozik egyszerre (l. pl. KREMER 1996). Az elérhető források sokféleségét különösen látványosan példázzák az angol nyelvű Wikipédia megfelelő oldalai.² Kiemelésre érdemes a németországi családnévanyag ilyen jellegű feldolgozottsága: a leggyakoribb 10, 20, 50, 100, 200, 1000 németországi családnév állományát egyaránt vizsgálták már, akár több kutató és többféle módszertannal is (továbbvezető irodalmára l. SHOKHENMAYER 2016: 222–224).

A legalkalmasabbnak számunkra a leggyakoribb 100 családnév feldolgozása látszik. Ez már meglehetősen változatos, és ugyanakkor elég reprezentatív állományt jelenthet (a magyarországi családnévanyag esetében például akár a lakosság több mint egyharmadának névanyagát; vö. CsnE., ill. még alább). Több országból is rendelkezésre állnak a százas névgyakorisági listák,³ illetve azok különböző részletességű feldolgozásai. Az utóbbiak részben különböző háttérű, részben pedig nyelvi-kulturális szempontból hasonló országok családnévállományait vetik össze a megfelelő adatsorok alapján (l. pl. Spanyolország és több latin-amerikai ország, illetve az USA esetében: MATEOS–TUCKER 2008: 181). A leggyakoribb 100 családnevet magukba foglaló listák tipológiai-statisztikai elemzéseire igyekeznek építeni több átfogó célú, illetve kontrasztív jellegű újabb nemzetközi vizsgálat is (l. a legutóbbi ICOS-kongresszus előadásai közt is: BLOOTHOOFT et al. 2014, SHOKHENMAYER 2016; mindkét munkára támaszkodom én is e tanulmányomban).

A százas családnév-gyakorisági listák magyarországi vonatkozásban is alkalmas viszonyítási alapot jelentenek. Írásváltozatok szerinti aktuális listájukat éveken keresztül tette közzé a népesség-nyilvántartó szerv. Százas névgyakorisági listák készültek már a 18. század eleji magyarországi családnévanyag, illetve a hivatalos családnév-változtatások történeti névanyagának feldolgozásából is (l. fentebb, ill. még alább). A 100 leggyakoribb magyarországi lexikális családnévtípus szinkrón és történeti családnév földrajzi térképlapjai úgyszintén elérhetők és tanulmányozhatók (együttesen l. VÖRÖS 2014, N. FODOR 2016b; egyedileg pedig l. további munkákban is). Százas névgyakorisági listák egyébként korábban is készültek már, például az országos telefonkönyv alapján, ám ezek nyilvánvalóan kevésbé reprezentatív értékű anyagot szolgáltathattak (l. BOGÁRDI é. n.).

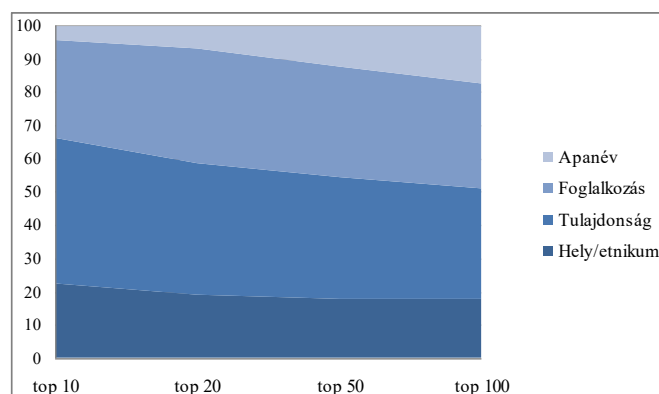
Fontos tudnunk még, hogy a névállomány tipológiai megoszlása a lista hosszától függően is változik, egy-egy ilyen feldolgozás eredményei tehát nem abszolútizálhatóak.

² https://en.wikipedia.org/wiki/Lists_of_most_common_surnames. Az itt szereplő adatsorok természetesen tájékoztató jellegűnek tekinthetők, de szakmai szempontból több vonatkozásban – tehát összességében is – kérdéses hitelűek, olykor egyértelműen hibásak.

³ Akár még az interneten, például a <http://locatemyname.com/top.php> oldalon is; az itt található névlisták azonban ezúttal is kérdéses eredetűek és reprezentativitásúak.

Erre vonatkozólag érdemes legalább egy tájékoztató jellegű (ha nem is „aránytartó”) ábrát bemutatni (vö. a német családnévanyaggal is: SHOKHENMAYER 2016: 224).

3. ábra: A különböző terjedelmű családnév-gyakorisági listák tipológiai megoszlása (%)

3.4. A magyar vagy magyarországi névanyag kérdése. További elvi és gyakorlati kérdés, hogy a rendelkezésre álló névkorpusz alapján a domináns, esetünkben tehát a magyar nyelvi eredetű, vagy általában az adott országbeli családnévanyag összetételét vizsgáljuk-e. A 100 leggyakoribb mai magyarországi családnév írásváltozatainak, illetve lexikális változatainak listáján is csak egyetlen idegen eredetű nevet találunk: a 83. (az írásváltozatonkénti listában), illetve 84. helyen (a lexikális változatonkénti listában) a szláv eredetű *Novák*-ot. (Itt tehát eltekintünk tőle, hogy a listába felvett családnevek némelyike részben idegen nyelvi eredettel is magyarázható, vö. FARKAS 2016.)

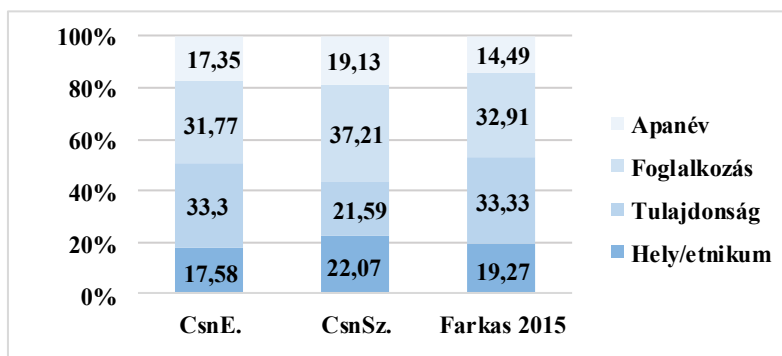
Esetünkben mindenesetre hasznosabbnak vélem a magyar nyelvi eredetű mai családnévanyag tipológiai-statisztikai szempontú vizsgálatát. Ez a 100 leggyakoribb név esetében lényegében a teljes magyarországi családnévanyagra is vonatkoztatható. Több európai országban nem feltétlenül lenne így, hiszen a lakosság nyelvi-etnikai összetétele, illetve családnévtörténeti és névgyakorisági tényezők is lényegesen befolyásolhatják a képet. Ezt látnánk például a történetileg többnyelvű és -nemzetiségű Svájcban, a svéd kulturális és nyelvi befolyás örökségét hordozó Finnországban vagy a nagyszámú bevándorlóval bíró Nagy-Britanniában, különböző példákat adva e kérdéskör komplexitására.

3.5. A névrendszertani keret szempontja. Újabb kérdést jelent a felhasználandó családnév-tipológia megválasztása. Releváns lehetőség a családnevek egzaktabb módon elvégezhető etimológiai-jelentéstani kategorizálása, tanulságosabb lehet viszont a névadás szemléleti alapját vizsgáló motivációs szempontú rendszerezés. Ezekből is több, jól kidolgozott, részletes – és egymásba egyszerűen át nem konvertálható – tipológia van forgalomban a magyar szakirodalomban (a kérdéskörre bővebben l. HAJDÚ 2003: 761–773; CsnVégSz. 9–11; N. FODOR 2010: 58–65, 72–81). Ha viszont az a célunk, hogy eredményeinket nemzetközi szinten is egybevetethetővé tegyük, akkor az ezen a szinten általánosan használt tipológiát szükséges választanunk (még ha egyes magyar tipológiák

pontosabban kidolgozottnak látszanak is). A legtipikusabb nemzetközi névrendszertani felosztás négy (avagy négy kategóriában összevonható öt) névtípust foglal magába: a) apanévi; b) foglalkozásnévi (és méltóság, tisztség megnevezése); c) tulajdonságot megnevező név; d) (származási, illetve lakó)hely vagy etnikum megnevezése. (Ezekhez l. N. FODOR 2010: 66–69 is; tipológiai-statisztikai feldolgozásokban való konkrét alkalmazásukra l. BLOOTHOOFT et al. 2014, SHOKHENMAYER 2016.)

A motivációs típusú rendszerezések azonban számos bizonytalanságot is rejtenek magukban. Magam az egyöntetűség érdekében itt következetesen a CsnE. értelmezései alapján dolgozom tovább. Az említett névtipológia keretei közt, próbaképpen azonban háromféle módon is kódoltam a 100 leggyakoribb magyar lexikális típus anyagát (l. az alábbi ábrát): két magyar családnévszótárunkban (CsnE., CsnSz.) megadott névmagyarozatokat, illetve saját megítélésemet követve. Mindhárman számolunk többszörös motivációkkal (melyeket számításba is vettem az alábbi összegzésekben), ám nem teljesen egyformán. Ebből fakadóan, bár egyaránt szakszerű feldolgozásokról van szó, meglehetősen eltérők a kapott eredmények is. Mindez ismét arra figyelmeztet, hogy ha más szinten is összevethető eredményekkel szeretnénk dolgozni, akkor – a konkrét névrendszertani feldolgozás terén is – igen komoly összehangolásra van szükség.

4. ábra: A 100 leggyakoribb családnév tipológiai megoszlása (különböző szerzők alapján; %)

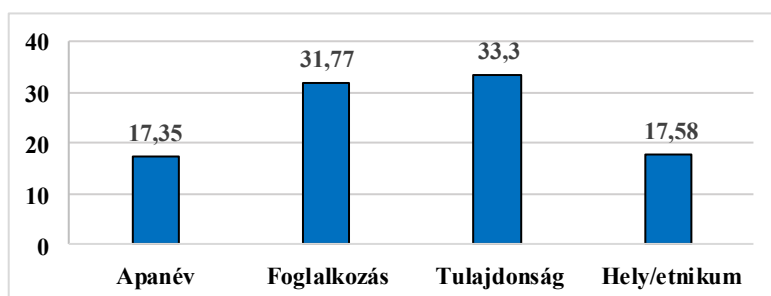
4. A száz leggyakoribb mai magyar családnév

4.1. Gyakoriság és tipológiai megoszlás. A családnévanyag struktúrájáról már az elárul valamit, ha tudjuk, hogy a gyakorisági lista élén álló nevek a teljes állomány mekkora részét képviselik. A leggyakoribb családnév például Kínában a névanyag 7%-át (*Wang*), Svédországban 3%-át (*Johansson*), Lengyelországban viszont csupán 0,5%-át (*Nowak*) képezi (WALKOWIAK 2014: 129). Tanulságos (legalábbis tájékoztató jellegű) adatsorokat ismerünk szélesebb sávokra vonatkozóan is több országból (a leggyakoribb 10 családnévre l. pl. Eupedia is). Esetünkben a megfelelő nemzetközi adatokkal összevethető, a teljes magyarországi családnévanyaghoz viszonyított adatok a következők.

1. táblázat: A leggyakoribb családnévek megterheltsége a teljes magyarországi névanyagban (%)

Pozíció szerint	1. név	1–10. név	1–20. név	1–50. név	1–100. név	Összes név
Névviselők aránya	2,38%	16,93%	21,89%	29,05%	35,76%	100%

A 100 leggyakoribb családnév állományának tipológiai-statisztikai megoszlását a korábban bemutatott módszertan és tipológia szerint végeztem el, a többszörös motivált-ságot is számításba véve (a népnévi eredetű családnéveket például a tulajdonságra és a helyre/etnikumra utaló csoportban is egyformán). A különböző összevetésekben fentebb már bemutatott, a névviselők alapján számított eredmények az alábbiak.

5. ábra: A 100 leggyakoribb családnév tipológiai megoszlása az ismertett módszertan alapján (névviselők stb. szerint; %)

Eszerint összességében a tulajdonságra utaló családnévek a leggyakoribbak a névviselők körében. A második helyet, nem sokkal lemaradva, a foglalkozásnévi kategória foglalja el. Jóval kisebb (kb. az előbbieik fele) a másik két családnév-típus aránya: a harmadik helyen áll a helyre, illetve etnikumra utaló családnévek kategóriája, s a negyedik helyen – ám az előzővel lényegében azonos aránnyal – az apanévi családnéveké. Ez az ábra a családnév-típusoknak a tényleges használatban megmutatkozó gyakoriságát jelzi.

A 100 leggyakoribb családnév állományának tipológiai-statisztikai megoszlását az adott kategóriába sorolható nevek száma szerint is érdemes azonban megvizsgálni. Ezt itt nemzetközi összehasonlításban is megtehetjük (a más nyelvekre, illetve országokra vonatkozó adatsorok forrása: SHOKHENMAYER 2016).

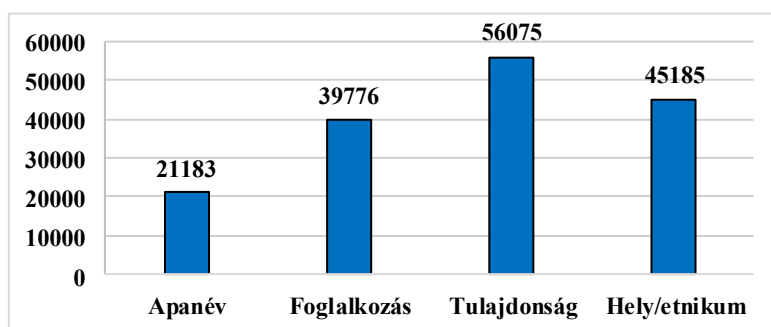
2. táblázat: A 100 leggyakoribb családnév tipológiai megoszlása a nevek darabszáma szerint (%)

Név-típusok	Magyar		Német		Orosz		Francia		Brit	
	Hely	%	Hely	%	Hely	%	Hely	%	Hely	%
Apanév	1	32	3	22	1	59	1	46	1	35
Foglalkozás	2	31	1	44	3	7	2	20	3	24
Tulajdonság	3	23	2	24	2	33	3	18	2	26
Hely/etnikum	4	15	4	10	4	1	4	11	4	15

A magyar névanyagban darabszámra az apanévi családnevekből van tehát a legtöbb, de hasonló arányt képvisel a második helyre került foglalkozásnévi családnevek kategóriája is. A harmadik helyet a tulajdonságra utaló családnevek foglalják el, s messze a legkevesebb a helyre, illetve etnikumra utaló családnevek száma az anyagban. Mindez az egyes családnévtípusok változatosságáról ad bizonyos képet számunkra. Ami a nemzetközi összevetést illeti e téren, a táblázatból önmagában messzemenő következtetéseket még nem vonhatunk le, ám a különböző családnévanyagoknak – legalábbis a százas listán belüli – tipológiai változatosságát illusztrálhatjuk belőle. Jól látszik, hogy az itt bemutatott állományok közül a magyar névanyagnál a legkiegyensúlyozottabb a tipológiai megoszlás: az első és a negyedik (azaz: utolsó) kategória közt itt a legkisebb a különbség (17%). A brit névanyagban valamivel nagyobb az eltérés (20%), míg a német és a francia esetében kétszerese (34-35%), s az orosznál a háromszorosánál is több (58%).

Végezetül érdemes megvizsgálni a 100 leggyakoribb magyar családnév körében az egyes családnévtípusok átlagos megterheltségét is. Ebből a szempontból az alábbi képet kapjuk, egyfajta összegzéseként is a fentebbi két feldolgozásnak.

6. ábra: Az egyes névtípusokba tartozó családnevek átlagos megterheltsége a 100 leggyakoribb családnév esetében (fő)

Eszerint tehát a tulajdonságra utaló családnevek messze a legmegterheltebbek anyagunkban. Nem meglepő módon: mint fentebb láttuk, e családnévtípus jelenti a legtöbb névviselőt, ugyanakkor névanyaga nem a legváltozatosabbak közül való. A tulajdonságra utaló családnevek kategóriáját követik megterheltség szerint a helyre, illetve etnikumra utaló családnevek: ez a legkevésbé változatos névtípus, azonban egyes elemei (a népnévi eredetű családnevek) kimagasló gyakoriságúak. A harmadik helyen áll csupán a foglalkozásnévi családnevek kategóriája: sok névviselővel összességében, de igen változatos névanyaggal. A lista legvégén találjuk, a másik háromhoz képest nagy lemaradással, az apanévi családnevek típusát: mint láttuk, a legváltozatosabb névtípusnak tekinthető, egyes elemei azonban általában a kevésbé gyakori réteghez sorolhatók anyagunkban.

Többet mondana e témáról a szélesebb körű – főleg az ország közép-európai földrajzi, történelmi és nyelvi-kulturális környezetét megjelenítő – európai összevetés. Mind-ehhez a megfelelő adatsorok azonban nem állnak egyelőre rendelkezésünkre.

4.2. Az egyes családnévtípusok állománya. A 100 leggyakoribb családnév állományát alkotó családnévrendszertani kategóriák belső képe, konkrét névanyaga ugyancsak további elemzésekre kínál lehetőséget. (Ezekhez, ill. az alábbi megállapítások háttéréhez l. különösen CAFFARELLI 2005, SHOKHENMAYER 2016.) Itt a más országok névanyagával közös, illetve eltérő jegyek egyaránt tanulmányosak lehetnek. E jellemzőket néhány példával illusztrálom, az egyes családnévrendszertani kategóriák névállományát pedig a 20 leggyakoribb magyar családnév anyagával példázom az alábbiakban. (A teljesebb névgyakorisági listára, ill. az egyes nevek jelentésének, feltehető motiváltságának magyarázatára ezúttal is l. CsnE., ill. vö. CsnSz. is.)

Az apanévi családnevek nagy többségét a jellegzetes egyházi keresztnévek adják esetünkben is. Ezek elsősorban a középkori, kora újkori keresztnévadás nyomait őrzik, de nem az egykori névdivat hű tükrözői (vö. HAJDÚ 2003: 255–368, SLÍZ 2011: 68–69 stb.). A hajdan leggyakoribb keresztnévek jóval ritkábbak itt, sőt akár hiányoznak is; családnévként inkább a keresztnévekként kevésbé tömeges, és így megkülönböztetésre alkalmasabb nevek köszönnek vissza a listában. A nem egyházi nevekként, többedik lehetséges motivációval itt is számba vett elemek magyar közszoói eredetűek, melyek viszont sokkal inkább közvetlenül a tulajdonságot, netán foglalkozást vagy származást jelölő közszoóból lehetnek családnévvé – azaz leginkább valamely másik családnévrendszertani kategória képviselői. A leggyakoribb 20 családnév közül (legfeljebb) 3 név: esetlegesen a *Balogh* (10.), részben a *Farkas* (11.), egyértelműen pedig csupán a *Simon* (19.) sorolható az egykori felmenő személyére utaló, keresztnévi eredetű családnevek közé.

A foglalkozásnevek (illetve méltóságot, tisztséget jelölő nevek) közül – mint egy sor európai országban is (vö. BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004: 169) – a legjellemzőbb, illetve összességében is kiemelkedő gyakoriságú a *Kovács* (2.). E foglalkozás fontosságát részben a *Vas* (40.) családnév is tovább erősíti az elemzett listában. A több országban legjellemzőbbnek tűnő foglalkozásnevek közül (vö. SHOKHENMAYER 2016: 231 is) teljesen hiányzik esetünkben a kenyérsütők megnevezése (jellemzőbben tehát háziipar lehetett), a lótarítás témaköre pedig legfeljebb közvetve, a *Kocsis* (34.) és a *Szekeres* (97.) révén található meg anyagunkban. Jellegzetes kis csoportnak számít viszont a magyar névanyagban (vö. CAFFARELLI 2005: 254) a zenészek megnevezése: *Hegedűs* (27.), *Sipos* (38.), *Dudás* (82.). A leggyakoribb 20 családnév közül (legfeljebb) 11 név sorolható a foglalkozásnévi kategóriába: *Kovács* (2.), *Szabó* (4.), *Varga* (7.), *Molnár* (8.), *Pap* (12.), *Juhász* (13.), *Takács* (14.), *Lakatos* (15.), *Szűcs* (16.), *Mészáros* (17.); továbbá csak kis részben és esetlegesen a *Farkas* (11.). (A kérdéskörrel bővebben l. SLÍZ 2015, ill. 2016.)

A tulajdonságot megnevező családnevek csoportjának egyik tagja, a *Nagy* vezeti az abszolút névgyakorisági listát. Antonim párja, a *Kis* ugyancsak kiemelkedő gyakoriságú (6.). Az itt tárgyalt családnévrendszertani kategórián belül a számos európai országban karakterisztikus, különböző külső jellemzőkre utaló színnevek a magyar névanyagban is gyakoriak, ám nem annyira markáns módon, ti. nincsenek olyan kiugró eltérések a névgyakoriságot illetően körükben (vö. CAFFARELLI 2005: 255–257). A magyar családnévanyagban ugyanis nagyjából hasonló megterheltségűek a *Fekete* (21.), a *Vörös* (23.) és a *Fehér* (25.) is; ritkábbak viszont a *Szőke* (67.) és a *Barna* (85., s ez ráadásul keresztnévi eredetű is lehet). A leggyakoribb 20 családnév közül (legfeljebb) 10 név sorolható a tulajdonságnevek körébe: leíró jelleggel a *Nagy* (1.), *Kis* (6.), *Balogh* 'balkezes, ügyetlen,

balsorsú, rossz stb.’ (10.); metaforikusan és részben pedig a *Farkas* (11.), a *Pap* (12.), potenciálisan további öt népnévi családnév (ezekről l. még alább).

A származási vagy lakóhelyre, illetve etnikumra utaló családnevek csoportja jellemzően a (típus)gyakorisági listák végére szokott kerülni (l. SHOKHENMAYER 2016 is), és nagyjából ez a helyzet a magyar családnévanyagban is. Esetünkben az itt sorra vett kategóriának minden szempontból többségét a népnévi eredetű családnevek alkotják, melyek azonban tulajdonságra, s ritkábban foglalkozásra is utalhatnak (bővebben l. CAFFARELLI 2005: 232–233, FARKAS 2013). A többi ide tartozó családnév többnyire tájnévből ered, elsősorban az eszerint a belső migrációban meghatározó szerepet játszó dél-dunántúli megyék nevéből: *Szalai* (26.), *Somogyi* (37.), *Baranyai* (53.). A nem népnévi és nem tájnévi típus leggyakoribb eleme, ugyancsak nem véletlenül, a *Budai* (57.). A leggyakoribb 20 családnév közül (legfeljebb) 5 név sorolható e csoportba, kivétel nélkül népnévi.

A népnévi eredetű családnevek a magyar névanyagnak – európai viszonylatban is egyedülállóan – jellegzetes kategóriáját alkotják. Bár viszonylag kevés névről van szó, a teljes magyarországi lakosság 7-8%-a visel ilyen típusú családnévet, és a leggyakoribb 100 családnév egytizede ide tartozik: *Tóth* (3.), *Horváth* (5.), *Németh* (9.), *Oláh* (18.), *Rácz* (20.); továbbá *Török* (28.), *Magyar* (39.), *Orosz* (62.), *Lengyel* (71.), illetve *Székely* (78.). E csoport belső összetétele önmagában sokféle tanulság levonására alkalmas, nemzetközi összevetésre is különösen tanulságos módon (ezekhez l. FARKAS 2013).

5. A száz leggyakoribb magyar családnév: további összevetések

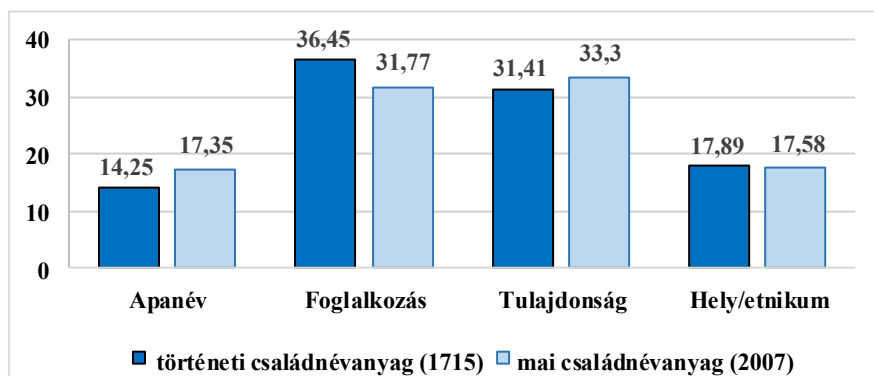
5.1. A történeti névanyag. A mai magyarországi családnévállomány tipológiai-statisztikai jellemzőit – a már említett módon és módszertannal (írásváltozatok összevonásával, névviselőik számra szerint stb.) is – lehetőségünk van összevetni a 18. század eleji történeti családnévanyagával. (TMCsA.; a vonatkozó 1715. évi adatok rendelkezésemre bocsátását N. FODOR JÁNOSnak ezúton is köszönöm.)

Kezdjük az idegen eredetű családnevek kérdésével. A 100 leggyakoribb magyarországi családnév körében napjainkban egyetlen ilyen találunk, a szláv etimológiájú *Novák*-ot, melynek a többi idegen eredetű családnév közül kiemelkedő gyakoriságát többféle tényező magyarázza (erről bővebben l. FARKAS 2010). A 18. század eleji, nagyobb és soknemzetiségű országterületen viszont értelemszerűen jóval több idegen eredetű családnévet találhatunk. Ezek közt egyetlen német családnév akad, a *Schmidt* (67.). A többi, egytucatnyi név szláv eredetű: részben (ti. magyar is lehet) a *Polyák* (16.), biztosan szláv pedig a *Svec* (26.), *Rusznák* (31.), *Meszár* (43.), *Kolár* (52.), *Hornyák* (56.), *Mlinár* (62.), *Novák* (68.), *Hugyec* (76.), *Krisán* (95.), *Bednár* (98.), *Benyo* (100.). Több névtípust képviselnek, de a többségük foglalkozásra utaló családnév. Láthatólag – történeti és névföldrajzi okokból, az adóösszeírás földrajzi kiterjedtségéből adódóan is – elsősorban a szlovákság családnevei vannak képviselve anyagukban.

A 100 leggyakoribb magyar nyelvi eredetű családnévre vonatkozóan a következő összevető képet kapjuk az említett anyagokból (vö. 7. ábra). A névrendszertani arányok (és ezzel együtt részben a kategóriák abszolút sorrendje) csak kis mértékben különböznek a két korszak névanyagában. A foglalkozásnévi típus aránycsökkenése a legszembetűnőbb, ám ez is 5%-nál alacsonyabb mértékű. A keresztnévi, illetve a tulajdonságnévi típus növekedése 3%, illetve 2% körüli, a származásra utaló kategóriánál pedig gyakorlatilag változatlanok az arányok. Mindez időbeli változásokkal, nyelvföldrajzi

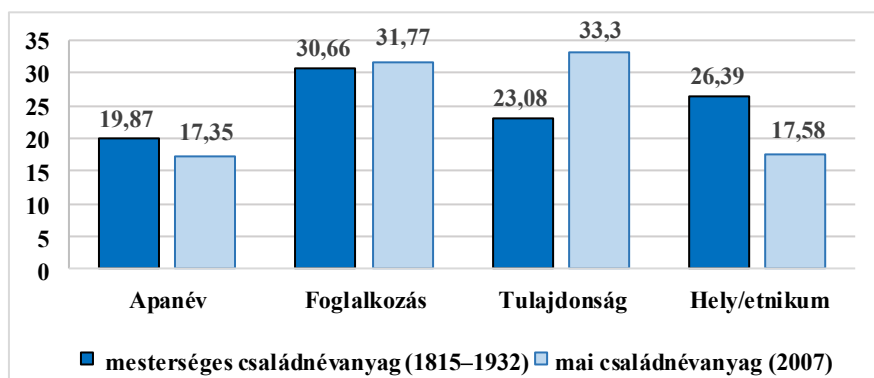
szempontokkal, sőt csupán véletlenszerű tényezőkkel is magyarázható lehet, így messze-
menő tanulságok levonására önmagában nem lehet alkalmas.

7. ábra: A 100 leggyakoribb történeti és mai magyar családnév tipológiai megoszlása (%)

5.2. A mesterséges névanyag. A további lehetőségek bemutatására vessük össze a 100 leggyakoribb mai magyar családnév állományát a hivatalos családnév-változtatások történetének mesterséges családnévanyagával, konkrétan az 1815–1932 közötti időszak rendelkezésünkre álló névkörpuszával. Eredményeink persze ezúttal sem abszolutizálhatók, hiszen közelebből az adott időszak névváltoztatóinak – az elsősorban időben és társadalmi-kulturális csoportok szerint változó, itt egyúttal „átlagolt” – névízlését jellemzik. Mindez a mesterséges családnévadás sajátosságait azonban így is jól reprezentálja.

8. ábra: A 100 leggyakoribb mesterséges és mai magyar családnév tipológiai megoszlása (%)

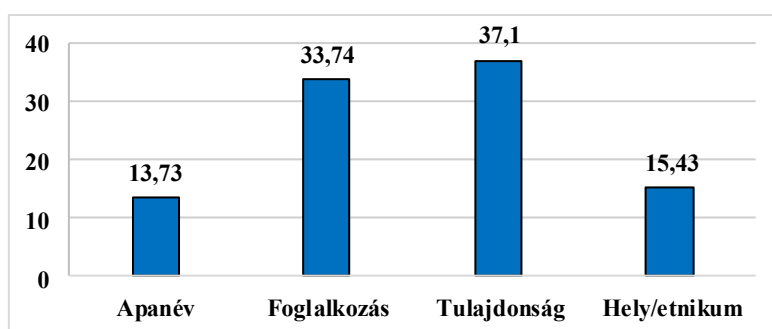

Idegen eredetű családneveket a jelenség lényegéből, névmagyarosító jellegéből adódóan eleve nemigen találhatunk körükben. A mesterséges magyar családnévállomány keletkezését, motivációs hátterét és egyes újszerű típusait tekintve alapvetően eltér a termé-

szetes névanyagtól (l. FARKAS 2009). Az összevethetőség kedvéért azonban igyekeztem ahhoz hasonlóan rendszerezni e neveket is. Ennek eredményeit a 8. ábrán láthatjuk. A különbségek szembeötlőek: míg az apanévi és a foglalkozásnévi családnevek részvétele hasonló arányú a két névállományban, a névváltoztatások névanyagában jóval kisebb a tulajdonságnévi családnevek aránya, ugyanakkor jóval magasabb a származásra utaló nevéké. Az eltérések a névváltoztatások számos tényező által meghatározott – itt részletesen nem tárgyalandó – névdivatjából jól magyarázhatók. A helynévi eredetű családnevek felülreprezentáltsága, azaz népszerűsége például abból származik, hogy anyaguk bőséges és változatos, a teljes magyar családnévanyagban jellegzetesek, s típusuk ráadásul a magas presztízsű nemesi családneveket idézte.

Ha e mesterséges névállomány és a mai magyar családnévanyag leggyakoribb 100 családnevének közös elemeit vizsgáljuk (48 családnév), az alábbi összképet kapjuk.

9. ábra: A 100 leggyakoribb mesterséges és mai magyar családnév állományának közös elemei, tipológiai megoszlás (%)

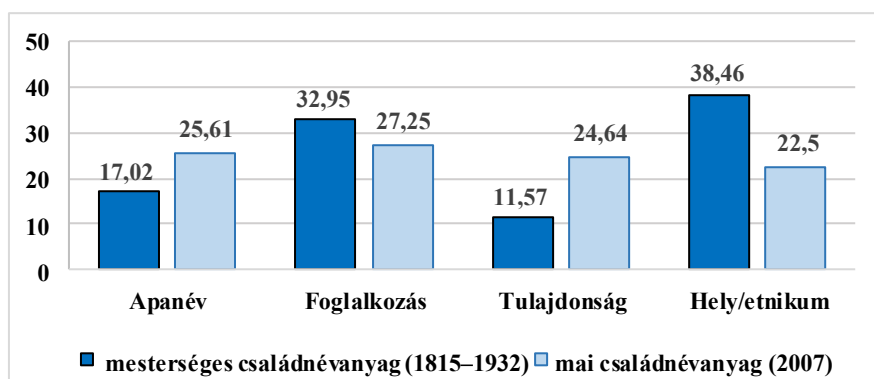

Az egyes családnév-rendszertani kategóriák gyakorisági sorrendje a mai magyar családnévanyag hasonló sorrendjét követi, felerősítve annak fő vonásait: a két gyakoribb, illetve kevésbé gyakori névkategória közti különbségek domborodnak ki esetükben.

Érdeemes szemügyre venni ugyanakkor a két családnévkorpusz eltérő részlegeit is, azaz azon családnevek állományát, amelyek a másik névanyag vizsgált, százas névgyakorisági listájáról hiányoznak (52-52 családnév). Ez a feldolgozás az alábbi képet adja (vö. 10. ábra). A két adatsor összevetése egymással, illetve a fentebbiekkel különösen jól kiemeli a két családnévanyag különbségeit. A kifejezetten, illetve elsősorban a mesterséges családnévanyagra jellemző névállományban még inkább kidomborodnak a már említett sajátosságok: egyrészt a helyre, illetve etnikumra utaló (elsősorban azonban: helynévi alapú) családnevek felülreprezentáltsága, másrészt a tulajdonságnévi családnevek nagyfokú alulreprezentáltsága. A mesterséges családnévanyagra nem jellemző, a mai családnévállományban azonban igen gyakori családnevek tipológiai megoszlása ezzel szemben meglehetősen kiegyenlített, azaz markáns különbségektől mentes képet eredményezett.

A tipológiai-statisztikai vizsgálati módszer tehát a természetes és a mesterséges családnévanyag hasonlóságairól és különbségeiről is szemléletes módon tájékoztat minket.

10. ábra: A 100 leggyakoribb mesterséges és mai magyar családnév állományának eltérő elemei, tipológiai megoszlás (%):

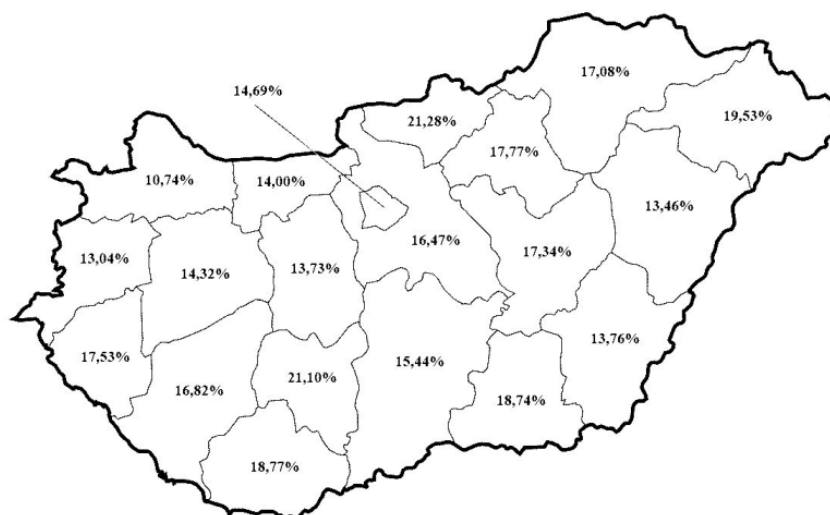

6. Nyelvföldrajzi és tipológiai-statisztikai vizsgálatok. A családnévfeldrajzi kutatások Európa számos országában virágoznak napjainkban, ám a széles körű, európai léptékű feldolgozás még várat magára. Az itt bemutatott tipológiai-statisztikai feldolgozások viszont nyelvföldrajzi szempontokkal is kiegészíthetők, melyek európai és országos léptékben is vizsgálhatók. Az alábbiakban e kérdéskörre térek még ki röviden.

6.1. Az európai szintű feldolgozások lehetőségei. Az európai családnévrendszer egyfajta nyelvföldrajzi feldolgozására irányuló kezdeményezés a European Surname Typology Project, mely az egyes országokon belüli kisebb területi egységek (praktikusan: megyék) 100-100 leggyakoribb családnévének tipológiai-statisztikai feldolgozásán alapul. (A projekt irányítói: PASCAL CHAREILLE és PIERRE DARLU, Franciaország. A projektről összefoglalóan: BLOOTHOOFT et al. 2014.) A kutatás eddigi eredményei, melyek Nyugat-Európa egyes országaira terjednek ki, s a négy fő családnév-rendszer-típus nyelvföldrajzát tárják fel, figyelemre méltók. A projekt további területi (földrajzi, illetve nyelvi) kiterjesztése jó lehetőség lehet arra, hogy az európai családnévanyag térbeli tagolódásának országhatárokon átívelő árnyaltabb mintázatait megismerhessük. Ez a magyar családnévanyag és közép-európai kontextusa szempontjából különösen fontos célnak tekinthető. E projekt szempontjait magam is igyekeztem figyelembe venni eddigi elemzéseimben; az előmunkálatok jellegével, a módszertani problémák számbavételének és a magyar családnévanyag összképének szempontjából is.

E projektet továbbgondolva megjegyezhetjük, hogy az a gerincét képező családnév-tipológiai feldolgozás mellett további nyelvföldrajzi vizsgálatokhoz is jó keretet biztosíthatna. A regionális megoszlás mellett a teljes országterületek, illetve az egyes nyelvek szerinti tipológiai-statisztikai térképlapok közreadása is jó viszonyítási alapot kínálna a kapcsolódó kutatások számára. Az Európa-szerte általános típusok összegző (pl. egyházi eredetű keresztnévekből keletkezett, állattartással kapcsolatos, színnévi alapú családnévek) vagy lexikális (pl. 'Péter', 'kovács', 'farkas', 'vörös') térképlapjai is tanulságosak lehetnének. Gondoljunk további példaként a népnévekből keletkezett családnévek (pl.

2. térkép: Az apa nevére utaló családnevek a regionálisan leggyakoribb 100-100 magyar családnév körében (névviselek aránya szerint, 2009)

7. A kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai kutatások lehetőségei. Az utóbbi években megélénkültek a nemzetközi szemléletű, országokon átívelő, kontrasztív szempontú, családnévöldrajzi jellegű és névtipológiai-statisztikai kutatások. A jelenleg rendelkezésre álló adatsorok ugyanakkor sokfélék, gyakran nehezen összevethetők. Nagy jövője lehet ezért az egységes módszertani alapokra helyezendő, ám sokszínű – többek közt: különböző módokon is számszerűsített, térképlapokon is ábrázolható – eredményeket biztosító kutatásoknak. Az eddigi nemzetközi munkálatok azonban elsősorban Európa nyugati(bb) felének családnévállományaira összpontosítottak. Magyarország a szempontjukból egyelőre legfeljebb peremterület, feltáratlan térség, miközben a Közép-Európa sajátos történelmi régiójában, különböző nyelvek és kultúrák érintkező zónájában elhelyezkedő magyar családnévanyag vizsgálata számos tanulsággal szolgálhat. Ezeket is mélyrehatóbban értelmezhetjük pedig, ha szűkebb és tágabb régióknak családnévanyagát a magyar családnévrendszer, illetve -névanyag ismeretében, azzal együttesen vizsgálhatjuk.

Hivatkozott irodalom

- BLOOTHOOFT, GERRIT – BROUWER, LEENDERT – CHAREILLE, PASCAL – DARLU, PIERRE – DEGIOANNI, ANNA – DRÄGER, KATHRIN – GERMAIN, JEAN – LISA, ANTONELLA – RODRIGUEZ, ROBERTO 2014. *European Surname Typology Project*. Előadás a 25. Nemzetközi Névtudományi Kongresszuson, Glasgowban.
- BOGÁRDI JÁNOS é. n. *The most frequent Hungarian Surnames*. <http://www.bogardi.com/gen/g022.htm> (2015. 08. 30.)
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 2004. What Do Names Tell Us About Our Former Occupations? *Collegium Antropologicum* 28 (Supplement 1): 161–170.

- CAFFARELLI, ENZO 1998. I cognomi più diffusi in alcuni Paesi d'Europa. *Rivista Italiana di Onomastica* 4: 281–303.
- CAFFARELLI, ENZO 2005. Cognomi in Italia e in Europa: ambiti lessicali come fonti onimiche. In: DUNJA BROZOVIĆ-RONČEVIĆ – ENZO CAFFARELLI eds., *Denominando il mondo. Dal nome comune al nome proprio / Naming the world. From common nouns to proper names*. Quaderni Internazionali di RION 1. Società Editrice Romana, Roma. 227–266.
- CHESHIRE, JAMES – MATEOS, PABLO – LONGLEY, PAUL A. 2011. Delineating Europe's Cultural Regions: Population Structure and Surname Clustering. *Human Biology* 83: 573–598.
- COLANTONIO, SONIA E. – LASKER, GABRIEL W. – KAPLAN, BERNICE A. 2003. Use of Surname Models in Human Population Biology: A Review of Recent Developments. *Human Biology* 75: 785–807.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. A Magyar Nyelv Kézikönyvei 17. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- CsnVégSz. = FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA szerk. 2009. *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Eupedia = http://www.eupedia.com/europe/european_family_names.shtml (2015. 08. 30.)
- FARKAS TAMÁS 2003. A házassági névviselés új szabályozásához. *Magyar Nyelvjárások* 41: 133–142.
- FARKAS TAMÁS 2009. *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében*. Nyelvtudományi Értekezések 159. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2010. *Novák: egy idegen eredetű családnév és a magyar családnévanyag*. *Magyar Nyelv* 106: 169–182.
- FARKAS TAMÁS 2013. A népnévi eredetű családnevek a magyarban. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Savaria University Press, Szombathely. 125–144.
- FARKAS TAMÁS 2016. A mai magyarországi családnévanyag területi és tipológiai tagolódása. Vizsgálatok a leggyakoribb hazai családnevek alapján. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok. A 2016. június 3–4-i soproni névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Savaria University Press, Szombathely. 39–66.
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN 2011. Német népcsoportokra utaló családnevek Magyarországon. *Német, Szász, Bajor, Sváb*. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Savaria University Press, Szombathely. 63–78.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2016a. *Személynevek – névföldrajz – történelem*. Magyar Névtani Értekezések 6. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2016b. *Történeti magyar családnévátlasz* 1. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2008. Beszámoló a készülő „Mai családneveink lexikona” munkálatairól. *Névtani Értesítő* 30: 167–184.

- KREMER, DIETER 1996. Morphologie und Wortbildung der Familiennamen: Romanisch. In: EICHLER, ERNST et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 2: 1263–1275.
- LAWSON, EDWIN D. et al. 2016. Personal naming systems. In: HOUGH, CAROL ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 169–198.
- MATEOS, PABLO – TUCKER, KEN 2008. Forenames and surnames in Spain. *Names* 56: 165–184.
- MCsVA. = *Magyarországi hivatalos családnév-változtatások történeti adatbázisa (1815–1932)*. Kutatásvezető: FARKAS TAMÁS – KÖVESDI ISTVÁN. <http://www.macse.hu/society/nevvaltoztatasok.php>
- MMCsA. = *Mai magyar családnevek adatbázisa (2009)*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: VÖRÖS FERENC.
- SCAPOLI, CHIARA – MAMOLINI, ELISABETTA – CARRIERI, ALBERTO – RODRIGUEZ-LARRALDE, ALVARO – BARRAI, ITALO 2007. Surnames in Western Europe: A comparison of the subcontinental populations through isonymy. *Theoretical Population Biology* 71: 37–48.
- SHOKHENMAYER, EVGENY 2016. *Comparative Study of the 100 Most Frequent Russian, French, German and British Surnames*. In: HOUGH, CAROLE – IZDEBSKA, DARIA eds., 'Names and Their Environment'. *Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow, 15-19 August 2014. 3. Anthroponomastics*. University of Glasgow, Glasgow. 221–232. http://www.icos2014.com/wp-content/uploads/icos2014_v3_221.pdf (2016. 11. 25.)
- SLÍZ MARIANN 2011. *Személynévadás az Anjou-korban*. Históriaantik, Budapest.
- SLÍZ, MARIANN 2015. Occupational names in the Hungarian family name system. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics "Name and Naming". Conventional / Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1–3, 2015*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 328–338.
- SLÍZ MARIANN 2016. A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusa a magyar családnevek rendszerében. Egy történeti névtipológiai vizsgálat tanulságai. *Névtani Értesítő* 38: 53–66.
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévátlasz (1715, 1720)*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS.
- ÚCsT. = HAJDÚ MIHÁLY 2012. *Újmagyarkori családneveink tára. XVIII–XXI. század. I. Adatok*. Szerzői kiadás, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2010. *Családnevek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 235. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2014. *Kis magyar családnévátlasz*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- VÖRÖS FERENC 2015. *Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából*. Savaria University Press, Szombathely.
- WALKOWIAK, JUSTYNA B. 2014. *Personal Name Policy: from Theory to Practice. Including a Case Study of the Lithuanisation of the Names of Lithuania's Poles*. Doktori értekezés. Adam Mickiewicz University Faculty of Modern Languages and Literatures, Poznań. Kézirat.

FARKAS TAMÁS
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

TAMÁS FARKAS, Contrastive typological-statistical analysis of the Hungarian family name stock

The comprehensive description of a country's family name stock has been, and is being, carried out in several European countries, including Hungary. The paper, from among other possible lines of research, offers a typological-statistical survey of the Hungarian family name stock. The study focuses on the 100 most frequent family names of contemporary Hungary, while taking international research (European Surname Typology Project) into account and drawing its conclusions from complete or highly representative name corpora. The paper discusses the typological distribution of the 100 most frequent contemporary family names in Hungary, in comparison with Hungarian historical family names from the beginning of the 18th century, as well as types of artificial Hungarian family names produced in the processes of official family name changes in the 19–20th centuries. Certain peculiarities of Hungarian family names are also pointed out when compared to the family names of other languages and countries. The paper also focuses on some questions of research methodology that arise in the field and are rarely discussed in relevant international literature. Different approaches in research methodology are described with their consequences, i.e. differences in research results. Ultimately, the paper intends, in part, to give a picture of the Hungarian family name stock and the possibilities of further research in the field, while also exposing a number of ideas that should also be taken into consideration by international research projects of great importance.

A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusa a magyar családnevek rendszerében Egy történeti névtipológiai vizsgálat tanulságai

1. A vizsgálat célja, szempontjai és módszerei. A foglalkozásnévi eredetű családnevek a magyar családnévrendszer egyik legtipikusabb¹ és legnagyobb elemszámú motivációs-jelentéstani kategóriáját alkotják: napjaink húsz leggyakoribb családnevéből tíz közéjük tartozik (vö. 1. táblázat; forrását és az összeállítás módszereit l. a 2. pontban). Éppen ezért nem meglepő, hogy e névtípus elemei időről időre felkeltik a névkutatók, nyelvészek és történészek figyelmét (l. pl. FÜLÖP 1997, 2012; FODORNÉ LÁNCZ 2010; GULYÁS 2015; SCHIRM 2016), sőt néhány éve az Anyanyelvápolók Szövetségének pályázata és az ennek válogatott anyagaiból összeállított kötet (BALÁZS–GRÉTSY szerk. 2010) is e névtípust állította a középpontba. A névtípusnak a családnevek többi motivációs-jelentéstani kategóriájához viszonyított arányáról, illetve annak történeti változásáról, társadalmi megoszlásáról ugyanakkor mind ez idáig nem született áttekintés. Történeti névtipológiai vizsgálatom ezért a következőkben e szempontokra, valamint a foglalkozásnévi családneveknek a hivatalos családnév-változtatásokban játszott szerepére irányul.

1. táblázat: Napjaink 10 leggyakoribb foglalkozásnévi eredetű családneve Magyarországon (2007)

Pozíció ²	Családnév	Névviselők száma
2.	<i>Kovács</i>	223 808
4.	<i>Szabó</i>	216 377
7.	<i>Varga</i>	140 709
8.	<i>Molnár</i>	109 233
12.	<i>Pap</i>	68 991
13.	<i>Juhász</i>	55 286
14.	<i>Takács</i>	54 102
15.	<i>Lakatos</i>	45 830
16.	<i>Szűcs</i>	42 048
17.	<i>Mészáros</i>	41 029

Mielőtt rátérnék a névállomány e részének bemutatására, szükségesnek látom tisztázni, milyen neveket sorolok a következőkben a foglalkozásnévi típusba, hiszen e döntés alapvetően befolyásolja az eredményeket és azok értékelését. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS ugyanezen névtípust késő középkori városi források alapján vizsgáló tanulmányában

¹ Arra, hogy a laikus névhasználók hogyan érzékelik e névtípus gyakoriságát, illetve hogyan kategorizálják egyes elemeit, l. SCHIRM 2016.

² A teljes családnévállomány gyakorisági listáján elfoglalt hely.

részletesen kifejtette, milyen nehézségekkel kell megküzdenie a kutatónak annak eldöntése során, hogy egyes, kevésbé tipikus neveket a foglalkozásnévi kategória elemeinek nyilvánítson-e (2015: 139–140). Mivel elemzése célja kifejezetten a kézművesiparra utaló nevek összegyűjtése volt, érthető módon a lehető legszigorúbban járt el. Kizárta például a bírói és egyéb tisztségre utaló neveket (pl. *Bíró, Főnagy*), az egyházi és katonai tisztségre utalókat (pl. *Pap, Hadnagy*), a zenélésre mint nem feltétlenül hivatásszerűen üzött tevékenységre utalókat (pl. *Dudás, Hegedűs*), az agrártevékenységre utalókat (pl. *Arató, Szántó*), azokat az -s képzős köznévből alakult neveket, melyeknek az etimológiai jelentése 'valamivel való ellátottság' is lehetett (pl. *Kenyeres, Szekeres*), valamint a mester-ségre átvitt, annak valamely eszközével vagy termékével utaló neveket (pl. *Cipő, Tőke*).

Magam a továbbiakban ennél jóval tágabban értelmezem a foglalkozásnévi kategóriát, hiszen a céloom nem csupán a városi iparra és életmódra, hanem általában a munkavégzésre utaló nevek vizsgálata. Szintén a tágabb értelmezést teszi szükségessé a tanulmány diakrón megközelítésmódja, illetve a felhasznált források és szakirodalmak által követett kategorizáció: mivel a következőkben különböző korszakok névállományát, pontosabban az azokat feldolgozó írások, illetve névszótárak adatait vetem össze a saját adatbázissal, nem térhetek el e korábbi munkák kategorizációs elveitől, hiszen az torzítaná az eredményeket. Ez utóbbi probléma természetesen nem küszöbölhető ki teljes mértékben, hiszen a szakirodalomból nem minden esetben derülnek ki a foglalkozásnévi csoport határai. Mivel a vizsgálatom jelentős mértékben támaszkodik a CsnE. 2007-es anyagára, az tűnt a legkisebb torzítást okozó megoldásnak, ha ennek besorolását (CsnE. 527), illetve az abból kiolvasható kategorizációs elvet veszem alapul saját adataim besorolásához is. Mivel pedig a névtudományi munkákban általában a tisztségekre utaló neveket (pl. *Apród, Bíró, Pap*) is a foglalkozásnévi eredetűek közé sorolják, magam is így tettem, esetenként utalva azonban ezeknek a valódi mesterségnevektől eltérő jellemzőire (vö. 3.1. pont). További nehézséget okoz, hogy a történeti adatok esetében a névadás motivációja köztudomásúlag nem deríthető fel teljes biztonsággal, ezért számos családnév több kategóriába is besorolható. Ebből a szempontból igyekeztem szigorúbban eljárni, és csak azokat vettem fel a foglalkozásnévi típusú nevek közé, amelyeknek ez lehetett a legvalószínűbb motivációjuk.

Mint a későbbiekben látni fogjuk, a történeti adatok összevetését az is nehezíti, hogy a vizsgálatok többsége nem az egész történeti Magyarországra, hanem csak bizonyos területekre, ráadásul csak egyes társadalmi rétegekre terjed ki; ezzel ellentétben a 2007-es statisztika ugyan a teljes népességet felöleli, viszont csak a jelenlegi államhatárokon belül. Ez a források jellegéből adódó eltérés nem küszöbölhető ki, így legfeljebb annyit tehetünk, hogy az eredmények értékelésekor figyelembe vesszük e körülmények esetlegesen torzító hatását.

További módszertani nehézségként a különböző feldolgozásokból nem mindig derül ki világosan, hogy a bennük közölt adatok a névpéldányok vagy a névviselők arányára, azaz a nevek megterheltségére vonatkoznak-e. Magam a továbbiakban igyekszem a lehető legkövetkezetesebben és legátláthatóbban eljárni e kérdésben.

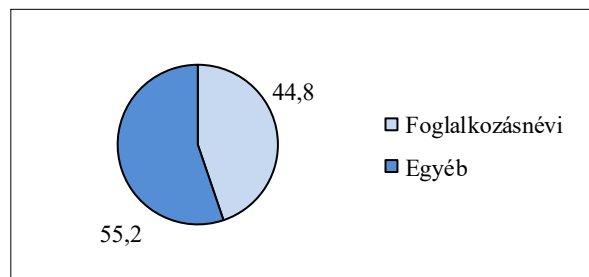
Statisztikai szempontból szintén nehéz a különböző szerzők adatainak összevetése a lemmatizáltság eltérő foka miatt, illetve mert számos feldolgozásból nem derül ki ez az alapvető módszertani szempont. Nem mindegy ugyanis, hogy a statisztikák egyben vagy külön kezelik-e ugyanazon családnév különböző változatait, illetve hogy milyen szintű az összevonás: csak az írásképre terjed ki (pl. a *Kovács, Kováts, Kovách* együttes kezelése),

vagy az adott foglalkozásnév szinonimáiból keletkezett nevekre is (pl. a *Fazekas*, a *Fazékgyártó* és a *Gerencsér* együttes kezelése). Ez a módszertani probléma mind a magyar szakirodalmi adatoknak, mind a különböző nyelvek és országok családnévállományának, illetve családnévrendszerének az összevetésében jelen van, mint azt a későbbiekben látni fogjuk. (E módszertani kérdésekről részletesen l. FARKAS 2015, 2016a.)

2. A foglalkozásnévi eredetű családnevek állománya napjainkban. A fentebb látott 1. táblázat a 2007. január 1-jei állapotokat tükröző népesség-nyilvántartás adataiból készült gyakorisági listán (CsnE. 529) alapul. E lista a névadatok közepes szintű lemmatizálásával, alapvetően a helyesírási változatok összevonásával jött létre.

Ha ezt a listát, illetve sorrendet összevetjük más európai nyelvekével, illetve országokéval, feltűnő egyezésekre lehetünk figyelmesek. Ez persze az európai családnévrendszerek hasonlóságának ismeretében nem okoz különösebb meglepetést, hiszen a foglalkozás mint lehetséges névadási motiváció ezek kialakulásában is szerepet játszott, még ha nem is egyforma mértékben. A hasonlóság még a nevek sorrendjére is kiterjed: a foglalkozásnévi eredetű családnevek magyarországi gyakorisági listáján az első helyen szereplő *Kovács* megfelelője a legtöbb európai országban szintén igen előkelő helyet foglal el. Nagy-Britanniában például a *Smith* a leggyakoribb családnév, Németországban a *Schmidt* a második, Olaszországban pedig a *Ferrari* a harmadik helyen áll (vö. BROZOVIC RONČEVIĆ 2004, CAFFARELLI 2005).³ A 'kovács' jelentésű neveknek e kiemelkedő európai gyakorisága érthető módon annak köszönhető, hogy maga a foglalkozás igen elterjedt volt, hiszen kovácsra nemcsak a városokban, hanem a kisebb falvakban is szükség volt. Ráadásul maga a foglalkozás is gyakrabban öröklődött a műhellyel együtt, mint egy kis anyagi befektetést igénylő mesterség esetében, ez pedig bizonyára megkönnyítette a név öröklődését is.

1. ábra: A 10 leggyakoribb foglalkozásnévi eredetű családnév megterheltségének a többi motivációs típuséhoz viszonyított aránya az első 20 családnév vonatkozásában (2007)

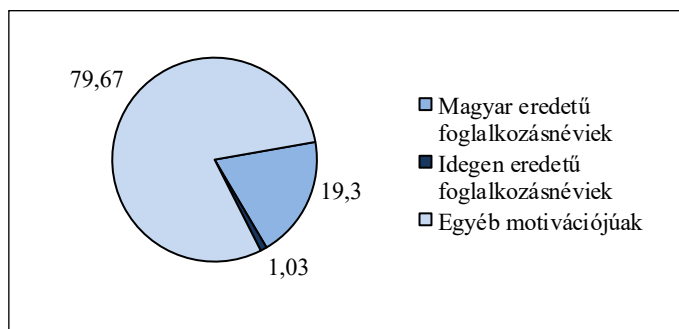

³ Meg kell azonban jegyezni, hogy e statisztikák összevetése nem lehetséges némi torzítás nélkül, a különböző szerzők ugyanis eltérő fokú lemmatizáltsággal dolgoztak. A németországi lista például külön kezeli a változatokat, így a *Schmidt* mellett ott van még a *Schmitz* is a 16., a *Schmitt* a 17., a *Schmid* pedig a 22. helyen (vö. BROZOVIC RONČEVIĆ 2004: 168). A változatok összevonása a legtöbb esetben nem, néhol viszont bizonyára változtatna a sorrenden.

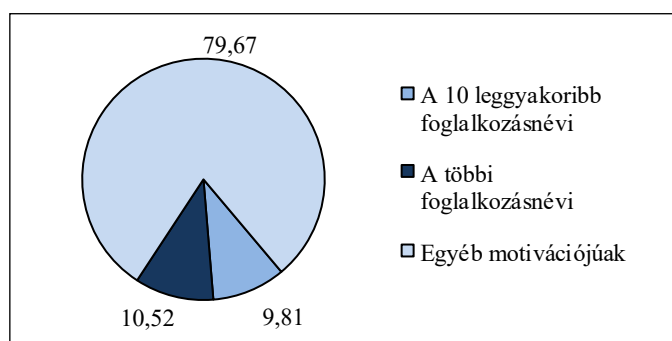
Visszatérve a magyar névállományra, ha nem a névpéldányokat, hanem az egyes nevek megterheltségét vizsgáljuk (alakváltozataikkal együtt számolva), akkor is hasonló képet kapunk: az első 20 név viselőinek közel felét a 10 foglalkozásnévi eredetűnek a viselői adják (vö. 1. ábra).

A gyakorisági lista elején állók mellett azonban érdemes azt is megvizsgálni, hogy milyen arányban jelenik meg e névtípus a lakosság többségének anyagát tartalmazó CsnE. korpuszában, melyre a jelenkori névállományra vonatkozó számításaim épülnek. Az enciklopédia minden olyan családnevet tartalmaz, amelyet 2007. január 1-jén legalább 1000 fő viselt Magyarországon. Ez a lakosság többségének, 65,82%-ának a névanyagát teszi ki (vö. CsnE. 9). Ez tehát azt jelenti, hogy a további vizsgálatokban csak azokat a foglalkozásnévi eredetű családneveket vehettem figyelembe, amelyek a CsnE.-ben szerepelnek, az 1000 névviselőnél kevesebbel rendelkezőket nem; az egyes nevek megterheltségét viszont továbbra is a 2007. január 1-jei népesség-nyilvántartás szerint adom meg, illetve a teljes népességhez (10 162 610 névviselőhöz) viszonyítva számolom.

2. ábra: A magyar és az idegen eredetű foglalkozásnévi családnevek megterheltsége a teljes állományhoz viszonyítva (2007)

3. ábra: A 10 leggyakoribb és a többi foglalkozásnévi eredetű családnév megterheltsége a teljes állományhoz viszonyítva (2007)

Az 1230 címszó között 194 magyar és 41 idegen (német és szláv) eredetű foglalkozásnévi családnév szerepel, vagyis a magyarok száma csaknem ötszöröse az idegen eredetűeknek. Még jelentősebb ez a különbség, ha a nevek megterheltségét nézzük (2. ábra): a magyar eredetű csoport gyakorisága csaknem 19-szerese az idegen eredetűének.

Ha a magyar és az idegen eredetű csoport, azaz a 235 foglalkozásnévi eredetű családnév együttes gyakoriságát vizsgáljuk a teljes népességhez viszonyítva, kiderül, hogy e névtípus aránya a 20%-ot is meghaladja. E jelentős arány főképp a névtípus 10 leggyakoribb nevének, pontosabban ezek fentebb már bemutatott kiemelkedő súlyának köszönhető: együttes megterheltségük közel ugyanannyi, mint a többi 225 foglalkozásnévi eredetű családnév (vö. 3. ábra).

3. A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusának történeti vizsgálata

3.1. A névtípus kialakulása, megterheltsége a különböző korszakokban és társadalmi rétegekben. A foglalkozásnévi eredetű családneveknek a mai névállományban betöltött jelentős szerepét akkor érthetjük meg igazán, ha a névtípus történeti alakulását is figyelembe vesszük. Mivel a családnevek története – előzményeik, a nem öröklődő megkülönböztető névelemek révén – Magyarországon a 13. századig nyúlik vissza, a vizsgálódásnak e korszakkal érdemes kezdődnie.⁴ Mivel olyan nagyobb adatbázis, amely a 13. századi oklevelekből adathozható megkülönböztető névelemeket a jelen feldolgozás számára felhasználható formában tartalmazná, egyelőre nem áll rendelkezésünkre, a következőkben a saját, 1301–1359 közötti oklevelekből gyűjtött – s az apák, nagyapák említése révén egészen a 13. század közepéig visszanyúló – korpuszom adatállományára támaszkodok (SLÍZ 2011, megj. e.). Ez a 20 ezer névadatot tartalmazó korpusz az országnak hozzávetőleg a teljes területére és a társadalom minden rétegére kiterjed (bár nem arányosan), s a jelen tanulmány szempontjából releváns része nagyrészt megkülönböztető névelemeket, igen kis arányban azonban már családneveket is tartalmaz.

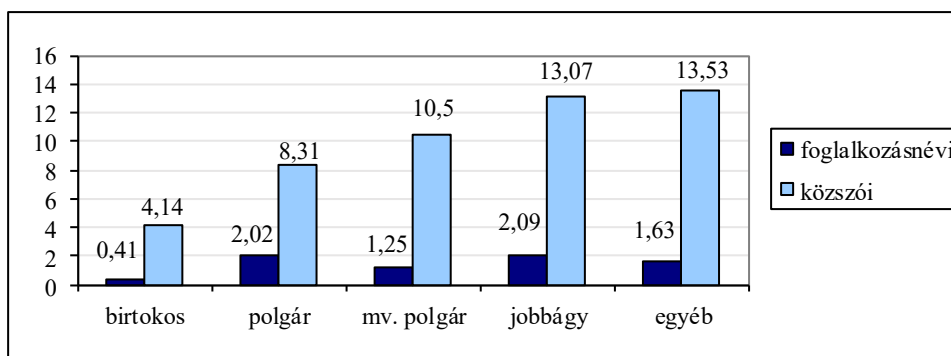
A korpusz lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy az egyes társadalmi rétegek névanyagában milyen arányban tűnnek fel a foglalkozásnévi eredetű, valamint általában a közszoói eredetű megkülönböztető névelemek és családnevek. A 4. ábra világosan tükrözi, hogy mindkét típus a nemtelenek körében volt gyakoribb, sőt az is kirajzolódik, hogy minél alacsonyabb a társadalmi réteg, annál nagyobb benne a közszoói eredetű megkülönböztető névelemek és esetleges családnevek aránya.

A foglalkozásnévi kategória esetében ez arra vezethető vissza, hogy a nemesek nem űztek semmilyen mesterséget vagy foglalkozást, így az, hogy a körükben egyáltalán létezik ez a típus, magának a kategóriának a korábban jelzett tag értelmezéséből adódik: elsősorban hivatalok, egyházi vagy katonai tisztségek, fegyvernemek megnevezésével találkozunk e csoportban; pl. *Apród* (1357: *Ladislavus filius Johannis Apród dicti*, AO. 6: 530), *Kántor* (1348: *Briccius Cantor dictus*, AO. 5: 255–256), *Nyilas* (1347: *Johannes dictus Nyilas*, AO. 5: 113). Nem meglepő, hogy a mesterségekre utaló nevek aránya éppen a városi polgárok körében a legmagasabb, hiszen közülük került ki az iparosok többsége.

⁴ Érdemes azonban megjegyezni, hogy a foglalkozás, mesterség a magyar eredetű egyénnevek körében is jellemző motiváció volt, hiszen a családnevek előzményei az egyénnevekhez hasonló motivációk alapján keletkeztek.

Megfigyelhető, hogy kifinomultabb, specializáltabb iparra utaló nevek az ő névanyagukban fordulnak elő; pl. *Nyílgyártó* (1358: *Jacobi dicti Nylgarto*, AO. 7: 525). A jobbágyoknál látható magas arány is érthető, hiszen bizonyos mesterségek képviselőire a falvakban is szükség volt; itt azonban jellemzőbb a mezőgazdasági tevékenységre vagy nem specializált kézművesiparra utaló név; pl. *Kapás* (1354: *Thome Kapas dicti*, AO. 6: 227), *Kovács* (1358: *Matheum fabrum nomine*, AO. 7: 431).

4. ábra: A foglalkozásnévi és a közszoói eredetű megkülönböztető névelemek és családnevek aránya az egyes társadalmi osztályokban (1301–1359)

Ami a közszoói eredetű csoportot illeti, a nemesség számára a leszármazásnak és a birtokoknak a jelölése nagy fontossággal, sőt akár jogi vonatkozással is bírt, ezért nem csodálkozhatunk rajta, hogy ez a két motiváció, mely személy- és helynévi eredetű megkülönböztető névelemeket, illetve családneveket eredményez, döntő fölénnyel van az egyébként számos motivációs-jelentéstani (pl. külső-belső tulajdonságra; néphez, népcsoportokhoz tartozásra; társadalmi helyzetre vagy kapcsolatra utaló) alkategóriát magába foglaló közszoóival szemben. (A családnevek funkcionális-szemantikai szempontú rendszerezésére l. N. FODOR 2010: 74.) Minél alacsonyabb társadalmi helyzetű volt azonban az egyén, annál kisebb örökíthető vagyonnal rendelkezett, és annál kevésbé volt fontos a származása a környezete, különösen pedig a név feljegyzői számára,⁵ így megnevezésében nagyobb szerepet kaptak az olyan jellemzők, melyek jellemzően közszoóval fejeződtek ki.

Ha figyelmünket ezután a családnevek történetének következő időszakára, a 15–16. századra fordítjuk, az első dolog, ami feltűnik, hogy bár a meglévő adatok az ország különböző vidékeiről és eltérő időszakokból származnak, a foglalkozásnévi eredetű családnevek arányában alig van köztük eltérés, legalábbis ha a névpéldányoknak a teljes állományon belüli arányát nézzük (vö. 2. táblázat). Erre ismét a névviselők társadalmi megoszlása adhat választ: míg a 14. századi korpusz túlnyomórészt nemesek nevét tartalmazza, addig a 15–16. századiak elsősorban jobbágyokét vagy egyéb adózókét. Kivétel ez alól N. FODOR

⁵ Ezt a szempontot azért tartom fontosnak kiemelni, mert a 14. századi forrásokban számos bizonyítékot találhatunk arra, hogy egy adott személy egy vagy több dokumentumban több megkülönböztető névelemmel is szerepel. Abban tehát, hogy mely megkülönböztető névelemek őrződtek meg számunkra, nagy szerepet játszottak a scriptorok, a nevek feljegyzői.

JÁNOS (2010) korpusza, mely nemesek neveit is tartalmazza; nem véletlen, hogy éppen ebben a legkisebb a névtípus példányok szerinti aránya. Ez a különbség azonban akkor ugrik ki igazán, ha nem a névpéldányokat, hanem a névviselők számát, vagyis a megterheltséget nézzük. Míg a 14. században e névtípus megterheltsége nem érte el a teljes állomány 14%-át, addig ezekben meghaladja a mai, 20,33%-os szintet, legkisebb mértékben azonban éppen az N. FODOR-féle, társadalmi szempontból összetettebb korpuszban.

2. táblázat: A foglalkozásnévi eredetű családnevek aránya a 15–16. századi korpuszokban

	Vidék	Foglalkozásnévi eredetű családnévpéldányok (%)	Foglalkozásnévi eredetű családnevek megterheltsége (%)
1401–1526 (N. FODOR 2010)	Északkelet-Magyarország	18,3	22,5
1522 (KÁLMÁN 1961)	Bács, Bodrog, Csongrád	18,4	31,3
1524 (TÁBORI 2014)	veszprémi püspökség birtokai	19,3	28,7

A 18. századra a területileg legátfogóbb korpusznak az 1715-ös és 1720-as első országos összeírások anyaga, a Történeti magyar családnévátlasz (TMCsA.) adatbázisa tekinthető. (Az ezzel kapcsolatos, a következőkben felhasznált adatok forrása: N. FODOR 2016.⁶) Az 1715-ös összeírás 165 470 családnévi adata között 22 988 a foglalkozásnévi eredetű, vagyis a teljes névanyag közel 14%-a a megterheltséget tekintve. Ennek az adatnak a 15–16. századiakhoz viszonyított alacsony aránya abból adódik, hogy az adatbázisban – a korabeli Magyarország csaknem teljes, Erdély nélküli területéről származva – jelentős a nem magyar eredetű családnevek aránya. Ha a vizsgálatot leszűkítjük a magyar eredetű nevekre, akkor egészen más kép tárul elénk: a névtípus így már több mint 33%-ot, vagyis az 1522-es és 1524-es összeírás adatainál némileg, de nem sokkal magasabb értéket tesz ki. A TMCsA. arra is lehetőséget nyújt, hogy összevessük a benne szereplő 20 legmegterheltebb családnév listáját, pontosabban annak 9 foglalkozásnévi eredetű tagját a mai sorrenddel (vö. 3. táblázat). A két lista között feltűnő egyezés tapasztalható, különösen az első négy név esetében.

Ha a két listán szereplő nevek megterheltségét is összevetjük, a következő eredményt kapjuk. Az 1715-ös teljes korpusznak (beleértve az idegen eredetű neveket is) ez az első 9 foglalkozásnévi eredetű családneve a 7%-át teszi ki a névviselők számát tekintve, míg a 2007-es népesség-nyilvántartás esetében ez az arány 10%. Ha viszont a fenti foglalkozásnéviek együttes megterheltségét az első 20 családnévéhez viszonyítjuk, akkor az 1715-ös arány 51%, míg a 2007-es 45%. Láthatjuk tehát, hogy alig van eltérés a 18. századi és a mai arányok között. Az, hogy a 18. században a teljes korpuszhoz viszonyítva az első 9 foglalkozásnévi eredetű családnév kisebb arányban volt jelen, mint napjainkban, ismét

⁶ Ezúton is köszönöm N. Fodor Jánosnak, hogy hozzáférést biztosított számomra a TMCsA. adatbázisához.

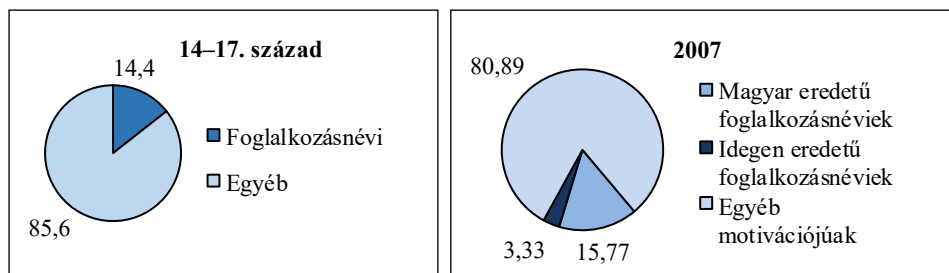
csak a korszakban a mainál jóval nagyobb arányban jelen lévő idegen eredetű családneveknek köszönhető. Az első 20 név vonatkozásában vizsgálódva viszont egyértelműen kitűnik, hogy nincs szó e névtípus megterheltségének a 18. század óta bekövetkezett számottevő mértékű növekedéséről, sőt pusztán e két adat összevetése alapján inkább elhanyagolható mértékű csökkenésre következtethetünk. Ugyanezt tükrözik FARKAS TAMÁS vizsgálatának adatai is (vö. 2016a: 45, 7. ábra.)

3. táblázat: A legnagyobb megterheltségű foglalkozásnévi családnevek 1715-ben és 2007-ben

1715 (N. FODOR 2016)		2007 (CsnE.)	
Pozíció	Családnév	Pozíció	Családnév
1.	Kovács	2.	Kovács
3.	Szabó	4.	Szabó
5.	Varga	7.	Varga
8.	Molnár	8.	Molnár
9.	Takács	12.	Pap
10.	Pap	13.	Juhász
12.	Szűcs	14.	Takács
13.	Mészáros	15.	Lakatos
17.	Juhász	16.	Szűcs
–	–	17.	Mészáros

A rövidebb időszakból származó összeírásokat feldolgozó szakirodalmak eredményei mellett a Régi magyar családnevek szótára (CsnSz.) 14–17. századi anyagát is érdemes összevetni a Családnevek enciklopédiája (CsnE.) mai anyagával (vö. 5–6. ábra). A CsnSz.-ben a foglalkozásnévi típusba sorolható címszók a korpusz több mint 14%-át teszik ki, az első és az összes lehetséges motivációt nézve alig különböző mértékben (FARKAS – F. LÁNCZ 2009: 12). A CsnE.-ben képviselt arányuk csak minimálisan tér el ettől: megközelítőleg 16%. (A CsnSz. csak magyar eredetű neveket tartalmaz, ezért a CsnE. 2007-es anyagában az összevethetőség érdekében a magyar és az idegen eredetű foglalkozásnévi családneveket külön ábrázoltam.)

5–6. ábra: A foglalkozásnévi eredetű családnévpéldányok aránya a CsnSz. 14–17. századi és a CsnE. 2007-es anyagában

A különböző történeti korszakok és adatbázisok összevetése alapján összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgált névtípus aránya ugyan társadalmi rétegenként eltérő volt, területileg viszont nem mutatkoznak nagyobb eltérések, és az össznépességbeli arány is – már amennyire ez a forrásadottságok ismeretében megállapítható – nagyjából stabilnak mutatkozik a családnevek története folyamán. A következőkben ezért azt igyekszem feltárni, hogy milyen okai lehetnek ennek a viszonylagos állandóságnak.

3.2. Természetes változások a foglalkozásnévi eredetű családnevek állományában.

A CsnE. foglalkozásnévi eredetű állományát vizsgálva feltűnik, hogy számos név már nem része a mai családnevek állományának. Ennek az egyik, a szótár szerkesztési elvéből, illetve alsó korszakhatárából adódó oka, hogy a benne szereplő nevek egy része még nem családnev volt, azaz nem örökítődött tovább a későbbi generációkra. Számos név eltűnését emellett gazdaságtörténeti okokra vezethetjük vissza. A szótár korai anyagában számtalan olyan, speciális mesterségre utaló név található (pl. *Pajzsgyártó*, *Kéményfonó*, *Kalács sütő*), melyek a későbbi idők folyamán megszűntek önálló mesterségek lenni, vagy azért, mert elavultak (pl. *Karvasgyártó*), vagy mert egy-egy munkafolyamat részévé, egy-egy foglalkozás részfeladatává váltak (pl. a pékek kenyeret és kalácsot is sütöttek, a kőművesek építették a kéményeket is). A harmadik ok nyelvi természetű: számos összetett foglalkozásnév megrövidülhetett, illetve az utótagja képzőre vagy az egész név egy szinonim foglalkozásnévre cserélődhetett az évszázadok folyamán (pl. *Sóvágó* > *Vágó*, *Szappangyártó* > *Szappanos*). Ezek mellett természetesen egyes ritka családneveknek a családdal együtt való kihalását is számításba kell vennünk.

Ezek a negatív irányú tendenciák csökkentették ugyan a foglalkozásnévi eredetű családnévpéldányok számát, de az eltűnt nevek többsége egyébként is ritka volt, így hiányuk nem okozhatott jelentősebb változást a névtípus megterheltségében.

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a 14–18. századi névállományban természetesen nem csak negatív irányú változások zajlottak: új családnévpéldányok még a 17–18. században is keletkeztek, habár elhanyagolható mennyiségben. Ilyen, kései keletkezésű név például a foglalkozásnéviek közül (a kategória tágabb értelmezésében) a *Karabélyos* (első adata: 1720, CsnSz.), ami nem meglepő, hiszen maga a *karabély* is csak 1670-ből adatható először az EWUng. szerint (bővebben vö. FARKAS–SLÍZ 2012: 93–95).

3.3. Újabb kori (mesterséges és egyéb típusú) változtatások a foglalkozásnévi eredetű családnevek állományában.

A negatív irányúak mellett pozitív, azaz a névállományt növelő hatások is érték az e típusba tartozó neveket. Míg a 18. század végéig a változások természetes módon mentek végbe, addig a 19. század elejétől, I. Ferenc 1814–1817 közötti rendeleteit követően már a hivatalos névváltoztatások kezdtek meghatározóvá válni, hiszen a családnév megváltoztatása ekkortól kezdve elvben már csak hatósági engedéllyel volt lehetséges. (Bár ezektől független változások szórványosan azóta is történnek, például a név hivatalos rögzítésének hibáiból kifolyólag.)

Mivel a foglalkozásnévi eredetű nevek, mint láttuk, a magyar családnévrendszer egyik tipikus kategóriáját alkotják, nem meglepő, hogy e csoport elemei jelentős arányt képviselnek a felvett nevek állományában. Érdekes módon azonban a zsidó és a keresztény kérvényezők között jelentős eltérések figyelhetők meg a felvett foglalkozásnévi eredetű családnevek arányában. A vallási alapúként meghatározott, társadalomtörténeti szempontból jellemző különbségtételt az is indokolja, hogy a zsidóság részvétele a

névváltoztatásban egészen a 20. század közepéig kiemelkedően magas volt, a 19–20. század fordulóján az 50%-ot is meghaladta (vö. KOZMA 2009: 153). Míg a keresztények körében a felvett nevek legkedveltebb típusa a helynévi eredetű volt (bizonyára nem függetlenül a tévhittől, hogy e nevek nemesi származást sugallnak), addig a zsidó névváltoztatók a községi eredetű családneveket, köztük a foglalkozásnéveket részesítették előnyben (vö. 4. táblázat). A *Kertész* például a 3., a *Révész* pedig a 8. leggyakrabban felvett név volt a zsidók körében, míg a keresztényeknél csak a 21., illetve 59. helyen álltak az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában (vö. 5. táblázat).

4. táblázat: A foglalkozásnévi eredetűek aránya az újonnan felvett családnevek között (vö. FARKAS 2012a: 11)

1897–1908		1948	
Zsidók	Keresztények	Zsidók	Keresztények
%	%	%	%
29,8	22,8	20,5	13,5

5. táblázat: A zsidók által legnagyobb arányban felvett foglalkozásnévi eredetű családnevek és ezek pozíciója a keresztények által felvett nevek gyakorisági listáján 1867–1918 között (vö. FARKAS 2012a: 10)

Zsidók	Családnév	Keresztények
Pozíció		Pozíció
1.	<i>Kovács</i>	1.
3.	<i>Kertész</i>	21.
6.	<i>Vajda</i>	178–182.
7.	<i>Molnár</i>	2–3.
8.	<i>Révész</i>	59.

A családnévrendszer e motivációs-jelentéstani kategóriájának a tipikusságát tükrözi az is, hogy hivatalos névváltoztatás révén, mesterséges névalkotással olyan foglalkozásnevekből is keletkeztek családnevek, amelyek a 18. század vége, vagyis a családnév-állomány megszilárdulása után születtek; pl. *Csendőr*, *Mérnök*, *Programozó* (az utóbbi egy kötőjellel kapcsolt kettős családnév második tagjaként; vö. FARKAS 2012b: 51). Mivel ezekből természetes úton nem válhatott családnév, emiatt ritkák is, magának a típusnak a gyakorisága, természetessége ellenére napjainkban még némileg furcsának hatnak.

A hivatalos névváltoztatások tehát némileg növelték a foglalkozásnévi eredetű családnévpéldányok számát, jelentősebben azonban inkább e névtípus átlagos megterheltségét emelték. A 20. század második felétől azonban egy ellentétes irányú változás is megfigyelhető. Míg korábban a névváltoztatásban élen járó kisebbséget a zsidóság alkotta, az 1960-as évektől a cigányság vált egyre aktívabbá. Igaz, arányuk meg sem közelíti a zsidókét, ahogyan a névváltoztatások száma is jelentősen csökkent a névmagyarosító mozgalom nyugvópontonra jutásával és a kényszerítő politikai körülmények megszűntével. Napjainkban ugyanis a névváltoztatások mögött jellemzőbben nem a diszkrimináció elkerülése vagy az asszimilációs-integrációs törekvés, hanem családi indítékok vagy névhasználati problémák (névazonosság, hivatalostól eltérő névhasználat) állnak. (Bővebben l. FARKAS 2009, kül. 44–48, 65–71.) A családnéven alapuló előítéletek azonban ma is

élnék, különösen a tipikusan cigánynak tartott nevekkel és viselőikkel szemben, függetlenül azok cigány vagy nem cigány származásától. (A személyneveken alapuló előítéletek kapcsán l. pl. M. HORVÁTH 2014; a tipikusan cigányosnak tartott nevekre l. VÁRADI 2012). Mivel pedig e nevek közül nem egy foglalkozásnévre vezethető vissza (pl. *Lakatos*, *Kolompár*, *Orsós*, *Kanalas*), lecserélésük elméletileg csökkentené e névtípus megterheltségét. A demográfiai háttérű adatok szerint azonban az említett neveket viselők számának természetes gyarapodása bőven ellensúlyozza a nem túl jelentős számú névváltoztatás negatív hatását. A *Lakatos* például a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának adatai szerint 2004. és 2016. január 1-jén egyaránt a 15. leggyakoribb családnév volt az össznépességben, s viselőinek száma e 12 év alatt 5700 fővel gyarapodott, az *Orsós* pedig a 34. helyről a 29.-re lépett előre ugyanezen időszakban.⁷

4. Összegzés. A foglalkozásnévi eredetű családnevek történeti névtipológiai szempontú elemzése e névtípus számos jellemzőjére fényt derített. Kiderült például, hogy jelentős megterheltségük elsősorban a gyakorisági lista elején álló neveknek köszönhető: az első 10 foglalkozásnévi eredetű családnév gyakorisága csaknem ugyanakkora, mint az azt követő 225-é. Ez a helyzet – elhanyagolható mértékű változásoktól eltekintve – a családnévrendszer kialakulásának kezdetétől fogva fennáll. A névtípus megoszlása társadalmi szempontból eltérő volt, területi megoszlásában azonban sem a történeti anyagban, sem napjainkban nem tapasztalhatóak jelentősebb különbségek. (A névtípus mai megterheltsége megyénként 25–35% között van; vö. FARKAS 2016b: 58.)

Ami a családnévállományt érő természetes és mesterséges változásokat, illetve változtatásokat illeti, úgy tűnik, hogy a természetes változások elsősorban a névpéldányok számára és a névállomány változatosságára voltak hatással, viszont nem okoztak komolyabb változásokat a nevek megterheltségében. A természetes változások ugyanis leginkább a ritka nevek eltűnését, esetleg néhány újabb, szintén nem gyakori név keletkezését eredményezték. Ezzel szemben a mesterséges változások a névtípus megterheltségét befolyásolták jelentősebb mértékben, a már létező nevek gyakoriságának növelésével vagy mérséklésével, viszont nem túl sok új névpéldányt eredményeztek, és nem vezettek a névpéldányok jelentősebb mértékű csökkenéséhez. Ez utóbbi érthető, hiszen a nevek elhagyásának a lecserélt névvel kapcsolatos oka a név idegensége vagy dehonesztáló jellege volt, a foglalkozásnévi eredetű nevek pedig (kivéve napjainkban a cigányosnak tartott vagy nyelvjárásiaknak ítélt neveket) egyik kategóriába se tartoztak. Mindebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár a vizsgált névtípus látszólag nem változott, ez csupán az átlagos megterheltségre vonatkozik: az egyes névpéldányok szintjén valójában történtek változások mind a gyarapodás, mind a csökkenés irányában, s ezek következtében a foglalkozásnévi eredetű családnevek állománya a korábnál homogénebbé vált.

Hivatkozott irodalom

AO. = *Anjoukori okmánytár* 1–7. Szerk. NAGY IMRE / TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1878–1920.

⁷ 2004: http://www.kekkh.gov.hu/archiv_honlap/kozos/index.php?k=statisztikai_adatok_lakosagi_legcsaladnevek_hu_archiv; 2016: <http://www.kekkh.gov.hu/hu/statisztikak> (2016. 11. 25.)

- BALÁZS GÉZA – GRÉTSY LÁSZLÓ szerk. 2010. *Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében. Egy pályázat legjobb darabjai*. Anyanyelvapolók Szövetsége – Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 2004. What Do Names Tell Us About Our Former Occupations? *Collegium Antropologicum* 28 (Supplement 1): 161–170.
- CAFFARELLI, ENZO 2005. Cognomi in Italia e in Europa: ambiti lessicali come fonti onimiche. In: BROZOVIĆ-RONČEVIĆ, DUNJA – CAFFARELLI, ENZO eds., *Quaderni Internazionali di RION., Vol. 1. Denominando il mondo. Dal nome comune al nome proprio / Naming the world. From common nouns to proper names*. Società Editrice Romana, Roma. 227–266.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Kiadó, Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- FARKAS TAMÁS 2009. *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében*. Nyelvtudományi Értekezések 159. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS, TAMÁS 2012a. Jewish Name Magyarization in Hungary. *AHEA* 5: 1–16. <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012/28> (2016. 10. 19.)
- FARKAS, TAMÁS 2012b. The History and Practice of the Regulations for Changing One's Family Name in Hungary. *Onoma* 47: 35–56.
- FARKAS, TAMÁS 2015. The Most Frequent Hungarian Surnames. A Study of Some Aspects of Contrastive Surname Typology. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics "Name and Naming". Conventional / Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1–3, 2015*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 122–136.
- FARKAS TAMÁS 2016a. A magyar családnévanyag kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai vizsgálata. *Névtani Értesítő* 38: 33–52.
- FARKAS TAMÁS 2016b. A mai magyarországi családnévanyag területi és tipológiai tagolódása. Vizsgálatok a leggyakoribb hazai családnevek alapján. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvfeldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok. A 2016. június 3–4-i soproni névföldrajzi tanácskozás előadásai*. Savaria University Press, Szombathely. 39–66.
- FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA 2009. Bevezető a *Régi magyar családnevek névvégmutató szótárához*. In: FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA szerk., *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 7–13.
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN 2012. A családnévtörténet művelődéstörténeti tanulságaiból. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvfeldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet. A 2012. június 4-i sárvári tanácskozás előadásai*. Savaria University Press, Szombathely. 91–101.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2016. *Történeti magyar családnévatalasz*. 1. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.

- FODORNÉ LÁNCZ ÉVA ANNA 2010. Középkori mesterségek emléke neveinkben. In: BALÁZS GÉZA – GRÉTSY LÁSZLÓ szerk., *Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében. Egy pályázat legjobb darabjai*. Anyanyelvű Szövetsége – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 110–119.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1997. Foglalkozást jelölő családnevek a 17–18. században Sárváron. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 1: 84–87.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 2012. Mesterségek és családnevek a 16. század végén Sárváron. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet. A 2012. június 4-i sárvári tanácskozás előadásai*. Savaria University Press, Szombathely. 133–141.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2015. A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében II. Személynévadás és kézműipar. *Névtani Értesítő* 37: 137–156.
- M. HORVÁTH VIKTÓRIA 2014. A tulajdonnév mint az előítélet forrása. *Névtani Értesítő* 36: 63–72.
- KÁLMÁN BÉLA 1961. XVI. századi jobbágynévekhez. *Magyar Nyelvjárások* 7: 23–43.
- KOZMA ISTVÁN 2009. Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón (1897–1908). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Gondolat – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 153–171.
- SCHIRM ANITA 2016. Adalékok a nyelvhasználók családnevekkel kapcsolatos ismeretéhez. *Névtani Értesítő* 38: 67–78.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest.
- SLÍZ MARIANN megj. e. *Anjou-kori személynévtár (1343–1359)*. Megjelenés előtt.
- TÁBORI ANNA 2014. *Az 1524-es veszprémi urbárium névanyagának vizsgálata*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévatalasz (1715, 1720)*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS.
- VÁRADI LUCA 2012. Előtanulmány a roma családnevek diszkriminációteszteléshez való kiválasztásához. In: SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI szerk., *A diszkrimináció mérése. E-tankönyv*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest. 236–244. http://www.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Diszkriminacio_merese.pdf (2015. 07. 26.)

SLÍZ MARIANN
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

MARIANN SLÍZ, Occupational names in the system of Hungarian family names Outcomes of a typological analysis of historical names

Occupational names can be regarded as one of the most characteristic types of Hungarian family names: 10 out of the 20 most frequent family names in the stock of contemporary surnames belong to this category. The paper explores the history of this type of Hungarian family names, with special emphasis on its social distribution and also its change in frequency in relation to other

family name types. Furthermore, the survey examines the role of occupational family names in official family name changes in Hungary in the past; investigates the social-historical and political background for choosing occupational family names when changing one's surname; and also mentions some invented occupational family names. Finally, the paper deals with the question of social discrimination based on family names in present day society, which may lead to the change of certain occupational family names for more „neutral” ones.

Adalékok a nyelvhasználók családnevekkel kapcsolatos ismeretéhez

1. Bevezetés. A családneveket számos aspektusból vizsgálták már. Foglalkoztak többek közt a kialakulásukkal, az etimológiájukkal, a típusaikkal, a családnév-változtatásokkal, illetve vizsgálták egyes települések családnévanyagát, valamint a családnevek földrajzi megoszlását is. A családnevekre irányuló újabb kutatások a történeti szempontok mellett a nyelvöldrajz, a szociolingvisztika, a pragmatika, a stilisztika, a retorika, a pszicholingvisztika és a kognitív nyelvészet nézőpontját és módszereit is felhasználják (vö. HOFFMANN 2015: 16–18, SLÍZ 2015a: 94, 99–101). A vizsgálatok között azonban még mindig elenyésző számú a nyelvhasználóknak a családnevekkel kapcsolatos ismereteivel foglalkozó kutatás, s a felmérések főként a névválasztásra és a nevek által keltett asszociációkra korlátozódnak (vö. SLÍZ 2015a: 99–101). A nyelvhasználók névtani tájékozottságának a kutatása pedig többnyire az általános iskolások (pl. RAÁTZ 1994), illetve a gimnazisták (pl. GELEGONYÁNÉ KATONA 2015) ismereteire irányul. Tanulmányomban ezért egy kérdőíves felmérés adatai alapján azt mutatom be, hogy az egyetemisták és az idősebb laikus adatközlők milyen ismeretekkel és attitűdökkel rendelkeznek a saját nevükkel, településük családneveivel, valamint a foglalkozási eredetű családnevekkel kapcsolatban.

2. Korpusz, módszer, hipotézisek. A felmérés a 2010. évi Régi magyar mesterségek családneveink tükrében című anyanyelvi pályázathoz kapcsolódott. Ennélfogva a vizsgálat kérdéseinek egy része az adatközlők településéhez kötődő mesterségekre, valamint a mesterségi eredetű családnevekre vonatkozott. Egy másik részük arra irányult, hogy a nyelvhasználók mennyire ismerik saját családnevük és keresztnevük jelentését, illetve eredetét, hogyan viszonyulnak a névmágiához, mit gondolnak a névdíatról, és milyen attitűddel viseltetnek a nevük iránt (erre l. SCHIRM 2014). A családnévanyag egy típusának, a foglalkozásnévi családneveknek a felmérésben való túlsúlyát az anyanyelvi pályázaton túl az indokolta, hogy ezek a családnevek a régiségtől kezdve napjainkig igen gyakoriak (vö. HAJDÚ 2003: 800; SLÍZ 2015b, 2016), s úgy véltem, hogy a laikus nyelvhasználók is jól ismerik e névtípust.

A vizsgálatnál nem volt céлом a reprezentativitás; egyetlen változót tartottam fontosnak az adatközlők kiválasztásakor: az életkort. Az eddigi felmérések ugyanis főként az általános iskolás (pl. RAÁTZ 1994) és a középiskolás (pl. GELEGONYÁNÉ KATONA 2015) korcsoporttal foglalkoztak, vagy pedig vegyes életkori csoportokat vizsgáltak (pl. TÓTH 1967); ezekkel szemben én kizárólag a felnőtt nyelvhasználók nevekkkel kapcsolatos ismereteire és hiedelmeire voltam kíváncsi.

A felmérés előtti egyik hipotézisem az volt, hogy a felnőtt adatközlők a korábbi vizsgálatok általános iskolás és gimnazista adatközlőitől eltérően tisztában vannak saját családnevük jelentésével és eredetével, s azt vártam, hogy pozitív érzellemmel viseltetnek a családnevük iránt. Azt is feltételeztem továbbá, hogy a családnévanyag jelentős részét kitevő foglalkozásnévi eredetű családneveket is ismerik, ám úgy véltem, hogy főként azokat tudják felsorolás szintjén megadni, amelyek napjainkban is gyakoriak. Kíváncsi

voltam arra is, hogy saját családnévükön túl mennyire ismerik az adatközlők szülőhelyük jellegzetes családnévanyagát és jellemző foglalkozásait.

A kérdőíves vizsgálat során kilenc kérdést tettem fel adatközlőimnek. A kérdések előtt egy rövid tájékoztatás volt olvasható a felmérés céljáról (nyelvészeti terepmunka elkészítése), valamint itt biztosítottam a kérdőívet kitöltőket arról, hogy a vizsgálat semmilyen tudást nem mér, így a kérdésekre nincs jó vagy rossz válasz. A kérdések tegező formában lettek megfogalmazva. A tegezés használata kevésbé szokásos a felnőtt megkérdezettek körében, ám ezzel a formával is próbáltam a kérdőívkitöltés helyzetének a formalitását mérsékelni. A kérdőív kilenc kérdése a következő volt: 1. Hiszel-e abban, hogy a név meghatározza a viselője sorsát? Válaszodat indokold is! 2. Mit tudsz a családnéved jelentéséről és eredetéről? 3. Mit tudsz a keresztnéved jelentéséről és eredetéről? 4. Mi a véleményed a névmágiáról, a tulajdonnevek varázsáról, erejéről? 5. Hogyan viszonyulsz érzelmileg a családnévedhez? És a keresztnévedhez? 6. Sorolj fel olyan családnéveket, amelyek jellemzőek arra a vidékre, ahol felnőttél / ahol élsz! 7. Minden vidéknek, régióknak vannak/voltak egyedi, csak arra a vidékre jellemző foglalkozásai. A te szülőfaludhoz/szülővárosodhoz mely foglalkozás kötődik a legszorosabban? 8. A családnevek nagy része régi foglalkozások és mesterségek nevét őrzi. Pl.: *Kovács, Asztalos, Bodnár, Csordás*. Sorolj fel minél több foglalkozásnévi eredetű családnévet! 9. Vannak-e szerinted „divatos” családnévek? Válaszodat indokold is!

A kérdések közül az utolsó, a 9. névtani szempontból nem volt pontos, hiszen a családnevek öröklődő voltuknál fogva nemigen lehetnek divatosak, legfeljebb a hivatalos névváltoztatással felvettek esetén lehet releváns a kérdés. Ezt próbálta sugallni a kérdés feltevésénél a *divatos* szó idézőjelbe tétele. Az adatközlők harmada azonban ennek ellenére amellet érvelt, hogy vannak divatos családnévek (vö. SCHIRM 2014: 120–121).

A kutatás során kényelmi mintavételt alkalmaztam, s e-mailben juttattam el az általam összeállított kérdőívet a vizsgálatra jelentkezőknek. Az adatközlőknek a kérdőív kitöltése során névtelenséget ígértem, ám az életkorukat, a nemüket, a lakóhelyüket és a foglalkozásukat meg kellett adniuk. Összesen 68 fő: 55 nő és 13 férfi töltötte ki a kérdőívet. A legfiatalabb adatközlőm 18 éves volt, míg a legidősebb 50 esztendő, a kérdőívkitöltők életkorának az átlaga pedig 23 év volt. A lakóhelyét 2 válaszadó nem adta meg, a többiek azonban az ország különböző részéről, 49 településről származtak az alábbi megoszlásban. A települések után zárójelben lévő szám azt jelzi, hogy arról a helyről hányan töltötték ki a kérdőívet: Abony (1), Baja (1), Bárdudvarnok (1), Békés (1), Békéscsaba (3), Bonyhád (1), Budapest (3), Cegléd (1), Csantavér (1), Csátalja (1), Csongrád (2), Gábortelep (1), Gátér (1), Gyula (1), Hatvan (1), Hódmezővásárhely (1), Imrehegy (1), Jászákóhalma (1), Jászládány (1), Kardoskút (1), Kecskemét (2), Kiskunhalas (1), Kiszombor (1), Komló (1), Körösladány (1), Maroslele (1), Mezőtúr (1), Ózd (1), Öcsöd (1), Pécs (2), Pusztaszabolcs (2), Sándorfalva (1), Sárospatak (1), Szabadkígyós (1), Szeged (8), Szegvár (1), Székesfehérvár (1), Szentes (2), Szentkirály (1), Szolnok (1), Szombathely (1), Taktaharkány (1), Tata (1), Tatabánya (1), Tornyiszentmiklós (1), Újkígyós (1), Vác (2), Vörs (1), Zsana (1). A válaszadók zöme (56 fő) egyetemi hallgató volt, rajtuk kívül 12 egyéb foglalkozású idősebb adatközlő volt jelen a mintában.

Mivel a személynevekhez kötődő nyelvhasználati vélekedéseket egy korábbi írásom (SCHIRM 2014) tartalmazza, jelen tanulmány a kérdőív nagyobb részét képező névattitúd és névmágia tárgykörével nem foglalkozik; a fentiek közül csupán a nevek ismeretére vonatkozó kérdéseket tárgyalja.

3. A nevek ismerete az adatközlők válaszai tükrében

3.1. Az adatközlőknek a családnevükről és a keresztnévükről való ismeretei, vélekedései. A felmérés egyik kérdése arra irányult, hogy az adatközlők tudják-e a családnevük jelentését és eredetét, egy másik kérdés pedig a keresztnévükről való ismeretre vonatkozott. A válaszok azt mutatták, hogy a felnőtt nyelvhasználók többsége nem ismeri a családneve pontos jelentését és eredetét, a keresztnévvel kapcsolatos információknak viszont birtokában van. Hasonló eredményt mutattak RAÁTZ (1994) és GELEGONYÁNÉ KATONA (2015) általános iskolások, illetve gimnazisták körében elvégzett vizsgálatai is. A válaszadók zöme sosem nézett utána a családnevének, többen a név hangzása alapján tippelték meg annak eredetét. Kivételt csak azok az adatközlők képeztek, akiknek helynévi (pl. *Baranyi*) vagy községi (pl. *Pap*) eredetű családnevük volt: nekik nem okozott gondot a név jelentésének a megadása. A névben rejlő motivációra azonban már nem tértek ki a válaszok. Ez nem meglepő, hiszen a névadás indítékának a pontos megállapítása mindig nehézségekkel jár, különösen történeti vonatkozásban, s a családneveknek gyakran egy nyelven belül is több biztos etimológiai előzménye mutatható ki (vö. pl. CsnE., CsnSz.).

A családnevüktől eltérően keresztnévükről viszonylag sok információval rendelkeztek a válaszadók, habár ezeket az adatközlők többsége nem névtani munkákból ismerte, hanem ismeretterjesztő írásokból, valamint internetes oldalak és szórakoztató magazinok nevekről szóló cikkeiből. A válaszokból megfigyelhető volt, hogy a kérdőívet kitöltők GELEGONYÁNÉ KATONA (2015) gimnazista adatközlőéhez hasonlóan nem tettek különbséget a megbízható és a nem megbízható források közt. A különféle, laikus szerzőktől származó írások szófejtései gyakran egymástól eltérő információkat közölnek az egyes nevekről, s ezt a kérdőívitöltők közül többen szóvá is tették, ám nem merült fel bennük a használt források hitelességének a megkérdőjelezése. Az egyik adatközlő az eltérő etimologizálást a következőképpen fogalmazta meg: „A keresztnvem Delila, a jelentése sokféle, attól függ, hogy hol is olvasok utána. Írták már, hogy leomló hajfűrt, vonzó, finom stb.” *Katalin* nevű válaszadóm pedig a következőket írta: „meglepődve tapasztalom, hogy mostanában más eredetet is kapcsolnak keresztnvemhez, s így jelentést is; régebb [!] csak görög eredetűnek mondták, most már héber és magyar eredetéről is beszélnek”.

A felnőttek saját nevükről való ismeretei tehát azonosságot mutattak a korábbi vizsgálatok (RAÁTZ 1994, GELEGONYÁNÉ KATONA 2015) diákokkal végzett felméréseivel: a felnőtt adatközlők sem rendelkeztek a nevükről több ismerettel, és nem viszonyultak kritikusabban a felhasznált forrásokhoz, mint az általános vagy a középiskolás adatközlők. A felnőttek válaszai közt azonban nem jelent meg az a korábbi felmérésekből adatolt vélekedés, hogy a nevüknek egyáltalán nincs jelentése (bár elképzelhető, hogy ezt a különbséget a jelen vizsgálat céljából adódó kérdésfeltevés eltérése okozta).

A kérdőív egy másik kérdése azt vizsgálta, hogyan viszonyulnak az adatközlők a családnevükhöz. A 68 fős mintából csak ketten nyilatkoztak úgy, hogy nem szeretik a nevüket. Egyikük véleményét idézve: „nem különösebben kedvelem, de már megszoktam”, egy másik kérdőívitöltő pedig azzal indokolta a válaszát, hogy „foglalkozásnévből alakult [ti. *Molnár*], semmi érdekes nincs benne – az egyszerűsége miatt nem kedvelem”. Néhányan, főként a gyakoribb családnevet (*Szabó*, *Kovács*, *Molnár*) viselők semlegesként jellemezték a nevükhöz fűződő viszonyukat. Például: „Teljesen hétköznapi nevem van, csak a városban van legalább húsz ugyanilyen nevű és életkorú ember”.

Az adatközlők többsége pozitívan nyilatkozott a családnévéről, s a nevük egyediségét és különlegességét említették válaszaikban. Például: „Szeretem, mert viszonylag ritka”, „Nagyon szeretem [...], mert sokszor megdicsérik, hogy szép és különleges”, „örülök neki, hogy viszonylag ritka, és nem olyan gyakori, mint például a *Kovács*”, „Nagyon szeretem, mivel kevés embert hívnak így”. A válaszokból látszik, hogy a nyelvhasználók fontosnak tartják a név egyeditő és megkülönböztető szerepét. Emellett többen a családnévhez való kötődést és a pozitív attitűdöt is hangsúlyozták: „Büszke vagyok, hogy ezt a nevet viselhetem”, „Ragaszkodom hozzá”, „Szeretem a nevemet, nem cserélném le semmi pénzért, pedig nincs olyan alkalom, hogy ne kelljen betűznöm, és helyesen se írták még le sose. :)”. A név általi identitás jelzése több válaszban is előkerült. Főként a férjezett nők tértek ki a néviselésnek erre az aspektusára. Tornyiszentmiklósi kérdőívkitöltőm válaszát idézve: „A férjem után felvett családnévem túl gyakori. Szeretem, de csak azt a köteléket jelenti számomra, hogy a páromhoz tartozom.” A ritkaságon, egyediségen, különlegességen és identitásjelzésen kívül az adatközlők további gyakori indoklása volt, hogy azért szeretik a nevüket, mert a szüleiktől kapták. A családnév hagyományozódásban való jelentőségét is kiemelték a válaszadók. Például a mezőtúri adatközlő így vallott erről: „már az őseink és általuk mi is azért kaptunk nevet, hogy továbbvigyük családjunk nevét”. A fentebb felsorolt érvek mellett megjelent még a válaszok közt a név hangzásának az említése is: az adatközlők közül többen is azért kedvelik a nevüket, mert kellemesnek, jó hangzásúnak tartják. Ám amíg TÓTH IMRE 1965-ös és 1966-os felmérése (1967) szerint a legszebbnek tartott családnév egyik fő ismérve a név zeneisége, dallamos hangzása, s GELEGONYÁNÉ KATONA (2015) kutatásában is a diákok 63%-a tartotta a családnévét és a keresztnévét kellemes hangzásúnak, addig a mostani vizsgálatban ez a szempont a családnév megítélésében nem volt annyira domináns.

3.2. A foglalkozás- és mesterségnevekre vonatkozó ismeretek. A kérdőív egyik kérdése a foglalkozás- és mesterségnevekre irányult. A foglalkozásnevekből képzett családnév körülhatárolása még a névtani szakirodalomban sem egységes, ezért az e névcsoportra vonatkozó eredmények bemutatása előtt röviden ismertetem, hogy a vizsgálat-hoz mit tekintettem foglalkozási eredetű névnek.

A nevek besorolásánál a CsnE. rendszerezését ötvöztem N. FODOR JÁNOS funkcionális-szemantikai modelljével (2010: 74), azaz az elnevezett társadalmi szerepét, helyzetét és állapotát jelölő, szociális funkciót kifejező nevek közül a foglalkozásokat és tevékenységet kifejező neveket tartottam foglalkozásnévi eredetűeknek. A CsnVégSz. motivációs-jelentéstani felosztásától eltérően nem tekintettem foglalkozásra utaló névnek a társadalmi, vagyoni helyzetre utaló neveket (pl. *Földes, Jobbágy, Kincses, Gazdag*), a méltóságra, tisztségre utalókat (pl. *Bíró, Mester*) és a valakihez vagy valahová való tartozásra utaló családnéveket (pl. *Gróf, Pap*) sem. Nem szabtam azonban olyan szűkre a foglalkozásnév kategóriáját, mint GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS (2015: 138–141) tette, aki a vizsgálatának a szempontjaihoz igazodva kizárta például a zenélésre utaló megkülönböztető neveket (pl. *Hegedűs, Dobos*), a főként agrártevékenységre utaló elnevezéseket (pl. *Búzás, Gabonás, Szántó, Pásztor*), a *Halász* nevet, valamint számos -s képzős nevet (pl. *Kormányos, Téglás, Szekeres*). Mivel az általam tesztelt adatközlők nem rendelkeztek szakmai szintű névtani, illetve etimológiai ismeretekkel, ezért a felmérés szempontjából a CsnE. rendszerezése és N. FODOR (2010) tipológiája tűnt a legcélszerűbbnek, ám a

válaszok bemutatásakor ki fogok térni a többszörös motivációval jellemzett nevek különböző lehetséges besorolására is.

A foglalkozási eredetű nevek a családnévtípusok népes csoportját alkotják. Gyakoriságukat jól érzékelteti, hogy már a középmagyar kor folyamán majdnem minden harmadik embernek valamilyen foglalkozásra utaló családneve volt (HAJDÚ 2003: 800), s még manapság is igen gyakoriak e nevek: 2007-ben például a magyar lakosság kicsivel több mint 20%-a viselt foglalkozási eredetű családnevet (SLÍZ 2015b: 331). Adatközlőim feladata az volt, hogy soroljanak fel minél több foglalkozásnévi eredetű családnevet. Példaként a *Kovács*, *Asztalos*, *Bodnár* és *Csordás* neveket adtam meg. Átlagosan 5–10 választ kaptam a kérdésre, a legkevesebb 1 név volt, a legtöbb pedig 62 egy adatközlőtől. A legtöbbször, 39-szer a *Szabó* név került elő, ezt követte a *Molnár* 27 adattal, majd a *Lakatos* és a *Takács* 26–26 válasszal. A többi (nem mind foglalkozásnévi eredetű) név az alábbi gyakorisági sorrendben került elő: *Varga* (24, ebből 1 *Virga* formában); *Szűcs* (22); *Halász*, *Juhász* (21); *Fazekas* (16); *Kádár*, *Ötvös*, *Pásztor* (14); *Ács*, *Kocsis* (13); *Bognár*, *Kalmár*, *Mészáros*, *Pap*, *Tímár* (12); *Bíró*, *Gulyás* (11); *Csikós*, *Csizmadia* (8); *Lovász*, *Szakács*, *Szántó* (7); *Borbély*, *Faragó*, *Kertész*, *Madarász*, *Pék*, *Vadász* (6); *Hajós*, *Pintér* (5); *Arató*, *Esztergályos*, *Hajdú*, *Hegedűs*, *Szijártó*, *Tóth* (4); *Bakó*, *Csiszár* (ebből 1 *Csiszér* alakban), *Erdész*, *Katona*, *Korcsmáros*, *Kőműves*, *Lantos*, *Serfőző*, *Sütő*, *Vágó*, *Vámos*, *Varró* (3); *Béres*, *Boros*, *Cipész*, *Dobos*, *Gerencsér* (ebből 1 *Gelencsér* alakban), *Kerekes*, *Kerégyártó*, *Király*, *Kürtös*, *Mester*, *Patkós*, *Révész*, *Szűrszabó* (2). A válaszok közt egy-egy adattal képviseltették magukat még a következő családnevek is: *Baka*, *Bakos*, *Balogh*, *Bárdos*, *Bellér*, *Bojtár*, *Böllér*, *Csaplár*, *Csatár*, *Csősz*, *Csuhás*, *Dalos*, *Darvas*, *Deák*, *Dudás*, *Fejő*, *Földes*, *Fullajtár*, *Galambos*, *Gombkötő*, *Gombos*, *Gróf*, *Harangozó*, *Herceg*, *Hóhé*, *Hordós*, *Ihász*, *Kamarás*, *Kántor*, *Kapus*, *Kardos*, *Kasza*, *Kaszás*, *Képiró*, *Kerekes*, *Kondás*, *Korsós*, *Kőfaragó*, *Kőműves*, *Köszörűs*, *Kulcsár*, *Lovas*, *Madaras*, *Nemes*, *Nyerges*, *Nyeső*, *Oláh*, *Orsós*, *Pálinkás*, *Pénzes*, *Pribék*, *Rabló*, *Regős*, *Rézműves*, *Schneider*, *Sólymár* [!], *Sörös*, *Susztér*, *Számadó*, *Szappanos*, *Szegő*, *Szekerczés*, *Szekeres*, *Szolgabíró*, *Szolga*, *Szűrös*, *Tarlós*, *Tutajos*, *Üveges*, *Vajda*.

A válaszok szóródásából látszik, hogy azok a családnevek hízódtak elő a legtöbbször, amelyek egyébként is gyakoriak (*Szabó*, *Varga*). A vizsgálatot 2010-ben végeztem; a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala szerint¹ ekkor a leggyakoribb tíz magyar családnév sorrendben a következő volt: *Nagy*, *Kovács*, *Tóth*, *Szabó*, *Horváth*, *Varga*, *Kiss*, *Molnár*, *Németh* és *Farkas*. E tíz név közt is négy foglalkozásnévre megy vissza (*Kovács*, *Szabó*, *Varga*, *Molnár*), s a százas listában is sok családnév kötődik – a szűkebb értelemben vett, fentebb meghatározott – mesterségekhez, foglalkozásokhoz: *Takács*, *Juhász*, *Lakatos*, *Mészáros*, *Szűcs*, *Kocsis*, *Pintér*, *Sipos*, *Gulyás*, *Katona*, *Fazekas*, *Boros*, *Hegedűs*, *Deák*, *Bognár*, *Bodnár*, *Halász*, *Pásztor*, *Dudás*, *Faragó*, *Borbély*, *Kerekes*, *Szekeres*, *Dobos*. A leggyakoribb száz magyar családnév lexikai típusok szerinti megoszlása is azt mutatja, hogy a foglalkozásnevek igen gyakoriak: a 100-as névanyag 31,77%-át teszik ki, megelőzve ezzel az apanévből létrejött családneveket (17,35%), a helynevekből kialakult családneveket és a nép- vagy népcsoport nevéből keletkezett neveket (17,58%). A foglalkozásneveknél nagyobb (33,30%-os) arányban csak a tulajdonságot kifejező nevek fordulnak elő. (FARKAS 2015b: 126–128.)

¹ http://www.kekkh.gov.hu/archiv_honlap/letoltes/csaladnev2010.xls (2016. 07. 14.)

Az adatközlők válaszaiban egyrészt azok a foglalkozásnévi eredetű családnevek jelentek meg, amelyek gyakoriak, másrészt pedig azok, amelyeknél a névben rejlő foglalkozás még ma is pontosan ismert. A már elfeledett mesterségek nevei (pl. *Gombkötő* 'gombokat készítő mesterember', *Szappanos* 'szappanfőző') csupán elvétve fordultak elő a válaszok közt. Szintén ritkán jelentek meg a mesterségnevek nyelvjárási, országosan nem ismert megfelelői (pl. *Gerencsér* 'fazekas'). Azok a nevek is ritkán voltak adathozhatóak, amelyek által jelölt foglalkozásokat ma már másként nevezzük. Ilyen volt például a 'festő'-t jelentő *Képiró* vagy a 'szabó' jelentésű *Szűrszabó*. A régebbi foglalkozásnevek jelentésében való bizonytalanság is megjelent a válaszok közt, amelyet az mutat, hogy adatközlőim a példaként írt *Fullajtár* 'lovas' és a *Bognár* 'kerékgyártó, kocsigyártó' neveket kérdőjellel írva adták meg. Kis számban régies írás- és alakváltozatok is előkerültek, ahogy azt a *kocsmáros Korcsmáros* írásmódja, a *juhász Ihász* alakja, a *takács Takács* változata, a *csiszár Csiszér* variánsa, a *varga Virga* alakja, a *szíjgyártó Szíjártó* formája és a *szekercés Szekerczés* változata is mutatta. Az elfeledett foglalkozások és a régies vagy nyelvjárási formák esetén biztosan valamilyen közeli ismerősnek, rokonnak a neve vagy az adatközlőnek a saját neve állhat az adat háttérében, másképp nem valószínű, hogy a válaszadóknak eszükbe jutottak volna ezek a mesterségek, illetve írás- és alakváltozatok. A válaszok közt egyetlen nem magyar eredetű családnév is előfordult: a német eredetű *Schneider* ('szabó').

A fenti felsorolásból látható, hogy az adatközlők néhány nem mesterségnévi eredetű családnevet is foglalkozásnévként adtak meg; pl. *Baka*, *Balogh*, *Földes*, *Hajdú*, *Király*, *Tóth*, *Gróf*, *Herceg*, *Mester*, *Nemes*, *Oláh*, *Vajda*. Közülük a *Baka* azzal magyarázható, hogy az adatközlő a közszóként használt 'gyalogos katona, közlegény' jelentésű *baka* szót értette bele a tulajdonnévbe. Ám biztos, hogy nem a katonanyelvből ismert szóból jött létre a családnév, mert a *baka* az írott források szerint csak a 19. század elejétől adathozható, a családnévre viszont már a 11. századból is van példa, s az adatok az apanévi vagy a helynévi eredetet támasztják alá (CsnE.).

A válaszok közt voltak valahová, valakihez való tartozásra utaló családnevek is (pl. *Király*, *Gróf*, *Herceg*, *Pap*). Ezek az adatok azt mutatják, hogy a válaszadók nem gondolkodtak el e nevek motivációján, pusztán az irányította a gondolkodásukat, hogy a *király*, *gróf*, *herceg* szavak méltóságot jelölnek, amit nehéz elválasztani a foglalkozástól. A névtani munkák is gyakran foglalkozásnévként kezelik e neveket. A vizsgálatok szerint azonban régen a méltóságnevekkel nem feltétlenül a tisztség viselőjét illették, hanem vagy metonimikusan a vele valamilyen kapcsolatban lévő személyt (a rokonát, a szolgálatában álló vagy a birtokán dolgozó személyt), vagy metaforikusan jellemnévként használták, esetleg kontrasztnévként tulajdonságra utaltak vele (CsnSz., CsnE.).

Az adatközlők a társadalmi helyzetre utaló családnevek egy részét is foglalkozásnévnek érezték, ahogy azt a válaszok közt megjelenő *Földes*, *Nemes*, *Mester*, *Szolga*, *Vajda* adatok mutatják. A *Földes* név a földbirtokkal rendelkező, telkes jobbágyok megkülönböztető nevéként vált családnévvé (CsnE., CsnSz.), ám a laikus nyelvhasználók a földművelést mint foglalkozást értették bele a névbe.

Az adatközlők számos olyan -s képzős családnevet is foglalkozásnévként soroltak fel (pl. *Boros*, *Lovas*, *Patkós*, *Pálinkás*, *Pénzes*, *Szappanos*, *Szekeres*), amelyeket a névtani szakirodalom (pl. CsnE.) nem kizárólagosan foglalkozásnévként, hanem foglalkozásra vagy tulajdonságra utaló névként is számon tart az -s képző poliszémiája (vö. ZSIRAI 1945: 2–3) miatt. Ám a kérdőívkitöltők nem a képzőnek a 'valamivel ellátott, valamiben

bővelkedő', 'valamit kedvelő', 'valamilyen állapotra utaló' jelentéseit érezték uralkodónak, hanem a 'valamivel foglalkozó' értelmét. Azaz az adatközlőknek például a *Boros* név a bortermelést és a borkereskedést idézte fel, a *Pálinkás* név a pálinkafőzésre utalt, nem pedig belső tulajdonságot, azaz a borisszaságot, illetve a pálinkakedvelést jelölték.

A kérdőívkitöltők által foglalkozásnévként megadott családnevek közt olyanok is előfordultak, amelyeknél az apanévi eredet is felmerül a szakirodalomban előzményként (vö. CsnE., CsnSz.). Például: *Bakó*, *Bakos*, *Kádár*, *Révész*, *Szegő*. Az adatközlők azonban a nevekben lévő közszavak jelentése miatt ezeket mesterségekhez, foglalkozásokhoz kötötték. Hasonlót lehetett megfigyelni a helynévi eredetüként is magyarázható családneveknél (pl. a *Bárdos*, *Darvas*, *Dobos*, *Galambos* névnél), amelyeket a bennük lévő közszavak és az -s képző poliszémiája miatt szintén foglalkozásnévinek érezték a válaszadók. Az említett nevek többsége persze nagyobb valószínűséggel ténylegesen is foglalkozásnévből származik; a helynévi és az apanévi eredet csak kevésbé valószínű eshetőségként merül fel a szakirodalomban.

Két népnév is megjelent a válaszok közt: az *Oláh*, illetve a *Tóth*; az előbbire 1, az utóbbira 4 adat volt. A *Tóth* foglalkozásnévként való megjelölése talán azzal magyarázható, hogy a tótok gyakran törött cserépedények javításával vagy drótozással, illetve üvegezéssel foglalkoztak, ahogy azt a *drótosítót* és az *üveges tót* kifejezések is mutatják. Az adatközlők válaszai közt még egy nem foglalkozásnévi példa adódott: a *Balogh*. E név vagy a 'balkezes, suta' jelentésű *balog* szóra megy vissza, vagy pedig apanévi eredetű (CsnSz., CsnE.), foglalkozáshoz viszont nincs köze.

A kapott adatok nem csupán a megkérdezettek családnévismeretéről, hanem szófejtési stratégiáiról is árulkodnak. Az eddig bemutatott válaszokból látható, hogy a laikus beszélők a családnevek etimologizálásakor a névben lévő közszo legismertebb és leggyakoribb jelentését vették alapul, s az ösztönös szómagyarázat során nem is gondoltak arra, hogy a foglalkozásnévi eredeten kívül más (pl. helynévi, apanévi) előzménye is lehet a névnek. A válaszok értékelésekor azonban tekintettel kell arra lenni, hogy az adatközlőknek irányított asszociációs feladatot kellett megoldaniuk, hiszen a *Kovács*, az *Asztalos*, a *Bodnár* és a *Csordás* nevekhez hasonló foglalkozásneveket kellett felsorolniuk. A példaként megadott nevek szemantikája és morfológiai felépítése is befolyásolhatta a válaszokat.

3.3. A családnevek településekhez kötése. Adatközlőim családnévismeretén túl arról is szerettem volna információt szerezni, hogy a településük jellegzetes mesterségeit és családneveit mennyire ismerik, ezért a kérdőív 6. és 7. kérdését ehhez kapcsolódva fogalmaztam meg. Először olyan családneveket kértem a válaszadóktól, amelyek arra a vidékre jellemzőek, ahol élnek, ezután pedig a települések egyedi, csak arra a helyre jellemző foglalkozásaira kérdeztem rá. A két kérdésre kapott válaszokat együtt mutatom be, s a kapott válaszok pusztá felsorolása helyett a tendenciákat ismertetem.

Az adatközlők az ország minden táját képviselték, a válaszok közt azonban rendre visszatértek a következő nevek: *Kovács*, *Szabó*, *Kiss*, *Nagy*, *Tóth*, *Varga*, *Balogh*, *Szűcs*, *Takács*, *Horváth*, *Molnár*, *Papp*. A *Kovács* családnévet a mintában megjelenő 49 település közül 21 helységben érezték a vidékre legjellemzőbbnek és leggyakoribbnak a válaszadók. Már ebből is látszik, hogy egy családnév (nyelvhasználók által érzett) elterjedtsége önmagában még nem mond semmit a vidék jellemző névadási módjairól. Több adatközlő ezt úgy fogalmazta meg, hogy náluk is a „szokásos” nevek a jellemzőek,

„mint általában mindenhol”. Ráadásul az a paradox helyzet figyelhető meg, hogy sokszor éppen a nevek hiányából lehet következtetni az adott vidéken élők foglalkozására, származására, illetve jellemzőire (vö. KÁLMÁN 1989⁴: 81). Ugyanis a családneveket a megkülönböztetés miatt kezdték használni, így az adott vidéken leggyakoribb és legáltalánosabb foglalkozások nem váltak névvé, mert nem rendelkeztek elegendő megkülönböztető erővel.

A *Kovács* névnek vidéktől függetlenül a leggyakoribb foglalkozásnévként való megjelölése azzal is összefügg, hogy a magyarban a leggyakoribb foglalkozásnévi eredetű családnév a *Kovács*. A név gyakorisága azzal magyarázható, hogy régen minden faluban volt kovácsmester, akinek a háznépe megkapta a *Kovács* nevet (CsnE.). Ez a jelenség nem kizárólag a magyar névanyag jellegzetessége, ugyanez figyelhető meg sok más országban is (FARKAS 2015b: 130). Angliában a leggyakoribb név a *Smith*, Németországban a 2. leggyakrabban előforduló családnév a *Schmidt*, Olaszországban a 3. leggyakoribb név a *Ferrari*, Magyarországon szintén a 3. helyen áll a *Kovács* a nevek közt, Franciaországban a 15. helyezett a *Le Fèvre*, míg Horvátországban a *kovač* szóból származó nevek együttesen a leggyakoribbak (BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004: 168–169). Ezek az adatokon kívül a portugál *Ferreiro*, a spanyol *Herrero*, az orosz *Kuznyecov*, a cseh *Kovář*, a lengyel *Kowalczyk* és az arab *Haddad* nevek gyakorisága mind azt bizonyítja, hogy Európa-szerte és más nyelvekben is az egyik legelterjedtebb név a foglalkozásnévi eredetű *Kovács* (CRYSTAL 1998: 149, BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004: 169, SLÍZ 2015b: 329).

Néhány esetben előfordult, hogy a vidékre jellemző családnévként a helyhez szorosan kötődő foglalkozást adták meg adatközlőim. Például Csongrádon a legelterjedtebb foglalkozás a halászat volt, amit a válaszadók szerint az ott gyakori *Halász* név is őriz, vagy Zsánán a pásztorkodásról vall a *Juhász* név, illetve a csátaljai állattenyésztéshez és növénytermesztéshez is köthető az *Erdős* és a *Lovász* név. Az adatközlők által felsorolt neveknél azonban valójában nem mutatható ki kizárólagos területi megoszlás, hiszen ezek a családnevek az egész nyelvterületen megtalálhatók. A regionális gyakoriságukat tekintve a szakirodalom azt állapítja meg, hogy a *Halász* és a *Juhász* nevek a Dunától keletre gyakoribbak (CsnE.): a *Halász* Pest, Bács-Kiskun és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fordul elő a leggyakrabban, míg a *Juhász* Pest megyében, Borsod-Abaúj-Zemplénben, Hajdú-Bihar és Heves megyében a leggyakoribb (VÖRÖS 2010: 272, 276). Az *Erdős* családnév Erdélyben és az Alföldön fordul elő többet, míg a *Lovász* a Dunától déli részén, Somogy, Tolna és Baranya megyében jellemzőbb (CsnE.).

Az adatközlők által megadott családnévanyagból általában azért hiányzik a vidék jellegzetes foglalkozása, mert az a családnevek megszilárdulásakor (a 14–15. században) még nem létezett. Így nem meglepő, hogy például a gábortelepi dinnyetermesztés, a kiskunhalasi csipkevarrás, a komlói bányászat, illetve az ózdi kohászat és hengerész munka szóanyaga sem jelent meg a nevek közt. A mai iparágak és a középkor végéről, valamint az újkor elejéről származó foglalkozásnevek közt nem is kereshető összefüggés. Valamint nyelvtörténeti, gazdaságtörténeti és statisztikai okokból sem szükségszerű, hogy a jellegzetes helyi foglalkozásnak legyenek szembetűnő családnévi nyomai.

A megszokott, gyakran tartott névanyagot azonban a valós használattól eltérően ítélik meg az adatközlők. A Somogy megyei Bárdudvarnokról származó kérdőív-kitöltő „igazából a szokásos” megjelöléssel jellegzetes névként a *Nagy*, *Kovács*, *Nezdei* példákat írta. Ezek közül a Somogy megyei Nezde helységnévre visszavezethető *Nezdei* név (vö. CsnSz.) nem általánosan ismert és elterjedt az egész nyelvterületen, amit az is

mutat, hogy a mai Magyarország határain belül 2007. január 1-jén a *Nezdei* névnek 13 viselője volt, míg az adatközlő által is írt, s valóban leggyakoribb nevet, a *Nagy*-ot 247 509 személy viselte (ÚCsnT.).

A minden vidéken gyakori, fentebb már bemutatott neveken kívül az adatközlők olyan neveket is megadtak, amelyek szerintük jellegzetesek egy-egy településen. A jászladányi válaszadó például a község tipikus neveiként a *Bagi*, *Suki*, *Rácz*, *Oláh*, *Makai* és *Farkas* neveket említette. A Zala megyei Tornyiszentmiklóstra az onnan származó adatközlő szerint a *Hóbor*, *Kuklek*, *Pusztai*, *Kerti*, *Konkoly* és *Tüske* nevek jellemzőek. A sárospataki adatközlő a szokásos neveken túl a *Mokri*, *Hajdú* és *Szalánczi* családneveket említette, Taktaharkányból pedig a *Bukovenszky*, *Póta*, *Répási*, *Petró* és *Vízkeleti* neveket emelte ki a válaszadó. Ózdon a *Csépányi*, *Bolyki*, *Zajác*, *Borbás*, *Csák*, *Csuzda*, *Holló*, *Bellér*, *Borbás* és *Kisbellér* nevek domináltak. A *Böröczki* nevet Adásztevelre tartották jellemzőnek, az *Érsek* nevet Nagygyimóthoz kötötték, a *Sági* és *Zsirai* neveket Ugodhoz kapcsolták, Gyulára pedig a *Lipcsei* és *Fazekas* neveket is jellemzőnek tartották. Az adatközlők által tipikusnak tartott nevek egy részét a névtani szakirodalom is ahhoz a területhez köti, amelyhez a laikus nyelvhasználók kapcsolták őket. Például a Jászladányhoz kötött nevek közül a *Bagi*, *Suki*, *Rácz* és *Makai* nevek valóban az Alföldre jellemzőek (vö. CsnE.). A fentebb említett *Tüske* név különösen Lenti környékén gyakori a források szerint (vö. CsnE.), Lenti és Tornyiszentmiklós pedig csupán néhány kilométerre vannak egymástól. A Sárospatakhoz kötött *Szalánczi* név etimológiailag is az abaúji *Szalánc* helynévre vezethető vissza (CsnSz.), a Taktaharkányhoz kapcsolt *Petró* név pedig a kutatások szerint is különösen északkeleten gyakori (vö. CsnE.). A *Csépányi* és *Bolyki* nevek a Borsod megyei *Csépány* és *Bolyok* helynevekből származnak (vö. CsnSz.), ezek pedig Ózddhoz tartozó településrészek, így nem véletlen, hogy az ózdi adatközlő ezeket sorolta fel a helységre jellemző nevekként, s az általa megadott *Holló* nevet is Borsod megyében gyakoriként írja le a szakirodalom (CsnE.). Ugyanígy a *Lipcsei* névnek a Békéscsaba környéki dominanciáját (vö. CsnE.) is jól érezte a gyulai adatközlő.

S bár a névanyag összetételéből nem lehet a lakosság mai etnikai megoszlására vonatkozó biztos következtetéseket levonni, hiszen a családnevek öröklődése miatt az idegen eredetű nevek legfeljebb a névadó ős etnikumára utalhatnak, az adatközlők mégis párhuzamot vontak az idegen eredetű név és az etnikum között. A gyulai adatközlőm a következőképpen fogalmazott: „Kevert vidék tóttól, románon át svábig. Csak a szűk családban van *Kneifel*, *Duska*, *Cservenák*.” A tatabányai adatközlő szerint idegen hatás érhető tetten a tatabányai névanyag egy részében, s ez szerinte nem véletlen, hiszen a területre a török hódítás után számos német és szlovák katolikus települt be, ahogy arról az általa írt nevek is vallanak: *Schneider*, *Bernwallner*, *Kovaliczky*, *Flasch*, *Dobrovszky*, *Hank*, *Nedasovszki*. Békés megyében sok szlovák él, így nem meglepő, hogy a békéscsabai válaszadó többek közt írta a *Pekárik*, *Hankó*, *Laurinyecz*, *Matykó* neveket is. A válaszokból és indoklásokból kiderült, hogy a megkérdezettek gondolkodásában egyenlőségjel van az idegen eredetű név és az etnikum között, vagyis a nyelvhasználók a családneveket etnikai szimbólumoknak tekintik (vö. FARKAS 2015a). A családnév ilyenkor nem az egyént azonosítja, hanem „egy egész társadalmi csoportra utal” (M. HORVÁTH 2014), s ez a szemlélet alapja lehet a név alapján történő etnikai megkülönböztetésnek is.

4. Összegzés. A rendelkezésemre álló mintán elvégzett kérdőíves felmérés – az előzetes várákozásomnak megfelelően – azt mutatta, hogy a megkérdezettek többsége a

korábbi vizsgálatok általános iskolás és középiskolás adatközlőitől (vö. RAÁTZ 1994, GELEGONYÁNÉ KATONA 2015) eltérően a keresztnéve jelentését és eredetét ismerte, azonban – előfeltevéssel ellentétben – a családnévhez kapcsolódó ismereteknek nem volt birtokában. Ennek ellenére általában pozitív attitűddel viseltettek a családnévük iránt, s a név egyedítését, megkülönböztető szerepét tartották fontosnak, emellett számoltak a név identitáskereső funkciójával is, s kiemelték a név hangzásának a szerepét is. Az adatközlők a családnévek népes csoportját alkotó foglalkozásnévi eredetű családnéveket is ismerték, legalábbis felsorolás szintjén számos példát tudtak rájuk adni. Főként az egész nyelvterületen gyakori családnéveket sorolták fel, illetve azokat, amelyek ma is ismert mesterség nevéből jöttek létre. Viszont a foglalkozásnévként felsorolt tisztségnévekből, népnévekből, valamint tulajdonságra utaló nevekből, illetve a helynévi vagy apanévi eredetre is visszavezethető nevekből az adatközlőknek a családnévadás motivációját illető bizonytalansága is megfigyelhető volt. Azonban néhány adatközlő tiszttában volt a saját településének a jellegzetes névanyagával, s páran a névtani szakirodalommal megegyező felsorolást adtak. A vizsgálatot a minta bővítésével mindenképpen érdemes volna folytatni, s feltérképezni a nevekhez kötődő ismeretek, attitűdök és a szociolingvisztikai változók közti kapcsolatokat.

Hivatkozott irodalom

- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 2004. What Do Names Tell Us About Our Former Occupations? *Collegium Antropologicum* 28 (Suppl. 1): 161–170.
- CRYSTAL, DAVID 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnévek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családnéveink*. Tinta Kiadó, Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnévek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- CsnVégSz. = FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA szerk. 2009. *Régi magyar családnévek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2015a. Changing names as abolishing the difference: personal names as ethnic symbols, characteristics of surname changes and the magyarization of surnames in Hungary. *Létünk* 45/3: 27–39.
- FARKAS TAMÁS 2015b. The Most Frequent Hungarian Surnames. A Study of Some Aspects of Contrastive Surname Typology. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics "Name and Naming". Conventional / Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1–3, 2015*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 122–136.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- GELEGONYÁNÉ KATONA ÁGNES 2015. Gimnazisták névtani tájékozottsága. *Anyanyelv-pedagógia* 2015/3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=582> (2016. 07. 14.)

- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2015. A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében II. Személynévadás és kézműipar. *Névtani Értesítő* 37: 137–156.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. A névtan és a társtudományok. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 11–22.
- M. HORVÁTH VIKTÓRIA 2014. A tulajdonnév mint az előítélet forrása. *Névtani Értesítő* 36: 63–72.
- KÁLMÁN BÉLA 1989⁴. *A nevek világa*. Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen.
- RAÁTZ JUDIT 1994. Az általános iskolai tanulók névtani ismeretei egy felmérés tükrében. *Magyar-tanítás* 5: 29–33.
- SCHIRM ANITA 2014. A személynevekhez kötődő nyelvhasználói vélekedésekről. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 111–123.
- SLÍZ MARIANN 2015a. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- SLÍZ MARIANN 2015b. Occupational names in the Hungarian family name system. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics "Name and Naming". Conventional / Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1–3, 2015*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 328–338.
- SLÍZ MARIANN 2016. A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusa a magyar családnevek rendszerében. Egy történeti névtipológiai vizsgálat tanulságai. *Névtani Értesítő* 38: 53–66.
- TÓTH IMRE 1967. A legszebb magyar név. *Magyar Nyelvőr* 91: 122–132.
- ÚCSN. = HAJDÚ MIHÁLY 2012. *Újmagyarkori családneveink tára XVIII–XXI. század. I. Adatok*. Szerzői kiadás, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2014. *Kis magyar családnévatalasz*. Kalligram, Pozsony.
- ZSIRAI MIKLÓS 1945. Alapszó-besugárzás a szóképzésben. *Magyar Nyelv* 41: 1–11.

SCHIRM ANITA
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ANITA SCHIRM, Comments on language users' knowledge about family names

The paper presents the conclusions drawn from a 2010 questionnaire survey of adult language users' knowledge about, and attitudes to their own names, family names from their places of residence and family names of occupational origin. The 68 respondents involved in the survey had little understanding of the onomastic features of their own family names and were also ill-informed about names typical in their home towns, but possessed a great deal of relatively precise information about their first names. In general, respondents displayed a positive attitude towards their family names, appreciating family names as distinctiveness and identity markers. Occupational family names, which account for a considerable proportion of Hungarian family names, were only recognised if the term for the occupation is commonly used and widely known in the present day and the name form is morphologically and etymologically transparent. Language users were found to have

very little knowledge of etymology, and were prone to rely on folk-etymology instead. Furthermore, the uncertainty of language users in connection with the possible motivations of family name giving could also be observed in their responses.

Egy józsefvárosi bérház női cselédeinek keresztnévei a 19–20. században

1. Bevezetés. A tanulmány célja egy pesti, Röck Szilárd (ma Somogyi Béla) utca 16. szám alatti bérházban (VIII. kerület) szolgáló női cselédek keresztnévanyagának bemutatása, összevetve a cseléd tartó családok női tagjainak névhasználatával. Forrásként azok a lakónyilvántartó könyvek (lakókönyvek) szolgáltak, amelyek a házmesteri teendőket 1937-től több évtizeden át ellátó nagyszüleim hagyatékában maradtak fenn. Az öt könyv adatai az 1899–1947 közötti időszakban rögzítették a cselédek nevét. Többségük az első (1899–1930) és a második (1930-as évek) lakókönyvben szerepelt. A hatóságok kezdetben kevés információt kértek a lakókról és a cselédekről, így a születési adatokat csak a 30-as évek elejétől igényelték. Ennek az adatsortnak a megléte azért lenne fontos, mert a vizsgált neveket a négy időintervallumban összesítő országos névanyaggal vettem össze (vö. HAJDÚ 2003: 564–575). Az adatfeldolgozást megelőzően azt feltételeztem, hogy a többször előforduló keresztnévek az országosan is gyakran adott, népszerűbb nevek közé tartoztak. További előfeltevéseim, hogy becenéven inkább a fiatal és hajadon cseléd lányokat írták be a lakókönyvekbe, és nem léteztek csak a cselédekre jellemző keresztnévek.

2. A cselédek névanyaga születési időszak szerinti csoportosításban. A 479 női cseléd közül 109 személynek (24%) ismert a születési helye. 28 vármegye 94 helységéből érkeztek, négyen a Felvidékről, hárman Erdélyből. Egy cseléd lány 1923-ban született a Maros-Torda megyei Székelyvaján (Valenii), ami akkor már Romániához tartozott. Társadalmi hovatartozásukról a lakókönyvek nem közölnek információt. Valószínűsíthetően többségük mezőgazdaságból élő családból származott, harmadrészüket tartozhatott a kispolgársághoz és mindössze néhány százalékuk lehetett polgári középosztálybeli (GYÁNI 1983: 64). A rendelkezésre álló születési adatok szerint a negyedük (25%) származott városi környezetből, 37%-uk Budapesten született.

Mivel 28 cselédnek csak az asszonyneve tudható, a vizsgálat 451 személyre terjedt ki. Közülük 96-nak ismert a születési éve (21,3%). A többiek besorolása a HAJDÚ-féle korcsoportok valamelyikébe különböző számítások alapján történt. A születési évet és a szolgálatba lépés évét ismerve lehet körülbelüli életkort számítani. A más-más minőségben alkalmazott cselédek átlagéletkora eltérő volt. A gyereklányok a fiatalabb korosztályhoz tartoztak (22 év), a mindenek és háztartási alkalmazottak életkora átlagosan 29 év. A nevelőnők, valamint a szakácsnők és főzőnők az idősebb korosztály tagjai közül kerültek ki (GYÁNI 1983: 129). Itt 35 éves átlagéletkorról számoltam.

1851–1870. 23 személy. 1–3. *Anna, Julianna, Mária* (3); 4–8. *Erzsébet, Ilona, Katalin, Margit, Terézia* (2); 9–12. *Gizella, Lujza, Magdolna, Matild* (1).

1871–1895. 270 személy. 1. *Mária* (56); 2. *Anna* (30); 3. *Erzsébet* (25); 4. *Julianna* (22); 5–6. *Ilona, Rozália* (13); 7. *Terézia* (12); 8. *Zsófia* (7); 9–12. *Eszter, Katalin, Lídia, Margit* (6); 13. *Borbála* (5); 14–17. *Etelka, Éva, Karolina, Zsuzsanna* (4); 18–21. *Franciska, Gi-*

zella, Irma, Jozefa (3); 22–29. *Emília, Emma, Hermína, Irén, Johanna, Magdolna, Márta, Veronika* (2); 30–48. *Ágnes, Angéla, Apollónia, Berta, Flóra, Heléna, Ida, Janka, Jeny, Jolán, Juszta, Livia, Lujza, Matild, Paulina, Rózsa, Valéria, Vilma, Zenóbia* (1).

1896–1920. 152 személy. 1. *Mária* (28); 2. *Erzsébet* (18); 3–4. *Margit, Terézia* (12); 6–8. *Anna, Ilona, Katalin* (8); 9–10. *Etelka, Rozália* (6); 11–13. *Eszter, Gizella, Zsuzsanna* (5); 14. *Irén* (3); 15–18. *Józsa, Karolina, Vilma, Zsófia* (2); 19–27. *Aranka, Borbála, Emerencia, Jozefa, Juszta, Laura, Regina, Sarolta, Szidónia* (1).

1921–1944. Mindössze hat, különböző keresztnévű személy tartozik ebbe a csoportba: *Anna, Elvira, Erzsébet, Ilona, Margit, Mária*.

2.1. A cselédek neveinek összesítése. 451 személy. 1. *Mária* (88); 2. *Erzsébet* (46); 3. *Anna* (42); 4. *Julianna* (36); 5. *Terézia* (26); 6. *Ilona* (24); 7. *Margit* (21); 8. *Rozália* (19); 9. *Katalin* (16); 10. *Eszter* (11); 11. *Etelka* (10); 12–14. *Gizella, Zsófia, Zsuzsanna* (9); 15–17. *Borbála, Karolina, Lída* (6); 18. *Irén* (5); 19–20. *Éva, Jozefa* (4); 21–24. *Franciska, Irma, Magdolna, Vilma* (3); 25–34. *Emília, Emma, Hermína, Johanna, Józsa, Juszta, Lujza, Márta, Matild, Veronika* (2); 35–56. *Ágnes, Angéla, Apollónia, Aranka, Berta, Elvira, Emerencia, Flóra, Heléna, Ida, Janka, Jeny, Jolán, Laura, Livia, Paulina, Regina, Rózsa, Sarolta, Szidónia, Valéria, Zenóbia* (1).

A *Mária* név aránya 19,5%; minden időszakban az első helyen szerepelt, ahogy országosan is. Az ezt követő *Erzsébet* (10,2%) feleannyiszor, a harmadik leggyakoribb *Anna* (9,3%) pedig már a felénél is kevesebbszer fordult elő. A két utóbbi név együttesen szerepelt annyi alkalommal, mint a *Mária* ($46 + 42 = 88$). Viszonylag nagyobb számban találhatók: *Julianna* (8%), *Terézia* (5,8%), *Ilona* (5,3%), *Margit* (4,7%), *Rozália* (4,2%). A *Katalin* (3,5%), *Eszter* (2,4%), *Etelka* (2,2%), valamint a *Gizella, Zsófia, Zsuzsanna* (2%) még a gyakoribb keresztnévek közé tartozott. A *Borbála* és a *Lída* (1,3%) előfordulása nagyjából megfelelt az országosnak, míg a velük megegyező előfordulású *Karolina* jóval előbbre állt az országos helyezésnél.

Öt név szerepelt 1851–1944 között mind a négy időszakban: *Anna, Erzsébet, Ilona, Margit, Mária*. Csak 1851–1920 között fordult elő a *Gizella, Julianna, Katalin* és a *Terézia*. A *Lujza, Magdolna, Matild* csak 1851–1895 között, a *Borbála, Eszter, Etelka, Jozefa, Juszta, Karolina, Rozália, Vilma, Zsófia* és *Zsuzsanna* csak 1871–1920 között, a többi név pedig mindössze egy időszak nevei között volt jelen. Az 1871–1895 között szereplő *Livia* név nem fordult elő az országos lista azonos időszakában (HAJDÚ 2003: 567–568), a *Zenóbia* pedig egyik országos névsorban sem található.

A német nyelvterületen született cselédek – egy mindenek kivételével – német nevelőnőként szolgáltak. Neveiket a magyar névhasználatnak megfelelően jegyezték be a lakókönyvekbe: *Julianna, Laura, Lujza, Mária, Vilma*. A *Lujza* nevű nevelőnő három alkalommal is szolgált, mindig más névalakban feltüntetve: *Lujza, Louisi, Lonice*. Két személy Ausztriában született, egy feltételezhetően Svájcban. A bizonytalanság abból a közel másfél évtizedből (kb. 1911–1925) adódik, ami alatt a lakókönyv kézírása sok helyen részben vagy egészen olvashatatlan. Ez a keresztnévek kikövetkeztetésében nem okozott gondot, de a többi adat, például a vezetéknev, a születés helye, sőt néhol a számok esetében is akadtak problémák.

2.2. A cselédek becenevei. A keresztnévek egy részénél nem lehet biztosan eldönteni, hogy becenévről van-e szó; az *Angella* (< *Angéla*) például lehet írásváltozat is. Kérdés,

hogy a korban már önállósult, keresztnévvé vált változatokkal van-e dolgunk a következő nevek esetében: *Helén* (< *Heléna*); *Jozefin* (< *Jozefa*); *Róza* (< *Rozália*); *Teréz* (< *Terézia*). Csak becenevvel szerepeltek: *Flóri* (< *Flóra*); *Rózsi* (< *Rózsa*); *Veron*, *Verona* (< *Veronika*). A *Jeny* becenevet nem sikerült feloldanom. (Vezetékneve: *Zuckermann*, asszonyneve: *Mátrai Albertné*. Budapesten született, mindeneként szolgált.) Teljes névalak mellett beceneven is bejegyzettek: *Boris* (< *Borbála*); *Erzsi*, *Lili*, *Liza* (< *Erzsébet*); *Etel*, *Etuska* (< *Etelka*); *Fáni*, *Fanny* (< *Franciska*); *Ilka*, *Lenka*, *Lina* (< *Ilona*); *Juli*, *Juliska* (< *Julianna*); *Karolin* (< *Karolina*); *Lidi* (< *Lidia*); *Mari*, *Mariska* (< *Mária*); *Róza*, *Rozál* (< *Rozália*).

A férjezett cselédek között az egy-egy *Jeny* és *Juli* mellett a nem igazolhatóan becenevként szereplő *Teréz* (5) és *Róza* (2) nevek fordulnak csak elő. A (feltételezett) becenevek közel kétharmada az 1930 előtti időszakból olvasható.

3. A cseléd tartó családok nőtagjainak névanyaga születési időszak szerinti csoportosításban. A 48 családtag közül 13-nak (27%) nem ismert a születési éve, őket a család többi tagjának adatai alapján soroltam be a négy időintervallum valamelyikébe.

1851–1870. 16 személy. 1. *Anna* (3); 2–4. *Ilona*, *Janka*, *Rozália* (2); 5–11. *Aranka*, *Gizella*, *Hermina*, *Irma*, *Margit*, *Paulina*, *Sarolta* (1).

1871–1895. 12 személy. 1–2. *Friderika*, *Ilona* (2); 3–10. *Blanka*, *Gabriella*, *Irma*, *Jozefa*, *Julianna*, *Karolina*, *Magdolna*, *Mária* (1).

1896–1920. 11 személy. 1–3. *Mária*, *Márta*, *Piroska* (2); 4–8. *Dorottya*, *Erzsébet*, *Gizella*, *Magdolna*, *Terézia* (1).

1921–1944. 9 személy. 1. *Éva* (3); 2–7. *Györgyi*, *Lidia*, *Livia*, *Márta*, *Noémi*, *Veronika* (1).

3.1. A cseléd tartók összesítése. 48 személy. 1. *Ilona* (4); 2–5. *Anna*, *Éva*, *Mária*, *Márta* (3); 6–12. *Friderika*, *Gizella*, *Irma*, *Janka*, *Magdolna*, *Piroska*, *Rozália* (2); 13–30. *Aranka*, *Blanka*, *Dorottya*, *Erzsébet*, *Gabriella*, *Györgyi*, *Hermina*, *Jozefa*, *Julianna*, *Karolina*, *Lidia*, *Livia*, *Margit*, *Noémi*, *Paulina*, *Sarolta*, *Terézia*, *Veronika* (1).

Az egyik *Friderika* a német nyelvterületen használt névváltozattal szerepelt: *Altschul Friderike* (Böhmisch Leipa/Česka Lípa, Csehország). A cselédek neveivel ellentétben itt nincs olyan keresztnév, amely mind a négy időszakban előfordult volna.

Anyá-lánya kapcsolat hat esetben ismert: *Blanka-Márta*, *Erzsébet-Éva*, *Mária-Éva*, *Mária-Györgyi*, *Piroska-Piroska*, *Rozália-Terézia*.

3.2. A cseléd tartók becenevei. A tíz személy közül biztosan tudható, hogy becenevről van szó az *Ella* (< *Gabriella*) estében. A többiek önállósult keresztnévek is lehetnek: *Dóra* (< *Dorottya*); *Frida* (< *Friderika*); *Jozefin* (< *Jozefa*); *Júlia* (< *Julianna*); *Karolin* (< *Karolina*); *Magda* (< *Magdolna*); *Róza* (< *Rozália*); *Teréz* (< *Terézia*); *Vera* (< *Veronika*).

4. A cseléd tartók társadalmi hovatartozása. Arisztokrata: 1 személy. *Ilona*.

Polgári középosztály: 35 személy. *Éva* (3); *Anna*, *Friderika*, *Gizella*, *Irma*, *Mária*, *Márta*, *Piroska* (2); *Aranka*, *Blanka*, *Dorottya*, *Erzsébet*, *Gabriella*, *Ilona*, *Janka*, *Jozefa*, *Julianna*, *Karolina*, *Lidia*, *Magdolna*, *Margit*, *Noémi*, *Paulina*, *Sarolta*, *Rozália*, *Veronika* (1).

Kispolgárság: 12 személy. *Ilona* (2); *Anna*, *Györgyi*, *Hermina*, *Janka*, *Livia*, *Magdolna*, *Mária*, *Márta*, *Rozália*, *Terézia* (1).

5. Vallási hovatartozás. A cseléd tartók, s különösen a cselédek felekezeti hovatartozására vonatkozóan viszonylag kevés információval rendelkezünk.

5.1. Cseléd tartók. 18 személy (37,5%) esetében ismert a vallási hovatartozás.

Római katolikus: 11 személy (61%). *Mária* (2); *Dorottya*, *Éva*, *Friderika*, *Gizella*, *Györgyi*, *Ilona*, *Irma*, *Margit*, *Veronika* (1).

Izraelita: 6 személy (33%). *Anna*, *Éva*, *Hermina*, *Julianna*, *Lidia*, *Magdolna*.

Evangélikus: 1 személy (6%). *Sarolta*. Ez utóbbi a korszakban a zsidókra jellemző név, mely kisebb mértékben más vallásúak között is élt a városokban (HAJDÚ 2003: 550). A felvidéki okolicsnai (ma Okoličné, Szlovákia) Okolicsányi család már a 16. század második felében evangélikus volt. E családhoz tartozott Bónis Lászlóné született Okolicsányi Sarolta (1857–1925), a név viselője.

5.2. Cselédek. Mindössze öt személy vallási adatával rendelkezünk. Római katolikus: *Elvira*, *Ilona*, *Mária*. Református: *Vilma*. Evangélikus: *Ilona*.

Bárki vallási, felekezeti hovatartozását pusztán a nevéből megállapítani tudománytalan lenne. Az összes cseléd teljes névvel (vezetéknév, asszonynév) való átnézése alapján mégis azt feltételezem, hogy ha voltak is közöttük zsidó vallásúak, arányuk jóval alatta maradhatott az országos 2%-os átlagnak (GYÁNI 1983: 207).

6. Összegzés. A cselédek névanyagának vizsgálata azt mutatja, hogy a legtöbbször adott keresztnév az országosan is népszerű, gyakran adottak közé tartoztak. Az első nyolc helyen álló név tette ki a nevek közel felét (47,5%). A két csoport adatainak összevetését nehezíti a névanyagok nagyságrendbeli különbsége (a cseléd tartó családok nőtagjainak nevei alig több mint a 10%-át teszik ki a cselédek neveinek). A két névanyagban leggyakrabban szereplő keresztnév között szignifikáns eltérés nem mutatható ki. A nevek sokféleségében azonban feltűnő az eltérés. A cselédek (451 személy) között 56 különböző keresztnév található, ebből 22 (39%) fordult elő mindössze egy alkalommal. A cseléd tartóknál 48 személy 30-féle néven szerepelt, ennek a 60%-a (18 személy) csupán egyszer.

A cselédek esetében az a feltevés, hogy elsősorban a fiatal hajadonokat tüntették fel becenevvel, a születési adatok hiánya miatt nem igazolható egyértelműen. A férjezettek alacsony száma sem bizonyító erejű.

A két névanyag közötti döntő különbséget a becenevek formai eltérésében látom. A cseléd tartóknál egy kivétellel az adott keresztnév rövid változatával találkozunk. Mivel a születési anyakönyvek nem állnak rendelkezésre, azt sem lehet biztosan tudni, hogy nem az utóbbiak voltak-e a hivatalos keresztnév. A férjezett cselédek esetében (két kivételtől eltekintve) szintén ez a névalak olvasható: *Teréz* (5), *Róza* (2). Ezt látszik megerősíteni a ház összes, beceneven szereplő női lakója is. Ők szintén keresztnévük rövid alakjával kerültek be a lakókönyvekbe. Kivételt csak öt személy képez, ők egyértelműen becenevvel szerepelnek a forrásban: *Juliska* (2); *Boriska*, *Mariska*, *Tercsi* (1).

A cselédnevek 37%-a tartozott a biztosan becézettek csoportjába. *Erzsi*, *Mari* (5); *Lidi* (3); *Fáni*, *Flóri*, *Juli*, *Lili*, *Rózi* (1); *Boris* (1); *Mariska* (5); *Juliska* (4); *Etuska* (1); *Lenka*, *Lina*, *Liza* (1).

A ház teljes női névanyagára érvényes az a megállapítás, hogy a becézett nevek informális csoportjába tartozókat az 1920-as éveket megelőzően jegyezték be. Arra a kérdésre,

hogy a lakókönyvbe mint hivatalos okiratba miért becézett névalak került, nem tudom a választ. A cselédek ilyen formán való elkülönítése nem volt szükséges, hiszen mindig a cselédtartóktól (lakóktól) eltérő névsorban szerepeltek, és kevesebb mint egyötödük neve szerepelt becézett alakban. A becézett névalakok harmadában érzékelhető egyfajta alá-fölérendeltségi viszony. De ez nem közvetlenül a cselédtartók és a cselédek közötti kapcsolatot mutatja, hiszen minden esetben egy harmadik fél (a mindenkori házmesteri teendőket ellátó személy) írta be a neveket a lakókönyvekbe. Ezt a rendőrség által kiadott, bejelentkezésre szolgáló igazoló szelvény alapján kellett (volna) megtennie, de ez a cselédek esetében nem feltétlenül történt mindig így. Lehet, hogy szolgálói mivoltuk miatt került egy részüknek a neve „cselédi alakban” a lakókönyvekbe? Érdekes lenne tudni azt is, hogy a cselédtartók a valóságban miként szólították cselédeiket. Volt-e különbség a család női és férfitagjai, illetve a gyermekek között ezen a téren?

Bizonyára a cselédség is alkalmazta a becézés valamilyen formáját „gazdájával” szemben, erre vonatkozó adatok azonban nem maradtak fenn. Családunk emlékezete viszont megőrzött egy nem hivatalos említőnevet. Az egyik családfő feleségét (férje után) megillette a *méltóságos* megszólítás. A cselédek, természetesen csak a háta mögött, egyszerűen úgy hívták: *a Méltó*.

Az egységes Budapest kialakulása körüli években öt pesti kerület osztozott „kísértetiesen egyező arányban” a cselédség valamivel több mint háromnegyedén. Ezek egyike volt a VIII. kerület, amely a huszadik század elején is tartotta a korábbi szintet (GYÁNI 1983: 39). A vizsgált belső-józsefvárosi bérház a maga közel félezer cselédjével feltételezhetően a nagyobb létszámú cselédséget alkalmazók körébe tartozott, így a hiányos adatok ellenére reprezentál(hat)ja a pesti cselédséget, viszonylag reális képet adva a 19–20. század női keresztnévadási gyakorlatáról. A vizsgálat legfontosabb eredményének azt tartom, hogy a cselédek és cselédtartók névanyagának összevetését követően kijelenthető: „cselédnév” nem létezett.

Hivatkozott irodalom

GYÁNI GÁBOR 1983. *Család, háztartás és a városi cselédség*. Magvető Kiadó, Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.

HORVÁTH LÁSZLÓ
Széchenyi István Egyetem
Apáczai Csere János Kar

LÁSZLÓ HORVÁTH, First names of female servants in a Józsefváros (Josefstadt) apartment building in the 19th–20th centuries

The paper discusses the 19th–20th-century first names of female servants in an apartment building in Budapest compared to the female first names used by the families that employed them. Sources were register books listing the inhabitants of the building between 1899 and 1947. Female servants arrived to the capital from over 40% of the counties in the country at the time, while families employing them were mostly from Budapest. The most frequent first names in the register books coincide with the top 10 percent of first names in the country-wide statistics of the era. The assumption

that mainly young unmarried female servants were listed in the register books by hypocoristic names has clearly not been justified. A comparison of the first names of the female servants and those of the female members of their employers' families displays the approximate similarity of the most frequent first names. Differences between the two name stocks can only be observed with respect to female servants' informal nicknames. The final conclusion of the paper is that first names borne exclusively by female servants did not exist.

Írói névadási tendenciák és stratégiák Kosztolányi Dezső novellái alapján*

1. Bevezetés. Tanulmányomban Kosztolányi Dezső novellái alapján vizsgálom a nevek funkcióját és szövegszervező szerepét. Előzetes feltételezésem, hogy az eltérő műfaji sajátosságok szerint általában eltérő írói névadási szokások és stratégiák feltételezhetőek a regények és novellák szövegeit illetően; ezt a fenti, az írói névadás vizsgálata kapcsán gyakran idézett szerző szövegein keresztül igyekszem bemutatni. Bár a felhasznált névanyag jellege nagy valószínűséggel nem mutat számottevő különbséget a két műfaj esetében, a név szövegszervező, központi vagy periférikus szerepét tekintve már tapasztalhatunk eltéréseket a két műfajt összevetve. Feltételezhető, hogy a novellákban terjedelmi okokból nagyobb teret enged az író az olvasói asszociációknak, hiszen kevesebb lehetősége van olyan kiterjedt, névvel kapcsolatos motívumrendszer működtetni egy-egy kisebb terjedelmű szövegben, mint a nagyobbakban, például az *Édes Anna* című regényben (vö. PÁJI 2014) vagy a *Pacsirtában*. Ugyanakkor a novella rövidsége lehetőséget ad arra is, hogy egy szereplőt a névvel és néhány, hozzá kapcsolódó információval tömören, lényegre törően jellemezzen a szerző. Az alábbiakban néhány, novellákra jellemző tendenciát mutatok be a teljesség igénye nélkül.

A rövidebb terjedelmű novellákban sokszor nincs is arra mód, hogy minden szereplőt névvel szerepeltessen az író; esetenként csak a kulcsfigurák vagy a számukra valamilyen szempontból fontos szereplők kapnak nevet. Bizonyos szövegek esetében nem hanyagolható el a név interkontextuális jellege sem, vagyis a neveknek az a tulajdonsága, hogy az aktuális kontextusbeli értelmezés mellett képesek felidézni korábbi környezeteiket (SLÍZ 2013: 83, vö. PÁJI 2016).

Mindemellett a műfaji sajátosságú névadási szempontoknál is fontosabbnak tartom Kosztolányi Dezső tipikus, jól felismerhető névadási jellemzőinek megragadását, hiszen ez is közelebb viszi a mindenkori olvasót a szerző műveinek nyelvi szempontú, minél alaposabb megértéséhez, valamint lehetővé teszi a különböző szerzők írói névadási szokásainak összehasonlítását.

2. A név interkontextuális jellege és az írói névadási stratégiák. Kosztolányi életművét tekintve az interkontextuális jelleg különösen igaz a sárszegi helyszínen játszódó vagy Sárszeget éppen csak megemlítő szövegek esetében; de akár az olyan, különböző történetekben visszatérő keresztnevek esetében is, mint amilyen az *Anna*. Jó példát szolgáltatnak erre A rossz orvos és a Boszorkány című szövegek, amelyekben az Édes Annához hasonlóan *Anna* nevű szolgáló szerepel. A regényt ismerő olvasóban önkéntelenül is felidéződik a regénybeli Anna-kép, amelyet olyan egyéb, kontextuális tényezők is támogathatnak, mint hogy a Boszorkány című szöveg *Anna* nevű szolgálója is

* A tanulmány az MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoportban, az MTA TKI támogatásával készült.

késsel gyilkol (vö. KDE. 11–14). Ugyanakkor az interkontextuális jelleg természetesen nem csak egy irányba, az azonosságok kihangsúlyozódása felé ható olvasói feldolgozási módot eredményezhet, hiszen a különböző Sárszeg-regények és -novellák felidéznek egymást, így egymást erősítve gazdagítják és árnyalják is az olvasó névvel kapcsolatos összképét, a név asszociációkból felépülő jelentésrétegeit (HORVÁTH 1959, SZEGEDY-MASZÁK 2010, PÁJI 2016). Ennek megfelelően például a Pacsirta regényszövege alapján jellemzően a vidékiesség szimbólumaként emlegetett *Sárszeg* az Aranysárkányban, illetve az Esti Kornél harmadik fejezetében a szövegkörnyezetből származó plusz információk révén már nem egyértelműen negatív konnotációjú, hiszen ezekben a művekben pozitívabb szövegkörnyezetben is megjelenik.

Kosztolányi írói névadását vizsgálva a nevek felhasználását, szövegbeli alkalmazását tekintve előzetesen legalább három jellemző tendencia, alapkategória állapítható meg. Ahogyan a névadás, a névhasználat és a nevek feldolgozása is kategorizáció alapján történik (SLÍZ 2012: 282, 406), úgy maguk az írói névadási tendenciák, szempontok is inkább átjárható kategóriák szerint képzelhetők el ahelyett, hogy zárt csoportokat állapítsunk meg a névadási stratégiák, valamint a nevek szövegbeli kezelését meghatározó írói eljárások típusba sorolásakor. Ráadásul egy-egy szövegen belül több ilyen eljárás is előfordulhat és kombinálódhat. Emellett a nevek sajátossága a sokrétű szociokulturális beágyazottságuk, világról való tudásunkkal való összefüggésük is, amellyel együtt jár összetett szerepük és értelmezésük is. Szemantikai értelemben ugyanis kettős tulajdonsággal bírnak: amellett, hogy megneveznek egy egyedet, másodlagosan egy tágabb kategóriát, egy típust is felidéznek (TOLCSVAI NAGY 2008: 31, SLÍZ 2012: 405).

2.1. A név közszói jelentése mint írói névadási stratégia. Az egyik jellemző névadási stratégia esetében fontos szerepet tölthet be a név szemantikája, a hozzá kapcsolható szubjektív és általánosabb érvényű olvasói konnotációk köre. Esetenként a név közszói jelentésének kiterjedt jelentéshálózata működhet a szövegekben – ideértve természetesen a szó szótári jelentéséhez köthető nagyszámú szubjektív olvasói konnotációt is –, mint ahogyan azt az Édes Anna című regény esetében tapasztalhatjuk. Ez a név lehetséges közszói jelentéseivel is operáló stratégia előfordulhat rövidebb terjedelmű szövegekben is (pl. a Páva című novellában, vö. KDE. 336–341), de a nagyobb terjedelem, egy hosszabb lélegzetű szöveg jobban kedvezhet a névhez köthető olvasói asszociációknak a szövegszervező, jelentésteremtő stratégiák szintjén történő „kijátszásához”, a jelentés-árylatok megmutatásához.

2.2. A név szociokulturális beágyazottsága mint az írói névadás eszköze. Egy másik stratégia jellemzően nem a név jelentését hozza játékba, hanem magára a név fontosságára hívja fel a figyelmet, vagy a név „valamilyenségére” reflektál. Ezt teszi poétikai eszközzé úgy, hogy különböző vonatkozásokban a tulajdonnév – Kosztolányi esetében leginkább a személynévhez köthető begyakorolt és konvencionalizálódott háttérismertetek, a név szociokulturális beágyazottsága (vö. HAJDÚ 1998, TOLCSVAI NAGY 1997, SLÍZ 2012, FARKAS 2014) – kerül az olvasói értelmezés előterébe. Emiatt az ilyen jellegű olvasói interpretációk többnyire meglehetősen automatikusan mehetnek végbe. Ez az írói eljárás ugyanis azon alapul, hogy az olvasó – a világról való tudásának részeként – alapvető és jól begyakorolt ismeretekkel rendelkezik a nevek használatáról, sokrétű tudása van arról, hogy miképpen működik és milyen szerepet tölt be a szociális érintkezésben a név.

Kosztolányi novelláit tekintve például gyakori jelenség, hogy a szerző jellemzés vagy hosszas magyarázat helyett valamilyen okból a névre irányítja az olvasó figyelmét, így módon kiemelve annak hangsúlyos voltát, illetve minden ilyen szöveggel igazolva azt az elképzelést, hogy ebben az írói életműben, általánosságban véve pedig a „névérzékeny” írók műveiben milyen fontos szerepet töltenek be a nevek (KOVALOVSKY 1991: 10, G. PAPP 2009). Elöljáróban megállapítható, hogy ez a stratégia kifejezetten jellemző Kosztolányi novelláira, de bőséggel található rá példa regényeiben is.

Ezt az eljárást alkalmazza például a szerző a Vakbélgyulladás című szövegben is (KDE. 253–258). A névadás és a névválasztás fontosságát jelzi már azzal is, hogy rögtön a történet elején „névtani kitérővel” indít. Ebben a történetnyitó felvetésben a családnév eredeti motiváltságának az öröklődéssel való megszűnését, a névviselő és a név kapcsolatának, a név jellemző erejének az elvesztését tematizálja az olyan gyakori nevek esetében, mint a *Kovács* (KDE. 253): „Hősöm neve ez: Kovács János. Sietve említem ezt meg, mielőtt szólnék róla. A lak- és címjegyzékben legalább kétszáz embert találunk hasonló névvel. Ha elgondoljuk, hogy ezeknek az embereknek semmi közük a pörölyhöz, az üllőhöz s a kovácsmesterség egyéb kellékeihez, nem értjük, miért ragaszkodnak úgy a nevükhöz, melyben valami végtelen szomorúság, a nyelv fantáziaszegénysége nyilvánul meg. Az én emberem története is – azt hiszem – összefügg a nevével.”

2.3. A névtelenség mint sokszínű írói névadási alapkategória. Harmadik névadási stratégiaként általában véve, így Kosztolányi szövegeit tekintve is megkülönböztethető a névtelenség. E kategória első vagy akár nulladik helyen is állhatna a névadási stratégiák számbavételekor, hiszen például rövidebb, epizodikus, esetleg általános érvényű mondánivalóval bíró történetek esetén az író számára természetes módon adódik a névtelenség mint az írói névadás tekintetében „jelöletlen” alapkategória. Még ez az egyszerűnek tűnő eljárás sem alkot azonban homogén csoportot történetbeli funkcióit és motivációit tekintve (vö. KOROMPAY 1999, SLÍZ 2007, PÁJI 2012), sőt a változatos alkalmazhatóság miatt a névtelenség kérdésköre Kosztolányi szépprózai szövegeit tekintve is külön tanulmányt érdemelne.

Regényszövegekben leginkább a kisebb jelentőségű mellékszereplők maradhatnak név nélkül. Ennek speciális esete, amikor valódi neve nincs a szereplőnek, csak bizonyos foglalkozásból adódó, társadalmi szerepéből eredő néven van megnevezve a szövegben. Ilyen a Pacsirtában a *Weisz és társa* nevű üzlet tulajdonosa, akivel szintén *Weisz és társa* néven találkozunk, valamint a kereskedés alkalmazottja, a *Társ*. Míg az utóbbi személy csak ezen a ragadványnéven, ebben a minőségében szerepel, addig Weisz úrnak az üzlet nevével való megjelölése a közösségben betöltött funkciójára utal, emlékeztetve ezzel a legjellemzőbb tulajdonságon alapuló, közösség révén történő motivált névadásra. A szövegben mindez a névviselő társadalmi rangját, megbecsültségét is jelzi: „Szemben velük azonban ismerős ült: *Weisz és társa*, egyedül. Weisz úr magában járt mindig, a társa nélkül, kit csak kevesen ismertek. De azért csak így hívta őt mindenki Sárszegen: Weisz és társa.” (P. 41; kiemelések itt és a további idézetekben is tőlem: P. G.) „Weisz úr intett a vézna, szomorú alaknak, ki a bolt mélyében üzleti könyvek közé temetve üldögélt, lepkelánggal világított üvegkalitkájában. Az kijött, a kirakatba osont, hozta a táskát, létrára mászott, új táskákat emelt le, és panaszos orrhagon megjegyzett valamit. Ő volt a *Társ*, az elkallódott, a félreismert, mellőzött Tehetség, kinek nevét sem tudta senki, és

savanyú arcára a gyomorbadaj volt írva. Bizonyára nem evett oly kitűnő bográcsgulyásokat, mint Weisz úr.” (P. 66.)

A novellákban, rövidebb terjedelmű prózai szövegekben, ahogy azt az alábbiakban a Kosztolányi-szövegeken keresztül is látjuk majd, nem ritka, hogy csak a főszereplő kap nevet, a többi szereplővel csak a kulcsfigurához viszonyított minőségben, közsói megnevezésben találkozunk (*fiú, feleség* stb.), ahogyan azt a már említett Vakkégyulladás című szövegben is olvashatjuk: „*Kovács* szorgalmas hivatalnok. [...] Négy gyermeke van, akik nyafogva csikorgatják délelőttöknként a hivatal ajtaját, és van egy felesége, akit senki se ismer” (KDE. 253). Előfordul, hogy maga a főszereplő, a novella kulcsfigurája is csak a történet szempontjából lényeges funkciójában, közsóval megnevezve szerepel, és a mellékszereplők többsége is csak a vele való relációban van említve. Jó példa erre Kosztolányi novellisztikájából a Szegény kis beteg című szöveg: „*A kis beteg* már nyolc év óta feküdt az ágyban [...]. *Az apa* hősiezen viselte sorsát [...]. *Az anya* egész éjjel talpon volt.” (KDE. 226, 228, 230.) Érdekes szövegszervező stratégia, hogy csak a kis beteg névjének neve derül ki a szövegből (*Janka*); bizonyára azért, mert leginkább ő az elszennvedője a kis beteg zsarnokságának. Jellemző azonban az is, hogy maga a címszereplő, a kis beteg említi őt a nevének először a szövegben (KDE. 227), ugyanis minden szereplő cselekedete a kis beteg óhajának és parancsainak rendelődik alá a történet szerint.

Ahogyan a nevek használatának oka a kommunikációs célszerűség, az egyértelmű azonosítás és a nyelvi gazdaságosság (vö. FARKAS 2014: 125), úgy a rövid terjedelmű történetek esetében éppen a névtelenség funkciói lehetnek ugyanezek. A fenti szövegek alapján is belátható, hogy egy rövidebb novellában a főszereplő köré rendeződő alakok szerepei vagy társadalmi funkciói is megfelelően azonosítják a történet résztvevőit. A kis terjedelmű novellákban természetesen adódhat az író számára a névtelenség és a szerepekkel való azonosítás mint névadási alapkategória. Ugyanakkor a névtelenségnek egyfajta távolságtartás, személytelenség is lehet a célja (FARKAS 2014: 129), például amikor a szerző egy rövid és általános emberi történetet közvetítő novellában a többi szereplőt névtelenül hagyva a főhősre irányítva ezáltal is a figyelem fókuszát.

A fentiek következtében feltételezhető, hogy előzetesen legalább három vagy több jellemző tendencia mutatható ki Kosztolányi novellisztikájában – valamint tágabb összefüggésben vizsgálva: írói névadási stratégiájában – a név, valamint a névtelenség szövegbeli funkcióját, szövegszervező szerepét tekintve.

3. Az írói névadásra vonatkozó vizsgálatok alapja a Kosztolányi-szövegek esetében. Kosztolányi KOVALOVSKY MIKLÓS (1991: 10) és G. PAPP KATALIN (2009: 7) terminusával élve „névérzékeny” író: szépirodalmi és publicisztikai írásait ismerve számos olyan, a nevek, a név fontosságára vagy éppen csak a történet egy jelenete szempontjából hangsúlyos voltára vonatkozó szöveghelyet találunk, amely jó anyagot ad az írói névadás indokolt és megalapozott vizsgálatához (pl. Kosztolányi 1931/2002). Emellett azonban ezek a szövegrészletek – esetenként egymásnak ellentmondó tartalmuk miatt – nem nyújtanak és nem is nyújthatnak egyértelmű és általános érvényű irányelveket a szerző írói névadási stratégiáival kapcsolatban (PÁJI megj. e.).

Ez az anyag olyan elszórt, szöveghelyek szintjén jól megragadható, névre vonatkozó megjegyzésekből, nyilatkozatokból, szépprózai munkákban sűrűn felbukkanó narrációbeli és párbeszédekben megjelenő közvetett vagy közvetlenebb megnyilvánulásokból áll össze, amelyek révén más írók életművéhez viszonyítva sokszor kedvezőbb lehetőségünk

van következtetni Kosztolányi nevekről való gondolkodásmódjára és műgondjára. Az ilyen jellegű szöveghelyeknek a meglehetősen gyakori és szembetűnő felbukkanása, illetve szemléletes gondolati anyaga az, ami igazán jól illusztrálja a szerző „névérzékenységet”, különösen indokoltá téve Kosztolányi írói névadásának vizsgálatát, egyben magyarázva az írói névadás témakörében kiemelkedő idézettségét (vö. KOVALOVSKY 1934).

4. Kosztolányi és a szövegváltozatok. Az írói névadást vizsgálva érdemes tekintetbe vennünk Kosztolányi jellegzetes írói módszereit. A kritikai kiadások több ízben tesznek említést Kosztolányi vágásos-ragasztásos módszeréről, mellyel hosszabb kéziratait alakította (JÓZAN–PARÁDI 2011: 411, BUCSICS 2013: 623, PARÁDI 2014: 1033). Ennek az eljárásnak a lényege, hogy a szerző a már kész kéziratlapokat ollóval feldarabolta, és a megtartani kívánt fogalmazványrészeket megváltoztatott sorrendben ragasztotta egymás alá, majd az így kialakult szövegváltozatokon eszközölt javításokat. Általános gyakorlatnak mondható a szerző kisebb, folyóiratban megjelent szövegeit tekintve az is, hogy az újraközlések alkalmával kisebb-nagyobb változtatásokkal publikálta korábbi novelláit (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 78–79, TÓTH-CZIFRA–VERES 2011: 406, SZILÁGYI 2012: 49).

A Magyar Helikon kiadásában Kosztolányi Dezső elbeszélései címmel megjelent kötet Jegyzete is kitér arra, hogy a szövegváltoztatások esetenként címet, így akár természetesen nevet is érinthettek (RÉZ 1965: 1289). Például a korábban *Ilike az asztalnál* címen megjelent szöveg későbbi variánsa az *Ozsonna* címet viseli, és a főszereplő kislány neve *Ilike* helyett *Piroska* lett (KDE. 84–87).

Ez a jelenség már átvezet a szerző nagyobb lélegzetű szövegeiben jól vizsgálható írói névadásbeli változtatások kérdésköréhez (l. pl. BUCSICS 2013: 622–623, PARÁDI 2014: 1036–1040), amely figyelemre méltó és beszédes anyagot szolgáltat az írói névadással foglalkozó kutatások számára. Ezeknek a névváltozatoknak a vizsgálata, bár számos tanulsággal szolgálhat az írói névadás mechanizmusának szempontjából, nem tárgya a jelenlegi dolgozatnak (l. viszont PÁJI megj. e.). A korai novelláknak a kritikai kiadás keretei között jelenleg készülő kiadása azonban jó alapot fog nyújtani a novellák szövegváltozatainak névtani irányú vizsgálataihoz is. Így az egyéb, írói névadást érintő vizsgálatok mellett akár a névadásbeli változtatások esetleges műfajbeli különbségeinek a kritikai kiadás formájában már megjelent regényszövegekkel (Aranysárkány, Pacsirta, Édes Anna) való összevetésére is lehetőség nyílik majd.

5. A vizsgált anyagról. Az alábbiakban konkrét szöveghelyeken keresztül vizsgálva elemzem a novellákban megjelenő nevek lehetséges szerepeit és viselkedését. Bár ez szövegenként más és más lehet, úgy gondolom, néhány tipikusabb tendencia megragadható a nevek szövegbeli jellegzetességeit és funkcióit tekintve, a feljebb felvázolt kategóriákat alapul véve. A vizsgált anyagot mintavételszerűen válogattam ki a már említett, Kosztolányi Dezső elbeszélései című kötetből (1965). Összesen harminc novellát vetettem névtani elemzés alá.

Általánosságban megállapítható, hogy a szövegben megjelenő név – ha esetenként csak említés, narrációbeli magyarázat vagy a szereplő általi kimondás révén is – Kosztolányi írói névadása és nevekre vonatkozó megjegyzései vagy a szereplők reflexiói okán számos esetben az olvasó figyelmének fókuszába kerülhet. A név vagy valamiképp a névre utalás funkciója nagy változatosságot mutat az egyes szövegeket tekintve. A névnek az értelmezésben betöltött szerepe az egyéni olvasói interpretációk függvénye is, de

a szemléletes esetek elemzésének következményképpen megállapítható egy-egy jellemző tendencia.

A nevezett kötet címében szereplő *elbeszélés* műfajmegjelölés és az általam használt *novella* megnevezés között az írói névadás vizsgálatát tekintve nincs számottevő, műfaji okokból fakadó különbség, vizsgálatomban ezért szinonim terminusokként kezelhetők. Tapasztalatom szerint a szóban forgó kötetben található szövegeket az újabb szakirodalom gyakrabban illeti a *novella* műfajmegjelöléssel.

A kvázi esetleges, mintavételes kiválasztás során igyekeztem olyan szövegeket is beemlíteni a vizsgálatba, amelyekben talán már első pillantásra fontosnak tűnhet a név. Ezek a szövegek főképpen azok közül a novellák közül kerültek ki, amelyeknek a címe egy vagy több tulajdonnevet tartalmaz. Az ilyen típusú szövegek akár egy főbb típust is képezhetnek. Több szöveget összevetve példákat láthatunk arra, mi lehet a „címevet” (azaz cím szerepében álló nevet) viselő novellák tipikus sajátossága, és melyek azok a konkrét szöveghelyek, amelyek miatt a név tematizálódását tekintve „erősebb” vagy „gyengébb” szövegeknek tekinthetők az írói névadást és névszemléletet érintő műgond tekintetében. A vizsgált novellákat igen sokféle, az írói névadás tekintetében releváns szempont szerint sorolhatjuk egy-egy nyitott kategóriába. Az alább felvázolt lehetőségek természetesen nem kizárólagosak, a tematikus összekapcsolások csak egy-egy lehetséges nézőpontot és kategorizálási lehetőséget tükröznek, hiszen a szövegek névtani tekintetben elrendezhetőek más tendenciaszerűségek szerint is az egyéni olvasói értelmezések függvényében.

6. A név mint a világról való tudás része és a megnevezés mint közösségi-társadalmi cselekvés a Kosztolányi-novellákban. Érdekes és jellemző típust képezhetnek azok a novellák, amelyekben a név kimondása vagy leírt alakja kap hangsúlyos szerepet. Ezek a szövegek leginkább a fentebb másodikként említett írói stratégiába illenek bele: a szerző a név vagy a névhasználat reflektáltságán keresztül üzen valamit az olvasónak azáltal, hogy az olvasó névről és névhasználatról való alapvető ismereteit, a név társadalmi „működéséről” való tudását mozgósítja szinte észrevétlen módon. Ezekben a novellákban névlélektani szempontból némiképp a természetközeli népek névről való felfogása, a névvarázs idéződik meg implicit módon (l. HAJDÚ 2003: 121). Ez az alapjaiban kifejtetlen, társas környezetbeli névmágia működteti A cseh trombitás című szöveg névhasználatát is (KDE. 49–54). Ebben az öregedő, erejét lassan elvesztő trombitás, Sznopcsek Beethovent pillantja meg egy hangversenyteremben, de találkozásuk és bemutatkozásuk után nyomát veszti a ködalaknak. A név kimondása mint a látottakról való megbizonyosodás fontos szereppel bír a novellában. Érdekes tény, hogy a szövegben csak a trombitás mondja ki egyszer a zeneszerző nevét; és ugyan fontos jelenet, amikor az alak bemutatkozik, de magát a bemutatkozás aktusát, a név kimondását nem követheti nyomon az olvasó, csak a narrációban jelenik meg annak megtörténte: „Az idegen hátrafordult és a szemébe nézett, nem volt meglepődve, egész arcát feléje emelte, és kezét nyújtott, mintha már régen ismerték volna egymást. A trombitás most hebegni kezdett, de az idegen – nagyon természetesen – megfogta a kezét, reá nézett és kimondta a nevét.” (KDE. 52.) A narrációban sem bukkan fel a szereplő azonosítására a *Beethoven* név, csak az *idegen* közzszóval azonosítja a szöveg. Ez a névvel való játék, pontosabban a hiteles név hiánya meghagyja az olvasó számára annak eldöntését, hogy a fikcióbeli trombitás Sznopcsek kísértetet láthatott-e, vagy csak képzelődött.

A név kimondása szintén visszatérő, fontos jelenet a Mária című szövegben is (KDE. 117–120). Ebben a történetben, melyben a feleségébe szerelmes szerkesztő elnézi bosszúálló felesége szeszélyeit, a név ismétlődő elhangzása mágikus, szertartásos aktusnak tűnhet, világossá téve az olvasó számára, mennyire a nő befolyása alatt áll a férj: „Ez a bikadöntő, vaskarú dalia komikusan szerette a feleségét. Szertartásosan csókolta. Ha nem látta, ábrándozott róla. Gyámoltalan, diákos szenvedéllyel *becézte*. Naiv szeme valahányszor őreá nézett, könnybe lábadt és esdekelve szomorúan tárgult ki. – Mária... Mária... – sóhajtott a fuvolázó hangon. Ez a szó úgy hangzott a szájából, mint valami nagyon ijedt, nagyon fájo és illedelmes segélysikoltás.” (KDE. 117.)

A becézetlen, visszatérő névalak utal a feleség férjjel szembeni dominánsabb voltára. A helyzet kialakulásának érzékeltetésére szintén segítségül hívja a szerző a használt névforma megváltozásának tényét: „Két évvel ezelőtt ugyanez a *Mária Marika* volt még, és vidéken, egy csendes, szürke és szomorú magyar városkában írt. Írásait áhítatosan másolgatta a sorvezető gondos használatával, és küldte-küldözgette a szerkesztőségnek. *Marikát* rendesen két sorban intézték el. [...] És szegény *Marika* szinte belesápadt a gyűlölködésbe. [...] Az Ulászló-drámának a férje vetett véget. Egy ipari kongresszusra kellett leutaznia a vidéki városba, hogy lapjainak tudósítást küldjön. Akkor ismerkedett meg *Marikával*. [...] Örülten megszerette, és egy szép estén a városi erdőben először fuvolázta fülébe: – *Mária... Mária...*” (KDE. 118–119.)

A szöveg névhasználatára jellemző, hogy az alárendelt szerepű férj neve nem derül ki, míg Mária ősellenségei, a korábban felette ítélkező nagy írók, akiket most ő utasíthat el, kapnak nevet. Sőt a botrányt kirobbantó író nagyságát éppen egy, a névvel kapcsolatos megjegyzés teszi érzékletessé: „Egy délután kéziratot hozott a posta. Bér Gyula küldte, a nagy és híres Bér, kinek *nevével* telve voltak az összes lapok” (KDE. 120). A lap új, Mária által preferált szerzőjét is egy névre vonatkozó, kettős értelmű megjegyzéssel jellemzi Kosztolányi. Utalhat egyrészt a szerző rossz hírére, közösségbeli elismertségére, másrészt arra is, hogy nevének hangulata, etimológiai jelentése már eleve rossz benyomást tehet a lap olvasóira, taszíthatja őket: „Végre egy új nőíró is jelentkezett, valami unalmas és hosszadalmas vidéki néni, kinek már pusztá *nevétől* is futottak az olvasók” (KDE. 120). Érdekes, hogy a konkrét név szerepeltetése itt is lényegtelen, a névre vonatkozó idézett állítás mégis beszédes. A vidéki kisváros, Mária korábbi lakhelye tipikus és jellegtelen, így ennek a településnek a neve sem derül ki a szövegből.

Szimbolikus, névmágiát idéző jelentéssel bír a Kártya című novellában az a jelenet, amikor a hamiskártyás Aalberg Cézár a börtönből való szabadulását követően először fog a kezébe kártyát: „Friss kártya volt, karácsonyi kártya, most került ki a kártyagyárból, még érezni lehetett rajta a festék szagát. Szédülő fejjel bámulta. A csúnya, gyötrelmes figurák, a szörnyek, fantomok, akikkel annyit társalgott, most újra elküldték neki *névjegyüket*, és emlékeztették valamire.” (KDE. 97.) A főszereplő arisztokratikus hangzású keresztnévet visel: a *Cézár* ritkaságával már önmagában is utalhat a névviselő valamilyen tekintetben különleges voltára. Erről a névről a *császár* méltóságnévre is asszociálhat a befogadó; ez akkor nyer szimbolikus értelmet, amikor a főszereplőt a családjával kártyázva újra magával ragadja a játékszenvedély: „Hosszú, hajlékony ujjjaival végigtapogatta a kártyát, és a finom ujjakban újra felébredt a látnoki művészet, a boszorkányos varázs, amivel évekig nyitogatta mások erszényét. A gyalázatos, a piszkos kártya, hogy megalázta őt, a kártya *urát*, az ezresek *urát*, egy filléres hajsza”. (KDE. 98.) A novella abba a típusba is beleillik, amelyben csak a kulcsfigurák, a főszereplők, illetve

esetleg a főszereplő számára valamilyen szempontból fontos személyek kapnak nevet. Jellemző, hogy olyan mellékszereplők, mint a most tárgyalt történetben Aalberg Cézár fia és felesége, névtelenek maradnak a történetben; csak a főszereplő nézőpontjából lényeges szerepükben, köznévi megnevezéssel szerepelnek a narrációban: „*Aalberg Cézár* szeptemberben szabadult ki a börtönből. [...] Októberben már együtt lakott *a feleségével és a hatéves kisfiával*, a Nyúl utcában, ahol egy kertre nyíló tiszta hónapos szobát bérelt. Késő délután »jött haza« *Cézár*. [...] *Cézár* szótlanul nézett maga elé. Már éjfélre járt az idő. *A felesége és a gyermeke* minden pénze előtte volt és nem tudott szabadulni tőle.” (KDE. 96, 98.)

Egy halott személy kilétének megismerése és a képzeletben felépített alakhoz való ragaszkodás története rajzolódik ki az Amália című szövegből (KDE. 288–293). A történet kezdőjelenetében az elbeszélő, aki a történet idején még gyerek, a képen szereplő lány kiléte felől érdeklődik, így tudja meg Amália nevét. A szöveg befejező jelenete pedig a név kimondása, mely szimbolikusan azt is jelentheti, hogy a főszereplő kisgyerek a név kimondásával áhítatosan éltetve őrzi Amália emlékét.

A titkolózó névadás ugyanakkor az álca, a rejtőzködés, a bármilyen névvel való behelyettesíthetőség képzete révén egy jellemző társadalmi típust idézhet fel az olvasóban az X... kalandornő című történet kapcsán (KDE. 308–313). A történet Y... pályaudvaron kezdődik, és a típusleírást támogatja a név helyettesíthetősége: „Ismerem ezt a típust. Ezek azok az előkelő szélhámosnők, akik sötét vasárnap délután becsöngetnek a lakásunkba, hitvány egyiptomi cigarettákat árulnak, gyűjtenek leégett tót iskolákra, árvíz-károsultak javára, kalandra is hajlandók, de az első óvatlan pillanatban elemelnek egy órát vagy egy gyűrűt.” (KDE. 309.) Ebben a szövegben is szerepet kap a névvarázs. A leleplezés kulcsa, a másik fölötti kontroll megszerzésének záloga az inkognitoba burkolózó személy kilétének felfedezésére irányuló parancs: „– Most pedig mondd meg a *neved*. – Először is kérem: ne *tegezz*en. – A *neved* kérdeztem. – *Melanie*. – A másik *neved*? – *Comtesse Melanie*. – Mocskos – nevettem a fanyalgó érzelmességén –, *Szutyok Panna*, *Csutak Treszka*, *Seprű Erzsók*, nem *Melanie grófnő*. [...] X... kalandornő vagy, egy szürke néni, semmi egyéb.” (KDE. 312.) Ezek a fiktív nevek a család- vagy még inkább ragadványnevek etimológiai jelentése és a hivatalos formájú keresztnév helyett használt becéző alakok miatt, a hozzájuk köthető társadalmi konnotációjuk révén alacsony sorból származó névviselőre utalnak. Figyelemre méltó, hogy az elbeszélő olyan gúnyneveket aggat a kalandornőre a származását kétségbe vonva, amelyek a névhangulatot eltúlzó iróniával, kissé letompított formában az Édes Anna „cselédneveit” is megidézhetik Vizyné gondolatfolyamából: „*Héring Lujza* lopott mint a szarka. [...] A parasztok, mint *Varga Őrszi*, dolgoztak, de befőtteket, fűszereket küldözgettek haza. [...] *Karolin* egyszerre két szeretőt tartott. [...] Például *Lidi*, az a rút *Lidi*, az a kis pesztonka, feje búbján azzal a kackiás kóckonttyal. [...] *Mennyei Margit* is ilyen díszes firma volt. [...] És a *Mari*, és a *Viktor*, és az *Ilona*, a *Tulipán Ilona* és az *Emma*, a *Zakariás Emma* és a *Böske*, a *Rózsás Böske*?” (ÉA. 197–198.) Az X... kalandornő elbeszélőjének egy kérdése utal arra, hogy a behelyettesíthető névvel megjelölt karakternek szimbolikus szerepe is van, és nevének megismerése egyben a legyőzését is jelenti a főhős számára: „Miért is képzeltem, hogy férfi vagy és hogy nagy vagy. [...] Te lennél a halál?” (KDE. 312.) Másrészt a főszereplő által felsorolt becsmélő nevek nem egyedítenek, nem azonosítanak egyértelműen, azaz a sok név olyan hatást kelthet, mintha csak a típus körülírására szolgálna, és a megnevezett nem is létezne (vö. SLÍZ 2007: 161–162).

Szintén a név kimondására épül és szintén Édes Anna bemutatkozását idézi fel a Boris könyve címet viselő szöveg, amelyben a hivatalnok a név hangos és ismételt kimondására kéri meg a címszereplőt (KDE. 563–565). A név kimondása a másinak való kiszolgáltatottság képzetét kelti: a kizárólag először csak halkán meri kimondani a nevét. A név viselője általi elárulása itt a hivatalos azonosíthatóság aktusa. Figyelemre méltó, hogy a Boris becézett alak konnotációja beleillik az Édes Anna „cselédnevei”-t felidéző olvasó számára elvárható, hasonló társadalmi állapotra utaló nevek sorába.

A Péter című történetben a név ismeretének hiánya a megismerés, a megismerkedés lehetőségének hiányát jelenti (KDE. 815–819). Ebben a szövegben Péter nem tudja meg az általa csodált nő nevét, csak Diana istennőhöz hasonlítja, és ezen a néven emlegeti magában. A név nem ismerése egyben a megközelíthetatlenség, a beteljesületlenség jelzője is.

Szintén a névvarázs témájához köthető az Erzsébet című szöveg is, amelyben a név angyal általi kimondása feloldozó és megáldó beszédaktussal jár együtt: „– Erzsébet, a te bűneid meg vannak bocsátva. [...] Áldott vagy, Erzsébet, s ott fenn várnak téged.” (KDE. 832.) Erzsébetnek élete végén az egyszerű életkörülményekhez való visszatérése, valamint az angyal áldása miatt Árpád-házi Szent Erzsébet alakjára asszociálhat az olvasó: „Áldott vagy, mert megfélemedtél önmagadról. Áldott vagy, mert szétosztottad lelkedet, úgyhogy semmi se maradt. [...] Áldott vagy, mert asszony voltál, mert egész nő voltál, a jóság alázatos cselédje, hasonlós a legmagasztosabb cselédhez, az Úr szolgálóleányához.” (KDE. 832.)

Névvarázsra, a név többszöri kimondása révén a gyerekkori emlék felidezésére épül a Lidike című novella (KDE. 769–772). Ez a történet keretes szerkezetű, Lidike megszólításával kezdődik és zárul a szöveg: „Lásd, Lidike, eszembe jutottál [...]. Mit szólsz ehhez, Lidike? Mondd, hol vagy? Élsz-e még?” (KDE. 769, 772.) A megszólítás Lidike alakjának megidézéseként pozicionálható a szövegben. Ez a megszólítás a gyermekkori becéző alakban rögzült, nem illeszkedik az idő múlásához. A szövegben csak Lidike van megnevezve mint kulcsszereplő; sem az anya, sem az apa, sem pedig az elbeszélő nevét nem tudjuk meg.

Kimondottan érdekes a név szerepe a Margitka című Esti Kornél-novellában, amelyben a kőbe vésett, leírt név az emlékezet számára való megőrzés biztosítéka. Ez Esti Kornél felfogásában az egy napot élt, halott kislányt éppúgy megilleti, mint az aggasztó és a matrónát. Esti úgy menti meg Margitka emlékét az örökkévalóság számára, hogy a kislány nevében levelezőlapot ír, telefonhívást intéz egy élő rokonhoz. A pszichológiai hadviselés célba ér, a név gránitba vésése és bearanyozása Margitka családhoz tartozásának utólagos hitelesítése. (KDE. 917.)

Hasonlóan a leírt név jelentősége, ugyanakkor a névhez köthető szubjektív emlékezet révén a név jelentőségének relativizálódása jelenik meg a Nagy úr, Kis úr című történetben (KDE. 1024–1025). Ebben a szövegben tematizálódik a név felcserélésének lehetséges következménye is, habár ez nem okoz igazi problémát, mivel csak az elbeszélő emlékezetében történik véletlen csere a névviselőknél, az elbeszélő nem túl közeli ismerőseinek a valós kilétére vonatkozóan. Ebben a rövid novellában az elbeszélő Nagy úr nevét pillantja meg a gyászjelentésben a napi sajtót olvasva, de emlékezetében összekeveredik Nagy úr és Kis úr neve és alakja, így tizenöt évig tévesen él az emlékezetében, hogy melyikük halt meg: „Valakiével összetévesztettem a nevét és azt az alakot, egyéniséget, amelyet a név takar. [...] Nyilván akkor is összetévesztettem őket, az ellentétes, tehát hasonló nevüket, amikor azon a reggelen megbocsátható szórakozottsággal az újságot

böngésztem. Ennél fogva ha Nagy úr ma él, akkor Kis úr valószínűleg nem él.” (KDE. 1025.) Ez a szöveg újra igazolja a név fontosságát Kosztolányinál és „a név maga az ember” tézist. Jól tükrözi továbbá a név társadalmi képződményként és azonosító jelként való funkcionálását, ugyanakkor a nevet használó(k) lehetséges szubjektív viszonyulását is a közösség által ismert és használt névhez.

A csúf lány című történetben a név jelenléte a szövegben az öncsalást menti, a valóság és a vágyott lét ellentmondásainak áthidalására szolgál a főszereplő számára, ha csak átmenetileg is. Ebben a szövegben Bella, a csúf lány levelezőpartnerének a sajátja helyett egy olyan fényképet mellékel aktuális válaszához, amelyen elhunyt és nála sokkal szebb húga szerepel. Az udvarlóját sikerül becsapnia, önmagát pedig azzal nyugtatja, hogy ha az ő neve szerepel leírva a levélben, a sorok hozzá szólnak a fotográfia ellenére is: „Valami keserű ízt érzett a szájában. A levelet azonban százszor is elolvasta. Ezek a mámoros, hipnotizáló szavak mégis hozzá szólnak. A *neve* minden lapon előfordul.” (KDE. 162.) A főszereplő esetében kivételesen érdemes lehet figyelembe venni a név olasz, spanyol etimológiai jelentését is: ’szép’. Ez a jelentés kontrasztban áll a névviselő legfőbb jellemzőjével. A történet Pacsirta alakját idézi meg, aki mintegy kinőtte rajta ragadt nevét, hiszen az, ami alapján nevét kapta, már nem aktív szokása, tehát megszűnt a név motiváltsága. A *Bella* név egyébként gyakran visszatér a novellákban, az Orrvérzés című szöveg női szereplője is ezt a nevet viseli, Weiler Bella alakja pedig a Juliska és a Sárka című történetekben is felbukkan. Tágabb irodalmi kontextusban gondolkodva érdemes megjegyezni, hogy a *Bella* név a korabeli szövegek közül megjelenik például Móricz Légy jó mindhalálig című regényében is. Kosztolányinál mindkét említett történetben anyaszerepben látjuk ezt az említés szintjén megjelenő szereplőt, akinek neve interkontextuális viszonyt teremt a két, anekdotikus szerkesztésű, élőbeszédszerű szöveg között (KDE. 938, 968). Szintén *Bella* nevű mellékszereplő jelenik meg a Kínai kancsó című szövegben is (KDE. 946), a név és az elbeszélői stílus révén a fentebb említett történetekhez kapcsolódva és potenciálisan megidézve azokat.

7. A névről való elmélkedés mint szövegszervező motívum, avagy a név szociokulturális beágyazottsága. Szemléletes alapját adhatják az írói névadás vizsgálatának azok a szövegek, amelyekben hosszabb elmélkedést olvashatunk egy névről, s a névről való gondolkodás a történet új dimenzióit nyithatja meg. Ezek a szövegek szintén a második jellemző kategóriába sorolhatóak a név szövegszervező szerepét tekintve: nem a név közszoói jelentése, hanem a név valamilyen tekintetben reflektált volta érhető tetten bennük, utalva arra, hogy a név közösségi-kulturális értelemben a világról való ismereteink része.

A főszereplő saját nevééről való filozofikus elmélkedésének, nevéhez kötődő asszociációinak lehet tanúja az olvasó a Borotva című szövegben: „sokáig gondolkozott, már látta is a *nevét* a lapokban, az orfeum plakátjain, a villamos újságban. Kasornya Kálmán lábművész. Csak a *neve* nem jó. Ilyen alkalmakra álnevet választ, angolt vagy franciát. Sokszor egymás után kimondta *nevét*, halkán, a fal felé fordulva, belesúgta a vízbe, a csapokba, a szobát megtöltötte vele. Nagyon elcsodálkozott, hogy *neve* is van és hogy éppen így hívják, Kasornya Kálmán. Nem valami dallamos vezetéknev, de van benne valami szomorú muzsika. Alapjában véve az is furcsa, hogy néhány betű jelent egy egész embert. Ez a *név* őt jelenti, fájdalmát, éhségét, testét, melyet megint körülszappanoz puhán és gondosan.” (KDE. 348.) Ebben a szövegben is működik a név kimondása,

a névvarázs révén önmaga felszólítása: „– Kasornya – sóhajtott, mert mindig vezetéknéven szólította magát, amint a vendégek a keresztnévén – ostoba számár vagy.” (KDE. 350.) Az, hogy a főhős családnéven nevezi magát, kettős értelmű lehet. Egyrészt utalhat az önmagától történő elidegenedésre és a saját nevétől való idegenkedésre, borzongásra. Másrészt, mint a szövegből megtudjuk, az állás nélküli pincért a vendégek a bizalmasság és ismerősség, illetve a társadalmi alárendeltség kifejezéseként mindig a keresztnévén szólították, azaz keresztnévét némileg kisajátították társadalomban betöltött funkciójához kötve. Mindennek figyelembevételével az, hogy a főszereplő önmagát családnévén szólítja meg, arra is utalhat, hogy a szokásossal ellentétben számára inkább a mások által kevésbé használt, általa nem elég szépnek tartott családnéve maradt meg intimebbnek.

A rossz baba karrierje című szövegben a névválasztás sikerült voltáról gondolkodik el az elbeszélő Bolin baba esetében (KDE. 165). Nem a név jelentése a fontos ebben a történetben, hanem a névhangulat, az elnevező hozzá kötődő asszociációi, az, hogy mit fejez ki a névadó számára a név, milyen jelentéstartalommal bír az elbeszélő tudatában: „A húgom utolsó babáját mi magunk kereszteltük el *Bolin*-nak. Nem tudtam, mit jelent ez a *név*, és ma se tudom. Hiába bújom át a meséskönyveket, a szótárakat és a lexikonokat, nem találok bennük, és arra is emlékszem, hogy otthon sohase hallottam. De a *névvel* mindnyájan meg voltunk elégedve. Idegenszerű volt és pajkos. Kifejezte azt, hogy a baba jó családból származó, úrikisasszony, bár nem egészen idegen tőle a szófogadatlanság, a csintalanság bocsánatos bűne.” (KDE. 165.)

A Mariska című szövegben a névről való elmélkedés az idő múlásának képzetéhez, az azon való töprengéshez kapcsolva jelenik meg. A főszereplőnek egy olyan ruhatárosnőről beszélnek, akivel évekkal ezelőtt gyakran találkozhatott, de már egyáltalán nem emlékszik rá. A név maradandósága, állandósága itt a személyiséggel szembeni változatlanságára való rácsodálkozás eszköze: „Akkor *is úgy hívtak engem, mint most*, s mégis mily csodálatos, hogy a kettő már alig egy, és én megijednék, ha az a másik, a régi ott teremne és beszélne a másikkal, a régivel, Mariskával. Azt mondják, hogy hét év alatt testünk minden sejtje kicserélődik. Azóta háromszor hét év múlt el. Idegen lettem önmagamnak.” (KDE. 1169.)

A Páva című novella, mint fentebb arra már utaltam, rövideje ellenére azok közé a szövegek közé tartozik, amelyekben a név egyfajta tágran értelmezett beszélő névként funkcionál, azaz fontos a névnek a közszói jelentése is. Másrészt ebben a szövegben nem is a név, hanem a helyette vagy mellette álló megszólítás lesz hangsúlyos, így a második kategóriába is beleillik. A történet főszereplője Páva Gergely tanácsos, aki felesége halálával elmagányosodik, és egyedül társadalmi rangja, „méltóságos” címe élteti. A társadalmi szerepével járó befolyás, az abban való tetszelgés-gyönyörködés válik lételemévé: „Előbb – hogy az utolsó cseppig élvezze a tekintély és hatalom varázsát – még *aláírt* néhány aktát, csengetett, pecsételt, aztán kivette a *névjegyét* és átadta a kunyerálónak. Általában kedvelte a bajba jutott embereket, a gyengéket és a betegeket. Ilyenkor érezte csak, milyen hatalmas és egészséges.” (KDE. 337.) A történet szerint Páva Gergely egy olyan, névtelen kisvárosba utazik, ahol az emberek nem ismerik őt, így nem tudnak az őt éltető, a neki kijáró *méltóságos úr* megszólításról sem; emiatt például kérdőre vonja az őt csak *nagyságos úr* címmel illető pincért. Érdekesség, hogy ebben a szövegben a megszólítás, a társadalmi rang fontossága lép a név helyébe. Ez pedig már átvezet a következő, alábbiakban tárgyalt kategóriára, a névvesztés szimbolikus értelmezésére is.

8. Identitásvesztés és névvesztés. Előfordul, hogy valakinek az elvesztése vagy egy szerep megszűnése együtt jár a szövegekben az identitás elvesztésével, esetleg egy új identitás megtalálásával. A szerep megszűnése egy név, egy megszólítás elvesztésével járhat együtt, de az új szerep együttjárhat egy új megszólítás kiérdemlésével is.

E kategóriában említhetjük a Pokol című novellát, amelyben az anya fiának halálával elveszíti anyaszerepét és identitását is, hiába próbálja őrizni a reményt, hogy fia mégis életben maradt. Érdekes, hogy annak felnőtt korában sohasem becázta gyermekét, fia halála után azonban megváltoznak a vele kapcsolatos névhasználati szokásai: „Sohasem becázgatta. Mindig csak úgy hívta, Károly. De ekkor egyszerre kiszaladt száján, hogy maga is megijedt az új szótól, mely oly kevéssé illett a kövér, harminckét éves ügyvédre: Károlyka. Szerbusz, Károlyka, Isten ővjon, Károlyka, vigyázz magadra, Károlyka. [...] Azután ha beszélt róla, nemegyszer Karcsikának nevezte és később Karikának, ahogy egyéves korában.” (KDE. 422.) Az egyre becézőbbé váló alakok arra utalhatnak, hogy az elvesztett fiú fiatalodik az anya emlékezetében: az anya egyre inkább a fia kisgyermekkoráról őrzött emlékeket idézheti fel, amikor még szorosabb viszonyban volt gyermekével. Míg a halott fiú az életében megszokott *Károly* név mellé több becézőnevet kap anyjától emlékének élénken tartása érdekében, az anya nevét nem tudjuk meg.

A gyermek elvesztése, egy régi identitás elvesztése és egy új megtalálása tematizálódik A szemetes címet viselő novellában. Egy szomszédos faluból jött asszony felismeri és nevén szólítja a korábbi énjétől lassan elidegenedő, *Kis Péter* nevű férfit, aki gyermeke halála után nem tud dolgozni, majd szemetesként kezd tevékenykedni. A nevén szólítással régi identitása idéződik meg, melyhez fájdalmas emlék kötheti, így a szemetes azt válaszolja az öregasszonynak, hogy nem ismeri. A narráció nem ad választ arra, hogy a szemetes igazat mondott-e vagy sem. A későbbiekben már nem is fontos a főszereplő neve, csak a foglalkozása, a szerepe: a gyerekek *szemetes bácsi*-ként szólítják meg. (Vö. KDE. 486–490.) További érdekesség, hogy a történet elején még arról értesülünk, hogy a főhős akkor múlt huszonkilenc éves, viszont a néhány oldalas szöveg végén már az *öreg*-ként említi a narráció. Arról nem értesíti az olvasót az elbeszélő, hogy ténylegesen mennyi időt ölel fel az elbeszélt történet, de az *öreg* megnevezés azt a benyomást keltheti, mintha a megöregedés viszonylag hirtelen, az új szerep megszilárdulásával és a fizikai munkával járó testi-lelki megkeményedéssel következett volna be.

9. Apák és fiúk nevei a novellákban. Jellegzetes eljárásnak tűnik Kosztolányi novellabeli írói névadását tekintve, hogy az egy történeten belül szereplő apának és fiúnak azonos a neve, vagy keresztnév-becenév viszonyban állnak egymással. Az apa-fiú névazonosság fikción kívül keresendő alapja, hogy a névöröklés és a generációkon átívelő tiszteleti névadás még Kosztolányi korában is gyakori névadási hagyománynak számított, és bár mára visszább szorult, természetesen még mindig fellelhető szokás a magyar keresztnévadásban. Ha becézett alakról van szó az apa-fiú névazonosságot tartalmazó történetekben, akkor nem egy esetben a keresztnév egészéhez kapcsolódik a becéző képző (*Péter – Péterke, Miklós – Miklóska*), ami szimbolikus jelentéssel bír a két ember viszonyára nézve. Érdekes lehet az is, hogy melyik szereplőnek a neve szerepel a címben. A Miklóska című történetben az édesapa halálát ártatlan játék során okozza a címszereplő, az ő további élete lesz a novella története. A Miklóska és a már említett A szemetes című történetben a pár egyik tagja hiányzik: Miklóska a véletlen baleset folytán megöli az apját, a szemetes pedig kisfiát veszti el.

Kiemelkedik az apa-fiú kapcsolatot feldolgozó novellák közül a *Károly apja* című szöveg. Címét tekintve azért is érdekes, mert azonos nevű szereplőkről lévén szó, a *Károly apja* cím egyszerre tartalmazza mindkettőjük nevét, utalva ezzel az apa-fiú kapcsolatra mint természetből fogva szoros és akár sorsokat determináló kötelékre. Ebben a történetben a két generáció, apa és fia közötti feszültségre játszik rá érdekes kontrasztként, ötletes szerzői megoldásként a név azonossága. A fiú már felnőtt korú, így nem becéző alakokkal oldja meg a narratíva a megkülönböztetést, hanem *öreg Károly*, *fiatal Károly* jelzővel emlegeti őket, bár az ifjabbat gyakran csak *Károly* néven említi, míg apja az *öreg* megnevezéssel szerepel. A novella az azonosság-különbség mikéntjének és mértékének problematikáját, az örökséggel való szembenézés és az új elfogadásának a lehetőségeit hozza játékba: „Károly nagyon hasonlított az apjához. A teste, lelke egy volt vele. [...] Az öreg Károly – őt is így hívták – egykor híres szobrász volt...” (KDE. 72.) Érdekes momentum, hogy az öreg Károly hanyatlásának kezdetét, a művészvilágból való kiesését is szimbolikusan a név nyilvántartásból való kiiktatásával érzékelteti a szerző: „Pár év előtt még tagja volt több képzőművészeti és irodalom pártoló társaságnak, azután megunta a tagsági díjak fizetését, zsémbelődött a túrhetetlen reprezentációsokra, és kimaradt mindenünnen. Az egyesületi könyvek nagy vonalozott lapjain kihúzták *nevét*, s szép betűkkel melléje írták: *kimaradt*.” (KDE. 72.)

10. Összegzés és kitekintés. A vizsgált novellák névtani szempontból a bennük előforduló nevek funkciója szerint osztályozhatóak, azonban a lehetséges vizsgálati szempontok nem teljesen homogének, és a szövegek főbb sajátosságai alapján alakíthatók ki. Az írói névadási és névhasználati stratégiákat figyelembe véve a névtelenség már önmagában is sokrétű funkciói mellett két jellegzetes eljárás figyelhető meg Kosztolányi novelláiban. Az egyik ilyen típus, amikor a név közszói, etimológiai jelentése nyer értelmet a történet kibontakozása során. A másik, egyben a leggyakoribb eljárás az, amikor a névről, valamint a névhasználatról való szociokulturális ismereteink révén irányítja a szerző az olvasói figyelmet.

A minél szélesebb körű és általánosabb szempontok megállapításához elengedhetetlen az életmű novellaanyagának teljesebb körű vizsgálata, valamint a műfaji különbségek névtani szempontú figyelembevétele. Mindenekelőtt fontos jövőbeni feladat a szerző névadási-névhasználati profilját egyértelműen azonosító sajátosságok megállapítása érdekében a Kosztolányi-regényszövegek hasonló stratégiáinak alapos feltérképezése, hiszen az írói névhasználati szokások megismerése nemcsak jócskán árulkodik az író egyéniségéről, hanem hozzájárul a szövegek mindenkor interpretációjához is. Árnyalja az összképet az a szövegterjedelemből kifolyólag is gyakori jelenség, hogy az írói névadási és névhasználati stratégiák keverednek egy művön belül. A fenti vizsgálat haszna, hogy kiindulópontot és ötletet nyújthat más szerzők hasonló eljárásainak a vizsgálatához, megnyitva a lehetőséget az írói névadási és névhasználati stratégiák, valamint a műfajokhoz köthető eljárások általánosabb megismeréséhez és összehasonlíthatóságához.

Felhasznált források

ÉA. = Kosztolányi Dezső 1926/1999. *Édes Anna*. In: Uő, *Pacsirta. Édes Anna*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 5–175.

- P. = Kosztolányi Dezső 1923/1999. *Pacsirta*. In: Uő, *Pacsirta. Édes Anna*. Európa Könyvkiadó, Budapest. 177–400.
- Kosztolányi Dezső 1931/2002. *Hogyan születik a vers és a regény? Válasz és vallomás egy kérdésre*. In: RÉZ PÁL s. a. r., *Nyelv és lélek*. Osiris Kiadó, Budapest. 453–459.
- KDE. = Kosztolányi Dezső 1965. *Kosztolányi Dezső elbeszélései*. S. a. r. RÉZ PÁL. Magyar Helikon, Budapest.

Hivatkozott irodalom

- BUCSICS KATALIN 2013. Szövegforrások és további kiadások. In: DOBOS ISTVÁN – SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY – VERES ANDRÁS szerk., *Pacsirta. Kosztolányi Dezső Összes Művei*. Kritikai Kiadás. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 613–666.
- FARKAS TAMÁS 2014. A névtelenség és a megnevezés alapkérdéseiről. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 124–138.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. A tulajdonnév „meghatározása”. *Névtani Értesítő* 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HORVÁTH MÁRIA 1959. Sárszeg. Adalékok az irodalmi (írói) helynévadáshoz. *Magyar Nyelvőr* 83: 423–428.
- JÓZAN ILDIKÓ – PARÁDI ANDREA 2011. Kézirat. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY – VERES ANDRÁS szerk., *Esti Kornél. Kosztolányi Dezső összes művei*. Kritikai kiadás. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 410–415.
- KOROMPAY KLÁRA 1999. Nevek hiánya, nevek sérülése (Irodalmi példák alapján). *Névtani Értesítő* 21: 290–293.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1991. Nevek holdudvarában. *Névtani Értesítő* 13: 7–14.
- PÁJI GRÉTA 2012. *Kosztolányi Dezső írói névadása*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- PÁJI GRÉTA 2014. Poliszém jelentésszerkezetek Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényében. *Névtani Értesítő* 36: 159–167.
- PÁJI GRÉTA 2016. A Sárszeg helynevek kontextuális hasonlóságai és különbségei a Kosztolányi-életmű szövegeiben. In: KOCSIS ZSUZSANNA – NÉMETH LUCA ANNA – TAKÁCS EDIT szerk., *Találkozások Félúton. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 10. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete*. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 80–91.
- PÁJI GRÉTA megj. e. Az írói névadásbeli változtatások lehetséges okairól és az olvasói asszociációkról Kosztolányi Dezső szépprózai művei kapcsán. In: KOCSIS ZSUZSANNA – KRIZSAI FRUZZINA – NÉMETH LUCA ANNA szerk., *Félúton 11. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája 2015. október 8–9*. Megjelenés előtt.
- G. PAPP KATALIN 2009. „én Alsórácegresből vagyok...” Írói névadás Lázár Ervin műveiben. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/gecseysandorne-pappkatalin/diss.pdf> (2016. 01. 26.)
- PARÁDI ANDREA 2014. Kézirat. In: DOBOS ISTVÁN – SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY – VERES ANDRÁS szerk., *Aranyárhány. Kosztolányi Dezső Összes Művei*. Kritikai Kiadás. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 1028–1043.

- RÉZ PÁL 1965. Jegyzet. In: RÉZ PÁL s. a. r., *Kosztolányi Dezső elbeszélései*. Magyar Helikon, Budapest. 1285–1289.
- SLÍZ MARIANN 2007. Név és névtelenség Italo Calvino „A nemlétező lovag” című művében. *Névtani Értesítő* 29: 161–165.
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SLÍZ MARIANN 2013. *Rúth Rhonda és Phil O’Dendron*. A névadás szerepe a paródiában. In: VARGHA KATALIN – T. LITOVKINA ANNA – BARTA ZSUZSANNA szerk., *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 151. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 81–89.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 2010. *Kosztolányi Dezső*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- SZILÁGYI ZSÓFIA 2012. Lázás lobogás és előfizető-gyűjtő ívek. Kosztolányi Dezső pályakezdése és a *Boszorkányos esték*. *Kalligram* 21: 45–51.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Poszmodern névadás (A névjelleg változása). In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 2: 600–606.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- TÓTH-CZIFRA JÚLIA – VERES ANDRÁS 2011. Előszó a jegyzetekhez. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY – VERES ANDRÁS szerk., *Esti Kornél*. Kosztolányi Dezső Összes Művei. Kritikai Kiadás. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 406–407.

PÁJI GRÉTA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

GRÉTA PÁJI, Name giving tendencies and strategies in short stories by Dezső Kosztolányi

When examining Kosztolányi’s short stories, as in the case of his novels, great importance should be attached to names and to comments made on names. Three distinct name giving strategies can be observed in Kosztolányi’s short stories, which, at the same time, can also be used as bases for comparison of the tendencies in name giving and name use in texts of different genres by the same author. Besides namelessness – which itself may fulfil different functions – two other tendencies seem to be relevant. One strategy uses the appellative meaning of the name as a stylistic and story organizing element; the other strategy relies on the basic and well-practised knowledge the reader has of names and name use, focusing attention directly without long explanations. The author emphasizes the well-known fact that names and name choice play an essential role in Kosztolányi’s works.

Földrajzi nevek a közigazgatásban *

1. Az állam szerepe a földrajzi nevek életében. Az államnak a földrajzi nevekkel kapcsolatban sokrétű szerepe van. Először is a közigazgatás területi illetékességi rendszerének meghatározása során kizárólagos jogköre lévén maga hoz létre és alkalmaz egy hierarchikusan szervezett, hézagmentesen illeszkedő területi egységekből álló rendszert, s az egyes egységek nevének meghatározásában jószerivel csak a hagyomány és a kommunikációs szempontok kötik. E nevek magas szintű jogszabályokban jelennek meg. Az állam további jogköreiben eljárva jogszabályokban állapít meg egyes meghatározott típusba sorolt neveket, így például a természetvédelmi oltalom alá helyezett területek és egyéb földrajzi képződmények nevét, termékek eredetvédelmi eljárásában használható neveket stb.; továbbá az ezekre specializált szervezetein keresztül nyilvántartja a természetes és jogi személyek címadatait, a lakott helyeket, a vízrendszer természetes és mesterséges elemeinek, illetve a vízkormányzással kapcsolatos műtárgyaknak a nevét stb. Számos épített műemléki örökségnek is kiemelkedő helynévi vonatkozása van.

Helyi önkormányzati szintre delegált feladat a közterületek és a településrészek nevének meghatározása, újabb egységek elnevezése. Az olyan, állami felügyelet alatt álló közszolgáltatások, mint például a közlekedés alapinfrastruktúrája, a közösségi közlekedés biztosítása, a postaszolgálat stb. sem nélkülözhetik a megfelelő lokalizáció és az egyértelműen azonosító földrajzi nevek rendszerét.

Az államszervezet nemcsak mint névalkotó és nyilvántartó van jelen, hanem mint az érdekszférájába tartozó nevek első számú szolgáltatója, közvetítője is. Éppen ezért egy ország névkultúrájának fontos része, civilizációs fokmérője, hogy nyelvileg helyesen formált, helyesírás tekintetében ellenőrzött, ugyanarra a földrajzi objektumra vonatkozóan egységesített nevek kerüljenek megjelenítésre a hivatali pecsételtől kezdve a menetrendeken és oktatási segédleteken át a közlekedési információs táblákig, megfelelő földrajzi vonatkoztatással, és ugyanezen formák kerüljenek a hírközlésbe, tájékoztatásba is. A jól szembeötlő, kiemelt helyen megjelenő feliratokat hajlamosak vagyunk a látott módon elfogadni. Természetesen nem az az elvárás, hogy csakis bürokratikus eljáráson keresztül lehessen bármiféle földrajzi nevet tartalmazó megjelenítést használni – ellenkezőleg, hiszen a névhasználat jelentős része kívül esik a közigazgatás érdekkörén, bár a névkultúra talán ezeken is számon kérhető.

Ugyancsak felveheti az állam a feladatai közé a földrajzi nevek helyes megjelenítését szolgáló tevékenységek (térképkészítés, adatbázisok stb.) létrehozását. Számos országban a térképkészítési szektor mind a mai napig az államigazgatás keretein belül működik, vagy legalábbis állami ellenőrzés alatt álló intézményekben, ahogy az 1989-ig Magyarországon is volt. Az ilyen felállású rendszerekben az állami nyilvántartások számára lényeges földrajzi nevek és a megjelenítési oldal egységessége nagyobb fokot ér el. Más

* A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Névadás és névhasználat – a multikulturális Kárpát-medencében című szimpóziumán (Pécs, 2016. aug. 23.) elhangzott előadás írott változata.

kérdés, hogy a nevekkal kapcsolatos, ideológiai célzatú visszaéléseket is az erős szervezeti egységbe tömörített ágazaton lehet könnyen keresztülvinni.

Korunkban is vannak újabb kihívások. Új névtípusok jelennek meg a lezáratlan kárpótlás, a közlekedési infrastruktúra fejlődése, az épített környezet átalakulása következtében. Változnak a névadási szokások: emelkedőben van a pusztán megemlékező funkciót betöltő földrajzi nevek száma (pl. hidak elnevezése egy-egy település nevezetes szülöttjéről), egyre gyakrabban szeretnék, hogy vállalatok, cégek, illetve a gazdasági tevékenység (pl. turisztika) színtereinek a neve közterület és településrész nevébe kerüljön. Bővülőben vannak a központi nyilvántartások (cím, természetvédelmi oltalom, vizek, barlangok, műemlékvédelem stb.), melyek névigényét az ágazatok szereplőinek teljesíteniük kell.

A földrajzi nevek kezelése számos névtani kérdést vet fel, melyek ismeretét nem kérhetjük számon a hivatali apparátuson. LŐRINCZE LAJOS évtizedekkel korábban kifejtette, az államnak miféle támogatást kell kapnia a névtudomány szakembereitől, mind a személynevek (LŐRINCZE 1970: 326), mind a földrajzi nevek, főleg a településnevek kérdésében (LŐRINCZE 1970: 336). A nevek szélesebb körében hatáskörrel bíró testületekre való igény nemzetközi szinten is jelentkezett, az ENSZ földrajzinév-egységesítési konferenciái (UNCSGN), illetve Földrajzinév-szakértői Csoportja (UNGEGN) ajánlásokkal és módszertani segédlettel támogatja az ún. nemzeti földrajzinév-egységesítést (Manual 2006).

2. A Földrajzinév-bizottság. Az 1963-tól a Kartográfiai Vállalat keretein belül, majd 1989-től tárcaközi kormánybizottságként működő testület kormányrendelet alapján tevékenykedik a térképészetért is felelős földművelésügyi miniszter mellett. A több változáson keresztülment kormányrendelet (KormR1) olyan Földrajzinév-bizottság létrehozását tette lehetővé, amely a földrajzi nevek meglehetősen széles körében bír valamekkora illetékességgel, és a földrajzi nevekben érintett valamennyi ágazat (környezetvédelem, közlekedés, természetvédelem, vízügy, oktatás, statisztika, önkormányzatok, térképezés stb.) és valamennyi tudományág, így a nyelv-, a történet- és a földrajztudomány, illetve a térképészet együttműködéséhez biztosítja a keretet.

A rendelet az országos jelentőségű domborzat- és tájnév, a területnév, a természetvédelmi név, a víznév, az országos jelentőségű közlekedési és hírközlési név, az országnév, az igazgatásiterület-név, a helységnév, a településrésznév (helységresznév), a közterület-név, a helyi jelentőségű közlekedési név, a nemzetiségi nyelvű hivatalos földrajzi név, a külföldi földrajzi név magyar megfelelője és a földrajzi megjelölés kategóriákhoz ad definíciót, illetve fűz hatásköröket (döntést, véleményezést vagy állásfoglalás adását).

A rendelet ugyancsak rendelkezik Magyarország Földrajzinév-tárának vezetéséről, amelyet a földügyi és térképészeti szakigazgatási szerv feladatává tesz.

3. A földrajzinév-egységesítés és -nyilvántartás hiányosságai. A Földrajzinév-bizottság (FNB) a mandátuma szerint azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyeket a rendelet 4. § (4) bekezdésében való felhatalmazás alapján az illetékes miniszter vagy valamely önkormányzat eléje terjeszt (más szerv vagy személy kérésére csak a tételesen nem szabályozott ügyekben ad állásfoglalást). Saját maga számára ugyanakkor nem készít tárgyalási anyagot, és nincs felhatalmazása arra, hogy a névhasználat területén észlelt viasz helyzetekben fellépjen. Egyetlen olyan részterület van, ahol a hivatalos eljárás megszakad az FNB véleményének hiányában: a helységek neve kapcsán, névváltoztatáskor vagy új helység elnevezésekor. A többi kategóriában a felelős ágazat aktivitása határozza

meg, mit tárgyal a bizottság, és mit nem. Az új vasútállomások nevét például minden esetben bizottsági döntést követően használja a MÁV (PERGER 2013: 83).

A többoldalú egyeztetésen alapuló, eredetileg megcélzott együttműködés szükségessége nyilvánvalóvá válik az alábbi, az FNB által nem tárgyalt eseteken keresztül is.

3.1. A Fővárosi Közgyűlésnek a közterület- és városrésznevek megállapításáról, azok jelöléséről, valamint a házszám-megállapítás szabályairól szóló rendelete (FővKgy1) a 3. mellékletben felsorolja a budapesti kerületeken belüli városrészek nevét azok pontos kiterjedésével. A hagyományos városrésznevek (pl. *Alsórákos, Istenhegy, Lipótváros, Németvölgy, Pestújhely, Sashegy, Tisztviselőtelep, Törökőr*) mellé számos újonnan elfogadott név került, mint *Infopark, Corvin negyed*.

A VIII. kerület a korábbi jogszabályok szerint (FővKgy2) négy városrészből állt, ezek le is fedték az egész kerületet: *Józsefváros, Istvánmező, Kerepesdűlő, Tisztviselőtelep* (RÁDAY szerk. 2003: 37). Ezt szüntette meg a jelen változtatás azzal, hogy a kerület területét negyedekbe osztották be, melyek megnevezése egy újabban feljövő névtípust képvisel.¹ Közsői elterjedtsége ellenére a *negyed* csak ritkán fordul elő a magyar tulajdonnevekben, talán ez is okozhatta a helyesírási bizonytalanságot. A kilenc negyed közül csak a *Palotanegyed* nevét írták a helyesírási szabályozás vonatkozó pontja (FNH. 3.6.) szerint, a többi külön: *Csarnok negyed, Corvin negyed, Ganz negyed, Losonci negyed, Magdolna negyed, Népszínház negyed, Orczy negyed, Százados negyed*. (Más kérdés, hogy a metrómegálló nevében egy harmadik, kötőjeles megoldást választottak valakik: *Corvin-negyed*.) A Józsefvárosban szakvéleményt igényeltek a nevek írásmódja tárgyában, de nem az erre felhatalmazással bíró bizottsághoz fordultak. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi közönségszolgálatára részéről szakvéleményezésre felkért, helyesírási kérdésekkel foglalkozó szakember viszont – az interneten elérhető dokumentum tanúsága alapján – nem tudta elkülöníteni a településrész (városrész) és a közterület fogalmát (JvJav., 4. melléklet), így az írásmódra is alapvetően hibás – és azóta immár széles körben így használt – javaslatokat tett. Valamennyi esetben az egybeírt forma lenne helyes.

A fővárosi rendeletben további városrészneveket is kötőjeles írásmóddal határoztak meg az egybeírás helyett, pl. *Belső-Ferencváros, Külső-Ferencváros, Hármashátár-hegy, Óbudai-sziget*. (Az utolsóról nem tudni, valóban városrészi funkcióban, vagy pedig természetföldrajzi objektumként, rendszerkényszer folytán került a felsorolásba.) Ahol viszont kötőjel kellett volna, különírták: *Gloriett telep*. A már idézett határozatban (FővKgy2) még helyesen állt a megnevezés.

Összetettebb probléma az *Óbuda hegyvidéke*, amelynek kapcsán az elnevezők nem vették figyelembe – a helyesíráson túl – azokat a leendő névhasználati módokat, amelyekkel a helyieknek meg kell majd küzdeniük; így a körülményes címzés, intézménynévbe olvadás, képzés és toldalékolás eseteit, összességében tehát a névszerűséget. A problémák elkerülése végett fel kellett volna hívni a figyelmet arra, hogy az anyatelepülés (itt: kerület) neve nem része a városrész nevének, annak ellenére sem, hogy az élet sok színterén lehet és szokás kötőjelesen együtt használni ezeket, így feleslegesen szerepel például a csepeli városrésznevekben: *Csepel-Csillagtelep, Csepel-Erdőalja, Csepel-Erdősor, Csepel-Háros, Csepel-Királyerdő, Csepel-Királymajor* stb.

¹ RÁDAY MIHÁLY szerint ez „Budapest történetét sértő változtatás! Megszűnt az 1777 óta ezt a nevet viselő Józsefváros!” (RÁDAY szerk. 2013: 60.)

3.2. Nem mint jogszabállyal megtámogatott névalakok, hanem a témakör rokonsága miatt következzenek itt a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) helységnévtárában fellelhető településrészek (a központi belterületeken kívüli egyéb belterületek és a külterületi településrészek) anyaga. Az ezekre vonatkozó adatokat a KSH évenként begyűjti a polgármesteri hivatalok és a közös önkormányzati hivatalok köztisztviselőitől. A nyomtatásban utolsóként megjelent helységnévtárban (Hnt. 2003) a névadatok – amennyire földrajzi névnek tekinthetők voltak – a földrajzi nevek helyesírási szabályzata (FNH.) szerint szerkesztett formában jelentek meg. Az azóta a KSH honlapján megjelenő újabb névadatok (Hnt. 2015) esetében viszont az az elv érvényesül, hogy – mivel az önkormányzati törvény a települési önkormányzatokat ruházta fel a településrészek megállapításának jogával – a helyi hivataloktól kapott neveket nem bírálhatják felül. A nevek mögött nem feltétlenül van önkormányzati határozat, de ha van is, a képviselő-testületek többnyire szóban mondanak véleményt az előterjesztésekről, így újabban a hivatali munkatársak nyelvi/névtani kompetenciája és helyesírási képességei határozzák meg az egyik legfontosabb állami intézmény földrajzi névi adatainak minőségét. A kifogásolható bejegyzések száma igen magas, százas nagyságrendű. Többségében arról van szó, hogy helyesírási felülvizsgálatnak kellene az anyagot alávetni, mint például az alábbi esetekben (1. táblázat).

1. táblázat: Hibás helyesírású településrészek a helységnévtárban

Jogszabályban	Helyesen
<i>Alpek-tanya</i> (Alap)	<i>Alpektanya</i>
<i>Alsó-Katalin telep</i> (Bátönyterenye)	<i>Alsókatalintelep</i>
<i>Belső újtelep</i> (Békéssámson)	<i>Belsőújtelep</i>
<i>Bogár tanya</i> (Dénesfa)	<i>Bogártanya</i>
<i>Eperjes tanya</i> (Mezőnagymihály)	<i>Eperjestanya</i>
<i>Erdő dűlő</i> (Apostag)	<i>Erdődűlő</i>
<i>Felső-Fok</i> (Dunaföldvár)	<i>Felsőfok</i>
<i>Felső-Homokerdő</i> (Dunaföldvár)	<i>Felsőhomokerdő</i>
<i>Felső-Katalin telep</i> (Bátönyterenye)	<i>Felsőkatalintelep</i>
<i>Hosszúhegy-liget</i> (Nemesnádudvar)	<i>Hosszúhegyliget</i>
<i>Kis-Szőlővölgy</i> (Kazincbarcika)	<i>Kisszőlővölgy</i>
<i>Kis-Uraj kertek</i> (Ózd)	<i>Kisurajkertek</i>
<i>Kossuth-telep</i> (Perkáta)	<i>Kossuthtelep</i>
<i>Nagy-Bondor dűlő</i> (Kazincbarcika)	<i>Nagybondordűlő</i>
<i>Nagy-Szőlővölgy</i> (Kazincbarcika)	<i>Nagyszőlővölgy</i>
<i>Papok dűlője</i> (Csabdi)	<i>Papokdűlője</i>
<i>Platános liget</i> (Csabdi)	<i>Platánosliget</i>
<i>Sertéstenyésztő telep</i> (Sajószöged)	<i>Sertéstenyésztőtelep</i>
<i>Sírató üdülő-telep</i> (Békésszentandrás)	<i>Sírató-üdülőtelep</i>
<i>Szemcsei szőlőhegy</i> (Tamási)	<i>Szemcseiszőlőhegy</i>

Máshol az elnevezés aktusától várhatnánk el, hogy erős használati értékkel is bíró, beszédben és írásban könnyen kezelhető, névszerűen viselkedő alakot eredményezzen; többek közt az utóbbiak helyett: *Felső-Kereszthegy-szőlős* (Fertőrákos), *Külső Téglaház vége* (Dunaföldvár), *Közép Homokerdő vége* (Dunaföldvár), *Pingyom-Mályi* (Mályi, tkp.

a Pingyom Mályira eső része), *Széldomb gerenda dűlő* (Varbó), *Várdomb bal alsó sor* (Kazincbarcika), *Várdomb felső sor* (Kazincbarcika).

A helységnévtár Településrész megnevezése fejlécű oszlopába írt nevekkal más gond is akad. Először is számos esetben kiderült: a KSH és az önkormányzatok adatforgalmában nem mindig szempont, hogy a valóságosan és széles körben használt nevek kerüljenek bejegyzésre. Például Solt egyik jelentős településrésze a *Járáspuszta* nevet viseli, ezen a néven szerepel közúti táblán,² menetrendekben, hirdetésekben; a helységnévtárban azonban egy évtizedekkel ezelőtt téves okokból rögzült *Tsz-lakótelep* névadat szerepel, és ezt vette át a GoogleMaps is. A két adat azonosságát csak a különlegesen jó helyismerettel rendelkezők tudhatják. Számos helyen név vagy nevek helyett mindössze *Tanya*, *Tanyák* bejegyzés áll, jöllehet például Kardoskúton a komoly történelmi múlttal rendelkező, széles körben ismert *Pusztaközpont*-ot, Magyarbánhegyesen pedig a *Szociális otthon* több mint száz lakójának otthonát adó jelentős lakó- és egyéb gazdasági épületeit is takarja a névnek aligha mondható bejegyzés. Helyi elbeszélések szerint a KSH maga kért leegyszerűsített formájú, összevont adatközlési módot. A dolog konfliktust eredményez a Földrajzinév-tár szerkesztésében is, ugyanis a rendelet kimondja: 6. § (2) „...településrészneveket Magyarország Helységnévtára adatainak felhasználásával kell feltüntetni” – miközben a helyben megerősített névalak *Járáspuszta*, *Pusztaközpont* stb.

3.3. A központi címregiszterről és a címkezelésről szóló kormányrendelet (KormR3) országosan egységes címrendszer létrehozását irányozza elő, és részletesen leírja a címképzés szabályzatát. A tanyák kivételével valamennyi címadatnak tartalmaznia kell a közterület meghatározását, amely két részből áll: közterületnévből és a közterület jellegének megadásából. A rendelet 1. melléklete rögzíti is, mely közterületi jellegek alkalmazhatók címadatokban: *allé, alsó rakpart, alsó sor, bekötőút, dűlő, fasor, felső rakpart, felső sor, főtér, főút, gát, határ, határsor, határút, ipartelep, kert, kertsor, korzó, környék, körönd, körtér, körút, köz, lakópark, lakótelep, lejtő, lépcső, lépcsősor, liget, major, mélyút, negyed, oldal, országút, park, part, pincesor, puszta, rakpart, sétány, sikátor, sor, sugárút, szállás, szektor, szél, szer, sziget, szőlőhegy, tag, tanya, telep, tér, tető, udvar, út, utca, útja, üdülőpart, üdülősor, üdülőtelep, vár, várkert, város, villasor, völgy, zug*. A listát végigolvasva szembevetendő, hogy számos településrészi (*major, negyed, puszta, szállás, szer, telep, üdülőtelep, város* stb.), természetföldrajzi (*oldal, sziget, szőlőhegy, tető, völgy* stb.) és egyéb (*környék, szektor* stb.) jelleget is felsorol. Hogyan állt össze a lista? A jogszabály a végrehajtásban alapvetően támaszkodik az ingatlan-nyilvántartási adatokra, és az ott talált címadatokból szedték ki a jellegeket. De hogyan kerültek az adatok az ingatlan-nyilvántartásba? A földhivatali ügyintézők rögzítették őket, alapvetően az adásvételi szerződések alapján. Amennyiben az ügyintézők nem ismerték fel a címadatban egyes lakott helyek településrészi jellegét (ez nem is lehetett a feladatuk), vagy oly régen rögzítették az adatokat, hogy még nem is voltak letisztult földrajzinév-írási szabályok, a jellegre utaló földrajzi közneveket akadály nélkül írták külön szóban a rendszerbe. A kormányrendelet tehát nyelvi ellenőrzésen át nem esett, alacsony szintű bejegyzéseken alapuló adatállományra támaszkodott, és helytelen névhasználati módokat jogszabály formájában is megerősített. Ez azért okoz és fog még okozni számos problémát, mert a helyesírási szabályzat más és más írásmódot rendel a különböző névtípusokhoz (a településrészekhez a

² <http://static.panoramio.com/photos/large/114753377.jpg> (2016. 11. 18.)

néhány pontba foglalható kivételtől eltekintve egybeírást), míg a címregiszter elvárja, hogy a településrészi jellegek külön szóban legyenek bejegyezve. Ha tehát például egy utcák nélküli, halmazjellegű vagy szórtan települt, *Malompuszt*a vagy *Malomvölgy* nevű helyen lakó személy címe helyesen volt eddig bejegyezve, akkor a címregiszter feltöltése közben vagy kettészedik (*Malom puszt*a, *Malom völgy*), vagy kiegészítik például így: *Malompuszt*a út vagy *Malomvölgy dűlő*. Mindkét esetben jelentősen megváltozik helynévkincsünk rendszere, egységessége, és erősödik a helyesírási bizonytalanság.

A felsorolásban mindössze egy személyjeles alak található (*útja*), ez feleslegesen korlátozza a nem ritka, hasonló szerkesztésű *dűlője*, *kertje*, *parkja* stb. utótagú nevek használatát.

A központi címregiszter létrehozását szolgáló jogszabályváltozások során kiegészült a földrajzi nevek megállapításáról és nyilvántartásáról szóló kormányrendelet (jelenleg hatályos: KormR2) is, többek közt azokkal a passzusokkal, amelyekkel a közterületnevek összetéveszthetőségét kívánják kizárni (KormR3, 31. §). Az összetéveszthetőség eseteit a következő öt pontban határozták meg: „ha

- a) csak a birtokos eset jelének [!] meglétében vagy hiányában különböznek,
- b) csak ragozásban különböznek,
- c) ugyanannak a névnek egybe- és különírott formájú változatai,
- d) ugyanannak a szónak rövidített és teljes kiírású változatai[,] és másban nem különböznek,
- e) ugyanannak a szónak másféle írásmódú változatai[,] és másban nem különböznek.”

E szakasz nem a magyar viszonyok figyelembevételével készült. Különösen a ragozásbeli különbségre utaló b) pont árulkodik a külföldi minta adaptálásáról, hiszen a magyarban ilyen probléma nincs. Ellenben nagyon is élő gondot okoznak a keresztnévek, előnevek, cím-, rang- és titulusjelzők meglétéből vagy hiányából, a történelmi családnevek többféle írásmódjából, illetve a fogalmilag közeli közterületjellegek vegyes használatából fakadó keveredések. Így akadály nélkül alkalmazható lenne a *Széchenyi utca*, *Széchenyi út*, *Széchenyi István utca*, *Gróf Széchenyi István utca* és a többi variáció.

3.4. A természetvédelmi védettség kihirdetése jogszabályokban, jellemzően miniszteri rendelet formájában valósul meg, nevet rendelve valamennyi érintett területhez. A több száz vonatkozó rendelet jelentős része mutat bizonytalanságot, jellemzően helyesírási hibát, jöllehet a nevek alakjának meghatározását a kormányrendelet az FNB feladatkörébe helyezte. Az indokolatlan nagybetűzés és a tól–ig viszonyok jelölésére szolgáló nagy-kötőjel ismeretének csaknem teljes hiánya a legszembetűnőbb. A nagybetűk használatának elszaporodása az idegen nyelvi minták mellett az intézménynévként való felfogásra vezethető vissza a természetvédelmi terület besorolású egységeknél, amelyek pedig nem sorolhatók oda, szemben a nemzeti parkokkal és tájvédelmi körzetekkel. Néhány példa (a kurziválások tőlem származnak):

– A *Kiskunhalas-Fejétki Mocsár Természetvédelmi Terület*, a *Bácsalmási Gyapjas Gyűszűvirág Termőhelye Természetvédelmi Terület* létesítéséről és a *Péteri-tavi Madárrezervátum Természetvédelmi Terület* bővítéséről szóló 14/1992. (VI. 30.) KTM rendelet (helyesen: *Kiskunhalasi Fejétki-mocsár természetvédelmi terület*, *Bácsalmási gyapjas gyűszűvirág termőhelye természetvédelmi terület* és *Péteri-tavi madárrezervátum természetvédelmi terület*);

- A Bogyiszlói Orchideás Erdő Természetvédelmi Terület létesítéséről szóló 11/1992. (III. 25.) KTM rendelet (helyesen: *Bogyiszlói orchideás erdő természetvédelmi terület*);
 - A Csongrádi Kónyaszek Természetvédelmi Terület létesítéséről szóló 26/1998. (VII. 10.) KTM rendelet (helyesen: *Csongrádi Kónya-szek természetvédelmi terület*);
 - Az Edelényi Magyar Nőszirmos Természetvédelmi Terület létesítéséről szóló 8/2005. (III. 23.) KvVM rendelet (helyesen: *Edelényi magyar nőszirmos természetvédelmi terület*);
 - A Körös-Maros Nemzeti Park létesítéséről szóló 3/1997. (I. 8.) KTM rendelet (helyesen: *Körös–Maros Nemzeti Park*);
 - A Tiszatelek-Tiszaberceli-ártér természetvédelmi terület védettségének fenntartásáról szóló 80/2007. (X. 18.) KvVM rendelet (helyesen: *Tiszatelek–Tiszaberceli-ártér természetvédelmi terület*);
 - A Tápió-Hajta Vidéke Tájvédelmi Körzet létesítéséről szóló 19/1998. (VI. 25.) KTM rendelet (helyesen: *Tápió–Hajta Vidéke Tájvédelmi Körzet*).
- A természetvédelmi védettségről szóló jogszabályokban előforduló további téves névalakok a teljesség igénye nélkül:

2. táblázat: Hibás névalakok a természetvédelmi jogszabályokban

Jogszabályban	Helyesen
<i>Darvas tó</i>	<i>Darvas-tó</i>
<i>Fehérvíz</i>	<i>Fehér-víz</i>
<i>Földvári tó</i>	<i>Földvári-tó</i>
<i>Fóti Somlyó</i>	<i>Fóti-Somlyó</i>
<i>Fülöpszék</i>	<i>Fülöp-szek</i>
<i>Jakabhegy</i>	<i>Jakab-hegy</i>
<i>Kőlyuktető</i>	<i>Kőlyuk-tető</i>
<i>Körmendi-kastélypark</i>	<i>Körmendi kastélypark</i>
<i>Közép-Tiszai Tájvédelmi Körzet</i>	<i>Közép-tiszai Tájvédelmi Körzet</i>
<i>Mogyorósdomb</i>	<i>Mogyorós-domb</i>
<i>Pálvölgyi barlang</i>	<i>Pálvölgyi-barlang</i>
<i>Peregi Parkerdő</i>	<i>Peregi-parkerdő</i>
<i>Sár-álló</i>	<i>Sárálló</i>
<i>Sárosfői Halastavak</i>	<i>Sárosfői-halastavak</i>
<i>Sárvíz-völgye</i>	<i>Sárvíz völgye</i>
<i>Szatmár-Beregi Tájvédelmi Körzet</i>	<i>Szatmár-beregi Tájvédelmi Körzet</i>
<i>Tapolcai tavasbarlang</i>	<i>Tapolcai-tavasbarlang</i>
<i>Zádor-híd</i>	<i>Zádor híd</i>

A jogszabályi helyek egy-egy nem kellő körültekintéssel megformált alakját akár egy szűk szakmai környezetben ható névalaknak gondolhatnánk. Valójában azonban a legtöbb információs kiadványban, kihelyezett táblákon és az internetes térképi felületek többségén³ az itteni alakok élnek, ugyanis nemcsak a földrajzi névre, hanem a rendeletben szereplő teljes névalakra értik a hivatalos név kifejezést. Szerencsére találhatunk példákat a jogszabályi hely bátor felülírására is.⁴

³ <https://www.google.hu/maps/place/Csongr%C3%A1d/@46.7023772,19.9878325,12.75z/data>

3.5. A nemzeti vagyonról szóló törvény (Nvtv.) az 1. mellékletben felsorolja az állami tulajdonban lévő vizeket és vízi létesítményeket. A jegyzék nemcsak a feltűnően hanyag helyesírással hívja fel magára a figyelmet, hanem kérdésessé teszi (a lejjebb következő barlangnevekkel együtt), hogy minden esetben földrajzi nevekké van-e dolgozva, amikor egy bizonyos típusú földrajzi objektumot a felelősséget viselő szervezetten belül regisztrálnak. A vizek és barlangok nevét illetően az FNB-nek a jogköre a megállapítás. Vajon a nyilvántartás törvényi keretek közé kerülése nem megfelelő aktusa egyben a hivatalos névmegállapításnak is?

3. táblázat: Hibás víznevek a nemzeti vagyonról szóló törvényben

Jogszabályban	Helyesen
<i>Brandt-majori-csatorna</i>	<i>Brandtmajori-csatorna</i>
<i>Csorna-Foktői-csatorna</i>	<i>Csorna-Foktői-csatorna</i>
<i>Dinnyés-Kajtori-csatorna</i>	<i>Dinnyés-Kajtori-csatorna</i>
<i>Duna-Sióközi [ártéri öblözet]</i>	<i>Duna-Sió közti [ártéri öblözet]</i>
<i>Felső Cseregle szigeti mellékág</i>	<i>Felső-Cseregleszigeti-mellékág</i>
<i>Gyáli-I. főcsatorna</i>	<i>Gyáli I. főcsatorna</i>
<i>Gyáli-17. csatorna</i>	<i>Gyáli 17. csatorna</i>
<i>Gyula szigeti mellékág</i>	<i>Gyula-szigeti-mellékág</i>
<i>Halásztanyai-(XXI.)csatorna</i>	<i>Halásztanyai (XXI.) csatorna</i>
<i>Hosszúfok-Határér-Köleséri-főcsatorna</i>	<i>Hosszúfok-Határér-Köleséri-főcsatorna</i>
<i>Jászfényszaru [ártéri öblözet]</i>	<i>Jászfényszaru [ártéri öblözet]</i>
<i>Kadarcs-Karácsonyfoki-csatorna</i>	<i>Kadarcs-Karácsonyfoki-csatorna</i>
<i>Kompkötő szigeti mellékág</i>	<i>Kompkötő-szigeti-mellékág</i>
<i>Kvassay zsilip</i>	<i>Kvassay-zsilip</i>
<i>Ponton-híd szigeti mellékág</i>	<i>Pontonthíd-szigeti-mellékág</i>
<i>Sámson-Apátfalvi-Száraz-ér</i>	<i>Sámson-Apátfalvi-Száraz-ér</i>
<i>Sárosd-Seregélyesi-vízfolyás</i>	<i>Sárosd-Seregélyesi-vízfolyás</i>
<i>Sződ-Rákospatak</i>	<i>Sződrákosi-patak</i>
<i>Tisza tó</i>	<i>Tisza-tó</i>
<i>Vén Duna</i>	<i>Vén-Duna</i>

A Belügyminisztérium Vízügyi Főigazgatóságának honlapján⁵ ugyancsak gondozatlan a vizek jegyzéke; alapvetően a kötőjelezés okoz gondot; pl. *Babócsai Rinya* (helyesen: *Babócsai-Rinya*), *Felső Válicka* (h.: *Felső-Válicka*), *Foglár csatorna* (h.: *Foglár-csatorna*), *Geleji tározó* (h.: *Geleji-tározó*), *Hollózugi árapasztó* (h.: *Holló-zugi-árapasztó*), *Kerka patak* (h.: *Kerka-patak*), *Lápi mellék csatorna* (h.: *Lápi-mellékcatorna*), *Tatai Öregtő*

=!4m5!3m4!1s0x4743f0e1e4f0161b:0x400c4290c1e1470!8m2!3d46.7084264!4d20.1436061 (2016. 11. 08.); <http://anp.nemzetipark.gov.hu/edelenyi-magyar-noszirmos-termeszetvedelmi-terulet> (2016. 11. 12.)

⁴ https://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%A1pi%C3%B3%E2%80%93Hajta_Vid%C3%A9ke_T%C3%A1jv%C3%A9delmi_K%C3%B6rzet (2016. 11. 21.)

⁵ <https://www.vizugy.hu/>

(h.: *Tatai [Öreg]-tó*), *Zala-Somogyi határárok* (h.: *Zala-Somogyi-határárok*), *Zátonyi Dunaág* (h.: *Zátonyi-Duna-ág*).

Nemcsak az írásmód vonatkozásában találunk problémákat, hanem az egységes használat szempontjából is. Előfordul, hogy vízügyi tervezési munkákban más alakot találunk, mint a névtárakban, térképeken; pl. *Kati-ér* ~ *Derecskei-Kálló*.

3.6. Az Országos Barlangnyilvántartás a magyar állami természetvédelem hivatalos honlapján is megtalálható (OBny.). A helyesírás esetlegességén túl (*Áfonya-utcai-barlang*, *Andris-lyuka*, *Bemapó-sziklaeresz*, *Csehek-szakadéka*, *Kastély-alatti-kőfülke*, *Római-fürdő-barlangja* stb.) a bejegyzések névszerűsége sem mindig teljesül: *Damasa-szakadéki Csapda*, *Dömösi átkelés feletti-barlang*, *Margitliget köteles-fülke* stb.

Az elnevezések egy része erős kreativitást sugároz: *Éppenhogy-barlang*, *Dzsungel-nyelő*, *Rettenetes Fekete Szerzetes-barlangja*, *Nemússzukumeg-kőfülke*, *Húsvéti Nyuszi-barlang*, *Duplanullás-barlang* stb. A bejegyzések zöme mégis adminisztratív azonosító funkciót tölt be név helyett: *1. sz. hasadékbáráng*, *168-as zsomboly*, *Hór-völgyi 1. sz. báráng*, *Hór-völgyi 2. sz. báráng*, *1-100*, *1-111.*, *Jakab-hegyi Három-bárángocska C ürege*, *Király-kő bal alsó bárángja* stb.

Lehet, hogy nem kell minden üregerű képződményt minden szempontból helyesen formált földrajzi névvel ellátni. Viszont a név szerint való nyilvántartást ígérő ágazati honlap, illetve az, hogy a kormányrendelet a bárángok elnevezését az FNB hatáskörébe utalja, nincs összhangban egymással. Definíálható lenne, hogy mekkora és milyen tudományos és turisztikai jelentőségű objektum névére kellene formálisan jóváhagyást kérni.

4. Felelősség a nevek közvetítésében. Az állami szervezetek névadatok közvetítőiként, szolgáltatóiként is jelentős hatást gyakorolnak a nemzeti névkultúrára. A már említett központi címregiszter hamarosan feltöltődő rendszerének helynevei megjelennek majd a lakcímkártyákon, az ingatlan-nyilvántartásban és hamarosan valószínűleg a legtöbb geoinformációs alapú keresőrendszerben is.

A tudatos és felelős névhasználatra a következő példával is szeretném a figyelmet felhívni. Bevett gyakorlat, hogy egyszerűsítési, átláthatósági és helytakarékossági okokból – különösen felsorolás jellegű esetekben – nem tesszük ki azokat a földrajzi közneveket, amelyek egyébként részei a névnek, például a megyék esetében a *megye* szót. Csakhogy vannak esetek, amikor ez kötelező lenne. Az Európai Unió létrehozta a statisztikai célú területi egységek nomenklatúráját, benne a harmadik szinten megtalálhatók a magyar megyék is. Ugyanazon közigazgatási egységeknek a magyarországi neve *Pest megye*, *Heves megye*, *Bács-Kiskun megye* stb., uniós neve viszont csak *Pest*, *Heves*, *Bács-Kiskun* stb. (EÚStat.), és ebből már származtak problémák is: a *Közép-Magyarország* nevű, 2. szintű EU fejlesztési régió kettéválásakor a *Pest régió* névalakról szóltak a tárgyalási anyagok, jóllehet az tökéletesen egyező tartalmú volt a 3. szint *Pest* bejegyzésével. Egy jól és gondozottan feltöltött közigazgatási adatbázis megléte esetén ez nem fordulhatna elő.

5. A digitális világ jelentette kihívások. Érdemes elgondolkodni azon a kérdésen, hogy a szabályozás milyen mértékben alkalmazkodjon a digitális világ jelentette újabb kihívásokhoz. Az internetes térképeken, geoinformációs alkalmazásokon alapuló weboldalakon,

keresőrendszerekben az utóbbi időkben a megalapozatlan nevek feltüntetése igen komoly mértékben elharapózott. Ezek két nagy csoportra oszthatók:

a) alternatív geográfiai és/vagy történelmi szemléletet sugalló szándékos beavatkozások (pl. *Chişinău* > *Kisjenő*,⁶ *Břeclav* > *Leventevár*⁷);

b) automatikus adatkezelésen alapuló keveredések (pl. a romániai Ialomița megye székhelyének *Csanálos* alakban való feltüntetése azon az alapon, hogy a Nagykároly melletti Csanálosnak is *Urziceni* a román neve⁸), illetve névgenerálások (*Recskvasárnap*,⁹ *Leitersdorf im Raabtal* > *Rábakarmestere* és *Raabau* > *Rábaakadálymentes*¹⁰).

Nem is mindig lehet tudni, melyik esettel állunk szemben (pl. *Radkersburg* > *Kerékerősítővár*, *Gornja Radgona* > *Keréknépfel*¹¹). Egy Eger melletti olajfeldolgozó állomásra húzott *Egerszentmárton* felirat¹² például emberi beavatkozásból és adatkeveredésből is származhat. Az internetes térképek helyesírási viszonyaira és az ékezetes betűk esetenkénti eltűnésére itt csak annyiban térnék ki, hogy megemlítem: a kérdés nagyobb figyelmet érdemelne. (Internetes térképi hivatkozásaim ugyan a GoogleMaps oldalaira mutatnak, de ennek csak technikai oka van: ebben a rendszerben tudtam a kifogásolt nevek pontos helyére utaló linkeket kimásolni, más szolgáltatóknál csak a kezdőlapra tudtam volna kapcsolni. Viszont megállapítható, hogy a térképes alkalmazások – például az útvonaltervezők – többnyire a GoogleMaps felületét használják.)

A fenti problémahalmaz csak a saját gyűjtésemben százas nagyságrendű tételt eredményezett. A jellemzően a magánszférában keletkező alkalmazások számára valamiféle „hivatalos” bélyeggel ellátott névállomány előírása nemcsak szükségtelenül korlátozó, hanem kontraproduktív is lenne, viszont mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy egy szinten megjelenik a nemzeti érdek károsodásának a veszélye, mind kulturális-tudományos vonatkozásban (a helytelen névalakok tévképzeteket keltenek és erősítenek a társadalomban, elsősorban nyelvi, történelmi vonatkozásokban), mind gazdasági-technikai értelemben (pl. telekocsi-szolgáltatás *Kerékerősítővár* kiindulási ponttal). Csak remélhetjük, hogy ezek az adatok nem válnak hivatkozási alappá oktatási segédletekben, anyakönyvezésben stb.

E pontban olyan helyeket is érintettem, amelyek kívül esnek a magyar állam illetékességi területén, ellenben a tárgyalt esetek csak akkor jelennek meg, ha magyar nyelvbeállítást alkalmazunk, vagy eleve magyarországi doménről indítjuk a keresést, ezért – ha közvetve is – de felvethető az illetékesség kérdése.

6. Összegzés. Dolgozatomban nem volt lehetőségem kitérni valamennyi állami, igazgatási kötelekben földrajzi neveket használó, kezelő, nyilvántartó stb. intézmény gyakorlatára.

⁶ <https://www.google.hu/maps/place/Moldova/@46.7296053,26.5212426,7.75z/data=!4m5!3m4!1s0x40c97c3628b769a1:0x258119acdf53accb!8m2!3d47.411631!4d28.369885> (2016. 11. 21.)

⁷ <https://www.google.hu/maps/place/Leventev%C3%A1r,+Csehország/@48.762103,16.8762693,13821m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x476cd55b04ed3415:0x236b0045667b6705!8m2!3d48.75314!4d16.8825168> (2016. 11. 21.)

⁸ <https://www.google.hu/maps/@44.7432945,26.5287608,110488m/data=!3m1!1e3> (2016. 11. 12.)

⁹ <https://www.google.hu/maps/@47.9375429,20.1321377,14.79z> (2016. 11. 12.)

¹⁰ <https://www.google.hu/maps/@46.9505213,15.9339741,13z> (2016. 11. 12.)

¹¹ <https://www.google.hu/maps/@46.6870254,15.98517,3589m/data=!3m1!1e3> (2016. 11. 12.)

¹² <https://www.google.hu/maps/@47.8589573,20.3641783,1508m/data=!3m1!1e3> (2016. 11. 12.)

További vizsgálatokat igényelne olyan erős helynévi vonatkozással (is) bíró adatállományok tisztítása, mint például a műemlékek regisztere (Mab.), mely *Anna-falu* (Csákvár), *Ágota-híd* (Püspökladány), *Brezovay-Kastély* (Felsőzsolca), *Kismegyeház* (Sopron) jellegű adatokat tartalmaz. Ugyancsak külön figyelmet érdemelnek a közoktatásban, oktatási segédletekben megjelenő nevek, amelyek több tekintetben, például a nyugvópontra nem jutó tájbeosztási kérdésekben mutatnak esetlegességeket.

Nem gondolom, hogy a névhasználatban valamiféle központi akaratnak kellene megnyilvánulnia, hiszen igen színesek és változatosak a névhasználat szinterei, eltérőek a tudományos megközelítések és a térképi ábrázolás szempontjai. A névanyag megújulása szerves része az életünknek, e változás vizsgálata pedig névtudományunknak is. Viszont a nevek felületes kezelése, a szabadság elburjánzása nemcsak kulturális károkat okozhat, hanem visszaélésekre is alkalmat adhat.

A földrajzi nevek nívós és megalapozott használata iránti igény beépülése a közigazgatásba, mint láttuk, az élet számos területére kedvező hatással lenne. Szükség van egy olyan szemlélet és stratégia kialakítására a közigazgatásban is, mely felismeri a helyes névhasználatához fűződő érdekeket, s amelyben földrajzi neveink értéket jelentenek. A közigazgatás elősegíthetné a tudományok és más ágazatok szervezeteinek együttműködését, minősíthetné és hitelesíthetné a létező adatforrásokat, támogatást nyújthatna hiányzó földrajzi neves adatbázisok létrehozásához. A jogszabályi környezet majdnem adott, kisebb kiigazítások és a felelősségi körök újabb tisztázása után csak életet kellene lehelni belé.

Hivatkozott irodalom

- EUStat. = *EUROSTAT RAMON (Reference And Management Of Nomenclatures)*. http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=LST_CLS_DLD&StrNom=NUTS_2013L&StrLanguageCode=EN&StrLayoutCode=HIERARCHIC# (2016. 11. 18.)
- FNH. = FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FővKgy1 = 94/2012. (XII. 27.) Főv. Kgy. a közterület- és városrésznevek megállapításáról, azok jelöléséről, valamint a házszám-megállapítás szabályairól. <http://docplayer.hu/18328119-94-2012-xii-27-fov-kggy-rendelet.html> (2016. 11. 08.)
- FővKgy2 = A Fővárosi Közgyűlés 1992. [VII. 15.] 552. számú határozata. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FovarosKozlony_1992/?pg=386&layout=s (2016. 11. 21.)
- Hnt. 2003 = *A Magyar Köztársaság Helységnévtára*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Hnt. 2015 = *Magyarország helységnévtára*. http://www.ksh.hu/apps/hntr.egyeb?p_lang=HU&p_sablon=LETOLTES (2016. 11. 08.)
- JvJav. = Javaslat városrésznevekkel kapcsolatos döntés meghozatalára, valamint utcanevek védetté nyilvánítására. http://www.jozsefvaros.hu/tu_dokumentumok/2631_20120920_javaslat_varos-resz-elnevezesekkel_kapcsolatos_dontes.pdf (2016. 11. 08.)
- KormR1 = 303/2007. (XI. 14.) Korm. rendelet a magyarországi hivatalos földrajzi nevek megállapításáról és nyilvántartásáról. *Magyar Közlöny* 2007/183: 10679–10682.
- KormR2 = 303/2007. (XI. 14.) Korm. rendelet a magyarországi hivatalos földrajzi nevek megállapításáról és nyilvántartásáról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700303.KOR (2016. 11. 21.)

- KormR3 = 345/2014. (XII. 23.) Korm. rendelet a központi címregiszterről és a címkezelésről. *Magyar Közlöny* 2014/183: 25333–25341.
- LŐRINCZE LAJOS 1970. Névtudomány és államigazgatás. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. Névtudományi Konferencia, Budapest 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 325–337.
- Mab. = *Műemlék-adatbázis*. <http://www.muemlekem.hu/muemlek?lap=1&egylopon=20> (2016. 11. 21.)
- Manual 2006 = *Manual for the national standardization of geographical names*. United Nations, New York.
- Nvtv. = 2011. évi CXCVI. törvény a nemzeti vagyonról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100196.TV (2016. 11. 12.)
- OBny. = *Országos Barlangnyilvántartás*. <http://www.termeszetvedelem.hu/index.php?pg=caves> (2016. 11. 12.)
- PERGER IMRE 2013. A határon túli vasútállomások neve a vasúti utastájékoztatóban. *Névtani Értésítő* 35: 77–96.
- RÁDAY MIHÁLY szerk. 2003. *Budapest teljes utcanevlexikona*. Sprinter, Budapest.
- RÁDAY MIHÁLY szerk. 2013. *Budapesti utcanevek A–Z*. Corvina Kiadó, Budapest.

MIKESY GÁBOR

Földmérési és Távérzékelési Intézet

Térinformatikai Osztály

GÁBOR MIKESY, Geographical names in public administration

The paper reviews the areas in which public administration plays or should play a role in the formation, registration or the appropriate use of geographical names, mentioning the relevant legal environment. Illustrative name examples taken from the registers of the central areas or the outskirts of populated places (parts of settlements, addresses), national parks, rivers and caves show that the linguistic-orthographic or cultural aspects of establishing geographical names, or deciding the spelling of name forms – and because of which government regulations require the cooperation of an expert body in the name giving process – are not applicable in all cases. The author also discusses the spread of and dangers connect to the superficial use or abuse of geographical names in the digital world. The author emphasizes that the appropriate and standardized use of geographical names is, in fact, a common interest in many fields of life, and could also be effectively promoted by public administration.

Települések közti nyelvjárási és névföldrajzi hasonlósági viszonyok összevető elemzése Vas és Zala megyében

1. Bevezetés és célkitűzés. A nyelvi jelenségek táji differenciálódása már régi alaptételnek minősül a nyelvtudományban. Ezen alapul a nyelvi rendszerek dialektológiai megközelítése, valamint – mivel a helynevek is nyelvi jelek, s ebből fakadóan a rendszeresség és a területi differenciáltság is az egyik meghatározó jegyük – a névföldrajzi területek elkülöníthetősége is.

A magyar nyelvjárások kutatásának már a kezdetén megjelent a térbeli tagolódás és a különböző nyelvjárasterületek elkülönülésének, térképes ábrázolásának az igénye. BALASSA JÓZSEF a magyar nyelvjárások részletes jellemzését adó munkájában, elemzéseinek eredményeképpen létrehozta a magyar nyelvjárasterületek első felosztását. Hogy mennyire hangsúlyosan jelenik meg a térbeli felosztás mint a kutatómunka fő eredménye, azt egyértelműen jelzi, hogy nem elégedett meg annak vázlatos ábrázolásával, hanem a feladatot szakemberre, kora egyik legnevesebb térképészére, Kogutowicz Manóra bízta (1891). A Magyar dialektológia tankönyv külön fejezetben foglalkozik a nyelvjárasterületekkel és jellemzésükkel (JUHÁSZ 2001: 262–324); a felosztást JUHÁSZ DEZSŐnek a magyar nyelvjárási régiókról készített térképe szemlélteti (JUHÁSZ 2001: 460–461), a korábbi elemzésekre, szintézisekre, illetve A magyar nyelvjárások atlasza (a továbbiakban MNyA.) és A romániai magyar nyelvjárások atlasza térképeire alapozva.

A nyelvjárások felosztásának legkorábbi módszere nyelvjárási térképek elemzésén, jelenséghatárok megállapításán és az azokat jelző izoglosszák megrajzolásán alapul. Az egybeeső izoglosszák (izoglosszanyalábok) teszik lehetővé nyelvjárasterületek elhatárolását (KISS 2001: 72–74). A 20. század második felében fogalmazódott meg a nyelvtalaszokkal foglalkozó kutatók részéről az igény arra, hogy olyan módszereket dolgozzanak ki, amelyek az izoglosszák megrajzolásánál objektívebben teszik lehetővé nyelvjárási különbségeket (vagy hasonlóságokat) vizsgálatát és nyelvjáráshatárok megállapítását. A nyelvjárási különbségeket és hasonlóságokat matematikai módszerekkel vizsgáló terület a dialektometria; alapvető módszertanának kidolgozása, amely több száz (akár több ezer) nyelvjárási térkép kutatói csoportosításainak automatikus elemzésén alapul, HANS GOEBL salzburgi romanista nevéhez fűződik (GOEBL 2012). Az újabban leginkább alkalmazott dialektometriai eljárás már nem előzetes kutatói csoportosításon, hanem az adatokat automatikusan összevető algoritmus alkalmazásán alapul (NERBONNE et al. 1996). A dialektometriai kutatásokban számos statisztikai eljárást (klaszteranalízis, többdimenziós skálázás, faktoranalízis) alkalmaznak a nyelvi jelenségek különböző változatai által kialakított térbeli mintázatok feltárására és elemzésére (l. pl. HEERINGA 2004, GOEBL 2012, PICKL et al. 2014, GRIEVE 2016).

A nyelvföldrajzi vizsgálatok mellett a különböző tájak helynévkincsének rendszerszerűsége is elfogadott tételnek számít a névtani szakirodalomban (vö. ehhez a teljesség igénye nélkül HAJDÚ 1991; HOFFMANN 1993: 29, 64, 82–83, 85, 87; RÁCZ 1997: 126; HAJDÚ 1999; TÓTH V. 2001: 222). Ezt a fajta rendszerszerűséget semmiképpen sem

értelmezhetjük a magyar nyelvterület egészére nézve egységesnek, hanem csupán egy-egy táj névrendszeréről beszélhetünk; ezen alapszik a névföldrajzi területek elkülöníthetőségének a tétele is. Noha a névföldrajzi vizsgálatok egyre nagyobb teret kapnak a tulajdonnevekre vonatkozó ismereteink kibővítésében, ez a kutatási irány közel sem tekint vissza nagy múltra sem a helynevek, sem a személynevek területén.

Az ilyen irányultságú munkákban a helynevek kapcsán elsőként KÁLMÁN BÉLA nevét említhetjük, aki Helynévkutatás és szóföldrajz című tanulmányában (1967) a földrajzi köznevek egy jellegzetes csoportját, a vízrajzi köznevek elterjedését vizsgálta meg közép- és jelenkori névadatok alapján. Egy másik munka, KÁZMÉR MIKLÓS A falu a magyar helynevekben című monográfiája (1970) szintén a névföldrajzi kutatások fontos mérföldköve. Munkájában a névföldrajznak három irányát különíti el, melyek közül az önelvű névkutatást emeli ki fő kutatási irányként. A tájneveket alkotó földrajzi köznevek szóföldrajzi jellegzetességeit mutatta be JUHÁSZ DEZSŐ tájnév-monográfiájának egyik fejezetében (1988), s szintén bizonyos földrajzi köznevek elterjedtségét vizsgálta később KÁLNÁSI ÁRPÁD (1991), valamint VÖRÖS OTTÓ is (1999). E munkák mindegyike – ahogy az összefoglalóból is látszik – alapvetően szóföldrajzi szempontok alapján közelítette meg a névrendszerek területi eltéréseit.

A névföldrajzi vizsgálatok egy másik aspektusa, amikor bizonyos helynévi szerkezetek területi jellegzetességeit vizsgálják meg a kutatók. A teljesség igénye nélkül e munkák közé sorolható például HAJDÚ MIHÁLY egy tanulmánya a névutós helynevek területi különbségeiről (1999), J. SOLTÉSZ KATALIN a ritka alakszerkezeti típusba tartozó nevek között talált jellemző területi eltéréseket (1986, 1989), és itt említhető meg MEZŐ ANDRÁS munkája is a templomcímű alakult településnevek területi megoszlásával kapcsolatban (1996). A névföldrajzi vizsgálatok névszerkezeti modellekre koncentráló irányának egyik fontos tanulmánya TÓTH VALÉRIA nevéhez köthető (2002): munkájában három nagyobb összefüggő terület Árpád-kori helynévanyagát vizsgálta meg. Figyelmét csupán a lexikális-morfológiai struktúrákra fókuszálva bizonyította a három terület eltérő névadási mintáit, s vetette fel óvatosan a névjárások esetleges létét (e gondolathoz l. még HOFFMANN 1993: 29, magához a névföldrajz tudománytörténetéhez l. részletesebben HOFFMANN 2003: 205–211). Mostani munkánkban ez utóbbi irányt követve a helynevekben fellelhető funkcionális-szemantikai, valamint lexikális-morfológiai kategóriákat alapul véve elemeztük a Vas és Zala megyei helynévrendszereket. Az így kapott, névrendszerekre jellemző mintákat vetettük össze a matematikai statisztika segítségével.

Ezenfelül egy másik aspektusból is össze kívántuk vetni a kapott eredményeinket. A nyelvjárások statisztikai alapú elhatárolása – láthattuk – már igen bő szakirodalmi hálózattal rendelkezik, a névföldrajzi területek módszeres, matematikai alapú elkülönítése azonban még meglehetősen új keletű vizsgálati területnek minősül. Minthogy azonban a nyelvjárások dialektometriai megközelítése több ponton hasonlóságot mutat a helynévrendszerek területi elkülönítésének ilyen jellegű módszerével, a két metódus eredményei ebből a fajta egyezésből adódóan összevethetők. Munkánk célja tehát annak a kérdésnek a vizsgálata volt, hogy a két megye, Vas és Zala területén található nyelv- és névföldrajzi területek mennyiben korrelálnak egymással, azaz a dialektometria és a névföldrajz eredményei milyen mértékben mérhetők össze.

A nyelvjárási adatok és a helynévszerkezetek területi hasonlósági viszonyaihoz hasonlóan természetesen vizsgálhatók más olyan tényezők is, amelyeknek jellemző vonása a térbeliség (így például a genetikai jellemzők vagy a vezetéknévek), és ezen közös

tulajdonságuk mentén az általuk megrajzolt térbeli mintázatok is összevethetők (MANNI et al. 2006). Ezen a vonalon haladva adódik az összevetés lehetősége a nyelvjárások és a helynévrendszerek hasonlósági viszonyai között is. Mivel mindkét elemzés jellemző térbeli elrendeződést mutat, összefüggésben a földrajzi távolsággal, ráadásul mind a nyelvjárási adatok, mind a helynévrendszerek erősen kötődnek az azokat használó közösséghez, kutatásunk alapvető hipotézise az volt, hogy vannak összefüggések a nyelvjárási és a helynévszerkezeti hasonlósági viszonyok között.

2. Módszertani áttekintés

2.1. A dialektometria főbb jellemzői. A dialektometria (nyelvjárásmérés) célja a települések közti nyelvi hasonlósági viszonyok feltárása valamilyen nyelvi korpusz (jellemzően nyelvjárási atlasz) adatai alapján. Több száz térképlap adatait hasonlítjuk így össze páronként, az adatpárok hasonlósági értékeit pedig minden egyes kutatópontpár esetében átlagoljuk. Így megtudjuk, hogy egy kutatópont minden más kutatóponttal rendre átlagosan milyen mértékű hasonlóságot mutat. Az adatok összevetésének eredménye egy hasonlósági mátrix, amely alapján meg tudhatjuk, milyen mértékben mutatnak egymással nyelvi hasonlóságot az elemzett adattár(ak) kutatópontjai. Így bármelyik kutatópontról megállapíthatjuk, hogy adatai átlagosan mely kutatópontok adataival mutatnak nagyobb és melyekkel kisebb hasonlóságot. (Saját magával – értelemszerűen – minden kutatópont 100%-os hasonlóságot mutat.) A mátrixot grafikusán megjelenítve olyan térkép hozható létre, amely egy színskála mentén megmutatja, hogy egy kiválasztott kutatópont mely kutatópontokkal mutat nagyobb, melyekkel kisebb hasonlóságot. A módszer eredeti formájának kidolgozója HANS GOEBL, aki az adatok előzetes, manuális csoportosításával létrehozott munkatérképek alapján elemzett nyelvjárásközi hasonlósági viszonyokat, elsőként a francia dialektusok területi összefüggéseinek feltárására (a módszerről bővebben l. GOEBL 2012).

Az adatok csoportosításának munkafolyamata rendkívül időigényes; ez lehet a magyarázat arra, hogy GOEBL módszere nem lett általánosan használatos a dialektológusok körében. Újabban azonban a betűsorok automatikus elemzésével percek alatt vethetjük össze akár több száz térképlap adatait. Az egyik ilyen, a közelmúlt kutatásaiban legnépszerűbb módszer alkalmazása a dialektometriában a groningeni egyetem kutatóinak, elsősorban JOHN NERBONNE-nak és WILBERT HEERINGÁnak a nevéhez fűződik. Ezzel a módszerrel Levenshtein algoritmusát használva vetjük össze a nyelvjárási adatokat, így nem szubjektív döntések, csoportosítások, hanem egy matematikai eljárás segítségével hozva létre a kutatópontok közti nyelvi hasonlóság mértékét megmutató mátrixot (NERBONNE et al 1996; HEERINGA – NERBONNE 2001, 2013).

Az automatikus elemzés előfeltétele, hogy legyenek megfelelően rögzített nyelvjárási adattáraink. Az alább bemutatott térképes dialektometriai kimutatások is a groningeni alapul vevő módszerrel, vagyis Levenshtein algoritmusának használatával készültek. Az algoritmus két, fonetikusan lejegyzett és betűláncnak felfogott adat egymáshoz viszonyított távolságát méri, figyelembe véve, hogyan lehet legkönnyebben (legkevesebb lépéssel, legkisebb transzformációs „költséggel”) „átforogni” az egyik betűláncot a másikba (azaz a köztük lévő különbség mértékét fejezi ki számszerűsített formában). Ezzel a módszerrel – térképlaponként haladva – páronként összevetjük egymással egy nyelvátlasz kutatópontjainak az adatait, mindig megállapítva a két adat közötti hasonlóságot

(illetve különbség) mértékét, akár több száz kutatópont és térképlap esetében. Az összevetések számszerűsített végeredménye (akárcsak a GOEBL-féle salzburgi módszer esetében) egy hasonlósági mátrix, amely megmutatja, átlagosan milyen arányban mutatnak egyezést egymással az egyes kutatópontok adatai.

A Levenshtein-algoritmus használatán alapuló dialektometria elsősorban fonetikai különbségek kimutatására használatos. Azt mutatja meg tehát, milyen mértékben hasonlítanak (térnek el egymástól) az egyes nyelvjárások fonetikailag. Akkor azonban, ha az adatainkból automatikusan információt vonunk el, létrehozhatjuk az adatok reprezentációjának olyan szintjeit, amelyeken már nem érvényesülnek a fonetikai különbségek. Ha szélsőségesen leegyszerűsítjük a lejegyzést, tehát megfosztjuk a legtöbb fonetikai információtól, csak a legelemibb különbségeket tartva meg, akkor a hangtanilag kisebb eltéréseket mutató adataink egybeesnek, a nagyobb (jellemzően lexikai) különbségek viszont megmaradnak. A *denevér* különböző hangtani változatai például a lejegyzés egyszerűsítésével azonossá válnak, s így a hasonlóságuk mértéke 100% lesz, a *denevér* és a *szárnyasegér* viszont radikális egyszerűsítés után is jelentős mértékben különbözni fog (vö. 1. ábra). A fentiek értelmében a lejegyzést manipulálva, az adatok előzetes (manuális) csoportosítása nélkül végezhetünk lexikai jellegű dialektometriai összevetéseket a Levenshtein-algoritmus használatával (VARGHA 2015).

1. ábra: Az adatok automatikus összevetése az eredeti, finom fonetikai lejegyzés és annak egyszerűsítése esetén

denev <i>í</i> ér	szárnyoseg <i>í</i> ér	
·d·e·n·e·v·i·ë·r·	·sz·â·r·ny·o·s·e·g·i·ë·r·	50%
·d·e·n·e·v·e·r·	·zs·a·l·n·a·zs·a·g·a·l·	50%
denev <i>é</i> ér	denev <i>é</i> ér	
·d·e·n·e·v·i·ë·r·	·d·e·n·e·v·é·r·	58,4%
·d·a·n·a·v·a·l·	·d·a·n·a·v·a·l·	100%

1. táblázat: Vas és Zala megye néhány településének „fonetikai” hasonlósági mátrixa az MNyA. adatai alapján (a hasonlóság mértéke %-ban van megadva)

	Csőnge	Kemenespálfa	Egyházasköröc	Ságod	Padár	Bődeháza
Csőnge	100,0	89,6	89,3	82,3	80,2	69,6
Kemenespálfa	89,6	100,0	89,1	82,1	82,5	69,9
Egyházasköröc	89,3	89,1	100,0	85,5	84,1	72,0
Ságod	82,3	82,1	85,5	100,0	86,3	73,8
Padár	80,2	82,5	84,1	86,3	100,0	74,4
Bődeháza	69,6	69,9	72,0	73,8	74,4	100,0

2. táblázat: Vas és Zala megye néhány településének „lexikai” hasonlósági mátrixa az MNyA. adatai alapján (a hasonlóság mértéke %-ban van megadva)

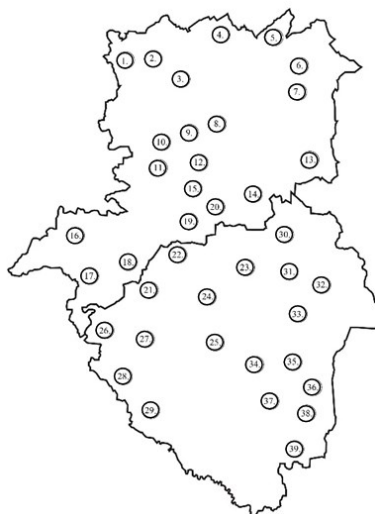
	Csőnge	Kemenespálfa	Egyházaskörölc	Ságod	Padár	Bödeháza
Csőnge	100,0	98,1	97,5	96,7	96,5	94,4
Kemenespálfa	98,1	100,0	97,2	96,6	97,1	94,5
Egyházaskörölc	97,5	97,2	100,0	97,2	97,3	95,1
Ságod	96,7	96,6	97,2	100,0	98,0	95,9
Padár	96,5	97,1	97,3	98,0	100,0	95,4
Bödeháza	94,4	94,5	95,1	95,9	95,4	100,0

Különböző finomságú lejegyzésekre alapozva az elemzést két külön hasonlósági mátrixot hozhatunk létre. Az 1. és a 2. táblázat a kutatópontok közti nyelvi hasonlóság mértékét szemlélteti „fonetikai” és „lexikai” elemzés esetén, hat kiválasztott kutatópont esetében. Az MNyA. adatainak dialektometriai elemzése a Bihalbocs magyar dialektológiai szoftverrel készült (<http://www.bihalbocs.hu>). (A módszer kidolgozására és első alkalmazására informatizált magyar dialektológiai adattárakon l. VARGHA–VÉKÁS 2009.)

2.2. Helynévrendszerek metrikus elemzése. A dialektometria és a helynévföldrajzi területek statisztikai alapú elemzési módszere – mint ahogy arra a korábbiakban utaltunk – nagyfokú hasonlóságokat mutat, ebből következően pedig nem alaptalan az a feltevés sem, hogy a segítségükkel kimutatott eredmények összevethetők.

2. ábra: A korpuszba emelt Vas és Zala megyei települések

1. Velem
2. Nemescső
3. Acsád
4. Sajtoskál
5. Csánig
6. Csőnge
7. Tokorcs
8. Megyehíd
9. Tanakajd
10. Balogunyom
11. Egyházaskörölc
12. Gyanógeregye
13. Kemenespálfa
14. Csehimindszent
15. Nagymákfa
16. Rábagyarmat
17. Szalafő
18. Viszák
19. Sárfimizdó
20. Andrásfa

21. Csőde
22. Zalaháshágy
23. Ságod
24. Babosdöbréte
25. Zalatárnok
26. Szentgyörgyvölgy
27. Kerkabarábas
28. Bödeháza
29. Kerkateskánd
30. Pakod
31. Padár
32. Zalacsány
33. Szentpéterúr
34. Hahót
35. Egeraracs
36. Balatonmagyaród
37. Gelsesziget
38. Galambok
39. Pat

Egy ilyen komparatív analízishez elsőként elengedhetetlen, hogy azonos kutatópont-hálózattal dolgozzunk a dialektometriai és helynévföldrajzi elemzések során. Ehhez a

vizsgálathoz Vas és Zala megye kifejezetten jó alapot szolgáltat, hiszen névtani tekintetben a Vas megye földrajzi nevei (BALOGH–VÉGH 1982), valamint a Zala megye földrajzi nevei (PAPP–VÉGH 1964) című névadattárakban a két megye teljes helynévanyagát feldolgozták, így az könnyedén igazítható az MNyA. kutatópontjaihoz. Ahogy a dialektológiai, úgy a helynévtani elemzéshez is 39 település névanyagát emeltük be tehát az MNyA. településhálózatahoz igazodva (l. 2. ábra).

3. táblázat: A birtoklás kifejezése két mintatelepülésen

	Szerkezet	Példa	Padár	Babosdöbréte
Egyrészes helynév	személyt jelölő közszó	<i>Vitéz, Urasági</i>	0,000	0,000
	személynév	<i>Kis János, Péterics</i>	0,000	0,000
Kétrészes helynév	személyt jelölő közszó, földrajzi köznév vagy helynév	<i>Jegyző-tábla, Zsidó-rét</i>	0,097	0,082
	személyt jelölő közszó + melléknévképző, földrajzi köznév vagy helynév	<i>Uradalmi-mező, Urasági-rét</i>	0,000	0,014
	személyt jelölő közszó, földrajzi köznév vagy helynév + birtokos személyjel	<i>Zsellérek Marcalja, Kisasszonyok egrese</i>	0,000	0,000
	személynév, földrajzi köznév vagy helynév	<i>Miklós-Bekeny, Anna-major</i>	0,081	0,123
	személynév, földrajzi köznév vagy helynév + birtokos személyjel	<i>Klári malma, Antal uraság földje</i>	0,000	0,000
	melléknév, földrajzi köznév vagy helynév	<i>Közös-erdő</i>	0,000	0,000

Noha véleményünk szerint a helynévrendszereket feltáró és összevető munkához inkább egy reprezentatív mintavétel alkalmas, amely hűen tükrözi a vizsgált területet, illetve annak névanyagát, a fent vázolt, a helynévi vizsgálatok kutatópont-hálózatát az MNyA.-ban szereplő településekhez igazító módszerrel azonban a névrendszertani elemzéseknel fel kellett adni a reprezentatív mintavételi eljárást. Így vállalnunk kellett azt a kockázatot is, hogy emiatt a névföldrajzi térképlapok esetlegesen sérülnek.

A következőkben egy egységes elemzési keret használata is szükséges, amelyre tökéletes alapot szolgáltat a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell (1993). A települések névanyagát külön-külön, településenként érdemes elvégeznünk, majd funkcionális-szemantikai, valamint lexikális-morfológiai alapú gyakorisági sorokba rendezzük az eredményeinket. A gyakorisági sorok tehát a lehetséges helynévszerkezeti

kategóriákat tartalmazzák településenként. Ebből mutat mintát a birtokos szerkezetekre koncentráló 3. táblázat.

A birtoklás kifejezése változatos helynévi szerkezetekben fejeződhet ki. Az egyrészes helyneveken belül személyt jelölő köznévvvel (*Vitéz*), melléknévvvel (*Urasági*), személynévvvel, azon belül is többbelemű személynévi (*Kis János*), keresztnévi (*Piroska*), családnévi (*Péterics*), valamint ragadványnévi (*Bot Gyurka*) alapú helymegjelölések is vannak. A kétrészes helynévstruktúrák esetén beszélhetünk földrajzi köznévi, illetve helynévi utótagú elnevezésekről (az előbbire példa a *Nagy András-erdő*, az utóbbira a *Zsellérek Marcalja*). A kétrészes helynevek előtagi része lehet népnév (*Zsidó-rét*), foglalkozást, címet jelölő szó (*Jegyző-tábla*), elvont birtokost kifejező főnév (*Falu-rét*), melléknév (*Közös-legelő*, *Uradalmi-mező*), többbelemű személynév (*Nagy András-erdő*), családnév (*Spiccer-föld*), keresztnév (*Anna-major*), ragadványnév (*Banyó-gyep*) stb. Mindezeket a szerkezeteket tovább bővíthetjük, ha figyelembe vesszük az egyrészes nevek toldalékoltságát (általában *-é* birtokjellel történik, pl. *Jegyzőé*), a kétrészes mikrotoponimáknál pedig az előtag és az utótag képzettségét. Előtagon általában az *-i* melléknévképzőt (*Urasági-föld*), utótagon többnyire az *-a/-e ~ -ja/-je* birtokos személyjelet adathatjuk (*Zsellérek Marcalja*). Az imént felsorolt struktúrák mindegyikének a számbavétele és gyakorisági sorba foglalása azonban eredményeinket nagyon elaprózná, ezért érdemes nagyobb, összefoglaló kategóriákban gondolkodni, melyeket a 3. táblázatban mutattunk be. Ezeknek a szerkezeteknek a száma tehát bővíthető, de akár szűkíthető is. Könnyen belátható, hogy reprezentatív, az egész magyar névrendszerre igaznak mondható gyakorisági sor elkészítésére majd csak akkor lesz lehetőségünk, ha módszeresen feltárjuk az egyes funkciókban szereplő összes helynévszerkezetet. Mindaddig, amíg ez nem történik meg, csupán relatív, az adott területre jellemző névmintákkal dolgozhatunk.

Az összes helynévi szerkezet számbavételének segítségével létrehozunk egy mátrixot,¹ amely 0–1-ig tartó értéket felvéve mutatja meg két település hasonlóságát. Ehhez szemléltető példaként Padár, Bödeháza, Ságod hasonlósági értékeit láthatjuk Zala megyéből, valamint Kemenespálfa, Egyházásrádóc és Csönge adatait Vas megyéből (l. 4. táblázat).

4. táblázat: Vas és Zala megye néhány településének hasonlósági mátrixa

	Padár	Bödeháza	Ságod	Kemenespálfa	Egyházásrádóc	Csőnge
Padár	1,0	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4
Bödeháza	0,6	1,0	0,6	0,4	0,3	0,3
Ságod	0,5	0,6	1,0	0,4	0,4	0,4
Kemenespálfa	0,4	0,4	0,4	1,0	0,5	0,6
Egyházásrádóc	0,4	0,3	0,4	0,5	1,0	0,6
Csőnge	0,4	0,3	0,4	0,6	0,6	1,0

A mátrixból kitűnik, hogy a zalai települések egymással összevetve magasabb hasonlósági értékkel jellemezhetők (0,5–0,6), míg ugyanezek a vasi községek névmintájával összevetve már alacsonyabb értéket mutatnak (0,3–0,4). Minthogy ugyanezt a Vas megyei

¹ Több lehetőség is rendelkezésünkre áll; a tanulmányban a névszerkezeti típusokra koncentrálna a BRAY–CURTIS-féle módszert (1957) használtuk.

településekre is igaznak mondhatjuk, jogos lehet a feltevés, hogy névtani tekintetben a két megye névhasználati, névadási szokásai különbséget mutatnak.

A mátrix eredményeit térképre is vetíthetjük. Az így létrejött településenkénti összevető ábrák sok hasonlóságot mutatnak egymással, azonban nem feltétlenül mutatnak teljesen egységes képet. Ennek a problémának a megoldására alkalmazzák a statisztikában a klaszteranalízist, amelynek dimenziócsökkentő sajátossága révén a mátrix során kapott eredmények egyetlen térképlapon ábrázolhatók (a fent vázolt módszerről részletesebben l. DITRÓI 2015a, 2015b, 2015c).

2.3. A nyelvjárási és névrendszerbeli hasonlósági viszonyok összevetése. A nyelvjárási adatokban és a helynévrendszerekben megmutatkozó, kutatópontok közti hasonlóságok összevetésére kétféle elemzést is végeztünk. Egyrészt Mantel-tesztek segítségével összevetettük a három mátrixot, így kiszámítottuk a köztük lévő korreláció mértékét. Nem elégedtünk meg azonban a mátrixok közti általános összefüggések vizsgálatával, hanem minden egyes kutatópont esetében megnéztük a Pearson-korreláció mértékét, és ezeket az értékeket térképre is vetítettük. Azon kutatópontok esetében, amelyeken a dialektológiai és a helynévtani elemzés erősebb korrelációt mutatott, egyedi térképeket is készítettünk az adott kutatópontok helynévtani, illetve dialektológiai hasonlósági viszonyairól. A mátrixok közti korrelációs elemzéseket az R statisztikai programmal végeztük.

A három mátrixon klaszteranalízist is végeztünk a Gabmap² online dialektometriai elemző programmal. A klaszteranalízis lényege, hogy oly módon hozunk létre csoportokat, hogy az egy egységbe kerülő elemek (esetünkben kutatópontok) minél inkább hasonlítsanak egymásra, és minél inkább különbözzenek a más típusba sorolt elemektől. A program által felkínált lehetőségek közül a dialektológiában leggyakrabban alkalmazott Ward-féle eljárást választottuk, amely úgy vonja össze egymással a klasztereket, hogy a lehető legkisebb legyen a szórásnégyzet növekedése a létrejövő új klaszteren belül. Ezzel az eljárással viszonylag hasonló elemszámú csoportok jönnek létre, a felosztás más klaszterezési módszerekhez képest inkább mutat hasonlóságot a korábbi, kvalitatív elemzéseken alapuló területi felosztásokkal (PROKIC–NERBONNE 2008).

3. A vizsgálat eredményei

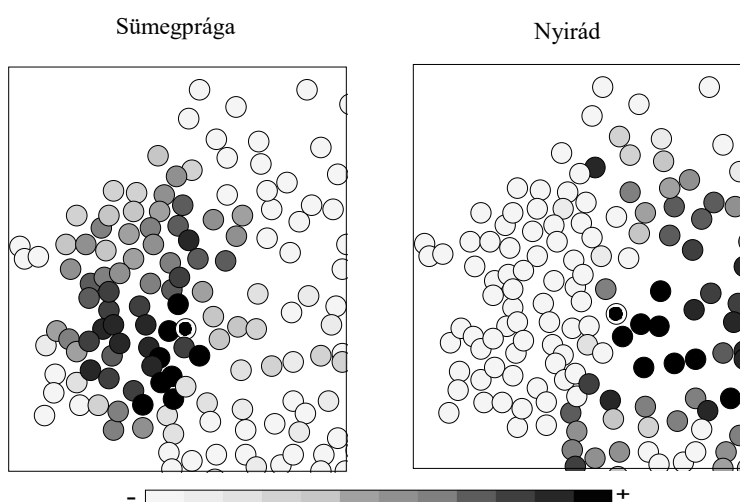
3.1. Az MNyA. nyugat-dunántúli kutatópontjainak dialektometriai elemzése.

A kutatásunkban vizsgált 39 település a nyelvterület nyugati részén helyezkedik el, a hagyományos felosztás szerint a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió része. A Bihalbocsbán létrehozott interaktív dialektometriai térképen általában jól elkülöníthetők egymástól a nyugati és a Dunántúl keletebbi részeihez tartozó kutatópontok (l. pl. a 3. ábrán Sümegprága és Nyirád dialektometriai térképét). Mindössze öt (Sümegprága és Nyirád dialektometriai térképén is közepesen szürke) kutatópont van (Somlóvásárhely, Kajárpéc,

² A Gabmap ingyenesen hozzáférhető, online dialektometriai elemző. A primer nyelvjárási adatok páronkénti összevetése és a köztük lévő nyelvi távolság kiszámítása mellett több statisztikai összevető módszert is kínál az adatok közti hasonlósági viszonyok, a kutatópontok által meghatározott területi egységek elemzésére és térképezésére. (A program a <http://www.gabmap.nl/> oldalon érhető el, kialakításáról bővebben l. NERBONNE et al. 2011.)

Vanyola, Rezi, Nagykanizsa), amelyek bár inkább nyugatinak minősíthetők, keletebbi kutatópontokkal is mutatnak nagyobb mértékű hasonlóságot, tehát más nyugati kutatópontokhoz képest nem különülnek el élesen a Dunántúl többi részétől.

3. ábra: Sümegprága és Nyirád dialektometriai térképe; fonetikai mátrix³

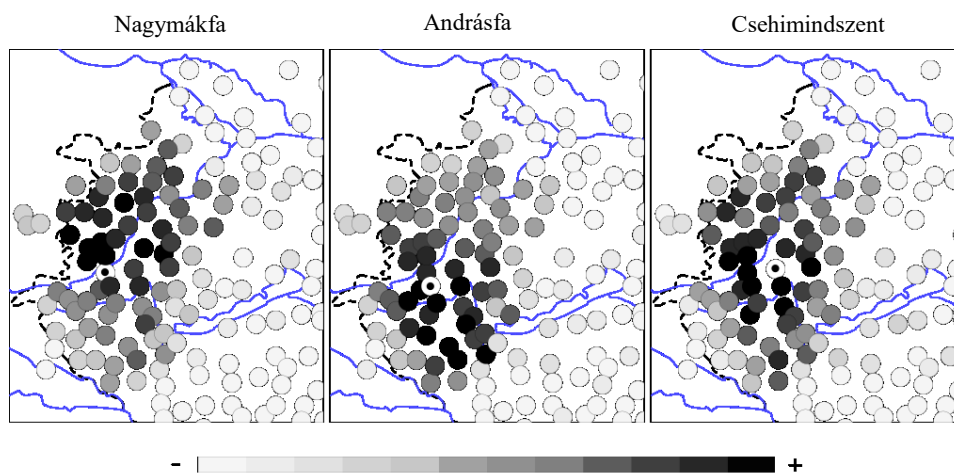

A Nyugat-Dunántúlon belül elkülöníthető egymástól az északi és a déli rész is, Vas és Zala között, de nem teljesen a megyehatár mentén. A Vas megyei Nagymákfa például inkább az északi kutatópontokkal, míg a szintén Vas megyei, de már a Zala folyó déli partján fekvő Andrásfa inkább a déli kutatópontokkal mutat nagyobb nyelvi hasonlóságot (vö. 4. ábra). A két kutatóponttól keletre fekvő Csehimindszent (vö. 4. ábra) nem sorolható egyértelműen egyik területhez sem, ettől a kutatóponttól északra és délre azonban világos a kutatópontok hovatartozása.

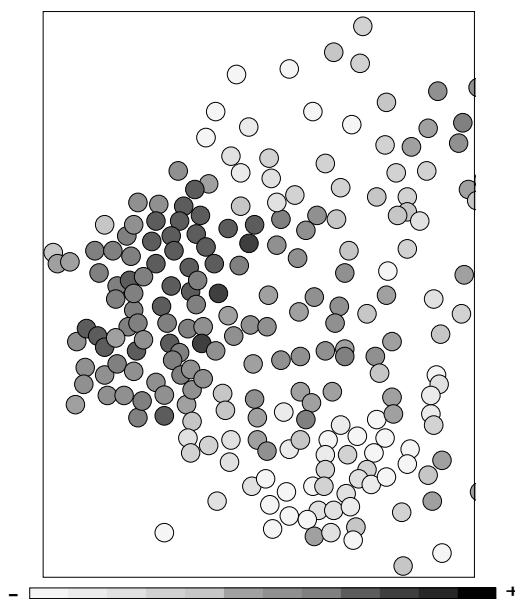
Írásunkban a névtani elemzés eredményét nem csupán a finom fonetikai lejegyzés alapján készített mátrixszal vetjük össze, hanem a lejegyzés nagyfokú egyszerűsítésével létrehozott, a kutatópontok közti lexikai különbségeket tükröző mátrixszal is (l. 2.1.). A két mátrix közti korreláció mértékét kutatópontonként szemléltetve (vö. 5. ábra) jól látszik, hogy a nyugati kutatópontok esetében a fonetikai és a lexikai elemzés eredménye igen hasonló: nincs számottevő különbség a két elemzési szint között, sőt a Rába mentén különösen erősnek mutatkozik az együttjárás. A Dunántúl más részein még a Balaton körül és néhány somogyi település esetében látunk hasonló mértékű korrelációt.

³ A kijelölt kutatópontokat a kutatópont közepén elhelyezett kis fekete kör jelzi. A kijelölt településsel legnagyobb mértékű nyelvi hasonlóságot mutató 8 kutatópont feketében látszik, a többi kutatópont színe a nyelvi távolság függvényében alakul, a szürke árnyalatain keresztül 8 kutatópontonként távolodva, egészen a halványszürkéig.

4. ábra: Nagymákfa, Andrásfa és Csehimindszent dialektometriai térképe; fonetikai mátrix⁴

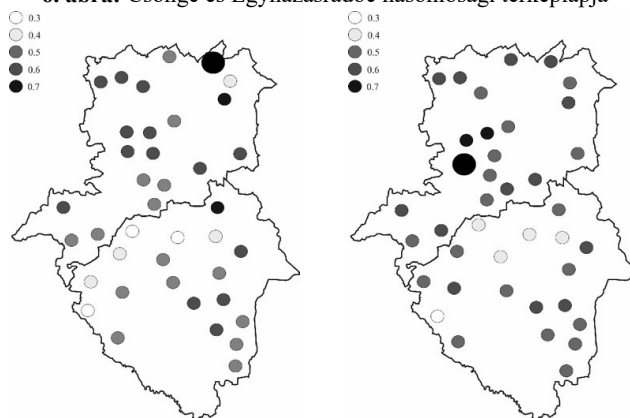

5. ábra: A fonetikai és a lexikai hasonlóság közti korreláció mértéke a Dunántúlon⁵

⁴ Vö. 3. lábjegyzet.

⁵ A maximális, illetve ahhoz közeli egyezést a fekete, az ennél kisebb mértékű együttjárást a szürke árnyalatai jelzik, a színskála szerint. A korreláció mértéke (r), osztásköz = 0,025.

6. ábra: Csönge és Egyházasrádóc hasonlósági térképlapja**7. ábra:** Padár, Bödeháza, Ságod és Babosdöbréte hasonlósági térképlapja

3.2. Az MNyA. nyugat-dunántúli kutatópontjainak névföldrajzi elemzése. A hasonlósági mátrix alapján kapott eredmények tükrében megállapíthatjuk, hogy a két megye névtani tekintetben igen hasonló (a vizsgált települések többségében 0,5–0,7 hasonlósági értéket kaptunk az elemzések során), a Zala folyó vonalánál azonban megfigyelhető egyfajta gát az egyes helynévstruktúrák terjedésében (l. 6. ábra).

Csőnge és Egyházasrádóc térképlapjain látható, hogy a Zala folyó északi folyásának mentén 0,3, illetve 0,4-es hasonlósági rátával számolhatunk, amit névtani tekintetben különbségként értékelhetünk a többi településsel szemben. Ezt a kijelentést a legtöbb Zala és Vas megyei település névadási mintájára igaznak vélhetjük, egy-két település esetében azonban a két megye névadási mintája nagyfokú eltéréseket mutat. Példaként említhetjük Padár, Bödeháza, Ságod és Babosdöbréte névrendszerét Zala megyéből (l. ehhez a 7. ábrát), de Kemenespálfa hasonló oppozíciót mutat Vas megyéből (térképen nem közöltük).

A fenti térképlapokon is jól látható, hogy a Zala megyei települések a zalai névanyaggal mutatnak nagyobb fokú hasonlóságot, a Vas megyei települések névmintájától pedig markánsabban elkülönülnek. Érdekesség továbbá, hogy ezek a települések rendre a Zala (Padár, Ságod, Babosdöbréte), valamint a Kerka folyók környékén (Bödeháza) helyezkednek el, azaz éppen azon a vonalon, melyet korábban (l. 6. ábra) egyfajta névföldrajzi gátként regisztrálhattunk.

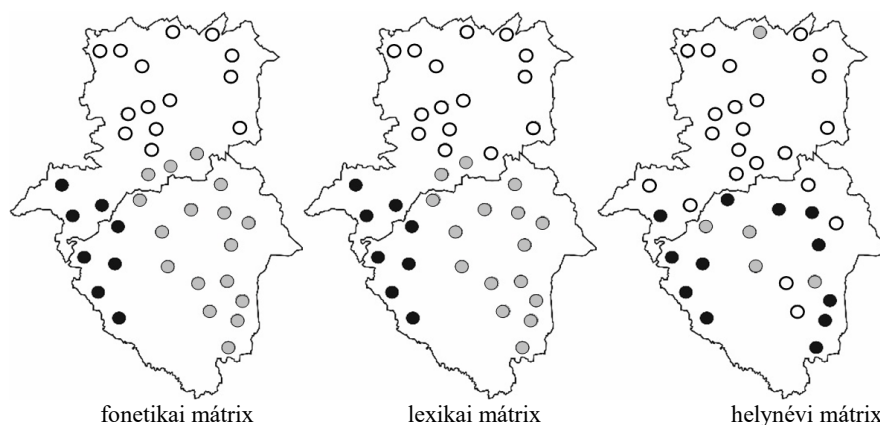
3.3. A névtani és a dialektometriai elemzések összevetése. A Gabmap lehetőséget ad a felhasználónak arra, hogy a hasonlósági mátrixokon statisztikai elemzéseket végezzen, és azok eredményét térképre vetítse. Az egyik ilyen lehetséges eljárás, amely a terület automatikus felosztására szolgál, a Ward-féle klaszteranalízis (vö. 2.3.). A kutatópontjainkat három csoportba sorolva mindhárom mátrix esetében az északi kutatópontok mutatnak egymással nagyobb hasonlóságot, de a névtani mátrix nem osztható fel olyan világosan területekre, mint a fonetikai és a lexikai (l. 8. ábra). Ennek ellenére névtani tekintetben a két megyén belül is kimutatható három, nagyobb értelemben vett csoport. Az első típusba Vas megye névmintája sorolható. Ez a névföldrajzi terület viszonylag egységes,⁶ csupán Sajtoskál névrendszer mutat különbséget. (Ennek az eredménynek több oka is lehet: tekinthetünk például a település névrendszerére mintegy szigetként, amely elkülönül a megyében általánosan jellemző névmintától; de más tényezőkkel is magyarázhatjuk ezt a fajta eltérést: például a helynévgyűjtés, s ebből következően az adattár minőségével vagy a névtani korpuszt érintő mintavételi eljárásunk nem reprezentatív voltával, amelyre már a korábbiakban utaltunk.) A második névföldrajzi csoport a Zala és a Kerka folyók mentén jelentkezik, míg a harmadik leginkább a Zala folyásától délre adatolható. Ez utóbbi két csoport azonban korántsem egységes.

A nyelvjárási térképeken Csehimindszent ingadozást mutat az északi és a déli terület között; ez a 4., Csehimindszent fonetikai hasonlósági viszonyait mutató térkép alapján is

⁶ Itt utalnunk kell egy korábbi, Vas megyét érintő névtani elemzés eredményeire: Vas megye névrendszerében két, azon belül négy kisebb névtani térség figyelhető meg (vö. DITRÓI 2015b: 194). Az itteni eredményeink azonban azt mutatják, hogy Vas megye helynévrendszere – mint ahogyan dialektológiai viszonylatban is – egységes. E két eredmény különbözősége az elemzési módszerek eltéréseiben ragadható meg: a vizsgálatba vont települések számában, a terület nagyságában, az összehasonlítás alapjául szolgáló helynévszerkezetekben, s ebből adódóan a mátrixok különbözőségében.

elmondható. A déli kutatópontok egyértelműen két területre oszlanak a nyelvjárási térképeken.

8. ábra: A kutatópontok felosztása három területre a Ward-féle klaszteranalízissel

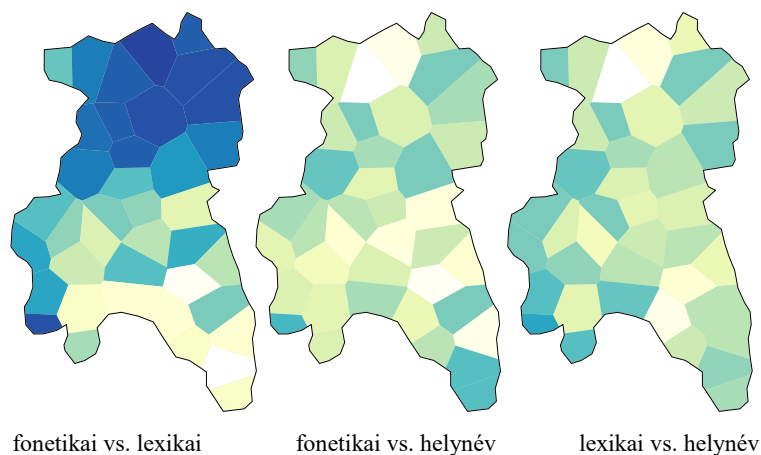
Mantel-teszt segítségével megnéztük, milyen a korreláció a mátrixaink között, vagyis azt vizsgáltuk, milyen mértékben mutatnak egyezést a különböző elemzések eredményei (1. 5. táblázat).

5. táblázat: A nyelvöldrajzi és névföldrajzi mátrixok korrelációja

	Fonetikai mátrix – lexikai mátrix	Fonetikai mátrix – névtani mátrix	Lexikai mátrix – névtani mátrix
Korrelációs érték	0,745	0,194	0,221

A fonetikai és lexikai megközelítésű nyelvöldrajzi térképek igen magas, 0,745 mértékben korrelálnak egymással. Ez azt jelenti, hogy a területen regisztrált nyelvjárások fonetikai és lexikai szempontból igen hasonló földrajzi mintázatot mutatnak, hiszen a kapott számadat meglehetősen közel áll az 1-es, teljes egyezést jelentő értékhez. Nem mondható el azonban ugyanez a nyelvöldrajzi és névföldrajzi adataink összevetése kapcsán. A nyelvöldrajzi és névföldrajzi térképek hasonlósági foka a fonetikai és helynév-mintákat felvonultató mátrixokban csupán 0,194-es, a lexikai és helynévi térképlapok esetében pedig 0,221-es értékű. A számított hasonlósági adataink alacsony voltából következően arra a megállapításra juthatunk, hogy a nyelvöldrajzi és a névföldrajzi táji jellegzetességek nem mutatnak hasonlóságot.

Az egyes kutatópontok esetében mérhető Pearson-korrelációt térképre vetítve a konkrét kutatópontok esetében is képet kaphatunk arról, mennyiben mutatnak együttjárást a lexikai, fonetikai és helynévtani hasonlósági viszonyaik egymással (vö. 9. ábra). Az ábra alapján leginkább az északi és a délnyugati kutatópontok fonetikai és lexikai hasonlósági viszonyai rimelnek egymásra; a dialektológiai és névtani mátrixok összevetésekor inkább csak közepes mértékű együttjárásra találunk példát, arra is mindössze a kutatópontok harmadánál.

9. ábra: A nyelvföldrajzi és névföldrajzi mátrixok korrelációs térképei a Gabmapben⁷

Noha a nyelvjárási és névtani térképlapok – mint ahogy azt fentebb láthattuk – nem mutatnak nagyfokú egyezést, az egyes települések hasonlósági lapjaival kapcsolatban már erősebb egyezést regisztrálhatunk. Ehhez szemléltetésképpen néhány település korrelációs adatát mutatjuk be a 6. táblázatban.⁸

6. táblázat: Korrelációs adatok

	Fonetikai mátrix–névtani mátrix	Lexikai mátrix–névtani mátrix
Bödeháza	0,64	0,69
Csőnge	0,59	0,58
Padár	0,47	0,50
Babosdöbréte	0,46	0,50
Ságod	0,31	0,48

Bödeháza nyelvföldrajzi és névföldrajzi térképeinek korrelációja 0,64-es értéket vesz fel a fonetikai-helynévi mátrixok tekintetében, s 0,69-et a lexikai és a névtani eredményeket összevetve. A korábban megállapított nyelvföldrajzi és névföldrajzi eredmények nagyfokú különbsége tehát bizonyos települések esetében nem regisztrálható: Bödeháza nyelv- és névföldrajzi hasonlósági viszonyai ugyanis közel 0,7-es értéket vesznek fel, ami – összevetve a korábbi, átlagosan 0,2 körüli korrelációs értékkel – igen magasnak tekinthető (Bödeháza különböző mátrixok alapján készített térképeit a 10. ábra szemlélteti).

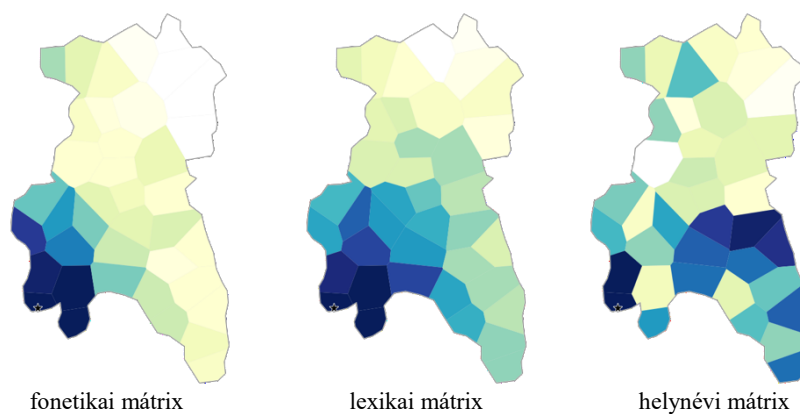
Hasonló megállapításokat tehetünk Csöngével, Padárral, Babosdöbrétével, valamint Ságoddal kapcsolatban is (l. 11. ábra). E települések korrelációs adatai átlagosan 0,5–0,6 körüli számadatot mutatnak. Ezenfelül szinte mindegyik eredménynél rendre megfigyelhető,

⁷ Ahol nagyobb a korreláció az összevetett mátrixok között, ott sötétebbek a kutatópontok.

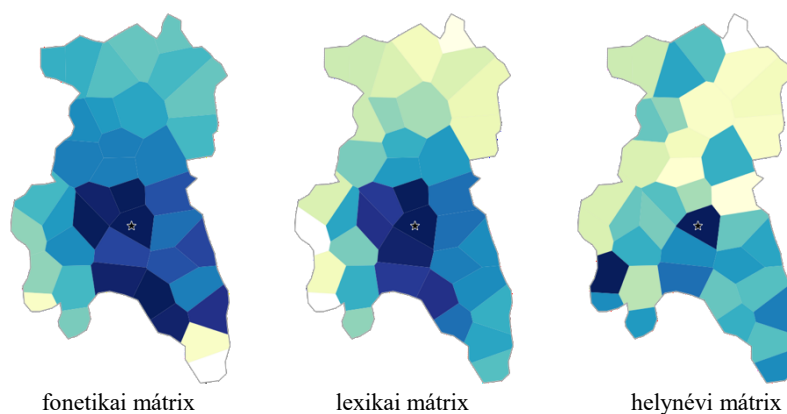
⁸ A települések névföldrajzi térképeit a korábbi, 6. és 7. ábrák szemléltetik.

hogy a lexikai alapú nyelvföldrajzi mátrix a névföldrajzival jobban korrelál, mint a fonetikai alapú dialektológiai vizsgálatokkal.

10. ábra: Bödeháza nyelvjárási és névtani hasonlósági viszonyai a Gabmap térképein⁹

11. ábra: Ságod nyelvjárási és névtani hasonlósági viszonyai a Gabmap térképein¹⁰

4. Tanulságok. Összefoglalóan arra a megállapításra juthatunk, hogy a nyelvjárási és a névföldrajzi eredmények nem hasonlítanak: az átlagosan 0,2 körüli korrelációs érték legalábbis erre enged következtetni. Ez nem is meglepő, hiszen míg a nyelvjárási vizsgálatok alapvetően fonetikai és lexikai jellegű hasonlóságon alapulnak, addig a névtani vizsgálatok a funkcionális-szemantikai, illetve a lexikális-morfológiai elemzési aspektust

⁹ A kijelölt kutatópontot csillag jelzi. A nagyobb hasonlóságot mutató kutatópontok sötét, a kisebb mértékű hasonlóságot mutató kutatópontok halvány színekben látszanak.

¹⁰ Vö. 9. lábjegyzet.

részesítik előnyben. Egyes települések névadási modellje, a róluk készített hasonlósági térképek mintázata azonban jelentős mértékben egybeesik a nyelvföldrajzi vizsgálatok során kapott hasonlósági térképek eredményeivel. Ennek okáról egyelőre nem lehet pontosat mondani, ezért e települések névtani vizsgálata részletesebb vizsgálatokat igényelne.

A kutatópontok automatikus felosztását tekintve, ahogy a dialektológiai mátrixban, úgy a névtanban is az északi rész mutat egységesebb képet, azaz a kutatópontok közti nagyobb mértékű nyelvjárási, illetve névtani hasonlóságot. Az eredmények alapján érdemes volna hasonló összevetéseket végezni nagyobb területen, ahol várhatóan nagyobb mértékűek a nyelvjárási és névtani különbségek is; így egyértelműbben lehet területi különbségeket meghatározni. Érdemes volna továbbá a nyelvjárások és névjárások viszonyát olyan területen összehasonlítani, ahol abszolút sűrűségű kutatópont-hálózaton végezhetők el az elemzések; például a Somogy–zalai nyelvatlasz (KIRÁLY 2005) kutatópontjain. Elképzelhető, hogy új elemzési szempontok is bevonhatók a névtani vizsgálatokba, hiszen ahogyan a nyelvjárási adatok különböző szempontú elemzései eltérhetnek, lehet különbség a névtani mátrixok között is a módszer, az osztályozási szempontrendszer függvényében.

Hivatkozott irodalom

- BALASSA JÓZSEF 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. MTA, Budapest.
- BALOGH LAJOS – VÉGH JÓZSEF 1982. *Vas megye földrajzi nevei*. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely.
- BRAY, J. ROGER – CURTIS, JOHN T. 1957. An Ordination of Communities. *Ecological Monographs* 27: 325–349.
- DITRÓI ESZTER 2013. Nyelvi érintkezések hatása a helynévmintákra – vendvidéki esettanulmány. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 89–101.
- DITRÓI ESZTER 2014. A migráció hatása a helynévmintákra. Tolna megyei esettanulmány. *Magyar Nyelvjárások* 51: 111–128.
- DITRÓI ESZTER 2015a. A helynévrendszerek területi differenciáltságának statisztikai alapú megközelítése. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA – PINTÉR LILLA szerk., *Nyelvelmélet és dialektológia* 3. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 58–80.
- DITRÓI ESZTER 2015b. Statisztikai módszerek felhasználási lehetőségei az összehasonlító névtudományban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 191–212.
- DITRÓI ESZTER 2015c. Névföldrajzi térképlapok klaszteranalízise Zala megye helynevei alapján. *Magyar Nyelvjárások* 53: 47–61.
- GOEBL, HANS 2012. *Introduction aux problèmes et méthodes de l'École dialectométrique de Salzbourg (avec des exemples gallo-, italo- et ibéroromans)*. In: ÁLVAREZ PÉREZ, XOSÉ AFONSO – CARRILHO, ERNESTINA – MAGRO, CATARINA eds., *Proceedings of the International Symposium on Limits and Areas in Dialectology (LimiAr)*. Lisbon, 2011. Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa, Lisboa. 117–166.
- GRIEVE, JACK 2016. *Regional Variation in Written American English*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HAJDÚ MIHÁLY 1991. A magyar névtudomány a nyelvjárás-történeti kutatás szolgálatában. In: KISS JENŐ – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 250–254.

- HAJDÚ MIHÁLY 1999. Névutók a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 187–192.
- HEERINGA, WILBERT 2004. *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Groningen Dissertations in Linguistics. University of Groningen, Groningen.
- HEERINGA, WILBERT – NERBONNE, JOHN 2001. Computational Comparison and Classification of Dialects. *Dialectologia et Geolinguistica* 9: 69–83.
- HEERINGA, WILBERT – NERBONNE, JOHN 2013. Dialectometry. In: HINSKENS, FRANS – TAELDEMAN, JOHAN eds., *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation, Volume III. Dutch*. Handbook of Linguistics and Communication Science (HSK) 30/3. De Gruyter – Mouton, Berlin – New York. 624–646.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás. 1958–2002*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–324, 460–461.
- KÁLMÁN BÉLA 1967. Helynévkutatás és szóföldrajz. In: IMRE SAMU – SZATMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkonferencia előadásai. 1966. augusztus 24–28*. Nyelvtudományi Értekezések 58. Akadémiai Kiadó, Budapest. 344–350.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1991. Névföldrajzi térképlapok Szatmárból. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. ELTE, Budapest. 321–326.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 2001. A nyelvjárások osztályozása. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 72–81.
- KIRÁLY LAJOS 2005. *Somogy–zalai nyelvatlasz*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 223. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- MANNI, FRANZ – HEERINGA, WILBERT – NERBONNE, JOHN 2006. To What Extent are Surnames Words? Comparing Geographic Patterns of Surname and Dialect Variation in the Netherlands. *Literary and Linguistic Computing* 21: 507–527.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Magyar Egyház-történeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- NERBONNE, JOHN – COLEN, RINKE – GOOSKENS, CHARLOTTE – KLEIWEG, PETER – LEINONEN, THERESE 2011. Gabmap – A Web Application for Dialectology. *Dialectologia* Special Issue 2: 65–89.
- PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF 1964. *Zala megye földrajzi nevei*. Zala Megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, Zalaegerszeg.
- PICKL, SIMON – SPETTL, AARON – PRÖLL, SIMON – ELSPAß, STEPHAN – KÖNIG, WERNER – SCHMIDT, VOLKER 2014. Linguistic distances in dialectometric intensity estimation. *Journal of Linguistic Geography* 2: 25–40.
- PROKIC, JENNA – NERBONNE, JOHN 2008. Recognizing groups among dialects. *International Journal of Humanities and Arts Computing* 1: 153–172.
- RÁCZ ANITA 1997. Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról. *Magyar Nyelvjárások* 34: 125–146.

- J. SOLTÉSZ KATALIN 1986. Szokatlan alaki szerkezetű helynevek. *Névtani Értesítő* 11: 73–82.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1989. Szokatlan alaki szerkezetű helyneveinkről. *Baranyai Művelődés* 3: 46–50.
- TÓTH VALÉRIA 1998. Ómagyar helyneveink és a névföldrajz. *Magyar Nyelvjárások* 35: 119–123.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2002. A helynévmodellek nyelvföldrajzi vizsgálata a korai ómagyar korban. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debreceni Egyetem, Debrecen–Jyväskylä. 127–138.
- VARGHA FRUzsina SÁRA 2015. Lexikai, fonológiai, fonetikai stabilitás (és relevancia) a magyar nyelvjárásokban. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA – PINTÉR LILLA szerk., *Nyelvelmélet és dialektológia 3*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest–Piliscsaba. 243–261.
- VARGHA FRUzsina SÁRA – VÉKÁS DOMOKOS 2009. Magyar nyelvjárási adattárak vizsgálata interaktív dialektometriai térképekkel. Előadás. Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasóülésén, 2009. március 24-én.
- VÖRÖS OTTÓ 1999. *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 211. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

DITRÓI ESZTER
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

VARGHA FRUzsina SÁRA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ESZTER DITRÓI – FRUzsina SÁRA VARGHA, Comparing similarity matrices of dialect and name geography data of settlements in Vas and Zala Counties

Methods of statistical analysis used in dialectometry and place name geography are similar to each other in several aspects; the results of the analyses in both cases are matrices showing the (dis)similarities of data collected in different settlements. Thus, the two types of analysis are comparable. As a result of the fact that both dialect data and the systems of place names are strongly connected to the community of their users, the authors hypothesised a correlation between the results of the two methods. This was tested by examining data from the dialect atlas entitled *A magyar nyelvjárások atlasza* ('Atlas of Hungarian Dialects'), which offers the data of 39 settlements in Vas and Zala Counties, and from the volumes of *Vas megye földrajzi nevei* ('Geographical Names of Vas County') (1982) and *Zala megye földrajzi nevei* ('Geographical Names of Zala County') (1964). However, the hypothesis, only proved to be true in the case of a few settlements; most results suggested that there was no significant correspondence between dialectometric and toponymetric similarity matrices. The authors identified only five settlements in the case of which Pearson's correlation index was around 0.5, when comparing the values of dialectometric and toponymetric matrices. In general, dialectal and name analysis showed greater homogeneity in northern than in southern settlements. In the future, research involving large areas would be advisable, as correlation between large geographical distances, and significant dialectic and onomastic differences is to be expected; it is also worth considering new methods in onomastic analysis.

Néhány megjegyzés a pannóniai víznevek legrégibb rétegéhez I.

*Sáva/Száva/Save**

1. Az óeurópai víznevek és kutatásuk. Az *óeurópai víznevek* terminussal általában az európai víznevek legrégebbi, számunkra még feltárható és egyértelműen indogermán eredetű rétegét szokás jelölni. Természetesen előfordulhat, hogy a számos folyónév között – változatlan vagy az indogermán fonotaktikai szabályokhoz igazodó formában – néhány, az indogermánt megelőző név is feltűnik. Az a felvetés azonban, hogy ezek a nevek baszk vagy sémi nyelvi anyaggal magyarázhatók (l. pl. VENNEMANN 2003), egyelőre inkább spekulációként kezelendő.

Az óeurópai hidronimák kutatása az 1940-es években kezdődött, és elsősorban HANS KRAHE nevéhez köthető. KRAHE felvázolta az óeurópai víznevek rendszerét, és felismerte, hogy a vizsgált hidronimák elterjedési területe nagyjából az Atlanti-óceán és a Pireneusok vonalától a mai Ukrajnáig, illetve Dél-Skandináviától Olaszországig húzódik, ám a balkáni területeket kizárta. Pannónia és ezzel együtt Magyarország az óeurópai hidronimák elterjedési területének a peremét jelentik.

Noha a szóban forgó víznevek kutatása mára több mint hetvenéves múltra tekinthet vissza, az óeurópai hidronimákat történeti összehasonlító nyelvészeti szempontból tanulmányozó vizsgálatok módszerei megragadtak a KRAHE, illetve POKORNY meghatározta idők metodológiájának a szintjén. Ez többek között abban nyilvánul meg, hogy POKORNY 1959-es *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (a továbbiakban: IEW.) című műve az ilyen kutatások egyik alapvető forrásmunkája még ma is. Az ősendogermán fonológiának a hidronimák etimologizálásában betöltött szerepét tekintve ez azért is hangsúlyozandó, mert így a kutatások még napjainkban is a laringálisok (szinte) teljes figyelmen kívül hagyásával zajlanak. Az első nagy monográfia, amely meghaladta ezt az elavult gondolkodásmódot, és színvonalában megközelítette a modern indogermanisztikai kutatásokat, ALBRECHT GREULE *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie de Gewässernamen und der zugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen* (a továbbiakban: DGNB.) című, 2014-es munkája.

Hasonlóan idejétmúlnak tekinthető a víznévanyag morfológiai szempontú elemzése (például a – részben vagy csupán feltételezett – melléknéviigenév-képzők esetében; néhány ilyenhez vö. BICHLMEIER 2012: 377–379, 2013: 30–34, 2014: 32–33, 2017) vagy az ablaut (tő belseji magánhangzó-váltakozás) és az azzal járó jelentésváltozások kérdése általában. Az utóbbi esetben többnyire mindössze azt állapítják meg, hogy az adott töben a magánhangzó teljes (Vollstufe), redukált (Schwundstufe) vagy nyújtófokú-e (Dehnstufe). Olykor azt is hozzáteszik, hogy az adott magánhangzó nyújtófoka „feltűnő” (vö. UDOLPH 1990: 107). A szóképzés implikációinak kérdése általában, illetve különösen e víznevek történeti vagy eredeti szemantikája mindeddig meglehetősen elhanyagoltnak számított.

* Németből fordította Németh Luca Anna, a fordítást szakmailag Gerstner Károly és Zoltán András segítette. Szíves közreműködésüket ezúton is köszönjük (a szerk.).

Márpedig azok az etimológiák, amelyek a hangtani és szó szerkezettani szempontokat nagyjából feltárják ugyan, a szóképzés szemantikai aspektusára azonban nem térnek ki, hiányosnak tekinthetők.

A következőkben a fenti megállapításokat egy pannóniai víznév, a szln., hv., szb. *Sáva*, m. *Száva*, ném. *Save* példáján keresztül világítjuk meg. A tanulmány második része, amely a Névtani Értesítő következő évfolyamában jelenik meg, a szlov., horv., szb. *Dráva*, magy. *Dráva*, ném. *Drau*, illetve a magy. *Rába*, ném. *Raab* víznévvel foglalkozik majd.

2. *Sáva/Száva/Save*. E folyónak már az ókorból adatolható neve mindenképpen óeurópai eredetű, tulajdonképpeni etimológiája azonban a mai napig nincs minden kétséget kizáróan tisztázva. A modern indogermanisztikai módszerek alkalmazása ebben a kérdésben tehát mindenképpen új ismeretekhez vezethet (vö. BICHLMEIER 2011: 65–74).

Egy, az Európa más tájairól származó, kiterjedt, etimológiaiilag a *Sáva/Száva/Save* hidronimához kapcsolódó névanyagot közreadó, megbízható összeállításban kétszer is (UDOLPH 2007: 524–525, 544) szerepel ugyanaz az idézet ANREITER (2001: 257) munkájából. ANREITER azon kevés, az óeurópai víznevek területén tevékenykedő névkutatók egyike, akik rendre éltek a modern indogermanisztika eszköztárával, majd publikálták is eredményeiket (vö. ANREITER 1996, 1997, 2001; ANREITER–HASLINGER–ROIDER 2000). Az idézett részt UDOLPH a következőképpen vezeti be: „A laringalista módszerek alkalmazásán Anreiternél a következő értendő...”¹ (UDOLPH 2007: 544). Ez a megfogalmazás rámutat arra – ami egyébként a munka további részeiből, valamint a szerző egyéb műveiből is kiviláglik –, hogy milyen szokatlanok e sorok írója számára (még ha őt magát a modern indogermanisztikával foglalkozó kutatók közé sorolhatjuk is) ezek a „laringális módszerek”. UDOLPH a cikkben – sőt, a kifejezetten etimológiával foglalkozó hosszabb szakaszokban is (UDOLPH 2007: 543–545) – következetesen a laringálisokat mellőző feltevésekkel dolgozik, vagyis megragad a lassan fél évszázada meghaladott, az ősendogermán fonémarendszeren alapuló szemléletnél, amely POKORNY 1959-es művére (IEW.) vezethető vissza.

POKORNY említett művéből (IEW. 912–915) UDOLPH (2007: 543) különböző indogermán nyelvekből származó szóalakokat is idéz. Ezeket POKORNY négy csoportba osztotta, elsősorban a szótövek szemantikai kritériumok szerinti elkülönítésére alapozva. Az általa kibővített töként (Wurzelerweiterung) tárgyalt formákra ma már mint önálló tövekre tekintünk. Az alábbi tövekről van szó:

- **seu-* 'kiprésel' (vö. IEW. 912, LIV.² 537–538, EIEC. 323: „**seu(h_x)-* ,express (a liquid)”)”;
- **seuH-* 'szül' (vö. IEW. 913–914; EIEC. 238, 425; LIV.² 538; WATKINS 2000: 76)
- **seuh₁-* 'hajt, mozgásban tart' (vö. IEW. 914; LIV.² 538–539); az EIEC. (507) erre a jelentésre az ősidg. **seuh₃-* 'set in motion' gyököt adja meg, másutt (289) óvatosabban a *seuh_x-* 'bend, impel' alakot;
- **seuh₃-* 'tele van, tele lesz' (vö. LIV.² 539);
- **seuk-* 'szív' (nyilvánvaló jelentésegyezés a **seug-* variánssal; vö. IEW. 912–913, LIV.² 539–540, WATKINS 2000: 76); az EIEC. (556) ez esetben **seug/k-* tövet feltételez, vagyis nem palatális, hanem veláris tövéggel számol;

¹ A szövegen belüli idézetek fordításai minden esetben a tanulmány fordítójától származnak.

- **seuk-* 'fordít, teker' (vö. IEW. 914, LIV.² 540);
- **seup-* 'dob' (vö. IEW. 1049, LIV.² 540, WATKINS 2000: 76);
- **seut-* 'fölbuzog' (vö. IEW. 914–915, WATKINS 2000: 76); a LIV.² (285) szerint *?*h₂seut-*;
- **sh₂eu-* 'ömlik, esik' (vö. IEW. 912, LIV.² 545).

A *Sáva/Száva/Save* víznevet az IEW. (912) ahhoz a tőhöz sorolja, amely a LIV.²-ben még az ősidg. *?*seu-* 'kiprésel' alakban szerepel, miközben ez a gyökforma főleg óind alakokból következik. A rekonstruált ősidg. **sou-o* bizonyíthatná mindezt (ahogy MAYER [1959: 101–102] az ősidg. **soua-* és illír **savas* 'folyó' kapcsolatát tárgyalja, vagy KRAHE [1964: 50] a 'nedvesség, folyékonyság' jelentéseket; l. még KRAHE 1963: 336), egy ilyen összevetés esetében ugyanakkor számolnunk kell egy nem elhanyagolható szemantikai problémával: képződhet-e folyónév egy ilyen alapjelentéssel rendelkező tőből? Ebből a szempontból a fenti felsorolásban szintén szereplő ősidg. **sh₂eu-* 'ömlik, esik' tőből való származtatás kézenfekvőbbnek tűnik.

A tőváltozat alapján továbbá érdemes figyelembe venni a 'hajt, mozgásban tart' jelentésű ősidg. **seuh₁-* tőformát is, amely tranzitív alapjelentését tekintve egy folyónévvel talán kevésbé egyeztethető össze (ugyanaz igaz az ősidg. **seuh₃-* 'tele van, tele lesz' tőre), másfelől azonban egy tó vagy hegyi patak, hegyi folyó elnevezésében szerepet játszhat. ANREITER (2001: 257) a *Sáva/Száva/Save* előzményét az ősidg. **sh₂ou(H)uos* rekonstruált alakban állapítja meg. Az ugyanebben a formában létező ősidg. **s(h₂)euH-* 'lé, nedv, nedvesség, folyik, esik' tőváltozattal csak az ESSZI. (367–368) számol. Egy korábbi munkájában ANREITER (ANREITER–HASLINGER–ROIDER 2000: 127) azonban még egy másik tövet, az ősidg. **seu(H)-* 'nedves' alakot is lehetséges kiindulási alapnak tekintett (ahogy már MAYER [1959: 101–102] is megemlíti az ősidg. **seu-* 'nedvesség, lé, nedv' tövet).

Az ősidg. **seuh₁-* tőből létrejött **souh₁-o-* tőváltozatot csak a DGNB. (463) támogatja. Itt GREULE vagy egy 'hajtó' jelentésű nomen agentisszel (a cselekvés végrehajtóját jelölő deverbális főnévvel) vagy egy 'hajtás, meghajtás' jelentésű nomen actionisszal (a cselekvést kifejező deverbális főnévvel) számol. Az előbbi rekonstruált alapja az ősidg. **souh₁-ó-*, míg az utóbbié az ősidg. **sóuh₁-o-* tőváltozat lenne. Ennél a magyarázatnál persze kérdéses marad, mennyiben alkalmas egy elsősorban tranzitív jelentésű ige arra, hogy folyónév képződjék belőle. Nem tisztázott továbbá sem az ősidg. **o > a* hangváltozás az ősidg. **souh₁-o- > Savus*, sem az *a > ā* hangváltozás a *Savus > ószl. *Sāva* esetében.

Ugyancsak teljesen meghaladottnak kell tekinteni SKOK magyarázatát is (ERHSJ. 3: 208), amely a korábban már említett kelta vagy illír eredetű ősidg. **seu-* 'nedves', sőt egy ősi onomatopoetikus **su-* tőből való származtatáson alapul. BEZLAJ (1961: 171–174) ugyancsak ebből az etimológiából indul ki, azonban korábbi származtatási javaslatokat is ismertet.

A kérdéskörrel kapcsolatban az alábbiakat jegyezzük meg.

1. Mivel a legkorábbi görög és latin adatok szerint (vö. ACS. 2: 1389–1391) a tőben *a* betű szerepelt, az ókori történetíróknak, illetve adatközlőiknek /a/ hangot kellett hallaniuk. Ha az átdó nyelvben (valószínűleg az ANREITERi értelemben vett „pannóniai”-ban [2001:

9–21]) létezett egy $*o > *a$ hangváltozás² – hasonlóan más európai, például a balti vagy a germán nyelvekhez –, fontos tisztázni, hogy vajon a lexéma miért illeszkedett be ilyen könnyedén a görög és latin nyelv *o*-deklinációjába. Ugyanis, tekintettel a már említett hangtörvényre, inkább a $*saya-$ tő volna várható kiindulási alapnak (erre utal már a $*savas-$ alak is; vö. MAYER 1957: 297, 1959: 101; ANREITER 2001: 257). Ebben az esetben azt feltételezhetjük, hogy ez a forma illeszkedett az átvevő nyelvek hímnemű főneveinek *o*-deklinációjához. Különösen a görögben figyelhető meg a $\piοταμός$ 'folyó' hiperonima nyelvtani neméhez való idomulás. Hasonlót feltételez MAYER (1957: 297) is az általa rekonstruált $*savas$ alak esetében, amely szerinte a hv. *rijeka* 'folyó' főnév neméhez igazodott alakkal is kapcsolatba hozható. De mi a helyzet a latinnal? A hímnemű *rīvus*-hoz vagy *flūvius*-hoz való hasonulással számolunk a semleges *flūmen* helyett? Vagy abból indulunk ki, hogy a folyónevek a latinban alapvetően hímneműek, vagy azzá válnak?

Ez a probléma nyomban megszűnik, ha a gyökben nem veláris /o/-val, hanem palatális /e/-vel számolunk: az ősidg. $*sh_2eu-o-$ alakból következik a kései ősidg. $*s(h)au-o-$; így már nem szükséges „kitérőket” keresni a származtatásban. (További kérdések is felmerülnek azonban, ezeket l. alább.)

2. A szóképzés kérdése mind ANREITERnél, mind UDOLPHnál homályban marad. ANREITER az $*-uo-$ képzőt használja a levezetésben (ez elsősorban melléknévek képzésére szolgál), azonban nem magyarázza meg, miért. Elvégre egy $*sh_2ou(H)-o-$ tőalak (a toldalékaival) ugyanehhez az eredményhez vezetne. UDOLPH a szóképzésről semmit sem mond, csak a $*Souos$ rekonstruált alakot közli.

3. Egyik szerző sem állapít meg semmit a hangsúlyviszonyokkal kapcsolatban. A görög adatok mindegyikénél a tőhangsúly található, a latin példák azonban nem mutatnak erre utaló jeleket. Persze a hangsúlyos görög alakok is óvatosan kezelendők: a jövevény-, illetve idegen szavaknál nincs alapja annak a feltételezésnek, hogy ez az eset még az átadó nyelvi állapotot tükröznék – már csak azért sem, mert ezt az állapotot nem ismerjük.

Néhány dolgot azonban kijelenthetünk. Ha elfogadjuk azt a régi feltételezést, amely szerint a gyökben *o* fokot találunk, mindenekelőtt tisztáznunk kell, valóban számolhatunk-e az $*-uo-$ képzővel. Ez nem szükséges, mivel a ránk maradt forma e nélkül a képző nélkül is létrejöhetett, és egy ilyen lehetséges melléknévi származék feltevésének szükségessége nem látszik adottnak.

Hová esett a hangsúly? Az óind és görög adatok világos tanúsága szerint az *o* fokú, csupán egy kötőhangzó csatlakozásával alkotott névszói származékok esetében két típussal számolhatunk: a tőhangsúlyos *tómos* típussal, amely eredményre utaló (rezultatív) jelentéssel rendelkezik, illetve a toldalékhangsúlyos *tomós* típussal, amelynek a cselekvőre/alanyra utaló (ágentív) jelentése van. A típusok elnevezése a görög $τόμος$ 'fahasáb; darab, gerenda' < ősidg. $*tómh_1-o-$ 'a lehasított' vs. $τομός$ 'éles, metsző' < ősidg. $*tomh_1-ó-$ 'hasító' (mn., fn.) alakból jön (vö. ehhez RISCH 1974²: 8–10, MÜLLER 2007: 325, FORTSON 2009: 129–130). Ha a már fent említett ősidg. $*sh_2eu-$ 'ömlik, esik' tövet vesszük alapul, a tőhangsúlyos ősidg. $*sh_2óu-o-$ esetében 'az eső formájában lecsett eső', míg a toldalékhangsúlyos, ágentív ősidg. $*sh_2ou-ó$ esetében az 'öntő, eső' (mn., fn.) jelentés

² KRAHE (1942: 151) az illírben is $*-ov- > -av-$ változással számol, és a lengyel *Drawa* átadójának is még az illírt tekinti. A kérdéshez l. a tanulmány második részét a következő évfolyamban.

adódna. Mivel a megnevezés tárgya egy folyó, az azt 'vízhozó'-ként értelmező ágéntív jelentést célszerű előnyben részesítenünk. Az eredményre utaló, rezultatív jelentés állóvízre találhatóbb lenne, de egy folyóra – értelemszerűen – nem vonatkoztatható.

Amennyiben az általános vélekedés ellenére mégis egy *e* fokú gyökkel kellene számolnunk, az ősidg. **sh₂éu-o-* alak adódna, amely leginkább az 'öntés, esés' jelentésű nomen actionisként tartható számon. Míg ez a képzés hangtani szempontból (mind a gyök magánhangzóját, mind pedig a hangsúlyt illetően) a ránk hagyományozott alakokhoz vezető legegyszerűbb módot kínálja, és jelentéstani szempontból is teljesen elfogadható, addig a korábban tárgyalt ősidg. **sh₂ou-ó-* szemantikai szempontból mutatja a legjobb megoldást. Mindkét magyarázat lehetséges, egyelőre egyik mellett sem dönthetünk egyértelműen.

Következésképp vagy a fentiekben bemutatott alakok közül kettőnek a kontaminációjával számolhatunk, vagy pedig azzal, hogy a „pannóniai alapnyelvben” (ANREITER 2001: 9–21) egy adott szó szókezdő és szó végi magánhangzói eltérő módon változnak meg. Az utóbbi által az átvétel során keletkező görög és latin formák létrejötte magyarázható lenne anélkül is, hogy bármilyen hasonulási folyamattal, ti. a ragozási osztályt érintő bármilyen váltással számolnánk.

4. Ennek következtében alapvető problémát jelent a többeli magánhangzók hosszúságának a kérdése. SCHRAMM (1981: 348) szerint egy, a 4. századból származó hexameter igazolja, hogy a latinban rövid volt a szó belseji /a/. A késő császárkor költészete azonban hajlamos volt szabadon kezelni a versmértéket, így ez nem feltétlenül megfelelő érv. És persze az is kérdés, hogy a görög *Σάοος*, *Σάος* szóban az /ā/ adott esetben nem jöhetett-e létre egy magánhangzó előtt álló /ā/-ból való rövidüléssel? Más szóval: a görög és a latin formák valóban egyértelműen ellentmondanak-e egy eredetileg hosszú magánhangzó létezésének? Jól látszik, hogy a kérdés nem válaszolható meg magától értetődő módon.

5. Ha azonban – ahogy eddig a kutatók többsége tette – abból indulunk ki, hogy a többeli magánhangzó rövid volt, még egy problémával kell számolnunk, amellyel eddig csak felszínesen foglalkoztak. Ez pedig nem más, mint a szláv átvétellel járó szó belseji magánhangzónyúlás. UDOLPH (2007: 545) W. P. SCHMIDhez hasonlóan úgy gondolja, hogy az ilyen alakok „egy a szlávban már meglevő típusba integrálódtak magánhangzónyúlással és a nyelvtani nem megváltozásával”. Ez elméletileg ugyan elképzelhető, azonban egyértelműen ellentmond azoknak a folyamatoknak, amelyek az előszláv szóanyagának a (nyugati) ősdélszlávba történő átvétele során megfigyelhetők. A szlávba átkerült, általánosan (ős)germánoknak tartott jövevényszavak esetében például – tudomásom szerint – ilyenfajta hangzónyúlás sehol sem figyelhető meg. Ezt az elképzelést tehát inkább ad hoc magyarázatként vagy ötletként, nem pedig megalapozott tudományos kijelentésként kell értékelnünk. Ám nem ez az egyetlen nehézség, amellyel ebben a kérdésben találkozunk. Ez idáig nem ejtettünk szót a horvát *Sáva* vagy a HOLZER-féle írásmód szerint **Sāva* szóalakról (a HOLZER-féle és a szlavisztikában megszokott írásmódnál az alábbi megfelelésekkel számolhatunk: $\underline{a} = \tilde{a}$, $\underline{\tilde{a}} = \tilde{a}$, $\underline{a} = \tilde{a}$, $\underline{\tilde{a}} = \tilde{a}$, $\underline{\tilde{a}} = \tilde{a}$, vö. HOLZER 2007: 13). Ennek őshorvát vagy inkább (nyugati) ősdélszláv alapformája, a **Sāvā* (HOLZER szerint **Sāvā*) ugyanis hosszú többeli magánhangzót tartalmaz, és eredetileg véghangsúlyos. Ez az alak csak egy korábbi **sāuā*, illetve **sā'uā* formára vezethető vissza, amelyet a betelepülő szlávok ebben a formában hallhattak, vagy egy hasonlóan hangzó szóalakból

maguk hozhattak létre. Az adriai települések, illetve szigetek nevének átvétele is (kb. Kr. u. 600-tól) azt mutatja, hogy az újlatin /ǣ/ mindig /o/-ként került át a szlávba, és nem nyúlt meg hosszú /ā/-vá, vö. lat. *Parentium* > hv. *Pòreč*, ča. *Porěč* (vö. HOLZER 2007: 126, ERHSJ. 3: 11, valamint KLOTZ [2013: 68–69] ide vonható példáit, szemben azokkal, amelyek protoszláv *ā, illetve újlatin *ā [ā] > szl. *a* változást mutatnak [KLOTZ 2013: 78–79]). Ebben az esetben tehát valószínűbb, hogy már létezett egy hosszú magánhangzó, amikor a szlávok megismerték a tárgyalt szót – ez a hosszú magánhangzó leginkább az újlatint beszélők nyelvében keletkezhetett. Bizonyított tény ugyanis, hogy a horvát nyelvbe átkerült adriai partvidéki és belsőbb területeken található újlatin helynevek, valamint újlatin jövevényszavak utolsó előtti nyílt szótagjának hangsúlyos rövid magánhangzói még azelőtt megnyúltak, hogy a szlávok ezeket a szavakat átvették volna (vö. HOLZER 2006: 38, 2007: 37–39).

Semmi sem szól az ellen, hogy Pannónia esetében – amely a Római Birodalom részeként évszázadokig római befolyás alatt állt – ugyancsak feltételezzük ezt a korai újlatin hangváltozást, valamint azt, hogy a folyónév a (korai) újlatin *sāuu, illetve *sāuo vagy ezekhez hasonló formában létezett a szlávok megérkezéséig. Ezt a feltételezést támasztja alá egyebek mellett az alsó-ausztriai *Raab* 'Rába' folyónév. Ebben már WIESINGER (1985: 332–333) is ugyanezt a vulgáris latin / korai újlatin nyúlást feltételezi a tömagánhangzóra nyílt szótagban, még mielőtt a folyónév átkerült volna a szlávba és a magyarba (a *Rába* víznévhez l. majd még e tanulmány második részét). Ezt a már KRETSCHMER (1937) által is felvetett és hangtanilag alátámasztott megoldási javaslatot – amely egy semmi esetre sem lehetetlen újlatin köztes alakot feltételez – MAYER (1957: 297) is átveszi, aki azonban nem zárja ki egy eredeti /ǣ/ létezését sem. Ez a magánhangzónyúlás mint az újlatinban törvényszerű hangváltozás BEZLAJNÁL (1961: 174) azonban nem szerepel: ő a kérdést „eddig vizsgálat alá még nem vetett problémának” tekinti. Bár UDOLPH (2007: 541) idézi KRETSCHMERT, ezt a megoldási javaslatot elveti (2007: 542), helyette W. P. SCHMID (1979: 410–411) teljességgel spekulatív ötlete mellett foglal állást, amely szerint ez a magánhangzónyúlás valamiféle, az adott területeknek a szlávok általi elfoglalásával együtt automatikusan megjelenő hangváltozás. Az utóbbi felvetés kapcsán jegyzem meg, hogy – amint azt SCHMID (1979: 410–411) is jelzi³ – a hangzónyúlás bizonyos nyelvtörténeti korokban a szóképzés produktív része volt (általában a 'valahová tartozás'-t kifejező – később akár főnevesülő – melléknevek képzése során). A szlávban végbemenő vagy „megörökölt” magánhangzónyúlás kérdése pedig – a jelen tanulmányban tárgyalt szóalakok esetében éppúgy, mint a SCHMID által említett lexémáknál – még SCHMID későbbi (1986) munkája ellenére sincs teljes mértékben tisztázva.

Mindenképpen hiányérzetünk támad annak magyarázatlanságával kapcsolatban, hogy egy olyan nyelvben, mint az (ős)szláv, amelyben a magánhangzók hosszú-rövid időtartama mindig és minden helyzetben világosan elkülönült,¹ és részben ma is elkülönül, az átadó nyelvbéli rövid magánhangzók hirtelen hosszú hangokként realizálódnak. Legfeljebb az jöhet számításba, hogy – mivel a kései ősszláv már csak az /o/ : /ā/ szembenállást ismerte – az idegen eredetű /ǣ/ a szláv hangrendszerbe /ā/-ként integrálódhatott. Bár ilyen hanghelyettesítések természetesen előfordulnak, a szláv esetében ilyenről nincs tudomásom.

³ Az akkoriban legfrissebben rendelkezésre álló alapmonográfiát, GEORG DARMS 1978-as *Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn. Die Vjddhi-Ableitung im Germanischen* című művét SCHMID említett művei (1979, 1986) egyikében sem használta azok hivatkozott irodalma alapján.

Az általam tárgyalt esetben azonban egy megoldhatatlannak tűnő kronológiai problémával állunk szemben: a (bármilyen eredetű) kései ősidg. */a/ és */o/ hangoknak a balti szl. */a/ > ősszláv */ā/ változásával, valamint a kései ősidg. */ā/ és */ō/ hangoknak a balti-szl. */ā/ > ősszl. */ā/ változásával kellett egybeesniük. Míg a kései ősszlávban nagyjából a 8. század végétől a rövid magánhangzó /o/-vá záródott és tovább labializálódott, a hosszú magánhangzóból illabiális /ā/ jött létre (vö. LAMPRECHT 1987: 32–33, 70, 161–162). Amennyiben az említett hanghelyettesítést – SCHMID és UDOLPH elképzelését követve – a *Sáva/Száva/Save* víznévre alkalmazzuk, az azt jelentené, hogy a szlávba a hidronima későbbi állapotot tükröző alakja került át, amikor a betelepülő szlávok elérték a Szávát. Másfelől a szlávoknak az a változata, amelyet a kb. Kr. u. 600 körül az adriai területekre érkező szlávok beszéltek, korábbi állapotú lehetett, minthogy minden újlatin */ā/-t */ā/-val vettek át, majd ez alakult tovább /o/-vá; az */ā/-t azonban sosem helyettesítették /ā/-val. Ha azonban a szlávoknak a Kárpát-medence irányából történő elterjedését vesszük alapul, mindez vagy azt jelentené, hogy a szlávok a Szávát jelentősen később (ez esetben kb. két évszázaddal később) érték el, mint az Adria partjait, ami nehezen képzelhető el, vagy hogy az ősszlávban már a korai időkben jelentős nyelvjárásbeli különbségek jelentkeztek – ezt azonban általánosan vitatják. Az UDOLPH-nál (1979: 622) található térképen is, amely a szláv vízneveknek – egyben bizonyos szempontból maguknak a szlávoknak is – az elterjedését mutatja, az látszik, hogy a tárgyalt népcsoport a Szávát előbb érthette el, mint az Adriát.

Hogy a szlávok a Száva nevét még az újlatin nyelvű népektől vették-e át, további vizsgálatra szorul; talán egy germán, illetve germanizálódó/germanizálódott köztes állapottal is számolhatunk, elvégre abban az időben gót és longobárd törzsek is jelen voltak az adott területen. A tárgyalt víznevek (*Száva, Dráva* stb.) átvételében germán közvetítéssel, illetve befolyással számolt már BACH (1954: 25) is, aki ennek a hatásnak tulajdonította a folyónév nőnemű grammatikai nemét is.

Nincs azonban hangtani magyarázatunk arra, miként kerültek ezek az újlatin formában átvett nevek az *ā* tövű szavak osztályába. Valószínűleg nem jutunk túl annak feltételezésénél, hogy ezek a szavak egy bizonyos szemantikai csoportba (ez esetben a folyóvíznevek csoportjába) tartoznak, és az ezekre jellemző ragozási mintához igazodnak: itt az *ā* tövűekhez, talán azért, mert az óe. szl. *rěka* < ősszl. **rěkā* < korai ősszl. **rajkā*-szintén *ā* tövű.

Már MAYER (1959: 42) is hasonlóan vélekedett (a *Dráva* kapcsán), és mindezzel kapcsolatban IVŠIĆ szóbeli közlését is idézte: eszerint a *Dráva*, amely egy, a horvátban ritka hangsúlytípust képvisel, végeredményben a **Drāv* hímnemű, egyes számú főnév birtokos **Dráva* alakjából jött létre absztrakció útján (vö. a hv. *rijeka* 'folyó' példáját). Ugyanez elképzelhető a *Száva* esetében is, vagyis a folyónév alapja a hímnemű, egyes számú **Sāv* főnévi forma és annak **Sáva* birtokos alakja volt. Ezt a lehetőséget azonban MAYER (1957, 1959) nyilvánvalóan nem vette számításba. Ezzel szemben MATASOVIĆ (2007: 113) ugyancsak egy hímnemű köztes alakból és az ősszl. **rěka*-hoz való idomulásból indul ki, gondolatmenetét pedig a már említett IVŠIĆ-tyel megegyező módon (bár nem hivatkozva rá) azzal igazolja, hogy az újlatin jövevényszavak, a *Dráva* és a *Sáva* a szláv „b” hangsúlyparadigmába kerültek, amelybe egyébként gyakorlatilag kizárólag a vulgáris latinból, illetve a korai újlatinból származó, hímnemű jövevényszavak sorolódtak be. Az ERHSJ. (3: 208) magyarázata inkább a mítoszképzés adalékának tekinthető,

eszerint ugyanis a nőnem annak köszönhető, hogy a latin (folyó-)istenségnek, *Savus*-nak (vö. az ACS. példái: 2: 1390–1391) a pogány szláv mitológiában egy istennő felelt meg.

A szó további hangtörténeti alakulását tekintve a következő történhetett: a tőhangsúlyos újlatin forma került át a szlávba, miközben a hosszú magánhangzó ereszkedő hangsúlyt kapott, ezzel egyidejűleg pedig átkerült az *ā* ragozási osztályba, amelynek egyes szám alanyesetű végződése az összslávban emelkedő hangsúlyú volt. HOLZER (2007: 45; 2006: 57–59) szerint: „A korai újlatin jövevényszavak nyújtott hangsúlyú szótagjai a szlávban gyakran (‘) hangsúlyt kaptak, majd a horvátban következetesen röviden jelennek meg.” Majd HOLZER (2007: 46) hozzáteszi: „Ezzel szemben számos más átvétel esetében a nyújtott hangsúlyú szótagok nem alakultak így át, és – amennyiben az átvétel elég korán történt – a Dybo-törvénynek megfelelően viselkedtek.” (Ugyanezt a gondolatot korábban l. HOLZER 2006: 59–60.)

Más szóval: a hosszú magánhangzót tartalmazó idegen szavak átvételénél ez idáig semmilyen ráció nem volt felfedezhető abban, hogy egy jövevényszó hosszú magánhangzó-jához a szlávban milyen hanglejtés társult. Az ereszkedő hangsúlyú tőszótag ténye indukálta a Dybo-törvényt, amely szerint a nem emelkedő hangsúlyú szótagok a nyomatékot a következő szótagnak adták át. (A Dybo-törvényhez vö. COLLINGE 1985: 31–33; l. még KAPOVIĆ 2008: 5–6, aki olyan szakirodalmi tételekre is utal, amelyek azt valószínűsítik, hogy ez a hangtörvény nem érvényesülhetett azonos mértékben minden szláv nyelvben). Mivel ez a törvény a közszlávban még hatott, és korai újlatin jövevényszavakat tekintve még a horvátban is igazolható (vö. HOLZER 2006: 44–46, 2007: 56–57), semmi sem szól az ellen, hogy a pannóniai szlávban is számoljunk vele. Érdemes azonban figyelembe vennünk MATASOVIĆ (2007: 116–117) alternatív javaslatát, amely szerint ezek az átvételek már a Dybo-törvény hatása és a szó végi jer hangsúlyának a sorvadása után mehettek végbe, és aszerint kerültek a szláv „b”, illetve „a” hangsúlyparadigmába, hogy az újlatin hangsúlyt az új vagy a régi hangsúllyal azonosították-e. A horvát *Sáva* esetében mindez azt jelenti, hogy a hosszú-emelkedő hangsúlyt nem feltétlenül a hangsúllynak az újabb što nyelvjárásban tapasztalható előbbre helyezése okozza, hanem az új hangsúly hatása is lehet. Külön bizonyításra szorul azonban, hogy ez a szó egyáltalán a što nyelvjárásból származik-e, vagy sokkal inkább egy kaj dialektusbeli szóval van dolgunk. A vizsgált folyó ugyanis előbb szlovén, majd kaj nyelvjárásterületen folyik keresztül, ahol – értelemszerűen – a fent említett hangsúlyáthelyezéssel nem kell számolnunk, és a szóban forgó hangsúlyt leginkább úgyis új hangsúllynak kell tekintenünk (a hangsúlysorvadásnak a határos ča és kaj nyelvjárásban tapasztalható elterjedéséhez vö. KAPOVIĆ 2008: 28–31). Ebben az emelkedő-véghangsúlyos formában következik be a hangsúlyos magánhangzók rövidülése (vö. ehhez COLLINGE 1985: 114–115), végül pedig a hangsúllynak az újabb što változatban történt előbbre helyezése – minden bizonnyal a 15–16. században (vö. HOLZER 2006: 65–66, 2007: 86–87). Ennek során a nyomaték eggyel előbbre kerül minden nem első szótagi szótag esetében, és ezáltal kialakul az eddig nem létező emelkedő intonáció, létrejön a mai standard horvát *Sáva* alak.

Összefoglalva (a > jel a hangváltozást, a → az adott alakban való átvételt jelöli): ősidg. **sh₂eu-o-/*sh₂ou-o-* > kései ősidg. **sawo-/*sa_ua-* → lat. *Sāvus* > újlat. **/sāu/* ill. **/sāuq/* → pann.-szl. **/sāuā/* > közszl. **/sā'ua/*, illetve **/sāuā/* > (nyugati) ősdélszl./őshv. ős- (nyugati) délszl./őshorv. **/sāvā/* > hv. *Sáva*.

Etimológiai szempontból természetesen ugyanez érvényes az ebből a folyónévből, illetve ebből a szóból származó egyéb szláv folyónevekre, a *Savica* (vö. BEZLAJ 1961: 172), a *Savinja* (vö. BEZLAJ 1961: 174–176), illetve a *Savinka* (vö. BEZLAJ 1961: 176) hidronimára is. Végeredményben ezeket a neveket szinte teljes mértékben hangváltozási folyamatokkal magyarázhatjuk. Csupán arra nem tudunk mai modelljeink és ismereteink alapján sem kielégítő választ adni, hogy miért kerültek ezek egy másik ragozási osztályba a szlávba való átvétel során.

Meggondolandó, hogy a fent említett **sava-* alak (a következőes **/o/ > */a/* hangváltozással) a latin irodalmi nyelvi forma mellett az őshonos beszélők nyelvátvételében nem maradt-e fenn az újlatin. **sāva-* változatban, amely a területre érkező szlávok nyelvébe közvetlenül, a „kötőhang” alapján nőnemű *ā* töként integrálódott. Az ilyen eszmefuttatások azonban már végleg a spekulációk területére vezetnek.

A magyarba a víznév *Száva* alakban került át, az átvétel ideje pedig minden bizonnyal a honfoglalás korára, a 9. századra tehető. Az átvétel valószínűleg a szlávból történt: a Kárpát-medencébe érkező magyarok vélhetőleg olyan formában hallották a folyónevet, amelyben a tőszótag magánhangzóját hosszan ejtették (pann.-szl. **/sāuā/ > közszl. */sā'ua/*, illetve **/sāuā/ > (nyugati) ősdélszl./őshv. */sāvā/*). Elméletileg elképzelhető a területen maradt újlatin nyelvű néptörzsektől való átvétel is (az újlatin **/sāuū/*, illetve **/sāuū/* formában), de ez nem valószínű.

3. Összefoglalás. Míg az óeurópai víznevek kutatásában elért eredményeket eddig előszeretettel kezelték egyértelmű tényekként, a *Sáva/Száva/Save* víznév vizsgálata megmutatta, hogy semmit sem tarthatunk vitathatatlan megállapításnak: elég, ha az elemzett víznév három lehetséges alaptövének (az ősidg. **seuh₁-* 'hajt, mozgásban tart', ősidg. **seuh₃-* 'tele van/tele lesz', ősidg. **sh₂eu-* 'ömlik, esik') kérdését említjük. Bár magam az ősidg. **sh₂eu-* 'ömlik, esik' tövet tartom a legvalószínűbb eshetőségnek, a másik két lehetőség sem zárható ki teljes bizonyossággal.

Az elemzés továbbá arra is rámutatott, hogy a hangsúlyviszonyok esetében is csak egy bizonyos pontig fogalmazhatók meg érvényes állítások, amennyiben az ősidogermán főnevek morfológiai és szemantikai vizsgálatában a modern indogermanisztika eszközeit alkalmazzuk.

Továbbá az is világossá vált, hogy egy ilyen jellegű kutatásban – az eddigi gyakorlattól eltérően – a nyelvi kontaktusokból adódó kérdéseket is alaposabban meg kell vizsgálni. Ebben az összefüggésben fontos a hangsúlyviszonyok tanulmányozása is mind az ősidogermán, mind a szláv esetében.

A szóképzéssel kapcsolatos problémákkal – ezek közül az óeurópai víznevekben megfigyelhető magánhangzónyúlással – a tanulmány következő részében, a *Drau/Dráva* víznév vonatkozásában foglalkozom.

Hivatkozott irodalom

- ACS. = HOLDER, ALFRED 1896, 1904, 1907. *Alt-celtischer Sprachschatz* 1–3. Teubner, Leipzig.
 ANB. = *Altdeutsches Namenbuch. Die Überlieferung der Ortsnamen in Österreich und Südtirol von den Anfängen bis 1200*. Bearbeitet von ISOLDE HAUSNER und ELISABETH SCHUSTER. Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1989–.

- ANREITER, PETER 1996. *Keltische Ortsnamen in Nordtirol*. Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck.
- ANREITER, PETER 1997. *Zur Methodik der Namendeutung. Mit Beispielen aus dem Tiroler Raum*. Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck.
- ANREITER, PETER 2001. *Die vorrömischen Namen Pannoniens*. Archaeolingua Alapítvány, Budapest.
- ANREITER, PETER – HASLINGER, MARIELOUISE – ROIDER, ULRIKE 2000. The Names of the Eastern Alpine Region mentioned in Ptolemy. In: PARSONS, DAVID N. – SIMS-WILLIAMS, PATRICK eds., *Ptolemy. Towards a linguistic atlas of the earliest Celtic place-names of Europe. Papers from a workshop, sponsored by the British Academy, in the Department of Welsh, University of Wales, Aberystwyth, 11-12 April 1999*. CMCS Publications, Aberystwyth. 113–142.
- BACH, ADOLF 1954. *Deutsche Namenkunde II. Die deutschen Ortsnamen 2*. Winter, Heidelberg.
- BEZLAJ, FRANCE 1961. *Slovenska vodna imena. II. del (M-Ž)*. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Ljubljana.
- BICHLMEIER, HARALD 2011. Moderne Indogermanistik vs. traditionelle Namenkunde, Teil 2. *Save, Drau, Zöbern*. In: ZIEGLER, ARNE – WINDBERGER-HEIDENKUMMER, ERIKA Hrsg., *Methoden der Namenforschung. Methodologie, Methodik und Praxis*. Akademie Verlag, Berlin. 63–87.
- BICHLMEIER, HARALD 2012. Anmerkungen zum terminologischen Problem der ‚alteuropäischen Hydronymie‘ samt indogermanistischen Ergänzungen zum Namen der Elbe. *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge* 47: 365–395.
- BICHLMEIER, HARALD 2013. Zum sprachwissenschaftlichen Niveau der Forschungen zur ‚alteuropäischen Hydronymie‘. Eine Erwiderung auf eine Polemik. *Acta Linguistica Lithuanica* 68: 9–50.
- BICHLMEIER, HARALD 2014. Welche Erkenntnisse lassen sich mit den Mitteln der (modernen) Indogermanistik aus dem lexikalischen und morphologischen Material der ‚alteuropäischen Hydronymie‘ gewinnen? Versuch einer Bilanz. In: BUŠS, OJĀRS – SILIŅA-PINĶE, RENĀTE – RAPA, SANDA Hrsg., *Onomastikas pētījumi / Onomastic Investigations. Vallijas Dambes 100. dzimšanās dienai veltītas konferences materiāli / Proceedings of the International Scientific Conference to commemorate the 100th anniversary of Vallija Dambe*. LU Latviešu Valodas Institūts, Rīga. 21–40.
- BICHLMEIER, HARALD 2017. Was kann man an lexikalischen und morphologischen Elementen aus dem Namenschatz der sogenannten ‚alteuropäischen Hydronymie‘ gewinnen? Ein Zwischenbericht. In: HANSEN, BJARNE SIMMELKJÆR SANDGAARD – WHITEHEAD, BENEDICTE NIELSEN – OLANDER, THOMAS – OLSEN, BIRGIT ANETTE Hrsg., *Etymology and the European Lexicon. Proceedings of the 14th Fachtagung of the Indogermanische Gesellschaft, Copenhagen 17-22 September 2012*. Reichert, Wiesbaden. Megjelenés elött.
- COLLINGE, NEVILLE EDGAR 1985. *The Laws of Indo-European*. Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- DARMS, GEORGES 1978. Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn. *Die Vřddhi-Ableitung im Germanischen*. Kitzinger, München.
- DGNB. = GREULE, ALBRECHT 2014. *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der zugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Unter Mitarbeit von SABINE HACKL-RÖBLER. De Gruyter, Berlin–Boston.
- EIEC. = MALLORY, JAMES P. – ADAMS, DOUGLAS Q. eds. 1997. *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Fitzroy Dearborn Publications, London–Chicago.
- ERHSJ. = SKOK, PETAR 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb.
- ESSZI. = SNOJ, MARKO 2009. *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Modrijan – Založba ZRC, Ljubljana.

- FORTSON, BENJAMIN W. 2009. *Indo-European Language and Culture – an Introduction. Second Edition*. Wiley-Blackwell, Malden–Oxford–Carlton.
- HOLZER, GEORG 2006. Zur relativen Datierung prosodischer Prozesse im Gemeinslawischen und frühen Kroatischen. *Wiener slawistisches Jahrbuch* 51. (2005 [2006]): 31–71.
- HOLZER, GEORG 2007. *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. Lang, Frankfurt am Main – Bern etc.
- IEW. = POKORNY, JULIUS 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1. Francke, München–Basel.
- KAPOVIĆ, MATE 2006. The Development of Proto-Slavic Quantity (from Proto-Slavic to Modern Slavic Languages). *Wiener slawistisches Jahrbuch* 51. (2005 [2006]): 73–111.
- KAPOVIĆ, MATE 2008. Razvoj hrvatske akcentuacije. *Filologija* 51: 1–39. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=53756 (2009. 06. 05.)
- KLOTZ, EMANUEL 2013. *Die kroatische Lautgeschichte am Beispiel romanisch vermittelter Toponyme an der slawischsprachigen Adriaküste*. Praesens, Wien.
- KRAHE, HANS 1942. Beiträge zur illyrischen Wort- und Namenforschung. *Indogermanische Forschungen* 58: 131–152.
- KRAHE, HANS 1963. *Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie*. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz 1962/5. Steiner, Wiesbaden.
- KRAHE, HANS 1964. *Unsere ältesten Flußnamen*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- LAMPRECHT, ARNOŠT 1987. *Praslovanština*. Universita J. E. Purkyně, Brno.
- LIV.² = RIX, HELMUT et al. 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Reichert, Wiesbaden.
- MATASOVIĆ, RANKO 2007. On the accentuation of the earliest Latin and Romance loanwords in Slavic. In: KAPOVIĆ, MATE – MATASOVIĆ, RANKO eds., *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentology, Zagreb, 1-3 July 2005*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb. 105–119.
- MAYER, ANTON 1957. *Die Sprache der alten Illyrier. Band I: Einleitung. Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*. Rohrer, Wien.
- MAYER, ANTON 1959. *Die Sprache der alten Illyrier. Band II: Etymologisches Wörterbuch des Illyrischen. Grammatik der illyrischen Sprache*. Rohrer, Wien.
- MÜLLER, STEFAN 2007. *Zum Germanischen aus laryngalthoretischer Sicht. Mit einer Einführung in die Grundlagen der Laryngaltheorie*. De Gruyter, Berlin – New York.
- RISCH, ERNST 1974². *Wortbildung der homerischen Sprache*. De Gruyter, Berlin – New York.
- SCHMID, WOLFGANG P. 1979. Urheimat und Ausbreitung der Slawen. *Zeitschrift für Ostforschung* 28: 405–415.
- SCHMID, WOLFGANG P. 1986. Zur Dehnstufe im Baltischen und Slawischen. In: OLESCH, REINHOLD – ROTHE, HANS Hrsg., *Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag am 14. April 1986*. Böhlau, Köln etc. 457–466.
- SCHRAMM, GOTTFRIED 1981. *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend*. Hiersemann, Stuttgart.
- UDOLPH, JÜRGEN 1979. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*. Winter, Heidelberg.
- UDOLPH, JÜRGEN 1990. *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Winter, Heidelberg.

- UDOLPH, JÜRGEN 2007. Alteuropa in Kroatien: Der Name der *Sava/Save*. *Folia Onomastica Croatica* 12–13. (2003–2004 [2007]): 523–548.
- VENNEMANN GEN. NIERFELD, THEO 2003. *Europa Vasconica – Europa Semitica*. Hrsg. von PATRIZIA NOEL AZIZ HANNA. De Gruyter, Berlin – New York.
- WATKINS, CALVERT 2000. *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. Houghton Mifflin, Boston.
- WIESINGER, PETER 1985. Probleme der bairischen Frühzeit in Niederösterreich aus namenkundlicher Sicht. In: WOLFRAM, HERWIG – SCHWARCZ, ANDREAS Hrsg., *Die Bayern und ihre Nachbarn. Teil 1. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung 25. bis 28. Oktober 1982, Stift Zwettl, Niederösterreich*. Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 321–367.
- WIESINGER, PETER 1990. Antik-romanische Kontinuitäten im Donauraum von Ober- und Niederösterreich am Beispiel der Gewässer-, Berg- und Siedlungsnamen. In: WOLFRAM, HERWIG – POHL, WOLFRAM Hrsg., *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Teil 1. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich*. Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 261–326.
- WRG. = *Wörterbuch der russischen Gewässernamen* 1–5. Zusammenestellt von A. KERNDL', R. RICHARDT und W. EISOLD unter Leitung von MAX VASMER. Harrassowitz, Wiesbaden, 1961–1969.

HARALD BICHLMEIER

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

**HARALD BICHLMEIER, Comments on the oldest layer of Pannonian river-names
Part 1: *Sáva/Száva/Save***

Research on Old-European river-names was started some 70 years ago by HANS KRAHE. Unfortunately, the methods of such research have not changed much over the last decades, while Indo-European linguistics has progressed immensely under the same period. The time has come to take a fresh look at the names which form the oldest layer of linguistic material available in Central Europe. As an example of this new methodology the paper presents a thorough probe into the river-name *Sáva/Száva/Save*. On the one hand, a number of new insights can be gained, on the other hand, the fact that simple, one and only solutions are a thing of the past must be accepted.

A Százdi alapítólevél nyelv- és névtörténeti forrásértékéről*

1. A nyelvtörténeti kutatásokban a 11–13. századi források a honfoglalás utáni évszázadok magyar nyelvének megismerése szempontjából különösen nagy jelentőségűek. E szórványemlékek magyar nyelvű anyaga persze a nyelv történetének csak bizonyos területén nyújthat alapvető fogódzókat: a szótörténeten túlmenően főképpen a történeti hangtan és a helyesírás-történet, valamint a történeti morfológia, illetve más oldalról a személy- és helynévtörténet terén adhat jelentős útbaigazítást a szakemberek számára. Mindezek mellett a legkorábbi nyelvemlékek más történeti tárgyú diszciplínák, elsősorban a történettudomány számára is fontos információval szolgálnak, hiszen tanulmányozásukkal a nyelv használóinak életéről, műveltségéről is képet kaphatunk, ezáltal pedig a magyarság korabeli történetéről való ismereteink szintén gyarapodnak (TÓTH V. 2001: 11; HOFFMANN 2007a: 61–62, 2014: 216).

Az utóbbi évtizedben nagy lendületet vett a 11. századi nyelvemlékek részletes, új módszerekkel történő nyelvtörténeti szempontú feltárása, valamint a korábban már feldolgozott források újraértékelése. A legrégibb hiteles és egykorú eredetiben fennmaradt oklevél, az 1055. évi Tihanyi alapítólevél szórványainak névtani, névelméleti megalapozottságú névrendszertani-tipológiai szemléletű elemzését HOFFMANN ISTVÁN önálló monográfiában végezte el (2010). A Tihanyi alapítólevelet SZENTGYÖRGYI RUDOLF is igen nagy részletességgel, interdiszciplináris megközelítéssel vizsgálta (2010a, 2010b, 2011, 2012, de főképpen 2014). A helynév-rekonstrukció eljárását (HOFFMANN 2010: 14–15, 220) követve magam az 1055. évi alapítólevélhez szorosan kötődő 1211. évi Tihanyi összeírást és annak helynévi szórványait dolgoztam fel (KOVÁCS 2015). Az 1075-ben keletkezett, de interpolált másolatban ránk maradt garamszentbenedeki apátság alapítólevelét SZŐKE MELINDA vizsgálta nagy alaposággal, valamint erre a nyelvemlékre támaszkodva dolgozta ki a bizonytalan kronológiai státuszú (másolatban ránk maradt, illetve hamisított) oklevelek feltárásának lehetséges metodológiáját (2015). PÓCZOS RITA a pécsi püspökség sokszoros átiratban fennmaradt alapítólevelének (1009/+1205–1235/1343e./1350/1404) két szórványát tanulmányozta (2015), PELCZÉDER KATALIN pedig az 1086-os Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértékéhez fűzött hasznos megjegyzéseket (2015). Ehhez a láthatóan egyre izmosodó kutatási irányvonalhoz kívánok kapcsolódni azzal, hogy a 11. század egyik fontos, de a nyelvtörténeti kutatás által ez idáig mellőzött nyelvemlékének, a százdi apátság alapító oklevelének a részletes analízisét végzem el. E munka első részfeladataként tanulmányomban az oklevél nyelvtörténeti forrásértékét elemzem.

2. A százdi apátság és alapító oklevele a szakirodalomban igen kevés figyelmet kapott. Elsőként a 18. században PRAY GYÖRGY tett említést az 1067-es alapítólevélről, annak záradékából idézve ANTONIO GANOCZYVAL szemben bizonyította, hogy Béla herceget nem a *pius*, hanem a *magnus* jelzővel illették (1777: 66–67, vö. FOLTIN 1883: 14). A százdi apátságról is csupán annyit állapított meg, hogy Salamon uralkodása idején Péter ispán

* Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

alapította (PRAY 1777: 66). Nem sokkal később PRAYt idézve KATONA ISTVÁN is megemlítette munkájában a Péter alapította százdi apátságot, megállapítva, hogy nagy nehézségbe ütközik egykori helyének a meghatározása (1779: 221–223). PRAY és KATONA nyomán FUXHOFFER DAMIAN a bencés monostorok számbavétele során a százdi apátságról (annak 1067-ben történt alapításáról) is szólt, de újabb adattal sem az apátságról, sem annak alapítóleveléről nem szolgált (1858: 215). IOSEPHUS PODHRADCZKY volt az első, aki megkísérelte helyhez kötni a monostort (1838: 147–148). Véleménye szerint mivel az alapító Péter ispán fia a királyt a Tisza körüli hadjáratban vendégül látta, lakása csakis a Tiszán innen lehetett, tehát az apátságnak is itt, *Jász Apáti* földjén kellett állnia (vö. PODHRADCZKY 1838: 147).

A 19. században nemcsak a monostor, hanem az oklevél ügye is megjelent a kutatásokban. Ebből a szempontból is fontos megemlítenünk JERNEY JÁNOST, aki nyelv- és történettudományi szempontból tanulmányozta a Százdi alapítólevelet (1854: 161–172). JERNEY Czech János országos pénzügyi főtanácsos eredeti okmányokból másolt gazdag gyűjteménye alapján dolgozta fel a 11–13. századi hely- és személynéveket. 350 szócikkből álló függelékbe a Százdi alapítólevél helynevei is bekerültek 1072 körüli dátummal. Czech gyűjteményére támaszkodott WENZEL GUSZTÁV is akkor, amikor elkészítette az 1067. évi Százdi alapítólevél első kiadását (ÁÚO. 1: 24–27), valamint az 1267-es megerősítő oklevél rövid, ám hiányos kivonatát (ÁÚO. 3: 155–156). FOLTIN JÁNOS egri főegyházmegyei alesperes, plébános a „zátyi apátságról” írt monográfiájában WENZEL nyomán, annak egyes hibáit javítva közölte az alapítólevél szövegét, illetve az 1267. évi oklevél teljes bevezetőjét (1883: 20–25). FOLTIN munkájában egyébiránt 13 fejezetben foglalkozott a százdi monostor alapításával, birtokaival, valamint az alapítólevéllel, annak keletkezési körülményeivel és helyneveivel (1883). Az oklevél kritikai kiadására azonban csak jóval később, GYÖRFFY GYÖRGYnek köszönhetően került sor (DHA. 1: 182–185); magam is e szöveggel dolgozom. Az alapítólevél magyar fordítását 1986-ban TÓTH PÉTER készítette el (1986: 5–9), majd 2006-ban megjelent PITI FERENC bevezetővel és jegyzetekkel ellátott fordítása is (2006: 35–41). A 20. században elsősorban a történészek említették meg munkáikban az 1067. évi oklevelet mint magánoklevelet, valamint ennek kapcsán foglalkoztak a magánjogi írásbeliséggel, a világi magánbirtokokkal és a magán kegyúri joggal (vö. KOLLÁNYI 1906: 42–43; PRT. 12: 364–365; SZENTPÉTERY 1923: 8, 1930: 44; SZILÁGYI 1940–1941: 166; GYÖRFFY 1958: 50, 1972: 310; VÁCZY 1958: 315; LEDERER 1959: 38–39, 72, 82; KUMOROVITZ 1963: 3–5; CSORBA 1986: 10–12).

3. A százdi apátság alapítólevele a 11. század egyik legrejtélyesebb forrása mind a keletkezését és hitelességét, mind pedig az apátság birtokainak lokalizálását tekintve. Már a 19. században, FOLTIN JÁNOS is utalt az oklevél feldolgozásának nehézségére: „az oklevél kora ingatag, kezdetleges s keveset mondó irmodorának jellegét mindenben magán viselvé, elbeszélésében gyakran homályos s kétséget támasztó, az idő, hely és személyek meghatározásában pedig egész az érthetlenségig felületes” (1883: 10). Munkájában ugyanakkor az alapítólevél fontosságát is hangsúlyozta: „az oklevél a XI. század másodikfelében egy oly apátság keletkezéséről és létezéséről értesít bennünket, melyről eddig jó formán mitsem tudtunk, melyről pedig épen keletkezési idejét tekintve jogosan feltételezhetjük, hogy azon kor küzdelmeiben fontos tényezőkép szerepelt, hogy különösen a kereszténységnek, a pogányság részéről még mindig fel-felidézett harcaiban egyik

erős támasza volt” (FOLTIN 1883: 9–10). Mivel az alapítólevél év szerinti kelte nincs a forrásban rögzítve, a történészek a szövegben szereplő Salamon király, Géza és László hercegek neveinek együttes említése miatt – mivel ők a *Chronica Hungarorum* szerint csak 1064–1071 között járhattak el együtt – az oklevél kiadását az 1067-es évre teszik (vö. KATONA 1779: 222, DHA. 1: 182). 1067 körül alapíthatta tehát Százdon a Szűz Máriáról elnevezett bencés monostort Péter ispán (vö. PRT. 12: 364; BOROVSZKY é. n. 331, 405; CSORBA 1986: 10; Gy. 1: 804).

Kutatóink igen sokat foglalkoztak az alapító, Péter ispán személyével, és véleményük eltér abban a tekintetben, hogy melyik nemzetségből való lehetett. BOROVSZKY SAMU például a Gútkeled nemzetségből származtatta (vö. BOROVSZKY é. n. 405, 410–411), de a legmeggyőzőbbnek és ezért a leginkább elfogadottnak az Aba nemzetségből való származtatás tűnik (vö. FOLTIN 1883: 33–38, CSORBA 1986: 11–12, Gy. 1: 804, KMTLex. 620, PITI 2006: 35). FOLTIN JÁNOS az Aba nemzetség egykori birtokviszonyait és a kegyúri jog gyakorlatát tekintve tartotta Pétert Aba nembelinek, rámutatva, hogy 1267-ben az alapítólevelet átírató Püed ispán, az alapító kései leszármazottja Aba nemzetségbeli volt; sőt FOLTIN az oklevél szövegére támaszkodva egyenesen Aba Sámuel testvérét gyanította a személyében (1883: 38–39). Azt, hogy FOLTIN véleménye nem megalapozatlan, az oklevél szövege tanúsítja: az 1067. évi alapítólevélben ugyanis Péter maga mondja, hogy „nos tres germani predia possidebamus, quorum terciam partem, que contingebat, monasterio in omnibus dedi eidem” (DHA. 1: 183), magyar fordításban: „mi hárman, testvérek, prédiúmokat birtokoltunk, s ezek harmadát, amik engem illettek, mindenben e monostornak adtam” (PITI 2006: 36).

3.1. Az 1067-ben alapított százdi apátságról igen keveset tudunk. Már az is kérdéses, hogy hol állhatott. Mivel az apátság nagyobb birtokai a Tisza felső folyása mentén feküdtek, a monostor helyét kutatóink a Tisza mellé helyezték (vö. RÁCZ K. 1883: 102). A szakirodalomban azonban többféle elképzelés merült fel *Szá(s)z(d)* lokalizációját illetően. FOLTIN JÁNOS Szabolcs vármegyébe, Nagyhalász községbe helyezte (1883: 12), s Péter ispánt – mivel az alapító oklevelében maga is kétszer említi a szabolcsi várat – Szabolcs vármegye főispánjának tekintette (1883: 43).

CSÁNKI DEZSŐ FOLTIN elgondolását tévesnek tartotta: véleménye szerint az egykori monostor a hely későbbi előfordulásait (1368, 1400: *Zazdmonostora*, 1404: *Zaz Monostora*) is figyelembe véve Borsod megyében keresendő, és föltehetően a Csát melletti Szászd pusztával azonosítható (Cs. 1: 179). CSÁNKI megállapítását fogadta el PAULER GYULA is (1893: 177), de szintén e helyre lokalizálta az apátságot SÖRÖS PONGRÁCZ (PRT. 12: 364) és GYÖRFFY GYÖRGY (Gy. 1: 805) is. PESTY FRIGYES 19. századi helynévgyűjtései ugyan csak ezt az elképzelést támogatják. Tiszakeszi községből gyűjtött helynevekből, valamint a gyűjtés során feltett kérdésekre adott válaszokból ugyanis kiderül, hogy Tiszakeszi három falu: Szászd, Ders és Nagyfalú egyesüléséből alakult, „s – innen van hogy a’ község belső része most is Nagy falu néven emlittetik a’ nép által – a’ többi két nevezet is még most is él de ezen neveken jelenleg a’ határ bizonyos részei neveztetnek” (PESTY 1988: 422). A térképmelléklet pedig világosan mutatja, hogy a Mezőcsáttól délkeletre fekvő területről van szó. RÁCZ ANITA Szá(s)zdit szintén Mezőcsáttal szomszédos településnek tartja, s megjegyzi, hogy „ENGEL térképének adatközlése szerint pedig emléket a mai Tiszakeszi mellett Ny-ra a Szászd helynév őrizi” (RÁCZ A. 2011: 154). Ez a Csáttól délkeletre fekvő

nagy kiterjedésű terület megtalálható a 18–19. századi térképeken is: 1782–1785: *Pusztaszaszt*, *Pusztaszaszt* (EKFT.), 1806: *Szászd* (LIPSZKY), 1819–1869: *Szászd halom* (MKFT.).

Egy harmadik elképzelés szerint a százdi monostor ugyan Borsod megyében lehetett, de inkább a Tiszakeszitől délre fekvő, a Tisza holtága által övezett Százdi-szigeten állhatott (vö. PETROVAY 1881: 704, VÉGH 1903: 70, BOROVSKY 1909: 21, CSORBA 1986: 10, F. ROMHÁNYI 2000: 60).¹ E hely későbbi térképeken is feltűnik: 1782–1785: *Szasd* (EKFT.), és talán ide vehetjük a harmadik katonai felmérés térképén (HKFT.) említett *Szárdi-sziget*-et is, ha abban a *Szásdi-sziget* névforma elírását gyaníthatjuk (vö. Gy. 1: 805).

A régészeti kutatások szintén ezt az elgondolást erősítik. Először az 1930-as években, majd pedig 1965-ben a Tiszakeszitől mintegy két kilométerre délre, a gát és a Tisza közt lévő emelkedésen, az úgynevezett Százdi-szigeten végzett ásatások ugyanis középkori épületek, templom és temető maradványait mutatták ki. Régészeink véleménye szerint „ezzel az ásatással sikerült végleg tisztázni a százdi apátság helyének kérdését” (KEMENCZEI – K. VÉGH: 1966: 406, vö. KMTLex. 620). Mivel azonban a Dél-Borsodban található (Mező)Csát és Tiszakeszi szomszédos települések, és csupán mintegy 8 km távolság van közöttük, igen nehéz eldönteni, hogy hol is fektetett valójában *Szá(s)z(d)* és az ott 1067-ben alapított apátság: Mezőcsáttól délkeletre, valamint Tiszakeszitől nyugatra, azaz a két település között; vagy esetleg Tiszakeszitől délre, a Tisza holtága által övezett területen. Valószínűleg nincs kibékíthetetlen ellentét a két lehetőség között, és inkább arról lehet szó, hogy az egykori település meglehetősen nagy kiterjedésű lehetett, s északi határa Csát és Tiszakeszi között húzódott, a déli határa pedig elérte egészen Ároktő település határára.

Összességében mindez tehát azt jelenti, hogy a fentiekben említett helynevek alapján *Szá(s)z(d)* falu kiterjedése nagy vonalakban megállapítható, a monostorépület helye azonban kevésbé tűnik bizonyítottnak. A monostor valószínűleg a nagy kiterjedésű falu központjától távolabb fektetett, a korai bencés monostorok többsége ugyanis folyók közelében (például a Maros völgyében, a Duna, a Tisza, illetve a Körös közelében) és lakott helyektől távolabb jött létre (vö. KOSZTA 2000: 52). A régészeti ásatások alapján a százdi apátságot a település déli határában, a Tisza holtága által övezett területen kell keresnünk. Emellett ugyanakkor esetleg felvethető az is – bár a százdi apátság építészeti jellegét nem ismerjük –, hogy a monostor a második katonai felmérés térképén a Csát és Tiszakeszi között lévő, *Szászd halom*-nak nevezett területen állhatott. Az erődszerűen felépített bencés monostorok ugyanis védelmi funkciót is betöltve hozzájárultak „építettöik hatalmi pozícióinak biztosításához” (KOSZTA 2000: 53–54), s ez különösen igaz az egyébként várrakkal kevésbé bővelkedő alföldi tájakon. Mindezekről azonban csak egy tüzetes régészeti feltárás alapján alkothatnánk biztosabb véleményt.

A százdi apátság helyét tehát Dél-Borsodban kell keresnünk, a birtokai azonban több vármegye területére terjedtek ki (vö. FOLTIN 1883: 73; BOROVSKY é. n. 331, 405; CSORBA 1986: 11): így például az egykori Borsodra (pl. 1067/1267: *Scenholm*, DHA. 1: 183; a mai *Szihalom* település Heves megyében, vö. CSORBA 1986: 11, PITI 2006: 36), Zemp-lénre (pl. 1067/1267: *Bekech*, *Ceda*, DHA. 1: 184, vö. GYÖRFFY 1958: 50, CSORBA 1986: 11, PITI 2006: 36), Pestre (pl. 1067/1267: *Chabarakusa*, *Gubach*, DHA. 1: 185, vö. FOLTIN 1883: 125–126, CSORBA 1986: 11, PITI 2006: 40). A birtokok többsége azonban

¹ Ezen elképzelések mellett – ám mindenféle bizonyító érvet nélkülözve – felvetődött még a hely Pest és Heves megye határára, valamint Arad vármegyébe történő lokalizációja is (vö. RÁCZ K. 1883: 102).

valószínűleg Szabolcs vármegye területén feküdt: az oklevél magát Szabolcs várát kétszer is említi (1067/1267: *castri de Zobolchy*, *castro de Zobolchy*, DHA. 1: 184), de itt található még például *Wensellev*, *Wense*, *Damarad* (1067/1267, DHA. 1: 184) és *Prouod*, *Suruk*, *Zalda*, *Leweluky* (DHA. 1: 185) is. Egyes vélemények szerint (vö. FOLTIN 1883: 73, BOROVSKÝ é. n. 405, CSORBA 1986: 11) Békés megyében talán szintén feküdtek egykori monostori birtokok.

Az alapítólevélben Péter ispán 22 kisebb-nagyobb birtokról rendelkezik. Egyes birtokok határát részletesen leírja (így jár el pl. *Scenholm*, *Scyrnyk*, *Chartybak*, terra *Wense* és *Macra* esetében; DHA. 1: 183, 184), míg másoknál nem olvashatunk részletes határleírást, csupán a birtok nevét említi meg (pl. *Prouod*, *Suruk*, *Zekeres*, *Chabarakusa* esetében ezt a megoldást követi; DHA. 1: 185). CSORBA CSABA megállapítása szerint a birtokok meglehetősen szórta, mintegy 200 km-es sugarú körön belül helyezkednek el, a többségben lévő, közel eső javak azonban egy 30 km-es sugarú kört írnak le (1986: 10–11). Ehhez azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy a birtokok lokalizációja újabb ismereteink fényében, valamint a korszerű forrásközlések, illetve névtárak anyagát felhasználva jelentős felülvizsgálatra szorul. Egyes birtokok leírásánál azokat a kötelezettségeket is felsorolja az oklevél, amelyeket a birtokon letelepült családok az apátságnak teljesíteni tartoznak (vö. pl. „Adom *Szekeres* prédiomot is, benne a hozzám tartozó népet, akik kétszer szolgáljanak minden hónapban, és akárhová megy az apát, kísérik lovakon”, PITI 2006: 39).

Az oklevél 80 helynévi szórványt tartalmaz, amely 65 különböző hely megjelölésére szolgál. A szórványok között több olyan is van, amely azonos helyre vonatkozik: ilyen például a Tisza folyó hat alkalommal (hol magyarul, hol latinul) történő említése, de kétszer szerepel a Bodrog folyó neve is, valamint a szabolcsi vár és a százdi monostor megjelölése. Emellett találkozunk még Bihar vármegye latinosított *Byhoriensis* alakjával, továbbá a Duna latin nyelvű említéseivel (DHA. 1: 184).

A százdi monostor alapítás utáni története teljes homályban van (vö. PRT. 12: 366, CSORBA 1986: 11). Valószínűleg a tatárjárás idején (1241/1242) pusztulhatott el, s amikor 1267-ben Püed ispán átíratta az alapítólevelet – bizonyítva ezzel, hogy a birtok egykor az ösée volt –, már csak rom lehetett (vö. CSORBA 1986: 12, Gy. 1: 805, KMTLex. 620, F. ROMHÁNYI 2000: 60). A kolostort nem építtette újjá, de a falu a 14. századig még állhatott: 1368-ban és 1400-ban ugyanis említik *Zazdmonostora* néven. GYÖRFFY GYÖRGY ennek kapcsán arra mutatott rá, hogy „Százdmonostor csak nevében éledt újjá” (Gy. 1: 743). Egy későbbi forrásban, 1404-ben már nem is faluként, csupán birtokként szerepel (poss. *Zaz Monostora*, vö. Cs. 1: 179, PRT. 12: 365). Annak alapján azonban, hogy az 1267-es megerősítő oklevélben szó sem esik a romlásról, hanyatlásról, FOLTIN JÁNOS úgy vélte, hogy a 13. században az apátságnak még léteznie kellett, s majd csak a 14. század közepe táján semmisülhetett meg (1883: 164–165), ám feltevését igazolni nem tudta.

3.2. Az 1267-es átírásból ismert Százdi alapítólevél (1067/1267) interpolált, azaz utólagos részekkel kiegészített oklevélnek tekinthető. Az ilyen, bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek nyelvtörténeti hasznosításának fontosságát (különösen a forrásszegény 11. századra vonatkozóan) SZŐKE MELINDA hangsúlyozta, aki a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének vizsgálata során dolgozott ki e nyelvemlékcsoportra egy új módszertani keretet (2015). Véleménye szerint ezen oklevelek vizsgálata során szem előtt kell tartanunk az iratok elsődleges keletkezési céljait, keletkezési körülményeit, azaz számolnunk kell azzal, hogy „a hamis és interpolált oklevelek minden bizonnyal a hitelesség

látszatát kívánták keltetni, ennek megfelelően a lejegyzőik az oklevél szövegét a hamisított kor nyelvi arculatához igyekeztek igazítani. Másrészt azonban az oklevélírók nem tudták maradéktalanul függetleníteni magukat saját koruk nyelvi jellegzetességeitől sem, ebből kifolyólag pedig ezen iratok – bizonyos keretek között – a hamisítás korának nyelvi vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak.” (SZÖKE 2015: 22.) A kronológiai rétegek elkülönítésével tehát az interpolált oklevelek is a nyelvészeti kutatások fontos és bizonyos tekintetben „hiteles” forrásainak tekinthetők (vö. SZÖKE 2015: 22). Ezek alapján úgy vélem, hogy érdemes a szintén korai és ezért különösen értékes Százdi alapítólevelet, annak névanyagát a kidolgozott új módszerek segítségével alaposabb elemzésnek alávetni.

Amint azt már fentebb említettem, Péter ispánnak a százdi monostort 1067-ben alapító oklevelét 1267-ben Pueđ ispán kérésére IV. Béla király az apátság jogait és kiváltságait megerősítve íratva át (vö. PRT. 12: 364–5, BOROVSKÝ é. n. 405, CSORBA 1986: 10, DHA. 1: 182, PITI 2006: 35). A latin nyelvű megerősítő oklevél bevezetője maga tesz említést az átírás szükségességéről, mivel „az adománylevelet a túlságosan régi volta és a hosszú idő csaknem teljesen tönkretette” (TÓTH P. 1986: 5). Emellett persze az alapítólevél pecsételetlen volta is indokolta tette az átírást és a megerősítést, így a királyi kettős pecséttel ellátott oklevél már vitathatatlan hitelűnek számított (vö. KUMOROVITZ 1963: 4–5, CSORBA 1986: 10). Több kutató is felhívta a figyelmet arra, hogy az 1067. évi oklevél nem királyi oklevél, hanem magánoklevélnek tekinthető, hiszen Péter ispánnak a százdi monostor alapításakor a monostort meglehetősen gazdagon javadalmazó okleveléről van szó (vö. KOLLÁNYI 1906: 42–43, SZENTPÉTERY 1923: 8, SZILÁGYI 1940–1941: 166, LEDERER 1959: 38, CSORBA 1986: 10–11).

A Százdi alapítólevél hitelességének megítélése a szakirodalomban a részleteket illetően nem volt teljesen egyöntetű, noha az erre vonatkozó vélekedések jórészt hasonlóak. Elsőként SÖRÖS PONGRÁC fejezte ki aggályát az oklevél tartalmát és datálását illetően a határleírások részletezése miatt (PRT. 12: 364). SZENTPÉTERY IMRE „kevésbé megbízható” oklevélnek tekintette, ezért felhasználását mellőzte is a munkájában (1930: 44). SZILÁGYI LORÁND szintén az igen megbízhatatlan oklevelek közé sorolta (1940–1941: 166). VÁCZY PÉTER „vitatott hitelű, de zömében valódinak” mondható forrásnak tartotta (1958: 315). LEDERER EMMA véleménye szerint ez a részben interpolált oklevél „rendelkező részében feltétlenül hitelesnek mondható” (1959: 39, vö. KMTLex. 620). KUMOROVITZ L. BERNÁT sem kételkedett az oklevél valódiságában, csupán azt jegyezte meg, hogy „arengája (mutatis mutandis) csaknem szóról szóra követi a hradišćei monostor 1078-i alapítólevelének az arengáját” (1963: 4, vö. még DHA. 1: 182). A két oklevél közti efféle egyezést egy közös forrásban látta, amely szerinte valamelyik cseh, morva vagy más nyugati apátság oklevele lehetett (KUMOROVITZ 1963: 4). Az egyező részekben szereplő határkitűzés és határbejárás ugyanis az adott kor gyakorlatát követi, valamint a méltóságsorban feltűnő személyek nagy része is megtalálható a korabeli forrásokban (vö. DHA. 1: 182). GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a külső jegyek és az érvelés miatt az oklevél nagy része hitelesnek tekinthető, a második része pedig részben interpolált (DHA. 1: 182–183). Utólag betoldott résznek tartotta *Wense* birtok leírását, mivel úgy vélte, hogy a *vadit superius*, *cadit*, *procedit*, *meta terrea* kifejezések nem felelnek meg a 11. század diktálási szokásának, illetve ellentétesek négy másik határjárásban használt igék olyan passzív formáival, mint például *venitur*, *ultratur* (vö. DHA. 1: 183). A határleírás megamisításának okát a tiszai halászati jog megerősítésében látta, mivel az oklevél átírását elrendelő Pueđ ispán a Bodrog melletti Keresztúr faluból származott, az említett *Wense*

föld pedig éppen a Tisza mellett, Bodrogkeresztúr határán belül feküdt (vö. DHA. 1: 183). *Wensellew* és *Wense* falvak leírásában tehát GYÖRFFY megítélése szerint a gyanús latin kifejezések (mint például *mansiones libertinorum*, *castrum*, *aratum* stb.) miatt interpolált részeket találunk (vö. DHA. 1: 183). *Dusnuky* falu említését GYÖRFFY szintén késői interpolációnak tekinti, mivel a „falu nyilván nem nagymorva dusnokokról nyerte nevét, hanem azokról, akiket a birtokosnő [ti. az alapító *Magna* nevű leánya, K. É.] az oklevél szerint is torlóként adományozott” (GYÖRFFY 1972: 310, vö. DHA. 1: 183). *Chabarakusa* birtok első névrészenek *Chaba* írásmódja a korábbi *Soba* névalakkal szemben szintén az utólagos betoldás gyanújára adhat okot (vö. DHA. 1: 183). GYÖRFFY elgondolása szerint olyan birtokokkal is interpolálhatták az alapítólevelet, amelyek később kerültek a monostor tulajdonába, s adományként később az oklevél függelékeként szerepeltek (vö. DHA. 1: 183).

Amint az a leírtakból világosan látszik, a kutatók többsége a Százdi alapítólevél nagy részét hitelesnek tekinti, s utólagos betoldásokat csupán az oklevél második részében fedeznek fel. A helynévi szórványok elemzése során ezeket a kérdéseket – a SZÖKE MELINDA által kialakított módszertani eljárást követve (2015) – tüzetesen és egyedileg meg kell vizsgálni.

4. A továbbiakban a monostornak nevet adó *Szá(s)z(d)* településnév nyelvi elemzését végzem el, mintegy mintát is nyújtva arról, miképpen képzelem el az oklevél szórványainak bemutatását. A *Szá(s)z(d)* elnevezés többféleképpen is magyarázható, azzal összefüggésben, hogy a név lexikális azonosítása bizonytalan. E Borsod megyei település nevének első okleveles említése az interpolált Százdi alapítólevélből való: 1067/1267: monasterium Sancte Marie ... quod dicitur *Zazty*; ad supradictum *Zazty* (DHA. 1: 183), későbbi adatai pedig a 13. század második felétől kezdődően jelentkeznek, de nem túl nagy számban: 1261: mon. de *Zasty* (BOROVSKY 1909: 17, 21); 1267: mon. de *Zazty* (DHA. 1: 182); 1323: comite Petro castellano de *Zaard* (BLAZOVICH–GÉCZI 1987: 31); 1368, 1400: *Zazdmonostora*, 1404: *Zaz Monostora* (Cs. 1: 179); 1570: *Százd* (ENGEL). A 18–19. századi térképeken – ahogyan arról fentebb már részletesebben szóltam – szintén feltűnik: 1782–1785: *Pusztá Szaszt*, *Pusztá Szaszt*, *Szasd* (EKFT.); 1806: *Százd* (LIPSZKY); 1819–1869: *Szászd halom* (MKFT.); 1869–1887: *Szárdi [z: Százdi]-sziget* (HKFT.). Az ómagyar kori alakok olvasata nem egyértelmű, hiszen míg a *Zazty* forma [szászt]-ként olvasható, a *Zazd* kiejtése csakis [százd] lehet (akkor is, ha a *szász* lexémát tartalmazza), a *Zaz* alak azonban kaphat [szász], illetőleg [száz] olvasatot egyaránt. Mindez pedig azt jelenti, hogy pusztán az adatok alapján nem állapítható meg a tölexéma utolsó, a képző előtt álló hangja, ez ugyanis – a korabeli helyesírás *z* betűjelének *z* és *sz* hangértékéből adódóan – *sz* vagy *z* is lehetett, ily módon a helynév a *szász* vagy a *száz* lexémát egyaránt tartalmazhatta. A kérdés eldöntését a későbbi adatok sem segítik. A 18–19. századi térképeken ugyanis éppúgy feltűnik a *Szászt* forma, mint a *Százd* és a *Szászd* – ami talán a lejegyzőnek a nyelvi azonosító (etimologizáló) készségét is mutatja –, sőt az a körülmény is nehezíti az alapszó megállapítását, hogy a képzős alakok ejtése (a zön-gésségi hasonulásnak megfelelően) eleve egyféle, azaz [százd] lehetett. Közvetlen módon, pusztán a forrásadatokra támaszkodva tehát nem lehet megállapítani, hogy a vizsgált helynévben a *szász* vagy *száz* alapszót láthatjuk-e.

Annak érdekében, hogy közelebb kerüljünk az alapszóhoz, további támpontokat célszerű keresnünk. Mindenekelőtt érdemesnek látszik az *-(s)t(i) ~ -(s)d(i)* képző viszonyát

megvizsgálni. A *-d* képző morfológiai jellegzetességeit vizsgálva TÓTH VALÉRIA rámutatott arra, hogy a névváltozási folyamatokban e képzőt „legtipikusabban *s*-re, magánhangzóra, valamint *n ~ ny*-re végződő elsődleges településnevekhez kapcsolódva találjuk meg”, mint például a *Köves > Kövesd*, a *Somos > Somosd*, a *Kerecseny > Kerecsend*, a *Csikván > Csikvánd*, az *Endre > Endréd* stb. nevekben (TÓTH V. 2008: 123). A *-d* képzővel történő másodlagos bővülést és annak kiemelkedő gyakoriságát az *-s* és az *-n ~ -ny* végű nevekben TÓTH VALÉRIA az *-sd*,² illetve az *-nd* végű, elsődlegesen létrejött településnevek hangszerkezeti mintájának hatásával magyarázza (vö. TÓTH V. 2008: 123). A *-st(i)* kialakulásával kapcsolatban kutatóink úgy tartják, hogy a *-sdi* hangalakja a zöngétlen *s* hatására akkor alakult *-sti*-vé, amikor a magyarban még nem létezett *zs* fonéma (vö. PAIS 1916, KNEZSA 1933). Ha tehát – elfogadva ezt a megközelítést – számolhatunk a zöngesség szerinti részleges hasonlással, akkor a vizsgált Borsod megyei településnév legkorábbi *Zazty* alakja alapján azt mondhatjuk, hogy a helynév alapjául szolgáló lexéma a *szász* lehetett, mivel e korai adatban a *-d(i)* képző *-t(i)* zöngétlen párját láthatjuk, ami a szóvégi zöngétlen *sz* hatására jöhetett létre.

TÓTH VALÉRIA az ómagyar kor képzett helyneveinek tanulmányozása során mutatott rá arra, hogy a *-st(i)*, *-sd(i)* igen gyakran szerepel egymással, illetve más képzőkkel (valamint a képző nélküli alakokkal) váltakozva, mint például a Baranya megyei *Füzes ~ Füzet ~ Füzest* település nevében vagy a Fejér megyei település (és halastó) *Seges ~ Segisti ~ Segesd* névhármasában (1997: 165). Ez utóbbi kapcsán azt is megjegyezte, hogy a *-sti* képzős alak tűnik az adatok alapján a legrégebbi variánsnak (1055: *Segisti*), amit néhány évtized múltán felvált az *-sd* képző (+1092[1325 k.]/+1272/1365/1399: *Segusd*), általában pedig a *-ti* képző helyét idővel átveszi a *-di* képzőelem (vö. TÓTH V. 1997: 165). Ezek a megfelelések, egymást váltó alakok pedig a képzők azonos szerepkörére (általános helynévképzői funkciójára) utalnak (vö. HOFFMANN 2010: 197). Hasonló kronológiai változási folyamatot gyaníthatunk a Baranya megyei *Füzesd* víznév alakváltozatait szemlélve is: 1329: *Fyzesth*, 1334: *Fyzesd* (KMHsz. 1. *Füzesd*), bár e két helynévi forma időben igen közel áll egymáshoz. Egyidejűleg is jelentkezhetnek az *-st*, *-sd* képzős helynévi alakok, amint azt például a Baranya megyei *Berkesd* település nevében láthatjuk: +1015/+1158//1403/PR.: *Berkust*, +1015/+1158/XV.: *Bekesd* (KMHsz. 1. *Berkesd*), de ugyanezt figyelhetjük meg a szintén Baranya megyei *Geresd* település esetében is: 1295: *Gueresd ~ Guerest* (KMHsz. 1. *Geresd*).

Az *-st* képző elsődlegességét ugyanakkor közel sem tekinthetjük kizárólagosnak: az Abaúj vármegyei *Nádasd* település nevében éppen a korábbi alak tartalmazza az *-sd* képzőt, s az *-st-s* variáns későbbből adatható (igaz, a pápai tizedjegyzékben, amely hibás alakokat igen nagy számban tartalmaz, így az *-st* végű változat tényleges létében nem lehetünk biztosak): 1270/1369: *Nadasd*, 1332–1335/PR.: *Nadest*, 1348: *Nadastd* (KMHsz. 1. *Nádasd*). A vizsgált Borsod megyei *Szá(s)z(d)* település esetében – az ómagyar kori és újabb kori helynévi adatokat látva – is azt találjuk, hogy a *-t* képzős formát nem szorítja ki hosszú időn át a *-d-s* változat, hiszen még a 18. században is rábukkanunk a térképeken a *Szaszt*, *Szászt* formákra.

A képző tárgyalása után a helynév alapszavát (*szász* vagy *száz*) kell elemeznünk. A *szász* népnévből alapalakban (pl. *Szász*, *Nagyszász*, *Újszász*), képzővel (pl. *Szászd*, *Szászi*),

² A szakirodalomban az *-sd* képző szerkezetét, funkcióját illetően korántsem alakult ki egységes álláspont (a vélekedéseket l. HOFFMANN 2010: 196–197, vö. még BÉNYEI 2012: 101–103).

illetve földrajzi köznévi utótaggal (pl. *Szászfa*, *Szászfalu*, *Szászháza*) alakult helynevek igen gyakoriak a Kárpát-medencében. E nevek elsősorban – a német népcsoport letelepedésével összefüggésben – Erdély déli és északi részén (pl. Belső-Szolnok, Doboka, Küküllő és Torda megyékben), valamint a felvidéki területeken (pl. Abaúj, Gömör, Pozsony, Ugocsa megyében) tűnnek fel, jórészt a 13. század közepétől (vö. RÁCZ A. 2011: 148–160). RÁCZ ANITA népnévvel alakult régi településneveket tartalmazó névtárban azonban csupán két, *-d* helynévképzővel alakult *Szászd* nevet találunk: egy Zagyva melletti, Heves, Nógrád vagy Pest vármegyei település, illetve egy Hont vármegyei település nevét (2011: 153). Az előbbi egyetlen adata 1256-ból való *Zazth* alakban (RÁCZ A. 2011: 153). Az utóbbi, a Hont vármegyei település neve viszont igen gyakran szerepel a forrásokban, a *-d* képző előtt *z-s* lejegyzéssel állva, s egyértelműen [százd] olvasatot jelezve: 1261, 1388, 1389, 1408, 1417, 1421, 1424: *Zazd*, t.; 1291: *Zadz*, p.; 1298/1350, 1299, 1413, 1414, 1417, 1419, 1420, 1422, 1423, 1483: *Zaazd*, p.; 1413: *Zaad*, 1414: *Sazd* (RÁCZ A. 2011: 153). RÁCZ ANITA az itt vizsgált, a Százdi alapítólevélből való Borsod megyei helynevet felveszi ugyan a szótárába a *-di* képzős nevek közé, de népnévi eredetét igen bizonytalannak tartja (vö. 2011: 154). Ezt a vélekedést arra alapozza, hogy KRISTÓ GYULA a középkori Magyarország népességével foglalkozó munkájában (2003: 122) – bár a német lakosság betelepülését a 11. századtól adatolhatónak mondja, de – jelentősebb német bevándorlással a 12. század elejét megelőzően nem számol.³ A *Szá(s)d* helynév igen korai első adatolása (1067/1267: *Zazty*, DHA. 1: 183) miatt PÓCZOS RITA (2001: 68) és RÁCZ ANITA (2011: 154) a helynévnek a *száz* számnévből való származtatását tartja valószínűbbnek. Ezt az elképzelést támogatja az a körülmény is, hogy a vidéken korai szász betelepítésről egyáltalán nincs tudomásunk (vö. KRISTÓ 2003: 125–153).

A *száz* számnév talán száz háznépre utal: az Árpád-korban ugyanis a királyi udvar és a vár alá tartozó népeket századokba sorolták (vö. FNESz. *Szászd*). Hasonló lexikálmorfológiai szerkezetet, azaz számnévből helynévvé válást figyelhetünk meg esetleg a *Hatvan* és a *Negyven* helynevekben (FNESz. *Hatvan*, *Negyvenszállás*). E névalakok kapcsán számolnunk kell ugyanakkor a személynévi származtatás (tehát pl. a *Negyven* szn. > *Negyven* hn. metonímia) lehetőségével is (vö. FNESz. *Hatvan*, *Negyvenszállás*). Ez utóbbi lehetőséget az is erősítheti, hogy a 12–13. századból *Szász*, *Száz* személynévek, valamint *-t* képzős származékaik egyaránt adatolhatók: 1266/1274: *Saas*, 1291: *Sas*, 1287: *Zaz* (ÁSznt. 693, 840), 1156 k./1412: *Zasct*, 1256: *Zazth* (ÁSznt. 839, 840). Csupán az olyan helynévstruktúrák esetében állíthatjuk nagyobb bizonyossággal az első lexéma számnévi eredetét, mint amilyenek például a *Háromház*, *Hathalom*, *Hétbükk*, *Negyvenszállás*, *Tizenháromváros* stb. településnevek (FNESz.). Ezekben az elnevezésekben ugyanis a névadási indíték egyértelműnek tűnik: a *Hétbükk* település azért kapta ezt a nevet, mert a falu hét bükkfánál épült; *Tizenháromváros* pedig azért, mert a város tizenhárom házból állt. Az egyrészes, talán számnévből alakult helyneveknek viszont igen

³ Német népcsoport Dél-, majd Észak-Erdély területén telepedett le, kezdetben nem összefüggő területen, később, a 13. század második felében azonban – a folyamatos betelepüléseknek köszönhetően – a két területen egy-egy összefüggő szász tömb jött létre. A Kárpát-medence északi területén a 13. század első harmadától számolhatunk hasonló jelentős betelepüléssel, a szepességi területen nagyobb mértékű bevándorlás pedig a tatárjárás után figyelhető meg (vö. KRISTÓ 2003: 125–153, l. ehhez még RÁCZ A. 2016: 85–87).

ritkán akad *-d* (és *-s*) képzős származéka; ide sorolhatjuk a Bodrog vármegyei *Negyven* településnek a változatként feltűnő *Negyvend* alakját (1433, 1487: *Neghwen*, *Negwend*; Cs. 2: 205). KISS LAJOS véleménye szerint a *Hetés* tájnév is talán a *hét* számnév származéka lehet (FNESz.).

Abban a kérdésben tehát, hogy az 1067-ből származó *Zazty* helynév alapjául a *szász* népnév vagy a *száz* számnév szolgál-e, igen nehéz állást foglalnunk, főként azért is, mert ebben a helynév további ómagyar kori adatai, valamint az újabb kori alakok sem igen lehetnek a segítségünkre. Bár a 18–19. századi térképeken feltűnő *Szászt*, *Szászd* névformák gyanúra adhatnak okot, ez a lejegyzési mód a térkép készítőjének nyelvi azonosító (másként fogalmazva: etimologizáló) készségét is mutathatja. Ezzel a lehetőséggel már pusztán azért is célszerű számolnunk, mert például az oklevelekben is nemegyszer tetten érhetjük az oklevélíróknak a névalakok lejegyzésében megmutatkozó tudatos nyelvi törekvéseit (vö. HOFFMANN 2004, KOVÁCS É. 2015: 54–63).

A legfontosabbnak mutatózó – fent részletesen is elemzett – bizonyító, illetve elbizonytalanító körülményeket az alábbiakban összegezhetjük: a *-t(i) ~ -d(i)* képző vizsgálata azt mutatja, hogy a helynév e korai adatában (*Zazty*) jelentkező *-t(i)* képző a zöngéségi hasonulásnak köszönhetően talán a szövégi zöngétlen *sz* hatásával magyarázható, ez esetben a helynévben a *szász* alapszót tehetjük fel. Ezzel szemben azonban igen komoly ellenérvként hozható fel, hogy a borsodi területeken korai szász betelepítésről nincs tudomásunk. Névtörténeti és szóföldrajzi szempontok alapján sem jutottunk közelebb az alapszóhoz: a *szász* népnévből alakult helynevek gyakoriak ugyan a Kárpát-medencében, de *-d* képzős *Szászd* települést RÁCZ ANITA népnévvel alakult régi településneveket tartalmazó névtárából csupán kettőt idézhetünk. A másik lehetséges lexikális elem, a számnévi alapszó ügyében pedig arra mutattunk rá, hogy ilyen struktúrájú helyneveket (akár *-d* képzővel állókat is: *Negyvend*) szintén találunk a középkori Magyarországon, még ha nem is nagy számban. Ennek alapján vélte úgy KISS LAJOS (vö. FNESz. *Százd*), PÓCZOS RITA (2001: 68) és RÁCZ ANITA (2011: 154), hogy a *Szászd* helynév alapjául a *száz* számnév szolgálhatott. Analógiákat tehát mindkét lehetséges helynévstruktúrára tudunk idézni: ez utóbbi lehetőség mellett talán az szól, hogy ellene (szemben az előző felvetéssel) nem hozott felszínre komolyabb érveket a kutatás.

5. Már pusztán ez a rövid etimológiai fejtegetés is megmutatta talán azt, hogy a 11. század e kevésbé kutatott nyelvemlékének szörványanyagával feltétlenül érdemes foglalkoznunk. Bár az oklevél az interpoláltak közé tartozik, a korábban említett új módszerek figyelembevételével – a kronológiai rétegek elkülönítésével – a nyelvtörténeti kutatások számára is fontos és „hiteles” forrásként vehető figyelembe. A szakirodalom a Százdi alapítólevél nagy részét eleve hitelesnek tekintette, s utólagos betoldásokat csupán az oklevél második részében talált. Az 1067. évi oklevél alaposabb vizsgálata, illetve általában a 11. századi források szisztematikus feltárása által képet kaphatunk az alapítólevél keletkezési idejének, a 11. század második felének nyelvállapotáról, s ennek köszönhetően aztán az oklevél utólagos kiegészítései is megnyugtatóan elkülöníthetővé válhatnak. E kutatás interdiszciplináris természetéből adódóan az eredmények a magyarság történetével foglalkozó más tudományok (pl. történettudomány, őstörténet, történeti földrajz) számára is újabb ismeretanyagot biztosíthatnak.

Hivatkozott irodalom

- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár* 1–12. Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Pest/Budapest, 1860–1874.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névtörténeti Kiadványai 26. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ – GÉCZI LAJOS 1987. Kiadatlan oklevelek az egri egyházak levéltáraiból. *Levéltári Közlemények* 58: 27–37.
- BOROVSKY SAMU 1909. *Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig* 1. MTA, Budapest.
- BOROVSKY SAMU é. n. *Szabolcs vármegye*. MTA, Budapest.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ / FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–5. MTA, Budapest, 1890–1941.
- CSORBA CSABA 1986. A százdi alapítólevél története. In: CSORBA CSABA – TÓTH PÉTER kiad., *A százdi alapítólevél (1067)*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc. 10–12.
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia* 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. DVD, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2004.
- ENGEL = ENGEL PÁL, *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2001.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- FOLTIN JÁNOS 1883. *A zátyi apátság XI. századi alapító oklevelének taglalata s ismeretlen helyének meghatározása. Kútfő-tanulmány az Egri főegyházmegye történelméből, vonatkozással Anonymusra*. Egri-érsek Lyceumi Könyvnyomda, Eger.
- FUXHOFFER, DAMIANI 1858. *Monasteriologia regni Hungariae* 1. Recognovit MAURUS CZINÁR. Pestini.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1958. A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig 1. *Századok* 92: 12–87.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. *Történelmi Szemle* 15: 261–320.
- HKFT. = *A harmadik katonai felmérés. 1869–1887. A Magyar Szent Korona Országai. 1 : 25.000*. DVD, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007a. A Tihanyi alapítólevél nyelvészeti jelentősége. In: ÉRSZEGI GÉZA szerk., *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Tihanyi Bencés Apátság, Tihany. 61–66.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3: 9–27.

- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. A helynevek mint az őstörténet forrásai. In: SUDÁR BALÁZS – SZENTPÉTERI JÓZSEF – PETKES ZSOLT – LEZSÁK GABRIELLA – ZSIDAI ZSUZSANNA szerk., *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 211–218.
- JERNEY JÁNOS 1854. *Magyar nyelv-kincsek Árpádék korszakából* 1. Bucsánszky Alajos Könyvnyomdája, Pest.
- KATONA ISTVÁN 1779. *Historia critica regvm Hvmgariae Stirpisarpadianae, ex fide domesticorum et exterorum scriptorum* 2. Pestini.
- KEMENCZEI TIBOR – K. VÉGH KATALIN 1966. A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai az 1965. évben. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 6: 403–407.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350* [1–]. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005.
- KMTLex. = *Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- KNIEZSA ISTVÁN 1933. A magyar zs hang eredete. *Magyar Nyelv* 29: 142–157.
- KOLLÁNYI FERENCZ 1906. *A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban*. MTA, Budapest.
- KOSZTA LÁSZLÓ 2000. Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: KOLLÁR TIBOR szerk., *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. 41–80.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 34. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Lucidus Kiadó, Budapest.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT 1963. A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség. *Századok* 97: 1–27.
- LEDERER EMMA 1959. *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LIPSKY = LIPSKY, JOANNES, *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthini, 1806.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–69*. DVD, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2005.
- PAIS DEZSŐ 1916. A Sixtus keresztnév magyarosításai. *Magyar Nyelv* 12: 365–370.
- PAULER GYULA 1893. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* 2. MTA, Budapest.
- PELCZÉDER KATALIN 2015. A Bakonybéli összeírás nyelvtörténeti forrásértéke. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 55–68.
- PESTY FRIGYES 1988. *Borsod vármegye leírása 1864-ban*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta TÓTH PÉTER. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- PETROVAY GYÖRGY 1881. Történeti irodalom. *Századok* 15: 692–706.
- PITI FERENC 2006. A százdi monostor alapítólevele (1067 körül). In: MAKK FERENC – THOROCZKAY GÁBOR szerk., *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 35–41.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- PÓCZOS RITA 2015. A Pécsi püspökség alapítólevelének szórványai: *Lupa, Kapos*. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 69–83.
- PODHRADCZKY, IOSEPHUS 1838. *Chronicon Budense*. Budae.
- PRAY, GEORGII 1777. *Diatrise in dissertationem historico-criticam de S. Ladislao Hvmgariae rege, fyndatore episcopatus Varadiensis, ab Antonio Ganoczy*. Posonii et Cassovia, Svmptibvs Joannis Michaelis Landerer.

- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* 1–12/B. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. Szent-István-Társulat, Budapest, 1902–1916.
- RÁCZ ANITA 2008. Helynévképzők az ómagyar kori népnévi eredetű helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 46: 103–124.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvél alakult régi településnevek történetéhez*. A Magyar Névértékház Kiadványai 19. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névértékház Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÁCZ KÁROLY 1883. A zásty apátság. *Történelmi és Régészeti Értesítő* 9: 97–111.
- F. ROMHÁNYI BEATRIX 2000. *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. Pytheas, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010a. *A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása*. PhD-értekezés. Kézirat. Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010b. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 31–44.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. Egy ómagyar magánhangzó-változásról. *Magyar Nyelv* 107: 193–198.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. A Tihanyi alapítólevél lupa szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 7–36.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZENTPÉTER IMRE 1923. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* 1. MTA, Budapest.
- SZILÁGYI LORÁND 1940–1941. A magyar királyi tanács első százada. *Levéltári Közlemények* 18–19: 157–169.
- SZÓKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névértékház Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TÓTH PÉTER 1986. A százdi alapítólevél magyar fordítása. In: CSORBA CSABA – TÓTH PÉTER kiad., *A százdi alapítólevél (1067)*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc. 5–9.
- TÓTH VALÉRIA 1997. Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett neveinek körében. *Magyar Nyelvjárások* 34: 147–170.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. A Magyar Névértékház Kiadványai 6. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástudományi vizsgálata*. A Magyar Névértékház Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- VÁCZY PÉTER 1958. A korai magyar történet néhány kérdéséről. *Századok* 92: 265–345.
- VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS 1903. *Hortobágyi apátságaink. Egyháztörténeti tanulmány*. Érseky Lyceum Nyomda, Eger.

KOVÁCS ÉVA
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

ÉVA KOVÁCS, The Foundation Deed of Százdi Abbey as a source for historical linguistics and onomastics

The paper examines the Foundation Deed of Százdi Abbey, an important, albeit until recently neglected, 11th-century linguistic record as a source for historical linguistics. Following an overview

of the relevant literature, the paper studies the foundation and the estates of the Százd monastery, and also reports on the authenticity and the circumstances of the compilation of the charter. The author attempts to localize the building of the abbey and explains the etymology of the toponym *Szá(s)z(d)*. Despite the 1067/1267 Foundation Deed of Százd Abbey being an interpolated charter (i.e. a charter including later insertions), through a recently coined new methodological approach (i.e. separating the chronological layers), the charter may be accepted as an important and authentic source in historical linguistics. The majority of the deed has been found genuine in the literature; later insertions have only been identified in the second part of the charter. A thorough examination of the 1067 charter and a systematic comparison with other 11th-century sources provides researches a picture of the language used in the second half of 11th century, the period in which the charter was compiled. As a result of the interdisciplinary nature of such research, the results of the survey may also be utilized in other disciplines focusing on the history of the Hungarian people.

Hegy- és településnevek a Felső-Tisza-vidéken *

1. A történelmi Magyarország északkeleti régiójában (Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung) végzett kutatásaim célja a terület hegy-, víz- és településneveinek az összegyűjtése és szótárszerű feldolgozása. A gyűjtőmunka az okleveles anyagon kívül kiterjed a térképi (katonai, kataszteri stb.) és az élő névkorpusz feltárására is.

A hegynevek kutatása a magyar névtudomány viszonylag elhanyagolt területe. RESZEGI KATALINnak a középkori Magyarország hegyneveit a GYÖRFFY-féle Árpád-kori történeti földrajz (Gy.) alapján feldolgozó monográfiája jelentheti az áttörést (RESZEGI 2011), s a kronológiai és földrajzi határokat kitágítva további kutatásokra ösztönözheti a magyar névkutatókat. Az általam vizsgált terület hegyneveivel magyar nyelvű szakirodalom – az egyes helytörténeti monográfiák (LEHOCZKY 1881–1882, SZABÓ 1937, BÉLAY 1943) és oklevéltárak (pl. MIHÁLYI 1900, DocVal.) adatain és utalásain, valamint a FNESz. egy-egy szócikkén kívül – nem foglalkozott. Az ukrainai hegynevek kutatása elsősorban MIROSLAV GABORAK nevéhez fűződik, aki a Kárpátok keleti oldalának, a mai Ivano-Frankovszk megye területén fekvő hegyeknek az elnevezéseiről adott ki etimológiai szótárt (ГАБОРАК 2005). Ebben több olyan hegy nevét tárgyalja, amely egykor határhegyként szolgált a történelmi Magyarország és Lengyelország között. A különböző helynév-etimológiai szótárak (ЯНКО 1998, ЛУЧИК 2014) szintén számos hegynév eredetmagyarázatát tartalmazták a négy egykori vármegye területéről.

A hegynevek vizsgálata nem öncélú, hiszen e nevek más névfajtákkal is szoros összefüggésben állnak. A hegynevek és más helynevek kapcsolata RESZEGI KATALIN szerint kétirányú lehet: a hegynevek létrehozásában részt vesznek más objektumfajta jelölő nevek, és a kiemelkedések nevei is gyakran válhatnak más helyfajtákhoz tartozó objektumok elnevezéseivé (RESZEGI 2011: 54).

A történelmi Magyarország négy északkeleti vármegyéje földrajzi adottságai révén kiváló terepet nyújt a hegynevek és más helynévfajta összefüggéseinek a vizsgálatához. Bereg, Ung és Ugocsa nagyrészt azonos jegyeket mutat: mindhárom megye területének körülbelül a felét borítják hegyek. A kivételt Máramaros képezi, ugyanis ennek az egykori megyének a területét az említettekénél nagyobb arányban fedik hegyek. Településeinek nagy része is hegyvidéken fekszik, így nem meglepő, hogy a helységnévadásban is fontos szerepet játszanak a hegynevek. A megyék településneveinek etimológiai vizsgálata során (SEBESTYÉN 2010, 2012; SEBESTYÉN–ÚR 2014; KOCÁN 2014) számos helységnévről kimutatható, hogy hegynévből jött létre.

A hegynévi eredetű településnevek leggyakoribb keletkezési módja a névátvitel. A névátvitel, azon belül a metonimikus névalkotás az egyes objektumok érintkezésén alapszik, a hegynévi eredetű településnevek esetében tulajdonképpen 'hegy' > 'a település, amely a hegyen vagy a közelében fekszik' fejlődési irányt követ. Az azonos nevet viselő település- és hegynevek esetében nem mindig állapítható meg egyértelműen a névátvitel iránya, ebben „a név szemantikai természete, illetőleg nyelvi szerkezete lehet főképpen a segítségünkre”

*A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta.

(RESZEGI 2011: 54). A névadás pontos motivációjának a megállapítását egyes esetekben nehezíti az adatolás hiányossága: bár a név alapján egyértelmű a hegynévi eredet, a névadó hegy nem található sem térképen, sem az okleveles forrásokban.

Az alábbiakban azokat a településneveket tekintem át, amelyek hegynévből keletkeztek, vagy valamilyen hegyre utaló földrajzi köznévvvel kapcsolatosak. A vizsgálat során a névadásban részt vevő hegységek funkcionális-szemantikai elemzését végzem el HOFFMANN ISTVÁN modellje alapján (HOFFMANN 2007²).

2. Egyrészes névadó hegységek. A névkorpusz vizsgálata nyomán nyilvánvaló, hogy a településnevek alapjául rendszerint egyrészes hegynév szolgál. Ezek a hegységek fajtajelölő (F), sajátosságot kifejező (S) és megnevező (M) funkciójúak egyaránt lehetnek.

2.1. A névadó fajtajelölő funkciójú (F) hegynév. A helynévadásban gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, amikor egy objektumot pusztán helyfajtajelölő földrajzi köznévvvel nevez meg a névadó közösség. HOFFMANN ISTVÁN ezt *jelentéshasadás*-nak nevezi (HOFFMANN 2007²: 108). A jelentéshasadás mind a magyar, mind a szláv névadásban előfordul, segítségével bármilyen fajtajű helynév keletkezhet. Az északkeleti magyar nyelvjárásokban a különböző domborzati objektumok megnevezésére viszonylag kevés földrajzi köznévet használatos (*hegy, domb, gorond, halom* stb.). A beregi síkon például *hegy*-nek nevezik a *Kaszonyi*- (191 m), *Dédai*- (174 m), *Bégányi*- (194 m) és *Zápszonyi*- (209 m) „hegy”-et is. Ezzel szemben a hegyvidéket benépesítő ruszinok nyelvében az egyes hegytípusok sokkal árnyaltabban jelennek meg. SZTRIPSKY HIADOR például 78 olyan földrajzi köznévet sorol fel, amely valamilyen domborzati objektummal kapcsolatos (SZTRIPSKY 2007²: 119–120), de CSOPEJ LÁSZLÓ beregi ruszin nyelvjárásokon alapuló ruszin–magyar szótárában is kb. 40 ilyen földrajzi köznévet találhatók (ЧОПЕЙ 1883).

Jelentéshasadással keletkezett magyar hegynévből létrejött településnevet keveset tudunk említeni. A középkorban a beregi Tarpa közelében feküdt Hegy község: 1350k.: *Hyg* (LEHOCZKY 3: 820). A név alapja a m. *hegy* ’nagyobb földfelszíni emelkedés’ (FNESz. *Hegyalja*) főnév, amely valószínűleg a Tarpai-hegyre vonatkozott, vö. 1824–1862: *Tarpai nagy hegy* (K2), 1872–1884: *Tarpai Nagy h.* (K3). Szintén Beregben, Kajdanó határában 1832-ben alapította a Schönborn család Dombok majort, vö. 1832: *Dombok* (LEHOCZKY 3: 330), 1872–1884: *Dombok mjr.* (K3), 1929: *Dombok* (ChM. 190), 2015: *Домбоку* (BPY.), ami „nevét vette azon őskori halmoktól, melyek a major körül emelkednek, s melyekben durva cserepek, hamu és szén találtak” (LEHOCZKY 3: 330; l. *domb* ’kiseb földfelszíni kiemelkedés’, FNESz. *Dombegyház*).

Ungban, Ungvártól délkeletre a 19. század elején települt Hegyfark falu: 1818: *Hegyfark* (UC. 180: 13), 1824–1862: *Hegyfark* (K2), 1863: *Подгорбъ* (Kat.), 1913: *Hegyfark* (Hnt. 1913), 1929: *Podhorb* (ChM. 989), 2015: *Подгорб* (BPY.). A név köznévi előzménye a m. *hegyfark* ’hirtelen megszakadó hegyvég, hegynyúlvány’ főnév (KISS 1992: 37): „Hegyfark – így nevezeték fekvése miatt, mert hegytővében, vagy farkán fekszik” (PestyU). A település a *Velikij-horb* nevű hegy déli végén települt (vö. 1863: *Великий горбъ*, Kat.). A hivatalos ukrán *Подгорб* jelentése tkp. ’domb alja’; párhuzamos ruszin névadás eredménye.

A magyar *halom* ’alacsony domb’ főnév (BÁBA–NEMES 2014: 170) -i képzős származékából jött létre az Ugocsa megyei *Halmi* neve (FNESz. *Halmi*): 1217/1550: *Holmy* (Cs. 1: 433), 1968: *Halmeu* (SUCIU 1: 281). A helységnévvvel megegyező alapnév nem

adatulható a történeti névanyagból, de minden bizonnyal a település közelében fekvő valamelyik kisebb domb volt a névadó.

A magyarral ellentétben egyrészes F szerkezetű szláv hegynévből számos településnév keletkezett. Szintén Tarpa határában feküdt az egykori Helmec falu: 1299: *Hylmuch* (Gy. 1: 541), 1427: *pr. Helmech* (SEBESTYÉN 2008: 56–57). A név a szl. **chъlmъ* 'halom' (ŠMILAUER 1970: 82) főnév kicsinyítő képzős **chъlmъсь* 'halmocska, kis halom' származéka. Azonos nevű település található Ungvártól délkeletre a 304 m magas Helmec hegy lábánál (vö. 1872–1884: *Putka Helmecz*, K3; 1313: *Helmech*, AOKl. 3: 233; 1907: *Korláthelmecz*, Hnt. 1907; 2015: *Холмець*, БРУ.). Ugocsában a 328 m magas Hömlöc hegyről kapta a nevét a 19. század elején települt Hömlöc falu: 1824–1862: *Hömlöcz* (K2), 2015: *Холмовець* (БРУ.). E hegynév esetében azonban felvetődhet, hogy a m. *hömlöc* 'hirtelen emelkedő, kiugró hegycsúcs' földrajzi köznév (BÁBA–NEMES 2014: 185) származéka (vö. 1872–1884: *Hömlöc*, hegy, K3). A szláv *gorica* 'kis hegy' főnév az alapja *Kis-* és *Nagygerce* nevének (vö. FNEŠz. *Gerce*), bár KOCÁN BÉLA szerint a hegy neve (vö. 1824–1862: *Gerczehegy*, K2) várnéven keresztül vált településnévvé (KOCÁN 2014: 51).

A máramarosi Alsókalocsa része volt, ma azonban újra önálló település Horb falu: 1745: *Horba* (SEBESTYÉN 2012: 58), 1904: *Dombostelep, Horb* (LELKES 2001: 66), 2015: *Горб* (БРУ.). A névadó hegynév a rusz. *горбъ* 'domb, halom, hát, hegy' (ЧОПЕИ 1883: 57, RUDNICKI 1939: 21) főnév származéka: „»Horb«-nak pedig azért hívják, mivel dombos helyeken épülvén – oroszul horb (:domb:) vette nevezetét” (PestyM). Ung megyében, bizonytalan helyen feküdt a mindössze egyszer említett Horbok: 1656: *Horbok* (MÉSZÁROS 1886: 6). A név az ukr. *горбок* 'kis domb, dombocskas, halom' (ГРИНЧЕНКО 1: 310, RUDNICKI 1939: 21) főnévből keletkezett. Az Ugocsában, Királyházától keletre fekvő Rákospatak község párhuzamos, a földrajzi környezetre utaló népi ruszin neve a *горбок* többes számú *Horbki* változata: 1824–1862: *Rákospatak r. Horka*, w. *Horbki* (K2), 1872–1884: *Rákospatak, Horbki* (K3). Ez a név a csehszlovák időszakban vált hivatalossá, de a szovjetek is átvették: 1929: *Hrbky* (ChM. 400), 2015: *Горбки* (БРУ.). A beregi Ilosvától nyugatra fekvő, a neve alapján egyértelműen magyar alapítású *Sarkad* falu (vö. 1398: *Sarkad*, MIHÁLYI 1900: 119) hivatalos nevét 1946-ban szintén *Horbok*-ra változtatták (vö. 1946: *Горбок*, 3O.; 2015: *Горбок*, БРУ.).

Az ukrán nyelvjárási *дил* 'hegyhát, hegy, amely elválaszt két falut vagy völgyet' (RUDNICKI 1939: 20, ОНИШКЕВИЧ 1: 220) főnév az alapja az Ökörmezőtől északnyugatra fekvő Gyil község nevének: 1789: *Dyl, Dylók* (MTH. 48), 1902: *Gyil* (Hnt. 1902), 1904: *Hegyfok* (LELKES 2001: 67), 2015: *Дил* (БРУ.). „*Gyil* Telepítvény magoslatáról neveztetik így mert magos hegyen fekszik...” (PestyM). A település határában nem tudunk ilyen nevű hegyet adatolni, de a községtől nyugatra, Tyuska és Ricska falvak között fekszik két, *Velikij-* és *Malij-Gyil* nevű hegy: 1872–1884: *Vk. Djil* (704 m), *Ml. Djil* (666 m) (K3).

A két falu, a Tisza bal és jobb partján egymással szemben fekvő Trebusa (1600: *Tribusa*, BÉLAY 1943: 208) és Fejérpatak (1684: *Fejer Patach*, BÉLAY 1943: 140) egyesülésével a 19. század második felében létrejött Trebusafejérpatak nevét 1946-ban hivatalos úton *Ділове*-re változtatták: 1946: *Ділове* (3O.). Az új név a *дил* főnév melléknévképzős származéka. A földrajzi köznév *-ok* kicsinyítő képzős alakja szerepel a Bereg megyei Papfalva párhuzamos ruszin, az 1920-as évektől hivatalos *Ділок* nevében: 1371: *Papfalva* (Cs. 1: 418), 1688: *Pap Falva, Gyilogh* (UC. 19: 6, 5), 1929: *Dilok* (ChM. 173), 2015: *Ділок* (БРУ.). Ugyancsak ez a főnév található a Herincsétől délre fekvő Gyilok tanya

nevében: 1902: *Gyilak* (Hnt. 1902), 1929: *Dílok, Bližní* (ChM. 173), 2015: *Ділок* (БРУ.). Papfalva közelében nem adatolható azonos nevű hegy, a máramarosi tanya esetében azonban a *Blizsni-gyilok* nevű hegy – tkp. 'Közeli-hegy' – volt a névadó: 1824–1862: *Bližni džilok* (K2), 1872–1884: *Bližni dílok* (312 m) (K3).

Talán nem közvetlenül egy hegyről, hanem víznéven keresztül kapta nevét az Ungvártól keletre fekvő Sztrippa helység: 1451: *Stripo* (Cs. 1: 399), 1543: *Ztrýppo* (Dica), 1913: *Sztrippa* (Hnt. 1913), 2015: *Cmpuna* (БРУ.). (A névadó vízhez l. 1277/1302: *fl. Stripou*, ENGEL 1985: 955.) A folyónév ugyanakkor az ukrán nyelvjárási *cmpin* 'patakok közötti hegyorr, hegynyúlvány' (RUDNICKI 1939: 31) főnév származéka. Ilyen nevű hegyet nem találunk a település határában, csak egy *Sztripszki-verh* tkp. 'Sztrippai-hegy' tűnik fel a 2. katonai felméréskor: 1824–1862: *Stripsky Wrch* (K2).

Az ukr. *грунь* 'fátlan, tar hegytető, hegyoldal; hegygerinc' (САВЧУК 2012: 39), 'hegytető, hegy, domb' (RUDNICKI 1939: 22, ПІПАШ-ГАЛАС 2005: 40) főnév többes számú formája az alapja a máramarosi Irholc határában a 20. század elején települt Grunykai tanya nevének: 1929: *Gruniky* (ChM. 304), 2015: *Груники* (БРУ.), amely minden bizonnyal a helységet övező dombokra vonatkozhat.

Az Északkeleti-Kárpátok hegyvidéki falvaiban elterjedt földrajzi köznév az ukrán nyelvjárási *присліп* 'hágó, két hegy közötti völgy' (RUDNICKI 1939: 29, ОНИШКЕВИЧ 2: 144, l. még rom. *prislop* 'ua.', DRM. 2: 318), amelyből számos hegynév keletkezett. Ezt a nevet viselő hegyről kapta elnevezését az ungi Vulsinkával egyesült Priszlop: 1824–1862: *Prislop* (K2), 1905: *Oszlop* (LELKES 2001: 132), 1967: *Присліп* (30.), valamint a máramarosi Priszlop helység: 1646: *Priszlop* (SEBESTYÉN 2012: 112), 1651: *Priszlop* (BÉLAY 1943: 181), 1913: *Perezslő* (Hnt. 1913), 2015: *Присліп* (БРУ.).

Az ukr. *облаз* 'meredek szikla, szirt' (RUDNICKI 1939: 26, СУМ. 5: 518) főnév található a máramarosi Berezna határában települt Obláz tanyának nevet adó hegy nevében: 1898: *Abláz* (Hnt. 1898), 1902: *Oblaz* (Hnt. 1902), 1904: *Oblaz, Forduló* (LELKES 2001: 66), 1929: *Oblaz* (ChM. 896), 2015: *Облаз* (БРУ.). (A hegyhez l. 1824–1862: *Oblaz B.*, K2; 1864: *Obláz*, SEBESTYÉN 2008: 184.)

A 19. század első felében az ungi Turjapaszika határában települt Obucs tanya: 1824–1862: *Obuc* (K2), 1872–1884: *Obuc, Paszika* (K3), 1888: *Obucs telep* (Hnt. 1888), amely a közeli Obucs hegyről kapta a nevét: 1863: *Obucs, Обуч* (Kat.), 1991: *г. Обуч* (313 m) (KT.). (A hegynévhez l. ukrán nyelvjárási *обуч ~ убоуч* 'hegyoldal' főnév, RUDNICKI 1939: 32.) Az 1892 utáni helységnévtárakban azonban már *Zaobucs ~ Zavbucs* tkp. 'Obucs mögött' néven találkozunk a helységgel: 1892: *Zaobucs* (Hnt. 1892), 1905: *Kistar (Za Obucs)* (LELKES 2001: 132), 2015: *Заобуч* (БРУ.).

Az Ilosvától északkeletre fekvő Szajkófalva magyar neve népetimológiával keletkezett a ruszin *Osoj* névből: 1587: *Szajkó* (LEHOCZKY 3: 707), 1596: *Szajkofalua* (Dica). A szláv névalak összeírásokban, térképeken párhuzamos névként rendszeresen feltűnik, az 1892-ig kiadott helységnévtárak mindegyikében megtalálható: 1782–1784: *Ossi Rosn: Csekofalva* (K1), 1824–1862: *Szajkofalva h. Oszuj* (!) (K2), 1872–1884: *Oszüj, Szajkófalva* (K3) stb. Hivatalossá a csehszlovák érában vált: 1929: *Osoj* (ChM. 917), 2015: *Ociü* (БРУ.). A helység talán nem konkrét hegyről, hanem fekvéséről kapta a nevét (l. ukrán nyelvjárási *осовнь ~ осоння* 'napsütötte, verőfényes hely, hegyoldal, sziklaomlás'; ГРИНЧЕНКО 3: 70, RUDNICKI 1939: 27).

Négy település nevében szerepel a hegy neveként pusztá alakban szintén gyakran előforduló ukr. *кучера* 'tar csúcsú erdős hegy' (RUDNICKI 1939: 24, СУМ. 4: 156) főnév.

A máramarosi Körtvélyes külterületi lakott hely neve volt *Kicsera* tanya: 1892: *Kusira* (!) (Hnt. 1892), 1913: *Kicsera* (Hnt. 1913). (A névadó hegyhez l. 1824–1862: *Kitsera B.*, K2.) Ugyancsak Máramarosban, Alsószinevértől keletre fekszik Zaverhnya Kicsera. A mindössze 160 lelkes település a 20. században jött létre: 1968: *Заверхня Кичера* (30.), 2015: *Заверхня Кичера* (БРУ.). Nevének jelentése tkp. 'hegyen túli Kicsera vagy hegyen túli kopasz hegy'. A földrajzi köznév román kicsinyítő képzős alakjából keletkezett a Kövesliget határában települt Kicserela tanyának (vö. 1910: *Kicserela*, KSH.; 1929: *Kičerela*, ChM. 509; 2015: *Кичерела*, БРУ.) nevet adó 608 m magas hegy neve: 1824–1862: *Kicserela B* (K2), 1872–1884: *Kičerela* (K3).

A helységtől északra található Kicsera hegy (vö. 1824–1862: *Kitsera B.*, K2) volt a névadó a beregi Kicsorna falu esetében: 1611: *Kicsorna* (ДЭЖЕ 1967: 256), 1824–1862: *Kičurna h. Kicsorna* (K2), 1904: *Nagycsérjés* (MEZŐ 1999: 179), 2015: *Кичерний* (БРУ.). A településnév a hegynévből ukrán *-na* nőnemű melléknévképzővel jött létre. A *Kicsera* nevek kapcsán KISS LAJOS felveti a ruszinok mellett a román elnevezők lehetséges szerepét is (vö. FNESZ. *Kicsera*), ennek bizonyítása azonban az egyes nevek kapcsán további alapos és sokrétű kutatásokat igényel.

Hegy nemcsak közvetlen névadóként, hanem viszonyítási pontként is megjelenhet településnévben. Ilyenkor a helységnek a hegyhez való fekvése, földrajzi elhelyezkedése szolgálhat a névadás motivációjául. Beregben, a Latorca és az Ilosva folyók völgye között húzódik a viszonylag alacsony (437 m) *Hát* nevű hegység (vö. 1341/1342: *Haath*, Gy. 1: 541), amelynek neve a m. *hát* 'hosszan elnyúló enyhe kiemelkedés, hegytető' (BÁBA–NEMES 2014: 172–173) földrajzi köznév származéka. A hegy északkeleti lejtőjén, tulajdonképpen a hegy mögött települt a 14. században Hátmeg falu: 1378: *Hatmeg* (DocVal. 276), 1929: *Záhati* (ChM. 1438), 2015: *Загамня* (БРУ.). A hivatalosan használt ukrán *Загамня* 'Hátmeg' párhuzamos ruszin névadással keletkezett.

A *Hátmeg* névhez hasonló szemantikai tartalom fejeződik ki azokban a ruszin helységnevekben, amelyekben a hegynévhez a 'valami mögött' jelentésű *3a-* prefixum kapcsolódik. Az ungi Nagybereznától északkeletre fekszik Zahorb falu. Nevének jelentése tkp. 'Horb v. Hegy mögött': 1582: *Zahorb* (ДЭЖЕ 1967: 274), 1602: *Zahorb* (UC. 104: 8), 2015: *Загорб* (БРУ.); l. ukr. *горб* 'hegy, halom, domb', ЧОПЕЙ 1883: 57, RUDNICKI 1939: 21). Az 1903-ban *Határhegy*-re magyarosított nevű település (vö. MEZŐ 1999: 421) egy völgyben fekszik a Szilaj-patak mentén, s bár határában nem adatolható *Horb* nevű hegy, minden bizonnyal valamelyik közeli hegy volt a névadó. Ugyancsak ez a neve egy kisebb tanyának a máramarosi Szinevérpolyánától délre (vö. 1968: *Загорб*, 30.; 2015: *Загорб*, БРУ.).

Szintén Máramarosban található Zaperegyila helység: 1824–1862: *Za Pre Djlok* (K2), 1864: *Záperegyila* (PestyM), 1872–1884: *Za peredil* (K3), 1904: *Gombástelep* (LELKES 2001: 67), 1929: *Zapredil* (ChM. 1449), 2015: *Занепеділля* (БРУ.). A név jelentése tkp. 'a Peregyilen túl' (vö. 1864: *Peredjil*, *Передилъ*, hegy, Kat.). A község Örkörmező településtől délre, a *Peregyil* nevű hegy mögött jött létre: „Miután azon telepítvény mely egy Szük völgybe a nagy ág mentében egy hegy választja el a községtől innen (:Peregyilét:) neveztetik így” (PestyM). (A hegynévhez l. ukr. *непередил* 'két völgyet egymástól elválasztó hegy'; СУМ. 6: 169, ЖЕЛЕХОВСКИЙ 2: 615).

Ruszkovapolyána külterületi lakott helye volt Zaobláz tanya: 1892: *Za Obláz* (Hnt. 1892), 1902: *Zaoblaz* (Hnt. 1902). A név jelentése tkp. 'az Oblázon vagy a meredek sziklán túl' (vö. ukr. *облаз* 'meredek szikla, szirt'; RUDNICKI 1939: 26, СУМ. 5: 518).

Beregben, Alsóverecskétől nyugatra fekszik Zagyliszka falu: 1614: *Zagyliszka* (LEHOCZKY 3: 800), 1634: *Zadilske* (UC. 101: 73), 1904: *Rekesz* (MEZŐ 1999: 421), 1929: *Zadilský* (ChM. 1436), 2015: *Задильське* (BPV.). A 17. században alapított községet a 668 méter magas Gyilok hegy (vö. 1824–1862: *Gjilok B.*, K2; 1864: *Дѣлокъ*, Kat.; 1872–1884: *Djilok*, K3) választja el Vereckétől, innen származik a melléknévképzős név, amelynek jelentése tkp. 'a Gyil, Gyilok mögötti (falu)'.

A magyar és ruszin mellett a román névadásban is találkozunk ezzel a motivációval. A máramarosi Borsa közelében települt például Bobejku doszu tanya: 1892: *Bobejku doszu gyalu valea re* (Hnt. 1892), 1904: *Bobejku doszu, Bagolycsúcs* (LELKES 2001: 69), 1907: *Bagolycsúcs* (Hnt. 1907), 1944: *Bagolycsúcs* (Hnt. 1944). A névadó hegy a Borsától keletre fekvő Bobejka (vö. 1824–1862: *D. Bobeika*, K2); nevének az alapja a rom. *bobeica* 'elszigetelt, erdővel borított hegycsúcs' főnév (DEX.). Ehhez a településnévben a *dos* 'hát, hátsó rész, valami mögött' (DRM. 1: 394) kapcsolódik, így a helységnév jelentése tkp. 'a Bobejka mögött'.

Ugyancsak a hegyhez való viszonyítás fejeződik ki azokban a ruszin helységnevekben, amelyekben a hegynévhez a 'valami alatt, aljánál' jelentésű *Під- ~ Під-* prefixum kapcsolódik. A máramarosi Gánya mellett található a 743 m magas Plesa hegy lábánál települt Pudplesa: 1824–1862: *Put Plesa* (K2), 1864: *Pudplesa* (PestyM), 2015: *Підпlesia* (BPV.). „Nevét a hegytől melynek tövében fekszik vette – *Plesa* (:ruthenül lejtős hegy:)” (PestyM; l. 1824–1862: *Plesa B.*, K2; 1864: *Пушина плеша, Вишина плеша*, Kat.; 1872–1884: *Plesa*, K3). (A hegynévhez l. szl. *pleš* 'kopasz hegytető, növényzet nélküli kopár hely', FNESz. *Pilis*; rusz. *лишу* 'erdőtlen hegy', ПИПАШ–ГАЛАС 2005: 142.)

2.2. A névadó sajátosságot kifejező funkciójú (S) hegynév. A hegynevekben gyakran fejeződik ki az adott domborzati objektum valamely jellemző sajátossága. Ez egy- (S) és kétrészes hegynevekben (S + F, S + M) is megjelenhet. A vizsgált névkorpuszban magyar egyrészes, S szerkezetű alapnevet nem találtam. A ruszin és román nevek kapcsán ugyanakkor felvetődik az a gyakorlati probléma, hogy indokolt-e a világos etimológiájú, az adott névhasználó közösségek számára sajátosságot kifejező hegyneveket a magyar névhasználók szempontjából is S szerkezetűeknek tekintenünk, vagy helyük a megnevező funkciójú (M) jövevénynevek között van. A középkori hegynevek vizsgálata kapcsán RESZEGI KATALIN hívja fel a figyelmet a névátvételek kérdésére: „A névhasználók gyakran vesznek át helyneveket más nyelvű névhasználói közösségektől. Az átvett nevekben, névrészekben mindig megnevező funkció fejeződik ki. Ebben a szemantikai szerepben mindig valódi helynév áll, feladata a denotátumra való utalás, e funkción kívül mást nem is fejez ki a magyar névhasználók számára.” (RESZEGI 2011: 125.) Arra is utal azonban, hogy a névátvételek rendszerint valamilyen szinten kétnyelvű közösségekben mennek végbe. Egy nyelvileg és etnikailag olyan sokszínű régióban, mint a vizsgált négy egykori megye, a magyar (román, ruszin, német) anyanyelvű névhasználók a más nemzetiségű közösség által alkotott nevek egy részét értelmezni tudják, ezáltal számukra azok plusz információkat szolgáltatnak a denotátumról. Talán vitatható, de úgy vélem, hogy ezeket a hegyneveket nemcsak a ruszin és a román, hanem – némi fenntartással ugyan – a magyar névhasználók szempontjából is S funkcionális szerkezetűeknek kell tekintenünk.

Beregben, Szentmiklóstól északkeletre a Szinyák hegy (vö. 1782–1784: *Siniak b.*, K1; 1824–1862: *Sziniak Gebirge*, K2; 1872–1884: *Szinyák Geb.*, K3; 858 m) tövében települt az azonos nevű kis falu a 17. században: 1645: *Szynyak* (MAKKAI 1954: 373),

1904: *Kékesfüred* (MEZŐ 1999: 368), 1929: *Siňák* (ChM. 1127), 2015: *Синяк* (ВРУ.). (A hegynévhez l. rusz. *синякъ* 'kék folt' főnév, ЧОПЕЙ 1883: 362. Minden bizonnyal a hegy színe volt a névadás motivációja.)

A növényzetéről kapta a nevét a középkorban az ugocsai Rakasz határában említett egykori Dabolc falunak (vö. 1351: *Dubouch*, SZABÓ 1937: 96) nevet adó hegy: 1338/339: *Dubouch*, mons (Gy. 1: 534). (A hegynévhez l. szl. *dobъ* 'tölgy' fn., ŠMILAUER 1970: 57; ukr. *дубовий* 'tölgyes, tölgyfás' mn., ЧОПЕЙ 1883: 82, СУМ. 2: 430; + *-ec* kics. képző, FNESz. *Dabolc*).

Kétszemes településnév előtagjaként szerepel hegynév Máramarosban Kabolapolyána, a későbbi Gyertyánliget nevében: 1600: *Kabolapoiana* (BÉLAY 1943: 158), 1672: *Kabola Pojana* (UC. 149: 19), 1782–1784: *Kobila Pojana* (K1), 1824–1862: *Kabolya Polyana* (K2), 1900: *Gyertyánliget* (MEZŐ 1999: 166), 1929: *Polana Kobylecká* (ChM. 1005), 2015: *Кобилецька Поляна* (ВРУ.). A falu az 1177 m magas *Kobila* ~ *Kabola* nevű hegy mellett települt: 1782–1784: *Kobila B.* (K1), 1824–1862: *Kobyla verch* (K2), 1872–1884: *Kobila* (K3), 1978: *Кобыла* (1177 m) (KT.). A hegynév az ukr. *кобыла* ~ *кобила* 'kanca' (ЧОПЕЙ 1883: 151, СУМ. 4: 200–201) főnév származéka (vö. még rom. *cobilă* 'eke, bak, gebe', DRM. 1: 243), s a hegy az alakjáról, ló hátához hasonló formájáról kapta a nevét. Szintén ez volt a névadás motivációja a Kerecke külterületi lakott helyéből tanyává fejlődő, majd a településsel egyesülő Csónak esetében: 1892: *Csónak* (Hnt. 1892), 1913: *Csónak* (Hnt. 1913), 1944: *Csónak* (Hnt. 1944). A névadó hegyről (vö. 1860: *Csónok*, SEBESTYÉN 2008: 203; 1906: *Csónak*, SEBESTYÉN 2008: 204) PESTY adatközlői a következőket írják: „ezen Községnek határában van egy hegyecske, melyet *csónoknak* hívják... Csonoknak nevezik azért: mert azon hegyecske a' sík mezőn felemelkedetten, valósággal Csónok alakkal bir” (PestyM). A magyar név ellenére valószínűleg ruszin névadókkal kell számolnunk.

Lipcepolyána község tanyája volt Klobuk: 1898: *Klobuk* (Hnt. 1898), 1904: *Kerek-tető, Klobuk* (LELKES 2001: 95), 1913: *Kerek-tető* (Hnt. 1913), 1944: *Klobuk, Клобукъ* (Hnt. 1944). Ez szintén a közeli hegyről kapta a nevét: 1824–1862: *Klobuk B.* (K2), 1864: *Klobuk nevű hegy* (PestyM), 1991: r. *Мал. Клобук* (KT.). A hegynév az ukr. *клобук* 'süveg, széles karimájú kalap' (ЧОПЕЙ 1883: 149, СУМ. 4: 187) főnévből keletkezett, s kalapszerű formája volt a névadás motivációja.

A forrásokban bő évszázadon keresztül csak a magyar *Palazalja* néven szerepelt a beregi Pudpolóc: 1430: *Palazalya* (DL. 70858), 1564: *Polosallya* (Dica), majd a 16. század közepétől a párhuzamos ruszin változat folyamatosan kiszorította a magyar nevet: 1566: *Paloſallya als. Putpolos* (Dica), 1570: *Putpolos, Pwtpolos* (Dica), 1782–1784: *Podpolócz* (K1), 1892: *Vezérszállás* (Hnt. 1892), 1929: *Podplazi* (ChM. 996), 2015: *Підполоззя* (ВРУ.). A településnév a m. *Palaz* ~ rusz. *Полоз* 'tkp. szántalp' hegynévnek (vö. szl. **polъ* 'lavina, ekerész, szántalp', ŠMILAUER 1970: 145) és a birtokos személyjellel ellátott *al* 'alsó rész' főnévnek az összetételével keletkezett (FNESz. *Pudpolóc*). A magyar névadással párhuzamosan a ruszinban *Pudpolovec* keletkezett, ez a magyarban *Pudpolóc*-ként terjedt el.

Valószínűleg személynévi eredetű hegynévből jött létre a Rahótól délre fekvő, 18. században települt Berlebás falu neve: 1754: *Barlabás ad Aknarahó* (UC. 80: 11), 1782–1784: *Berlebás* (K1), 1824–1862: *Berlebás* (K2), 1904: *Barnabás* (LELKES 2001: 68), 1929: *Berlebaš* (ChM. 40), 1946: *Костилівка* (ЗО.), 2015: *Костилівка* (ВРУ.). A névadó, 1733 m magas hegy a Tisza bal partján fekszik: 1782–1784: *Berleba b.* (K1), 1824–1862: *Barlabasz* (K2), 1863: *Берлабаска, Berlebaszka* (Kat.), 1864: *Berlebáska* (PestyM), 1872–1884:

Berlebaszka (K3). Ez a motiváció elterjedt mind a ruszin, mind a román hegynevek körében, s a nomád, egyik hegyről a másikra vándorló állattenyésztéssel hozható kapcsolatba (vö. még RESZEGI 2011: 138–40). A hegyet az ott legeltető személyről vagy családjáról nevezhették el. Ugyancsak személynévre vezethető vissza az Alsóbisztra határában létrejött Podcsumály tanyának (vö. 1902: *Podcsumály*, Hnt. 1902; 1929: *Podčumal*, ChM. 987; 2015: *Подчумаль, БРУ.*) nevet adó hegynév, amely a rom. *Ciumală, Ciumă, Ciumulești* családnév (CONSTANTINESCU 1963: 241) származéka: 1824–1862: *Csomal B. hegy* (K2). A településnév jelentése tkp. 'a Csumál alatt'.

Személynév az alapja az ugocsai *Bábony* hegynévnek (vö. 1319: *Babun* hegy, AOkl. 5: 181), amelyről a közelében megtelepült falu a nevét kapta: *Babun* (KOCÁN 2014: 96). KOCÁN BELA azonban csak feltételeken veti fel annak a lehetőségét, hogy a hegynév lehet az elsődleges a településnévhez képest (KOCÁN 2014: 96).

Római hegynévből keletkezett a máramarosi Alsóbisztra határában Goncos tanya neve: 1898: *Gancas* (Hnt. 1898), 1983: *Гонцаи* (30.). A hegynév a rom. *gonț* 'egyféle bab, futóbab, csicseriborsó' (DEX.) növénynév -*oș* képzős származéka: 1824–1862: *Goncosz B.* (K2), 1864: *Gonczos* (SEBESTYÉN 2008: 178). Borsától délre található Petrosza tanya: 1892: *Petrosz* (Hnt. 1892), 1904: *Petroszá, Kövesvölgy* (LELKES 2001: 69), 1968: *Petroasa* (SUCIU 2: 41). A helység a közeli *Nagy-Pietrosz* hegyről (2303 m) kapta a nevét (vö. 1824–1862: *V. Pietrosa*, K2; 1872–1884: *Vrf. Pietrosu*, K3). E név a rom. *pietros* 'köves terület, kavicsos, kőkemény' (DRM. 2: 234) melléknév származéka.

2.3. A névadó megnevező funkciója (M) hegynév. A sajátosságot kifejező hegynevek kapcsán vázolt probléma, a többnyelvűség miatt a megnevező (M) funkcionális szerkezetű hegynevekből keletkezett helységnevek csoportja is számos vitatható nevet tartalmaz. Azokat a neveket soroltam ebbe a kategóriába, amelyeknél nem teljesen egyértelmű a névadás motivációja, nem állapítható meg a pontos etimológia, így a hegynév minden névhasználó közösség számára megnevező funkciójának tekinthető.

Ruszin hegynévből keletkezett Máramarosban a Rahó mellett fekvő Bilin helység neve. A település a 18. század második felétől adatolható: 1789: *Bilen* (HT. 0012: 1), 1824–1862: *Bilin* (K2), 1872–1884: *Bilin* (K3), 2015: *Билин* (БРУ.). A névadó az a Bilin havas, amelynek a lábánál települt: 1859: *Bilin* (SEBESTYÉN 2008: 226): „Nevének ruthen elnevezéséből, hogy azt, az őt közvetlen környező s csaknem a felhőkig emelkedő magas havasoktól vette, könnyen kivehető” (PestyM). A hegynév talán az ukr. *білий* 'fehér' (ЧОПЕЇ 1883: 23, СУМ. 1: 181–182) melléknév -*ин* képzős származéka, de nem zárható ki személynévi eredeztetése sem (vö. *Билин* csn., ЧУЧКА 2005: 66).

A névátvitel sajátos esetével találkozunk a *Hoverla* név kapcsán, amelyet hegy, folyó és település is visel. A *Hoverla* a Csornahora egyik csúcsa, a Kárpátok ukrainai szakaszának legmagasabb (2061 m) hegye: 1756: *M. Hoverle* (Kam. 0303: 2), 1824–1862: *Hoverla* (K2), 1872–1884: *Howerla* (K3), 1978: *Говерла* (КТ.). A vitatott etimológiájú (FNESz. *Hoverla*, ЯНКО 1998: 99–100, ГАБОРАК 2008: 48) hegynévből keletkezett a Fehér-Tisza jobb oldali mellékágának, a *Hoverla* pataknak (vö. 1725: *Hoverlecz*, REVIZKI; 1824–1862: *Hoverla Bach*, K2; 1979: *Говерла*, SHU. 144), valamint a patak mentén a 19. század közepén megtelepült *Hoverla* falunak a neve (vö. 1863: *Howerla, Говерла*, Kat.; 1913: *Hoverla*, Hnt. 1913; 2015: *Говерла*, БРУ.). Nem egyértelmű azonban, hogy a településnév a hegynévből vagy közvetve, a folyónévből keletkezett.

Hasonló figyelhető meg a szintén máramarosi *Negrovec* hegynév esetében: 1864: *Verch Negrovecz* hegy (PestyM), 1872–1884: *Niegrowec vrch* (K3), 1977: *Негровец* (1707 m) (KT.). Talán a hegyről közvetlenül kapta a nevét a Felsőkalocsa részét képező *Negrovec* település: 1780–1781: *Negrovecz*, *Negrucz* (MTH. 34), 1898: *Kalocsa-Nyegrovecz* (Hnt. 1898), 1900: *Felső-Kalocsa* (Hnt. 1900), 2015: *Негровецъ* (БРУ.). Hasonlóképpen az azonos nevű patak: 1824–1862: *Negrovec p.* (K2), 1864: *Негровецъ потокъ*, *Negrovecz patak* (Kat.), 1979: *Негровецъ* (SHU. 384). Az sem zárható ki, hogy a településnév víznévi eredetű, s ebben az esetben hegynév > víznév > településnév fejlődéssel számolhatunk. A hegynév vagy a rom. *Negru* ~ *Nigru* személynév (CONSTINESCU 1963: 334), vagy a rom. *negru* 'fekete, sötét bőrű, füstös képű' (DRM. 2: 103–104) melléknév ukr. *-овець* képzős származéka, és személyre, esetleg a hegy (víz) színére is utalhat.

Visk határában fekszik a gyógyvizéről és fürdőjéről híres Saján hegy: 1829–1866: *Saján*, *Saján Hegy* (K2), 1872–1884: *Saján h.* (K3), 1991: *Шаян* (440 m) (KT.). Ezen a múlt század elején egy kisebb település is létrejött: 1929: *Šajan* (ChM. 1213), 1983: *Шаян* (30.), 2015: *Шаян* (БРУ.). A heggyen ered az azonos nevű Saján-patak: 1782–1786: *Csojana Pat.* (K1), 1864: *Saján patak* (PestyM), 1872–1884: *Saján p.* (K3), 1979: *Шаян* (CTY. 619). Így aztán itt sem zárhatjuk ki, hogy a hegynév és a víznév közül a pataknév az elsődleges. A név etimológiája nem tisztázott.

A közeli hegy nevéből jött létre az ungi Knyahinya falu neve: 1582: *Knyahina* (ДЭЖЕ 1967: 257), 1602: *Knenichna* (UC. 104: 8), 1904: *Csillagfalva* (MEZŐ 1999: 195), 1929: *Kňahynin* (ChM. 524), 2015: *Княгиня* (БРУ.). A 648 m magas *Knyahinica* hegy (vö. 1824–1862: *Knahinitza B.*, K2; 1872–1884: *Knyahinica*, K3) neve az ukr. *княгиня* 'fejedelemszony, uralkodónő' (СУМ. 4: 198) főnév *-иця* kicsinyítő képzős alakja, a névadás motivációja azonban itt sem egyértelmű.

Máramarosban Felsővisó külterületi lakott helye volt az ismeretlen etimológiájú nevet viselő Makerló havasról elnevezett Makerló: 1904: *Makerló* (LELKES 2001: 69), 2001: *Măcărlău* (LELKES 2001: 69). (A hegyhez l. 1864: *Măkorló*, PestyM; 1872–1884: *Dosu Macarlau*, K3). Ugyancsak Felsővisó határában települt Suliguli tanya: 1851: *Suliguli* (SEBESTYÉN 2012: 126), 1913: *Suliguli* (Hnt. 1913), 1968: *Şuligul* (SUCIU 2: 178). A névadó havas (vö. 1824–1862: *Szuligul*, *Sulegul Alpe*, *Sulegul Play*, K2; 1864: *Sulgul havas*, PestyM; 1872–1884: *Vrf. Şuligul*, K3) talán kapcsolatba hozható a rom. nyelvjárási *şulig* 'fiatal nád gyökere, jégcsap' (DEX.) főnévvel.

A Schönborn család a 19. század végén épített kastélyt a beregi Szentmiklós közelében, s a *Beregvár* nevet adták neki: 1905: *Beregvár* (SEBESTYÉN 2008: 40). A kastély mellett egy kisebb település is kialakult, amely a szovjet időkben a kastéllyal együtt a *Kapnamu* tkr. 'Kárpátok' nevet kapta: 1913: *Beregvár* (Hnt. 1913), 1944: *Beregvár*, *Берегваръ* (Hnt. 1944), 1968: *Kapnamu* (30.), 2015: *Kapnamu* (БРУ.). A *Kárpátok* – méreténél fogva – nem vált egyetlen település nevévé sem, a hivatalos névadás révén azonban ebben az esetben helységnév lett. A név részleges motiváltságát jelzi, hogy az épület és a falu nem a hegyekben fekszik, hanem a Latorca-völgyben, a folyó mentén.

3. Kétrészes névadó hegynevek. A hegynevek és a településnevek kapcsolatát vizsgálva RESZEGI KATALIN megjegyzi, hogy kétrészes hegynévből viszonylag gyakran jött létre településnév, míg az egyrészes hegynévi eredetű helységnevek száma lényegesen kisebb (RESZEGI 2011: 60–61). Az általam vizsgált névkorpuszban azonban ezzel ellentétes jelenség figyelhető meg. Kétrészes, a hegy valamilyen sajátosságát és a domborzati

objektum fajtáját jelölő S + F szerkezetű hegynévből mindössze nyolc településnév keletkezett, így ezek száma jelentősen elmarad az egyrészes nevekétől.

A *hegy* földrajzi köznevet tartalmazó kétrészes magyar hegynév három helységnév alapjául szolgált. Técsőtől északra a 18. században jött létre Kerekhegy falu: 1780–1781: *Kerek-hegy* (MTH. 54), 1782–1784: *Kerek Salzgruben* (K1), 1913: *Kerekhegy* (Hnt. 1913), 1929: *Okrouhlá (Kerekhegy)* (ChM. 903), 2015: *Округла* (BPY.). A névadó a falutól nyugatra fekvő, kerek formájú hegy volt: 1824–1862: *Kereke Hegy, Kereke Vrch* (K2). A település hivatalos ukrán *Округла* neve a magyar név tükörfordításával keletkezett.

Ugocsában Akli külterületi lakott helyéből a csehszlovák időben kezdett faluvá fejlődni a ma is színmagyar *Aklihegy*: 1929: *Horá Aklinská (Aklihegy)* (ChM. 373), 1968: *Клиновецька Гора* (3O.), 2015: *Окли Гедь* (BPY.). A 240 méteres „hegy” a 2. katonai felmérés térképlapján *Gyula-hegy*, a 3. felméréskor *Gyulai-hegy* néven szerepel, a helyi lakosság azonban *Akli-hegy*, illetve *Hegy* (vö. KOCÁN 2004: 101), valamint *Ardai-hegy* néven is emlegeti (BARTA 2009: 215, 217).

SZABÓ ISTVÁN Ugocsa megye elpusztult települései között említi az avasi oláh falvak között felsorolt, de minden bizonnyal magyar alapítású *Széphegy* falut: 1378: *Zephegh* (DL. 26566). (A helységnek nevet adó hegyhez l. 1262: *Ziphigh*, SZABÓ 1937: 483; 1824–1862: *Széphegy*, K2.)

Ismeretlen helyen feküdt Máramarosban a *Zsidóhavasa* néven említett elpusztult település: 1402: *Zydo* (MIHÁLYI 1900: 124), 1499: *de Zidohawasa* (MIHÁLYI 1900: 628). Talán nem is helység, hanem csak ideiglenes szállás volt (vö. BÉLAY 1943: 221). Ma Berezniktől északra találunk ilyen nevű havast: 1855: *Zsid* (SEBESTYÉN 2008: 186), 1872–1884: *Zsid* (1200 m) (K3), 1991: *Магара Жуде* (KT.). A hegynév előtagja személynév (vö. ÁSzt. 712–713) vagy népnév (TESz. *zsido*), amelyhez a *havas* ’(csúcsain nyáron is havas) magas hegység’ (BÁBA–NEMES 2014: 175) főnév kapcsolódik.

Kétrészes ruszin hegynévből keletkezett a Lipcsepolyána határában a 19. század végén települt Ozsoverh tanya neve: 1898: *Ózsóverh* (Hnt. 1898), 1904: *Magastető* (LELKES 2001: 66), 2015: *Ожсоверх* (BPY.). A hegynév előtagja talán az ukr. *ожсог* ~ *ожсуг* ’piszkafa’ (CYM. 5: 649) főnév, utótagja a *верх* ’tető, hegytető’ (CYM. 1: 334) (vö. 1824–1862: *Oszu B.*, K2; 1864: *Oži vrh, Ожу верх*, SEBESTYÉN 2008: 211; *Ozsü verch*, PestyM).

Felsőkalocsától nyugatra fekszik Koszóver: 1929: *Kosov Vrch* (ChM. 550), 1944: *Koszoverh, Косоверх* (Hnt. 1944), 2015: *Kociв Bepx* (BPY.). A névadó a 956 m magas, *Koszuv verh*, tkp. ’Rigó-hegy’ nevű hegy: 1864: *Kocovъ Bepx* (SEBESTYÉN 2008: 180), 1872–1884: *Kosov vrch* (K3), 1977: *Kocov Bepx* (956 m) (KT.).

Az ungi Vinna külterületi lakott helye volt Bilahora: 1838: *Bilahora* (SEBESTYÉN–ÚR 2014: 22), 1898: *Bilahora (Fehérhegy)* (Hnt. 1898), 1913: *Fehérhegy* (Hnt. 1913). A névadó hegy nevének jelentése tkp. ’Fehér-hegy’: a rusz. *бѣла* ’fehér’ melléknév (ЧОПЕЙ 1883: 23, CYM. 1: 181–182) és *hora* ’hegy’ főnév (RUDNICKI 1939: 21) összetétele.

Kétrészes román hegynévből jött létre a máramarosi Alsóapsával egyesült Gyalu Urszuluj tanya neve: 1860: *Dyalu Urszuluj* (SEBESTYÉN 2008: 178), 1892: *Gyalu Urszuluj* (Hnt. 1892), 1902: *Dialu Urszuluj* (Hnt. 1902). A hegynév a rom. *deal* ’domb, hegy’ főnév (DRM. 1: 326–327) és a *-lui* birtokos esetrágos *urs* ’medve’ (DRM. 2: 720) főnévnek az összetétele: „Gyalu Urszuluj (:Medvék hegye:) nagy magos erdővel borított hegy lánczolat melyen igen sok Medve vaddisznó tanyázott onnan vette elnevezését – ’s még most is sok medve lakó helye” (PestyM; l. 1824–1862: *Dialu Urszului*, K2).

4. A hegynévi vagy hegyre utaló felső-Tisza-vidéki helységnevek vizsgálatának eredményeit röviden összefoglalva elmondható, hogy a helységnevéadásban a hegynevek különböző típusai vehetnek részt. A helységnevek jelentős része (52) egyrészes, F funkcionális szerkezetű hegynévből jött létre. A régióra jellemző gyér településhálózat miatt a falvak közvetlen határában nem szükséges megkülönböztető névvel ellátni a hegyet, elég a fajtájának a megnevezése, így a *Hegy, Horb, Hora, Gyl, Priszlop, Kicsera* stb. nevek mindig egy konkrét hegyre vonatkoznak. Gyakran jön létre településnév sajátosságot vagy megnevező funkciót kifejező egyrészes hegynévből. A névéadásban felhasznált 8 kétrészes hegynév S + F szerkezetű.

Hegynévből keletkezett településnevekkel a földrajzi- és településtörténeti okok miatt elsősorban Máramarosban találkozunk (28 egyrészes és 5 kétrészes név), amelynek területét a legnagyobb arányban fedik hegyek. Ezzel magyarázható, hogy a nagyobb falvak határában nagy számban jöttek létre a 19–20. században 100–200 lelkes tanyák, amelyek később településekké fejlődtek. Míg az anyatelepülés a Tiszának vagy valamelyik mellékágának a völgyében helyezkedik el, addig ezek gyakran hegyoldalban, hegyen települtek, s nevüket az adott hegyről kapták. Máramaros mellett Beregben 11, Ungban és Ugocsában 8–8 hegynévi eredetű településnevet találtam az élő és történeti névanyag alapján.

Magyar eredetű hegynévvél, abból létrejött településnévvél elsősorban a nyelvhatáron, illetve az alföld peremvidékén találkozhatunk, ami a magyarság síkvidéki letelepedésével van kapcsolatban. A hegyvidék benépesítésében a ruszin és a román etnikum vett részt, így annak egyes részeit is ez a két nép nevezte el.

Hivatkozott irodalom

- AOkl. = *Anjou-kori oklevéltár 1301–1387*. Szerk. KRISTÓ Gyula et al. etc. 1–[40]. JATE etc., Szeged etc., 1990–[2014].
- ÁSznt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- BÁBA BARBARA – NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BARTA VIKTÓRIA 2009. A kárpátaljai Gyula helynevei. *Magyar Nyelvjárások* 47: 213–224.
- BÉLAY VILMOS 1943. *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*. K. n., Budapest.
- ChM. = CHYTIL, ALOIS, *Chytilův Místopis Československé Republiky*. K. n., V Praze, 1930.
- CONSTANTINESCU, NICOLAE A. 1963. *Dicționar onomastic românesc*. Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ / FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–5. MTA, Budapest, 1890–1941.
- ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЪ 1883. *Русько мадярский словарь*. K. n., Будапешт.
- ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. Світ, Львів.
- ДЭЖЕ, ЛАСЛО 1967. *Очерки по истории закарпатских говоров*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEX. = *Dicționarul explicativ al limbii române*. www.dex.ro (2016. 08. 26.).
- Dica = *Dikális összeírások*. www.adatbazisokonline.hu (2016. 08. 26.).
- DL. = Magyar Nemzeti Levéltár, Diplomatikai Levéltár.

- DocVal. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia ad annum 1400 p. Christum*. Curante EMERICO LUKINICH et adiuvante LADISLAO GALDI. Ex. ANTONIUS FEKETE NAGY et LADISLAUS MAKKAJ. K. n., Budapest, 1941.
- DRM. = *Dicționar romîn-maghiar* 1–2. Szerk. KELEMEN BÉLA. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Kolozsvár, 1964.
- ENGEL PÁL 1985. Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. *Századok* 119: 941–1005.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- ГАБОРАК, МИРОСЛАВ 2005. *Назви гір Івано-Франківщини*. Місто НВ, Івано-Франківськ.
- ГРИНЧЕНКО = ГРИНЧЕНКО, БОРИС ДМИТРИЕВИЧ, *Словарь украинского языка* 1–4. К. n., Киев, 1907–1909.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- Hnt. 1888. = *A magyar korona országainak helységnévtára*. Szerk. DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Hnt. 1892. = *A magyar korona országainak helységnévtára*. Szerk. DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Hnt. 1898. = *A magyar korona országainak helységnévtára*. Szerk. DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF. M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Hnt. 1902. = *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára*. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Hnt. 1907. = *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1907*. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Hnt. 1913. = *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913*. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Hnt. 1944. = *Magyarország Helységnévtára 1944*. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007². *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HT. = *Helytartótanácsi térképek*. Magyar Nemzeti Levéltár, Fond: S 12. <http://mol.arcanum.hu/terkep> (2016. 08. 26.).
- ЯНКО, МИКОЛА ТИМОФІЙОВИЧ 1998. *Топонімічний словник України. Словник-довідник*. Знання, Київ.
- K1, K2, K3 = *Az 1., 2. és 3. katonai felmérés térképei*. <http://mapire.eu> (2016. 08. 26.).
- Kam. = *A Magyar Nemzeti Levéltár térképtára. Kamarai oledáták*. Fond: S. 76. <http://mol.arcanum.hu/terkep> (2016. 08. 26.).
- Kat. = *Kataszteri térképek*. www.mapire.eu (2016. 08. 26.).
- KISS LAJOS 1992. Kárpátaljai helységnevek Ungvár környékéről. *Magyar Nyelv* 88: 35–42.
- KOCÁN BÉLA 2004. Aклиhegy helynevei. *Névtani Értesítő* 26: 101–105.
- KOCÁN BÉLA 2014. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében*. Doktori (PhD) értekezés. DE BTK, Debrecen.
- KSH. = *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Magyar Statisztikai Közlemények 42. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912.
- KT. = *Топографические карты Украины на основе военных карт СССР, УССР 1: 100000. 1991*. <http://openmap.com.ua/> (2016. 08. 26.).

- LEHOCZKY = LEHOCZKY TIVADAR, *Beregvármegye monographiája* 1–3. K. n., Ungvár, 1881–1882.
- LELKES GYÖRGY szerk. 2001. *Magyarország 1903–1912 között törzskönyvezett lakotthelyei a XX. század végén*. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1954. *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÉSZÁROS KÁROLY 1886. *Ungmegye történelme a jegyzőkönyvek szerint 1500-tól mai napig*. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. Kézirat.
- MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Nyíregyháza.
- MIHÁLYI JÁNOS 1900. *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. K. n., Máramaros-Sziget.
- MTH. = *Magyarország történeti helységnévtára. Máramaros megye (1773–1808)*. Szerk. ÍGYÁRTÓ ISTVÁN. KSH, Budapest. 1996.
- ОНИШКЕВИЧ = ОНИШКЕВИЧ, МИХАЙЛО ЙОСИПОВИЧ, *Словник бойківських говірок* 1–2. Наукова думка, Київ, 1984.
- PestyM. = MIZSER LAJOS, *Máramaros megye Pesty Frigyes kéziratosa helynévgyűjtésében*. Kézirat.
- PestyU. = MIZSER LAJOS 1999. *Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864–66. évi helynévtárában*. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza.
- ПІПАШ, ЮРІЙ – ГАЛАС, БОРИС 2005. *Матеріали до словника гуцульських говірок*. K. n., Ужгород.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- REVIZKI = REVIZKI, JOANNES, *Hungariae Regni pars Transylvaniae Russiae et Moldaviae contermina integrum Comitatum Maramarusiensem repraesentans*. Wien, 1725. MOL, S. 68, X. No. 0096. Méretarány: 1: 310000.
- RUDNICKI, JAROSŁAW 1939. *Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny*. K. n., Lwów.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és a birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Kiadó, Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT – ÚR LAJOS 2014. *Ung megye helységneveinek etimológiai szótára*. АУТДОР–ШАРК, Ungvár.
- SHU. = *Словник гідронімів України*. Szerk. НЕПОКУПНИЙ, АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ – СТРИЖАК, ОЛЕКСІЙ СИЛЬВЕСТРОВИЧ – ЦІЛУЙКО, КИРІЛЛО КУЗЬМІЧ. Наукова думка, Київ, 1978.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Příručka slovanské toponomastiky*. Handbuch der Slawischen toponomastik. Akademie, Praha.
- SUCIU = SUCIU, CORIOLAN, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* 1–2. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967–1968.
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye*. Magyarság és nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből, I. sorozat 1. kötet. MTA, Budapest.
- САВЧУК, ДМИТРО 2012. *Словник українських говірок карпатського регіону*. Писаний Камінь, Київ–Косів.
- SZTRIPSKY, NIADOR 2007². *Где документи старшей истории Подкарпатской Руси*. In: УДВАРІ, ІШТВАН, Гіадор Стрипський народописник, бібліограф, лінгвіст, тоlmач. Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 21. Nyíregyháza. 75–142.

- СУМ. = *Словник української мови* 1–11. 1970–1980. Főszerk. БЛОДІД, ІВАН КОСТЬОВИЧ. Наукова думка, Київ.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- UC. = Magyar Nemzeti Levéltár, Urbaria et Conscriptiones. mol.arcanum.hu (2016. 08. 26.).
- ВРУ. = *Верховна Рада України*. Ukrajna Legfelső Tanácsának honlapja, a településnevek hivatalos listája. <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmistzak.html> (2016. 08. 21.)
- ЗО. = *Закарпатська область. Адміністративно-територіальний поділ*. Szerk. ГРИГА, В. В. – БУРКАЛО, В. Й. Радянське Закарпаття, Ужгород, 1983.
- ЖЕЛЕХОВСКИЙ = ЖЕЛЕХОВСКИЙ, ЕВГЕНИЙ, *Малоруско-німецький словар* 1–2. К. п., Львів–Lemberg, 1886.

SEBESTYÉN ZSOLT
Nyíregyházi Egyetem

ZSOLT SEBESTYÉN, Names for mountains and settlements in the Upper Tisza region

Research into the mountain names of historical Hungary has been a neglected area of Hungarian Onomastics to date. However, mountains as important objects of the natural environment have significantly influenced the development of both settlement structure and settlement names for centuries. The results of the author's research into the names for mountains and those for settlements in the area of four former, northeast counties (Bereg, Máramaros, Ugocsa and Ung) suggest that several minor settlements were named by way of borrowing mountain names – especially in Máramaros County. These peripheral populated places were usually established on mountainsides, thus easily adopted the names of the mountains themselves. Different types of mountain names were involved in the process. Most settlement names were formed from mountain names that were derived from suffixless geographical common nouns through a semantic split. Two-constituent mountain names, however, rarely served as bases for settlement names. Only few Hungarian names can be found among the mountain names of the observed region, as in the Middle Ages the highlands in question were inhabited by Ruthenians and Romanians, while Hungarians mostly settled flat areas. As a result, settlement names formed from mountain names of Hungarian origin were also rare in the four counties mentioned above.

Hely- és személynevek a magyar internetes gasztronómiai blogok és receptgyűjtemények ételneveiben*

1. Bevezetés. Az éttermek, cukrászdák étlapjait böngészve mindig felkeltik a vendégek érdeklődését az érdekesnek tűnő ételnevek. Sokan szívesebben választanak egy különleges nevű levest, húsetelt vagy desszertet, mint egy egyszerűt, már ismertet. A könyvesboltok polcain a hagyományosak mellett napjainkban egyre több, a legújabb diétáknak és mai divatoknak megfelelő szakácskönyv sorakozik. Az interneten is rengetegen vezetnek gasztronómiai blogokat, hoznak létre receptgyűjteményeket. A szerzők, a blogok különböző korú és nemű írói sokszor maguk adnak neveket az ételeknek, s ezek rendszerint nagyon ötletesek, felkeltik az olvasók figyelmét.

Az ételnevezések eredete a nyelvészeket is foglalkoztatja. Több tanulmány jelent már meg e témában. A személyneveket rejtő ételneveket vizsgálta többek között KICSI SÁNDOR ANDRÁS (2000) és G. BOGÁR EDIT (2004), SLÍZ MARIANN (2005) pedig a süteménynevekkel foglalkozott. Az ételek elnevezéseinek eredetére vonatkozóan sokszor további irodalmak (gyakran interneten elérhető források) segítségével találhatunk magyarázatot (Ételszótár, FISCHER é. n., KÁDAS 2011; további egyedi hivatkozásokat l. a lábjegyzetekben).

Magam a következőkben az internetes blogok ételnevezéseit vizsgálom. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy mi jellemzi ezt az új, jelenkori névadást, azon belül is a hely- és személyneveket tartalmazó ételneveket. Nem foglalkoztam ugyanakkor például a márka- vagy állatneveket rejtő ételnevekkel. Fontos még megjegyezni, hogy a blogokra hagyományos, illetve országosan ismert ételek receptjei is felkerültek, így természetesen sok név nem a blogok szerzőinek vagy a receptek feltöltőinek az alkotása.

A kutatásom alapját 1370 ételnevezés képezte, melyből 674-ben szerepelt helynév, 645-ben pedig személynév; 25 tartalmazott hely- és személynévet egyaránt, 23 két személynévet, 3 pedig két helynévet. Ezek összesen 100 magyar gasztronómiai blogról származnak. A blogok kiválasztása tetszőlegesen történt a magyar gasztroblogok két gyűjtőoldalaról.¹ A kutatást 2016 márciusa és júliusa között végeztem, ennek eredményeit mutatom be az alábbiakban.

Az ételneveket minden esetben a blogokon talált eredeti, a szabályzatnak nem mindig megfelelő helyesírással közlöm. Például az idegen neveket a blog szerzője néha kiejtés szerint (vagy félig-meddig aszerint) írta le, pl. *Bokaccio szelet* (helyesen *Boccaccio*); de a magyar nevekben is számos alkalommal figyelhető meg hibás írásmód.

Az összegyűjtött elnevezéseket ételtípusok szerint csoportosítva a következő megfigyeléseket tettem. A vizsgált anyagban a legnagyobb mennyiségben süteménynevek fordultak elő, melyekben a személynevek domináltak. Ezt követték a hús- és halételek nevei, itt viszont a helynevek voltak túlnyomó többségben. A sós, kelt tészták esetében a

* A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Névadás és névhasználat – a multikulturális Kárpát-medencében című szimpóziumán (Pécs, 2016. aug. 23.) elhangzott előadás írott változata.

¹ <http://gasztro-blogok.blogspot.com/p/blogok.html>, <http://www.gasztroblogok.hu/> (2016. 08. 13.)

helynevek és a személynévek aránya hasonló volt. Ezt követték a levesek, zöldségköret-
tek és saláták, valamint az italok. Az ételfajták szerinti megoszlást az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat: Az elnevezések ételfajták szerinti megoszlása

Névajták	Leves	Hús- és halétel	Sütemény	Sós, kelt tészta	Zöldségköret, saláta	Ital	Összesen
Helynév	75	258	270	50	19	2	674
Személynév	23	79	481	52	8	2	645
Hely- és személynév	1	4	18	2	0	0	25
2 személynév	0	2	20	1	0	0	23
2 helynév	0	2	1	0	0	0	3
Összesen	99	345	790	105	27	4	1370

2. Helynevek. A helyneveket tartalmazó ételnevezéseket két fő csoportra osztottam aszerint, hogy magyarországi vagy külföldi nevet tartalmaztak. Voltak közöttük magyarországi települések, megyék, tájegységek, hegységek nevei, víznevek, valamint külföldi országok, városok, idegen tájegységek, szigetek, sőt még kontinensek nevei is.

2.1. Szemantikai elemzés. A vizsgált anyagban összesen 76 magyarországi és 143 külföldi helynév szerepelt. A magyarországiak között volt 49 helységnév, 9 tájegységnév, 6 megyenév, 6 hegységnév és 6 víznév. A magyar helynevek 15 megyéből származtak, a legtöbbjük Pest (7), Csongrád (6), Békés (5) és Győr-Moson-Sopron (5) megyéből. Volt köztük néhány, mely valamilyen helységnévnek csak az utótagját tartalmazta, pl. *Csabai töltött karaj*, *Fehérvári ostyasütemény*, *Lőrinci töltött káposzta*, *Óvári szelet tavasziasan*.

Tájegységek neveit rejtik a következő ételnevek: *Alföldi rakottas*, *Bácskai birkapörkölt*, *Hortobágyi húsos gombóc*, *Pandúrleves járszági módra*, *Ormánsági főtt percc*, *Szigetközi meggyes tejszínes* stb. **Me gyék** nevei jelentek meg az alábbiakban: *Nógrádi parasztleves*, *Szabolcsi almás máktorta*, *Vasi pecsenye*, *Zala kocka* stb. Magyarországi **he gységek** nevét rejtő például a *Sertésragu bakonyi módra*, *Mátrai borzas szelet*, *Mecsek krémes*, *Pilisi sertésgulyás*. A **víznevek** között megemlíthető például a *Balatoni csók*, *Mura-parti rakott káposzta*, *Tiszai halászlé*, *Velencei-tavi máj*. A Duna neve előfordul magyar és latin alakban is: *Duna hullám* és *Danubius torta*.

A külföldi helynevek között szerepelt 3 **kontinens** neve: *Afrikai kókuszos pite*, *Amerikai csokis fánk*, *Ázsiai grillezett kacsamell*. Megtalálható köztük 18 **ország név** a világ bármely tájáról; így Afrikából: pl. *Marokkói vöröslencse leves*; Észak- és Közép-Amerikából: *Kanadai magyar zöldbaleves*, *Mexikói forró csokoládé*; Dél-Amerikából: *Kolumbiai krumplileves*, Európából: *Boszniai tojásleves*, *Montenegró szelet*, *Svájci ribizlis lepény*; Ázsiából: *Kínai sült tészta*, *Szíriai sólet*, *Vietnámi tavaszi tekerccs*. Előfordult az ételnevekben Csehország régi neve is: *Bohémia kocka*.

Az országneveken kívül összesen 27 országhoz tartozó 122-féle helynevet gyűjtöttem össze, melyek közt 77 helységnév, 28 tájegységnév, 8 hegységnév, 1 víznév és 8 szigetnév

volt. Ezek legtöbbje Olaszországhoz, Németországhoz, Romániához és Franciaországhoz tartozik.²

Külföldi **helységnevet** tartalmazó ételnevek közt említhető például a *Jeruzsálemi csokoládés kalács*, *Lipcei aranykrémes*, *Lyoni hagymaleves*. Külön kigyűjtöttem a határainkon túli magyarlakta területek helységneveit, melyek magyar alakban szerepeltek; így a mai Románia területén, Erdélyben: pl. *Csikszeredai sertésborda*, *Palánkai kakaós tészta*; Szlovákiában: pl. *Hartyáni krémes*, *Pöstyéni szelet*; Ukrajnában: pl. *Csomafalvi polyékaleves*; Szerbiában: *Újvidéki saftos karaj*.

A **tájjegységek** kategóriájába soroltam például a tartományokat Ausztriában (*Burgenlandi koszorú*) vagy Németországban (*Holstein szelet*), a régiókat Olaszországban (*Piemonti mogyorótorta csokival*) és Franciaországban (*Elzászi rizlinges kakas*), az USA tagállamát (*Texasi sült áfonyás pite*), valamint egy történelmi régiót is (*Felvidéki túrós pite*). **Hegyláncokról**, **hegycsúcsokról** kapta nevét a *Kaukázusi csirke*, az *Uráli szelet* vagy a *Kilimanjaro torta*. **Szigetnévként** jegyeztem fel a *Bahama szeletet* vagy a *Mallorcai zöldséges finomságot*.

2.2. Grammatikai elemzés. Az említett helynevek a leggyakrabban **minőségjelzős szintagmákat** alkottak *-i* képzős, melléknévi alakban. A legtöbbször a következők fordultak elő az ételnevekben: *Erdély* (41, pl. *Erdélyi zsványpecsenye puliszkával*), *Amerika* (39, pl. *Amerikai palacsintarózsza*), *Kína* (33, pl. *Kínai csípős savanyú leves*), *Bécs* (30, pl. *Bécsi fiákerpecsenye*), *Mexikó* (27, pl. *Mexikói pizzás csiga*), *Bologna* (26, pl. *Bolognai rakott sajtos tészta*).³ Itt meg kell jegyezni, hogy sok helynévből képzett jelző az ételekben az elkészítés módjára utal, pl. a *bakonyi* tejfölös-tejszínes, gombás étel pirospaprikás mártással, a *mexikói* chilis vagy kukoricás, az *erdélyi* lehet tárkonyos, a *frankfurti* pedig virslivel és kelkáposztával készül (vö. *Ételszótár*).

A jelzős szintagma meghatározó tagjaként állhat a helynév nominativusban is, pl. *Bosporusz csirkemáj*, *Duna hullám*, *Zala kocka*. Feljegyeztem helynevet a minőségjelzős szintagma alaptagjaként is, pl. *Havas Tatra*, *Napsütötte Toszkána – avagy szilvás lepény másképpen*. Ritka volt a **birtokos jelzős szintagma**: *Mont Vully tejszínes süteménye*.

A másik típust a **határozós szintagmák** képviselik, mikor a helynév valamilyen határozóraggal szerepel, pl. *Brownie Amerikából*, *Krémes virág Ázsiából*. Az elkészítés módjára határozóragokkal vagy névutókkal is utalnak, pl. *Krumplisaláta indiaiul*, *Sertéspofa csécsiesen*, *Jókai babléves szabolcsiasan*, *Csirkefalatok Budapest módra*. Előfordult a módhatározói mellékmondat is: *Brassói, ahogy Zalában tanultam*. Találkoztam angol kifejezéssel is: *Csirkemell bakonyi style*; *Aszaltszilvás, fahéjas bárány Marokkó style*.

Néhány esetben az étel neve maga a helynév volt, pl. *Petrosani* romániai városnév (*Petrozsény*) vagy *Bermuda háromszög*.

Előfordult, hogy egy étel két, ugyanazon helynevet tartalmazó, de eltérő szerkezetű nevet viselt; pl. *Máj velencei módra* és *Velencei-tavi máj*.

² Vannak földrajzi nevek, melyek több országhoz is tartoznak, például a *Mont Blanc* vagy a *Kaukázus*, ezért nem adhatók meg pontos számadatok.

³ Nem képezték vizsgálatom tárgyát a népnévi jelzőjű ételnevek, pl. *Litván céklaleves*, *Norvég almatorta*. Néhány esetben alaki egybeesés miatt ugyanakkor a jelző az országra és a népre egyaránt utalhat, pl. *amerikai*, *indiai*, *kínai*. Ezeket belevettem a vizsgált anyagba.

2.3. A névadások hátteréhez. Hasonlóság lehetett a névadás alapja egyes, így a hegységnevet tartalmazó süteményeknél, mint a *Havas Tatra* vagy a *Tatra csúcs*.

Megfigyelhető, hogy a külföldi helynevek túlnyomó többségben magyar megnevezésekkel fordultak elő, pl. *Bécs*, *Brüsszel*, *Drezda*, *Firenze*, *Kassa*, *Lipce*, *Párizs*, *Pozsony*. Kétféleképpen szerepelt viszont a német *Schwarzwald*, eredeti és magyar változatával: *Schwarzwald torta diétásan*, *Fekete-erdő muffin*. Volt az anyagban angol nyelvű ételnevezés is, ezek a *New York Cheesecake* és a *St. Louise cookies*.

Jóval gyakrabban találkozhatunk jelentéstapadással, például a *brassói aprópecsenye* jelzős szerkezetből jött létre a *brassói*. Ennek eredete azonban vitatott, elképzelhető, hogy nevét nem a romániai városnévről, hanem egy vendéglős neve után kapta (G. BOGÁR 2004: 199). Hasonló módon keletkezhetett a *berliner* és az *isler*. Itt ez a folyamat valószínűleg már a németben végbement, azaz csak a városnévhez csatolt német *-er* képző maradt meg, amely a valahonnan való származást jelöli (vö. *Berliner* 'berlini', *Ischler* 'ischli/Ischlből való'). Hasonló lehet a magyarázata a *Moszkauer*-nek is: *Moszkva* német nevéből (*Moskau*) jöhetett létre az *-er* képzővel. Ezek a süteménynevek kétféle alakban is szerepelhetnek a gyűjteményekben: *Berliner* vagy *Berlini sütemény*, *Isler* vagy *Ischli fánk*.

Itt érdemes kitérni arra, hogy a *Linzer* eredetével kapcsolatban felmerülhet-e a helynévi származtatás. A fenti példák analógiájára tévesen *Linz* város nevével kapcsolhatnánk össze, valójában azonban személynévi eredetű, ugyanis először *Linzer Rudolf* 1848-as főhadnagy tiszteletére készítették el.⁴ A blogokon előforduló *Linzi koszorú* elnevezés azonban utalhat a helynévi származásra a 17. századi *Linzi torta* alapján.⁵

Ötletes névadásra példa a szöveggyűléssel keletkezett *Bolánói spagaróni* a *bolognai spagetti* és a *milánói makaróni* keveredésével.

3. Személynevek. Az általam összegyűjtött anyag másik nagy részét a személynevet tartalmazó ételnevek képezték. A gasztronómiai blogokra feltett receptek elnevezéseiben talált személynevek kapcsán a következő csoportokat különítettem el: magyar és külföldi híres emberek, történelmi alakok, írók, költők, színészek, zenészek, művészek, festők, szentek, istenek, irodalmi alkotások, zeneművek hősei, mesefigurák, filmszereplők, híres szakácsok, szakácskönyvek írói, a blogok szerzője, más blog szerzőjének a neve, háziállatok neve.

3.1. Szemantikai elemzés. Ennek keretében egyrészt névvisezők szerint, másrészt a felhasznált személynévfa szerint tekintem át a vizsgált anyagot.

3.1.1. Névvisezők szerint. Előfordultak a vizsgált anyagban **magyar történelmi alakok nevei**, pl. Deák Ferenc (*Deák Ferenc kuglófa*, *Deák-pecsenye*, *Deák torta*), Esterházy Pál Antal gróf (*Esterházy szelet*), Horthy Miklós (*Horthy lepény*), Kossuth Lajos (*Kossuth kenyér*, *Kossuth kifli*), Mátyás király (*Mátyás ponty*), Rákóczi Ferenc (*Rákóczi rostélyos*).

Számos **magyar művész** neve jelenik meg az ételek elnevezéseiben. A magyar írók, költők közül szerepeltek: Jókai Mór (*Jókai torta*, *Jókai babléves*), Krúdy Gyula (*Csontleves*

⁴ <http://www.origo.hu/tafelpicc/kozelet/20160119-a-szabadsagharcnak-koszonhetjuk-a-linzert-is-sutemeny-tortenet.html> (2016. 11. 10.)

⁵ <http://www.mindmegette.hu/linzer-isler-koszoru-46486> (2016. 11. 10.)

csigatésztával *Krúdy kedvence*), Márai Sándor (*Gundel avagy Márai palacsinta*),⁶ Petőfi Sándor (*Petőfi rostélyos*). A magyar színészeket képviseli Déryné Széppataki Róza (*Déryné szelet*) és Újházy Ede, debreceni színész (*Gyöngytyúk leves Újházy módra*). A magyar zenészek között említhető Dankó Pista, az egyik legnagyobb magyar cigányzenész és nótaszerző (*Dankó Pista kedvence*), valamint Rigó Jancsi, a 19. század második felében élt cigányprimás. Neve két alakban fordult elő, külön és egybeírva (*Rigó Jancsi ~ Rigójancsi*).

A vizsgált anyagban sok **külföldi híres ember, történelmi vagy legendás alak** neve rejlik. Néhány sütemény politikusról lett elnevezve, például az Egyesült Államok elnökéről, Barack Obamáról az *Obama almás süteménye*, melyet állítólag a beiktatásakor készítették. Petre Roman egykori román miniszterelnökről a *Petre Roman szelet*, Nyikita Szergejevics Hruscsov szovjet kommunista politikusról pedig a *Mákoskalács Hruscsovi tésztából*. Giuseppe Garibaldi olasz szabadsághős nevét viseli a *Garibaldi szelet*, a bibliai Hámánét, Ahasvérus király főminiszterét pedig a *Hámán füle*. Napóleonról lett elnevezve a *Napoleon torta*, a 19. században élt orosz Nesselrode grófról pedig a *Nesselrode krém*. John Davison Rockefeller amerikai bankár nevét viseli az *Osztriga Rockefeller*, a Rothschild családot a *Rothschild piskótaszívek*. A kókuszkecskákhoz hasonló torta Lord Lamingtonról, a brit birodalom egy 19. század végi ausztráliai főtitkárjáról nyerte el nevét (*Lamington, az ausztrál kókuszkecske*). Megjelent még az orosz gróf Pavel Stroganov (*Stroganoff sonka*) és Wellington első hercege, Arthur Wellesley, akiről a *Wellington bélszín* kapta a nevét. Találtam egy legendás alakot is: Feketeszakáll, eredeti nevén Edward Teach, 17. század végi angol kalóz (*Fekete Szakáll kedvence*).

Híres női alakok neve is szerepel e csoportban. Charlotte walesi hercegnő nevét viseli a *Charlotte torta*.⁷ Ide tartozik továbbá du Barry grófné, XV. Lajos francia király szeretője (*Dubarry szelet*) és Viktória brit királynő (*Viktória torta*). Stefánia belga királyi hercegnő, Rudolf trónörökös özvegye, a magyar földbirtokos, osztrák–magyar diplomata, Lónyay Elemér gróf felesége a névadója a *Stefánia vagdalt*nak;⁸ egy Lotaringiában, Stanisław Leszczyński herceg (korábban *I. Szaniszló* néven lengyel király) otthonában élő francia szobalány, Madeleine Paulmier pedig a *Madeleine*-nek.⁹

Külföldi művészek neve jelent meg a következő ételnevekben: Wolfgang Amadeus Mozarté (*Mozart tallérok karácsonyi köntösben*), illetve az orosz prímabalerinái, Anna Pavlováé: *Pavlova torta*. Festők nevét rejtik a következő nevek: Giovanni Bellinié a *Bellini koktél*, Giotto di Bondone firenzei festőé a *Giotto golyók*, Raffaello Santi olasz festőé pedig a *Raffello golyók*. Megjelent egy mexikói festőné, Frida Kahlo neve is az egyik blogon, a mexikói Francisco G. Haghenbeck egyik regénye alapján, melyben a festőné saját receptjeit közli: *Pueblai mole Frida Kahlo füveskönyvéből*. Külföldi írók, költők neve is felbukkant a blogok ételneveiben: *Jane Austin forró csokoládéja*, *Alma Bayard módra*, *Boccaccio-szelet*, *Hemingway szelet*. Színész nevét rejt a *Bud Spencer kedvence*, tévés személyiségeket a *Sally Lunn féle kenyér Martha Stewarttól* (az amerikai

⁶ Állítólag Márai Sándor felesége, Matzner Lola találta ki (vö. <http://www.foodandwine.hu/2015/10/30/palacsinta-a-marai-gundel-palacsinta-tortenete>).

⁷ <http://szepkepek.bloglap.hu/cikkek/hires-edessegek-hires-nevadoi-26530> (2016. 08. 13.)

⁸ <http://www.origo.hu/tafelpicc/kozelet/20120928-minden-vagdalt-fasirt-de-nem-minden-fasirt-vagdalt.html> (2016. 11. 15.)

⁹ <http://www.mindmegette.hu/madeleine-a-legendas-sutemeny-48825> (2016. 08. 13.)

üzletasszony, Martha Stewart műsorából) és a *Mangó-gyömbér leves Sarah Wiener után szabadon* (Sarah Wiener Kerner Köche című műsorából).

Szentek nevét rejtik a *Saint Honoré torta* (a cukrászok védőszentje), a *Szent Lúcia szeme* (a szembetegségben szenvedők és vakok patrónusáról) és a *Zeppole – Szent József fánkja*, melyet Dél-Olaszországban sütnék Szent Józsefnek, a szegények védelmezőjének a napján. Szintén vallási vonatkozású a *Ré szeme* megnevezés, mely Ré ókori egyiptomi **napisten** nevét őrzi.

Idegen irodalmi vagy **zenei alkotások** hőseinek a nevét tartalmazzák a következők: *Gregor Samsa kenyere* (a blog szerzője, mivel megsavanyodott a kovász, kenyér helyett csülkös egytálalt készített családjának, így a név asszociáció Kafka Átváltozás című művére), *Citromos süti Sansa kedvence* (a Trónok harca könyv- és filmsorozat egyik szereplőjéről), *Hannah Swensen: Csokoládéba mártott meggyes csemege* (Joanne Fluke-nak a Hannah Swensen titokzatos esetei című regényéből). A *Tosca* szelet névadója Puccini operájából származik, a *Figaró szelet* pedig kaphatta a nevét Mozartnak a Figaro házassága vagy Rossininek A sevillai borbély című operájából is.

Filmek szereplőit rejtik például: a *Bridget Jones kék bonbonja*, *Hippolyt sütemény*, *Mrs. Lipton kiváló meggyes süteménye*, *Piedone tokány*, *Szándokán tál*.

Főként a gyerekeknek sült születésnap torták vagy egyéb sütemények elnevezései között jelentek meg a **mesehősök** nevei: *Angry Birds*, *Barbie*, *Bogyó és Babóca*, *Fifi*, *Garfield*, *Gombóc Artúr*, *Hamupipőke*, *Hello Kitty*, *Hófehérke*, *Jumbó*, *Micimackó*, *Monster High*, *Shrek és Fiona*, *Spongyabob*, *Tom és Jerry*, valamint *Vuk*. Találkoztam Mikulás-sal és Téliapó-val is.

Az ételekben sokszor jelenik meg **magyar szakácsok** vezetékneve, például Csáky Sándoré a *Csáky-rostélyos*-ban. Dobos C. József szakácsmesterről lett elnevezve a *Dobos torta*, Gerbeaud Emil pesti cukrász nevét viseli például a *Gerbeaud golyó*. A genfi születésű cukrász családnevének hangzás utáni lejegyzéséből jött létre és köznevesült a *zserbó*. Gundel Károly budapesti vendéglős nevét őrzi a *Gundel palacsinta csokiöntettel*, Rákóczi János mesterszakácsét pedig a *Rákóczi-túrós*.

Az ételek gyakran kapják nevüket **szakácskönyvek** jobban vagy kevésbé ismert **íróiról**. Ilyen a *Horváth Ilona túrógombóca* vagy a *Farsangi fánk dr. Oetker módra*. Rachel Allennek, a Paprika TV műsorából ismert ír szakácsnőnek A család kedvencei című könyvéből került át a *Pralinés trüffel Rachel Allentől*, Giorgio Locatelli Ízek Itáliája című szakácskönyvéből pedig a *Locatelli keksze*. Ide tartozik még a *Csokoládétorta Steiner Kristóftól*, melyet a blog szerzője Steiner Kristófnak a Kristóf konyhája – mesés menük (nemcsak) vegánoknak című könyvéből vett át.

Sok esetben jegyeztem fel **híres külföldi szakácsok, étteremtulajdonosok** nevét tartalmazó ételneveket is. Ferran Adria katalán szakácsról, a molekuláris gasztronómia képviselőjéről lett elnevezve a *Gyümölcsös grillcsirke Ferran Adria módra*, Arnold Reuben amerikai étteremtulajdonosról pedig a *Majdnem Reuben szendvics*. Ide tartozik a *Sacher torta* Franz Sacher osztrák cukrász és a *Banános Savarin* Jean Anthelme Brillat-Savarin francia gasztronómiai szakíró után. Egy 19. századi francia szállodatulajdonos, Jean Tatin lányának, Stephanie-nak a specialitása a karamellizált almatorta volt (*Tatin torta*¹⁰), az

¹⁰ <http://www.mindmegette.hu/tarte-tatin-a-forditott-almatorta-48268> (2016. 08. 15.)

örmény Geyorg Avetisjan pedig Csehországban kezdte el gyártani és forgalmazni a családja nőtagjai után elnevezett *Marlenkát* 2003-ban.¹¹

A tévében szereplő **főzőműsorok sztárszakácsaitól** is sok étel receptjét átvették a blog-szerzők. Így Jamie Oliver brit sztárszakács műsorából került át az *Apró palacsinta Jamie Olivertől*, Lorraine Pascale brit szakácsnőéből a *Banános süti Lorraine Pascaletól*, Gordon Ramsay skót szakácstól a *Grillezett csirkecomb fügével Ramsay módján*, Kalla Kálmán tévéműsorából pedig a *Paprikás csirke Chef Kalla módra*. Stahl Judit magyar televíziós műsorvezetőről és szakácskönyvről kapta nevét a *Stahl féle mustáros-hagymás csirke*.

Kutatásomban kíváncsi voltam arra is, vajon **a blogok szerzőjének a neve** megjelenik-e az ételnevekben. Találtam erre is példát, bár nem sokat. Az elnevezések tartalmazták a szerző keresztnévét, pl. *Bécsi burgonya Rita módra*, *Skandináv áfonyatorta a'la Ani*, *Svéd húsgolyók by Max*; családnevét eredeti vagy módosított alakban, pl. *Vigh túrós* (< *Vighné*), *Haidybéles* (< *Haidel*), *Somlói galuska a'la Solier* (< *Szoljár*); bece- vagy ragadványnevét, pl. *Manó gyors süti*, *Mimi szivárványtortája*; fantázianevét *Gasztropajti kedvence*. Más blogokról átvett recepteknél a blog írója természetesen feltüntetett az étel nevében az eredeti szerzőt, gyakran azonban a blog nevével jelezve, pl. *Mákos rudak by Jókaja*, *Sajtropogós a'la Aranytepsi*, *Sütőtökös-zsályás pite Felhőlánytól*. Különös dologgal talákoztam egy esetben, ahol a blog írója egy, a kertükben észrevett fecskefarkú lepke hernyójáról nevezte el az ételt: *Hernyesz krumpli*, ennek alapja a hasonlóság volt.

Az ételek nevében szerepelnek még a blogszerző valamilyen rokonának, például lányának (*Szofi I. önálló tortája*), fiának (*Arany Mennyország – Bendegúz kitalálmánya*), unokájának (*Unokám Niki vajás kiflikéi*), anyósának (*Katarina piskóta tekercse*) vagy barátnőjének neve (*Andreea nescafés ünnepi süteménye*). Volt, hogy a blog szerzőjét egy divatékszer ihlette meg, melyhez hasonló kinézetű édességet próbált meg létrehozni, s az ékszerkészítő nevét foglalta bele az általa készített édesség nevébe (*panyizsuzsi praliné*).

Volt eset, amikor nem a készítőnek vagy a recept megalkotójának a neve szerepelt az étel elnevezésében, hanem azé, akinek ajánlotta, pl. *Betti küldte Briginek, azaz sajttorta; Brownie Flórától Flórának; Csokis pillangók Katusnak*.

3.1.2. Személynévfajták szerint. A keresztneveket vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. Az összegyűjtött anyagban 116-féle magyar női és férfinevet találtam.

A 92-féle magyar női név összesen 281-szer fordult elő, 118-szor teljes és 163-szor becézett alakban. A leggyakrabban a következő nevek szerepeltek: *Erzsébet* (22; *Böbe*, *Böske*, *Bözsí*, *Bözsike*, *Erzsébet*, *Erzsi*, *Erzsike*, *Erzsó*), *Zsuzsanna* (18; *Zsuzsa*, *Zsuzsi*, *Zsuzsika*), *Anna* (14; *Anna*, *Anci*, *Ancika*, *Ancsa*, *Ani*, *Annuska*, *Panna*) és *Katalin* (13; *Kata*, *Kati*, *Katika*, *Kató*, *Katóka*, *Katus*). Idegen női név ritkán szerepelt a vizsgált anyagban: *Audrey*, *Charlotte*, *Elizabeth*, *Elisa*, *Ilse*, *Katarina*, *Louise*, *Madeleine*, *Marlenka*, *Paulette* és *Zsizell* (a francia *Giselle* kiejtés szerinti változata).

24-féle magyar férfinevet találtam az anyagban, melyek 44-szer fordultak elő az ételnevekben, 26-szor teljes és 18-szor becézett alakban. A leggyakrabban szereplő nevek a *Ferdinánd* (5; *Ferdinánd*, *Ferdinándi*), *Lajos* (5; *Lajos*, *Lajcsi*, *Lala*), *Bence*, *Márton*, *Robi* (3-3). Idegen férfinev volt például a *Hámán* és a *Jamie*.

Jegyeztem fel olyan elnevezést, mely a keresztnév vagy a családnév és a *néni*, *bácsi*, *mama* szerkezetet tartalmazta, pl. *Kókuszos béles (Annuska néni-féle)*, *Misi bácsi lenmagos*

¹¹ <http://www.mindmegette.hu/marlenka-az-ormeny-mezes-48865> (2016. 08. 15.)

pogácsája, Zsuzsi mama olcsó süti, Boyd mama kakaós keksze, Tete mama juhtúrós pogácsája stb.

Gyakran fordult elő kételemű név, azaz családnév és keresztnév együtt, pl. *Deák Ferenc kuglófja, Horváth Ilona túrógombóca, Jamie Oliver sütőtökös pitéje*. Sokkal gyakoribb azonban a családnév magában, pl. *Kossuth kifli, Mozart szelet, Cukkini Orly módra* stb.

Ugyanaz az étel többféle néven is szerepelt, pl. *Kati szelet / Kató szelet / Kata szelet / Kati tészta / Kata pite* és *Katóka*; ilyen a *Bodros Kata* és *Borzas Kata*, illetve a *Részeg Izidor* és a *Részege Izidor* is (az utóbbi egyébként a sütemény alkoholtartalmára utal).

Voltak ételnevek, melyek ugyanazt a személyt jelölték, de kétféle névvel, pl. *Bud Spencer* színész és a filmbeli alakja, *Piedone*.

A recept gyakran nem nevet, hanem rokonságot kifejező köznevet tartalmaz, az eredetére utalva; pl. *Húsleves a'la Anyu; Pék kifli (anyu receptje); Anyukám fűszeres keksze; Apuleves; Túrós lepény nagy módra; Nagy huncutkái; Mogyorós szelet Nagyanyótól; Mama fasírtja; Dédi töltött kiflije; Borsóleves, ahogy dédike mondta*. A blogszerző önmagát is megnevezte így: *az En saját emeletes tortám, Tiramisu – ahogy én szeretem*.

3.2. Grammatikai elemzés. Az ételek neve legtöbbször szintagmát alkot, méghozzá általában **birtokos jelzőset**, pl. *Angelika álma, Bea kedvence, Nóra süti*. A második leggyakoribb a **minőségjelzős szintagma**, melyben a személynév nominativusban áll a meghatározó tag előtt. Ilyenekre példa az *Anna szelet, Barbi krémes, Deák torta, Ferdinánd tekercs, Jókai babléves*. Az ételnevekben sokszor kombinálódik a birtokos jelzős és a minőségjelzős szintagma, pl. *Adélka néni túrós süti, Zsuzsi finom teasüteménye*. Ritkán maga a személynév az étel neve: *Bözsike*, esetleg előfordulhat jelzői előtaggal: *Citromos Böske, Szedres Charlotte*, vagy lehet összetett szó előtagja: *Ancisüti, Haidybéles*.

Az ételt készítő neve szerepel még különböző **határozós szintagmákban** is. A leggyakoribb módok a következők: a francia eredetű **a'la** szerkezet: *Chilis bab a'la Bella*, szerkezetek a **-féle képzőszerű utótaggal**: *Ildi-féle kókuszos almás süti*; a **módra, módon, módján ragos névutókkal**: *Joghurtos pite Ági módra, Hal Dubarry módon, Grillezett csirkecomb fűgével Ramsay módján*. A recept származását különféle **határozóragokkal** is kifejezték; pl. *Édeskrumpli és társai Lolásan; Ökörszem Dóritól, Apró palacsinta Jamie Olivertől; Albán krémes Alexandra konyhájából*. **Névutók** is előfordulnak a személynévet tartalmazó teljes szerkezetben; pl. valakinek a receptje alapján: *Marlenka Alíz receptje alapján*; valaki után: *Pogácsa Napmátka után szabadon*. Ritkán fordult elő módhatározói **mellékmondat**, pl. *Almás pite, ahogy Ráhel készíti*. Elvétve találok a **from** és **by angol előljárószókkal** is: *Házi chokito from Juci, Svéd húsgolyók by Max*.

3.3. A névadások háttéréhez. Találkoztam véletlenszerű névadással is anyagomban: *Wilibáld csirketál*, ilyen névnap volt ugyanis, mikor a blogszerző megalkotta az ételt, illetve *Petőfi leves grízgaluskával*. Ötleget keresve a szerző ugyanis feltette magának a kérdést: „Minek nevezzem?”, Petőfi verse alapján.

A személynéveknél is találkozhatunk hasonlóságon alapuló névadással, pl. a *Hámán füle, Mikulás tarka botja, Ré szeme, Shrek szelet, Téli sapkája* nevek és a különböző mesealakokat ábrázoló, gyerekeknek készült születésnap torták esetében.

Ritkán a családnévek köznevesítésével is szembesülhetünk, pl. *Gerbeaud* és *zserbó*, vagy *Raffaello* és *Erdélyi raffaello szelet* gyümölcsökkel. Keresztnevek köznevesítésére példa a *charlotte, madeleine, marlenka*.

4. Több tulajdonnév az ételnevekben. A blogokon található ételnevek közt voltak, amelyek hely- és személynevet egyaránt tartalmaztak; pl. *Bounty kalács*, *ahogy Sylvia készíti*, *Fekete erdő torta Erzsi módra*, *Luca macskája (adventi kelt tészta Svédországból)*, *Tátra csúcs recept (Edit-féle)*. Szerepelhet az étel megnevezésében két keresztnév is, pl. *Bájos Angelika szelet Eta módra*, *Erzsébet kocka recept (Magdi-féle)*, *Shrek és Fiona szelet*. Egy ételnévben két helynévi jelző állt a származására utalva: *Somodi/torockói kalács*. Két esetben az ételnek két neve volt, s az egyik személy-, a másik helynevet tartalmazott: *Panna kedvence / Duna-hullám szelet*; *Nürnbergi puszi*, *avagy Elisa csókja*.

5. Összegzés. A véletlenszerűen kiválasztott száz blogról gyűjtött anyagban közel egyenlő arányban voltak hely- és személynevet tartalmazó ételnevek. A blogok a szakácskönyvekhez hasonlóan feltüntettek rengeteg ismert, hagyományos ételt, melyek híres emberekről lettek elnevezve, illetve sokszor a készítés módjára utaló helynévi jelzőt kaptak. A szakácskönyvektől eltérően az ételneveket gyakran maga a blogszerző alkotta, és e nevekben megjelent annak a személynek a neve is, akitől a receptet átvette. A blogok írói kipróbálták, átalakították, majd közölték ezeket. A forrás sok esetben híres magyar vagy külföldi televíziós személyiség volt. A helynevek legtöbbször minőségjelzős szintagmákban fordultak elő, *-i* képzős alakban. A személynevekénél a birtokos jelzős és a határozós szintagmák domináltak, ez utóbbi gyakran az *a'la* szerkezetben, de megfigyelhető volt angol kifejezések használata is. A személynevek közt gyakran fordultak elő fiktív nevek, film- és mesehősök nevei is.

Felhasznált források

angelawebcuki.blogspot.com; ani-culinaris.blog.hu; atetovaltlanykonyhaja.cafeblog.hu; az-otthonizei.blogspot.com; barbikonyhaja.blogspot.com; bisztronyul.hu; bombolone.blogspot.hu; chefviki.hu; citromhab.blogspot.com; colorsinthekitchen.com; csincsilla.blogspot.com; danadiskitchen.blogspot.hu; dibbuk.hu; dietasmindennapok.blogspot.hu; dinavilaga.blogspot.hu; egycsipet.hu; eszticake.blogspot.com; eveandapple.blogspot.com; ezatutiodal.blogspot.com; fahej-cafe.blogspot.com; fakanalforgato.blogspot.com; finomreceptek.hu; florakonyha.blogspot.com; fozesfecseg.blogspot.com; fozniakarak.blogspot.com; fuszermania.blogspot.hu; gabicsek.blogspot.com; gabojsza.blogspot.com; gasztro.kabocaweb.hu; gasztromano.blogspot.com; gingerscukraszda.blogspot.com; gobehami.blogspot.com; gulyaslevesnyakkendoben.hu; gyomornyomor.blogspot.com; hankkareceptjei.blogspot.com; harmoniakonyha.blogspot.com; ildinyo.blogspot.com; ilikekonyha.blogspot.com; imikekonyhaja.blogspot.hu; insalatadipolpo.blogspot.com; izemlekek.blogspot.com; izharmonikus.blogspot.hu; jucia-konyhafonok.blogspot.com; juditkakonyhaja.blogspot.com; kataakonyhaban.blogspot.com; kingakonyha.blogspot.hu; kisildi.blogspot.com; konyhaboszi.blogspot.co.at; konyhaninnenkertentul.blogspot.hu; kozosenfozunk.blogspot.com; kulinaris.blogspot.com; labas-fazek-fakanal.blogspot.com; lacitromkonyha.blogspot.hu; lagrandeepicerie.blogspot.com; limarapeksege.hu; lorien.blog.hu; lorikonyha.blogspot.com; lucillasut.blogspot.com; macikonyha.blogspot.com; magdikonyha.blogspot.com; makacsakonyhaja.blogspot.com; malnakonyha.blogspot.com; mamakakonyhaja.blogspot.com; maszatkonyha.hu; maxkonyhaja.hu; mennyeciedesseg.blogspot.com; mezesmadzag.blogspot.com; mezesotthon.blogspot.com;

mimiesmamaminikonyhaja.blogspot.hu; mimimamakonyhaja.blogspot.com; mindenamiszepe.blogspot.com; mindmegette.hu; mohakonyha.hu; muskatlibufe.blogspot.com; nagyititkai.blogspot.hu; otthonize.hu; pcovalisfinoman.blogspot.hu; pentekcukraszda.com; pkrumpli.blogspot.hu; pocakpanna.blogspot.com; pralineparadicsom.hu; receptdoktor.blogspot.hu; receptek365.info; receptek-liza.blogspot.com; recepteszter.blogspot.com; receptneked.hu; rozikonyha2.blogspot.com; snocy.blogspot.com; solier-gourmet.blogspot.com; streatorcorner.blogspot.com; suss-alkoss.blogspot.com; sutikbirodalma.hu; sutikucko.blogspot.com; szokekonyha.blogspot.com; tasty.hu; tobbmintmartas.blogspot.hu; tokmagifoz.blogspot.com; tomakonyha.blogspot.com; tortafiggo.blogspot.com; zsuzsifinomsagai.hu

Hivatkozott irodalom

- G. BOGÁR EDIT 2004. *Személynevet tartalmazó ételneveinkről*, In: LADÁNYI MÁRIA – DÉR CSILLA – HATTYÁR HELGA szerk., „...még onnét is eljutni túlra...” *Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 194–201.
- Ételszótár = <http://www.sajatszaka.hu/erdekessegek/etelszotar.html> (2016. 08. 13.)
- FISCHER ANNA é. n. *Híres sütemények híres névadói*. <http://www.bien.hu/otthon-kikapcsolodas/erdekessegek-nagyvilag/hires-sutemenyek-hires-nevadoi/113593> (2016. 08. 15.)
- KÁDAS LAJOS 2011. *60 híres magyar. 60 híres étel*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- KICSÍ SÁNDOR ANDRÁS 2000. A személyekről vett ételnevekről. *Névtani Értesítő* 22: 104–117.
- SLÍZ MARIANN 2005. *Apácasóhaj, hangyaboly* és egyéb süteménynevek. *Névtani Értesítő* 27: 231–239.

TÖRÖK KATALIN
Varsói Tudományegyetem
Modern Filológiai Kar

KATALIN TÖRÖK, Place and personal names in the names of dishes on Hungarian gastronomy blogs and recipes on the Internet

The paper examines the names of dishes on Hungarian gastronomy blogs from a linguistic point of view. The author has collected 1380 names from one hundred blogs and collections of recipes on the Internet. The collected names include a Hungarian or a foreign place or personal name and were analysed with respect to their semantics and grammar. Place names in the names of dishes include the Hungarian names of settlements, regions, mountains, rivers; also the foreign names of countries, cities, regions, islands; and even the name of a continent. The names of famous people, politicians, historic figures, well-known chefs, TV stars and fictional characters, e.g. film or fairy tale characters can be found among the personal names listed. The examined names of dishes are most often qualifying, possessive or adverbial syntactic units. In many cases, the names include the blogger's own name or that of the person from whom the blogger borrowed the recipe, or to whom the blogger dedicated the dish.

MŰHELY

A tulajdonnévi helyesírás változásai az AkH. 12. kiadásában

1. Bevezetés. 2015. szeptember 3-án hivatalosan is életbe lépett A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása – 31 évvel a 11. és 61 évvel a 10. kiadás után (vö. összefoglalóan KESZLER 2015). Az utóbbi kettő vitathatatlan érdeme, hogy megteremtette azt a kodifikációs egységet, és kialakította azokat a normatív alapelveket, amelyek az új kiadás számára is teljes mértékben alapvetésként szolgáltak. A jelenlegi szabályzat tehát elődeihez hasonlóan mind a státusz, mind a korpusz kérdésében (vö. KLOSS 1969; TOLCSVAI NAGY 1998a, 1998b, 2003) következetes maradt a korábbiakhoz, azaz megőrizte az 1832 óta meglévő akadémiai státuszt, továbbá a négy alapelvet mint normát: a fonematikusságot, az értelemtükröztetést, a hagyományt és az egyszerűsítést, amelyek a teljes rendszert együttesen alakítják (vö. OH., OHT.). Mindez annak a magas presztízsnak a megőrzését is célozza, amely az elmúlt 61 évben a magyar írásgyakorlatban a helyesírást egyértelműen jellemezte.

A helyesírás normáját tekintve jellegzetesen eltér más nyelvi normáktól, hiszen alapvetően mesterséges képződmény, viszonylag tudatos produktum, amelyet elsősorban az iskolában kell megtanulni. Egyértelműen érvényesül benne egy technikai jellegű mozzanat: az ismétléseknek azonosíthatóknak kell lenniük, és jellemzően kevésbé van kiszolgáltatva a megnyilatkozások úgynevezett szociokulturális összetevőinek, például a szituációnak vagy a kontextusnak (vö. TOLCSVAI NAGY 1998b, 2003; OH.; OHT.). Mindezzel szorosan összefügg az, hogy a magyar helyesírás mindig is nyelvkövető volt. Időközönként egy erre felhatalmazott akadémiai bizottság felülvizsgálja azt, hogy az érvényben lévő szabályzat milyen mértékben felel meg az adott időszak nyelvi állapotának, milyen változások következtek be a korábbi szabályozás óta eltelt időszakban. Ez lehet például az olyan újfajta jelenségek felbukkanása, megnevezése és ezek írásgyakorlatba való beültetésének az igénye, amelyek megkerülhetetlenné váltak; reagálni kell a szemantikai változásokra; bizonyos mértékig követni kell az új nyelvtudományi eredményeket; stb. Így három alapvető séma érvényesítésére lehet szükség egy új szabályzat kialakításakor (vö. LACZKÓ 2004, 2007):

1. korábban szabályozott kérdések törlése különböző okokból (pl. mert nem helyesírási problémakörrel van alapvetően szó);
2. egy meglévő szabály valamilyen mértékű megváltoztatása;
3. teljesen új szabálypont felvétele.

A három séma közül a leginkább megfontolandó és óvatosan kezelendő kérdés a már meglévő szabály megváltoztatása (2. séma), hiszen ebben az esetben a már megtanult és begyakorolt eseteket újra kell tanulni. Egy szabály bármilyen módosítása – akár teljes egészében, akár részlegesen – értelemszerűen azzal jár, hogy a szótárban is végre kell hajtani az érintett szavakon, szerkezeteken a változtatást. (Ettől meg kell különböztetni

azokat a szótári módosításokat, amelyeket azért kell végrehajtani, mert korábban valamiért rosszul lettek kodifikálva, és pusztán javítani kell őket, ám ez szabálmódosítással nem jár.) Ugyancsak a 2. sémához sorolhatók azok az esetek, amikor a szabály ugyan alapvetően nem változik meg, ám alternatívája keletkezik, azaz fakultatívítás jön létre.

Nem vitatható tény, hogy a rendszert tekintve a változásoknak, különösen, ami a 2. és a 3. sémát illeti, a tulajdonnevek vannak leginkább kitéve. Így érdemes külön is összefoglalni mindazt, ami a 12. kiadásban a nevek írásmódjára vonatkozó változásokra vonatkozik. Ehhez a 11. kiadás rendszerét veszem alapul viszonyításképpen.

Mindezek előtt azonban érdemes röviden összegezni azokat az előzményeket, amelyek a 12. kiadásban a tulajdonnévi szabályozást megelőzték. A 2000-es évek elején kezdődő bizottsági munka alapvetően tervtanulmányok elkészítésével indult, amelyek kiindulópontként szolgálhattak a módosításokat vagy éppen a megőrzést előkészítő vitákhoz. Az első két, a helyesírási alapvetéseket, a változtatások lehetséges köreit és irányát először 2003. november 18-án tárgyalta a Magyar Nyelvi Bizottság (vö. BALÁZS 2004), a tulajdonnevekre vonatkozó (nyomtatásban meg nem jelent) írásos anyagra pedig 2004 végén, majd 2005 elején került sor (vö. BALÁZS 2006). Ez a tervtanulmány alapvetően az Osiris-helyesírás tulajdonnévi fejezetén (OH. 150–241) alapult, és elsősorban bővítési javaslatokat tartalmazott (tárgynevek kérdése, a díjnevek és a márkanevek írásmódjának kiegészítése, a csillagászati elnevezések kérdéskörének pontosítása, továbbá apróbb javaslatok, mint az eseménynevek írásának lehetőség szerinti módosítása, az épületnevek megjelenése, ennek kategorizációja stb.) A szabályzati módosításokkal kapcsolatosan kialakított álláspontokat a bizottság által 2008-ban szervezett nyilvános vitanap után (vö. HELTAINÉ 2009), a beérkezett javaslatokat is figyelembe véve már nem alapjaiban, hanem kisebb részleteiben, a finomítás céljából tárgyalta. A 2008-as efféle „határpontot” jól jelzi többek között ZIMÁNYI ÁRPÁD Magyar Nyelvőr-beli (2008), valamint FERCSIK ERZSÉBET Névtani Értesítő-beli (2008) tanulmánya (ennek előzményeként l. még FERCSIK 2005–2007).

2. A tulajdonnevek alapvető írásformája. A tulajdonnevek sajátos osztályt alkotnak a nyelvi rendszerben. Mind hagyományos nyelvtani, mind szemantikai szempontból különböznek a többi nyelvi szerkezettől. Nyelvtani szempontból úgynevezett grammatikai főnevek, amelyek nem szükségszerűen lexikalizálódnak főnévként, hanem holisztikusan képesek betölteni a főnévre jellemző szerkezeti egységet a mondatban (l. pl. a többbelemű, több lexikális szófajú szót tartalmazó tulajdonneveket: az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar* a mondatban egyetlen grammatikai főnév). Mindennek az oka pedig az, hogy szemantikailag a tulajdonnév név volta kétféleképpen igazolható. Egyrészt a név és a megnevezett között alapvetően pragmatikai viszony van, vagyis a név az elnevezés aktusával válik valójában névvé. Léteznek ugyanis olyan tulajdonnév-kategóriák is, amelyekben a névadási formák nincsenek sem jogilag, sem valamilyen, a gyakorlatközösség által meghatározott szokásjog révén szabályozva. Az ide tartozó tagok jó részének nem is alakul ki kanonikus értéke, azaz bármilyen szó vagy szerkezet névvé válhat (jellegzetesen ilyenek például az állatnevek: egy macska kaphatja a névadási aktus során a *Tífusz* vagy a *Bambakandúr* nevet is; a példák konkrétak, vö. LACZKÓ 2003). Másrészt a tulajdonnevek fontos kritériuma az, hogy az elnevezésnek mindig van a kontextustól független, konkrét referenciája, ebből következően a tulajdonnév mindig egyedít és azonosít.

2.1. A névterjedelem jelölése. Ezekből a sajátosságokból ered az a természetes törekvés az írásgyakorlatban, hogy a tulajdonneveket az írásképp kiemelje, elkülönítse. Ennek alapvető módja a nagy kezdőbetű. A magyar nyelvben állandó nagy kezdőbetűjük jellegzetesen csak a tulajdonneveknek van. A több elemből álló tulajdonnevek esetében a holisztikus jellegnek megfelelően azonban nemcsak a név kezdetének kijelölésére törekszünk, hanem a névterjedelem jelölésére is. Erre többféle módszer létezik, amelyek részben összefüggnek a tulajdonnevek típusaival is (alapvetőnek tekintem jelen esetben a helyesírási szabályzat tipológiáját a 11. kiadás szerint, a példák azonban nem a korábbi szabályzatból származnak):

1. Az elemek teljes egybeírása: *Magyarország, Jászfelsőszentgyörgy, Alsóörs, Gellérthegy; Szentgyörgyi, Kispál; Annamária; Fiastyúk, Kaszáscsillag*; stb.

2. Kötőjelezés: *Velencei-tó, Belső-János-dűlő, Kál-Kápolna; Nemeskéri-Kiss; Coca-Cola; Nobel-díj*; stb.

3. A különálló tagok nagy kezdőbetűs kezdése: *Gelléri Andor Endre; Eötvös Loránd Tudományegyetem; Honda Jazz, Tomi Kristály; Ománi Szultánság, Francia Köztársaság; Akadémiai Aranyérem; Nemzeti Sport, Fizikai Szemle; Bereniké Haja, Déli Korona*; stb.

4. A nyelvi felépítés (ún. kétségtelen utótag) vagy sajátos helyzet: *Kiss János altábornagy utca, Baranya megye; Grinzingi borozó, Keleti pályaudvar, a Hajnali részegség című vers*; stb.

A tulajdonnevek típusait szem előtt tartva – a fentiek összegzéseként – a többtagú nevekben a következőképpen alakul a névterjedelem jelölésének a lehetősége (OH. 152–153; a csillaggal jelölt sorok a 11. kiadásban nem, az OH.-ban azonban már szerepelnek, a 12. kiadásban pedig egyfajta vezérelvként szolgáltak):

1. Személynevek

- egybeírás: *Tóthpál, Annamária*
- kötőjelezés: *Nemeskéri-Kiss*
- különírás, nagy kezdőbetűk: *Orosz Tóth Miklós*

2. Földrajzi nevek

- egybeírás: *Mosonmagyaróvár, Németalföld*
- kötőjelezés: *János-hegy, Dél-Európa, Rohonci-Arany-patak*
- különírás, nagy kezdőbetűk: *Amerikai Egyesült Államok, Francia Köztársaság*
- különírás, kétségtelen köznévi utótag: *Szilágyi Erzsébet fasor, Budai kistérség*

3. Csillagászati elnevezések

- egybeírás: *Fiastyúk, Kaszáscsillag*
- kötőjelezés: *Halley-üstökös**
- különírás, nagy kezdőbetűk: *Északi Vízikígyó, Bereniké Haja**

4. Intézménynevek

- különírás, nagy kezdőbetűk: *Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Színház*
- különírás, kétségtelen köznévi utótag: *Lukács fürdő, Déli pályaudvar*

5. Díjnevek

- különírás, nagy kezdőbetűk: *Akadémiai Aranyérem*
- kötőjelezés: *Nobel-díj, Eötvös-émlékérem*
- különírás, kétségtelen köznévi utótag: *Életfa díj**

6. Márkanevek

- különírás, nagy kezdőbetűk: *Tomi Kristály, Alfa Romeo*

7. Címek

- különírás, nagy kezdőbetűk: *Fizikai Szemle*, *Nők Lapja*
- a név sajátos helyzete, szövegbe szerkesztése: a *Szerelmes szembesítés* című verseskötet

2.2. Az állandóság kritériuma. A tulajdonnevek írásának másik fontos jellemzője az írásképek állandósága. Az állandóság kritériuma elsősorban azt jelenti, hogy a tulajdonnevek egyes típusainak helyesírásában ragaszkodni kell a történetileg kialakult formákhoz, illetőleg – elsősorban a jogilag vagy az írásgyakorlatban kodifikálódott nevek esetében – a mindenkor helyesírási szabályok szerinti írásképhez: *Thököly*, *Werbőczy*, *Pénzügyminisztérium*, *ELTE*, *Ferencvárosi Torna Club*, *Coca-Cola*; *Venus* (istennő), de: *Vénusz* (bolygó, illetve márkanév); *Rutascorbin* (tabletta); *Bükk* (hegység), de: *Bük* (helységnév); *Sáros-patak* (víznév), de: *Sárospatak* (helységnév); *Gellért-hegy* (domborzati név), de: *Gellérthegy* (városrésznév). A tulajdonnév írásképe csak racionális okokból, az írásgyakorlattal is megegyezően módosítható. Erre volt példa korábban a *Tábor-hegyi út* > *Táborhegyi út* változtatás. Az utcanév tulajdonnévi elemét a hegy nevéből a városrésznév nevére cserélte a bizottság, és ez korrelált azzal a nem túl gyakori, ám létező gyakorlattal, hogy abban az esetben, ha kötőjeles természetföldrajzi név válik utcanévvé, akkor a kötőjelet elhagyjuk; pl. *Rákospatak utca*, *Írott-kő park* (*Rákos-patak* és *Írott-kő* helyett).

Az állandóság alapvető igénye egyben azt is indukálja, hogy a nevek toldalékos alakjaiból visszaállítható legyen az alapforma, vagyis kikövetkeztethető legyen az eredeti tulajdonnévi alak. Erre jellegzetes példa a toldalékolt közszavak esetében alkalmazott egyszerűsítés törlése, például a családnevek vagy az idegen tulajdonnevek esetében: *Kiss-sel*, *Tallinn-nál*. Ilyen továbbá a betűszói intézménynevek toldalékos alakjában a tövégi nyúlás jelöletlensége: *ELTE-re*, *MTA-val*.

A 12. kiadásban véghezvitt változtatások mindkét fontos szemponthoz alkalmazkodtak: a névterjedelem jelöléséhez és az állandóság kritériumához is.

3. Változások az új szabályzatban. A változásokat a fent vázolt három séma szerint tárgyalom.

3.1. Az 1. séma: szabálypont törlése. A 12. kiadásból kimaradt az asszonynevekre vonatkozó korábbi szabálypont (AkH.¹¹ 159. pont). Indoka az, hogy az asszonynevek (ma már: házassági nevek, l. pl. RAÁTZ 2004, FERCSIK 2007) típusairól nem helyesírási szabályok rendelkeznek, hanem a mindenkor családi jogi törvény melléklete. Azok a helyesírási megfontolások, amelyek az asszonyneveket is érintik, a személynevekre vonatkozó más szabálypontok közé beilleszthetők. Egyrészt vonatkozik toldalékos alakjaikra az egyszerűsítés törlése. Ez a *-né* képző esetében jelenthet úzusbeli problémát, elsősorban a *-mann* végű családneveknél az úgynevezett „kompromisszumos” házassági nevekben: *Hermann-né Tóth Éva*, *Ludmann-né Kiss Eszter*. Ez a jelenlegi 93. pontba került példaként: *Wittmann-né*. Másrészt az *a* és *e* végű családnevekhez kapcsolódó *-né* képző nyújtó hatását a házassági nevekben is hagyományosan jelölni kell: *Benéné*, *Kovács Attiláné* (az erre vonatkozó 29. szabálypont házassági névi példát nem ad). Harmadrészt – és ez volt a leginkább mérvadó a szabálypont törlésének megfontolásakor – a 2004. január 1-jén életbe lépett új családi jogi törvényi melléklet újabb házasságinév-formákat engedélyezett: a családnevek kötőjeles összekapcsolását. Ennek fontos helyesírási relevanciája van: a diviz (kötőjel) kötelező használata. A bizottsági döntés értelmében azonban ennek fókuszálása

külön szabálypontban azért nem lényeges, mert vonatkozik rá a 156. szabálypont. Kifejtése a helyesírási kézikönyv feladata (jelenleg a 2004. évi módosításokkal I. OH. 159).

A másik, tulajdonneveket érintő szabályponttörlés a korábbi 263. d) részt érinti, az írásjelezésekre vonatkozó fejezetben. Ez az alpont a nagyköötőjelezést írta elő a géptípusok stb. betű- vagy szó- és számjelzése között: *T-34*, *TU-154*, *Szozjuz-14*, *Apollo-11*. A törlés indoka az, hogy ezeket a típusjelzéseket a gyártók határozzák meg, és elvileg a legkülönbözőbb csatolási módok lehetségesek (diviz, nagyköötőjel, szóköz vagy egybeírás szóköz nélkül). Mindössze annyi maradt meg ebből az AkH.¹²-ben, hogy a nagyköötőjeles lehetőségek között megjelenik a *Szozjuz-24* és a *Szaljut-5* arra példának, hogy a nagyköötőjeles alakok összekapcsolásakor mikor célszerű spáciumot (pontosabban a mai tördelőprogramok lehetőségeit kihasználva úgynevezett thin space-t) tenni: *Szozjuz-24 – Szaljut-5 űrkomplexum*. Ebből következően a helyesírási szabályzat semmiféle preskriptív előírással nem rendelkezhet a kérdésről. Ami viszont sajátosan nem jelenik meg a szabályozásban, az az, hogy a típusjelzések jellemzően egy tulajdonnévfajtaához kapcsolódnak: a márkanevekhez, illetőleg a márkanevekkel részleges összefüggésben lévő speciális tárgynevekhez; továbbá túlmutatnak a géptípusokon. Mivel a meglehetősen érthetően rövid márkanevi részben¹ a típusjelzésekről nincsen szó, a kérdéskört a helyesírási kézikönyv feladata bemutatni (jelenleg I. OH. 222; a bemutatás kiegészítésre szorul). A két jelenlegi, alapvető séma a következő: 1. nagyköötőjel: *Helia-D*; 2. különírás: *Citroën C3*, *Levi's 501*, *Boeing 747*, *Xbox 380*. A két sémát előírászerűen kiegészítheti még a divizzal való kapcsolás, valamint a teljes egybeírás is. Megjegyzendő, hogy a jelenlegi 294. szabálypont kitér a számok és a betűk kapcsolatára általánosságban, és márkanevi példákat is hoz, nevezetesen a fenti két sémát jeleníti meg: *TU-154*, *Apollo-11*; *Yamaha XQ125*.

A törölt szabálypont a nagyköötőjeles részben még egy kérdéskörrel rendelkezett: a típusjelzésekhez kapcsolódó toldalékok írásáról. Ebben a vonatkozásban érzékelhető némi hiány a jelenlegi szabályzatban. Annak deklarált kimondása ugyan, hogy a számjegyekhez mindig kötőjellel fűzzük a toldalékot a kiejtésnek megfelelően, szerepel a 12. kiadásban (265. d), ám egyáltalán nem kerül elő az a kérdéskör, hogy a betűjelzések különböznek a betűszavaktól, jóllehet a toldalékolást tekintve valójában nincsen különbség a két kategória között (*Helia-D-vel*, *Yamaha XQ125-tel*).

3.2. A 2. séma: szabálypont megváltozása. A szabálypont változása a leginkább heterogén sémát jelenti, hiszen a fakultativitás felvételétől a részleges változtatáson át egészen a teljes szabály megváltozásáig terjedhet. Ez egyben azt a fajta tanulási-alkalmazási „kognitív kontinuitást” is jelenti, hogy amíg egy fakultatív lehetőség megjelenése nem jelent újratanulást, az úzus valódi megváltoztatását, addig a teljes módosulás – legalábbis eleinte – igencsak zavart okozhat az írásgyakorlatban. Ebben a szellemben a bizottság tudatosan törekedett arra, hogy minél kevesebb teljes szabálymódosulás történjen. Mindazonáltal a fakultativitás megjelenése sem túlzottan szerencsés, két okból. Egyrészt korábban a helyesírási gyakorlatban nem volt példa efféle választási lehetőségekre (a szaknyelveket leszámítva), így alkalmazásának módszere sem hozhatott elő eddig lehetséges problémákat. Másrészt az orvosi szaknyelv által 1992-ben bevezetett (FÁBIÁN–MAGASI 1992) nagyszámú alternatív megoldás (pl. idegenes és/vagy magyaros írásmód) tanulsága

¹ Nyilván nem szabályzati kérdés alapvetően, hogy a gyártó milyen fantázianevet ad egy adott terméknek, így erre vonatkozóan erős írásképi szabályozás nem lehetséges.

mindenképpen az, hogy a fakultatív szabályok meglete komoly zavart tud okozni az írásgyakorlatban, és leginkább csak a gondozott szövegek tudnak élni a következetes megoldásokkal.

3.2.1. Fakultativitás. A tulajdonnevek körét érintően egy voltaképpen korábbi szabály „enyhítése” történt meg egy olyan specifikus esetben, amely a korábbi szabályzatokban egyáltalán nem szerepelt. Az AkH.¹¹ 148. szabálypontja ugyan nem a tulajdonnévi részben, hanem az azt megelőző kis és nagy kezdőbetűkről szóló fejezetben kapott értelemszerűen helyet, a jelenlegi változtatás azonban a lokális tulajdonnevesülés létezését kodifikálja (OH. 140). Adott szövegtípusokban, jellegzetes tematikus kontextusban bizonyos közsavak, amelyeknek nem létezik lexikalizálódott tulajdonnévi formájuk, tulajdonnévként funkcionálnak, például a jogi szakszövegekben az *Alperes, Felperes, Kormány, Eladó, Vevő*; asztrológiai írásokban a *Tűz, Víz, Föld, Levegő*; stb. (Az előző szabályzat pusztán a szépirodalom stilisztikai alapú nagy kezdőbetűsítéséről szólt.)

Megengedőbbé vált a szabályozás az intézménynevek írásában (l. AkH.¹² 188. d). Az adott konkrét tulajdonnévi referencialitású intézménytípust jelölő elemek (*minisztérium, iskola, egyetem, bizottság, intézet*) eddigi kötelező kisbetűs írása önálló használatban fakultatívvá vált. A szabályzat megszövegezése szerint, bár ajánlatos a kis kezdőbetű használata (*a bizottság döntése értelmében, az iskolában felálló új vezetés* stb.), a lokális tulajdonnevesülés jelenségét elismerve bizonyos szövegtípusokban vagy tematikus kontextusokban ezen a ponton is elfogadható a nagy kezdőbetű (*a Kutatóintézet kidolgozta; a Minisztérium rendeletei* stb.).

Ugyancsak nem írja elő a szabályzat az eddig kötelező kisbetűs írást az intézmények kisebb egységeinek a megnevezésében (189. c pont: *Bölcsészettudományi Kar gondnoksága/Gondnoksága*), a nem állandó bizottságok megnevezésének a leírásában (189. c pont: *koordináló bizottság / Koordináló Bizottság*), valamint a rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi politikai mozgalmak, programok stb. nevének az írásában (191. pont: *nemzetközi orvuskongresszus / Nemzetközi Orvuskongresszus*). Ezekben az esetekben nem a fent említett lokális tulajdonnevesülésről van szó, hanem a közszo vagy szerkezet és a tulajdonnév nem élesen elkülöníthető, hanem erőteljes kontinuitást mutató határsávjáról. Az írásgyakorlat is azt igazolta, hogy a fenti három jelenség nagyon sok bizonytalanságot okozott éppen ebben a vonatkozásban. Ez a fajta megítélési probléma (hogy a kérdéses alak önálló intézménynév-e, vagy sem) nem szűnik ugyan meg, de döntés kérdése lehet az, hogy az írásbeli megnyilatkozásban melyiket választjuk. Jóllehet a szabályzat óvatos megfogalmazása továbbra is a kisbetűsítést preferálja, nem zárja ki a nagy kezdőbetűt sem. A későbbi úzus fogja eldönteni, hogy ez a változtatás segíti-e az írásgyakorlatot; mindenesetre annyi jelenleg is fokozottan érvényes, hogy a két metódus keverése egy adott szövegen belül semmiképp nem tanácsos, ugyanis hiteltelenné teheti magát az egész szöveget.

Sajátosan nem esik szó fókuszáltnak az új szabályzatban az úgynevezett érzelmi alapú nagy kezdőbetűkről. (A 147. szabálypont a személyekkel kapcsolatosan szól csak a fokozott tisztelet kifejezéséről.) Ez elsősorban az események megnevezéseit érinti. Részben átfedésben lehet a jelenség a lokális tulajdonnevesüléssel, részben a köznév és a tulajdonnév határsávjával. Az eseményneveket (144. pont) a szabályozás egyértelműen kisbetűvel kodifikálja, ám például egyházi szövegekben, de akár magánjellegű írásokban

nem számít hibásnak a *karácsony*, *pünkösöd*, *mindenszentek*, *hanuka*, de akár az *anyák napja* vagy a *nőnap* nagy kezdőbetűsítése sem.

3.2.2. Részleges változások. A 181. szabálypont, amely az utcanevek írásmódját tárgyalja, kibővült egy újabb bekezdéssel. Ezzel a bizottság csak a már korábban alkalmazott módszert kodifikálta: ha a közterület elnevezésébe kötőjeles írásmódú természetföldrajzi név kerül, akkor az eredeti kötőjel kihagyandó: *Csörszárok utca*, *Rákospatak utca*, *Írótkő park*.

Jelentősebb részleges változásokat tartalmaz a 190. szabálypont. Ez a rész foglalja össze azokat az elnevezéseket, amelyek valójában a lokalizációs nevet² viselhetnék, ám részben intézményesült jellegűek, és ezt íráskéjük is mutatja: a megnevező rész tagjai nagy kezdőbetűsek, a típusnév azonban különírt formában is kisbetűs (voltaképp kétségtelen névzáró közzsói utótag). A korábbi típusmegjelölések felsorolása a következőket tartalmazta: pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők. Jóllehet a felsorolás végén szerepelt a *stb.*, ám a bizottság fontosnak tartotta egy olyan újfajta jelenség felvételét is, amely az utóbbi két évtizedben terjedt el: a lakóparkok elnevezését (pl. *Sasadliget lakópark*, *Helikopter lakópark*). Az ide-sorolás korábbi nyelvi mintája nem volt egyértelmű: *Békásmegyeri lakótelep* (melléknévi előtag), de: *József Attila-lakótelep* (tulajdonnévi előtag), ám a fenti, úgynevezett fantázianévi (főnévi) előtagra nem találunk korábban kodifikált példát. Az egységes megközelítés érdekében feltehetően a tulajdonnévi előtagok előtt is célszerű lesz kihagyni a kötőjelet. Erre pedig mintául szolgálhat a szabálypontba ugyancsak bekerülő, nem önálló intézményt alkotó termék írásmódja: *Gombocz Zoltán terem*, *Nádor terem*. A szótári gyakorlatban jelenleg még meglévő ellentmondás (*József Attila-lakótelep*, *Gombocz Zoltán terem*) felveti annak az átgondolását is, hogy az ugyancsak lokalizációs névként szolgáló *Mátyás-templom*, *Szent István-bazilika* írásformák esetében hogyan döntsünk a kötőjéről. Ezekről a valójában nem hivatalos épületnevekről, amelyek kétségtelenül rendelkeznek intézménynévi jelleggel, de nem hivatalos intézmények nevei, a jelenlegi szabályzat sem hozott döntést. Ugyanígy kérdéses marad az iskolák nem hivatalos nevének írásmódja: *Radnóti gimnázium* vagy *Radnóti-gimnázium*. Az úzus is elég egyértelműen az első megoldást preferálja, és ez is azt jelenti, hogy az egységesség kívánalmának a kötőjelek elhagyása felel meg inkább (a *Mátyás-templom* és a *Szent István-bazilika* esetében is).

Még mindig a fenti szabálypontnál maradva: bekerültek a felsorolása a szállodák. A korábbi szabályozás szerint a szállodák mindig intézménynévnek számítottak, így minden egyes elemük nagy kezdőbetűs volt, legalábbis a szótári szabályozás alapján. A 12. kiadásban azonban a szállodák is besorolódnak ebbe a lokalizációs-intézményi csoportba: *Vadszőlő szálloda*. Ennek relevanciája részben az volt, hogy a régi nagy intézményi szállodák mellé számtalan kisebb panzió, vendégház stb. jött létre az elmúlt évtizedekben, amelyek írásmódja sokkal inkább a nagybetű + kisbetű mintát követte az írásgyakorlatban: *Richter panzió*. Másrészt a szállodáknak is sok esetben létezik hasonlóan kettős megnevezésük, mint például az iskoláknak (intézménynév: *ELTE Radnóti*

² A *lokalizációs név* terminus nem szerepel a szakirodalomban. Jelen esetben arra a megkülönböztetésre javasolom használni, amikor egy intézménynév megnevezése nem a hivatalos formában történik, így nem az intézményi jellege kerül a figyelem előterébe, hanem az intézményhez kapcsolódó hely és épület, amely részben a földrajzi nevek kategóriájához közelíti a használatot.

Miklós Gyakorlóiskola, lokalizációs név: *Radnóti gimnázium*). Éppen a szállodáknak ebbe a csoportba kerülése indukálta azt a kiegészítést a szabálypontban, hogy amennyiben egy szálloda, étterem, terem stb. nevét hivatalos intézménynévként használjuk, akkor az intézménynévi helyesírási szabály érvényes rájuk: *Erzsébet Szálloda*, *Vadszőlő Szálloda*, *Sport- és Rendezvényközpont*, *Csontváry Terem*, *Corvin Budapest Filmpalota*, továbbá: *Fiumei Úti Nemzeti Sírkert*, *Rózsakert Bevásárlóközpont* stb. (A földrajzi névi szabályzatban ez a kitétel már korábban is szerepelt, l. FÁBIÁN–FÖLDI–HÖNYI 1998.) Mindebből nyilvánvaló, hogy – főképpen a gondozott, professzionális szövegekben – a hivatalos és a lokalizációs neveket mindig célszerű ellenőrizni.

3.2.3. Teljes szabályváltozás. Olyan típusú szabálymódosulás, amely teljes egészében érint egy tulajdonnévi alkategóriát, mindösszesen egy van a 12. kiadásban. Maga a szabálypont az egyszerűsítést érinti a fonematikusság alapelvein belül. A közszavak toldalékos alakjában, ha egymás mellé kerül három azonos mássalhangzó, akkor az egyiket kihagyjuk: *orr+ -ra = orra*, *toll + -val = tollal*. Valójában a fonetikus egyszerűsítés elve annyira evidens az úzus számára, hogy sokkal inkább azokat az eseteket kell megfogalmazni, amikor mégsem történik meg. A szabály értelemszerűen nem vonatkozhat a tulajdonnevekre, hiszen ezek rögzítésekor az alapalak visszakövetkeztethetősége lényeges momentum (l. az állandóság kritériumát). A 11. kiadás azonban nem szerencsés módon tárgyalta ezt a kérdéskört. A 94. szabálypont felsorolta azokat az eseteket, amikor nem érvényesül az egyszerűsítés, és ez a tulajdonnevekre vonatkoztatva a következő volt: a magyar családnevek (*Kissel = Kis + -vel*, *Kiss-sel = Kiss + -vel*), valamint az idegen tulajdonnevek. Teljes mértékben nyitva maradt így a kérdés: mi érvényes a magyar tulajdonnévi rendszer többi tagjára? A *Bükk* vagy a *Keravill -val/-vel* ragos alakja vajon *Bükkal* vagy *Bükk-vel*, illetőleg *Keravillal* vagy *Keravill-lal*? A szabály példaanyagából mindössze annyi derült ki, hogy az utónevek esetében érvényesíteni kell az egyszerűsítést: *Bernadettől*, *Adriennel*. Továbbá a szaknyelvi szabályzatok és a szótári példák azt mutatták, hogy a fenti kérdéses esetekben az egyszerűsítés elhagyását kodifikálták (tehát a *Bükk-vel* és a *Keravill-lal* alakokat). Mindezen megfontolások alapján az OH. is úgy foglalt állást, hogy a teljes magyar tulajdonnévi rendszerben érvényesül az egyszerűsítés elvetése, kivéve az utóneveket (OH. 48–49). A helyesírási bizottság ezt elfogadva és az egységesség elvét, valamint az alapalak rekonstruálhatóságát is szem előtt tartva hozta meg azt a döntést, hogy az utóneveket is kezeljük egyformán a többi tulajdonnévi kategóriával. Így az új példasor a következőképpen alakul: *Bernadett-től*, *Mariann-nál*; *Bükk-vel*, *Matty-tyal* (község Baranya megyében); *Elzett-től*, *Knorr-ral*; *Blikk-vel*, *Szerelmes szonett-tel* (verscim). Valójában tehát a tényleges teljes változás az utóneveket érinti, minden más tulajdonnévi kategória új elemként került bele a 12. kiadásba (így voltaképpen a 3. sémához is tartoznak).

3.3. A 3. séma: új szabálypont. Új szabálypont a tulajdonnevek körében a 171. Ez a pont felveszi a tárgyneveket, ezzel új kategóriát hozva létre. Ezt a típust az OH. már korábban is tárgyalta (175–178). Minthogy a tárgynevek általában nem kodifikálódó névtípust jelentenek, sem jogilag, sem az úzus által nincsenek szabályozva, így egyetlen rövid bekezdést érdemelnek. Ez felsorolja az idetartozó entitásokat: nemzeti ereklyék, járművek, fegyverek, hangszerek, híres drágakövek – nagy kezdőbetűs írásmóddal. Példák:

Szent Jobb, Szent Korona, Titanic, Santa Maria, Nádor (mozdony), *Apollo, Excalibur, Kövér Berta* (ágyú), *Kohinoor, Lady Blunt* (Stradivari-hegedű) stb.

A 185. szabálypont a csillagászati nevekre vonatkozóan vezet be új szabályt azon túl, hogy a tulajdonnévtípus elnevezésén is változtatott a bizottság. A korábbi *csillagnevek* megjelölést pontosította *csillagászati elnevezések*-re, hiszen nemcsak csillagok, hanem más égitestek (bolygók, holdak, üstökösök stb.) megnevezéseiről is szó van. Részleges változás az is, hogy a 11. kiadás egyelemű példái (mellettük egyetlen egybeírt példával: *Fiastyúk*) változatosabb névanyaggal egészültek ki, ha nem is nagy számban: *Fiastyúk, Orion, Tejút, Ikrek, Merkúr, Plútó, Vénusz, Bereniké Haja, Dél Keresztje, Nagy Medve*. A beiktatott új szabálypont kimondja, hogy ha a csillagászati név utolsó tagja köznévvé (*felhő, kód, üstökös* stb.), akkor kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnévi előtaghoz: *Magellán-felhő, Androméda-kód, Orion-kód, Halle-Bopp-üstökös, Kopernikusz-kráter*.

Megjegyzendő, hogy a csillagászati elnevezések szaknyelvi helyesírási szabályozása még nem történt meg. Vannak ugyan komoly háttér munkák (erről l. pl. KOZMA 2007a, 2007b, 2013; HARGITAI et al. 2010), ám a kodifikáció még várat magára. A központi szerepű helyesírási szabályzatba egy rövid és lényegre törő, ám a mostaninál részletezőbb szabályozás majd csak akkor kerülhet be kielégítő formában, ha a szaknyelv megoldja a maga szakmai kérdéseire vonatkozó írásformák rögzítését.

A 195., díjnevekre vonatkozó szabálypont több alponttal egészült ki. Talán ebben a kategóriában volt érzékelhető leginkább az, hogy az elmúlt 30 évben olyan újfajta elnevezések jöttek létre, amelyek kodifikálása megkerülhetetlenné vált. Ráadásul nemcsak nagy számban keletkeztek ezek a nevek, hanem nagyszámú újabb típust is alkotnak. A b) pont kiegészíti az a) pontot a következőkkel: ha tulajdonnévi előtagú elemhez szerkezetes közszoói utótag járul, a név és a típus megnevezése közül elmarad a kötőjel: *Gundel-díj, de: Gundel művészeti díj, Ybl építészeti díj*. A d) pont rendelkezik arról, hogy ha a díj úgynevezett fantázianevet kap, akkor különírást kell alkalmazni, és a közszoói elem kisbetűvel kezdődik: *Életfa díj, Korona érdemrend, Pro Urbe díj*. Az f) pont pedig azokra a megnevezésekre utal, amelyekben egy összetett szó válik díjnévvé: *Citromdíj, Sajtódíj, Toleranciadíj*.

Új a 214. pont 3. bekezdése is, és ez is érinti a tulajdonneveket. Az idegen nevek névkiegészítőinek az írásmódjára vonatkozó kitétel is bekerült a szabályzatba. A névkiegészítő akkor nagy kezdőbetűs, ha a családnév, amelyet megelőz, címszóként szerepel, mondat élén áll, vagy aláírásként funkcionál: *De Gaulle, Van Dyck, Von Dyck*. Ha azonban teljes névben szerepel, akkor a kisbetűs kezdés a megfelelő: *Charles de Gaulle, Sir Anthonis van Dyck, Walther von Dyck*. (Megjegyzendő, hogy a készülő fizikai szaknyelvi szótárban a fentiek ellenére problémaként merül fel például a következők írásmódja: *d'Alembert-elv, de Broglie-hullám* vagy *D'Alembert-elv, De Broglie-hullám*. Mivel a lexicográfia megoldási metódusai ugyancsak szakmai kérdésként jelennek meg, döntési kérdés, hogy a fizikai úzus ellenére a kis kezdőbetűs megoldás jelenjen-e meg, avagy a gyakorlatnak megfelelően a nagy kezdőbetű.³)

4. Összegzés. Alapvetően a teljes 12. kiadást az jellemzi, hogy olyan változtatásokat hozott, amelyek sem a normát, sem azt az alapelviséget, amely az elmúlt több mint 180

³ Jelen dolgozatban nem foglalkozom részletesen a szaknyelvi helyesírások és a tulajdonneveket érintő problémák további kérdéskörével, mindezt egy külön írásban tartom célszerűnek megvalósítani.

évben kialakult, nem érintették. Minthogy a 11. kiadás teljes egészében meg tudta változtatni azt az egységességet, amelyre egy középpontban lévő kodifikációnak szüksége van, a 12. szabályzat ezen deklaráltan nem akart változtatni. A változások nagy része, ahogy a fentiekből a tulajdonnevek kapcsán is kiderült, az új jelenségek írásformájára vonatkozik, és dominálnak benne a részleges szabálmódosítások. A tulajdonnévi rendszer sajátosságaiból adódóan különösen érzékeny az újfajta jelenségek indukálta módosulásokra. Ezek érintették az összes kategóriát a személynevektől a díjnevekig bezárólag, ám a teljes rendszerszerűségén valójában nem módosítottak.

Hivatkozott irodalom

- AkH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- AkH.¹² = *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015.
- BALÁZS GÉZA 2004. Beszámoló az MTA Magyar Nyelvi Bizottságnak 2003. évi munkájáról. *Magyar Nyelvőr* 128: 116–117.
- BALÁZS GÉZA 2006. Beszámoló az MTA Magyar Nyelvi Bizottságnak 2005. évi munkájáról. *Magyar Nyelvőr* 130: 255–257.
- FÁBIÁN PÁL – MAGASI PÉTER szerk. 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FERCSIK ERZSÉBET 2005–2007. A tulajdonnevek helyesírásáról. In: BOZSIK GABRIELLA szerk., *Két évtized a helyesírásért*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 57–65.
- FERCSIK ERZSÉBET 2007. Magyarországi asszonynevek a 21. század küszöbén – megőrizni vagy megváltoztatni. In: BARÁT ERZSÉBET – SÁNDOR KLÁRA szerk., *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Jatepress, Szeged. 159–167.
- FERCSIK ERZSÉBET 2008. Változások és változtatások a tulajdonnevek helyesírásában. Az AkH.¹² vitanapjának tulajdonnevekkel foglalkozó előadásáról és a hozzászólásokról. *Névtani Értesítő* 30: 227–230.
- FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE – FÁBIÁN PÁL 2010. *A földrajzi nevek helyesírása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HARGITAI HENRIK – KOZMA JUDIT – KERESZTURI ÁKOS – BÉRCZI SZANISZLÓ – DUTKÓ ANDRÁS – ILLÉS ERZSÉBET – KARÁTSZON DÁVID – SIK ANDRÁS 2010. Javaslat a paleontológiai nevezéktan magyar rendszerére. *Meteor csillagászati évkönyv* 2010: 280–302.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2009. Beszámoló az MTA Magyar Nyelvi Bizottságnak 2008. évi munkájáról. *Magyar Nyelvőr* 133: 242–245.
- KESZLER BORBÁLA 2015. Megjelent A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139: 253–269.
- KLOSS, HEINZ 1969. *Research possibilities on group bilingualism: A report*. International Center for Research on Bilingualism, Quebec.
- KOZMA JUDIT 2007a. *Csillagászati elnevezések helyesírása*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- KOZMA JUDIT 2007b. Az égitestek neveiről és helyesírásukról. *Névtani Értesítő* 29: 131–140.
- KOZMA JUDIT 2013. *Tulajdonnevek helyesírása a csillagászati és űrtani szaknyelvben*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest.
- LACZKÓ KRISZTINA 2003. „Macskanevek – miért ne?” Gondolatok egy körvonalazódó kutatás kapcsán. *Névtani Értesítő* 25: 224–233.
- LACZKÓ KRISZTINA 2004. Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadásáról. In: BALÁZS GÉZA szerk., *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője* 1–2. MTA Társadalomkutatási Központ, Budapest. 17–48.

- LACZKÓ KRISZTINA 2007. A helyesírási szabályzat 12. kiadásáról. In: DOMONKOSI ÁGNES – LANSTYÁK ISTVÁN – POSGAY ILDIKÓ szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 130–133.
- OH. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- OHT. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2008. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris Kiadó, Budapest.
- RAÁTZ JUDIT 2004. Új névformákkal az Európai Unióba? *Névtani Értesítő* 26: 66–73.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998a. *Nyelvi tervezés*. Universitas, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998b. *A nyelvi norma*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2003. A nyelvi norma. In: KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 411–421.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD 2008. A magyar helyesírás szabályainak változásáról. A kis és nagy kezdőbetűk. *Magyar Nyelvőr* 132: 402–407.

LACZKÓ KRISZTINA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

KRISZTINA LACZKÓ, Changes in the orthography of Hungarian proper names as required by the 12th edition of the Rules and Dictionary of Hungarian Orthography

In September 2015, the 12th, revised and updated edition of the reference book entitled *A magyar helyesírás szabályai* (Rules and Dictionary of Hungarian Orthography) came into force; which, keeping both the status and the corpus intact in its traditional systematic character, aims to rationalize the existing system by way of changing, modifying and maintaining previously established orthographic rules. This is especially true for the category of proper names, in the case of which stability and the requirement of indicating the extent of the name form are primary factors. Proper names, at the same time, are highly exposed to changes, thus distinct types of orthographic modification have taken place in their spelling. Out of the three possible modification schemes, complete rule changes affect proper names the least frequently; instead the completion, expansion of rules, as well as – to a lesser degree – the introduction of alternation are considered to be typical. The paper systematically summarizes all the changes that affect the spelling of proper names in the new code of Hungarian orthography.

Az észti névtervezés az észti nyelvpolitikai modell tükrében

1. Névtervezés, nyelvtervezés, nyelvi variáció – néhány terminológiai és történeti háttérmegjegyzés. Az a nyelvpolitikai modell, mely 2004 óta¹ szolgálja az észti nyelv fejlesztését és védelmét határokon belül és azokon túl is, az egyik legsikeresebb Európában. A modell átfogó nyelvtervezési keretének része a névtervezés elmélete és gyakorlata is. A rendszer egyes alkotóelemei csak egymáshoz való viszonyuk ismeretében érthetők meg, mivel egy gondosan tervezett, az egyes részt vevő kutató- és lebonyolító intézetek között központilag koordinált, ellenőrizhető, egyes elemeiben akár ciklikusan is mérhető modellről van szó, amelyben szinte minden mindennel összefügg. Az észti nyelvtervezés bevezető, rövid ismertetése mindezek miatt is indokoltnak tűnik, ám azért is, mert Magyarországon bizonyos félreértések és félreértelmezések övezik a nyelvtervezésnek mint alkalmazott nyelvészeti (rész)diszciplinának a helyét. Olykor paradox módon éppen szociolingvisztikai kérdésekkel is foglalkozó nyelvészek kísérlik meg relativizálni e terület fontosságát. Elméleti kiindulópontunk és gyakorlati felfogásunk megvilágításához így kiegészítőleg szükségesnek látjuk néhány terminológiai, illetve tudománytörténeti mozzanat említését is.

A *nyelvtervezés* (ang. *language planning*) mint műszó a korai szociolingvisztikai szakirodalom szülötte, és az utóbbi fél évszázadban általánosabban elterjedt, mint a vele többé-kevésbé szinonim, de korábbi *language engineering*, *language development* fogalmak (vö. BALDAUF 2002: 391–403). Magyar és észti szempontból elvben világosan különbséget lehetne tenni *nyelvtervezés* (észti *keelekorraldus*, ang. *language planning*), illetve *nyelvfejlesztés* (észti *keele arendamine*, ang. *language development*) között, a gyakorlatban azonban az angol terminusok jelentésköre egyes szerzőknél jelentősen ingadozik. A negyvenes évekből eredeztethető *language engineering* terminus kiszorulóban van. Az EINAR HAUGEN szóbeli közlésére támaszkodó COOPER szerint a ma legelterjedtebb angol műszót talán URIEL WEINREICH, a modern szociolingvisztikát megelőlegező *Sprachen im Kontakt* című mű szerzője használta 1957-ben a Columbia Universityn tartott egyik szemináriumán (COOPER 1989: 29). WEINREICH a *language planning* terminust 'normatív helyesírás, nyelvtan és szókészlet kidolgozása egy heterogén nyelvi közösség írásbeli és szóbeli nyelvhasználatának irányítására' értelemben használta. WEINREICH gondolatának szerves folytatása az, amit a mai nyelvtervezés-elmélet a korpusztervezés sarkalatos pontjainak tekint. Ezek HAUGEN nyomán a standardizálni kívánt nyelvváltozat kiválasztása és az ún. kodifikáció folyamata, mely nagy vonalakban a következőkből áll: az egységes írásrendszer megteremtése (*graphisation*), a normatív grammatika megírása (*grammatication*), a standard szókészlet meghatározása, a szótár elkészítése (*lexication*), végül pedig mindennek

¹ Az első nyelvstratégiai terv kidolgozását 1998. április 21-én rendelte el az Észti Kormány; a széles körű, kormányzatilag koordinált, tudományos nyelvtervező (többek között névtervező) munka pedig a 2000-ben alakított Észti Nyelvi Tanács égisze alatt indult meg (részletesen magyarul I. KLAAS-LANG 2016).

átültetése (*implementation*) a kommunikáció gyakorlatába (HAUGEN 1966). Az idők során a nyelvtervezés fogalomköre jelentősen bővült. COOPER *Language Planning and Social Change* című könyvében (1989) már a nyelvtervezés három részterületéről: korpusztervezésről, státusztervezésről és nyelvsajátítás-tervezésről beszél mint olyan irányított tevékenységekről, melyekkel a nyelvpolitika érdemlegesen beavatkozhat a társadalmi folyamatokba (COOPER 1999: 94–110).

Bár a *nyelvtervezés* szó (pontosabban annak angol eredetije) még WEINREICHTől eredeztetve is legfeljebb 70 éves múltra tekint vissza, nyelv és nyelvhasználat, így a nyelvhasználat tervezhetősége is igen régóta foglalkoztatja Európa nyelvtudósait, ezek a viták pedig nyomot hagytak földrészünk művelődéstörténetében is. Valójában minden egyes nyelvtan és szótár megírása egyfajta korpusztervezési folyamat eredménye a WEINREICH–HAUGEN-féle értelemben is, mely ab ovo normatív szempontokat érvényesít, akár alkotója szándékától függetlenül is. Az európai grammatikatörténetben az antikvitás előzményei után, ha csak az itáliai reneszánsz korára vetünk egy pillantást, már ott is jól láthatóan megjelenik a nyelvi normák megteremtése iránti általános igény. Korai példája DANTE 1303–1304-ben megírt *De Vulgari Eloquentia* című traktátusa, mely szerint a nyelvnek általánosnak, azaz a beszélőközösségre érvényesnek, aulikusnak, azaz „felsőbb körben” is elfogadottnak, végül pedig kuriálisnak, azaz a bölcsek tudósoktól meghatározottnak kell lennie (DANTE 1303/1948).

A magyar nyelvtanirói tudatosság csiráit világosan ott látni már SYLVESTER JÁNOS *Grammatica Hungarolatina*jában és fordításaiban (SYLVESTER 1539/1989: 14). A nyelvtervezés társadalmi jelentőségét magyar szempontból mi sem mutatja jobban, mint az, hogy egy viszonylag szűk területen használt nyelvváltozat egy nagy nyelvterület általános írásbeli normájává, sőt jelentős részben köznyelvévé tudott terebélyesedni. Az utóbbiban természetesen a nyelvújításnak is szerepe volt: annak, hogy a 19. század elejének elvi vitáiban KAZINCZY álláspontja kerekedett felül, és a dunántúli kortársak ellensúlyigénye történelmi távlatban visszhangtalan maradt. KAZINCZY azonban nemcsak emblematikus nyelvújító volt, hanem a mai értelemben vett tudatos nyelvtervezés korai szószólója is (KAZINCZY 1819/1985: 135). A standard változatok kialakításának szükségességére azon európai felismerésből fakadt, hogy a nyelv szabályozott írott változat nélkül versenyképtelenné válik. A 20. század globális, drámai mértékű átrendeződése ezt az elvet teljes mértékben igazolta is. Csak egyetlen, ijesztő tényről említsünk meg ennek érzékeltetésére: a WWF (World Wildlife Fund for Nature) adatai szerint² 1970 óta Ausztrália standard változat nélküli őshonos nyelveinek 32%-a örökre elnémult, 40%-a pedig a kritikusan veszélyeztetett (kihalástól közvetlenül fenyegetett) kategóriába került.³

De térjünk vissza Észtföldre! Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a modernnek tekinthető európai nyelvpolitikai modellek egy része, álláspontunk szerint éppen az egyértelműen pozitív, diszkriminatív elvektől mentes része réges-rég túllépett a normatív szempontok kizárólagos érvényesítésén. Ezek adott ország (nyelvterület) nyelvtervezési koncepcióját norma és nyelvi variáció összefüggérendszerében határozzák meg, felismerve, hogy a nyelvi vitalitás alapvető feltétele a nyelvterület normatív nyelvváltozatának/nyelvváltozatainak és területi, társadalmi változatainak harmonikus együttélése. Az észti nyelvtervezés

² <https://www.theguardian.com/environment/2014/jun/08/why-we-are-losing-a-world-of-languages>

³ A bennszülött, élő használatból teljesen eltűnő (kihaló) nyelvekkel a nevek globális világa is jelentősen szűkül: hely- és személynévadási hagyományok, óriási névanyagok veszhetnek el.

modern alapjait az ezredfordulón meghatározó nyelvtudósok hosszú századok tapasztalataiból tudták ezt.

Észtországban a nyelv, sőt az írott nyelvváltozatok fejlődése századokon át kötődött bizonyos helyi változatokhoz, az ún. tartui és tallinni írott nyelv (*Tartu kirjakeel*, *Tallinna kirjakeel*) egymás mellett léteztek egészen a 19. század utolsó negyedéig. A 20. század végén az előbbi nyelvváltozattól nem teljesen függetlenül jött létre az új délészt írott norma (német terminus szerint: *Kulturdialekt*), mely *võrui írott nyelv* (*võro kirjakeel*) néven immár ismét összefogja a délészt alnyelvjárások beszélőit. Az egységes észt norma kérdése a javarészt balti német filológusok írta *Beiträge zur genauern Kenntniss der Ehstnischen* (sic!) *Sprache* hasábjain merült fel először tudományos vita keretében, 1813–1831 között. ROSENPLÄNTER egyértelműen a tallinni nyelvváltozat irodalmi rangra emelése mellett érvelt (1814: 57–58). A viszonylag kései észt nyelvújítás, mely a magyar nyelvújítás elméletéből és módszereiből is merített, már a legteljesebb nyelvalkotói tudatosság eszméivel szállt harcba egy modern, esztétikus és gazdaságos észt standardváltozat megteremtése érdekében (AAVIK 1924a, 1924b), a legteljesebb neológia jegyében. Az észt nyelvtervezésnek a századfordulós nyelvújításból ki- és felnőtt nagy nemzedéke a nyelvi folyamatokba történő tervszerű beavatkozással valóban a lehetséges határokig ment. AAVIK a szókészlet alakítása terén (AAVIK 1924b) létrehozta a mesterséges szavak alkotásának esztétikai és kognitív szempontokat is érvényesítő fonotaxisát, mesterséges szavaiból több tíz ma is alapeleme az észt standardnak. VALTER TAULI, aki 1944-ben JOHANNES AAVIKkal együtt svédországi emigrációba kényszerült, az ún. ideális nyelv (*ideaalkael*) megteremtését tűzte ki célul, mely „minimális eszközökkel éri el a maximális eredményt”⁴ (TAULI 1968: 27–37). TAULI mindennek megvalósítására *Keelekoralduse alused* (A nyelvtervezés alapjai) című művében megkísérelte egy nyelvtervezési módszertani keret kidolgozását.

A 21. századi észt nyelvtervezés egyértelműen odafigyel az évszázados hagyományokra, a jellegzetes kelet-közép-európai nyelvi képre: a többnyelvűség színeire, a nyelvterületen belüli erős és gazdag variációra, a változó szociokulturális háttérre. Ugyanakkor az AAVIK–TAULI-féle nyelvtervező felfogás legjava is kitapintható benne, és ez szerencsésen ötvöződik a nyelvtervezés, a language policy and planning (LPP) legújabb eredményeinek gyakorlati alkalmazásával.

A kormányzati ciklusokon átívelő és felülemelkedő észt modell túllép a közvetlen kulturális és politikai csapdahelyzeteken, mivel folyamatosan számolni tud két igen egyszerű ténnyel:

- minden kiegyensúlyozott standard változat hosszú és szerteágazó nyelvtervezési folyamat eredménye;
- egyetlen élő nyelvváltozatot sem lehet azonban „késznek”, még kevésbé lezártnak tekinteni, magától értetődően a normát sem; így a változások dinamikájával a nyelvtervezésnek folyamatosan számolnia kell, vagyis az analizáló-értékelő normatív tevékenység egy norma „születésekor” nemhogy nem ér véget, hanem akkor kezdődik csak igazán.

⁴ Minimális eszközökön TAULI az optimalizált nyelvtant és szókészletet, maximális eredménnyel pedig a nyelv gazdaságossági, pontossági és esztétikai kritériumoknak is tökéletesen megfelelő kommunikációt értette.

2. A névtervezés az észt nyelvpolitikai modell tükrében. A következőkben röviden kitérünk néhány olyan, az utóbbi pár évtized nyelvi helyzetét meghatározó körülményre, melyek döntően befolyásolták, milyen észt nyelvpolitikai modellben gondolkodjanak az észt döntéshozók a gyakorlati nyelvtervezésben részt vevő nyelvész szakmai fórumokkal, így többek közt a névtervezésben érintett intézményekkel egyetértésben.

2.1. Az észt nyelv nyelvpolitikai helyzete az ezredfordulótól napjainkig. A szovjet birodalmi rendszer erodálódásának éveiben a három volt balti tagköztársaság kivívtta, helyesebben szólva visszaállította a második világháború éveiben elvesztett függetlenségét. Az állami függetlenség helyreállításától Észtország teljes euroatlanti integrálódásáig vezető bő évtized (1991–2004) tele volt nyelvi konfliktushelyzetekkel, hiszen a szovjet időkben az észt nyelvet az erőteljes központi, oroszosító nyelvpolitika miatt jelentős diszkrimináció érte. Korábban a vasút, a honvédelem és még számos terület kommunikációjából száműzték az észt nyelvet, és aszimmetrikus multikulturalitás alakult ki: az észt többségnek tudnia kellett az orosz nyelvet, az orosz kisebbség azonban nem mutatott hajlandóságot semmiféle integrálódásra. E nyelvpolitikai feszültségek rendszerbe kódolt eszkalálódása szükségszerűen vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy Észtországnak és az észt nyelvnek, illetve az ország területén beszélt többi nyelvnek olyan nyelvpolitikai keretre van szüksége, mely elősegíti a társadalmi integrációs folyamatokat, egyúttal biztosítja a versenyképes észt nyelv jövőjét a világban. Ezért jött létre 2000 tavaszán, a Nyelvek európai évében az Észt Nyelvi Tanács (KLAAS-LANG 2016). TIJU EREL Terminõpetus (Terminológia) című egyetemi tankönyvében (2007: 8–9) így jellemezte az észt nyelv ezredfordulós helyzetét:

- Észtország nyitott ország, mely szerteágazó kapcsolatrendszerben éli életét, részese az általános globalizálódásnak.
- Észtország az Európai Unió tagja, ezzel számolni kell az élet minden területén, beleértve az oktatási rendszert és a jogharmonizációt.
- Észtország a tervgazdálkodásról a piacgazdálkodásra tért át, melynek következtében az üzleti élet fokozottabban befolyásolja a nyelvi folyamatokat.
- Az EU elismeri a tagállamok nyelveit, az EU hivatalos nyelveként az észt nyelvnek más tagországok nyelveivel azonos jogai vannak, ez pedig korábban nem látott mennyiségű szöveg fordítását hozta magával.
- Abban a kulturális térben, ahová Észtország is tartozik, az angol nyelv meghatározó szerepre tett szert, ismerete és általános használata nagy presztízszt jelent, azonban ha az észszerű határokat észrevétlenül átlépjük, az hatalmas veszélyt jelenthet az észt nyelv létezésére.

ERELT szerint a problémák megoldása nem lehetetlen, azonban ezeket világosan tudatosítani kell, továbbá a megoldáshoz bizonyos feltételek teljesülése szükséges (2007: 8–9):

- Az észt nyelvnek állami támogatásra van szüksége, melynek átgondolt és megvalósítható nemzeti politikában, nyelvpolitikában, tudomány- és oktatáspolitikában kell megnyilvánulnia. Pontosán ezen célok érdekében készült el az Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010 címmel (Az észt nyelv fejlesztési stratégiája 2004–2010 cím alatt magyarul is megjelent dokumentum⁵ is).

⁵ Megjelent VÍGHNÉ SZABÓ MELINDA fordításában (PUSZTAY 2005). A továbbiakban írásunkban a jelenleg is hatályban lévő, általam [P. P.] fordított-kiadott nyelvpolitikai dokumentumokat idézzük (ezeket l. POMOZI 2011).

– Ugyanilyen fontos a presztízstervezés is: az észti tudat méltósága, annak felismerése, hogy észtnak lenni és az észti nyelvet beszélni érték.

Az észti nyelv védelme és fejlesztése a mindenkori észti állam alaptörvényben rögzített köteleessége. A köztársaság harmadik, átdolgozott, 2011 óta hatályos nyelvtörvénye megszabja a munka kereteit és irányát is. Rendelkezik a ciklikus észti nyelvstratégia folyamatos megalkotásáról, ezen belül Az észti nyelv fejlesztési terve című dokumentum összeállításáról, mely a gyakorlati tennivalók és költségvetési sarokszámok gyűjteménye. A nyelvtervezés ennek megfelelően hétéves ciklusokra tagolódik. Az első ciklus 2004-től 2010-ig tartott, a második 2011-ben kezdődött. A hétéves időzítés oka pénzügyi és politikai: a határpontokat úgy választották meg, hogy mind a kormányzati, mind a brüsszeli pénzügyi ciklusok periodikus kielégéseinek hatását semlegesítse, és a program végrehajtása ne függjön egy esetleges kormányváltástól sem.

Az észti nyelv fejlesztési terve meghatározza a nyelvtervezés feladatait. A nyelvtervezésen belül foglalkozik az észti standard, az észtországi kisebbségi nyelvek és az észti nyelvi variáció társadalmi és jogi helyzetével (státusztervezés), a nyelvhasználói külső és belső attitűdökkel (presztízstervezés; két, számunkra rokonszenves, purista észti szakszóval *mainekujundus* és *keeleavitus* 'hírnév- és nyelvtudatosság-tervezés'), illetve magával a nyelvi korpuszok tervezésével és folyamatos fejlesztésével (korpusztervezés). Az észti modell a korpusztervezésen belül három fő feladatkört különít el: 1. általános korpusztervezés; 2. terminológiai tervezés; 3. névtervezés.

A névtervezés főbb területei a személynév-, a földrajzinév- és intézménynév-tervezés. A névtervezés jelentőségét csak az értheti meg igazán, aki ismeri a politikai alkufolyamatokban igencsak felhígult magyar, 2001. évi XCVI. törvényt.⁶ Cégneveink bejegyzésekor még ennek szelíd és szolid elvárásait sem tartják be, így sokszor olyan cégnevek fordulnak elő, melyek rengeteg félreértést, bonyodalmat okoznak a napi ügyvitelben. Pedig a jó minőségű és gazdaságos kommunikációt és a közérthetőséget csak a pontos és korrekt, az anyanyelvi norma kritériumainak, s nem utolsósorban a szociokulturális tér hagyományainak megfelelő névadás garantálhatja. A hagyományos értékeket és a kor szükségleteit összehangolni képes névtervezési gyakorlat a nyelvközösség tagjainak identitására is kedvező hatást gyakorolhat. A személy- és cégnévadás területe így közvetlenül kapcsolódik nyelvpresztízstervezési kérdésekhez is.

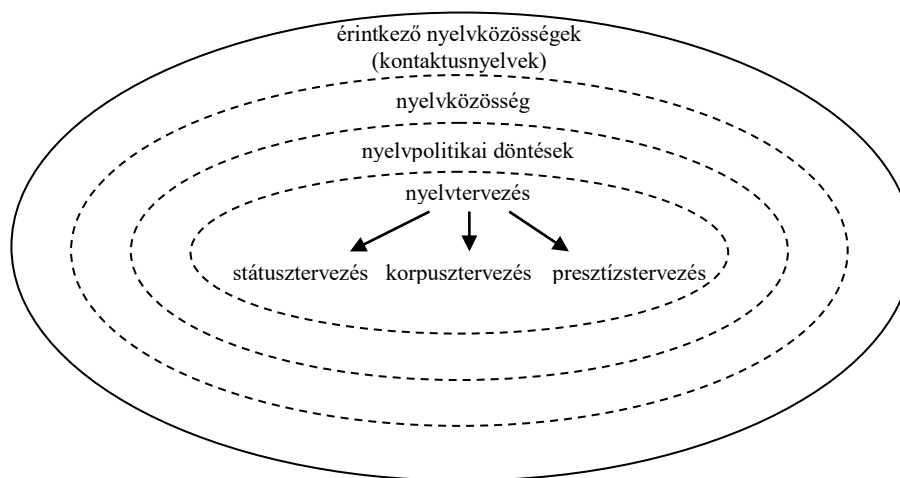
2.2. A névtervezés helye az észti nyelvpolitikai modellben. MART RANNUT, ÜLLE RANNUT és ANNA VERSCHIK a nyelvtervezést a nyelvpolitika részének tekinti, így egy tágabb nyelvstratégiai értelmezés mellett foglal állást (RANNUT–RANNUT–VERSCHIK 2003: 203–313). Mint az előzőekben rámutattunk, a névtervezés a nyelvtervezés korpusztervezési ágának részterülete. A névtervezés helyét a teljes nyelvpolitikai modellben, az említett értelmezésekkel összhangban és azokat kiegészítve az 1. ábrán mutatjuk be.

Az észti nyelvpolitikai modell sikerének alapja, hogy a különböző részhalmazok között megvan az átjárás, a szükséges kölcsönhatás, a folyamatos kapcsolat és információ-áramlás; ezt az ellipszisek szaggatott vonala jelképezi. A nyelvpolitikai döntéseket a tudományos nyelvtervezésre (belső, centrális halmaz) alapozva hozzák meg, nyelvpolitika és nyelvtervezés között folyamatos az információcsere. A korpusztervezés elsősorban

⁶ 2001/XCVI. törvény a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről.

tudományos, a státusz- és presztízstervezés azonban ennél összetettebb, részben államigazgatási feladat. A névtervezés formálisan a korpusztervezés részhalmaza, de a státusz- és presztízstervezéssel összefüggő vetületei is vannak. A jó nyelvpolitika számol a nyelv-közösséggel érintkező nyelvközösségek nyelveivel is, azaz nem valamiféle vákuumban, hanem a nyelvközösség tényleges szociokulturális terében tervez, dönt, és ebben ülteti át a gyakorlatba a nyelvstratégiát. Az észti névtervezés mindezt igyekszik figyelembe venni.

1. ábra: Az észti nyelvpolitikai modell, nyelvstratégia egy lehetséges ábrázolása

3. A névtervezés gyakorlata. A névtervezés a nyelvtervezésben, sőt az egész észti nyelvpolitikában különösen fontos a személy-, hely- és cégnevek jogi és közigazgatási szerepe, például a nevek szerződésekben betöltött szerepe miatt (ALENDER et al. 2002: 4). A névtervezés egyik fő feladata biztosítani a nevek egyértelműségét. A névtervezés foglalkozik a név denotációjával (személy, tárgy, hely, cég stb.), a névvel magával, illetve a névadás hivatalos menetével. A névtervezésnek vannak kifejezetten állami (közigazgatási) és tudományos feladatkörei. Ideális esetben alkalmazott nyelvészeti, névtani kutatások előzik meg az állami szabályozásokat, a névtörvények előkészítését és szerkesztését. Észtországban az állami névtervezési feladatokkal több hivatal is foglalkozik: a Belügyminisztérium, az Oktatási Minisztérium, az állami nyilvántartók, az Állami Nyelvfelügyelet. Tudományos névtervezéssel, azokkal kapcsolatos kutatásokkal foglalkozó intézmények például az Észt Nyelv Intézete, az Észt Anyanyelvi Társaság, a Tartui Egyetem és a Võru Intézet (ALENDER et al. 2002: 5).

Észtországban a Nimeseadus (Névtörvény) szabályozza a személynevekkel kapcsolatos kérdéseket (a jelenlegi törvény 2005-ben lépett életbe: RT. I. 2005), a helynevekkel az úgynevezett Kohanimeseadus (Helynévtörvény) (RT. I. 2003) foglalkozik, a cégnevekkel kapcsolatos szabályozásokat pedig az Áriseadustik (Cégtörvény) tartalmazza (RT. I. 1995).

3.1. Személynevek. Észtországban jelenleg a személynevekkel kapcsolatos kérdésekkel a Személynévbizottsághoz lehet fordulni, melynek működését a névtörvény is szabályozza (RT. I. 2005, § 25).

Mivel az észt nyelvterületen a 13. századtól a nemesség, a városi lakosság, a kereskedők és a papok német ajkúak voltak, az anyakönyvi jegyzékekben az észt neveket a német nyelv alapján jegyezték le, vagy párhuzamosan közölték az észt nevet és annak német megfelelőjét. 1891-ben viszont egy új rendelet az orosz nyelvű lejegyzést tette kötelezővé, így még esetlegesebbé vált az íráskép (ALENDER et al. 2002: 8). Az észt személynevekre vonatkozó egyik legkorábbi állami rendelet tehát egyáltalán nem felelt meg a modern névtervezés alapvető kívánalmainak, annak, hogy a név lejegyzése egyértelmű és pontos legyen. Az észt személynévtervezés első állami törekvései a családnevek szabályozására vonatkoztak. Az utónevek⁷ lejegyzésével az anyakönyveket vezető lelkészek foglalkoztak (ALENDER et al. 2002: 8), az íráskép a lelkész nyelvérzékétől, az általa használt írásmódtól függött. Talán ezek a tapasztalatok is hozzájárultak ahhoz, hogy a modern észt névtervezés létjogosultságot nyert. Az utónevek és a családnevek szabályozását a következőkben külön alfejezetekben tárgyaljuk.

3.1.1. Utónevek. Az észt utónévtervezés első, 19. századi eredményei névjegyzékek voltak, melyeket népművelők, tudósok állítottak össze azzal a céllal, hogy népszerűsítsék az észt hangzású neveket (HUSSAR 1998: 15). MATS TÖNISSON (1853–1915) újságíró, kalendáriumszerkesztő például saját kalendáriumaiban közölte az általa ajánlott neveket. Különösen érdekes, hogy előnyben részesítette azokat az utóneveket, melyeknek köznévi jelentésük is van az észt nyelvben. Valószínűleg saját maga is alkotott több ilyen műnevet, ezek jó része azonban soha nem vált népszerűvé. Az elfeledettek közé tartozik például a *Valgus* 'világosság', *Muutus* 'változás', *Kiide* 'dicséret', míg egyes nevek használatba kerültek, pl. *Meeli* 'elme + -i névképző', *Õie* 'bimbó genitívuszi esetben', *Tuuli* 'szél + -i névképző'. Az így alkotott neveken kívül TÖNISSON és kortársai Európaszerte ismert nevek észt hangrendszerbe illeszkedő megfelelőinek a használatát is javasolták; pl. *Liisa* ~ *Elisabeth*, *Jüri* ~ *Georg*. Ezek a nevek már akkoriban is elterjedtek voltak, az ajánlás célja tehát csak annyi volt, hogy ne az idegen hangzású alakokat válasszák a szülők.

Ezek az utónévjegyzékek már mutatják az igényt a névadás befolyásolására. Elsősorban a jó hangzású nevek népszerűsítése és a hagyományok őrzése volt a cél. A már említett műnevek alkotásának elsődleges oka az volt, hogy a 18. században kevés utónév volt az észt beszélőközösség használatában, a legnépszerűbb nevek túlterheltek voltak, így nem tudták betölteni megkülönböztető funkciójukat. Volt például olyan észt lutheránus egyházközség, amelyben a nők harmada a *Maria* nevet vagy annak becézett alakjait (*Mari*, *Mai*) viselte (RAJANDI 1963a: 177–178).

⁷ Az észt személynévhasználati szokás szerint a családnevet megelőzi a keresztnév. A *keresztnév* terminus helyett cikkünkben az *utónév* alkalmazása mellett döntöttünk, mivel a modern észt névtani szakirodalom egyértelműen és következetesen az *eesnimi* 'előnév' terminust használja a *ristinimi* 'keresztnév' terminus helyett. Mivel magyarul az *előnév* kifejezés értelmetlen lenne, így az *utónév* tűnt logikus választásnak. Az *egyénnev* terminus használatát HAJDÚ (2003: 152) alapján ez esetben nem tartottuk indokoltnak, és mindeddig a magyar személynév-nyilvántartás sem vezette be.

Jelenleg a korábban már említett névtörvény határozza meg az utónevekkel kapcsolatos szabályokat. Az utóneveknek többek között a következő alapvető követelményeknek kell megfelelniük (néhány kevésbé lényeges alapelvet jelen írás terjedelmi korlátai miatt nem említünk):

- névadás esetén az utónév maximum két, kötőjellel összekötött utónévből vagy három különírt utónévből állhat;
- névhonosítás esetén az utónevet egy vagy több utónév alkothatja;
- idegen nyelvű utónév akkor adható, ha az más nyelvben létező utónév;
- az utónév nem tartalmazhat számokat vagy nonverbális karaktereket (pl. #, @, *, %);
- utónévnek nem választható olyan név, mely önmagában vagy a családnévvel együtt sérti a nyelvi jó ízlés szabályait vagy viselője személyiségi jogait;
- nyomós indok nélkül utónévi használatra nem adhatók bonyolult írásképű, bonyolult hangzású vagy kiejtésű, esetleg köznévi jelentésük miatt utónévi funkcióra alkalmatlan nevek;
- nyomós indok nélkül nem adható az egyén nemének nem megfelelő név.

Nem észt állampolgárságú vagy nem észt nemzetiségű személyek és családtagjaik névadása esetén el lehet térni a felsorolt szabályoktól, ha a másik nyelv, másik kultúra hagyományaival összhangban van a választott név (RT. I. 2005. § 7).

A törvény külön rendelkezik az újszülöttek névadásáról és az utónév-változtatásról.

Utónév-változtatás esetén a következőket is figyelembe kell venni:

- a változtatás eredményeként nem lehet azonos a család- és az utónév;
- nem lehet olyan utónevet választani, melynek felvételével a létrejött személynév megegyezne egy másik élő személy nevével, akinek ugyanaz a születési éve (RT. I. 2005. § 19 [3]).⁸

Névváltoztatás esetén megengedőbb a törvény, például nem korlátozza az utónevek számát. Ezt KAIRIT HENNO a névtörvény egyik gyengeségeként említi, hiszen nehézkes, hosszú nevek választását teszi lehetővé (HENNO 1999: 14)⁹. De felfoghatjuk ezt úgy is, hogy a törvény felelős, döntésképes egyéneknek tekinti az állampolgárokat, akik képesek alkalmas utóneveket választani maguknak, míg a szigorúbb megkötések az újszülöttek névadása esetén védik azokat, akik esetleg kiszolgáltatottak lennének egy túl megengedő szabályzat esetén.

KAIRIT HENNO agggodalmai azonban nem alaptalanok, mivel Észországban nem létezik a magyarországihoz hasonló, anyakönyvi bejegyzésre alkalmas utónevek jegyzéke.¹⁰ A névadás menete a szokatlan, új nevek esetében a szülők és az anyakönyvi hivatal megegyezésétől függ: az anyakönyvi hivatal tanácsot adhat a szülőknek, de a gyakorlat azt mutatja, hogy a végső döntés a szülőké (ALENDER et al. 2002: 17). Hiába a törvényi szabályozás, mely szerint nem adhatók bonyolult írásképű, hangzású vagy kiejtésű, esetleg köznévi jelentésük miatt utónévi funkcióra alkalmatlan nevek, ha a hivatalnak nincs joga az alkalmilag alkotott nevek felülbírálására. Ezért az elmúlt két évtizedben számos

⁸ Ez a megkötés meglepőnek tűnhet, ám az észt anyanyelvű népesség nagyságát (egymillió fő) és a családnevek sokaságát tekintve viszonylag kicsi az esélye, hogy a névváltoztató éppen ebbe a korlátba ütközzék.

⁹ HENNO 1999-es észrevétele idején a 2005-ös Névtörvény elődjének megfelelő paragrafusa ugyanúgy rendelkezett az utónév-változtatás rendjéről.

¹⁰ Ezt l. <http://www.nytud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/index.html>.

vitatható utónevet is bejegyezték. Példaként említhetjük a *Michael* név *Maykl* írásképi alakját, mellyel főleg helyesírási probléma van (HENNO 1999: 9); az észti ábécében ugyanis nincs *y* graféma, ezért idegen eredetű névben is csak akkor lenne indokolható a használata, ha a forrásnyelv helyesírását követné az írásképi.¹¹ Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az észti közeli rokonnyelvének, a finnnek a helyesírásában az *y* graféma az *ü* hangot jelöli. KAIRIT HENNO több hasonló, helyesírási problémát okozó alkalmi névalkotást is említ; pl. *Fränck*, *Cäroly*, *Dajana*. Más szerzők jelentéstartalmuk miatt kifogásolható neveket említenek az elmúlt évek anyakönyvjegyzékeiből; pl. *Grisli*, *Angry*, *Ego*, *Lucifer* és *Vladimir Teine* 'Második Vlagyimir' (ALENDER et al. 2002: 17).

Az észti névadási szokások lehetővé teszik az összetett utónevek¹² alkalmi alkotását, ráadásul nagyon produktív jelenségről van szó. Érdekes, hogy az ősi, kereszténység felvétele előtti balti finn nevek között nagyon sok összetett nevet találunk (a nevek határát kötőjellel jelöljük): *Iha(-)meel*, *Meel(-)päiv*, *Meele(-)vald*, *Töive(-)lomb* stb. (ROOS 1961: 352, 1971: 87–88). A névelemek valószínűleg bármilyen sorrendben kapcsolódhattak, és minden névelem lehetett önálló név és összetett név elő- vagy utótagja is (vö. ROMETSCH 1983).

Bár az ősi összetett neveket nem használják napjainkban, az összetett nevek alkotása nagyon gyakori, főleg női nevek esetén – pl. *Mai(-)liis*, *Pille(-)riin*, *Hele(-)mall* stb. –, de férfineveket is lehet így alkotni, pl. *Sten(-)erik*. Ez a névadási szokás annak következtében vált igazán elterjedté, hogy 1985–1987 között nem engedélyezték sem külön írva, sem kötőjellel egynél több utónév bejegyzését. Ez a döntés nagy ellenállást váltott ki, ezért is törölték el mindössze két év után, s azóta már lehetséges két, kötőjellel összekapcsolt utónevet adni. Ez alatt a két év alatt azonban az összetett nevek adása fellendült. Mivel az egybeírás gyakran csak kényszer volt, a tiltás feloldása után sokan meg is változtatták a nevet az eredetileg kívánt alakúra (ALENDER et al. 2002: 14–15). A hatás mégis maradandó, hiszen az alkalmi összetett névalkotás máig produktív.

Észtországban a névjegyzék már említett hiánya miatt nagyon sok névvariáció lehetséges hivatalos utónévként. Alább az *Elisabeth* név különböző észti változatait (RAJANDI 1963b alapján) foglaltuk táblázatba, a teljesség igénye nélkül. Az 1. táblázat célja szemléltetni a különböző alakok lehetséges összefüggéseit, illetve azt, hogy milyen módokon képezhetők az észti nyelvben az egyes névváltozatok. Jellemző például a hangzók hosszúságának változtatása (*Liiso* ~ *Liso*) vagy a véghangzó megváltoztatása (*Liisa* ~ *Liiso* ~ *Liisu* ~ *Liisi* ~ *Liise*).

A spontán névalkotás sokkal nagyobb teret kap Észtországban, mint Magyarországon. Ennek során általában hosszú múltra visszatekintő utónevek becéző, rövidült alakjait jegyzi be, amelyek így összhangban állnak az észti utónévhasználati hagyományokkal. A már említett összetett nevek esetén korábban még nem használt névkombinációkat jegyeznek be, de ezek is hagyományos, széles körben elterjedt nevekből jönnek létre. A viszonylag szabad névalkotási lehetőségek következtében azonban bejegyeznek a hagyományokkal kevésbé összeegyeztethető neveket is. KAIRIT HENNO (1999: 9) például a következő bejegyzett neveket említi, melyek az észtes hangzást az észti és az idegen

¹¹ Például az *Emily* név az utóbbi években nagy népszerűségnek örvend Észtországban (vö. <https://www.siseministerium.ee/et/tegevusvaldkonnad/rahvastikutoimingud/rahvastikustatistika>).

¹² Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Utónévkeresője az összetett nevek szűrésére e cikk megírásakor 29 találatot ad, ezek mindegyike női név; pl. *Annakata*, *Annaréka*, *Annaléna*, *Emmaróza*, *Hannadóra* (<http://corpus.nytud.hu/utonevportal>)

nyelvű írásmód keverékével adják át: *Cristijan* (vö. *Christian* ~ *Kristijan*); *Maykl* (vö. *Michael*). Vitatható, hogy az ezekhez hasonló nevek megfelelnek-e a névtörvény utónevekkel szemben támasztott elvárásainak.

1. táblázat: Az *Erzsébet* név észti változatainak áttekintése¹³

Alapalakok (eredeti teljes alakok): <i>Elisabeth</i> ~ <i>Elisabet</i> ~ <i>Elizabet</i>					
Rövidült formák: <i>Elise</i> ~ <i>Elisa</i>		<i>Ell</i> ~ <i>Els</i> ~ <i>Elts</i> ~ <i>Else</i>		<i>Liispet</i> ~ <i>Liisab</i>	
Becézett alakok: <i>Liisa Liisu Liiso Liise</i> <i>Liisi</i>		<i>Elsa</i>	<i>Ellu</i> <i>Elli</i> <i>Ello</i> <i>Elle</i>	<i>Ilse</i> <i>Ilsa</i>	<i>Liis</i>
Tovább becézés: <i>Liis</i>	<i>Liso</i> <i>Lisa</i>	<i>Ilsa</i> <i>Ilse</i>	<i>Ell</i> <i>Ellikka</i>		<i>Liisa, Liise, Liisi, Liiso, Liisu</i>
					<i>Liso</i>

3.1.2. Családnevek. Az észtek a 14–16. században már elkezdtek kételemű személynéveket használni, de a keresztnév mellett még nem valódi családnév, hanem ragadvány-név szerepelt, amely lehetett apanév, foglalkozásnév, származásra utaló név vagy egyéb. Hivatalos családnéveket az észtek csak a 19. század elejétől viselnek: a Lívfüldi Kormányzóságban 1823–1826 között zajlott le a családnév felvétele, az Észtföldi Kormányzóságban pedig 1835-ben. Ettől kezdve törvény védi a családnév állandóságát, bírósági engedély nélkül nem lehetett megváltoztatni őket. Ez a későbbiekben terhevé válhatott, mivel sok ekkor adott név volt idegen, elsősorban német vagy kevert nyelvű, illetve egy észti név torzult alakja a lejegyzés hibája vagy egyéb ok miatt, sőt akadtak kifogásolható jelentésű családnév is (ALENDER et al. 2002: 7).

E problémák orvoslására 1888-ban határozat született, amely engedélyezte az illetlen, kellemetlen, gúnyolódásra okot adó családnév megváltoztatását. A névváltoztatással kapcsolatos ügyintézés azonban továbbra is nehézkes és költséges volt, így nem sokan éltek a lehetőséggel (ALENDER et al. 2002: 8). A 19. századi családnévadásból az észti nyelvterület egyes részei kimaradtak: az ortodox észtek által lakott Petserimaa és a Narva városától keletre fekvő falvak, illetve a parttól távoli Ruhnu szigete a Rigai-öbölben. Az itt élő lakosság csak az első Észti Köztársaság idejében, egy 1921-ben elfogadott törvény eredményeként kapott hivatalosan családnéveket. Így 1926-ra már minden észti állampolgár viselt családnévet (ALENDER et al. 2002: 9–10).

Az 1920-as években a névváltoztatások terén is történtek változások. A korábban említett többnyelvű anyakönyvezés problémáinak megoldására az Akadémiai Anyanyelvi Társaság és az Észti Irodalmi Társaság átírási szabályokat dolgozott ki, melyeket folyótóltagosan közzé is tettek az *Eesti Keel* (Észti Nyelv) című folyóiratban. Az Országgyűlés határozata alapján 1927-től lehetővé vált a család- és utónév megváltoztatása helyesírási javítással, amennyiben a név viselője ezt kérvényezte. Egy belügyminiszteri rendelet

¹³ A párhuzamosságok oka, hogy pl. a *Liisa*, *Liisu* stb. alakok nemesak az *Elisa* tovább becézett, hanem a *Liis* továbbképzett alakjaiként is felfoghatók.

miatt 1935-ben az idegen nyelvű nevek viselőit az illetékes anyakönyvi hivatal köteles volt tájékoztatni arról, hogy lehetőségük van nevüket észti eredetűre, észti hangzásúra változtatni (ALENDER et al. 2002: 8–9).

Az érvényes névtörvény családnevet érintő követelményei hasonlóak, mint az utónévvel szemben állított követelmények (nem tartalmazhat számot, egyéb karaktert stb.). A törvény melléklete (RTL. 2005, 33, 472) kitér az orosz, lett és litván családnevekre is, melyeknek a végződése a viselő nemétől függően változik (litván nevek esetén a férjezett nők és a hajadonok nevének végződése is eltérő). Ez jelzi, hogy a törvény a kisebbségek nyelvi jogait és hagyományait is szem előtt tartva kívánja szabályozni a személyneveket.

A következőkben a családnévadás és a családnév-változtatás jelenleg hatályos főbb szabályait tekintjük át (RT. I. 2005, § 8–17).

Ha a két szülő családneve megegyezik, akkor az újszülött ezt a családnevet kapja. A különböző családnevet viselő szülők gyermeke a szülők megállapodása szerint az egyik szülő nevét kapja; ha nem születik megállapodás, akkor a gyámhivatal dönt, hogy melyik szülő nevét kapja az újszülött. Ha az apaság nem állapítható meg, a gyermek az anya családnévét kapja. Ikergyermekes minden esetben ugyanazt a családnevet kapják.

Házasságkötés esetén az egyén választhatja a neve megőrzését, vagy dönthet új családnév felvétele mellett. Az új név lehet azonos valamelyikük családnévvel, tehát a házaspár mindkét tagja egyikük házasságkötés előtt viselt nevét kapja. Állhat továbbá két, kötőjellel összekapcsolt családnévből is: az egyik a házasság előtt viselt családnév, a másik a házastárs családneve. Ilyen nevet csak a házaspár egyik tagja viselhet, és a létrejövő változat nem állhat kettőnél több tagból.

A házasság felbontása esetén kérelmezhető a korábbi családnév visszaállítása: ez vagy a felbontott házasság előtt utoljára viselt név, vagy az első házasság előtt utoljára viselt név lehet.

Örökbefogadás esetén az örökbefogadott személy új család- és utónévet kaphat, ha az örökbefogadó kérelmezi. A szabályok megegyeznek az újszülöttek névadására vonatkozó szabályokkal. A tízévesnél idősebb gyermekek beleegyezését minden esetben ki kell kérni, de az ennél fiatalabb gyermekek véleményét is figyelembe lehet venni.

Nemváltoztatás esetén az utónéven kívül a családnév is megváltoztatható, amennyiben az egyén nemzetiiségi hovatartozása indokolja, vagyis ha a családnév jelzi a nemet is (l. a fent említett orosz, lett, litván nyelvű neveket).

A családnév-változtatás a következő esetekben nem igényel további feltételeket: szülők, nagyszülők, dédszülők, házastárs nevének vagy megözvegyülés előtti családnévnek a felvétele, többrészes saját családnév egyetlen részének választása, családnév írásképeinek megváltoztatása helyesírási okból, más nyelvű név esetén pontosabb átírat kérvényezése.

Az egyéb igényelt családnév-változtatások feltételekhez kötöttek; például nem lehet olyan új családnevet választani, amelyet 1–20 élő személy visel, vagy nem lehet ismert történelmi személyiség, híres személy neve a választott név. Az utónév-változtatáshoz hasonlóan a változtatás eredményeként nem lehet azonos a család- és az utónév, illetve nem lehet olyan családnevet választani, melynek felvétele eredményeként a létrejött személynév megegyezne egy másik élő személy nevével, akinek ugyanaz a születési éve.

Az észtek családnévhasználat iránti élénk érdeklődését jól szemlélteti, hogy a 2016. október 10-én hivatalba lépett köztársasági elnök, Kersti Kaljulaid családnevének ragozásáról

sokat írtak októberben a sajtóban.¹⁴ E téma azért került az érdeklődés homlokterébe, mert a szó köznévként másképpen ragozódik (*kaljulaid* [nom.], *kaljulaiu* [gen.]), mint az elnök családneve (*Kaljulaid* [nom.], *Kaljulaidi* [gen.]).

3.2. Helynevek. Az észt helynévtörvény célja – a helynevek következetes használatának biztosítása mellett – a kulturálisan és történelmileg értékes helynevek védelme (RT. I. 2003, § 1. [2]).

Az Észti Szovjet Szocialista Köztársaságban a 1970-es években vették számba a településneveket, ekkor került előtérbe az a kérdés, hogy a szóbeli nyelvhasználatban több különböző névváltozat és alak közül melyik alkalmas leginkább hivatalos településnévnek, és a választott alakot milyen írásképpel jegyezzék le. VALDEK PALL (1976) a következő szempontokat említi, amelyeket érdemes figyelembe venni a toponimák normalizált, hivatalos alakjának kiválasztásakor: a) az adott helynév helyi, nyelvjárási alakjai; b) az irodalmi nyelv egységével szemben támasztott elvárások; c) a névhasználati hagyomány; d) a név szerkezete; e) a név etimológiája.

A szerző szerint a nyelvjárási alakokat már csak azért sem érdemes irodalmi nyelvű megfelelőjükkel helyettesíteni, mert a településnevek homonímiája közigazgatási szempontból előnytelen, a különböző nyelvjárási alakok megtartásával viszont jelentősen csökken a homonímia előfordulásának valószínűsége. A szerző csak abban az esetben nem javasolja a nyelvjárási alakot hivatalos névnek, ha az az irodalmi nyelvben ismeretlen fonémát tartalmaz. Ez ugyanis a beszélőközösség nagy részének idegen, és az irodalmi nyelv helyesírásával – akár egy esetleges grafémahiány miatt – nem vagy csak nehezen egyeztethető össze (PALL 1976: 454–458).

A jelenleg hatályos helynévtörvény is kijelenti, hogy a helynevek egyalakúsága és megtevesztő hasonlósága elkerülendő (RT I 2003, § 13.). Emellett hasonló elvárásokat fogalmaz meg a helynevekkel, mint a személynevekkel szemben; például nem tartalmazhatnak számot vagy más nem nyelvi elemet, és jelentésük nem lehet sértő. Élő személy neve nem szerepelhet helynévben, elhunyt személynek emléket állító helynév pedig legkorábban az elhalálozás után öt évvel engedélyezhető. A felterjesztett új helyneveket a Helynévtanács véleményezi, melynek tagjai nyelvészek, környezetvédelmi szakemberek, kartográfusok, valamint a Földhivatal és az Örökségvédelmi Hivatal képviselői.¹⁵

3.3. Cégnevek. Az észt cégtörvény úgy határozza meg a cégnevet mint kereskedelmi nyilvántartásba vett nevet, amelyen egy vállalkozás tevékenykedik (RTL. 2005, § 7). Tágabb értelemben az észt névtan az egyesületek, intézmények neveit is a *cégnév*, észtül *ärinimi* terminus alatt tárgyalja (ALENDER et al. 2002: 37).

A cégnevekkel szemben támasztott fő követelmények, hogy a név ne legyen illetlen, jól megkülönböztethető legyen más, már cégjegyzékbe regisztrált cégek nevéétől, és más szempontból se legyen félrevezető (pl. tevékenységi kör, cég jellege). A cég jellegére utaló jelzések használatát (pl. *AS* 'rt.', *OÜ* 'kft.') a cégnév végén vagy elején engedélyezi a törvény (RTL. 2005, § 9. [4]).

¹⁴ <http://arvamus.postimees.ee/3856121/segadustekitavad-perenimed-kaljulaidi-tuleb-kaeaenatanagu-kaljulaid-eelistab>

¹⁵ http://www.eki.ee/knn/knn_koos.htm

Ez utóbbi szabályt bírálták észti nyelvészek, mivel figyelmen kívül hagyja az észti nyelv szintaxisát. Ugyanis ha a cégnév elején szerepel a jelzés, akkor az azt követő név lefordíthatatlan a nyelvérzék szerint (pl. *OÜ Linda* 'Linda Kft.', *TÜ Anneke* 'Anneke Kkt.'). Ezzel szemben akkor természetes a cégforma rövidítését a cégnév végén használni, ha az előtag például a tevékenységi kört vagy a terméket jelöli; ezen esetekben a cégnév lefordítható, mivel magyarázó, leíró jellegű. A grammatikai viszonyt az elő- és az utótag között ilyenkor az is jelöli, hogy az előtag genitívuszi esetben áll; pl. *Eesti Kinnisvarateabe AS* 'Észt [gen.] Ingatlannyilvántartó Rt.', *Kose Maakorralduse OÜ* 'Vizesés [gen.] Földmérés [gen.] Kft.'. Ha azonban a cégnév magyarázó, leíró elemet és lefordíthatatlan tulajdonnévi részt is tartalmaz, az észti nyelvben a cégformát jelző rövidítésnek a név közepén kellene elhelyezkednie, amit nem tesz lehetővé a törvény. Így bár az *Eesti Kergetööstuse OÜ Estar* 'Észt Könnyüipari Kft. Estar' alak lenne a természetes, a törvény szerint csak az *Estar Eesti Kergetööstuse OÜ* 'Észt Könnyüipari Estar Kft.' változat fogadható el. A törvény alapján ráadásul az is lehetséges, hogy a cégforma jelzése követi a lefordíthatatlan tulajdonnevet, vagy megelőzi a magyarázó, leíró nevet, így nyelvhelyességi szempontból vitatható alakok jönnek létre. További kérdéses cégnevek azok, melyeknek a végükön áll a cégformára utaló jelzés, ám az előtag nincs genitívuszi esetben; pl. *Aavik [nom] Tõlkebüroo OÜ* 'Aavik Fordítóiroda' helyesen: *Aaviku [gen.] Tõlkebüroo OÜ* (ALENDER et al. 2002: 39–41).

A törvény említett bekezdését a felvázolt problémák miatt érdemes lenne pontosítani. Valószínűleg a cégek számára is hasznos lenne, ha a cégnév, amely igen fontos a vállalkozások presztízse szempontjából, a lehető legjobban lenne nyelviileg megformálva. Az idézett törvény rendelkezik arról is, hogy *riigi* 'állami', *linna* 'városi', *valla* 'járás' vagy egyéb közigazgatási egységekre utaló kifejezéseket ne lehessen jogosulatlanul használni cégnevekben. Ezeket csak akkor lehet alkalmazni, ha a cég részvényeinek több mint a fele valóban állami vagy önkormányzati tulajdonban van (RT. I. 1995. § 12). Mivel a cégnevek megtevesztőek lehetnek, ha jogosulatlanul hivatalos állami intézmények látszatát próbálják kelteni, ez a paragrafus fontos fogyasztóvédelmi rendelkezés. Hazánkban is aktuális ez a problémakör, hiszen a Gazdasági Versenyhivatal épp a közelmúltban szabott ki 140 millió forint bírságot a *Magyar Éremkibocsátó Kft.* nevű cégre, mely hirdetéseit és arculatát a hivatalosság, az állami elismertség látszatára építette.¹⁶ A cég elnevezése is jelentősen hozzájárulhatott ahhoz, hogy a megrendelők hivatalos állami intézményre gondolhattak.

4. Összefoglalás. Az észti névtervezés az észti nyelvtervezési modell integráns része, az észti nyelvtervezés egésze pedig része az államilag koordinált, hétévente megújuló, kormányzati periódusokon átívelő észti nyelvpolitikai (nyelvstratégiai) modellnek. Az észti modell egyes elemei, így a névtervezés is azért érdemelnek kettős figyelmet, mert mind az egyes elemek, mind pedig a teljes modell egyedülálló Európában abból a szempontból, hogy gyakorlatilag a teljes nemzeti kutatói potenciált igénybe veszi a nyelvfejlesztő kormányzati intézkedések előkészítésére és megvalósítására. Ezzel az észti nyelvpolitika kitűnő példát mutat arra, hogyan lehet a kíméletlen globális versenyben a relatíve kis nyelvek

¹⁶ http://www.gvh.hu/dontesek/versenyhivatali_dontesek/dontesek_2015/vj_30_2015_112.html, http://www.gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2016_os_sajtokozlomenyek/140_millio_forintra_birsagolta_a_gvh_a_magyar_ere.html.

presztízsét megtartani, sőt egyes használati szférákban akár növelni is. Különösen szembe-
tűnő a névtervezés gyakorlati eredményeinek jótékony hatása a cégnévasásban: az írá-
sunkban említett nehézségektől függetlenül az észti cégnevek többsége világos, informatív,
és a törvényi tiltás miatt mentes minden fölösleges idegenszerűségtől. Az észti utónév-
adás már összetettebb probléma, mivel a hagyományosan szabadelvű utónévválasztás
miatt rengeteg az anyakönyvezhető alak. Ennek a hagyománynak a történeti kialakulása
is érdekes kérdés, a tanulmány ezért bepillantást enged a legfontosabb előzményekbe is.
Összességében az észti nyelvtervezés névtervezési része, illetve jogi környezete is szá-
mos tanulással szolgálhat az érdeklődő nyelvészek, nyelvi jogi szakértők számára.

Felhasznált jogszabályok

- RT. I. 2003 = *Riigi Teataja Kohanimeseadus*. <https://www.riigiteataja.ee/akt/102052013003>.
(2016. 11. 15.)
RT. I. 2005 = *Riigi Teataja Nimeseadus*. <https://www.riigiteataja.ee/akt/832979>. (2016. 11. 15.)
RTL. 2005 = *Riigi Teataja Lisa. Tunnused, mille alusel perekonnanimedid käsitletakse ühise
perekonnanimena*. <https://www.riigiteataja.ee/akt/868025>. (2016. 11. 15.)
RT. I. 1995 = *Riigi Teataja. Äriseadustik*. <https://www.riigiteataja.ee/akt/131122010019>. (2016. 11. 15.)

Hivatkozott irodalom

- AAVIK, JOHANNES 1924a. *Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted*. Kirjatus Istandik, Tartu.
AAVIK, JOHANNES 1924b. *Keeleuuenduse äärmised võimalused*. Kirjatus Istandik, Tartu.
ALENDER, EVE – HENNO, KAIRIT – HUSSAR, ANNIKA – PÄLL, PEETER – SAAR, EVAR 2002. *Nimekorralduse
analüüs*. Eesti Keele Instituut, Tallinn.
BALDAUF, RICHARD B. 2002. Methodologies for Policy and Planning. In: KAPLAN, ROBERT ed., *The
Oxford Handbook of Applied Linguistics*. Oxford University Press, New York. 391–403.
COOPER, ROBERT L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge University Press,
Cambridge.
COOPER, ROBERT L. 1999. Nyelvtervezés és társadalmi változás. A nyelvtervezés 12 + 1 definíciója.
In: SZÉPE GYÖRGY – DERÉNYI ANDRÁS szerk., *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*.
Corvina Kiadó, Budapest. 94–110.
DANTE, ALIGHIERI 1303/1948. *De Vulgari Eloquentia*. A cura di ARISTIDE MARIGO. Opere di
Dante 11. Felice Le Monnier, Firenze.
ERELT, TIU 2007. *Terminiõpetus*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
HAUGEN, EINAR 1966. *Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian*.
Harvard University Press, Cambridge (MA).
HENNO, KAIRIT 1999. Miks on vaja isikunimeseadust. *Õiguskeel* 3: 8–14.
HUSSAR, ANNIKA 1998. *Eestlaste eesnimedest aastatel 1930–1990. Magistritöö eesti keele alal*.
Eesti filoloogiasakond, Tartu.
KAZINCZY FERENC 1819/1985. Orthologus és neologus; nálunk és más Nemzeteknél. In: JUHÁSZ
ISTVÁN szerk., *Tudományos Gyűjtemény 1817–1841*. 1–2. Magvető Kiadó, Budapest. 1: 140–169.
KLAAS-LANG, BIRUTE 2016. Az észti nyelv stratégiai fejlesztése. In: POMOZI PÉTER szerk., *Anya-
nyelv és nemzeti jövő. Közép-európai nyelvstratégiák*. Inter Kht., Budapest. Megjelenés előtt.

- PALL, VALDEK 1976. Eesti kohanime normimine. *Keel ja Kirjandus* 8: 454–456, 9: 537–540.
- POMOZI PÉTER 2011. *Kis ország – nagy stratégia. Az észt nyelvpolitikai modell. Az észt kultúra* könyvtára 1. Balogh és Tsa, Budapest–Szombathely.
- POMOZI PÉTER 2014. Terminológia és nyelvtervezés. Az észt modell tanulságai. In: VESZELSZKI ÁGNES – LENGYEL KLÁRA szerk., *Tudomány, technolektus, terminológia. A tudományok, szakmák nyelve*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest. 47–53.
- POMOZI PÉTER 2016. Magyar nyelvközösség: asszimiláció és disszimilációs stratégiák. In: POMOZI PÉTER szerk., *Anyanyelv és nemzeti jövő. Közép-európai nyelvstratégiák*. Inter Kht., Budapest. Megjelenés előtt.
- PUSZTAY JÁNOS szerk. 2005. *Az észt nyelv fejlesztési stratégiája 2004–2010*. BDTF Uralisztikai Tanszék, Szombathely.
- SYLVESTER JÁNOS 1539/1989. *Sylvester János latin–magyar nyelvtana*. Ford. C. VLADÁR ZSUZSA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 185. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- RAJANDI, EDGAR 1963a. Nimevähesusest XVIII sajandi esimesel poolel. *Keel ja Kirjandus* 3: 177–178.
- RAJANDI, EDGAR 1963b. Elisabet(h) ja selle lühendid. *Keel ja Kirjandus* 11: 690.
- ROMETSCH, HAIK 1983. *A magyar, finn és észt belső keletkezésű keresztnévek*. Magyar Névtani Dolgozatok 53. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége, Budapest.
- ROOS, EDUARD 1961. Eesti muistses isikunimedest. *Keel ja Kirjandus* 6: 341–352.
- ROOS, EDUARD 1971. Eesti meel-ainesega muistses isikunimed. *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 17: 77–96.
- ROSENPLÄNTER, JOHANN HEINRICH 1814. Ueber die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache. *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache* 3: 53–89.
- TAULI, VALTER 1968. *Keelekorralduse alused*. Kirjastus Vaba Eesti, Uppsala.

POMOZI PÉTER
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

FÖLDESI ESZTER
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

PÉTER POMOZI – ESZTER FÖLDESI, The name management in the mirror of the Estonian LPP-model

The Estonian model of language planning and policy, which has been serving the development and protection of the Estonian language in its current form since 2004, is one of the most successful of such strategies in Europe. It owes its success to the broad social and scientific consensus reached in questions of language policy, regardless of changes in government. The Development Plan of the Estonian Language divides Estonian language planning and policy into three parts: status planning, corpus planning and prestige planning. Name management is a part of corpus planning, although certain aspects are also connected to legal and prestige planning. Name management strategies are present in all components of the Estonian model of language planning and policy, as linguistically appropriate name use is not only a socio-cultural, but economic question, as informative and easy to understand names contribute to measurable economic advantages. The paper mainly demonstrates the dilemmas and answers of Estonian name management through examples from personal name giving practices, but questions concerning the problems of name use in a multicultural environment and the difficulties of place name and firm name management are also discussed.

A Kiss Lajos-díj 2016. évi nyertese: dr. Póczos Rita

A Kiss Lajos-díj alapító okirata szerint a díj odaítélésére két vagy három évenként kerülhet sor. A díjat a kuratórium első ízben 2006-ban osztotta ki, s ezt követően két évenként ítélte oda. A kuratórium 2016-ban arra az álláspontra jutott, hogy az elmúlt két év során a magyar történeti névkutatás általában is, és az egyes kutatói teljesítményekre nézve is olyan jelentős eredményeket ért el, hogy ez a díj újbóli odaítélését ebben az évben minden tekintetben indokoltá teszi.

A kuratórium egyhangú véleményével úgy döntött, hogy a Kiss Lajos-díjat 2016-ban a következő indokok alapján dr. Póczos Ritának, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke adjunktusának ítéli oda.

Póczos Rita 1977-ben született Miskolcon. 1995-ben lett a Debreceni Egyetem – akkor még Kossuth Lajos Tudományegyetem – hallgatója, ahol 2000-ben német nyelv és irodalom – magyar nyelv szakos tanári oklevelet szerzett. Ezt követően a Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskolájában a magyar nyelvészeti alprogram hallgatója lett. Mivel 2003-ban tanársegédi kinevezést kapott a Magyar Nyelvtudományi Tanszékre, doktori tanulmányait levelező hallgatóként fejezte be. Oktatói pályáját egy időre két gyermekének születése szakította meg, a munkába való visszatérését követően 2016-ban nevezték ki egyetemi adjunktusnak. Egyetemi oktatóként egy évtized alatt csaknem két tucatnyi különböző tantárgyat tanított. Négy éven át a nagy múltú Debreceni Nyári Egyetem tanulmányi vezetői feladatait is ellátta.

Póczos Rita kutatói pályáját a történeti helynévkutatás határozza meg. Ez a tudományos érdeklődés már hallgatóként jellemezte őt: 1998-ban Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvi elemzése című dolgozatával az Országos Tudományos Diákköri Konferencián I. helyezést ért el. E munkája továbbfejlesztett formában ugyanilyen címen 2001-ben könyvként is napvilágot látott a Magyar Névtan Kiadványai sorozat 5. köteteként.

Póczos Rita kutatói szemléletének formálódásában meghatározó szerepet játszott az a körülmény, hogy előbb egyetemi hallgatóként egy félévet, majd doktoranduszként egy teljes tanévet a Lipcsei Egyetem Germanisztikai, illetve Névtani Tanszékén tölthetett el. E nagy hagyományokkal rendelkező kutatóközpont a nemzetközi onomasztika egyik vezető műhelye, amely elsősorban a német–szláv nyelvi kapcsolatok névrendszerekben megmutatkozó hatásainak a kutatásával vívott ki magának széles körű tudományos elismertséget. Póczos Rita olyan kiváló szakemberektől tanulhatott itt, mint Karl-Heinz Hengst professzor vagy Jürgen Udolph professzor. A velük, illetve a tanszékkel azóta is meglévő tudományos kapcsolattartás révén Póczos Rita a magyar és a német névkutatás közötti tudományos diskurzust is erősíti egyben, ami többek között kiadványok kölcsönös recenzálásában is megmutatkozik.

A német névkutatás hatása is tükröződik Póczos Ritának a víznevek iránt megnyilvánuló megkülönböztetett érdeklődésében, különösképpen az ún. óeurópai víznévkutatás eredményeinek kritikai értékelésében. E témáról néhány nappal ezelőtt előadást tartott a XI. Helynévtörténeti Szemináriumon, de korábbi munkái között találunk olyan írásokat is,

amelyek a Sajó, illetve a Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegeivel foglalkoznak. Ez a téma vezette el az Árpád-kor etnikai vizsgálatának problémaköréhez, a magyar névkutatás régóta művelt témájához is, amelynek az elméleti szempontok mellett a korabeli Borsod vármegye viszonyaira való alkalmazhatóságát és nehézségeit is bemutatta írásaiban.

A nyelvi kapcsolatoknak a helynévrendszerekre gyakorolt hatását emellett újabb kori helynévanyagon is vizsgálta. Külön tanulmányban elemezte a jövevénynevek problematikáját, és önálló dolgozatban igazolta, hogy az ún. párhuzamos helynévadás tétele – amely a magyar nyelv helyneveinek interpretálásában meghatározó elméletként létezett hosszú évtizedeken át – nem lehet egyedüli magyarázó elve az egymással érintkező nyelvek helynévállományában jelentkező szemléletbeli megfeleléseknek. Az egymással érintkező helynévrendszerek egymásra hatását a soknyelvű Baranya megye újabb kori helynévállományának empirikus elemzése révén tanulmányozta. Munkájának elméleti általánosításai a modellszemléletű funkcionális névtani kutatások meghatározó tételeivé váltak. E vizsgálatokat és az ezekre épülő következtetéseket a 2009-ben *summa cum laude* eredménnyel megvédett doktori értekezésében mutatta be. E munka 2010-ben *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása* címen jelent meg a Magyar Névtörténeti Társaság Kiadványainak 18. köteteként.

Póczos Rita munkásságát az elméleti érzékenység és az empirikus vizsgálati módszerek összhangja jellemzi, amely az előzményirodalom széles körű ismeretén és éles szemmel elvégzett kritikai értékelésén alapul. Eredményei az előzőekben bemutatott kutatási területeken már most is megkerülhetetlenek: ezt mutatja az is, hogy írásaira csaknem 200 hivatkozást ismer. Póczos Rita szívesen vesz részt a csoportos kutatómunkában is: egyik szerkesztője a Korai magyar helynévszótárnak, újabban pedig az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportjához kapcsolódóan a legkorábbi, másolatban fennmaradt okleveleink szórványainak nyelvtörténeti-névtani feldolgozásával foglalkozik.

A fentieket mérlegelve a Kiss Lajos-díj kuratóriuma tehát úgy döntött, hogy 2016-ban a tudományos díjat az eddigiekben végzett tudományos munkája elismeréseként Póczos Ritának ítéli oda.

Debrecen, 2016. június 2.

Dr. Hoffmann István
a kuratórium elnöke

Dr. Tóth Valéria
a kuratórium tagja

Orosz László
a kuratórium tagja

Dr. Solymosi László
a kuratórium tagja

ISTVÁN HOFFMANN, Winner of the 2016 Lajos Kiss Prize: Dr Rita Póczos

The Lajos Kiss Prize, awarded every two or three years since 2006, is considered to be a highly prestigious award for young onomasticians. The 2016 winner of the prize is Dr Rita Póczos, senior lecturer at the Department of Hungarian Linguistics of the University of Debrecen. She was given this award for her contribution to Hungarian Historical Onomastics, especially for her research on place names.

RÁCZ ANITA, Etnonimák a régi magyar településnevekben

Habilitációs értekezés összefoglalója*

Debreceni Egyetem, Debrecen, 2014. 203 lap

Opponensek: A. MOLNÁR FERENC, KOROMPAY KLÁRA

A habilitációs előadások időpontja: 2015. május 11.

1. A Kárpát-medencében való megtelepedés kérdésének tisztázásához, a terület későbbi etnikai viszonyainak a felderítéséhez a kulcsot a régészek és a történészek mellett a nyelvtudomány képviselői is a népnévi eredetű településnevek rétegének vizsgálatában vélték megtalálni (MELICH JÁNOS, KNEZSA ISTVÁN, BENKŐ LORÁND, KRISTÓ GYULA). Napjainkban az ómagyar kori településnevek kutatásának alapja jellemzően a területiség. Nagyon fontosnak tartom azonban a korai magyar névkincs más szempontú elemzését is: a helynevek egy jól körülhatárolható csoportjának teljes monografikus feldolgozása a cél. Ilyen szemléletű mű KÁZMÉR MIKLÓS A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század (Bp., 1970), illetve MEZŐ ANDRÁS A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század) (Bp., 1996) című könyve. Mindezt azért tartom nagy jelentőségűnek, mert a névtudományban bizonyos névfajtákra az idők során tett megállapításokat ma magától értetődően fogadjuk el, pedig bizonyos kutatási módszerek, elvek és talán alapfogalmak fölött is eljárt az idő. Mindezek megújításának igényével is, illetve a téma interdiszciplináris jellegének fokozott figyelembevételével és hangsúlyozásával időszerű az eddigi kutatási eredmények felülvizsgálata, kiegészítése és pontosítása.

2. Értekezésem négy fő fejezetből áll. Az első, A nép(név) fogalma című inkább elméleti jellegű, amelyben áttekintem a *nép* (*ethnosz*) és ezzel összefüggésben a *népnév* (*etnonima*) értelmezésének történelmi alakulását. Ezzel az volt a célom, hogy világossá tegyem, milyen szempontok alapján, milyen elgondolásokat figyelembe véve kerülhettek be a munkámba a végül számba vett lexémák. A fejezet középpontjában annak a kérdésnek a tisztázása áll, hogy mit értek a *nép*, illetve a *népnév* fogalmán. A történettudomány egy ideje már maga is foglalkozik annak a problémának a vizsgálatával, hogy a mai értelemben vett nép- és nemzetfogalom hogyan alakult ki, a történelem különböző korszakaiban hogyan formálódott, változott a jelentéstartalmuk. A 11. századra vonatkozóan a nép, pontosabban az *etnikum* fogalmát a mai felfogástól eltérően kell értelmeznünk. A fogalommeghatározásoknál döntőnek tekintett kritériumok alakulását, a mérőfüggőnek tekinthető definíciókat fő vonalaikban az ókori gondolkodóktól (HÉRODOTOSZ, TACITUS, REGINO, ROGER BACON) egészen napjainkig végigkísérem (HÓMAN BÁLINT, REINHARD WENSKUS, SZÜCS JENŐ, RÓNA-TAS ANDRÁS, BÁLINT CSANÁD, SZABADOS GYÖRGY).

A rövid áttekintés tanulsága, hogy az *etnikum* mibenlétének kérdését megválaszolni nem könnyű feladat, ezzel összefüggésben pedig azt sem egyszerű eldönteni, hogy mi

* Az értekezés az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programjának keretében készült. Megjelenés: RÁCZ ANITA, Etnonimák a régi magyar településnevekben. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016. 196 lap.

tekinthető népnévnek, és mi nem. Mivel az én feladatom nem ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása kell, hogy legyen, munkám során azt az elvet érvényesítem, hogy a népnévek között csak azokat az etnonimákat tartom számon, amelyeket a vizsgált korszak magyar nyelvhasználói ismereteink szerint valóban használhattak különböző etnikumok megnevezésére, illetve bizonyíthatóan népek megnevezéseire.

3. A második, A népnéveket tartalmazó településnevek a helynevek rendszerében című fő fejezetben mutatom be a magyar helynévrendszernek azt a rétegét, amelyben etnonimák szerepelnek névalkotó elemekként. Vázlatos képet rajzolok arról, hogyan ismerték fel e névréteg jelentőségét, milyen tudományos problémák megoldására igyekeztek e névcsoportot felhasználni. Ugyancsak itt ejtek szót annak a tudományos vizsgálati módszernek a körvonalazódásáról is, amelyet KRISTÓ nyomán ma történeti helynévtipológiának nevezünk, s amely bár napjainkban is megbízható alapját jelentheti a nevek tudományos vizsgálatának, mégis megérett az idő arra, hogy kiegészítsük, pontosítsuk. Dolgozatomban a konkrét névkincs elemzése mellett erre is kísérletet kívánok tenni. Az etnikumjelölő lexémákat tartalmazó településnevekben nyelvészeink a kezdetektől a nyelv azon elemeit látták, amelyekből számos tanulság vonható le a magyar nyelv állapotára és változására vonatkozólag, a történészek pedig a magyarság korai életére, a településtörténetre, illetve a népességtörténetre vonatkozó ismereteket igyekeztek nyerni általuk. De a korai népnéveket tartalmazó településnevek vajon valóban alkalmasak arra, hogy belőlük a Kárpát-medence korabeli etnikai összetételére következtessünk? A fejezetben (de lényegében az egész dolgozatban is) igyekszem ezt a kérdést is megválaszolni.

Mindezekén túl a népnévi eredetű településneveknek a lakosok etnikai hovatartozására vonatkozó forrásértéke egy újabb problémát is felvet: eldönthető-e egyértelműen, hogy a helynév csak a helybeli lakosoknak, vagy a település környezetének az etnikumára utalóan is ad-e információkat?

Egy terület népiségével kapcsolatos megállapításokhoz a nyelvészet hatókörén belül a helyneveken kívül esetleg a személynévek vizsgálati eredményei is hozzájárulhatnak. A dolgozatból azonban kiderül, hogy a személynévekből levont tanulságok önmagukban nem elégségesek az etnikai összetétel jellemzésére: a helynévi (településnévi, mikronévi) adatok és a történeti vizsgálatok eredményeinek figyelembevétele együtt vezetheti a kutatót helyes következtetésekre.

4. A Népnévek a régi magyar nyelvben és a helynevekben című harmadik fejezet annak a 37 népnék a vázlatos, a korabeli magyarság történelméhez kapcsolódó, számukra fontos történetét és elnevezésük etimológiáját mutatja be, amelyeknek magyar településnevekbeli megjelenését az ómagyar korból dokumentálni tudjuk. A vizsgálatba bevonható lexémák körének meghatározásakor világos nyelvi szempontot vettem figyelembe: kiindulópontom szerint csakis azok a népnévnek mondott nyelvi elemek tekinthetők valóban etnonimának (s így bekerülhettek a vizsgálati anyagba is), amelyekről bizonyítható, hogy a középkori magyarság már ismerte és használta őket, illetve amelyeket mai tudásunk szerint önálló lexémával fejeztek ki.

Korai írásos forrásaink a magyarság által ismert más népcsoportokat többnyire latin nyelven jelölik meg. Mellettük azonban az idők során megjelenik az egyes népcsoportok magyar elnevezése is, amelyek többnyire jövevényszavakként kerültek a nyelvünkbe. Ezek az etnonimák az ómagyar korban rendre előfordulnak a településnevek névalkotó

elemeiként, illetve a korabeli, úgynevezett egyelemű személy- és a később kialakuló családnevek rétegében is. A népnevek történetére közvetve a mai családnevekben való megjelenésükből is következtetni lehet: mivel a magyar családnevek nagy többsége a kései ómagyar korban alakult ki, joggal tehető fel, hogy azok a népnevek, amelyek valamilyen oknál fogva korán kivesztek a nyelvünkéből, vagy éppen csak később váltak elterjedté, a családnevek rétegében is gyérebben képviseltetik magukat, míg a kérdéses korszakban aktívan használt etnonimák ebben a tulajdonnévi csoportban is nagyobb számban lehetnek jelen.

A népnevek közép- és újmagyar kori történetéről egyre gazdagabb képet nyújt a fokozatosan kibontakozó magyar szótárirodalom. Két-, majd egynyelvű szótáraink forrásként való felhasználása értelemszerűen megkerülhetetlen egy ilyen természetű vizsgálatban, mivel e szócsoporthoz tartozó elemek jelentéséről, esetleges jelentésváltozásáról e szótárak megfelelő szócikkei adhatnak legpontosabb tájékoztatást. Az általam e dolgozatban felhasznált szótárak a szakirodalom által kiemelkedő jelentőségűnek ítélt munkák a XVII. századtól napjainkig: SZENCZI MOLNÁR ALBERT (1611), PÁPAI PÁRIZ FERENC (1708), KRESZNERICS FERENC (1831), CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS (1862–1874) és BALLAGI MÓR (1866–1873) szótára, illetve a Magyar értelmező kéziszótár (2003).

Az ómagyar kori településnevekben megjelenő etnonimák szemantikai tartalma a nyelvtörténet során eltérő módon alakulhatott. Léteznek olyanok, amelyek jelentése a korai időszakhoz képest nem változott. A jelentésváltozáson átment népnevek kapcsán vizsgálataim szerint ritkábban a jelentésbővülést (pl. *sváb*), gyakrabban azonban a jelentésszűkülést (pl. *kun*, *tót*, *német*, *olasz*) tapasztalhatjuk. Emellett előfordul a szemantikai tartalom módosulása is (pl. *orosz*). Tanulságos volt ugyanakkor azt is megvizsgálni, hogy mivel magyarázható bizonyos etnonimáknak a magyar nyelvhasználatból történt kivészése.

5. A dolgozat negyedik nagy egysége a munka terjedelmének mintegy a felét kitevő A népnévi eredetű településnevek névszerkezete című fejezet, amely az összegyűjtött névanyag komplex elemzését fogja egybe. A vizsgálat kiindulópontja a történeti tipológiai szempontrendszer, ám azt több ponton is kiegészítem, újabb szempontokkal gazdagítom. Így az általam megállapított névszerkezeti kategóriák mentén haladva, az egyes fő szerkezeti típusokat sorra véve vizsgálom meg a névtípusok kronológiai, névszerkezeti és névföldrajzi sajátosságait. A tanulságokat összevetem a korábbi kutatások eredményeivel, s ahol szükség és lehetőség van rá, kiegészítem, pontosítom, néhol akár cáfolom is őket.

A helynevek morfológiai felépítésének vizsgálatát a legkorábbi helynév-tipológiák is kiemelkedő jelentőségű szempontként kezelték. A disszertációban magam is felhasználtam a hagyományos tipológiai kategóriákat, de mellettük újabb szerkezeti csoportokat is elkülönítettem. Az általam megállapított **strukturális névtípusok**, amelyeket sorra véve elemzem is a névanyagot, a következők:

1. a népnév alapalakban szerepel település nevéként;
2. a népnév képzős alakban szerepel település nevéként;
3. a népnév települést jelentő földrajzi köznévvvel szerepel település nevéként;
4. a népnév jelzőként szerepel település nevéként;
- 4a. nincs névpárja,
- 4b. népnévi jelzős párja van,
- 4c. más, nem népnévi jelzős párja van;
5. a népnév nem települést jelentő földrajzi köznévvvel áll település nevéként.

Értekezésem fő fejezetének a belső struktúráját ezek a szerkezeti kategóriák határozzák meg. Minden típusnak megvizsgálom a kronológiai tulajdonságait, a belső nyelvi struktúráját, annak megváltozását (típusváltását), a névföldrajzi jellemzőjét, az előfordulási gyakoriságát, ezen túl létrejöttüknek vagy éppen egyes alakok hiányának az okára (pl. bizonyos etnonimák mellett bizonyos képzőmorfémák elmaradásának a magyarázatára) is rávilágítok.

A népnévi lexémát tartalmazó településnév-típus **kronológiai sajátosságait** megfigyelve láthatjuk, hogy etnonimák alkalmazásával a magyarság már a kezdetektől hozott létre településneveket, a számuk látványosan azonban csak a 13. századtól kezd emelkedni, és népszerűségük csúcsát a 14. század első felében éri el. Mindebben szerepe lehet természetesen az oklevelezési gyakorlat korai hiányának és későbbi fokozatos terjedésének, de a Kárpát-medence, a magyarság korai történetének is. A honfoglaláskor ide érkező magyarság egyrészt helyben is talált idegen népességet, másrészt velük is érkeztek egyéb népelemek. Majd a történelem során a legkülönbözőbb okokból történt betelepülések és betelepítések csak növelték az idegen etnikumú lakosság számát, s ez a körülmény a helynévadásban, így a településnév-adásban is nyomot hagyott.

Az egyes **névszerkezeti típusok előfordulási gyakoriságát** tekintve az utolsó, nem földrajzi köznévi utótagot tartalmazó struktúrától eltekintve nincs igazán jelentős különbség. A népnév az ómagyar korban legnagyobb arányban (28%) az alapalakjában szerepel településnevekben (1. típus). Az ide sorolható elnevezések egyaránt lehetnek egy- vagy kétrészesek is, hiszen adatainkból kitűnik, hogy az etnonima egyfelől minden névformáns nélkül is válhatott egyrészes településnévvé, másfelől azonban ezek az eredetileg egyrészes nevek az idők során jelzői előtaggal is kiegészülhetnek oly módon, hogy maguk a településnév második névrészeiben, a főtagban változatlan formában szerepelnek. Így jöttek létre az e kategória névegyedeinek számát gyarapító kétrészes elnevezések. Az ómagyar korban nincs olyan időszak, amikor ne alkalmazták volna ezt a névalkotási módot, de névegyedei a legnagyobb arányban a 14. század első felében idézhetők az oklevelekből. E mögött a névtípus mögött számbeli jelenlétüket tekintve nem sokkal maradnak el (24%) az olyan kétrészes elnevezések, amelyekben az első névrészbéli etnonimát egy települést jelentő földrajzi köznévi követi (3. típus). E struktúra népszerűsége időben a 14. századtól nő látványosan, s egészen a 15. század második feléig jelentős csoportként vannak jelen az etnonimákat tartalmazó településnevek sorában. Az alkalmazott településjelölő földrajzi köznevek közül leggyakrabban a *falv* ~ *falva* és a *telek* ~ *telke* – még pontosabban a birtokos személyjel nélküli alakjuk – fordul elő döntő gyakorisággal. A gyakorisági sorban a harmadik helyen (24%) azok a nevek állnak, amelyekben a népnév jelzőként szerepel (4. típus). Ezen belül a három altípus adatolásának kronológiai sajátosságát figyelve egyértelműen a 15. század jelentősége domborodik ki. Az etnonimát tartalmazó nevek egyötöde (21%) helynévképzővel, morfológiai szerkesztés útján jött létre (2. típus). Ez a névalkotási mód is az ómagyar kor egész időszaka alatt hozott létre településnevet, de használatának kiemelkedő csúcsidőszaka névadataink szerint a 13. század második fele és a 14. század első fele közötti időintervallumra esik. Az említett négy struktúrát mutató névalakokhoz képest jócskán elmarad azoknak a településneveknek a száma (3%), amelyeknek az előtagjában etnonima, utótagjában pedig nem települést jelentő földrajzi köznévi áll (5. típus). Számuk annyira elhanyagolható, hogy létrejöttük kronológiai jellemzőiről nem is igen lehet és érdemes általánosító megállapításokat tenni.

A **névföldrajzi tanulságokat** csupán igen vázlatosan összegezve elmondhatjuk, hogy az 1. típust képviselő településnevek nagyobb számban és összefüggő földrajzi területet mutatva a Dunántúlon, lényegében a Balatont körülölelve jelennek meg. A 2. típusban a két kiemelkedő jelentőségű helynévképző, az *-i* és a *-d* érdemel figyelmet. Helynévi adatokat térképre vetítve azt láthatjuk, hogy a helynévképző morfémák jelenléte erős szóródást mutat a Kárpát-medence területén. A 3. típus inkább a Kárpát-medence periférikus területein látszik elterjedtebbnek: a délnyugati határmegyékben, Bihar és Kolozs, Szatmár, illetve Temes és Hunyad vármegyékben van jelen jelentősebb számban. Az ország középső részét szinte teljesen érintetlenül hagyta ez a névstruktúra. A 4. típus névegységei jól kivethetően a keleti területeken mutatnak erőteljesebb tömbösödést (Temes, Hunyad, Szatmár, Bihar, Kolozs, Doboka, Torda, Küküllő), de elszórta a Kárpát-medence egész területén megtalálhatjuk képviselőiket. Az 5. névtípust mutató településeknek a korabeli Magyarország területén való elhelyezkedését vizsgálva pedig teljes esetlegességet látunk: a meglehetősen kevés név a Kárpát-medencében szétszórtan bukkan fel, s alig van olyan megye, ahol a nevek közül egynél többet is tudunk regisztrálni. Esetükben tehát névföldrajzi sajátosság, területi tömbösödés nem mutatható ki.

RÁCZ ANITA
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

**ANITA RÁCZ, Ethnonyms in old Hungarian settlement names
Summary of a habilitation dissertation**

The habilitation dissertation outlined in the present paper consists of four main chapters. The first chapter is of a theoretical character, in which the author summarizes the historical changes in the interpretation of the term *people (ethnos)* and, in relation to this, of the term *ethnic name (etnonym)*. The second chapter examines settlement names including etnonyms as a category. The chapter outlines the scientific problems that scholars have attempted to solve through research into this name type, while presenting an overview of the method known as the typology of historical place names. The dissertation, besides providing an analysis of actual name forms, also attempts to complete and renew this method. The third chapter deals with the history of the ethnic groups identified by the 37 etnonyms under discussion in the dissertation, as connected to the contemporary history of Hungarians. The paper examines the etymology of the etnonyms and also the appearance of the etnonyms in personal names. The fourth chapter, accounting for half of the dissertation, provides a complex analysis of the collected settlement names. Based on categories of name structure observed by the author, features of the settlement names with respect to chronology, linguistic structure and geographical distribution are examined in detail.

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2015-ben

KISS MAGDALÉNA, A Körösmente folyóvízneveinek névrendszertani vizsgálata

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvtudomány. Budapest, 2014. 205 lap
Témavezető: JUHÁSZ DEZSŐ. Opponensek: BÖLCSKEI ANDREA, SZENTGYÖRGYI RUDOLF
Védés: 2015. április 22.

1. Értekezésem fő célja a Körösök vízgyűjtőjéhez tartozó folyókák névanyagának bemutatása a HOFFMANN-féle névrendszertani vizsgálat alapján, ezért a tipológiai rendszerezésben a magyar és román neveket különválasztottam. Ez utóbbiakat a fordítást követően ugyanúgy elemeztem, mint a magyar neveket, a leíró részek végén pedig összehasonlítottam a két nyelvi réteghez tartozó nevek vizsgálati eredményeit.

Számos, víznévvel kapcsolatos tanulmány látott már napvilágot a magyar és nemzetközi szakirodalomban, bemutatva kisebb vagy nagyobb vízfolyások névtani rendszerét. Összefoglalásom a két országot átölelő vízgyűjtő terület adattárakban és térképeken fellelhető teljes folyóvíznévinkincset elemzi. Köztudomású, hogy a nyelvek történetének megismerésében jelentős szerep hárul a helynevekre, hiszen mind a korai, mind a jelenkori víznevek a nyelv állapotára és változására is rávilágítanak a maguk módján. Éppen ezért a névanyag rendszerszerű vizsgálata általános következtetések levonására is lehetőséget ad a terület névanyagának monografikus feldolgozása révén. A Körösök vízgyűjtőjének kiválasztását az indokolta, hogy a nagy kiterjedésből adódóan változatos földrajzi viszonyokkal rendelkezik, így névanyaga rendkívül gazdag, népessége pedig többféle etnikumú.

A több mint kétezer folyóvíznevet felölelő névtudományi vizsgálat a név- és nyelvtudomány számára olyan lényeges tanulságokkal rendelkezik, amelyek megbízható képet festenek a hidronimákban tükröződő nyelvi állapot változásairól, tehát a szinkrón metaszet mellett helyet kap a diakrón kitekintés is. A több mint 27 ezer km²-es terület hatalmas kiterjedése miatt a névanyagnak csupán az egyik részével, a folyóvíznevek csoportjával foglalkozom. Ezáltal is átfogó képet kaphatunk a vizsgált terület magyar és román lakosságának névalkotó tevékenységéről.

2. A vizsgálat időbeli határa az ómagyar kortól napjainkig terjed. Alapvetően háromféle forrásból dolgoztam: földrajzi leírásokat és GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzát, helynévi adattárakat és különféle szótárakat, illetve térképeket néztem át. A kutatás első lépéseként az összegyűjtött névanyagot, azaz az adattári és térképi forrásokat összegeztem, ezt követően lokalizáltam, majd értelmeztem az adatokat.

Munkám két meghatározó részből áll: egy elemző, értekező egységből, illetve az elemzés alapjául szolgáló nevek adattárából. Az értekező rész öt nagyobb szegmensből épül fel, ezen belül az elsőben a víznevek kutatástörténeti áttekintését foglalom össze a korai szakmunkáktól napjainkig. A másodikban a vízrajzi köznevek értelmezési lehetőségeit mutatom be, felsorakoztatva a vizsgált vízgyűjtőhöz tartozó közneveket, valamint

azok jellegzetességeit, illetve történeti és nyelvi rétegeit. A harmadik rész a víznevek tipológiai áttekintését nyújtja, bemutatva a releváns rendszerezési lehetőségeket. A következő fejezet a Körösök magyar és román vízneveinek névrendszertani vizsgálatát tartalmazza szerkezeti és keletkezéstörténeti aspektus szerint. Végül az ötödik, záró szakasz a vizsgálat eredményeit foglalja össze.

A disszertáció második része, a függelék az értekezés alapjául szolgáló víznevek jegyzékét és összesítését, illetve térképen való azonosítását tartalmazza. Az itt megjelenő listák között szerepel olyan, amely a folyás szerint rendezett összes víznevet felsorakoztatja térképi számmal ellátva, külön a magyar és a román (illetve minimális arányban német) neveket. A vízrajzi köznevek értelmezését egy szótári mutató, majd az adattár követi. További két tartozéka a dolgozatnak az adatbázis és a térképek gyűjteménye, amelyek CD-mellékletben jelennek meg.

3. A kutatás során a közigazgatási felosztást másodlagosnak tekintettem a domborzati térképekkel szemben, mivel ez utóbbiak szabatosabban tárják elénk a vizsgált terület folyóvizeit. A kapott névanyagból világosan kirajzolódik, hogy a kisebb vizek nevei változókonnyabbak, és a birtoklás kifejezésének a szándéka miatt igen magas bennük a személynevek aránya. Tovább finomítva a felbontást megállapítható, hogy a magyar és a román antroponimák közül a román van túlsúlyban, de néhány adaptáció is előfordul (pl. *Zsiga* szn. > *Jighi* 'Zsigáé').

A vízrajzi köznevek vizsgálata felsorakoztatja a vizsgált vízgyűjtőhöz tartozó közneveket, valamint azok jellegzetességeit, illetve történeti és eredetbeli rétegeit. A tipológiai áttekintés bemutatja a releváns rendszerezési lehetőségeket. Az évtizedek alatt formálódó, csiszolódó kategóriák újabbnál újabb megoldandó feladatot szültek, amelyeket a nyelvészek más és más perspektívából világítottak meg.

A Körösök magyar és román vízneveinek névrendszertani vizsgálata szerkezeti és keletkezéstörténeti nézőpontból jelenik meg. A magyar víznévanyag 20%-át az egyrészes, 80%-át pedig a kétrészes nevek alkotják. A magyar egyrészesek általában jelöltek, leginkább a valamivel való ellátottságot kifejező -s képzővel vagy a folyamatos és befejezett melléknévi igenevek képzőivel vannak ellátva. A román víznévanyag 60%-át egyrészes nevek teszik ki. Ezekben szintén találunk képzőket, leginkább kicsinyítő képzőket, de a helységnevek metonimikus átvétele is jellegzetes névalkotási módszer. Tovább finomítva a vizsgálatot, láthatjuk, hogy a vízrajzi köznév elmaradása is igen jellemző rájuk, és jelentős számban szerepelnek köztük magyar adaptációk is (m. *Kis-tag* > rom. *Chiștag*, m. *Keszend* > rom. *Chisindia*), amelyek egykori magyar névrész- vagy névelembeli szerkezetekről árulkodnak.

4. A háromszintű szerkezeti elemzés során láthatjuk, hogy alapvetően milyen jelentésbeli és formai eszközök vesznek részt a víznévalkötásban a Körösök vízgyűjtő területén, továbbá azt, hogy ezek milyen kölcsönhatásban vannak egymással. A névrendszertani elemzés szerkezeti szintjén elkülöníthetők a funkcionális-szemantikai, a lexikális-morfológiai és a szintagmatikus struktúrák. Az első, a **funkcionális, jelentéstani** kategorizáció több lehetőséget kínál annak függvényében, hogy a vizsgált névrész mit fejez ki: fajtát (F), sajátosságot (S) vagy megnevez egy helyet (M). A névanyag nagyobb hányadát természetesen összetételek alkotják, így a fenti osztályok a következőképpen csoportosulnak: S + F, M + F, S + M. Az összesítés kimutatja, hogy a három fő szemantikai jegy közül a megnevező

szerepű névrész jelenik meg a legtöbbször (12,6%), és csak kevéssel marad le mögötte a sajátosságra utaló funkció (10,8%), míg a fajtajelölés 1,8%-os arányt mutat a teljes névanyagban, tehát több mint kétezer lexéma esetében ez utóbbi mennyiség legalább 40 adatra értendő.

Míg az előző részben a jelentéstani kategóriákat vizsgáltam, a **lexikális-morfológiai elemzés** során a szótő és a toldalékmorfémák névalkotó szerepét követem nyomon. A lexikális-morfológiai elemzés a nyelvi kifejezőeszközök típus- és aránybeli összetételét vizsgálja. A névalkotásban részt vevő szavak (köznév, személynév, helynév, melléknévi jellegű szavak csoportja, számnév) és a szó szerkezetek megoszlása a helynévi jellegű névrészekben a legmagasabb arányú (32%), ami azt bizonyítja, hogy a hegy-, erdő- és településnevek, illetve további mikrotoponimák nagymértékben befolyásolták a víznevek keletkezését.

A **szintagmatikus elemzés** a szókapcsolatok szerkezetének névrészekbeli szintaktikai viszonyát tárja fel. A HOFFMANN-féle rendszerezés szerint megkülönböztettem alárendelő (jelzős és határozós), illetve mellérendelő szerkezeteket. A jelzős és a határozós szó szerkezeteket összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett nevek 87%-a jelzős összetételű. A magyar és a román adatok közti különbség nem számottevő, ellentétben a határozós szerkezetű nevek alacsony hányadával (13%), melynek tekintélyes része a román névállományban lelhető fel. A morfológiai kompozíciók létrejöttében fontos szerepet kapnak a helynévképzők, így a derivációs lehetőségek bősége és rugalmassága elsősorban az *-s*, *-d*, *-ó/-ő*, másodsorban az *-ás/-és*, *-gy*, *-cs* és *-i* képzők névalkotó tevékenységében érhető tetten. A képzőrendszer elemeivel szemben a vizsgált nevekben kevesebb alkalommal fordulnak elő névszójjellel, határozóraggal vagy névutóval ellátott víznevek.

5. A keletkezéstörténeti vizsgálat során figyelemmel kísérhetjük azoknak a nyelvi szabályoknak a működését, amelyek a név létrejöttkor aktiválódnak. A szerkezeti változástól eltérően a jelentésbeli névalkotás nem a névtest alakulásait követi, hanem azt a folyamatot, amely során a nyelv a meglévő elemkészletet úgy használja fel egy új név megalkotásában, hogy az új jelentés kialakulása a szerkezet módosulása nélkül megy végbe. Ennek nyelvi eszközei a jelentéshasadás (pl. *ér vízrajzi köznév* > *Ér víznév*), jelentésbővülés (az *Érmellék* nem csupán az Ér folyó vízgyűjtőjét jelenti, hanem ide értendő a Kraszna bizonyos területe is), a jelentésszűkülés, a névátvitel (esetünkben a metonímia), a névköltöztetés (pl. *Küsmőd*), a deetimologizáció (*Hejő*, *Berettyó* stb.), a népetimológia (pl. *Vércsorog* < rom. *vârciolog* 'örvény, forgatag').

6. Az eredmények a magyar víznevek folyamatos kiszorulását mutatják. Ez a tendencia egyenesen arányos a magyar lakosságnak az adott területen való ritkulásával és asszimilálódásával. Nagyban segítené a tudományos kutatást, ha a területről korszerű, naprakész és alapos élőnyelvi helynévgyűjtés állna a rendelkezésünkre. A párhuzamosan elemzett névanyag olyan problémákat vet fel, amelyek mind a magyar, mind pedig a román (víz)névadás sajátosságait érintik, de az értekezés korántsem aknázza ki teljességgel a kínálkozó egyéb irányú tudományos lehetőségeket, mert a részletezés a terjedelmi korlátokat túlfeszítené. Névéletani szempontból fontos ugyanakkor látnunk a régió jellegzetes népcsoportjainak térbeli és időbeli elhelyezkedését, mozgását, változó szerepét a névadásban. Az elemzés során bebizonyosodott, hogy a vizsgált terület etnikai összetétele alapjaiban

befolyásolta minden névtípus, így a hidronimák alakulását is. Ezeknek a külső körülményeknek a számbavétele több tudományterületet érint, hiszen a történeti földrajz, a társadalomtörténet és a néprajz kutatási eredményeinek a bevonásával számos bizonytalanság szűrhető ki. Etimológiai elemzéseket magam is végeztem az Ér és a Berettyó folyóvíz-nevei körében (l. a disszertáció függelékében szereplő szótári mutatót), ahol az elenyésző számú szláv eredetű adatok mellett a magyar és a román formák kontrasztív vizsgálata jól példázza a két nyelv kölcsönhatását. Mivel a nyelvi kölcsönhatásról kevés helyen olvashatunk, kétnyelvű térség párhuzamos bemutatását pedig a román szakirodalomban eddig még nem fedeztem fel, így a vizsgálat remélhetőleg kiindulási támpontokat tud nyújtani egy hasonló tematikájú elemzés során. A névkincs adta lehetőségek kiaknázása során arra törekedtem, hogy a rendszertani elemzésen túl olyan új perspektívákat villantsak fel, amelyek a kutatást más-más szempontok szerint vihetik tovább a komparatív-kontrasztív szemlélet érvényesítésével.

KISS MAGDALÉNA

Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium, Budapest

**TÓTH LÁSZLÓ, Elméleti és módszertani lehetőségek az irodalmi onomasztikában
Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben (Különös tekintettel**

Hollóidő című regényére)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar nyelvtudomány. Piliscsaba, 2014. 181 lap.

Témavezető: HEGEDŰS ATTILA. Opponensek: ÖRDÖG FERENC, GERSTNER KÁROLY.

Védés: 2015. május 7.

1. Bevezetés. Az irodalmi szövegekben előforduló tulajdonnevek vizsgálata régóta népszerű témája a magyar névtani kutatásoknak. Az ún. *irodalmi névadás* alapfogalmainak meghatározása mégsem történt meg kielégítően, ráadásul több olyan tipologizálási és elemzési lehetőség is létezik, amely a külföldi szakirodalomban már jó ideje adott, de itthon mégsem terjedt el. A dolgozat céljai között ezért elsőként az irodalmi névadás mint kutatási terület alapfogalmainak a tisztázása szerepel (elsősorban az irodalmi onomasztika és az irodalmi névadás viszonyának, illetve az *irodalmi név* és a *fikcionális név* fogalmának a meghatározása, a fikcionális szövegekben mutatkozó fiktív és valós szempontjának a számbavétele). További célul tűztem ki, hogy felhívjam a figyelmet bizonyos tipologizálási és elemzési szempontokra a külföldi, főként német szakirodalom alapján, s hogy az általam javasolt fogalomhasználatra építve az irodalmi szövegek sajátosságaihoz igazodó tipológiát fogalmazzak meg. A dolgozat első, elméleti kérdéseket tárgyaló része után a bemutatott elemzési lehetőségeket konkrét irodalmi szövegen keresztül kívántam illusztrálni. Választásom Szilágyi István regényeire, elsősorban pedig Hollóidő című művére esett.

2. Az irodalmi onomasztika alapfogalmai. Ebben a fejezetben elsőként az *irodalmi névadás*-nak nevezett kutatási területről írtam. Bár ez a terület hírtudomány a nyelv- és az irodalomtudomány között (vö. FRIEDHELM DEBUS, Einleitung zu den kontinental-europäischen Beiträgen. Onoma 40. 2005: 201–211; i. h.: 203), HAJDÚ MIHÁLY írásából

(Az írói névadás magyar bibliográfiája. Helikon 38. 1992: 536–550; i. h.: 536–537) kiindulva magam is a névtan tudományágán belül helyeztem el. A tulajdonnevek és az irodalom kapcsolatát azonban sokféle nézőpontból lehet vizsgálni. Az én javaslatom ezért az, hogy az ilyen vizsgálatok átfogó elnevezése *irodalmi onomasztika/névtan* legyen, az *irodalmi névadás*-t pedig arra a szűkebb területre alkalmazzuk, amikor a vizsgálat középpontjában csak az irodalmi szöveg és a benne lévő tulajdonnevek állománya áll.

Az irodalmi onomasztika tisztázandó alapfogalmai között elsőként maga az *irodalmi (tulajdon)név* adódik. Ennek az elnevezésnek létezik egy bővebb és egy szűkebb értelmezése is. Vonatkozhat egy irodalmi szövegben előforduló összes tulajdonnévre, vagy jelölheti csupán az író által kitalált tulajdonneveket. Ebben a kérdésben amellett érveltem, hogy az irodalmi szöveget autonóm konstrukcióként tekintve a benne szereplő összes tulajdonnevet *irodalmi név*-nek nevezzük.

Az irodalmi szövegek nagyobb része fikcionális, ugyanakkor vannak köztük nem fikcionálisak is (pl. dokumentumregény, irodalmi riport, önéletrajz). A fikcionális irodalmi szövegek – bármennyire törekedjenek is a valósághű, realisztikus ábrázolásra – szándékuk szerint nem referálnak közvetlenül a szövegen kívüli valós világra, míg a nem fikcionális irodalmi szövegeknek van ilyen referenciájuk. E szempont alapján különítettem el a *fikcionális irodalmi név* és a *nem-fikcionális irodalmi név* fogalmát.

A nem-fikcionális irodalmi nevekkel kapcsolatban mind a név, mind pedig a névviselő kapcsán felmerülhet azok valós vagy fiktív volta. Fontosnak tartom, hogy mindig válasszuk szét a névviselőket és a tulajdonneveket. Félrevezető ugyanakkor, hogy egy fikcionális irodalmi szövegvilágban *valós névviselők*-ről beszéljünk. A modern irodalomelméletek szerint ugyanis egyetlen fikcionális irodalmi szövegben lévő tulajdonnév jelölete sem lehet azonos egy szövegen kívüli névviselővel, hiszen a fiktív szövegvilágban ezek a névviselők a szöveg által felépített világban teremődnek meg. Véleményem szerint egyfajta „kváziaazonosságot” mégis feltételezhetünk, ezért azokat a névviselőket, amelyeket nem az író talál ki, hanem a valós világból kölcsönzi, és a valóság látszatát kelti velük, *kvázivalós névviselők*-nek neveztem.

A dolgozat második fejezetének végén a fikcionális tulajdonnevek olyan osztályozására tettem javaslatot, amely eléggé rugalmas ahhoz, hogy a posztmodern irodalom szokatlan lehetőségeire is alkalmazható legyen, másrészt praktikus annyira, hogy ne tegye túl bonyolulttá az elemző munkáját. Az osztályozás során a fiktív és kvázivalós névviselőket szétválasztottam, s mindkét esetben a valós nevek alkalmazását és a fiktív nevek teremtését/alkalmazását tettem meg fő szempontnak. Az osztályozás kialakításakor az intertextualitás lehetőségét is szem előtt tartottam.

3. Az irodalmi onomasztika a logika és a nyelvfilozófia tükrében. A dolgozatnak ebben a részében a tulajdonnevekre vonatkozó logikai és nyelvfilozófiai megállapításokat tekintettem át az ókori görög filozófusok gondolataitól kezdve KRIPKÉig, különös tekintettel az irodalmi (tulajdon)névre vonatkozó észrevételekre. Itt elsősorban a tulajdonnevek denotációja kapcsán merül fel a fikció problémája, főként a fiktív névviselők kapcsán. A probléma ismertetésekor a klasszikus megoldási javaslatokon (MILL, FREGE, RUSSEL, KRIPKE) túl a meinongi színlelés és a látszatköltés elméleteire is kitértem SZABÓ ERZSÉBET nyomán, aki szerint a fiktív névviselők tulajdonnevei „leíró kifejezéseként, azaz tulajdonságnyalábok és történetek szinonimáiként funkcionálnak” (A fikcionális tulajdonnevek

mint kettős szemantikai profilú kifejezések. In: SZABÓ ERZSÉBET – VECSEY ZOLTÁN szerk., *Ki volt Sherlock Holmes?* Szeged, 2005: 147–162; i. h.: 158).

E fejezet végén a fikcionális irodalmi nevek jelentésszerkezetét kíséreltem meg felvázolni. Különösen értékesek ezen a téren FRIEDHELM DEBUS gondolatai, aki ezeknél a tulajdonneveknél a kategóriális-grammatikai értékeken, azaz a szemantikai elemeket tartalmazó szófaji, morfológiai tulajdonságokon túl az ún. kategóriális-szemantikai értékek körét is feltételezi (*Namen in literarischen Werken*. Akademie der Wissenschaftlichen und der Literatur. Mainz–Stuttgart, 2002. 32). Ide olyan alapvető tényezők tartoznak, amelyeket egy szövegvilágban lévő tulajdonnév képes kifejezni (pl. hely- és megjelenítés, társadalmi meghatározottságok kifejezése, divatosság). Ezek természetesen a névviselőtől függetlenül is jelen lehetnek a névben. A fikcionális irodalmi nevek esetében ezek a jelentéselemek bizonyos átmenetet alkotnak a név mellékjelentései felé. Mindezen túl pedig a legtagabb konnotációk találhatók, fontos azonban, hogy ezek alapvetően csak a név és a szöveg által felépített névviselő közti viszony alapján értelmezhetők.

4. A fikcionális irodalmi nevek tipologizálása. Az irodalmi névadás magyar alaptanulmányát KOVALOVSKY MIKLÓS írta 1934-ben (*Az irodalmi névadás*. Bp.). Tipológiája három nagy csoportot különít el: a néven belüli tartalmakkal jellemző nevek, a néven kívüli tartalmakkal (külső asszociációkkal) jellemző nevek, illetve a pusztán hangalakjukkal jellemző nevek csoportját. E tipológiának mint skálának az egyik végpontján tehát azok a nevek állnak, amelyeknek a közszói jelentésük még világos, azaz a névadás tudatos, a név nem szorul értelmezésre, a szöveg és az olvasó közti kommunikáció zavartalan. A skála másik végén pedig azokat a neveket találjuk, amelyeknek nincsen semmilyen lexikális jelentésük, csupán szuggesztív hatással rendelkező, tisztán hangulati tartalmuk van. A névadás tudatossága ezek esetében már kérdéses, inkább csak ösztönösnek tekinthető, a név ezért értelmezésre szorul, azaz a névadás és a befogadás is szubjektív tényezőkön múlik.

KOVALOVSKY tipológiáján kívül HENDRIK BIRUS osztályozását is ismertettem, amely először 1978-ban, majd külön cikként 1987-ben is megjelent (*Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen*. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 67: 38–51). BIRUS rendszere négyfokozatú: megtestesítő nevek, osztályozó (klasszifikáló) nevek, hangszimbolikus nevek, beszélő nevek.

Mind KOVALOVSKY, mind BIRUS tipológiája értékes támpontokat nyújt az irodalmi névadással foglalkozóknak, de mint minden tipológiában, úgy e kettőben is az jelenti a legnagyobb problémát, hogy a legtöbb név nehezen sorolható egymást kizáró csoportokba, egy név általában több csoportban is megjelenhet. Ez nyilvánvalóan abból fakad, hogy a fikcionális nevek a szövegben egyszerre többféle (stílus)hatást is kiválthatnak, és ennek megfelelően többféle szerepük is lehet.

5. A fikcionális nevek szerepkörei. Mivel az irodalmi szövegek egyik igen fontos tulajdonsága a bennük lévő tulajdonneveket is érintő nyelvi megalkotottságuk, indokoltnak tűnt, hogy a nevek szerepeit, akár összetett szerepköreit is áttekintsem. Ehhez DIETER LAMPING könyvét hívtam segítségül (*Der Name in der Erzählung: zur Poetik des Personennamens*. Bonn, 1983). Ez ugyan nem a legfrissebb a nemzetközi szakirodalomban, de hatását mutatja, hogy még ma is gyakran hivatkoznak rá, elemzési szempontjait alkalmazzák.

Mivel a magyar szakirodalom nem ismeri, röviden bemutattam, milyen szempontok szerint képzelte el LAMPING az irodalmi szövegek tulajdonneveinek elemzését.

A szerző az irodalmi szöveg tulajdonneveit a szövegkompozíció elemeiként, a szövegstruktúra egyik fontos összetevőjeként veszi számba. A vizsgált tulajdonneveknek ebből az alapvető tulajdonságából kiindulva azt is szemügyre veszi, hogy a nevek szövegbeli felbukkanásai milyen formai típusokat mutatnak, és hogy e felbukkanások az elbeszélés mely pontján várhatók. Az elemzés során megkülönbözteti a narráció és a történet síkját, illetve a szöveg beszéd- és cselekményjellegű részeit. Az irodalmi nevek következő szerepeit, szerepköreit veszi számba: azonosítás, fikcionalizálás vagy illúziókeltés, karakterizálás, kiemelés vagy konstellációteremtés, perspektíva-teremtés, esztétizálás, mítosz-teremtés. Természetesen ezek a szerepek számtalan formában és kontextusban jelentkezhetnek egy irodalmi szövegben. LAMPING példáit szem előtt tartva igyekeztem a szerepkörök sokrétűségét a magyar irodalom gazdag tárházát felhasználva illusztrálni, több mint negyven magyar regény és novella szövegéből merítve.

6. Bevezető a Hollóidő névtani elemzéséhez. A dolgozat második felét Szilágyi István írói munkásságának rövid bemutatásával kezdtem, majd a Hollóidőről született eddigi szakirodalom alapján a regény műfaji besorolhatóságáról és nyelvi gazdagságáról írtam. Ezek után a mikrotörténetírás jelenségéről és a regény ilyen szempontú megközelítéséről is beszámoltam, forrásokkal is utalva a regény tulajdonnévanyagában fellelhető történeti vonatkozásokra.

Végül Szilágyi István Hollóidő előtt írt regényeinek névtani vonatkozásait ismerttettem röviden. A Kő hull apadó kútba és az Agancsbozót névanyagát végignézve világosan látszik két fontos mozzanat: az emberek közti társadalmi meghatározottságok jelölésének a fontossága és a nevek mitizáló szerepe. Emellé társul még harmadiknak a megnevezés fontossága, és nem csak a tulajdonnevekkel kapcsolatban. A dolgokat néven nevezni: ez Szilágyi említett két regényében is feltűnő gondolat.

7. A Hollóidő tulajdonneveinek elemzése. A regény névanyagát a névviselők és a nevek fiktív vagy valós volta szerint csoportosítottam. A személynevek esetén a besoroláshoz KÁZMÉR MIKLÓS Régi magyar családnevek szótára című munkáját (Bp., 1993), illetve HAJDÚ MIHÁLY Általános és magyar névtan című művét (Bp., 2003) vettem alapul. A fiktív névviselők személynevei között 77 név keletkezett a valós névkincs felhasználásával, 5 az írói fantázia szüleménye, míg 1 név a valós nevek intertextuális alkalmazásával került bele a regénybe. A kvázivalós névviselők tulajdonnevei közt a vallási, egyházi vonatkozású nevek (*Allah, Barabás, Belzebűb* stb.) és a történelmi személyek, intézmények, hatalmak nevei (*Mátyás király, Porta, Bizánc* stb.) valós nevek alkalmazásai, míg valós nevek intertextuális alkalmazásával 9 személynév is ide tartozik. A helynevek közül 22 név fiktív helyre vonatkozik, ebből 12 a valós névkincs felhasználásával keletkezett, 10 pedig az író saját alkotása. Különösen érdekesek a névkölcsönzés körébe tartozó nevek: *Dobor* (egyetlen valós helynévből), *Bagos* (több valós helynévből), *Almáslonka, Bajna-köves, Bajnaság, Karabátor, Nagycsép* (meglévő helynévi elemekből), *Fényesagócs* (meglévő helynévi és személynévi elemekből). A fiktív helynevek többnyire eleget tesznek a névszerűség követelményeinek. A kvázivalós névviselők helynevei a történelmi tér és idő megteremtését szolgálják (pl. *Brabantföld, Buda, Erdély, Wittenberga*). A névanyagot ezenkívül 2 állatnév, 1 különlegesen értékes kódex neve, 1 bolygónév, 9 időjelölő név

(pl. *Kisasszony hava*) gazdagítja, illetve néhány tulajdonnévi szerepű, köznévi alakulat (pl. *király képe*) is található a regényben.

A névanyag tipologizálása során az olvasó előismereteire építő megtestesítő neveket (pl. az egyik evangélista nevét idéző *Lukács*), a különféle társadalmi viszonyokat tükröző osztályozó neveket (pl. *ifjú Balsaréti Károly*), a legkülönbébb asszociációkat keltően hangzó neveket (pl. *Bumbula*) és a beszélő neveket (pl. *Rücsök*) vettem számba.

A regény tulajdonneveinek szerepköri elemzése során utaltam a regényben nagy szerepet kapó, főleg a helynévi, de a személynévi anyagot is érintő azonosítási és identifikációs problémákra, majd a regényben előforduló névadási aktusokat tekintettem át. A tulajdonnév hiányát mutató esetek vizsgálata után a regény konstellációteremtő neveit elemeztem, majd az esztétizáló névjátékokról írtam, ezután pedig a nevek hangzásának karakterizáló szerepét vizsgáltam. Végül a Hollóidő neveinek mitizáló szerepét emeltem ki, amely több név kapcsán is fölmerül, de még a regény címében is tetten érhető.

8. Összegzés. Dolgozatomban igyekeztem az irodalmi onomasztika alapfogalmait tisztázni, pontosítani. Javaslatot tettem egy fiktív-valós szembenálláson alapuló tipológia bevezetésére, ismerttettem a fikcionális irodalmi nevek szerepköreit. Amellett érveltem, hogy az irodalmi szövegek tulajdonneveinek vizsgálata során olyan szempontokat kell érvényesítenünk, amelyek nem a valós világ tulajdonnévosztályaiból indulnak ki, hanem mindig a (fikcionális) név és a (fikcionális) szöveg viszonyát veszik kiindulópontnak. Végül e szempontok szerint vizsgáltam Szilágyi István műveit, elsősorban Hollóidő című regényét. A vizsgálat semmiképpen sem tekinthető teljesnek, biztos vagyok benne, hogy a regényt később újraolvasva nemcsak a történet értelmezése gazdagodik, de a tulajdonnévanyag is újabb és újabb szempontok felfedezését kínálja majd. A legfontosabb azonban már az eddigi elemzésből is kitűnt: az az elbeszélői technika, amely a fiktív és valós elemek keverésére épül Szilágyi István regényírói művészetében, a tulajdonnevek felhasználását is nagyban befolyásolja.

TÓTH LÁSZLÓ

Keresztelő Szent János Iskolaközpont, Zsámbék

DITRÓI ESZTER, Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata

A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány. Debrecen, 2015. 184 lap

Témavezető: TÓTH VALÉRIA. Opponensek: PÓCZOS RITA, HEGEDŰS ATTILA

Védés: 2015. december 11.

1. A helynévrendszerekben tetten érhető területi eltéréseket – melyek leginkább a mikrotoponimák szerkezetében figyelhetők meg – a helynévkutatásban ritkán és csak érintőlegesen vizsgálták a névkutatás szakemberei, noha az a törekvés, hogy valamely település, tájegység névrendszerének jellemzőit leírják, tehát tulajdonképpen a térbeliség aspektusa régtől jellemzi a helynévkutatást. Doktori értekezésem témaválasztásával és célkitűzésével ezt az ellentmondást igyekeztem oldani azáltal, hogy azt a kérdést jártam

több oldalról körül, indokolt-e a helynévrendszerek tekintetében jelenséghatárokról, illetve ezek valamiféle összeggé alakításaként névjárásokról beszélnünk.

2.1. Dolgozatomban a névrendszertani vizsgálatok során két tipológiai leírás, elméleti keret kategóriarendszerét és fogalmi hálóját használtam fel. A névrendszertani vizsgálatok bázisaként, alapjaként a nevek funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai elemzése szolgált: ebben az analízisben munkám egészében a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévvizsgálati modellre (1993) támaszkodtam. Azokban a kérdésekben ugyanakkor, amelyek a rendszertani vizsgálatban a nyelvi kontaktusjelenségek problematikáját is előtérbe hozták, a speciálisan erre kialakított, PÓCZOS RITA-féle elemzési modell (2010) szempontrendszerét és kategóriáit is felhasználtam.

Munkámban elsősorban a jelenséghatárok, valamint a névjárások létezéséhez kívántam további igazoló érveket, szempontokat felmutatni. Ehhez további módszertani újításokat is célszerűnek láttam adaptálni, s arra vállalkoztam, hogy az összehasonlító matematikai statisztika módszereit bevezessem a helynévrendszertani vizsgálatokba. Ez a módszer a helynevek szerkezeti elemzése során kapott gyakorisági mutatókkal és az ezekből kialakított gyakorisági táblázatokkal dolgozik.

2.2. A matematikai statisztikai módszert többféle vizsgálatban is eredményesen alkalmazhattam. Egyfelől egyes konkrét helynévi szerkezetek elterjedtségét vizsgáltam a módszer segítségével, mégpedig településenkénti összehasonlító analízist végezve. Ebben a vizsgálatban azt a célt tűztem ki, hogy egy adott funkcióban jelentkező helynévi szerkezet gyakorisági mutatóit térképre vetítve bemutathassam azt, hogy egyes jelenségek kiterjedtségének milyen földrajzi objektumok szabnak határt. E módszerrel tehát a jelenséghatárokat rajzolhattam meg.

A másik vizsgálati lehetőség a névjárási területek meghatározása felé vezethet el bennünket. Ehhez azonban már mátrixalapú módszereket érdemes használnunk, adott helynévszerkezetek elterjedési vonalai ugyanis nem esnek egybe, s a mátrixalapú módszer lehetőséget ad arra, hogy egyidejűleg több tulajdonságra, helynévi szerkezetre kapott gyakorisági adatot vethessünk össze. Dolgozatomban ehhez a munkához a BRAY–CURTIS-féle modellt használtam fel, mely jól alkalmazhatónak bizonyult a névrendszerek összevetésére is. Ezt az összehasonlító módszert J. ROGER BRAY és JOHN T. CURTIS dolgozta ki 1957-ben. Módszerüknek az a lényege, hogy az egyes jelenségek gyakoriságával dolgozva kialakítanak egy hasonlósági mátrixot, melyben a megállapított hasonlósági fok 0-tól 1-ig tartó értékeket vehet fel. Minél kisebb a hasonlóság, a kapott számérték annál inkább közelít a 0-hoz, az 1-es érték felé közeledve pedig a két jelenség egyre nagyobb mértékű hasonlóságot mutat. Az összehasonlításhoz az R nevű statisztikai programot használtam fel.

2.3. A módszertani kérdésekről szólva kell utalni végül arra is, hogy a vizsgálataimhoz alapul szolgáló helynévi korpuszt milyen szempontok alapján alakítottam ki. Ebben elsősorban az a feltevés, munkahipotézis vezérelt, hogy az egymástól távol fekvő térségek helynévadási mintái jó eséllyel eltérnek egymástól, mégpedig főképpen a különböző táji, kulturális, illetőleg egyéb nyelvi és nem nyelvi hatások következtében. E feltevést azzal kívántam igazolni, hogy a magyar nyelvterület különböző régióinak helynévadási mintáit vizsgáltam meg: Fejlesztés, valamint a Fehérgyarmati és a Veszprémi járás 3-3

településének több mint 2300 nem településnévi helynévadatát elemeztem, a névanyagot adatbázisba rendezve.

A földrajzi környezet eltérései mellett az is foglalkoztatott, hogy a migrációs folyamatok miként lehetnek hatással a helynévrendszerekre. E szempont körüljárásában más típusú vizsgálati anyagra volt szükségem, ezért a migráció és a helynévrendszerek összefüggéseit vizsgáló fejezetben három Tolna megyei település: Izmény, Kakasd és Bonyhád helynévkincsét használtam fel a Tolna megye földrajzi nevei című adattár (1982) alapján. Tolna megyébe a második világháborút követően bukovinai székelyeket telepítettek be, s az volt a munkahipotézisem, hogy a betelepülő székely lakosság esetleg – a saját névmintáját mintegy magával hozva – az új környezetet is a saját névadási szokásaihoz alkalmazkodva nevezi el.

További lényeges problémaként vetődött fel a dolgozatomban az a kérdés is, hogy az idegen nyelvi környezet milyen módon lehet hatással az érintkező névrendszerekre. Ezt a kérdést a Vas megyei vendvidéki falvak, városok helynévállományára támaszkodva vizsgáltam meg, minthogy ezen a területen német, vend-szlovén és magyar nyelvű etnikum él, amelyek névmintái jó eséllyel hathattak egymásra. Ehhez az analízishez a Vendvidék többnyelvű névrendszerét vettem tehát alapul.

Dolgozatom egészében a helynévkorpusz törzsét a Vas megye földrajzi nevei című munkából (1988) merítettem: Vas megyéből 125 település névanyagát tekintettem át azal a céllal, hogy segítségével a helynévrendszerek területi differenciáltságát igazoljam.

A fentiekben jelzett valamennyi vizsgálati szempontot kielégítendő az elemzésekhez felhasznált helynévkorpuszom összesen mintegy 12 000 helynévi adatot tartalmaz. Dolgozatom fontosabb eredményeit a központi fejezetek rendjében haladva mutatom be röviden az alábbiakban.

3.1. A földrajzi tényező névrendszerek elterjedtségére gyakorolt szerepét előbb három jól elkülönülő térség mikrotoponímiai rendszerének a vizsgálatával igazoltam. A három térség névrendszerében mind lexikális, mind morfológiai szinten jelentős különbségekre lehattunk figyelmesek. E tekintetben leginkább a csiki mikrotoponímiai rendszer igen jelentős eltéréseire mutathatunk rá a másik két, magyarországi régió névmintájával való összehasonlításban. Ezek az eltérések döntő többségükben morfológiai természetű különbségekként regisztrálhatók, de magától értetődően a lexikális szinten is találhatunk igen jelentős különbségeket az egyes vidékek névrendszerei között. Igen szembeötlő eltérésként mutatkozott meg például a névszerkezetek jelöltségének, illetve jelöletlenségének ügyében az *-é* birtokjel használata a birtoklást kifejező helynevekben (*Antalé, Kopaszé*). Ez a toldalékelem elsősorban a csiki mikrotoponímiai rendszerben bír jelentős szereppel, de a Fehérgyarmati járásban is találhatunk rá adatokat. Az általam áttekintett veszprémi települések névanyagában azonban nem jelentkezett ez a fajta névszerkezeti minta.

Ahhoz, hogy a földrajzi környezetnek a helynévadási minták és a helynévstruktúrák területi elterjedtségét befolyásoló szerepét igazoljam, másodsorban egy egységesebb, megyényi területet választottam alapul az analízishez. Vas megye helynévállománya azért is bizonyulhat egy ilyen célú vizsgálat számára ideális terepnek, mert nemcsak földrajzi tekintetben mutat igen erős tagoltságot, de kulturális és nyelvi-nyelvjárási természetű eltérések is megfigyelhetők e régióban. Az összehasonlító vizsgálatokat településenként végeztem el, s az így kapott összehasonlító analízis nyomán fény derült a Rábának, a Marcal-medencének, a Gyöngyös-síknak, az Őrségnek, illetve a Kemeneshátnak a helynévszerkezetek térbeli

terjedését befolyásoló hatására (lényegében akadályképző jellegére). Ezt a jelenséget itt csupán egyetlen példán keresztül szemléltetem. A birtoklás kifejezéséhez a névhasználokknak több helynévi struktúra is a rendelkezésére áll, köztük például a személynév + földrajzi köznév (*Simon-tag*), illetve a személyt jelölő közszo + földrajzi köznév (*Tanító-földek*) szerkezetek. A vizsgálatok azt az eredményt hozták, hogy az előbbi szerkezet a Rábán túli területeken bír nagyobb preferenciával, míg az utóbbit inkább a Rábán inneni településeken használják.

3.2. A földrajzi környezet helynévrendszerek kiterjedtségére gyakorolt hatása mellett legalább annyira fontos tényezőnek mutatkozik a migráció, s ennek következményeként a különböző tájak helynévmintáinak a keveredése. A három Tolna megyei település: Bonyhád, Kakasd és Izmény helynévrendszereinek összehasonlító vizsgálata során az volt az előfeltevés, hogy a betelepült székelység és a Tolna megyei lakosság névmintái különbözőek lehetnek, s az egymás mellé kerülő két névrendszer a betelepítést követően természetesen, a névadás és a névhasználat általános sajátásaiból adódóan hathatott egymásra. A legjelentősebb eltérést a két (tehát a betelepült székely és a tolnai) névrendszer között a jelöltség-jelöletlenség kapcsán tapasztalhattam. Amíg ugyanis a tolnai anyagban jobbra a jelöletlen helynévstruktúrák jelentkeznek a preferált szerkezetként (pl. *Rác-gödör*), addig a székely névadói mintában a jelölt, mégpedig általában az utótagon birtokos személyjelet tartalmazó struktúrák figyelhetők meg (pl. *Kerekes dűlője*). Az említetten túl természetesen még jó néhány további névrendszerbeli eltérést is regisztrálhattam. Ezek az eltérések véleményem szerint a betelepülő székelyek magukkal hozott helynévmintáival vannak összefüggésben. A betelepülést követően ugyanis a székelyek jobbra jól láthatóan megőrizték a névmodelljeiket, és ennek alapján alkották meg az új elnevezéseiket Tolna megye általam vizsgált településein is.

3.3. A különböző nyelvek helynévadási mintái, illetve a helynevekben fellelhető struktúrák természetesen is különböznek egymástól. A más-más ajkú közösségek egymás mellett élése minden bizonnyal hatással lehet egymás helynévadási szokásaira is. Ennek igazolására a Vas megyei Vendvidék településeinek magyar, vend-szlovén és (kisebb részt) német helyneveit elemeztem. Az összevetés során arra a következtetésre jutottam, hogy a Vendvidéken viszonylag kis mértékű a különböző nyelvű helynévrendszerek egymásra gyakorolt hatása: a két, az elemzés szempontjából jelentősebb névrendszer (a magyar és a vend-szlovén) csak nagyon szórványosan mutat hasonlóságot a helynévszerkezetek tekintetében. A szlovén helynévkincs jelentős hányadát képezik például az egyrészes helynevek; ugyanez a magyar helynévkincsről semmiképpen sem mondható el. A vizsgálatok során arra a megállapításra juthatunk, hogy a vendvidéki névrendszerek leginkább lexikális szinten gyakorolnak hatást egymásra, a morfológiai eszközök és megoldások síkján sokkal kevésbé.

3.4. A Vas megyei települések helynévrendszereit a BRAY–CURTIS-féle, mátrixalapú összevető modell segítségével vetettem össze, az egyes települések hasonlósági mintázatát rajzolva meg ezáltal. A kapott adatok térképre vetítésének eredményeképpen azt kaptam, hogy a régióban meghúzható névjárási területek kelet–nyugati sávós elrendeződést mutatnak, és ezen belül négy nagyobb névjárási területet különíthetünk el (a Gyöngyös-sík, a Marcal-medence, a Kemeneshát, illetve az Őrség területén).

A munkámban alkalmazott statisztikai módszereket, valamint a mátrixalapú komparatív modellt a névrendszerek összevető vizsgálatában természetesen még több ponton is finomítani kell, ahogy erre disszertációm összefoglalójában is felhívtam a figyelmet. A még átgondolást, további vizsgálatokat igénylő területek a mintavételt, a térképes ábrázolás módját, valamint a mátrix kialakítását érintik. Emellett azt is hangsúlyozni kell, hogy a dolgozatban megfogalmazott, a névjárásokra vonatkozó kijelentéseknek az egész névrendszerre vonatkozóan természetesen csak a teljes magyar helynévkincs feldolgozása után lehet ténylegesen is létjogosultsága. Munkámban most csupán egy olyan módszertani lehetőséget mutattam be, amely megítélésem szerint egy ilyen nagyszabású vállalkozáshoz is jól hasznosítható.

DITRÓI ESZTER

Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem
Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport

PhD theses on Onomastics defended in 2015

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: KISS, MAGDALÉNA: Name taxonomic analysis of the Körös Rivers Basin; TÓTH, LÁSZLÓ: Theory and methodology in literary onomastics. Proper names in István Szilágyi's novels (in particular in *Holló-idő* /Time of ravens/); DITRÓI, ESZTER: A model based study of toponym systems. A statistical approach to the comparative analysis of toponym patterns.

KÖNYVSZEMLE

Magyar névkutatás a 21. század elején

Szerkesztők: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 2015. 278 lap

A Magyar névkutatás a 21. század elején című kötet azzal a céllal készült, hogy átfogó képet nyújtson a magyar névtudomány utóbbi két-három évtizedének kutatási irányvonalairól, számba vegye és értékelje az elért eredményeket, valamint kijelölje a tudományág művelői előtt álló legfontosabb jövőbeli feladatokat. A tulajdonnevek tudományos igényű vizsgálatának jelenlegi helyzetére, állapotára vonatkozó aktuális információk, a következő áttekintő jelleg és a részletes szakirodalmi listák révén a tanulmánygyűjtemény kiálón alkalmas arra, hogy kézikönyvként hasznosítva vegyék kézbe és nyerjenek belőle hiteles tájékoztatást a téma iránt érdeklődők. A kiadvány megjelenését a Neveink világa – A magyar névkutatás helyzete és feladatai című, Hajdú Mihály professzor emlékének tiszteletére rendezett szakmai konferencia készítette elő (2014, ELTE BTK). A tanulmánykötet szerzői a mai magyar nyelv-, illetve névtudomány különböző kutatóhelyeit képviselik.

A kötet három nagyobb tematikus egységben mutatja be a közelmúlt és a jelen magyar vonatkozású névtani kutatásait. Az első fejezet a névtan mint diszciplína tudományos megítélésének, intézményi háttérének, tudománypolitikai helyzetének és társadalmi jelenlétének a kérdéseivel foglalkozik. HOFFMANN ISTVÁN tanulmányában a névtanra más tudományágakkal is szoros kapcsolatban lévő nyelvtudományi diszciplínaként tekint (11–22). A szerző a tulajdonnevek sajátos módszertant igénylő elemzése során különösen hasznosnak ítéli a funkcionális szemléletű nyelvleírás, valamint a dimenzionális nyelvészeti szemléletmód elméleti háttérként való felhasználását. Emellett szól a névtan és egyes nyelvtudományi részterületek (így a történeti nyelvészet, a dialektológia, a nyelvészeti kontaktológia, a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika, a kognitív nyelvészet) kölcsönösen hasznosítható ismereteket kidolgozó érintkezési pontjairól, a névtudomány központi részét pedig a személynevek és a helynevek kutatásában jelöli meg.

FARKAS TAMÁS a nemzetközi és a magyar névkutatás tényleges és kívánatos kapcsolódási pontjainak azonosítása során előbb bemutatja a nemzetközi névtani szervezeteket, tárgyalja a névkutatás intézményi háttérének jellegét az egyes országokban, számba veszi a nemzetközi névtani konferenciákat, a névtani tematikájú külföldi folyóiratokat, periodikákat, kézikönyveket, honlapokat, bibliográfiákat, terminológiai jegyzékeket, s szól a nemzetközi fórumokon újabban hangsúlyosan jelentkező kutatási területekről is (pl. a névállomány mint a társadalmi és kulturális örökség, illetve a nyelvi tájkép része; személynévkorpuszok csoportosított jellemzői; a tulajdonnevek gazdasági jelentősége; nagy elektronikus névadatbázisok készítése) (23–47). Ezután a nemzetközi névkutatás egyes kiadványairól, eseményeiről beszámoló hazai ismertetések áttekintése következik. A szerző javaslatot tesz néhány magyar érdekeltségű, nemzetközi együttműködést igénylő

kutatási témára, mint például a Kárpát-medence névanyagának, névrendszereinek vizsgálata; a diaszpóramagyarság, valamint a hazai etnikai és nyelvi kisebbségek névadásának, névhasználatának elemzése; a finnugor nyelvű népek névkutatásával való kapcsolatok megerősítése az egyes rokon nyelvekben jelentkező tulajdonnévi rendszerek egyező és különböző sajátosságainak feltárására.

JUHÁSZ DEZSŐ a magyarországi magyar névkutatás intézményeiről szólva bemutatja az MTA Nyelvtudományi Intézetének utónévgondozó tevékenységét, a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtani kutatásokat támogató vállalásait és a felsőoktatási intézményekben működő névkutató műhelyek profilját (49–61). A magyar névkutatás tudományos fórumai kapcsán szól az általános és specifikus névtani tematikájú folyóiratokról, sorozatokról, valamint a rendszeres időközönként megszervezett névtani tanácskozásokról, konferenciákról; beszámol a névtan egyetemeken, főiskolákon való oktatásának lehetőségeiről; továbbá utal a névkutatás társadalmi jelenlétének néhány jellemző színterére (pl. névgondozás, névszabályozás, tudományos ismeretterjesztés nyomtatásban, illetve az interneten).

BAUKO JÁNOS a határon túli magyar vonatkozású névtani kutatások jelenlegi helyzetéről nyújt átfogó képet (63–89). A szerző először a kérdéskört áttekintő tanulmányokat és bibliográfiákat ismertet; majd azoknak az elsősorban a 2000-es években a szomszédos országokban és itthon megjelent monográfiáknak, köteteknek, fontosabb tanulmányoknak a számbavétele következik, amelyek a határon túl élő magyarság által használt névanyagot vizsgálják, országonkénti bontásban, főként a személy- és a helynévállományt tárgyaló munkák bemutatásával. A határon túli magyar névkutatás sajátos kutatási színtereit a kétnyelvűség és a névhasználat kapcsolatának, a névkontaktológiai jelenségeknek, a kisebbségi és többségi nyelvhasználat sajátosságainak és kölcsönhatásának, a névszemiotikai tájképnek a vizsgálatában jelöli meg a szerző; hangsúlyozza továbbá az anyaországi és a határon túli névkutatók együttműködésének szükségességét, többek között a névtervezési, névpolitikai döntések szakmai megalapozása céljából.

A kötet második nagy fejezete a magyar névtan hét kutatási területének jelenlegi helyzetével foglalkozik. SLÍZ MARIANN az általános névtani kérdések iránti érdeklődést a tulajdonnévi kategóriával, illetve a névtudománnyal kapcsolatos általános problémák tárgyalásában látja leginkább megmutatkozni (93–114). Az előbbi témakör kapcsán szól egyes névelméleti írásokról, melyek a tulajdonnév definiálásával, jelentésének leírásával, a névpragmatikai sajátosságok vizsgálatával foglalkoznak különféle nyelvléírási elméleti keretben; valamint beszél a köznevesülés, a nevek fordítása és a pszichonomasztika (ezen belül is a névmágia, a névesztétika, a névasszociációk és a sztereotípiák, a névelsajátítás és -feldolgozás) kapcsán keletkezett tanulmányokról is. A névtudománnyal összefüggésben a névtani terminológiai munkálatok újabb eredményeit és a közeljövőben megvalósítandó feladatokat tekinti át; valamint üdvözlí az utóbbi időszakban megalkotott névelemzési modellek által kínált módszertani megújulást.

N. FODOR JÁNOS a történeti személynévkutatás kapcsán beszámol arról, hogy az ómagyar kor személynévállománya vonatkozásában több forrásközlő és a névanyagot az oklevélbeli kontextus függvényében elemző mű született az utóbbi években; s a későbbi századok kereszt-, család- és asszonyneveinek időszakhoz, településhez vagy tájegységhez, illetve forrástípushoz köthető gyűjtése, közreadása és feldolgozása is folyamatos (115–144). A szerző a témakörön belül jellemző kutatási területként azonosítja a családnevek kialakulásának, használatának, nyelvi jellemzőinek, megváltoztatásának a vizsgálatát,

a családnevekből levonható társadalom- és művelődéstörténeti következtetések kidolgozását, a személynevek tipológiai és nyelvföldrajzi sajátosságainak a bemutatását, valamint a névadás elméleti alapkérdéseinek történeti személynévi példák illusztrálásával való tárgyalását; ugyanakkor megemlíti a történeti ragadvány- és becenevek kutatásának jelenlegi háttérbe szorulását is.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ a mai személynevek kutatásának áttekintését névtípusok szerint haladva végzi el (145–164). A családnevekkel összefüggésben szól az újabb családnévszótárakról, az informatikai újítások révén megvalósíthatóvá váló családnév-adatbázisok kiépítéséről, a névföldrajzi ábrázolások kivitelezéséről. A keresztnévek vonatkozásában a szerző számba veszi az újabb kiadású keresztnévszótárakat és -gyűjteményeket, valamint a keresztnévadás motivációit taglaló írásokat. Érinti továbbá a házassági nevek típusainak, a becenevek és ragadványnevek jellemzőinek a tárgyalásával, valamint a személynevek állandósult szókapcsolatokban, illetve egyes szöveg- vagy más névtípusokban való megjelenésének vizsgálatával foglalkozó munkákat. A kutatók részéről, a szerző megítélése szerint, újabban élénk érdeklődés mutatkozik az internetes kommunikáció során használt nicknév (azonosítónév) tulajdonságai, a személynévrendszereket érintő kontrasztív vizsgálatok és a magyarországi kisebbségek személynévhasználatának sajátosságai iránt.

TÓTH VALÉRIA a történeti helynévkutatás utóbbi bő évtizedének eredményeit szemlélve bemutat jó néhány filológiai és nyelvi szempontból megbízhatónak ítélt nyomtatott forráskiadványt, illetve digitális adatállományt; szól a nyelvemlékek névtörténeti forrásként való, korszerű szemléletű, újbóli feldolgozásának szükségességéről; és számba veszi azokat a kiadványokat, amelyek a helynevek etimológiájával foglalkoznak egyes korai vármegyék névanyaga, illetve egy-egy helynév, helynévcsoporthoz vonatkozásában (165–188). A tárgykörön belül fontos, tanulmányok sorában jelentkező kutatási témaként tartja számon a Kárpát-medencei nyelvi érintkezések helynévi vetületeinek vizsgálatát; a hagyományos történeti helynév-tipológia pontosítását célzó törekvéseket; az egyes régi magyar helynévtípusok, illetve helynévfajták monografikus bemutatását; az egyes területi egységek régi helynévrendszerének leírását; a névföldrajzi ábrázolásokat; a helynevek keletkezés- és változástörténeti folyamatainak feltárását; a helynevekben előkerülő földrajzi köznevek elemzését. A szerző a történeti helynévkutatásban jelentkező módszertani újítások között említi meg a helynév-rekonstrukció módszerét, a névadás és a névhasználat körülményeire tekintettel lévő szemléletmód alkalmazását, valamint a helynévi minták hatásának és a névadói tudatosság működésének a figyelembevételét a névrendszerek épülésének megítélésében.

HEGEDŰS ATTILA a mai helynevek kutatásáról szólva beszámol az utóbbi tizenkét esztendőben a névgyűjtés elméletéről és újabb módszertanáról megjelent írásokról, az országos földrajzinév-gyűjtéshez kapcsolódó kiadványokról (189–206). A szerző a helynév-gyűjtemények elkészítésének és közreadásának korszerű lehetőségét a digitális helynévtárak szakmai ellenőrzés alatt megvalósuló közösségi építésében jelöli meg. A jelenkori helynévanyag feldolgozását célzó tanulmányok kitérnek a névkeletkezés mozzanatainak megragadására, az átmeneti névtípusok elemzésére, a szinkrón helynevekből kibontható diakrón következtetések levonására, a névformák morfológiai és tágabb szerkezetének, valamint lexikájának bemutatására is. Vizsgálják továbbá a névtípus és a jellemző jelentés viszonyát, a nyelvek kölcsönhatását a helynévadásban, a helynevek környezeti és társadalmi meghatározottságát, a névjárásokat és a helynevek helyesírását is. Emellett

egyre erősebb a földrajzi nevek több szempontú elemzésére való törekvés, a hagyományos és az újabb nyelvleírási elméleti keretekben egyaránt.

T. SOMOGYI MAGDA az írói névadással foglalkozó kutatások utóbbi 20-25 évének eredményeit ismerteti (207–226). Áttekinti a részterület megnevezésének lehetőségeit, a témakör tárgyalását megalapozó műveket, valamint az írói névadás mint téma népszerűségét a névtani és egyéb konferenciákon, szakfolyóiratokban és a felsőoktatásban. A szerző bemutatja az irodalmi művekben jelentkező személy-, hely-, állat- és egyéb nevek elemzésének szentelt újabb tanulmányokat a bennük megfogalmazódó vizsgálati szempontok kiemelésével (pl. a nevek és a valóság viszonya, a névtelenség funkciója, a névadási motiváció feltárása, a tulajdonnév stíluseszközként való használata). A szerző szól a nevek fordításának és az irodalmi eredetű valós neveknek a kérdéseit, továbbá az írók saját nevükhöz való viszonyának kérdéseit tárgyaló írásokról is. Végül azoknak a magyar és világirodalmi műveknek a számbavétele következik, amelyek kapcsán írói névadást vizsgáló tanulmány született magyar névkutatók tollából. A jövőben összegző jellegű munkák és írói névszótárak készítése segítheti leginkább a kutatást – vélekedik a szerző.

RAÁTZ JUDIT az alkalmazott névtan fogalmának meghatározására, kutatási területeinek azonosítására vállalkozik, melyhez a kapcsolódó névtani szakirodalom áttekintésén túl az alkalmazott nyelvészet definícióját is felhasználja (227–247). Az alkalmazott névtan legfontosabb témáit a név és genealógia, a név és jog (különösen a személynévadás jogi szabályozása, a hivatalos helység- és utcanévadás, a kereskedelmi nevek jogi védelme, a névbizottságok munkája területén), a név és művészetek, a név és informatika (főként az információkinyerés és az információszolgáltatás terén), a név és lexikográfia, a név és helyesírás, a név és fordítás, a névhasználat, névízlés, névkultúra, valamint a név és oktatás (ehhez kapcsolódóan a névtani ismeretterjesztés) összefüggéseinek a vizsgálatában jelöli meg a szerző, ismertetve az egyes részterületek vonatkozásában az utóbbi 15 esztendőben készített tanulmányokat. A szerző vélekedése szerint a névtudomány pozitív társadalmi megítélését erősíthetné, ha az alkalmazott névtani kérdések nagyobb súllyal és tematikailag tervezettebben jelennének meg a tudományág szakirodalmában.

A kötet harmadik, záró fejezete a magyar névkutatás meghatározó alakjára, Hajdú Mihályra (1933–2014) emlékezik. Közvetlen kollégái, barátai, tanítványai idézik fel sokoldalú, a névtudományi tematikán túl nyelvjárástani és néprajzi témákra is kiterjedő kutatói, fáradhatatlan tudományszervezői, lelkes adatgyűjtő (BÁRTH M. JÁNOS, 255–263); iskolateremtő oktató és tudománynépszerűsítő tevékenységét (BALÁZS GÉZA, 265–270); emberségét, szeretetre méltó, derűs személyiségét (KISS JENŐ, 253–254; SZATHMÁRI ISTVÁN, 271–273). Munkásságának vitathatatlan jelentőségű hatását jól tükrözi az itt ismertetett, a mai magyar névkutatás gazdag összképét nyújtó kötet is.

BÖLCSKEI ANDREA
Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

**Nomi italiani nel mondo. Studi internazionali per i 20 anni della
»Rivista Italiana di Onomastica«. Italian Names in the World.
International Studies for the 20 Years of »Rivista Italiana di
Onomastica« [Olasz nevek a világban. Nemzetközi tanulmányok a
Rivista Italiana di Onomastica 20. évének köszöntésére]**

Quaderni Internazionali di RION 5. Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI. Società Editrice
Romana – ItaliAteneo, Roma, 2015. 494 lap

1. A 2014-ben 20. évfolyamával jelentkező, Rómában évente két vaskos kötettel megjelenő névtani folyóirat a 20. évfordulóját azzal ünnepelte meg, hogy saját nemzetközi könyvsorozata, a Quaderni Internazionali 5. kötetének közel ötszáz oldalnyi anyagát az olasz tulajdonneveknek a világban való jelenlétét elemző tanulmányokból állította össze. A kötet négy részre tagolható: bevezetők, tanulmányok (szerzői betűrendben), egy másik könyvből átvett fejezetek és végül mutatók.

2. A bevezető rész két rövid köszöntőből (v–xiii) és a főszerkesztő, ENZO CAFFARELLI előszavából áll (xv–xviii). LUCA SERIANNI, a Roma3 és DIETER KREMER, a trieri egyetem professzora egyaránt hangsúlyozza a folyóirat megalapításának fontosságát: 1995-ben az olasz névtannak voltak már ugyan jelentős eredményei, de (különösen a személynév-kutatás területén) hiányosságai is, amelyek felszámolásához a RION. jelentősen hozzájárult. A folyóirat ugyanakkor ezzel párhuzamosan tiszteletreméltó helyet vívott ki magának nemzetközi vonatkozásban is. Ehhez a sikerhez hozzájárult a mára 50 főre duzzadt „nemzetközi tudósítói” gárda aktív tevékenysége is, ugyanis elsősorban az Incontri [Rendezvények] és az Attività [hírek projektekről, névtani vonatkozású tervekről] rovatok révén a RION. nemzetközi tekintetben is a leginformatívabb a valós idejű tájékoztatás terén. A nemzetközi nyitás mellett érdeme még a folyóiratnak a bibliográfiai adatok gyűjtése és közreadása, az összes tulajdonnévfajta irányában mutatott nyitottsága, valamint az irodalmi névadásra és a névgyakorlásra mint kutatási témákra irányuló különleges érdeklődése. Előszavában CAFFARELLI nemcsak a jelen kötet tartalmát foglalja össze röviden, hanem – a RION. sikeréhez hozzájáruló összes szereplőnek köszönetet mondva – az elmúlt húsz évről is közread néhány adatot: a két évtized alatt 300 szerzője volt a folyóiratnak, amelyben 1800 szerző műveiről, illetve 620 folyóiratszámról jelent meg ismertetés.

3. A kötet első részében 14 tanulmány sorakozik (3–271); ezek szerzői 11 különböző nemzetet képviselnek, míg a publikációk nyelveit tekintve a megoszlás: 8 olasz, 2–2 francia, spanyol és angol. Tematikájukat illetően a tanulmányok a következő nagyobb témakörökbe sorolhatók: az olasz személynévek elterjedéséről 8, a helynevekről 4, több névtípusról átfogóan 1 és az egyéb nevekről (az olasz vendéglátóhelyek neveiről) szintén 1 tanulmány szól. Átfogó jellegű képet csak a lengyel tanulmány ad, az összes többi viszont specifikus, amennyiben ezekben a szerző vagy egy konkrét helyre és/vagy egy szűkebb témakörre, névcsoportra koncentrált.

3.1. A személynevekkel foglalkozó tanulmányok sorát PIERRE-HENRY BILLY történeti jellegű elemzése nyitja: a 14. században Párizsban tanuló diákok nevét elemzi, különös tekintettel ezeknek a földrajzi származásra utaló vonatkozásaira. A tanulmány megerősíti korábbi tudásunkat arról, hogy ebben az időszakban egyrészt még erősen változékony volt a feljegyzett névszerkezetek felépítése, másrészt pedig a nevek referenciája nem volt egyértelmű (3–12).

RICHARD COATES, KATE HARDCASTLE és PATRICK HANKS tanulmánya egy 2010–2014 között, a bristoli egyetemen végzett (és a továbbiakban is folytatandó) kutatásról számol be, mely az olasz családneveknek az angolban való jelenlétét van hivatva feltérképezni (FaNUK1). A vizsgált periódus az 1881 és a 20. század vége közötti kb. egy évszázad; az adatbázisba az a 421 olasz eredetű családnév került bele, amelyeknek Nagy-Britanniában száznál több névviselőjük van. A vizsgálatban a homonim és az elírt nevek okozták a legnagyobb nehézséget (73–82).

FÁBIÁN ZSUZSANNA tanulmánya az olasz családnevek magyarországi jelenlétét elemzi az eddig összegyűjtött kb. 500 név alapján. A kutatás nehézségeit a korpuszépítés során az álolasz (vagy Itáliában már kihalt?), illetve a homonim nevek jelentették. Egy rövid kapcsolattörténeti áttekintés után következik a nevek tipológiai osztályozása (különös tekintettel az adaptáció módoszataira). A dolgozatot két, családnévből köznevesült szó (*fregoli*, *viganó*) etimológiája, illetve magyarok által felvett olasz családnevek rövid bemutatása zárja (103–124).

MARINA MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ és ANDREA ROGOŠIĆ írása a spalatói olasz családnevek történeti áttekintését adja: egy rövid, az olasz kapcsolatok fontosságát kiemelő, történeti jellegű bevezetés után a családnevek elemzése, tipológiai osztályozása következik, történeti korszakok szerinti elrendezésben (171–181).

Mint közzismert, az olasz emigráció igen nagy arányú volt az Ibériai-félsziget, illetve később Dél-Amerika irányában. Ez az egész olasz társadalomra máig kiható, traumatikus tény magyarázza, hogy a kötetben két-két tanulmány foglalkozik az olasz családneveknek a spanyolban, illetve a brazilai portugálban való jelenlétével. EMILI CASANOVA a Valenciái Község területére kivándorló olaszok (elsősorban genovaiak) kb. 300 családnévét elemzi. A közreadott hosszú névlistákkal kapcsolatban a szerző hangsúlyozza a homonim nevek, illetve a későbbi (bár nem jelentős arányú) alakváltozatok okozta bizonytalanságokat (45–72). MARÍA DOLORES GORDÓN PERAL olasz eredetű, az Ibériai-félsziget déli részén meghonosodott (andalúziai) családneveket vizsgál. Egy rövid történeti áttekintés után a szerző tíz olyan családnévvvel foglalkozik, melyekből az idők folyamán helynév (településnév, utcanév) is lett (147–170). VITALINA MARIA FROSI az olaszok egyik legnevezetesebb kivándorlási célpontjának, a brazilai Caxias do Sul Szent Teréz-egyházközségének a névadatait csoportosítja névtípusok, illetve adaptációs típusok szerint. Az 1875–2013 közötti időszakból mintegy 62 ezer névből álló korpuszt sikerült összegyűjteni, az anyag feldolgozása még folyamatban van (125–134). ALDA ROSSEBASTIANO a Piemontból Brazíliába kivándorlók kb. 400 neves korpuszába bekerült keresztnévként és családneveknek is elemzi. A keresztnévadási szokásokat elsősorban a hazaiakkal összevető vizsgálatból kitűnik, hogy az apa keresztnévét sokkal ritkábban örökli meg a fiú, mint az anyáét a leány, ezenkívül ritkák a kettős keresztnévek és a becéző változatok. A családnevek körében megfigyelhető a dialektális nevek megmaradása, illetve az alpesi helyi történelemhez és szokásokhoz való ragaszkodás (203–229).

Az olasz utónevek elterjedtségét egy tanulmány vizsgálja: FRANCESCO SESTITO a névgyakorisági listákban található olasz keresztnéveket az amerikai és a brit angolban, a franciában és a spanyolban a www.behindthename.com portál adatai segítségével gyűjtötte össze. A vizsgálat táblázatokban is összefoglalt adatsorainak megbízhatóságát azonban gyengíti, hogy – a tanulmány szerzője szerint is – nehéz megállapítani, mit tartanak tulajdonképpen „olasz (eredetű) név”-nek az adott nyelv- és névközösségek (231–264).

3.2. A helynevekről érkező tanulmányok sorát JOSIANNE BLOCK és GIUSEPPE BRINCAT igen alapos, több szempontot is figyelembe vevő feldolgozása nyitja a máltai La Valletta utcaneveiről. A korszakok szerint haladó elemzés történeti keretében megismerkedhetünk a városfejlesztés koncepciójával is, illetve világos összefüggések rajzolódnak ki az egyes korszakok ideológiája és az utcanévadás vagy -változtatás között. A tanulmányt egy hatoldalnyi táblázatos összefoglalás zárja, mely tartalmazza a koronként változó, különböző nyelvű összes utcanévet (13–44).

ROBERTO RANDACCIO a helyneveknek az olasz emigrációt kísérő elterjedését vizsgálja tanulmányában. A jelenség közismert: elsődleges indítéka az az igény, hogy a szülőföldjétől elszakadó kivándorló az új lakóhelyét legalább a helynevek révén „otthonossá” tegye; emellett azonban más okok is említhetők (pl. olaszok által lakott terület, általuk működtetett vendéglő). A tanulmány első részében a szerző a jelenség általános leírására koncentrálna (a 184–185. oldalon sajnálatos módon hiányzik a *Venezia* név szétáramlásának példái közül a magyar *Velence*); a második részben viszont 15 olasz helynévnek (pl. *Capri*, *Elba*, *Etna*, *Frascati*, *Vesuvio*) a külföldi helyek (városrész, utca, stb.), illetve nem helyreferensek (pl. épületek, járművek, kisebb tárgyak) megjelölésére szolgáló használatát sorolja fel a szerző (183–202).

DOMNIȚA TOMESCU az olasz helynevek hatását vizsgálja a románban, különös tekintettel az eredeti és az adaptált alakok használatára. A tipológiai vizsgálat megállapításain túl azt is megtudhatjuk a tanulmányból, hogy az exonimák a 19. század során születtek az ún. „utazási irodalomban”, azóta azonban az olasz helynevek egyre inkább eredeti formájukban kerülnek be a románba (265–271).

3.3. Az összes névtípus vonatkozásában vizsgálja az olasz eredetet, hatásokat a lengyelben ARTUR GAŁKOWSKI. Tanulmányát az e szempontból fontos kultúrtörténeti mozzanatok felsorolásával kezdi, majd áttér a főbb névtípusok kategóriáihoz tartozó olasz eredetű nevek vázlatos áttekintésére. Ebből kitűnik, hogy a meghonosodás módjait a lengyel deklinációs műveletek során keletkező alakok irányítják (135–146).

3.4. Egyedül a PAOLA COTTICELLI KURRAS és SABINE WAHL szerzőpárosnak a korábbi vizsgálataikhoz is kapcsolódó tanulmánya foglalkozik a névtannak egy speciális területével: az olasz hatások jellegét és mértékét tekintik át négy német nagyváros (München, Berlin, Düsseldorf és Drezda) olaszos vendéglátóhelyeinek elnevezésében. A 922 névből álló korpuszból 701 tartozik a tisztán olasz nevekhez, a többi a „hibrid nevek” (olasz–német: *Borghese Holzofen Pizzeria*, olasz–angol: *Pasta-point*), az itáliai dialektális nevek (*La ciacolada* ’csevegés, fecsegés’), a latin (*Quo vadis*), illetve a teljesen idegen nyelvű (az olasz vonatkozást nem olaszul jelző: *Italy*, *Noodeli*) elnevezések csoportjai között oszlik meg. A nevek morfológiai, helyesírási, illetve a különböző névtípusokhoz való

tartozása szerinti elemzést követi egy (bizonyos konnotációkra alapozott) összevetés a márkanévvel is (83–102).

4. A tanulmányokban szereplő megállapítások összegzéseként álljanak itt azok a megjegyzések, amelyek több szerzőnél is felbukkannak, és amelyek éppen emiatt fontos tanulmányul szolgálhatnak a – napjainkban egyre népszerűbb, több viszonylatban is folyó – további ilyen jellegű kutatásokhoz.

A névkontaktológiai kutatás mindig interdiszciplináris, azaz csak (kollektív, illetve egyéni, a családokra vonatkozó) történeti és társadalmi kutatásokkal együtt lehet eredményes (l. ehhez CASANOVA: 68, FÁBIÁN: 107). Bármilyen nyelvpár vonatkozásában központi probléma a homonim nevek viszonylagos gyakorisága, ezek kétségtelen megléte ugyanis már a korpusz felépítését is alapvetően befolyásolja. Márpedig hiteles, megbízható korpusz nélkül nem lehet például statisztikai jellegű következtetéseket levonni ezen vizsgálatok különböző aspektusairól. A vizsgálódó kutatók adatai és megfigyelései azt mutatják, hogy (különösen a homonim nevek esetében) indikatív erejük a mennyiségi vonatkozások is (azaz: ha egy idegen eredetű névből „túl sok” van a befogadó közösségben, akkor ezeknek a neveknek csak egy része lehet idegen eredetű, a nagyobb résznek belső eredetűnek kell lennie; l. ehhez CASANOVA: 49, FÁBIÁN: 111). E több nyelvpárra is kiterjedő elemzéscsokor adatai megerősítik azt a feltételezést, hogy bőven lehetnek olyan idegen eredetű nevek (ebben az anyagban: olaszok), amelyek az átadó nyelvben (itt: Itáliában) már nem léteznek, így csak a befogadó közegben való jelenlétük által vannak dokumentálva (l. ehhez CASANOVA: 68, FÁBIÁN: 107, FROSI: 130). A feltárt helyzet hangsúlyossá teszi az interkulturális névvizsgálatok fontosságát, hiszen erősen ösztönzi ilyenek lefolytatására az átadó közeghez tartozó tudósokat is. A teljes névszerkezetet is vizsgáló elemzésekből kitűnik, hogy a keresztnév „a gyengébb láncszem”: az új nyelvi és társadalmi közegben ezek lesznek először a befogadó közeg nevei, akár már az első generációban (l. ehhez FROSI: 133).

A tanulmányok csaknem mindegyikében van tipológia a meghonosodott alakokról. Ezekből is nyilvánvaló, hogy az átadó közeg (itt: olasz) nevei a különböző viszonylatoknak megfelelően a befogadó nyelv sajátosságainak megfelelően alakulnak át, azaz ugyanaz a kiinduló név „szétfejlődik” a különböző befogadó nyelvekben: ezért létjogosultsága lehet az olyan (nemzetközi) vizsgálatoknak is, amelyek ezeket az összefüggéseket is feltárják (mi lesz egy adott névből a különböző nyelvekben).

Több tanulmány szerzője is említi, hogy a kötetben közölt elemzése „egy folyamatban lévő nagyobb munka része”. Úgy tűnik tehát, hogy a névkontaktológiai kutatások – a világban tapasztalható általános globalizációs trendhez illeszkedve? – egyre inkább új részterületét alkotják a névtannak.

5. A kötet több mint száz oldalnyi második nagy része (Indice [Függelék] címmel) (275–403) a TIZIANA GRASSI és társai által szerkesztett Dizionario Enciclopedico delle Migrazioni Italiane nel Mondo (SER ItaliAteneo, Róma, 2014) című könyvből van átemelve: ezek éppen azok a (némileg módosított), tulajdonnevekre vonatkozó fejezetek, melyeket CAFFARELLI, a RION. főszerkesztője készített az említett fontos enciklopédia számára. A tanulmányok a következők: 1. olasz családnevek a világban, 2. olasz családnevek az USA-ban, 3. út- és térnevek Észak- és Dél-Amerikában, 4. öt földrész olasz vendéglőnevei, 5. olasz klub- és szövetségnevek a világban.

6. A kötetet több, az 1995–2014 közötti évekre vonatkozó hasznos mutató zárja (406–491); a magyar vonatkozásokat zárójelben megemlítjük: szerzők szerinti mutató (FÁBIÁN ZSUZSANNA 6 recenzióval és 3 nekrológgal: 428), ismertetett szerzők és szerkesztők mutatója (összesen 39 magyar szerző neve), a recenzált névtani folyóiratok (Névtani Értesítő, az 1994. évi 16. számtól: 485), tematikus index, az ebben a periódusban elhunyt kutatók névlistája (közöttük Kálmán Béla, Kiss Lajos, Hajdú Mihály: 491).

FÁBIÁN ZSUZSANNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Names in the Economy: Cultural Prospects **[Nevek a gazdaságban: kulturális távlatok]**

Szerkesztők: PAULA SJÖBLOM – TERHI AINIALA – ULLA HAKALA. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2013. 351 lap

1. A 2013-ban megjelent kötet a 2012 júniusában, a IV Names in the Economy (Nevek a gazdaságban IV.) című szimpóziumon, a finnországi Turkuban elhangzott előadások alapján készült húsz tanulmányból áll. A kötet célja sokrétű, szemléletmódja multidiszciplináris: a gazdasági életben előforduló neveket (kereskedelmi neveket) egyszerre szemléli nyelvészeti-névtani, valamint gazdasági és marketingtudományi megközelítéssel. A kötetben a hagyományos névtani nézőpontok mellett újabb nyelvészeti, szociológiai és kommunikációs nézőpontok, valamint multimodális elméletek és a márkázás területe is szerepet kapnak. Ennek megfelelően a kötet szerkesztői is több tudományt képviselnek: PAULA SJÖBLOM és TERHI AINIALA nyelvészek, ULLA HAKALA pedig a gazdaságtudományok szakembere.

A gazdaság kiemelkedő szerepet tölt be mai globalizálódó világunkban, a napjainkat jellemző gazdasági robbanás miatt folyamatosan újabb és újabb nevekre van igény. A kötet és a benne található tanulmányok megszületésének legfőbb oka, hogy ezt a tényt a névtannal foglalkozó kutatók is felismerték, s az elmúlt években a névtani kutatások a személy- és helynevek mellett új irányok felé fordultak.

2. A tanulmányok négy nagyobb tematikus egységet alkotnak. Az első részben szereplő hat tanulmány a globalizációval, a globális trendekkel, illetve a nyugati divat nevekre gyakorolt hatásával foglalkozik. PAULA SJÖBLOM írása a globalizáció és a lokalizmus fogalmait tisztázza (2–14). Míg a globalizmus azoknak a tendenciáknak az összefoglaló neve, melyek a világ gazdasági és kulturális egységesülésének irányába hatnak, addig a lokalizmus a kisebb helyi közösségek, kultúrák önértékét hirdeti. Az írás annak bemutatására összpontosít, hogy melyek azok a nyelvi jellemzők, amelyek alapján egy nevet globálisnak vagy lokálisnak ítéltethünk meg. E témát folytatva KANAVILLIL RAJAGOPALAN brazil nyelvész a globalizáció kihívásaira hívja fel a figyelmet (15–25). Ilyen például, hogy egy elnevezés, amely az egyik nyelven tetszetős és vonzó, egy másik nyelven már kevésbé hangzatos, esetleg kifejezetten taszító. Ebből következőleg a szerző szerint a

legfontosabb kérdés, hogy mely tényezők figyelembevételével válasszunk nevet egy globális piacra szánt terméknek. NITHAT BOONPAISARNSATIT és JIRANTHARA SRIOUTAI 175, Thaiföldről exportált élelmiszer márkák elnevezéseinek szemantikai és pragmatikai aspektusaival foglalkozik (26–54). Kutatásukból kiderül, hogy a jól megválasztott márkanév elengedhetetlen a termék sikeréhez, hiszen a név szemantikai és pragmatikai jellemzői egyaránt jelentősen befolyásolják a termék külföldi piacokon való megítélését. A pragmatikai tényezők közül kiemelendő a célközönséghez és az őt körülvevő piaci környezethez való alkalmazkodás, a szemantikai tényezők közül pedig fontos, hogy a névnek legyen mondanivalója, üzenete a fogyasztók számára. DOUGLAS WILKERSON és KYOKO TAKASHI WILKERSON tanulmánya azt vizsgálja, hogy Japánban milyen kapcsolat van a termék elnevezése és presztízse között (55–72). A kutatás japán anyanyelvű résztvevők bevonásával főként társasházak és temetkezési helyek elnevezéseit vizsgálta, különös tekintettel a nem japán szavakra. Az eredmények a nyugati nyelvek és szavak presztízsét támasztották alá. ALINA BUGHEȘIU a román termékneveket vizsgálva megállapította, hogy ezek a román piacon kulturális közvetítőként is működnek: a fogyasztó dekódolja mindazt a tartalmat, üzenetet, amelyet a névadó közvetíteni szeretne (73–88). ADRIANA STOICHIȚOIU ICHIM szintén Romániában végezte vizsgálatait (89–105). Kutatásának témája a vendéglátóipari egységek (éttermek, bárók, kávézók) névadása. A két román szerző kutatásai bizonyítják, hogy a nyugati hatás Közép- és Kelet-Európában is megmutatkozik, a nyugat-európai névadási trendek a romániai névadási szokásokra is hatással vannak.

3. A második rész négy tanulmánya az egyes országok saját névadási trendjeivel, kereskedelmi neveivel, valamint a lokalizmus és a kulturális identitás összefüggéseivel foglalkozik. PAOLA COTTICELLI-KURRAS és ENZO CAFFARELLI azt mutatja be, hogyan jelennek meg az olasz cégnevek a szlogenekben, hogyan ábrázolják ezek a szlogenek az olasz kultúrát (108–135). A tanulmány interdiszciplinárisan, nyelvészeti, pszichológiai és kulturális antropológiai eszközökkel közelíti meg a témát. Eredményük szerint a vizsgált 500 szlogen legnagyobb része kifejezetten olaszokhoz szól, ugyanis olyan szójátékokra épülnek, melyeknek dekódolásához olasz anyanyelvűnek kell lenni. IRMA SORVALI az elmúlt két évtized finn kenyérsomagolásait vizsgálta meg (136–151). Szemiotikai elemzésének középpontjában a nyelvi jellemzők és a csomagolások vizuális sajátosságainak a vizsgálata áll. A szerző az eredményeit más országok példáival is összevetette. ULLA HAKALA és PAULA SJÖBLOM azzal foglalkoznak, hogyan tud egy hely elnevezése pozitívan hatni az emberekre, illetve hogyan alakul ki a néven keresztül a helyhez kötődő identitás, és milyen érzelmi hatása van annak, ha egy hely elnevezése közigazgatási okokból megváltozik (152–172). A második egység utolsó tanulmányában TERHI AINIALA Helsink-i szlengbeli elnevezéseit (*Stadi* és *Hesa*), illetve ezek kereskedelmi neveken való megjelenését és használatát vizsgálta (173–184).

4. A kötet harmadik részének három tanulmánya az internetkorszak nevekre gyakorolt hatásával foglalkozik. Az internet megjelenése kétségkívül a kulturális változások egyik fő mozgatórugója a világ minden táján. FABIAN FAHLBUSCH ennek kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy a cégneveknek számos követelménynek kell megfelelniük (186–200). Figyelemfelkeltőnek kell lenniük, jó hangzásúnak, pozitív asszociációkat kell töltenek. Az utóbbi időkben a név hossza is fontos tényezővé vált: a jó elnevezés rövid, internetes címekben és logókon is jól használható. NICHOLAS IND egy újfajta, a fogyasztót

középpontba helyező szemléletre és névadási módszerre hívja fel e figyelmet (201–213). A névadás sikerének egyik legfőbb tényezője ugyanis maga a vásárló: a termék akkor lehet sikeres, ha az elnevezés bizalmat és kíváncsiságot kelt a vásárlóban. LASSE HÄMÄLÄINEN tanulmánya a Playforia nevű finn online közösségi oldalon regisztrált felhasználóneveket vizsgálja (214–229). A cikk a nevek szerkezeti elemzése mellett arra is kitér, hogy mitől lesz jó egy felhasználónév.

5. A kötet utolsó egysége hét tanulmány segítségével annak bemutatására összpontosít, hogy hogyan változik meg a névadás és a névhasználat változó világunkban. Az idegen nyelvi hangzás a német nyelvben is sokszor szolgál arra, hogy a vásárlóban pozitív asszociációkat keltsen. ELKE RONNEBERGER-SIBOLD és SABINE WAHL tanulmánya a márkanéveket kifejezetten azok fonológiai struktúrája szerint vizsgálta (232–249). A 21. századi és régebbi elnevezések összehasonlításából kiderült, hogy a német márkázásban megfigyelhetőek régóta és folyamatosan jelenlévő fonológiai szerkezetek, míg mások idővel kikopnak, és helyüket újabbak veszik át. MARIA CHIARA JANNER olaszországi példákon keresztül mutatja be, hogyan változik a kereskedelmi nevek jelentése a morfoszintaktikai kontextus függvényében (250–268). A tanulmányban előkerül a márkanévek tulajdonnév voltának sokat tárgyalt kérdése is. ANTJE ZILG a márkanéveket kommunikációs megközelítéssel vizsgálja (269–281). Véleménye szerint a márkanév egyik fontos feladata, hogy hidat teremtsen a termék és a vásárló között. A tanulmány olasz, spanyol és francia példákon keresztül arra kíván rávilágítani, hogy milyen nyelvi eszközök segítségével jön létre ez a kapcsolat a termék és a fogyasztó között. SABINA BUCHNER egy speciális területet, a cukorrépa-termeléshez kapcsolódó terméknevezéseket vizsgálja (282–299). Arra keresi a választ, milyen szerepe van a cég- és termékneveknek a piaci versenyben. A vizsgálat középpontjában két nagy cukorrépa-betakarító cég neve, a *HOLMER* és a *ROPA*, valamint az általuk gyártott termékek elnevezései állnak. MARCIENNE MARTIN tanulmányának témája szintén a technológia (300–310). Két híres autómárkát, a francia Citroënt és a német Volkswagent, valamint ezek egy-egy legendává vált típusának elnevezését vizsgálja. Kiemeli, hogy egy sikeres márka- vagy terméknevek számos elvárásnak kell eleget tennie. DINA HEEGEN német és svéd joghurtnevek összehasonlításával kívánta a névadási tendenciákat vizsgálni. Az egyazon termékcsoponton belüli folyamatos és növekvő differenciálódás következtében a gyártók a terméknevezéseken keresztül igyekeznek termékük egyediségét és különlegességét a vásárlók felé kommunikálni. A kötet utolsó tanulmányában ANGELIKA BERGIEN *Lady Gaga* és a *Lehman Brothers* nevét vizsgálja (333–344). A szerző véleménye szerint a popénekesnő és a bróker cég nevének értelmezésekor kiemelkedő a szociokulturális háttér jelentősége.

6. A bemutatott húsz tanulmány a nevek világának sokszínűségére, a nevek és a gazdaság, illetve a nevek és a kultúra kapcsolatára hívják fel a figyelmet. A téma interdiszciplináris szemlélete a kereskedelmi nevek vizsgálatát új megközelítésbe helyezte. A tanulmányokból jól látszik, hogy a kereskedelmi nevek kutatása számos lehetőséget rejt magában, a kutatóknak érdemes a személy- és helynevek vizsgálata mellett az egyéb névfajtákra, köztük a gazdasági életben előforduló nevekre is további figyelmet fordítaniuk.

Unconventional Anthroponyms. Formal Patterns and Discursive Functions [Nem konvencionális tulajdonnevek. Alaki mintázatok és diszkurzív funkciók]

Szerkesztők: OLIVIU FELECAN – DAIANA FELECAN. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2014. 550 lap

Az ismertetett kiadvány egy azonos című, hároméves kutatási projekthez kapcsolódik. A szerkesztők a projekt és a kötet jelentőségét egyaránt abban látják, hogy középpontjukban a nem konvencionális nevek kevésbé kutatott területe áll (ix). A kiadvány 15 ország 31 kutatójának munkáit tartalmazza. Felépítése világos, az egyes fejezetek tematikusan különülnek el egymástól, noha néhány tanulmány komplex szemléletmódja miatt több fejezet témájához is illeszkedik. Az írások átlagos terjedelme 15 oldal, de előfordul néhány rövidebb is köztük. A tájékozódást a kiadvány végén név- és címmutató segíti.

A szerkesztők az előszóban a névadásra mint alapvető nyelvi funkcióra reflektálnak, valamint lehetséges értelmezését adják az általuk nem konvencionálisnak nevezett névadásnak, összevetve azt a konvencionálisnak nevezett névadási módokkal (x). Felsorolás-szerűen, de a teljességre törekvés nélkül említik a „nem konvencionális nevek” kategória egyes tagjait: a ragadványneveket, a beceneveket, a felhasználóneveket, az álneveket, valamint a tulajdonnevesült közneveket (xi). A bevezető gondolatokat az egyes szerzők munkái árnyalják vagy egészítik ki. A kötet négy fejezetből áll, ezek tartalmát a teljesség igénye nélkül, a tartalmi arányoknak megfelelően mutatom be.

Az első fejezet (2–54) négy, a nem konvencionális nevek elméletére vonatkozó tanulmányt tartalmaz. ANGELIKA BERGIEN (2–14) a megszólítást az arcfenyegetést enyhítő stratégiaként vizsgálja. Politikai viták és interjúk elemzésével mutatja be a megfigyelt enyhítési mintázatokat. A vizsgált aszimmetrikus beszédhelyzetekben a megszólítás védi a megszólított arcát, miközben hozzájárul a megnyilatkozó politikus kedvező énképének építéséhez. DAIANA FELECAN (15–25) a konvencionális és a nem konvencionális névadás elhatárolhatóságának kérdését járja körül a névadás nyelvi-nyelvészeti értelmezéséből kiindulva. ȘTEFAN OLTEAN (26–39) a tulajdonnevek nem hagyományos használatának kérdését a szemantikai és a szintaktikai szerkezetek vizsgálata felől közelíti meg. MICHEL A. RATEAU (40–54) értelmező szótárak definícióin keresztül közelíti meg a nem hagyományos tulajdonnév kategóriáját, majd egy-egy tulajdonnév névrendszerbeli helyének történeti változásán keresztül mutatja be, hogyan alakulhat egy, a névrendszerbe kerülésekor nem hagyományos személynév konvencionális személynévvé.

A kötet második, egyben legterjedelmesebb fejezete (56–405) különböző kultúrákban, fizikai és virtuális terekben megfigyelhető nem konvencionális nevekkel kapcsolatos, szinkrón és diakrón megközelítésű munkákat egyaránt tartalmaz. Az izraeli származású EPHRAIM NISSAN szokatlan módon több, összesen hét tanulmánnyal szerepel a kötetben; ezekből négy ebben a fejezetben található. A szójáték nevekkel kapcsolatos lehetőségeire és előfordulásaira két tanulmányban történeti példákon keresztül reflektál: ír a hieroglif írásban fellelhető személynévi szójátékokról (247–267), valamint egy 13. századi arab levélben két kutató által félreértett személynév helyes értelmezéséről (306–314). A fejezetben

fellelhető másik két, egymást kiegészítő munkája elméletibb vonatkozású: egyik tanulmányában a játékos névmagyaráztatnak és névértelmezésnek a névadásra gyakorolt hatását mutatja be, különböző kultúrákból származó példákkal alátámasztva (268–283), a másik pedig a névre vonatkozó szójátékok formális elemzésének lehetőségét vázolja fel (283–305). Az elméleti vonatkozások két másik szerző tanulmányában is hangsúlyosak. NICOLAE FELECAN (122–132) a 'becenév' és a 'ragadványnév' terminusok egymáshoz való viszonyát a névadási szándék és attitűd alapján, román személynévi példákkal szemléltetve határozza meg. OLIVIU FELECAN (133–155) a nem konvencionális személynév fogalmának újragondolását kezdeményezi a név kontextusának komplex figyelembevételével.

A fejezet legtöbb tanulmánya szorosan kötődik egy-egy konkrét kultúrához és térhez. FARKAS TAMÁS (108–121) munkája a magyar családnévrendszer nem konvencionális elemeiről szól: a névváltoztatás révén létrejött mesterséges névállomány sajátosságait mutatja be, hangsúlyozva, hogy a vizsgálat során sem a nyelvföldrajzi, sem a névelméleti megállapítások nem hagyhatók figyelmen kívül.

MIHAELA MUNTEANU SISERMAN (227–246) középkori havasalföldi, moldvai és erdélyi uralkodók és vajdák ragadványneveit vizsgálja. GEORGETA RUS (346–353) a kommunista Romániában előforduló fedőnevek mintázatait és használatát a Szekuritáté iratait ellenőrző országos bizottság (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității) adattárából létrehozott korpuszban elemzi.

PIERRE-HENRI BILLY (56–76) elhagyott gyermekek nevének keletkezési módjait mutatja be, a francia forradalom utáni gazdag példaanyaggal szemléltetve az egyes csoportokat, reflektálva a keletkezés folyamatára is. PATRICIA CARVALHINHOS (77–107) a brazil személynévrendszer kapcsán végzi el a nem konvencionális vagy egzotikus keresztnévek vázlatos áttekintését. ELENA PAPA (315–330) tanulmánya arról szól, milyen helyesírási újításokat eredményezett az olasz személynévállomány összetételének huszadik században lezajlott változása. RIEMER REINSMA (331–345) munkájában a holland–belga határ menti települések vizsgálatával arra a kérdésre keresi a választ, hogy gátat szabnak-e a ragadványnevek elterjedésének az ország- és tartományhatárok.

Afrikai kulturális közegekhez két munka kötődik. ADRIAN KOOPMAN (156–171) a ragadványnévadás kultúráközi jellemzőit fehérek zulu és xhosa ragadványneveinek vizsgálatán keresztül mutatja be. TENDAI MANGENA és SAMBULO NDLOVU (202–214) zimbabwei névanyagon végzett tanulmánya a személyes névváltoztatást mint az identitás elrejtésének lehetőségét mutatja be az anonimitás és az álnévviselés egyes esetein keresztül.

Két dolgozat orosz személynévanyaggal foglalkozik. IRINA KRYUKOVA és ANTON KRYUKOV (172–183) tévéreklámokban vizsgálja a hirdetésszövegek személynéveit, az orosz városi nevek között előforduló nem hagyományos személynévekről pedig TATIANA SOKOLOVA (354–369) ír.

Japán kulturális terekhez is két tanulmány köthető: LEO LOVEDAY (184–201) munkája a személynévek engedélyezéséről és betiltásáról szól, KAZUKO TANABE és HITOMI MITSUNOBU (370–388) írása pedig a jellemző gyermeknévadási gyakorlatokról.

További két tanulmányban a név és a közösségi hálózatok összefüggései kerülnek előtérbe. RICARD MORANT-MARCO (215–226) mobiltelefonos kapcsolati listák felvett, átnevezett és törölt neveinek elemzésével világít rá a személynévek digitális korban betöltött szerepére, ANNA TSEPKOVA (389–405) pedig három, eltérő alapon szerveződő (politikai, szabadidős és sportcélú) makroközösségben vizsgálja a ragadványnévadást, figyelmet fordítva annak kognitív és kulturális sajátosságaira.

A harmadik, öt tanulmányt tartalmazó fejezet (408–480) a Nem konvencionális személynevek és az irodalom címet viseli. ALINA BUGHEȘIU (408–420) Angela Carter Esték a cirkuszban című regényében a névadást dekonstrukciós eljárásként, a névviseleket pedig az egyes névasszociációk által keretezett szereplőkként vizsgálja. SERGEY GORYAEV és OLGA OLSHVANG (421–432) Dosztojevszkij és szereplői nevének üzleti hasznosíthatóságát vizsgálja, a *Raszkolnyikov*-ot zálogház, a *Marmeladov*-ot cukrászda, a *Dosztojevszkij*-t pedig szálló neveként. EPHRAIM NISSAN itteni első (433–448) tanulmánya egy, a jeruzsálemi és a babilóniai Talmudban is fennmaradt történet (A férfi, akit Kidornak hívtak) címszereplőjének neve és a név történetbeli jelentősége közti összefüggéseket tárja fel. Másik munkája (449–465) Francis Lee Utley 1941-es, Noé feleségének 103 neve című tanulmányának újragondolása, mely a névelőfordulásokat a motiváció szerint csoportosítja, kitekintésként a Darren Aronofsky 2014-es Noé-filmjében előforduló személynevekkel is összefüggésbe hozva. JOAN TORT-DONADA (466–480) írása nem konvencionális helyneveket vizsgál Verne munkásságában. Névértékkel kapcsolatos megfigyeléseit A rejtelmes sziget toponimáinak elemzésén keresztül szemlélteti.

A negyedik fejezet (482–508) mindössze két tanulmányból áll. Ezekben a multidiszciplináris megközelítés a korábbi munkáknál intenzívebben van jelen: az első írásban a hadtudomány, a másodikban pedig a humor kognitív folyamatának komputációs modellezése kerül kölcsönviszonyba a névtannal. DANIELA CACIA (482–495) olasz hadihajók neveit és beceneveit vizsgálja egy 1772 tengerészeti egység nevéből álló korpuszon; mellékletként, betűrendben a gyűjtését is közli. EPHRAIM NISSAN és YAAKOV HACHOEN-KERNER (496–508) az általuk a GALLURA projekt részeként kidolgozott fonoszemantikai párosító modul (phono-semantic matching PSM) működését mutatja be, a személynévi vonatkozásokat héber, angol és olasz példákkal szemléltetve. A programmal olyan történeteket generálhatnak, amelyekben nevekhez kapcsolódó szójátékok szolgálnak a humor forrásául (például a *Bonaparte* név és a *blown apart* kifejezés hasonlóságát hasznosítva).

A tanulmánykötet tartalmi sokszínűségét a munkák szerkezeti heterogenitása kíséri, ám ez a tudományos szövegformák különböző szociokulturális konvencióinak is tulajdonítható. A kiadvány jelentősége abban áll, hogy hasonló, sőt akár azonos terminussal megnevezett jelenségek kultúraspecifikus értelmezéseit helyezi egymás mellé, és különböző kutatói megközelítéseket tár elénk (elméleti kérdésekben és empirikus vizsgálatok révén egyaránt), lehetőséget teremtve ezáltal sokszínű összevetésükre.

KRIZSAI FRUZSINA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

BAUKO JÁNOS, Bevezetés a szocioonomasztikába. Oktatási segédlet

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara,

Nyitra, 2015. 170 lap

1. A névtudomány manapság igen közkedvelt részterülete a szocioonomasztika, mely a társadalom és a névhasználat kapcsolatára fókuszál. A nyitrai magyar tanszéken mind

az oktatók, mind a hallgatók előszeretettel fordulnak e diszciplína felé, amit mi sem bizonyít jobban, mint az elmúlt időkből elkészített több mint száz dolgozat (7). Az első sorban szlovákiai magyar kutatásokat áttekintő munkáját BAUKO JÁNOS éppen ezért oktatási segédletnek szánja, emellett az érdeklődő olvasók figyelmébe is ajánlja.

2. A szerző három nagyobb csomópont köré szervezve mutatja be a névtudományt és a névszociológiát. Elsőként a dolgozat legterjedelmesebb fejezetében az onomasztikát járja körül többféle szempontból (9–78). A névtan helyének meghatározásában kiemeli a nyelvészettel való szoros kapcsolatát, de utal arra is, hogy milyen társtudományokkal (irodalom-, történet-, hit-, jog-, földrajztudomány stb.) tart kapcsolatot. A különböző kutatók nézetei között természetesen felbukkan az is, mely szerint a névtan interdiszciplináris tudomány. A tulajdonnév funkcióit a kötet több szerző (pl. J. SOLTÉSZ, HAJDÚ, KNAPPOVÁ, ŠRÁMEK) művét idézve mutatja be, külön hangsúlyt fektetve a nevek identitásjelölő szerepére, TOLCSVAI NAGY GÁBOR és HOFFMANN ISTVÁN ide vonatkozó írásait is kiemelve. A tulajdonnév (elsősorban a személynév) és a köznév érintkezésének feltérképezését a köznevek tulajdonnevesülésének, illetve a tulajdonnevek köznevesülésének a folyamatai által kívánja megragadni. Ebben az alfejezetben tárgyalja a transzonimizáció jelenségét is, valamint egy terjedelmesebb bekezdésben a földrajzi köznevek kérdése is felbukkan. A szerző igen sok és színes példával illusztrálja az egyes bemutatott jelenségeket, ugyanakkor hiányérzetünk is marad, mivel a tulajdonnév és a köznév elhatárolásának kérdése még így sem kerül elő, pedig erre jó apropót szolgáltatnának a földrajzi köznevek.

A névtani vizsgálatokat is végző hallgatók számára hasznosnak ígérkezik a névkutató módszereiről és forrásairól szóló alfejezet. BAUKO JÁNOS ebben az egységben bemutatja az aktív kérdező és a kérdőíves módszert. Az írott források mint cím azonban félrevezető, ugyanis itt a történeti adatok forrásait bemutató (a címnek valóban megfelelő) rövidke bekezdés után a névtannal foglalkozó folyóiratokat (pl. Névtani Értesítő, Helynévtörténeti Tanulmányok), illetve honlapokat (pl. Magyar Névarchívum, Magyar Digitális Helynévtár) ismerteti a szerző. A monográfiák közül HOFFMANN ISTVÁN Helynevek nyelvi elemzése című művének funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai, valamint keletkezéstörténeti rendszerét kivonatolva közli. E rendszerezés közreadása igen hasznos, az alfejezetben közltekől azonban tartalma élesen eltér.

Az általános tudnivalókat összefoglaló egység utolsó része a tulajdonnévfajtákat és azok jellemzőit veszi sorra. A személynévek kategóriáján belül a keresztnevekről a névadási indíték, az eredet, valamint az alakváltozatok szempontjait követve beszél a szerző. A családnevek, majd később a ragadványnevek esetében a történetük felvillantása után a nevek motivációja alapján kategorizálja az egyes névfajtákat. A beceneveket a keletkezési módjuk szerint csoportosítja, s néhány gondolat erejéig megidézi az ál-, a művész-, valamint az azonosítóneveket is. Az állatnevek csoportján belül nagyon röviden a kutya-, a macska-, illetve a lónevek kérdését tárgyalja.

A helynévfajták részletező bemutatása a HOFFMANN-féle több szempontú helynévtipológiában kifejtett rendszert követi. A vízneveket a nyelvi hovatartozásuk alapján tárgyalja, s egy bekezdésben a vízrajzi köznevek csoportjára is kitér. A vízparti helyek nevei közül a szigetek, félszigetek neveiben megbúvó névadási indítékokat tárja fel példákkal illusztrálva. A domborzati nevek című alfejezet a *hegynév* terminusnak és a hegynevek névadási indítékainak, valamint a hegyrajzi közneveknek a bemutatását foglalja magába.

A tájneveknél a motiváció vizsgálata mellett a tájneveket alkotó közneveket is felsorolja a szerző. A határneveket – az előzőektől eltérően – magyar–szlovák névpárok segítségével mutatja be. A lakott területek nevei közül csupán a helységnevek kérdése kerül elő, az azonban igen részletezően. A településnév-adás motivációs hátterének felvázolása után a nevek változásait a TÓTH VALÉRIA által kidolgozott változástipológia keretei között ismerteti a szerző.

A tulajdonnévfajták közül számba veszi továbbá az építményneveket (tulajdonképpen a komáromi erőrendszer neveit), a csillagneveket, valamint az intézményneveket, míg az emberi alkotások elnevezései között a cím-, áru-, márká-, tárgynevekről stb. beszél. Valószínűleg a szerző saját érdeklődése érhető tetten abban, hogy a hajók elnevezéseit majd három oldalon mutatja be. Az utolsó rész az írói nevekről szól, külön kitérve e nevek fordításának gyakorlatára is.

3. A munka központi egysége (79–134) a szocioonomasztika kutatási területeit határozza meg, s ezek köré csoportosítva mutatja be az eddigi kutatásokat. Elsőként magát a *szocioonomasztika* terminust járja körül a szerző. Ennek a diszciplinának a középpontjában a névhasználat áll, amelyet a tér, idő és társadalom dimenziói befolyásolnak. VINCENT BLANÁRT idézve a tulajdonnév legfontosabb funkciójának a szerző a társadalmi meghatározottságú identifikációt tartja. A névszociológia egyes részterületei – melyeket alább ismertetek – nem egymástól elszigetelten, hanem egymást kiegészítve ragadják meg, járnak körül ezt a szerepet.

A névpolitika a névhasználatot befolyásoló törvényekkel foglalkozik. Ennek vonatkozásait illusztrálendő a szlovákiai magyarok helyzetéről kapunk képet. Az 1990-es években, amikor a kisebbségi nyelv tulajdonnév-használatát korlátozták, születtek a *táblaháború*, illetve a *(személy)névháború* kifejezések. Mára a törvények nagyobb szabadságot biztosítanak a nevek használatában, különösen a személynevek esetében.

A névtervezés a tulajdonnevekkel kapcsolatos nyelvi tervezést és a kapcsolódó problémákat foglalja magába. Ide sorolható tevékenység a névhatártalanítás, azaz a határon túli tulajdonnevek standardizálása és kodifikációja. BAUKO felsorolja a szlovákiai magyar helynevek standardizálásának elveit, illetve példákon keresztül bemutatja magát a gyakorlatot is. A nevekre vonatkozó ismeretek terjesztésének egyik lehetséges módja a névszótárak készítése: a keresztnévszótárak például az anyakönyvi hivatalokban segéd-eszközként funkcionálhatnak. Az alfejezet végén a korpusztervezés problémái két-nyelvűségi helyzetben című kutatási programról kapunk tájékoztatást. E projekt két fő irányvonala a Kárpát-medencei magyar helynévanyag újstandardizációja, illetve az intézménynév-standardizáció.

A harmadik alegység a Kisebbségi névhasználat címet kapta, ez módszertanilag a név-szemiotikai tájkép bemutatásával történik. A névsemiotikai tájkép a tágabb értelmű nyelvi tájkép részét képezi, s „a névtáblákon, a köztereken lévő feliratokon, különböző felületeken (pl. plakátokon, falfelületeken, sírköveken, táblókon) szereplő tulajdonnevek (első-sorban személy-, hely- és intézménynevek) alkotják” (89). A személynévtáblákon egy-nyelvű, kettős, illetve hibrid személynévhasználat is előfordulhat. Szlovákiában abban az esetben, ha a lakosság 20%-a kisebbségi hovatartozású, a helynevet fel kell tüntetni az adott kisebbség nyelvén is a táblákon. A gyakorlat azonban ennek betartását nem mindig igazolja. Az intézménynevek ugyancsak megjeleníthetők két nyelven, de például a nyit-rai egyetem neve – bár van magyar párja – kizárólag szlovákul szerepel a névtáblákon.

Leggyakrabban helység-, utca-, család- és keresztnévek, intézménynevek vesznek részt a névváltoztatásban. BAUKO JÁNOS korábbi, valamint rendszerváltás utáni szlovákiai példákkal szemlélteti e jelenséget. Ennek keretében tér ki a magyarországitól eltérő szlovákiai asszonynévhasználatra. A családnévváltozásokat motivációs típusokba is sorolja (bár itt elsősorban a névkeletkezés módjára tér ki; például teljes vagy részleges fordítás, tükörfordítás, félrefordítás), valamint fogalmi körök (külső-belső tulajdonság, virág, eszmei-vallási fogalom stb.) szerint is csoportosítja az elnevezéseket.

A nyelvi érintkezésekből fakadó névtani kérdésekkel a névkontaktológia foglalkozik. A szlovák–magyar kontaktusjelenségek közül a szerző kiemeli a korábban már érintett kettős személynévhasználatot: ez az a jelenség, amelynek során az egyén az egyes nyelvekhez köthető névváltozatokat használ. A személynévhasználat eltérő módozatait a szerző a helyi lapok gyakorlatát ismertetve mutatja be, de felhívja a figyelmet arra is, hogy egy megnyilatkozáson belül is történhet személynévi kódváltás. Érdekes jelenség, hogy a bece- és ragadványnevek adásában a magyar nyelv használata a domináns. Amennyiben szlovák nyelvből származnak e nevek, azok gyakran kölcsönszóból erednek; sok név szemantikai, illetve fonetikai asszociáció vagy fordítás útján keletkezik. Léteznek ezenkívül hibrid, kétnyelvű alakulatok is.

A keresztnévek vizsgálatában régóta vizsgált szempont a névdivat. Szlovákiában a rendszerváltás után a keresztnévek állománya jelentős bővülésen ment keresztül, ami hatott a névdivatra is. BAUKO JÁNOS ebben a fejezetben értekezik a szülők keresztnév-választásáról, illetve a kettős keresztnévek nyelvi eredetéről, majd összehasonlítja, hogy 2012-ben mely fiú- és lánynevek voltak a leggyakoribbak Szlovákiában és Magyarországon. Az első húsz név között mindkét nem esetében több hasonló név is szerepel. Fontos megfigyelés, hogy a szlovákiai magyarok körében terjedőben van a keresztnévek magyaros formában való anyakönyvezésének a gyakorlata.

A névhasználóknak a nevekhez való viszonyát a névattitűd-vizsgálatok tárják fel. Miután felsorolja a névattitűdöt befolyásoló tényezőket, BAUKO JÁNOS Kosztolányinak Arany János nevére írott véleményét idézi a jelenség illusztrálására. KOVALOVSKY nyomán a névszinesztézia eseteit is számba veszi. A nevekhez való hozzáállás mélyebb elemzését a ragadványnevek körében végzi el. A pozitív és negatív attitűd kialakulásának okait feltárva az igen nagy expresszivitással bíró metaforikus és metonimikus ragadványneveket a névátvitel alapjául szolgáló fogalomkörök szerint jellemzi.

Az életkornak a névhasználatra, névviselésre és névadásra való hatását is célszerű vizsgálat tárgyává tenni. Itt a kereszt- és ragadványnevek divatja, e nevekhez fűződő attitűd-vizsgálatok mellett megjelenik a névismeret generációnkénti eltérése is.

A nem és névhasználat összefüggései kapcsán a leggyakoribb (1–10.) női és férfi magyarországi keresztnéveket adja közre a szerző a 16., 17. és 18. századból, valamint az 1983–1988 közötti időszakból, 1996-ból és 2013-ból. Érdekes megfigyelése e résznek, hogy a név nem minden esetben utal viselője nemére.

A személynév-kutatókat régóta foglalkoztató kérdés az, hogy a felekezeti hovatartozás miképpen hat a névhasználatra. BAUKO JÁNOS a rövid személynév-történeti áttekintés után az egyes felekezetekhez meghatározott időben rendelhető leggyakoribb keresztnéveket veszi sorra. Olvashatunk itt a szentek kultuszának a névadásra gyakorolt hatásáról, különös tekintettel a *Mária*, *István* és *László* nevekre. A valláshoz való kapcsolatuk révén a bérmanévek és a szerzetesi nevek, valamint a pápák elnevezései is itt kerülnek szóba.

Utolsó vizsgálati területként a társadalmi csoportok, kisebb-nagyobb közösségek névhasználatát jelöli meg a szerző. E szempontot egyfajta gyűjtőkategóriaként értelmezhetjük. A szűkebb körben működő névhasználat bemutatásához a sziklamászóutak elnevezései szolgálnak példaként. Az elemzés újra a névadási indítékok kategorizálásával történik. Itt értekezik továbbá a szerző a kollektív vagy csoportos személynevekről: a szláv névtudomány ide sorolja a népnéveket, lakossági neveket, valamint a lakossági ragadványneveket. Legrészletesebb tárgyalásban a közösségi ragadványnevek részesülnek: ezek esetében a névadási motivációkat is számba veszi a szerző, valamint beszél a nevek alakváltozatairól, a körükben megfigyelhető kontaktusjelenségekről is.

Az oktatási segédlet ténylegesen szociolingvisztikai témaköröket tárgyaló egységről elmondható, hogy BAUKO JÁNOS számtalan névpéldány segítségével illusztrálja a kutatások eredményeit. Ez az eljárás csak helyeselhető, sok esetben azonban a tárgyalásmód átcsap egyfajta funkcionális-szemantikai elemzésbe, s talán így a névszociológiai szempontok kevésbé domborodnak ki. A magyar és a szlovákiai kutatások sajátosságai-
ból is adódóan a személynevek szociolingvisztikai szemléletű kutatása sokkal nagyobb teret kap a műben. Ez természetes is, hiszen a helynevek ilyen irányú vizsgálata csak az utóbbi évtizedben lendült fel, néhány helyen (pl. a helynévhasználat és a nem vagy az életkor összefüggései, a névhangulat, a névasszociációk stb. kapcsán) azonban e kutatásokra is lehetőség nyílt volna legalább dióhéjban utalni.

4. A munka harmadik egysége (135–143) a szlovákiai magyar névtani kutatások összegzését adja. Előbb a személynevekkel foglalkozó szakmunkákat tekinti át a szerző, itt hosszabb tárgyalást VÖRÖS FERENC és BAUKO JÁNOS dolgozatai kapnak. Ezután a helynévkutatást bemutató írásokat veszi számba, illetve az egyéb névfajtákat (pl. kutyaneveket, üzletneveket) elemző műveket is felvillantja. A fejezet végén a szlovákiai magyar névkutatás jövőbeni feladataiként a kétnyelvűség és a névhasználat vizsgálatát jelöli ki. Szorgalmazza továbbá a névgyűjtések során nyert névmagyarázatok digitalizálását, névtani konferenciák és tanácskozások szervezését Szlovákiában és azon kívül is, valamint a határon túli és az anyaországi névkutatók közötti kapcsolatok szorosabbá tételét.

A további tájékozódást segítő a mű utolsó fejezete mintegy huszonhat oldalon keresztül sorolja fel a szlovákiai magyar névtani tárgyú szakmunkákat, illetve a műben hivatkozott egyéb munkákat.

5. BAUKO JÁNOS könyve a címben megjelölt feladatnál többet nyújt, hiszen a névtudományt a maga komplexitásában mutatja be, bár a névszociológiai aspektus kétségkívül kiemelt teret kap a műben. A munka hátrányaként talán a tárgyalás mozaikszerűsége említhető meg: ez azonban azzal indokolható, hogy a szerző a névtudomány minél szélesebb spektrumú bemutatására törekedett. A mű nyelvezete olvasmányos, szakkifejezésekkel nincs funkciótlannul teletűzdelve, így jól alkalmazható oktatási segédletként.

GYÓRFFY ERZSÉBET
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Két szlovákiai névtani kiadványról

MILAN MAJTÁN, Naše priezviská [Családneveink]

Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 2014. 196 lap

JAROMÍR KRŠKO, Úvod do toponomastiky [Bevezetés a helynévkutatásba]

Belanium, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica, 2014. 176 lap

1. A szlovák névtudományban ez idáig nem jelent meg családnevekről szóló monografikus feldolgozás, illetve szótár. Ezt a hiányt kívánja pótolni MILAN MAJTÁN válogatott (és átdolgozott, bővített) publikációiból összeállított kötete.

A szerző az első fejezetben (7–11) a szlovák családnevek kialakulásával, nyelvi eredetével és formájával, gyakoriságával foglalkozik. A családneveknek (valamint alakváltozatainak) a gyakoriságát az 1995-ös szlovákiai népesség-nyilvántartás alapján szemlélteti. E szerint Szlovákiában mintegy kétszázezer családnév használatos. A leggyakoribbak a *Kováč, Horváth, Varga, Tóth, Szabó, Nagy, Baláz, Polák, Molnár, Lukáč*.

A második részben (12–50) a családnévadás indítékairól, a nevek képzési módjairól olvashatunk. MAJTÁN az egyes alfejezetekben a névadási indítékok (keresztnév, foglalkozás, rokon viszony, társadalmi hovatartozás, származási hely, lakossági név, településnév, etnikum, tulajdonság) szerint mutatja be a családneveket. Néhány családnévnél megemlíti, hogy több motívum is közrejátszhatott a név létrejöttében, s évszázadokkal később nehezen rekonstruálható az eredeti névadási indíték. A családneveknél többnyire közli a név etimológiáját, alakváltozatait (a keresztnévi eredetű családneveknél az adott keresztnévből keletkezett családnevek gazdag sorát), morfológiai struktúráját (családnévképzők szerint is rendszerezi a névanyagot). Gyakran utal arra, hogy a névalak más nyelvvel történő kontaktus eredményeként jött létre. Nagy számban jelennek meg a kötetben magyar nyelvből származó családnevek is.

Az egyes családnevek etimológiájáról, a köztük lévő összefüggésekről a legterjedelmesebb fejezetben (51–112) ír a szerző. Ezek többsége népszerűsítő cikként, illetve a Szlovák Tudományos Akadémia nyelvi tanácsadási tevékenysége kapcsán jelent meg a múltban különböző nyelvészeti folyóiratokban. A szerző egy vagy több – kettő, három, ritkábban négy (pl. azonos motivációval keletkezett) – családnevet magyaráz írásaiban. A szöveges értelmezésben feltünteti a névadás indítékát, a név nyelvi eredetét, a művelődéstörténeti vonatkozásaival kapcsolatos információkat, szlovákiai történeti forrásokban való megjelenését, területi és számbeli előfordulását, alakváltozatait, idegen nyelvű megfelelőit (ha előfordulnak a szlovákiai családnévállományban), a névalkotás módját, a nyelvjárássok hatását a családnév keletkezésében.

MILAN MAJTÁN a negyedik részben (113–125) turzófalvai családneveket ismertető rövid névcikkek formájában. A név eredetmagyarázata után következnek az időbeli, területi előfordulásával és gyakoriságával kapcsolatos adatok.

Az ötödik fejezet (127–139) a családnévkutatás és a genealógia közötti összefüggésekről számol be. A szerző rövid útmutatást ad a családtörténet kutatásához, valamint ismerteti egyes családnevek (*Ruttkay, Ostrolucký, Ružanský, Borovský, Medňanský, Bul'ovský, Búci, Chvaštula*) genealógiai sajátosságait.

A bibliográfiai adatok után szereplő névmutató (147–194) a kiadványban található családnevek gyors keresésében nyújt segítséget. Az adatgazdag mű fontos forrásul szolgál a családnévkutatók számára.

2. A besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen gazdag hagyományai vannak a névtan oktatásának, illetve a tulajdonnevek kutatásának. Az onomasztika tanegységet a bakalár (BA) képzésen belül vehetik fel a hallgatók. Az egyetemisták előszeretettel foglalkoznak névtani kutatásokkal, többen közülük névtani témájú BA-s záró- és MA-s szakdolgozatot, kisdoktori (PaedDr.) és doktori (PhD) munkát írnak. Az egyetemi tankönyvként megjelent helynévtani bevezetés fontos segédkönyv a téma iránt érdeklődő hallgatók számára. A kiadvány hasonló címmel jelent meg, mint VLADIMÍR ŠMILAUER 1966-ban, Prágában napvilágot látott kötete, amelyre JAROMÍR KRŠKO többször is hivatkozik a könyvében.

A szerző az előszó után ismerteti a helynévtan névtudományon belül elfoglalt helyét és a különféle társtudományokkal való kapcsolatát (7–13).

A következő rész a helynévtan alapvető terminológiájáról szól (14–27). KRŠKO először különböző, a múltban megjelent források (névtani terminológiai szótárak, vonatkozó tanulmányok) alapján áttekinti a helynevekkel kapcsolatos szlovák (szláv) névtanban használatos terminusokat, rámutat az egyes rendszerezésekben tapasztalható eltérésekre, a névtani terminológia változásaira. A szótári rész címszávaiban az idegen eredetű névtani szakkifejezések dominálnak, a hazai (szlovák) megfelelőik csak a terminusmagyarázatokban szerepelnek. Egyes terminusok (pl. *onymizácia* 'tulajdonnevesülés', *transonymizácia* 'tulajdonnévi osztályváltás') bővebb tárgyalásakor a névtani szakirodalomból származó különféle megközelítéseket is közli a szerző.

Ezek után a névkincsben előforduló szemantikai viszonyokról olvashatunk (28–44), melyeket a szemantikus háromszög (denotátum, deszignátum, deszignátor) segítségével mutatja be JAROMÍR KRŠKO. A következő terminusokat (illetve a névtani irodalomban használatos egyéb megfelelőiket) aprólékosabban tárgyalja és gazdag példaanyaggal szemlélteti: *onymická synonymia* 'névszinonímia', *onymická polysémia* 'névpoliszémia', *onymická homonymia* 'névhomonímia', *onymická antonymia* 'névantonímia'. Ebben a részben több alkalommal idézi J. SOLTÉSZ KATALIN megállapításait is.

A következő fejezet a helynevek feldolgozásának szempontrendszerével foglalkozik (45–63). KRŠKO a lexikális-szemantikai osztályozásnál VLADIMÍR ŠMILAUER rendszerezését követi, és az egyes kategóriákat saját gyűjtésen alapuló példaanyag által szemlélteti. A strukturális-tipológiai elemzés során MILAN MAJTÁN csoportosítását veszi alapul.

A tankönyv írója a helyneveket a szociális tér részeként értelmezi (64–84), a tulajdonnevek használatát a kommunikációs regiszterek felől közelítve meg. Meghatározza a *sociálne toponymum* 'társadalmi helynév' terminust, megkülönbözteti a csoport és az egyén helynévregiszterét, s rámutat az egyes mikroközösségek eltérő névhasználatára. A társadalmi helynevekre, azaz bizonyos társadalmi csoportokban keletkező és használatos, az adott közösség szociális terének helyjelölő objektumait megnevező nevekre számos példát hoz, tárgyalja a területi, generációs (gyermekkori, ifjúkori – a szlengnevek használata jellemző rájuk), családi jellegű, valamint az azonos foglalkozásból, érdeklődésből (pl. vadászat, halászat, sziklamászás) adódó helynévhasználat sajátosságait. A következő fejezetek egy adott helynévfajta kutatásának rövid történetével, lehetséges módszereivel foglalkoznak. Az utcanévek kutatásáról szóló rész (85–94) módszertani útmutatót ad az utcanévgyűjtéshez, illetve a névanyag lexikális-szemantikai, strukturális-tipológiai

szempontú elemzéséhez is. A dűlőnevek kutatását érintő fejezetben (95–107) megtalálható a gyűjtés egyes fázisainak, a felhasználható történeti forrásoknak, a névcikk szerkezetének aprólékos leírása. A víznevek kutatásáról, feldolgozásáról szóló fejezet a legterjedelmesebb és legrészletesebb (108–131). E rész megírásához JAROMÍR KRŠKO 2005-ben megjelent *Spracovanie hydronymie Slovenska* (Szlovákia vízneveinek feldolgozása) című könyve szolgált alapul, amely módszertani útmutatót ad a hidronimák gyűjtéséhez és elemzéséhez. E helynévfajta kutatása nagy hagyományokra tekint vissza a szlovák névtudományban: a *Hydronymia Slovaciae* projekt keretén belül a kutatók önálló kötetekben több folyóvíz (Sajó, Ipoly, Túróc, Nyitra, Arva, Kiszuca, Vág felső medre, Dudvág, Morva, Garam; Csallóköz víznevei) névkincsét is feldolgozták.

A hivatkozott (elsősorban szlovák, szláv) névtani szakirodalom (133–146) után található a név- és tárgymutató, valamint a melléklet (térképek, a gyűjtést szolgáló adatlapok, stb.).

Az egyetemi tankönyv hasznos módszertani útmutató a helynevek (elsősorban utca-, dűlő- és víznevek) vizsgálatához a névtan iránt érdeklődő hallgatók és más területek kutatói számára.

BAUKO JÁNOS

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

KOVÁCS ÉVA, *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*

A Magyar Névarchívum Kiadványai 34. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.

238 lap + térképmelléklet

1. Az évfordulók gyakran lendítik fel az adott nyelvemlékre vonatkozó kutatásokat. Így történt például a Tihanyi alapítólevél esetében: korábban a 900., a közelmúltban a 950. évforduló lelkesítette és ösztönözte további kutatásokra különböző szaktudományok képviselőit, e kutatások nyomán pedig számos nyelvészeti és történettudományi publikáció született, köztük kiváló összefoglaló monográfiák. A Tihanyi összeírás 800 éves évfordulója, mely ugyancsak fontos állomás e nyelvemlék kutatástörténetében, hasonlóképpen hívta fel a figyelmet az összeírás nyelvi anyagának nyelv- és névtudományi jelentőségére. És kimondhatjuk bátran: e kutatások legjelentősebb eredménye KOVÁCS ÉVA monográfiája.

A Tihanyi összeírás bármennyire is bőséges nyelvi (hely- és személynévi) anyagot vonultat fel, eddig a Tihanyi alapítólevél árnyékából nemigen tudott kilépni. Mind a magyar nyelvtörténet, mind a történettudomány kutatói elsősorban a Tihanyi alapítólevél kutatásához használták fel az összeírás nyelvi anyagát, illetve az ómagyar kor valamely nyelvi sajátosságainak a leírásához merítettek belőle nyelvi anyagot. Ezúttal a nyelvészeti vizsgálatokat említve csupán GÁCSER IMRE (Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai. MNyTK. 58. Budapest, 1941) és TERESTYÉNI CZ. FERENC (Magyar közszoí eredetű személynévek az 1211-i tihanyi összeírásban. MNyTK. 59. Budapest, 1941) szenteltek egy-egy munkát önállóan nyelvemlékünknek. Mindebből az is következik, hogy KOVÁCS ÉVA kötete, mely a Tihanyi összeírás helynévi szórványait veszi szisztematikus vizsgálat alá, e nyelvemlékünk kutatásának fontos állomását jelenti.

2. KOVÁCS ÉVA monográfiája négy nagyobb egységből áll (vö. 10–11). Az első fejezet az oklevél nyelvtudományi jelentőségét tárgyalja, illetve a nyelvészeti feldolgozás indoklását adja meg. A második egységben közli a szerző az oklevél szövegközlését, fordítását, tisztázza az oklevél filológiai kérdéseit, majd – a további vizsgálatokat megkönnyítendő – számozással ellátva felsorolja a nyelvemlék helynévi szórványait. A kötet jelentős részét kitevő harmadik fejezet szórványról szórványra haladva kínálja az egyes helynevek részletes elemzését, melynek részei: az etimológia feltárása, a helynév azonosítása (lokalizáció), a helynévi előfordulásnak további forrásokkal (mindenekelőtt az alapítólevéllel) történő összevetése, illetve a szórvány és latin szövegkörnyezetének kapcsolata. A negyedik, összefoglaló fejezet általánosabb kérdéseket vizsgál: a magyar szórványok szövegbe illesztésének módjait, a helynévi említések lokális jellemzőit, valamint az oklevél helyneveinek névrendszertani sajátosságait. A kötet végén igényesen megszerkesztett térképmelléklet áll, mely az olvasó számára megkönnyíti az oklevélben említett helyek földrajzi elhelyezését.

3. A Tihanyi összeírás szövegét KOVÁCS ÉVA ERDÉLYI LÁSZLÓ 20. század eleji (eleddig egyetlen teljes) átírásában közli, mivel oklevélünk modern, a mai nyelvtudomány igényeit kielégítő, filológiailag pontos átírásával egyelőre nem rendelkezünk (ez folyamatosan gyarapodó nyelvtörténeti forráskiadási munkálatainknak egyelőre súlyos adóssága) (19–36). Ez a kiváló átírás meglehetősen pontos (néhány hely akad, amit felül kell vizsgálni), és a történettudomány igényeit lényegében mind a mai napig kielégíti. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Tihanyi összeírás nem egy, hanem két nyelvemlék. A Tihanyi összeírás fogalmazványa és hiteles példánya részben szövegszerűen is, de a hely- és személynévi szórványok tetemes részének helyesírásában is eltér egymástól. Az ERDÉLYI által alkalmazott forrásközlési eljárás részint hasznosnak tűnik abból a szempontból, hogy a fogalmazvány eltérő alakú szórványait a hiteles példány megfelelő adatai után zárójelben közli (így azonnal összevethetővé válik a két nyelvtörténeti adat), a szövegszerű eltérések közéékelte és jegyzet formájú (olykor hiányos) közlése azonban meglehetősen megnehezíti a két oklevél szövegének elkülönítését és értelmezését. A készülő új, modern kiadásnak feltétlenül két külön nyelvemlékként, önálló szövegű oklevelekként lesz célszerű közölnie az összeírás fogalmazványát és hiteles példányát.

A Tihanyi összeírás latin szövegének a közelmúltig nem létezett teljes magyar fordítása. (A korábbi kutatók talán nem is tartottak rá igényt.) A nyelvemlék iránt megnőtt érdeklődés azonban immár elodázhatatlaná tette az oklevél magyar fordításának elkészítését. Ez 2009-re készült el, az Országos Széchényi Könyvtár nagyszabású nyelvemlékiállítására. KOVÁCS ÉVA kötetében is ez a fordítás olvasható (37–53). A fordítás ERDÉLYI szövegközlésén alapszik, tükrözve annak fentebb részletezett szövegkiadási elveit.

Az oklevelek nyelvészeti igényű átírásában hagyományosan szokás az anyanyelvi szórványokat eltérő tipológiával kiemelni. Ezt az eljárást KOVÁCS ÉVA is alkalmazza. Az elemzés tárgyává tett helyneveket vastagítva és dőlten szedi, míg a nem elemzendő személynévi szórványokat egyszerű kurziválással közli. Nemigen érthető ugyanakkor az az eljárás, hogy a szerző a helynévi szórványokhoz hasonlóan emeli ki a teljesen latin formában közölt helynévi alakulatokat, a fordításszövegben pedig azok magyar fordítását (pl. *fehervár*-i polgárokkal [50], *Csanád* megye területén [51] stb., illetve rendre a tanúk megnevezésében [53]). Ha helynévként elemezni kívánta volna e földrajzi neveket, esetleg támogatható volna a kiemelés, de kizárólag a vastagított szedés (persze ebben az

esetben akár a „folyó mellett”, a „kőjelig” stb. eredetileg latinul közölt helyek is elemezhetők lennének); e kiemelt latin helyneveket azonban a szerző nem vonja részletes elemzés alá. (Sajnos a személynevek közlése esetén hasonló probléma merül fel: itt is indokolatlanul lettek kurzívak a latinból fordított személynevek.) A magyar szórványoknak a latin szövegtől való tipográfiai megkülönböztetésében alkalmazott eljárás tehát – mely jelen esetben a kurzív szedés – meglehetősen zavaró. Nyelvészeti forráskiadásokban ezt az évszázados gyakorlattal szembemenő eljárást semmiképpen sem tartom szerencsésnek.

4. A nyelvelmélet filológiai kérdéseinek tárgyalásában kapott helyet a két oklevél közti (a helynévi szórványokat érintő) helyesírási eltérések számbavétele (57–61). Az adatok felsorolásán és elrendezésén túl feltétlenül üdvözlendő, hogy a szerző általánosabb tendenciákat, helyesírás-történeti észrevételeket is megfogalmaz. Természetesen teljes képet akkor kaphatunk majd, ha a vizsgálatba a személynévi adatokat is bevonjuk. A helynévi szórványok helyesírás-történeti elemzése alaposnak, körütekintőnek és teljesnek mondható. Külön érdeme a vizsgálatnak, hogy a szerző a helyesírásbeli különbségek hátterére is fényt kíván deríteni (61–62). Az egyetlen helynév, amely szerkezetileg is eltér a két oklevélben, a fogalmazványbeli *Sebus Gueldeguh* a hiteles példányban *Gueldeguh*-ként szerepel (62). A két oklevél teljes szövegének, azok egymáshoz való viszonyának ismeretében megkockáztatom, hogy nem két névformáról, hanem kihagyásos másolói tévesztésről van szó, mint számos más esetben a hiteles oklevélben (erről alább KOVÁCS ÉVA is említést tesz: 62–63). A két névforma felvételét csak abban az esetben tartanám indokoltnak, ha a fogalmazványon szerepelne a hiányos alak. A régóta vita tárgyát képező dilemma eldöntésére, miszerint a hiteles oklevél diktálás vagy másolás útján készült-e, a szerző nem vállalkozott. A kérdés körütekintő bemutatásából azonban úgy tűnik, hogy meggyőzőbb érvek nyomán hajlik a másolás feltételezésére. Ha így van, ezzel messzeemenőig egyet tudok érteni. Magam szinte kizártnak tartom a diktálást. Bár az amellet szóló érvek cáfolatának nem itt a helye, fontosnak tartom megjegyezni, hogy vannak olyan tévesztések, melyek véleményem szerint csak vizuális élményből magyarázhatók. A fogalmazványbeli *Popsoca* helynév például nyilvánvalóan nem transzparens a másoló számára, pedig diktálás után minden bizonnyal szegmentálni tudta volna a *Papsoka* helynévet. S mivel nem egyszeri tévesztésről van szó (*Poposca* ~ *Popsosca*; 22), valószínűnek tűnik, hogy a másoló küszködik a számára vizuálisan nem értelmezhető helynév lejegyzésével, amelyet nem volt képes olvasva szegmentálni.

5. Az összeírás közel kétszáz helynévi szórványának szisztematikus és alapos feldolgozása kiváló filológiai munka. Egy-egy szórvány esetében a korábbi szakirodalom lényegében teljes ismerete és felhasználása ugyancsak a körütekintő elemzés feltétele. A szerző olykor nem kerülheti el, hogy a nem egybehangzó vélemények szorításában állást foglaljon; ezt általában kellő óvatossággal és egyfajta tapintattal teszi. Ilyen például a kutatókat (korábban elsősorban az alapítólevél kutatóit) igencsak foglalkoztató *Ap[p]atfeereh*, *Zouafeereh* és *Varfeereh* helynevek olvasata és értelmezése. Miután a szerző ismerteti a korábban felmerült értelmezéseket, igen alaposan körbejárja az egyik, illetve a másik lehetőség mellett szóló érveket, és megfontoltan mérlegre helyezi őket. Végül óvatosan állást foglal: „A két elképzelés közül jómagam a *fej* ~ *fő* földrajzi köznévből való származtatást tartom valószínűbbnek, noha kétségtelen, hogy ezzel kapcsolatban is felhozhatók komoly ellenérvek” (111). A másik oldalról pedig: „A *fehér* szónak valamiféle földrajzi

köznévi szerepéről, amely az itteni előfordulásokat magyarázná, nincs tudomásom” (112). Az itt kifejtett gondolatmenet (110–113) nem csupán kutatói konklúzióját tekintve figyelemre méltó eredmény: talán ennél is fontosabb, hogy módszertanát tekintve is példaértékű. (Természetesen ez a megközelítés jellemzi valamennyi szórvány bemutatását és elemzését.)

A teljesség igényével bemutatott szórványok elemzésének olvasása közben csupán annak hiányát érzékelheti (esetleg) az olvasó, hogy alkalmasint, ahol kíváncznék, nem vonja be a szerző a társtudományok eredményeit. Engedtessek meg ezúttal is csupán egyetlen példát említenem. A szerző a *Felduar*[j/a] szórvány elemzése kapcsán – okkal hivatkozva BENKŐ LORÁNDra – helyesen állítja, hogy „nem a ’földből készült vár’ [...] értelmezéssel kell számolnunk, hanem szavunk ’elpusztult palánkvár, várrom, vármaradvány’ jelentésben volt használatos” (119). Az olvasó talán szívesen venné, ha olvashatna egy kicsit bővebben az elnevezés motivációjáról (mely a történettudományban kiterjedt szakirodalommal rendelkezik). Ennek híján a nem történész szakember nehezen tudja értelmezni, miért nevezhettek várromot, vármaradványt *földvár*-nak (amint nem is bármilyen várrom neveztetett ekként). Olykor tehát nem haszon nélküli, ha a nyelv- és névtörténész a társtudományokra is támaszkodik, illetve ezek eredményeit is felhasználja és bemutatja.

6. Végezetül a kötetet záró összegzésből kívánok néhány gondolatot kiemelni. Az utóbbi időben több kutató is foglalkozott a magyar szórványok latin szövegbe illesztésének okai-
val és eljárás módjával. KOVÁCS ÉVA nem ezen vizsgálatok (olykor egymással is párbeszédet folytató) állításait szedi csokorba, hanem továbblép, és a problémakör egy újabb aspektusára világít rá. Megkísérli, hogy fényt derítsen (az összeírás nyelvi anyagán belül maradvá) a nyelvválasztás névrendszertani összefüggéseire (195–196). Megállapítja, hogy jellemzően latinul találjuk a fontosabb várak, városok neveit, a megyék és egyházmegyék neveit (az aláírók személynevei mellett csak ezzel a névhasználattal találkozunk). A nagyobb folyók szintén rendre latinul szerepelnek. BENKŐ LORÁNDra hivatkozva feltételezi, hogy efféle esetekben az európai ismertség lehet a latin névválasztás motivációja (196).

A másik kiemelendő gondolat az összeírás helyneveinek anyagát érintő névrendszertani tanulságok összegzése (199–203). E fejezetben a szerző HOFFMANN ISTVÁN rendszerleírásához igazodva csoportosítja a helyneveket. A kialakított két fő csoport a műveltségi nevek (személynévi, foglalkozásnévi eredetű nevek; utak, közlekedő helyek nevei stb.) és természeti nevek (földrajzi köznévi, növénynévi eredetű nevek stb.). Érdemes figyelni arra, hogy „az oklevélben a természeti és a műveltségi nevek aránya teljesen azonos: az összes figyelembe vett név 50%-a természeti név, 50%-a pedig a műveltségi nevekhez sorolható” (200). Figyelemre méltó tanulsága a vizsgálatnak az is, hogy „a helynevek rendszerén belül fontos névalkotási eszköz volt a metonímia” (203).

7. KOVÁCS ÉVA monográfiája kiváló filológiai munka. Jelentősége három szempontból is megragadható. Először: a Tihanyi összeírás helyneveinek szisztematikus feldolgozásával a kutatástörténet eddig adós maradt. Másodszor: a vizsgálatok eredményei számos ponton gazdagítják nemcsak a nyelvemlékről szóló ismereteinket, de általában a nyelv- és névtörténeti tudásunkat is. Harmadszor: példaértékű és feltétlenül követendő módszertant kínál.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei

Szerkesztő: BÁBA BARBARA. A Magyar Névtár Kiadványai 35. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 433 lap

1. Egy nagyszabású tervezet, alapos kutatómunka és gondos szerkesztés eredményeként olyan helynévgyűjtemény látott napvilágot, mely nemcsak a névtannal foglalkozó szakemberek igényeit elégíti ki, hanem világos szerkezetének, jól átgondolt felépítésének és esztétikus kivitelezésének köszönhetően a széles nagyközönség érdeklődését is felkeltheti.

2. Az Előszóban (7) a magyar helynévkutatás történetének néhány állomását ismerjük meg PESTY FRIGYES 1864-es kezdeményezésétől a helynévgyűjtés virágkorán, az 1960-as éveken át annak hanyatlásáig. A kötet szerkesztője, BÁBA BARBARA által a névtani szempontból feltáratlan fehér foltok közé sorolt Hajdú-Bihar megye helyneveinek körültekintő kutatása már a könyv ezen szakaszában is hiánypótló vállalkozást sejtet: a kötet és a hozzá kapcsolódó online adatbázis (<http://mdh.unideb.hu>) célja többek között a tudományos kutatás elősegítése és a nemzeti, illetve helyi identitástudat megszilárdítása. A szerzők a Hajdú-Bihar megye helyneveit közzétevő sorozat első darabjában a Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás öt településének – Hajdúdorognak, Hajdúböszörménynek, Téglásnak, Hajdúhadháznak és Bocskai kertnek – a helynévanyagát kívánják bemutatni a legszélesebben megragadható történelmi kontextusban, „a legkorábbi okleveles források adataitól kezdődően a 2010-es években végzett élőnyelvi gyűjtések anyagával bezárólag” (7).

A könyv szerkezete röviden: a kötet felépítéséről (9–11) és a helynévtár használatáról (11–14) olvasható hasznos információkat a helynevekben szereplő földrajzi köznevek (15–18) és a vonatkozó források (19–31) jegyzéke követi. A könyv központi részét alkotó 363 oldalas helynévtárhoz (32–395) helynévmutató (397–433) és helynévatlasz (T1–T36) is kapcsolódik.

A kötet felépítése című fejezetből (9–11) megtudjuk, hogy a helynevekben szereplő és a megnevezett hely fajtáját jelölő földrajzi köznevek tartalmi szempontból különösen fontos szerepet játszanak. A szerzők a vizsgált térségben a földrajzi köznevek három típusát különböztetik meg: 1. köznyelvi jelentésűek (*erdő*, *legelő* stb.), 2. sajátos jelentéssel (is) bírók (pl. *gát* 'országút, kövesút'), 3. valódi tájszavak (pl. *csere* 'cserfákból álló erdő', *eresztvény* 'fiatal, sarjadó erdő'). A kötet egyik fő erénye, hogy a jelentésmeghatározás forrásaként használt Magyar földrajzi köznevek tára című kézikönyvön és a történeti forrásokon túl a szerzők az élőnyelvi gyűjtések során szerzett ismeretekre is támaszkodnak (9). A névtárban rövidített formában feltüntetett források feloldását a Források című fejezetben (19–31) találjuk.

A Helynévtár című alfejezetből (10) megtudjuk, hogy a 2010-es évek élőnyelvi gyűjtéseit és a vonatkozó települések helynévanyagának a megszerkesztését a következő szerzők végezték: BÁBA BARBARA (Hajdúdorog, 2011), KATONA CSILLA és E. NAGY KATALIN (Hajdúböszörmény, 2011–2012), MOZGA ÉVELIN (Téglás, 2011), BÉKE ZSANETT, OLÁH ZSANETT, MOZGA ÉVELIN és TÓTH TEODÓRA (Hajdúhadház, 2011, illetve 2014), HUNYADI BARBARA, MOZGA ÉVELIN és TÓTH TEODÓRA (Bocskai kert, 2011, illetve 2014). A történeti

forrásadatok feltárását a fent említett szerzők mellett HALMOS JUDIT, PÁSZTOR ÉVA és TÓTH VALÉRIA segítették. A helynévtár szócikkeinek összeállításakor a szerzők a betűrendes elrendezés mellett döntöttek, a vizsgált településnevek szócikkét azonban a betűrendtől függetlenül mind az öt esetben elsőként tüntették fel (10). Ez utóbbi megoldást azért is tartom célszerűnek, mert általa az olvasó előbb ismerheti meg a település nevére vonatkozó anyagot a település egyes helyneveinek anyagánál.

Az egy-egy település helynévanyagát megőrkítő betűrendes helynévtárat településenként a Civertan Grafikai Stúdió egész oldalas, ugyanakkor kiváló felbontású légi-fotója (32, 98, 254, 296, 380), a Szálkai Tamás tollából származó egy-két lap terjedelmű településtörténeti bevezető, a vonatkozó élőnyelvi adatok (az adatközlők névsora, a korábbi élőnyelvi gyűjtés adatai) és a források jegyzéke előzi meg. Jól átgondolt és az olvasó számára áttekinthető koncepcióról van szó. Az egyes települések helynévanyagának nagyságában mutatkozó aránytalanságok (vö. Hajdúböszörmény: 98–252; Bocskai kert: 380–395) a vizsgált települések területi és népességbeli eltéréseivel magyarázhatók (pl. Hajdúböszörmény területe 37 078 hektár, lakóinak száma 31 332 fő; Bocskai kert területe 1089 hektár, lakóinak száma 3118 fő). Pozitívum, hogy a szöveg törzsanyagát gazdagító régi és új fotók tovább fokozzák az olvasók érdeklődését, ugyanakkor nem törik meg a közlés folyamatosságát.

A Tájékoztató a helynévtár használatához című fejezet (11–14) logikusan felépített útmutatóként szolgál mind a laikusok, mind pedig a szakemberek számára. Megtudjuk belőle, hogy a szerzők a szócikkek kialakításakor „a megjelölt hely, a denotátum azonossága” elvét követték, vagyis „például a dorogi határ északi részén fekvő erdő *Akác*os, *Akác-erdő*, *Akác*os-erdő és *Tölgyes* névváltozataihoz kapcsolódó adatok – a közöttük lévő morfológiai, illetve lexikális különbségek ellenére is – ugyanabba a szócikkbe” kerültek (11). Megkönnyíti a keresést, hogy az egy szócikken belül tárgyalt különböző névváltozatok a betűrendnek megfelelően utaló szócikkek formájában is elérhetők. Az egymással rész-egész viszonyban álló helyek megnevezései (pl. *Gát* – *Kis-Gát*, *Nagy-Gát*) és a különböző helyeket jelölő azonos alakú nevek (pl. 1. *Kis-dűlő*, 2. *Kis-dűlő*) is külön szócikkbe kerültek.

Az egyes szócikkek szerkezetileg öt egységből állnak: 1. címszó, 2. adatközlő rész, 3. leíró rész, 4. a névadatok forrásai, 5. a megnevezett hely térképi azonosítója (a szócikkek szerkezeti felépítéséről bővebben l. 11–14). A címszót követő szerkezeti egységek gondolatjellel történő elkülönítését jó ötletnek tartom, mivel a vizuális „kapaszkodók” segítik a percepciót.

A címszó-meghatározás kritériumainak sorrendjét a következőkben állapították meg a szerzők: 1. hivatalos névforma (közterületeknél), 2. az élőnyelvi forma prioritása a történeti forrásból származó névváltozattal szemben, 3. a leggyakrabban előforduló névváltozat, 4. névszerűség (12).

A munka fő hozadékanak a szócikkek adatközlő részét alkotó élőnyelvi gyűjtés adatait tekinthetjük. A fonetikus lejegyzésű névváltozatokat és adott esetben a hozzájuk tartozó magyarázó szövegeket az adatgyűjtés éve előzi meg. Az évszámmal ugyancsak jelölt történeti források adatainak és a közzétett élőnyelvi mintáknak köszönhetően az olvasó nemcsak az egyes települések helyneveit ismerheti meg, hanem alapos, áttekinthető képet kaphat a helynevek alakulásáról, változásáról a legkorábbi hozzáférhető forrásoktól kezdve egészen napjainkig. Az adatközlő rész után az adott helyre, illetve annak nevére vonatkozó információkat találjuk: az adott hely jellemzése, indokolt esetben annak történeti vonatkozásai, névmagyarázatok, esetenként az egyéb helyekkel vagy helynevekkel

való összefüggés (a leíró részhez bővebben vö. 13). A kötet Tájékoztatójának Források című bekezdése (13) szerint a közzétett adatok a fent említett online adatbázisban pontos hivatkozásokkal együtt is elérhetők (lesznek), az online szócikkek azonban a keresett címszavak alapján (pl. *Ábrók sarok*, *Csekeleke*, *Telek utca*) nem tartalmazzák a szükséges forrásadatokat. A kötet helynévtárában a névadatok forrásait a megnevezett hely térképi azonosítója (T1–T36) követi, amely a Schwarcz Gyula készítette, a kötet végén található helynévatlaszhoz irányítja az érdeklődőt (a helynévatlaszról bővebben l. 11). A helynévtárak után következő és valamennyi szócikk címszavát tartalmazó helynévmutató a szerzők szándéka (10) és meglátásom szerint is egyszerűbbé, átláthatóbbá teszi a keresést.

3. A Hajdú-Bihar megye helynevei című sorozat első darabja gondosan megszerkesztett, jól átlátható koncepciót követő, többszerzős volta ellenére is egységesnek mondható kötet. A könyvet ajánlom nemcsak a tudományos kutatást végző szakemberek, hanem a helynevek és azok története iránt érdeklődő laikusok figyelmébe is.

TÖRÖK TAMÁS
Selye János Egyetem
Tanárképző Kar

В. В. ЛУЧИК: ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ [Ukrajna helyneveinek etimológiai szótára]

Академія, Київ, 2014. 542 lap

Az ukrán névtudomány az ország függetlenné válása (1991) óta fokozatos fejlődésen megy keresztül. A szervezett névtani kutatásokat az Ukrán Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének névtani részlege koordinálja, de a munkában részt vesznek az egyes felsőoktatási intézmények nyelvészeti tanszékei is (pl. Lviv, Rivne, Ternopol, Ivano-Frankivszk). Ennek eredményei kézzelfoghatók: folyamatosan jelennek meg regionális helynévgyűjtések, névelméleti munkák, szótárak, egy-egy helynévtípus vizsgálatával foglalkozó monográfiák stb.

A tudományos alaposságú, kutatók, nyelvészek számára készült kiadványok mellett számos tudomány-népszerűsítő, a laikus közönség számára készült névtani témájú írás is született. E két szempontot kívánja ötvözni, s a névtan legfrissebb eredményeit a nagyközönség elé tárni a legújabb helynév-etimológiai szótár. Szerzője, VASZILIJ LUCSIK nyelvészprofesszor, az UTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa évtizedek óta foglalkozik helynévkutatással, elsősorban víznevekkel és földrajzi köznevekkel; eredményeit több monográfiában publikálta.

A szótár közvetlen előzménye М. П. ЯНКО 1998-ban megjelent, *Топонімічний словник України* című etimológiai szótára, amelyben a szerző értékes történelmi, helytörténeti, nyelvészeti és néprajzi adalékokkal támasztotta alá a nevek eredetmagyarázatát; mára azonban e munka már több szempontból is elavultnak és hiányosnak tekinthető. LUCSIK kimondott célja ezeknek a hiányosságoknak a pótlása, illetve az ukrán névtudomány újabb eredményeinek a bemutatása.

A kötet 2600 szócikkben mintegy 3700 földrajzi név etimológiáját tárgyalja. Vizsgálata a helynevek minden típusára és Ukrajna teljes területére kiterjed. A szótár bázisát a víznevek (álló- és folyóvizek, források, vízesések stb.), domborzati- és településnevek alkotják, de foglalkozik például természetvédelmi területek, erdők, dűlők elnevezéseivel is. Ukrajna tájnevei közül a nagyobb, történelmi-földrajzi-etnográfiai egységek neveit vizsgálja (pl. *Besszarábia, Budzsák, Bukovina, Galícia, Nyugat-Ukrajna, Balparti-Ukrajna, Pogyillja, Pokuttya, Polisszja, Jobbparti-Ukrajna, Volhínia*). Megemlíti Kárpátalját is, de ennek csak a szovjet időktől használt *Zakarpattya* nevére tér ki.

A szócikkek felépítése az etimológiai szótárak szokásos eljárását követi. Címszóként a hivatalos, ukrán névadat szerepel; a népnyelvi adatokat, névvariációkat nem közli a kiadvány. A földrajzi objektum típusának a megadása, valamint a pontosabb lokalizálás után a név történeti adatai következnek. Ez a szerző hangsúlyozott újítása, ugyanis a korábbi etimológiai szótárak fő hiányossága éppen ennek a mellőzése volt. Sajnos LUCSIK sem tudja teljes mértékben teljesíteni célkitűzését. Az ukrán területek eltérő történelmi múltjának dokumentumai, oklevelei főként külföldi (lengyel, magyar, osztrák, román, orosz stb.) levéltárakban vagy nyomtatásban megjelent adattárakban találhatók. Ezek feldolgozása és megismerése ukrán részről a mai napig nem történt meg, holott az UTA Nyelvtudományi Intézetében nagyszabású tervként vetődött fel és folyamatban van Ukrajna összes helységnevének szótározása és etimologizálása. Ezzel magyarázható, hogy egyes nevek esetében történeti adat helyett csak egy évszámot vagy még azt sem közöl a szerző. A kárpátaljai településnevek adatait egy több évtizedes, vitatott minőségű tanulmányból, többszörösen közvetett forrásból meríti. Történelmi adatok hiányában gyakran kénytelen a mai névalakból kiindulni, ami téves etimológiák megalkotásához vezet. Jó példa ennek alátámasztására a régi magyar személynévből keletkezett kárpátaljai *Técső* településnév magyarázata. A szótár nem közöl róla történeti adatot, mindössze annyit, hogy a 13. századtól ismert. Ezért a hivatalos ukrán *Тячів* névből indul ki, ami a szerző szerint egy **Тяч* személynév *-iv* birtokos esetragos származéka (482). Hasonlóan jár el a szintén pusztai személynévi eredetű *Bátyú* esetében, amelyet *Бузлове* címszó alatt tárgyal, holott a település már 1995-ben visszakapta – igaz, a szlávósított *Батюво* alakban – régi nevét. A szótár a népetimológiás ukrán nevet tárgyalja részletesen, míg a „történelmi” *Бамее*-t a *Бамьо* személynév szintén *-еве* birtokos esetragos alakjának tartja (144). A hasonló szócikkek és magyarázatok sorát folytathatnám, közlésüktől azonban eltekintek. A településnevek, így a kárpátaljaiak közül is csak a városok (*Ungvár, Munkács, Csap, Beregszász, Huszt, Nagyszőlős, Ilosva, Perecseny, Rahó, Szolyva, Técső*), valamint az ún. városi típusú települések (*Bátyú, Bustyaháza, Nagyberezna, Nagybecskő, Tiszaújlak, Visk, Volóc, Dombó, Zsdenyova, Kölcsény, Gyertyánliget, Királyháza, Ökörmező, Szerednye, Aknaszlatina, Taracköz, Királymező, Szentmiklós, Kőrösmező*) hivatalos ukrán nevét tárgyalja, a történelmi magyar nevet pedig rendszerint meg sem említi a szótár, ami nyilván terjedelmi okokkal is magyarázható. Más szócikkekben megtalálhatjuk még néhány, elsősorban köznévi eredetű településnév etimológiáját.

A helységnevek mellett talán a legnépesebb csoportot a víznevek alkotják a szótárban. A magyar névkutatókat elsősorban itt is a kárpátaljai nevek érdekelhetik. A nagyobb folyók (a *Tisza* és mellékágai) mellett számos kisebb víznév, patak, vízesés és forrás nevével foglalkozik a szerző (*Apsica, Apsinec-tó, Bajlova, Bruszturjanka, Horodilovai vízesés, Ilosva, Kerepec, Krivulya, Mokrjanka, Pinye, Pomejnica, Repinka, Szalva, Vicsa* stb.). A történelmi adatokat itt sem tudja maradéktalanul felhasználni a névmagyarázatoknál.

Mivel a FNESz. névanyagában sajnos kevés kárpátaljai víznév szerepel, LUCSIK szótára segíthet néhány szláv víznév esetében a névadás motivációjának a felderítésében.

A szótár számos hegynévet tárgyal Ukrajna területéről, elsősorban a Kárpátok keleti, galíciai és bukovinai oldaláról. Az ukrán névtani szakirodalomban eddig főként erről a területről születtek hegynéves monográfiák, így bőséges szakirodalom állt a szerző rendelkezésére, önálló eredetmagyarázattal ezért is csak ritkán találkozunk. A kárpátaljai hegynévek közül is helyet kap néhány a névanyagban (*Berlyaszka, Beszkidek, Gorgánok, Bliznica, Bouvan, Borzsa-havas, Brebenyeszkul, Hoverla, Gutin-Tomnatek, Kobila, Popagya, Pop-Iván, Priszlop, Rebro, Ruszka, Szvidovec* stb.), valamint a kárpátaljai hágók elnevezései is (pl. *Jabloncai-hágó, Vereckei-hágó, Uzsoki-hágó, Volóci-hágó, Toronyai-hágó*). A szerző nem minden névnek szentel külön szócikket; rendszerint a névadó település vagy folyó tárgyalása során említi meg őket.

A szótárt egy 10 oldalas szakirodalom-jegyzék zárja. Ebben az idegen nyelvű tételek száma mindössze 21, azok is főként lengyel szótárak és névtárak. Magyar nyelvű szakirodalomra a szerző nem hivatkozik.

LUCSIK etimológiai szótára elsősorban tudományszerűsítő szempontból tarthat számot érdeklődésre, de nem hanyagolható el tudományos értéke sem. A magyar nyelv-kutatók számára az eddig megfejtetlen kárpátaljai helynevek etimológiájának a felderítésében nyújthat segítséget, magyarázatait, adatait és módszereit azonban minden esetben érdemes kellő kritikával kezelni.

SEBESTYÉN ZSOLT
Nyíregyházi Egyetem

Deutsches Ortsnamenbuch [Német helynévszótár]

Szerkesztő: MANFRED NIEMEYER. Walter de Gruyter, Berlin–Boston, 2012. 756 lap

A közelmúltban megjelent szótár a jelenlegi és a történeti német nyelvterület helyneveinek alapos, rendszerezett etimológiai gyűjteménye. A kiadványon a szerkesztő, MANFRED NIEMEYER mellett egy válogatott nemzetközi kutatókból álló csoport munkálkodott: ROLF BERGMANN, BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH, ROLF MAX KULLY, PETER WIESINGER, JOERN-MARTIN BECKER és munkatársaik. A szótár a névkutatók mellett a laikus érdeklődők számára is hasznos lehet, mivel a bőséges szótári anyag mellett tartalmaz egy rövid, de alapos névtani bevezetést is (1–10). Ez előbb kitér a tulajdonnevek kategorizálására, majd a helynevek fajtáit mutatja be, végül bepillantást nyújt a névtörténeti vizsgálatok lehetséges témáiba és a névtani kutatások eredményeinek felhasználhatóságába. Ezután a szótár készítésének néhány alapelvét ismerteti a szerző (11). A *helynév* alatt jelen kontextusban csak a települések nevét érti, ezért más helynévfajták nem is kerültek be a címszavak közé. A szótár további fontos rendszerezési elve, hogy névanyagába csak azoknak a településeknek a nevét vette fel a kutatócsoport, amelyeknek a lakossága meghaladja a 7500 főt. A névtörténeti adatok mellett a munkacsoport a német, a belga, a svájci, az osztrák, a cseh, a lengyel, a francia, a luxemburgi, az olasz, a litván és az orosz

statisztikai hivatal adatait is felhasználta a jelenlegi és egykori német nyelvterület helyneveinek pontos és részletes elemzésekor.

Az alapos bevezető után következik a szócikkek felépítésének magyarázata (12). Minden szócikk öt kisebb részből áll. Az első rész (I.) tartalmazza a település hivatalos nevét, alkalomadtán az idegen nyelvi vagy népnyelvi formával kiegészítve. Van, ahol a címszó után a sztenderd és dialektális kiejtésváltozat is fel van tüntetve. Itt található a helység hivatalos besorolása (falu, község, város stb.), lakosságának száma, lokalizálása. Itt kell keresnünk a fontosabb településtörténeti, földrajzi adatokat is (az alapítás dátuma, a név keletkezésének körülményei, mely közigazgatási egység része a település stb.). A következő pontban (II.) a helynév fontosabb történeti előfordulásai találhatók évszámmal, időrendben, gyakran a forrás típusára és minőségére való utalással kiegészítve (eredeti, másolat stb.). Harmadik elemként (III.) az etimológiai jelentések állnak. Az egyes nevek elemekre bontásával pontosabb képet kapunk a német településnevek forrásaiként szolgáló különböző jelentésmezőkről. A negyedik részbe (IV.) került minden egyéb információ (például azok az alakok, amelyek nem szerepeltek a II. pontban, de a forrásokban megtalálhatóak, illetve a különböző közigazgatási egységek, amelyekhez a település tartozik), majd az V. pontban a hivatkozások zárják a szócikket. Minden szócikk végén közlik írója nevét is rövidítve.

Jó példa a szócikkek felépítésére *Eppelheim* szócikke (162): **Eppelheim I.** Város a Rajna-Neckar körzetben. Lakosságának száma: 14 589. Heidelbergtől körülbelül 5 kilométerre nyugatra, Schwetzingentől mintegy 5 kilométerre keletre fekszik a Neckar töltésében, a Felső-Rajna-síkságon, az Odenwald hegység közelében, Karlsruhe régióban, Baden-Württemberg tartományban. Meroving-korabeli település, lorsch-i és wormsi földesurakhoz, pfalzi méltóságokhoz tartozott az 1200-as évek előtt, 1803 óta badeni fennhatóságú. Dohánytermesztéséről, víztornyáról, városvédő szerepéről, útszéli keresztjéről és Rajna-Neckar Csarnok nevű kulturális központjáról ismert. **II.** 770 (másolat 12. sz.) *Ebbelenheim*, 781 (másolat 12. sz.) *Eppelenheim*, 1262 *Epelnheim* [eredeti], 1369 *Eppelnheim* [eredeti]; *Eppelheim* (1539). **III.** A *-heim* alaptag és az *Ebilo/Eppilo* személynévi előtag összetétele. A helységnév jelentése 'Ebbilo/Eppilo települése'. A nyelvjárási *Ebele* alak mutatja a *-heim* alak *-e*-vé való egyszerűsödését. **IV.** Eppelsheim, Rajna-vidék-Pfalz tartomány Alzey-Worms nevű közigazgatási egységéhez tartozik. **V.** Krieger; FO 1; FP; Bach DNK 2; Kleiber 2000; LBW 5. *JR*.

A szócikk felépítését némi kritikával illehetjük, mivel a különböző határjelölő és kiemelő jelek használata nem követ pontos és egyértelmű struktúrát. A kézirat minőségét (eredeti vagy másolat) például hol kerek, hol szögletes zárójelben jelzik, de a vesszők és pontosvesszők határjelölő funkcióit sem különítik el következetesen. Az évszámok jelölése szintén nem egységes módon történik: általában az adat előtt, zárójel nélkül, néhol azonban az adat mögött, kerek zárójelben szerepelnek.

A szótár gerincét képezi a rendkívül bőséges helynévanyag: körülbelül háromezer szócikk címszavai betűrendben (15–722). Az egyes címszavak közti kapcsolatot az utalók teremtik meg (jelölés: egy jobbra és felfelé mutató nyíl piktogramja). A történeti és idegen nyelvi adatokban előforduló különleges karakterek táblázatszerű gyűjteménye (13) segíti az olvasót az adatok értelmezésében.

A kötet végén találjuk a rövidítésjegyzékeket. Először a szócikkíró kutatócsoport munkatársainak listája (723–724), majd a szótárban használt rövidítések feloldása (725–728),

végül pedig a felhasznált források tematikus jegyzéke (729–756) következik. A forrás-jegyzék segédletet nyújthat további kutatások folytatásához, új vizsgálatok kezdéséhez.

A *Deutsches Ortsnamenbuch* című etimológiai szótár hiánypótló mű a névkutatás számára. A kötet a névtani ismeretek legfrissebb eredményeit feldolgozó, szemléletében ezeket követő mű. Szakmailag kiváló kutatócsoport által íródott, így alkalmas a nyelvtudomány művelői és a helynévkutatás iránt érdeklődők számára egyaránt.

TÜCSÖK DOROTTYA
Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézet

Egy nemzetközi helynévtani könyvsorozat első négy kötetről

1. Trends in Exonym Use [Irányzatok az exonimák használatában]. Szerkesztők: PETER JORDAN – HUBERT BERGMANN – CAROLINE BURGESS – CATHERINE CHEETHAM. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2011. 328 lap – 2. Toponyms in Cartography [Helynevek a kartográfiában]. Szerkesztők: PETER JORDAN – FERJAN ORMELING. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2013. 127 lap – 3. The Quest for Definitions [Definíciók keresése]. Szerkesztők: PETER JORDAN – PAUL WOODMAN. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2014. 295 lap – 4. Confirmation of the Definitions [A definíciók megerősítése]. Szerkesztők: PETER JORDAN – PAUL WOODMAN. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2015. 295 lap

1. Jelen írásban a Verlag Dr. Kovač hamburgi könyvkiadó 2011-ben indított Name & Place. Contributions to Toponymic Literature and Research [Név és hely. Közlemények a helynévtani szakirodalom és kutatás témakörében] című sorozatának első négy kötetéről nyújtunk egy-egy rövid összefoglalót. A sorozat helynevekkel foglalkozó konferenciák, szimpóziumok anyagát adja közre. Több kötete az ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoportja (United Nations Group of Experts on Geographical Names) exonimákat vizsgáló munkacsoportjának (Working Group on Exonyms) utóbbi években rendezett találkozóin elhangzott előadások írott változatát tartalmazza.

2. A sorozat első, 2011-es kötetének első fejezete az endonimák és exonimák megkülönböztetéséről szóló tanulmányokat foglalja magában. PETER JORDAN nyitótanulmánya az *endonima* és az *exonima* hagyományos definíciójának kritikáját fogalmazza meg (9–20). A szerző mellett érvel, hogy a definícióknak utalniuk kellene a társadalmi csoport jelentőségére is, hiszen ennek kultúrája, földrajzi helyhez való viszonyulása többnyire erősen befolyásolja a hely nevét. DRAGO KADNIK és MIMI URBANC írása azt állapítja meg, hogy Szlovénia helynevei között sok az idegen eredetű (német, olasz, magyar stb.), pedig véleményük szerint a szlovén neveknek jobban kellene érvényesülniük (21–43). PAVEL BOHAČ azt kívánja bizonyítani, hogy az országhatárokon átnyúló földrajzi objektumok (például a nagy kiterjedésű vizek, hegyláncok) nevei egyszerre minősíthetők endo- és exonimáknak (45–48). SUNGJAE CHOO a Korea és Japán közti tenger nevének példáján keresztül mutatja be, hogy milyen problémák merülnek fel a két vagy több ország között

elterülő vizek elnevezése esetén (49–60). MACIEJ ZYCH az antarktiszi (különösen a tenger alatti) helynevek kapcsán jegyzi meg, hogy mivel az általuk jelölt helyek egy országhoz sem tartoznak, nehéz eldönteni, hogy e megnevezések a különböző nyelveken endonimák vagy exonimák-e (61–88). PEETER PÄLL a kiejtés oldaláról közelít: felteszi a kérdést, hogy mennyire kell fonetikailag eltérőnek lennie két nyelvnek ahhoz, hogy egy-egy hely nevének a másik nyelven kiejtett változatát exonimának lehessen nevezni (89–93). BOGUSŁAW ZAGÓRSKI az arab országok helyneveinek egységesítéséről értekezik, kitérve az írásmódra, a betűkészletre és a standardizáció nehézségeire (95–129).

A kötet második fejezete a különböző országok és régiók exonimahasználatának bevett gyakorlatáról és politikájáról szóló tanulmányokat gyűjti össze. HENRI DORION a kanadai Québec tartomány helynévi példáin keresztül mutatja be a kétnyelvű területek exonimahasználatát (133–136). PHILIP W. MATTHEWS egyes maori helynevekkel és azok eredetével foglalkozik (137–162). SIRKKA PAIKKALA a finn nyelvű exonimák használatáról és mennyiségéről ír (163–169). MACIEJ ZYNCH bemutatja a *Geographical Names of the World* [A világ földrajzi nevei] című, angol–lengyel kétnyelvű kiadványt, mely listázza a használatra ajánlott és nem ajánlott lengyel exonimákat (171–182). NINA SYVAK az ukrán hegységek egységességének hiányáról ír (183–186). IMRICH HORŇANSKÝ és EVA MIKUŠOVÁ az ENSZ és Szlovákia földrajzi névi szakértőinek az exonimákról vallott nézeteit hasonlítja össze (187–194). MARGARITA AZCÁRATE és TERESA ALBERT a többnyelvű Spanyolországban használt földrajzi nevek egységesítésének nehézségeiről ír: a több hivatalos nyelv miatt nehéz megítélni, mely helynévformák tekinthetők endonimáknak és exonimáknak (195–199). MARIA DEL MAR BATLLE egyik tanulmányában a katalán exonimák használatáról ír (201–206), a másikban pedig a spanyol útjelző táblák feliratainak nyelvét mutatja be (207–209). EMAN AHMED ORIEBY egyes egyiptomi helyeket jelölő idegen nyelvű exonimák használatát elemzi (211–220). PETER JORDAN arról értekezik, hogy általánosságban az exonima vagy az endonima használata az elfogadottabb, valamint felsorolja az exonimák használatának egyes kritériumait (229–235).

A kötet harmadik fejezete az exonimák különböző területeken való alkalmazásáról szóló írásokat közöl. FERJAN ORMELING elektronikus helynévgyűjtemények anyagát hasonlítja össze több szempontból, így például az exonimák, a kisebbségi nyelvű nevek és a történelmi nevek száma alapján (239–248). ROMAN STANI-FERTT az EuroGeoNames névadatbázis felépítését és működését mutatja be (249–256). POKOLY BÉLA arról ír, hogy nem csupán a város-, hanem az országnevek is lehetnek exonimák, és óvatosságra int az exonimák számát lényegesen csökkenteni kívánó törekvésekkel szemben, mivel az exonimák maguk is a kultúra részét képezik (257–260). GERCSÁK GÁBOR egyes magyar helynevek angol megfelelőjének következtelen használatáról ír, és felveti egy normatív szándékkal készített magyar–angol helynévgyűjtemény megvalósításának szükségességét (261–268). RAINER DORMELS az IHO (International Hydrographic Organization) nagy kiterjedésű vizek neveit felsoroló listáját elemzi az endo- és exonimák arányának szempontjából (269–276). HUBERT BERGMANN tanulmányának témája a helynevek jelenléte a szótárakban: különböző szótárak példáján keresztül mutatja be a témakör összetettségét (277–286).

A kötet függelékében a helynevek, a környezet és a kultúra kapcsolatáról szóló tanulmányok olvashatók. PAUL WOODMAN a karintiai kétnyelvűségi helyzetről és annak helynevekre gyakorolt hatásáról értekezik (289–294). HERMAN BELL és HALĪM SABBĀR a núbiai nyelv revitalizációjáról és egyes núbiai helynevek etimológiájáról ír röviden (295–311). HALĪM SABBĀR önálló cikkében szintén a núbiai földrajzi nevekről foglalkozik,

különös tekintettel Iskhéed falu helyneveire (313–317). ELKA JAČEVA-ULČAR leírja, hogy Macedóniában egy 2004-es törvény szerint a helyneveket le kell fordítani albánra, s mivel ezt a munkát több ember végezte rövid idő alatt, a nevek formája következetlen lett (319–321). REMUS CREȚAN történelmi időszakok és azon belül eredet (pl. magyar, német, török, orosz) szerint csoportosítja a romániai földrajzi neveket (323–328).

3. A sorozat második, 2013-ban megjelent rövid kötetének első tanulmánya GUILLAUME BAILLY írása, mely a 2012-es francia közigazgatási reform céljait, metódusát és eredményeit fejti ki. MOHSEN DHIEB egy tunéziai földrajzinév-adatbázis elkészítésének lépéseit és módszereit mutatja be egy térkép (Sfax NW 1: 25 000) névanyagának példáján keresztül (19–29). PETER JORDAN az európai iskolai atlaszok exonimahasználatát elemzi: megfigyelése szerint az exonimák funkcionálisan hasznosak, ezért az iskolai atlaszokban gyakran szerepelnek (31–46). JONAS LÖFSTRÖM és VALERIA PANSINI a névtan és a térképészet kapcsolatáról ír: megemlíti az egyszerű és összetett helynevek kérdését és a megfelelő helynév kiválasztásával kapcsolatban felmerülő problémákat is (47–63). MÁRCIA DE ALMEIDA MATHIAS a brazil helynevek egy-egy fonémában eltérő változatairól ad rövid összefoglalót (65–68); PAULO MÁRCIO LEAL DE MENEZES, CAMILA VIEIRA DE ALMEIDA és ANNIELE SARAH FERREIRA DE FREITAS pedig helyneveken keresztül mutatja be Rio de Janeiro állam politikai-adminisztratív fejlődését (69–78). ANA RESENDE, CLÁUDIO DOS SANTOS és MÁRCIA DE ALMEIDA MATHIAS arról ír, hogy nem tudni pontosan, hol van az Uruguay folyó forrása (három országban is lehet), ezért a folyónak az adott országról való elnevezése is problémás (79–94). CLÁUDIO DOS SANTOS a brazil földrajzi nevek gyűjtésének új módszereiről értekezik (95–106). KAROLINA SZYSZKOWSKA és KATARZYNA PRZYSZEWSKA a lengyel Földrajzinév-bizottság feladatait tárgyalja (107–117). Végül PIERGIORGIO ZACCHEDDU és DAVID OVERTON bemutatja a fentebb már említett EuroGeoNames földrajzinév-adatbázis használatát, történetét, célközönségét és felhasználóit (119–127).

4. A 2014-es kiadású harmadik kötet első fejezete az *exonima* terminus definiálásának átfogó kérdéseit tárgyalja. A fejezet bevezető tanulmányát PAUL WOODMAN jegyzi (9–15). A szerző felidézi, hogy az UNGEGN exonimákat vizsgáló munkacsoportja tevékenysége során megállapította, hogy az *exonima* terminus definiálhatatlan az *endonima* terminus definíciójának tisztázása nélkül. A munkacsoport által megfogalmazott definíció szerint az *endonima* egy földrajzi alakulat neve egy olyan hivatalos vagy széles körben beszélt nyelven, amely azon a területen használatos, ahol maga az alakulat található; az *exonima* pedig az a megnevezés egy adott nyelvben, mellyel olyan földrajzi alakulatot jelölnek, amely kívül található azon a területen, ahol a kérdéses nyelvet széles körben beszélik, s amely név formájában különbözik a megfelelő helyi használatú endonimá(k)tól. PETER JORDAN vélekedése szerint a definíciókat a helyi lakosság és a földrajzi név kapcsolatában jelentkező változások tükrében kell átgondolni (21–31). A szerző javaslatára az *endonimá*-t olyan földrajzi névnek tekinthetjük, amelyet a helyi őshonos lakosság használ, az *exonima* pedig olyan földrajzi név, amelyet nem az őshonos lakosság használ, és amely különbözik az endonimától. STAFFAN NYSTRÖM nyelvészeti alapokon nyugvó meghatározásokat ajánl: az *endonima* regionálisan használt és elfogadott név ott, ahol az általa jelölt földrajzi objektum található; az *exonima* pedig olyan, az endonimával nem egyező név, mely regionálisan nem használt, illetve nem elfogadott ott, ahol az általa jelölt földrajzi objektum fellelhető (33–38). BOTOLV HELLELAND az

ugyanarra a földrajzi alakulatra használt dán, svéd és norvég nyelvű megnevezések közt található, történelmi okokra visszavezethető különbségeket vizsgálja, valamint ismerteti a Norvég Nyelvi Tanács által 1991-ben, a norvég nyelvben használatos idegen földrajzi helynevekről kiadott listát, mely körülbelül 4000 helynevet tartalmaz az ajánlott kiejtéssel együtt (39–48). OJÅRS BUSS az endonimák és exonimák alkategóriáit sorakoztatja fel; bevezeti továbbá a *rendered endonym* terminust, mellyel azokat az eseteket jelöli, amikor egy földrajzi objektum nevének kiejtése egyezik meg két nyelvben (49–54). MAŁGORZATA MANDOLA az *exonima* terminus kapcsán a helynevek névtani, antropológiai, logikai, szemantikai, illetve nyelvészeti vizsgálatának összefüggéseiről beszél (55–81). PHILIP M. MATTHEWS a helyneveknek a helyi kultúrában betöltött szerepét taglalja (83–143).

A kötet második fejezete exonimákkal kapcsolatos sajátos eseteket mutat be. PEETER PÄLL a nem latin betűs írásmódú nyelvek exonimáinak latin betűs átírásával foglalkozik, leginkább francia vagy angol nyelvi hatást mutatva ki (147–152). SUNGJAE CHOO szerint alapvető probléma, hogy a szakemberek csak az exonimák írásmódjával foglalkoznak, azok kiejtésével nem; a kiejtés vizsgálatával kapcsolatban alkalmazza és definiálja az *exograph* és *exophone* terminusokat (153–157). A HIROSHI TANABE és KOHEI WATANABE szerzőpáros a szárazföldi és a vízi földrajzi nevek különbözőségével foglalkozik, a különbségek okát pedig a lakosság és a beszélőközösség jelenlétében, illetve hiányában jelöli meg (159–163). BOGUSŁAW R. ZAGÓRSKI azt vizsgálja, hogy a kortárs arab nyelvi környezetben mi számít endonimának, illetve exonimának (165–174). HERMANN BELL a veszélyeztetett nyelvekben található endonimákkal foglalkozik, és szükségesnek tartja az *endonima* definícióját kiegészíteni azzal, hogy az endonimát önkéntesen használják (175–184). HALİM SABBĀR arra keresi a választ, hogy valóban a nyelviség-e a legfontosabb tulajdonsága az endonimáknak (185–190). MACIEJ ZYCH a lengyel nyelvű rövid és hosszú típusú (azaz az informális és a hivatalos) országneveket tekinti át (191–201). IVANA CRLJENKO célja, hogy összefüggéseket mutasson ki az *exonima*, *endonima*, *földrajzi objektum*, *toponima*, *rendered name* (l. fent) terminusok között, horvát nyelvű szótárak definíciói és horvát nyelvű atlaszok példái alapján (203–212). MIKESY GÁBOR az *exonima* minősítésű magyar földrajzi nevek használatának történelmi hátterű problémáit mutatja be (213–220).

A kötet harmadik fejezetében az exonimák dokumentálásáról olvashatunk. DRAGO KLADNIK és MATJAŽ GERŠIČ a szlovén nyelvű exonimák gyűjtéséről, adatbázisba rendezéséről szól (223–247). SIRKKA PAIKKALA egy, a finn nyelvű exonimákról szóló, 2013-ban kiadott kötetet vizsgál pragmatikai és terminológiai szempontból (249–256). ZANE CEKULA egy korábban Lettországhoz, ma Oroszországhoz tartozó terület földrajzi objektumainak neveit, azok használatát mutatja be (257–271). MARIA DEL MAR BATLLE a franciaországi Pyrénées-Orientales megye területén lévő katalán helynevekről ír. A szerző szerint az *exonima* és *endonima* terminusok használata azokon a vidékeken a legproblémásabb, ahol két nyelv használata valamilyen kölcsönhatásban van, s egy-egy földrajzi objektumnak két elnevezése is létezik az adott területen (273–281). REMUS CREȚAN a dél-dunai, vlachok által lakott területen használt román nyelvű exonimákat mutatja be a román Theodor Capidan két világháború között kezdett gyűjtéséből született munkája alapján (283–295).

5. A 2015-ben megjelent negyedik kötet első fejezete az *endonima* és *exonima* felhasználás általános kérdéseit tárgyalja. PETER JORDAN vélekedése szerint az *endonima* és *exonima* terminusok meghatározásához először szükség lenne az erna-terminusok definiálására,

s nem az alterminusok meghatározásával kellene kezdeni (9–17). STAFFAN NYSTRÖM arra hívja fel a figyelmet, hogy teljesen egyértelmű, mindenki számára elfogadható, egyértelműen interpretálható definíciót az *endonima* és az *exonima* terminusokra nehéz alkotni, hiszen a meghatározások szükségszerűen tartalmazznak egyértelműsítésre váró kifejezéseket, mint *elfogadott, széles körben használt, regionálisan* stb. (19–23). OJÄRS BUSS a lett nyelvközség szemszögéből vizsgálja a külföldi földrajzi objektumokra használatos neveket, melyek közül néhány véleménye szerint akár endonimának is minősíthető (25–30). IVANA CRLJENKO horvát nyelvű exonimákat gyűjtött össze és rendszerezett (31–41). MACIEJ ZYCH az *endonima* és *exonima* terminusok definíciójára érkezett újabb javaslatokat vizsgálva maga is arra a következtetésre jut, hogy az ernyőterminusok meghatározása elengedhetetlenül fontos a kérdéskörben (43–60). PHILIP M. MATTHEWS új javaslatokat tesz az *endonima* és *exonima* definíciójára, s az általuk jelölt fogalmak határait vizsgálja (61–104). ISOLDE HAUSNER nyelvészeti, illetve szemiotikai szemszögéből vizsgálja az *endonima* és *exonima* meghatározásait (105–110). PEETER PÄLL az endonimák és az endonimákon alapuló exonimák kiejtési különbségeivel foglalkozik, és megállapítja, hogy a két alak közti elkerülhetetlen kiejtésbeli változtatások nem eredményeznek exonimát, az elkerülhetőek azonban igen (111–116). HERMAN BELL a többnyelvű környezetet, az egymás mellett élő nyelvek beszélőinek identitással kapcsolatba hozható versengését nevezi meg az endonimák és az exonimák létezésének, valamint definiálásuk problémáinak az okaként (117–122). HALİM SABBĀR az elsődleges és a másodlagos őshonos nyelvekkel összefüggésben elemzi az *endonima* és az *exonima* terminusokat (123–126).

A kötet második fejezete a nagytájak vonatkozásában tárgyalja a kérdéskört. HIROSHI TANABE kandzsikkal lejegyzett japán helynevek többféle olvasatát vizsgálja (129–138). SUNGJAE CHOO a koreai földrajzi nevek esetében tanulmányozza az endonimák és az exonimák elkülönítésének lehetőségét (139–141). BOGUSLAW R. ZAGÓRSKI egymásnak megfeleltethető lengyel és perzsa helyneveket elemez és rendszerez (143–154), POKOLY BÉLA, BÖLCSKEI ANDREA és MIKESY GÁBOR közösen írt cikke pedig a magyar helységnevekben előkerülő megkülönböztető jelzők rendszerét, használatuk szabályszerűségeit tekinti át (155–168).

A kötet utolsó fejezetében különböző országokhoz köthető exonimákról olvashatunk. MATJAZ GERŠIČ és DRAGO KLADNIK szlovéniai exonimákat vizsgálnak és rendszereznek, az exonimizáció jelenségére fordítva figyelmüket (171–190). TOMÁS MAREK kifejti, hogy a cseh nyelvű exonimák rendszerezése folyamatos feladat, hiszen tárházuk mindig változik, a korhoz és a társadalmi igényekhez mérten (191–193). MACIEJ ZYCH bemutatja a lengyelországi Geodéziai és Kartográfiai Központi Hivatal által kiadott lengyel földrajzi nevek új, 2013-as listáját (195–220). PAUL WOODMAN a kötetet záró tanulmányában az orosz nyelvnek a kazahsztáni helynevekre gyakorolt hatását elemzi, külön-külön alponthan tárgyalva az orosz és a kazah perspektívát is (221–232).

6. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a kötetek tanulmányaiban a szerzők változatos szempontokat figyelembe véve mutatják be az *endonima* és az *exonima* terminusok definiálásának nehézségeit, illetve az ebből fakadó elméleti és gyakorlati problémákat. Arra is felhívják a figyelmet, hogy sok nyelvben és többféle nyelvi kontextusban érdemes vizsgálni a témakör kapcsán. A világ különféle tájairól érkező szerzők beszámolnak helynevekkel kapcsolatos sajátos tapasztalataikról, kutatási eredményeikről. Míg az első két kötet főként az exonimáknak a nyelvben és a térképészetben való használatára,

annak irányvonalaira fókuszál, addig a harmadik és a negyedik kötet az *exonima* és ehhez kapcsolódóan az *endonima* terminusok valamennyi érintett fél számára elfogadható, konszenzuson alapuló definíciójának kidolgozására helyezi a hangsúlyt.

HALÁSZ ESZTER

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

SIMON JUDIT

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

**TAKÁCS PÉTER, A rózsza neve: Magyar Köztársaság. Az államok
nevéről és a magyar állam átnevezéséről**

Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 226 lap

A jogász szerző rövid értekezésnek tartja munkáját, pedig annál többről van szó. A kötet több mint fele, 120 oldal nyelvészeti, földrajzi-kartográfiai, filozófiai-jogi elemzés, valamint kilenc oldal szakirodalom-jegyzék. A könyv szép kivitelű, jó kötésű, a tipográfia is megfelelő, szerkesztése gondos. Komoly érték a szerző pontos helyesírása és igényes, magyaros fogalmazása.

TAKÁCS PÉTER elemzi az államok nevével kapcsolatos elméleti összefüggéseket, és többször kitér a magyar állam átnevezésének kérdéseire is, korrekten, politikai felhangok nélkül tárgyalva ezt a sokak számára érzékeny témát. A kötetet a személyes értékelések – például az utcanevekkel, a névharcok mögötti érzelmekkel, valamint a külön kezdeményezésekkel kapcsolatos kitérők – teszik igazán olvasmányossá. Izgalmas a kiadvány azon része is, amelyben a szerző a tárcaközi Földrajzinév-bizottság munkájára és a bizottság működésére vonatkozó kormányrendeletek belső ellentmondásait elemzi kritikusan (pedig azokat is jogászok fogalmazták). A bőséges lapalji jegyzetek éppen olyan fontosak, mint a főszöveg, így nem is törik meg annak folyamatosságát. A könyv lényeges része egy kilencvenoldalas függelék: jól megválasztott hangulatképek a névpolitikai küzdelmekről, háromféle országnévlista, jegyzetek és mutatók. Aki a könyvvel való ismerkedést ennél a résznél, a 135. oldalon kezdi, talán még érdekesebbnek találja a téma felvetést, és még kíváncsibb lesz a tanulmány első részére.

Mi van a függelék előtt? Itt a következő fejezetek állnak: Az államok nevéről általában; Az államnevek funkciói; Az államok meg-, el- és átnevezéseiről; Az államnevek fajtái (ez a legbővebb, 36 oldalas fejezet); Nyelv, politika, jog: a magyar állam átnevezése („mindössze” 15 oldal); Betűk és szavak, jelek és nevek: az átnevezés értelmezése. E talán száraznak hangzó fejezetcímek érdekes, sokszor humoros elemzéseket vezetnek be. Különösen fontos és országunk történelméről elgondolkodtató az 1. táblázat: Magyar-ország államformái, államnevei és országneve 1918–2011 között. E közel száz év alatt országunknak négy államformája, öt államneve (ebből egyedül 1919-ben három is volt) és egy országneve volt. A tanulmány leggyakrabban előforduló szakszava az *országnév* és az *államnév*. Már az a tény, hogy a szövegszerkesztő helyesírás-ellenőrzője mint ismeretlen kifejezést pirossal aláhúzza az *országnév* szót (de például az *államnév* szót vagy a *Vanessa* keresztnévet nem), érzékelteti, hogy a szerző sajátos, nem mindennapi témát tárgyal.

TAKÁCS PÉTER szakszerűen felvezeti és számos példával szemlélteti, hogy az államok pontos megnevezésének nemcsak jogi szempontból van jelentősége, hanem lényeges a politika, a földrajz és a kartográfia számára is. Ennélfogva a terminológia gondos vagy éppen pongyola használatát nagy alapossággal járja körül. Az *államforma* kifejezés értelmezése az átlagember számára nem okoz gondot, bár az államformák megnevezésében meglepően nagy a változatosság (pl. *állam, államszövetség, emírség, fejedelemség, föderáció, hercegség, iszlám köztársaság, királyság, nagyhercegség, népi demokratikus köztársaság, szocialista népi közösség, szultánság, többnemzetiségű állam*).

Az *országnev* és az *államnev* szavak látszólag szinonimák, de megkülönböztetésük lényeges, mert jogi, politikai és földrajzi értelemben olyan szakszavak, amelyek egy-egy sajátos tulajdonnévformát jelölnek. A tanulmány igen értékes részét képezi e két szó tartalmának jogi-filozófiai értelmezése és különböző szerzők szóhasználatának elemzése. Így tudjuk meg, hogy az *országnev* – amely valamely államalakulat rövid, többnyire egytagú és az államformára nem utaló megjelölését jelenti – a különböző forrásokban *nem hivatalos államnev*, *rövid alakos államnev*, *rövid államnev*, *rövid név*, *társadalmi név* megnevezéssel is szerepelhet. Az *államnev* viszont általában hosszabb, és tartalmaz olyan nagybetűs utótagot (akár többet is), amely kifejezi az államformát. Nemcsak az államformák megnevezése változatos: a szakirodalom is sokféleképpen jelöli meg az államnevet, pl. *alkotmányos államnev*, *alkotmányos név*, *hivatalos államnev*, *hivatalos név*, *hosszú alakos államnev*, *hosszú alakos név*, *hosszú név*, *teljes államnev*. Itt meg kell jegyezni, hogy a köztudattal ellentétben mind az országnev, mind az államnev hivatalos név, hiszen ezek az ország alkotmányában nevesítve szerepelnek. A félreértést bizonyítva az okozza, hogy az államformára is utaló nevet mindannyian hivatalosabbnak érezzük, mert azt többnyire hivatalos megjelölésekben, ünnepi alkalmakkor használják.

A terminológia egységes értelmezése érdekében a szerző szerintem megfontolandó megoldást vet fel, bár lehet, hogy ezzel csak bővítené a terminológiai sokféleséget. Javaslatát a következő: az ún. rövid név (pl. *Lengyelország*) legyen az ország (állam) *földrajzi nev-e* – hiszen a térképeken is ez az alak szokott megjelenni –, míg az ún. hosszú nevet (pl. *Lengyel Köztársaság*) tekintsük inkább *intézménynév*-nek – ez a forma ugyanis inkább hivatalos, jogi szempontú szövegekben jelenik meg. Ez a megközelítés akár már azt is indokolhatná, hogy akadémiai helyesírási szabályzatunk kapjon egy rövidke kiegészítést. Azonban a szerző összegzése szerint csak az államok 80%-ának van két (ún. rövid és hosszú) neve, 18%-uk esetében ugyanaz a két név alakja, és 2%-uknak (ötnek) csak egyetlen neve van. A szerző szerint tehát az országok ötödének a neve hol földrajzi név (országnev), hol intézménynév (államnev) lenne.

A könyvből megtudjuk, hogy az átnevezést a nemzetközi jog nem szabályozza: az ENSZ csak elfogadja vagy vitatja a névhasználatot (például Macedónia esetében az 1990-es években). Az természetes kikötés, hogy két országnak nem lehet teljesen azonos a neve, viszont az lehetséges, hogy ugyanolyan legyen a zászlójuk (pl. Csád és Románia zászlaja megegyezik). Érdekes fejezetet szentel a szerző a névadás és névmegállapítás jelentőségének is. Szerinte a névváltoztatás új identitás kialakulását fejezi ki, vagy ahhoz kíván hozzájárulni, ahogy például az új személynév új személyiséget is kifejez. A természettudománytól sem idegen ez a megközelítés: Gauss szerint ha a terepet a geodéták felmérték, az objektumokat szögekkel, koordinátákkal és nevekké látták el, akkor azok már mások lettek, mint előtte voltak.

Nagyon helyes, hogy a szerző több, nem egyszer különös és szórakoztató esetet is bemutat, amelyek bizonyítják, hogy a névhasználat politikai érzékenységet sérthet. Ez többnyire az ország nevének lefordításából, az ún. belső név és külső név különbözőségéből adódik. Jó stílussal, személyes véleménnyel kiegészítve tér ki például az *Elefántcsontpart* ~ *Côte d'Ivoire*, *Fehéroroszország* ~ *Belarusz* ~ *Belorusszia*, *Csehország* ~ *Cseh Köztársaság*, *Kína* ~ *Kínai Népköztársaság* névhasználat problémájára, vagy a túlzott óvatosságból adódó helytelen névhasználatra (pl. *Ír Köztársaság*). Kevésbé közismert eseteket hoz fel arra, hogy a magyar külügyi gyakorlatban – éppen az érzékenység tisztelgésében tartása érdekében – a mindennapi nyelvhasználatától eltérően használnak neveket (pl. *Grúzia* ~ *Georgia*, *Salvador* ~ *El Salvador*).

Az elemzéseket különféle listák egészítik ki. Ilyen a magyar Földrajzinév-bizottság által gondozott Ország- és területnevek című lista, valamint az ENSZ földrajzi neveket foglalkozó szakértői csoportjának (UNGEGN) listája, mely az országok ún. rövid és hosszú nevét angol, francia, spanyol, orosz, kínai és arab nyelven adja meg. A harmadik névlista (Az államok listája cím alatt) egy javaslat, amely több országnév és államnév esetében eltér a Földrajzinév-bizottság anyagától. Feltétlenül támogatom, hogy ez a bizottság mielőbb foglalkozzon TAKÁCS PÉTER sajátos jogi alapú megközelítésének eredményével. Összeállítása kiegészül még egy szokatlanul „olvasmányos” táblázattal, amely felsorolja az államtöredékeket, a töredékállamokat, illetve a szerző által projektállamnak nevezett, nem létező államalakulatokat. Az ezekhez tartozó jegyzetek nemcsak tényesrűek, és a szerző elméleti álláspontját tükrözik, hanem TAKÁCS PÉTER humorérzékét is igazolják.

Végezetül: aki nemcsak belelapoz, de el is olvassa a könyvet, az végül rájön, mire utal a címben a *rózsza*.

GERCSÁK GÁBOR
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Informatikai Kar

The British 19th Century Surname Atlas [A 19. századi brit családnevek atlasza]

Archer Software, ver. 1.20. CD-ROM, 2015.

1. A kiadvány fő jellemzői. Az Archer Software kiadványaként megjelenő CD-ROM az 1881-es országos népszámlálási kérdőívek alapján tárolja és teszi kereshetővé Anglia, Skócia és Wales korabeli család- és keresztnéveit. STEVEN ARCHER névatlaszának első kiadása 2003-ban jelent meg, az azóta 1.20-as verziót elérő változat 2015 márciusában vált hozzáférhetővé. Az összesen több mint 560 000 címszót tartalmazó interaktív CD-ROM a keresési eredményeket térképre vetítve és gyakoriság alapján súlyozva jeleníti meg, s így névföldrajzi kutatásokra is alkalmas.

2. Az adatbázis tartalma és keresési lehetőségei. Az adatbázis forrásanyagát adó 1881-es országos népszámláláskor a felgyűjtendő területet 95 megyére, azon belül Angliát

és Walest 635, Skóciát 205 körzetre osztották. E körzetek lakosságának száma összesen közel 30 millió fő volt, melyből kb. 26 millió élt az angol és walesi, 3,7 millió pedig a skót vidéken. A pontos lakossági adatokat megyénként, körzetenként is látjuk az adatbázisban, referenciaértékként is szolgálva a család- és keresztnévek kutatásaihoz. Az adatbázis több mint 400 000 család- és 160 000-nél is több keresztnévet, variánst tartalmaz, melyek közül körzetenként és összesítve is lekérdezhetjük a névviselők számát.

A program elindítása után választhatunk, hogy család- vagy keresztnévet szeretnénk-e keresni. Az egyszerű kereséskor a betűrendbe sorolt nevek közül az általunk kívánt név adatait a Display Map gombra kattintással helyezhetjük térképre. A képernyő jobb oldalán automatikusan megjelenő térképen azonnal látjuk a név nagy-britanniai megoszlását és adott régióbeli gyakoriságát. Az összetett keresés menüpont alatt lehetőségünk van egyszerre több nevet összeválogatni, így egy név variánsaira vagy valamely általunk választott szempont szerint összerendezett nevekre is kereshetünk, majd egy közös térképen jeleníthetjük meg. Ha e módszer nem megfelelő, mert nem különülnek el kellőképpen az adatok, a Four Map lehetőséggel négy egymás melletti, de egymástól független térképre rendezhetők az értékek. Ha nem egy név, hanem egy megye teljes személynévállománya érdekel minket, a County Surnames menüponttal ezt is listázhatjuk. Az átláthatóságot és a reális viszonyítást segíti a Reference menüpont, amely alatt a megyénként és körzetenként összegzett népszámlálási adatokat tekinthetjük meg összehasonlításul.

A találati halmaz megjelenítését több szempont szerint is személyre szabhatjuk. Megválaszthatjuk az elterjedtség számításának módját (összes előfordulás vagy a sűrűség 100 000 főre vetítve), hogy megyénként vagy körzetenként legyenek-e feltüntetve, látszódnak-e az értékek és területek nevei vagy sem, illetve Nagy-Britannia mely országát helyezze középpontba a szoftver. Emellett egy külön menüpontban a térképet és a gyakorisági sávot alkotó színskálát és léptéket is beállíthatjuk, mindenkor igazodva az adatokhoz és azok további felhasználási kívánalmaihoz, megjelenítési környezetéhez.

A térképen részben a program saját, négy irányba mozgó panelével, részben az egér kattintására működő nagyítással-kicsinyítéssel navigálhatunk. A nagyítás mintegy 5000%-ig működik, ami különösen a gyakori előfordulású és emiatt vizuálisan zsúfoltan megjelenő neveknél használható ki hatékonyan. A térképek neve egyelemű kereséskor adott: a vizsgált család- vagy keresztnév; összetett keresés esetében viszont általunk szerkeszthető, egyénileg beállítható.

A térképes megjelenítés mellett a program felkínálja a táblázatos vagy grafikonos csoportosítási lehetőséget is, az utóbbit exportálási funkcióval. A mentés szintén felhasználóbarát, a kép méretétől az elrendezésen és az egészen 1000 x 1000 pixelig növelhető felbontáson át a magyarázó dobozok feltüntetéséig minden beállítható egyénileg. A kapott eredmények a nyomtatáson kívül vágólapra is helyezhetők, egyéb programokba másolással beilleszthetők.

Az adatbázis felhasználói felülete logikusan felépített, könnyen kezelhető, s a belső műveleteket minden aloldalon angol nyelvű sugó támogatja. A család- és keresztnévek keresése és térképes vagy táblázatos, grafikonos megjelenítése stabilan biztosított, a szoftver hosszú és intenzív terhelés közben sem futott hibára.

3. Felhasználása. A jogi licenc szerint a rendszerben tárolt adatok felhasználása csak magáncélú kutatáshoz engedélyezett. Ezzel összhangban az adatbázis korlátozott, vételhez kötött, az adatokhoz nem férhetünk hozzá szabadon. A szoftver a rendszerinformációk

alapján csak Windows operációs rendszerre optimalizált, emellett a futtatásához elegendő egy CD- vagy DVD-olvasó, illetve megfelelő képernyőfelbontás, minimum 1024 x 768 pixel. A program működtetéséhez telepítés vagy segédprogram nem szükséges, az elvárt minimális működési környezet az átlagosan felszerelt számítógépeken is lehetővé teszi a futtatását.

A 19. század végi népszámlálási adatok feldolgozása és elektronikus közzététele vizsgálhatóvá teszi a névtan kutatói számára a korabeli névállományt és annak területi vetületét, s egyúttal forrásként szolgálhat számos társtudomány számára. Az adatbázis adatai és megjelenítési lehetőségei alapján egyaránt végezhetők például belső migrációra, valamint be- és kitelepülésekre vonatkozó vizsgálatok.

Mind a család-, mind a keresztnévek menüpont egyszerű keresési felületén rendezhetők a címszavak gyakoriságuk sorrendjébe is, és e lehetőséggel különösebb erőfeszítés nélkül állíthatunk össze toplistákat vagy készíthetünk statisztikákat. A legegyszerűbb elrendezés segítségével megállapíthatjuk, hogy a legelterjedtebb 19. század végi családnévek (a változatokat külön számolva) a következők voltak: 1. *Smith* (421 703), 2. *Jones* (338 373), 3. *Williams* (214 437), 4. *Brown* (196 909) és 5. *Taylor* (191 104). A keresztnévek közül hat is meghaladta az egymillió névviselőt: 1. *Mary* (2 120 537), 2. *John* (1 920 010), 3. *William* (1 816 167), 4. *Elizabeth* (1 201 140), 5. *James* (1 098 587), 6. *Ann* (1 058 519).

Az adatok statisztikai elemzésével már eddig is többen foglalkoztak. A GEORGE REDMONDS és szerzőtársai jegyezte *Surnames, DNA, and family history* című monográfia (Oxford, 2011) megállapításai szerint például „1881-ben a népesség 40%-a mindössze 500 családnéven osztozott, ugyanakkor 10% mintegy 30 ezer különféle ritka családnévet viselt” (l. NÉ. 37: 277–280). Az adatbázisból kinyerhető térképeket, az adatok vizuálisan bemutatott földrajzi elhelyezkedését és gyakoriságát legújabban a PATRICK HANKS és szerkesztőtársai által közzétett *The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland* című reprezentatív kézikönyv is felhasználja (Oxford, 2016). E kiadványban a *The British 19th Century Surname Atlas* adott névhez kötődő térképlapjai is szerves részét képezik a családnévek szócikkeinek; a változatok, etimológia, elterjedtség és korai előfordulások mellett mutatva az 1881-es népszámláláskori gyakoriságot és megjelenési gócpontokat is. A kurrens és 19. századi adatok összehasonlításával lehetőség nyílik az egyes nevek terjedésének vizsgálatára is.

A családnévek elterjedtsége, a gócpont(ok)tól távolabb eső kisebb méretű és létszámú szigetcsoport(ok) megjelenése felhívhatja a figyelmet egy-egy család vagy távoli vidéken munkát vállaló, ott letelepedő személy Brit-szigeteken belüli mozgására. Az ilyen típusú sejtések a társtudományok, elsősorban a levéltári források – például születési, házassági, halálozási iratok – segítségével erősíthetők meg.

Az országba településeknek egyértelmű nyomaként szolgál az angol, skót és walesi hagyományos családnévektől és ortográfiai jellemzőktől eltérő, idegen hangzású nevek felbukkanása. Mivel az adatbázisban a feldolgozott nevekhez nem tartozik történeti-etimológiai háttér-információ, és ebből következően erre vonatkozó keresési lehetőség, csak külső források bevonásával lehet vizsgálatokat végezni e téren. Az 1881-es brit népszámláláshoz közeli időpontból magyar nyelvterületről nem rendelkezünk hasonlóan reprezentatív forrással, de az általánosan leggyakoribbnak vett magyar családnévek közül többet is megtalálunk az adatbázisban. Így például a *Kiss* 73, a *Papp* 17, a *Horvath* 7, a *Szabo* 4, a *Toth* 2, a *Farkas*, a *Fekete* és a *Varga* pedig 1-1 előfordulással található meg benne. Az adatbázis nyújtotta pillanatfelvétel nemcsak az országon belüli, hanem kívüli

mozgások, a kivándorlások vizsgálatában is felhasználható, például a Brit-szigetéről kitelepültek kibocsátó vidékének azonosításában.

Az adatbázis családnevek melletti másik pillére a mintegy 160 000 címszó köré rendezett keresztnévgyűjtemény. E hatalmas korpuszból a statisztikai elemzések mellett a földrajzi szempontokat is figyelembe véve – és szükség esetén a társtudományok forrásait is bevonva – vizsgálható például a felekezeti elkülönülésre jellemző névhasználat, a betelepültek hagyományörző névadási szokásai, valamint az akkori névdivat és annak gócpontjai, szinkrón terjedési irányai.

4. Hozzáférhetősége. A The British 19th Century Surname Atlas az angol nyelvterület, pontosabban Anglia, Skócia és Wales 19. századi névállományának hiteles és reprezentatív forrása; általános hozzáférhetősége mégis csekély. A szoftver többféle módon is megrendelhető online, a nagy könyvtárak katalógusaiban mégis alig találjuk nyomát. A mai lehetőségekhez igazodva a névatlasz használatát és láthatóságát növelné, ha például open access típusú vagy előfizetett adatbázisként online is elérhetővé válna az egyetemi és kutatóintézeti szféra számára. Ezzel párhuzamosan célszerű lenne szoftveresen támogatni a saját fiókok létrehozhatóságának, elmenthető kereséseknek és saját térképeknek az irányát is. A nevekhez kapcsolódó járulékos információk hiánya miatt az adatbázis tartalmi szempontból saját lábbon korlátozottan áll meg, de a The Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland című kiadvány teljességre törekvő háttér-információival együttesen sokféle vizsgálathoz kínál lehetőséget a brit család- és keresztnevekről.

SZABÓ PANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Egyetemi Könyvtár – Bölcsészettudományi Kar

VÖRÖS FERENC, Kis magyar családnévatalasz

Kalligram, Pozsony, 2014. 440 lap

A 2014-ben a pozsonyi Kalligram Kiadónál megjelent mű a jelenkori magyar családnévanyag kutatásában mérőkövetőnek számít. Bár az igény, hogy a tulajdonnévi adatok földrajzi elterjedését térképek formájában láthassuk, régóta jelen van a magyar névkutatásban, eddig nem született ezt kiszolgáló összefoglaló mű a családnévanyagra vonatkozóan.

Az elmúlt években a magyarországi névföldrajzi kutatások intenzívebbé válását két fontos szempont is segítette: egyrészt az elektronikus formában rendelkezésre álló, a teljes magyarországi népességet magában foglaló adathalmazok, másrészt azok a térinformatikai módszerek, amelyek az adatok számítógépes ábrázolását lehetővé teszik. Az ezredforduló után ezek a kutatások nagy lendületet vettek: mind a történeti, mind a jelenkori családnévanyag diatopikus ábrázolásában úttörő eredmények születtek (különösen N. FODOR JÁNOS és VÖRÖS FERENC munkáinak köszönhetően). A névkutatók körében ismert az ezzel a tematikával foglalkozó (interdiszciplináris) konferenciasorozat is, amely Vörös Ferenc szervezésében 2010 óta évről évre összegyűjti a tulajdonnevek földrajzi variáciájával foglalkozó kutatókat – nemcsak a névtudománnyal foglalkozó kollégákat.

A szóban forgó kötet alapjául a teljes magyarországi családnévanyag 2009. január 1-jei eszmei állapota szolgált: ez kb. 195 000 családnevet, illetve névváltozatot jelent. A Magyarország 10 182 552 lakosa által viselt családneveket a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala bocsátotta a szerző rendelkezésére. Az adatbázisban a családnevek lokalizálva vannak, vagyis a névviselők állandó lakhelye is ismert.

A szerző előszavát (és köszönetnyilvánításait) követő bevezető fejezetben (15–40) VÖRÖS FERENC beszámol a családnévátlasz előmunkálatairól és létrejöttének történetéről. Ugyanitt ismerhetjük meg az atlasz készítésének alapelveit és módszereit, az adatbázis különleges, viszonylag ritkább jelenségeit (pl. az *-ová* képzős nevek vagy az idegen eredetű nemesi névkiegészítők, pl. *von und zu*).

Az atlasz elkészítéséhez használt családnévkorpusz bemutatásakor a szerző természetesen kitér a nevek értelmezésének különböző problémáira, többek között arra a kérdésre is, hogy bizonyos nevek mely nyelvek névanyagához tartoznak. A *Liszt* családnév például lehet magyar, német vagy akár szláv eredetű is (16). Külön figyelmet szentel a szerző a magyarosított családnevek korpuszban elfoglalt helyének is, megállapítva, hogy „az atlasz térképlapjai mögött rejlő adatbázisban egymástól elkülöníthetetlenül keverednek a természetes és mesterséges névállomány elemei” (20). Némely nyitott kérdés megválaszolásában a történeti családnévanyag (az 1715-ös, illetve 1720-as összeírás) adatai segítenek a szerzőnek, ezért a bevezető fejezetben ezeket a történeti forrásokat is részletesen bemutatja és értékeli; annál is inkább, mert a térképtárban több, a történeti adatokat is ábrázoló térképlap szerepel.

Az atlaszban bemutatott térképlapok kiválasztásának fő szempontja a családnevek gyakorisága: alapvetően 106, tízezernél gyakrabban előforduló lexikai névtípus (az adott név írásváltozataival együtt kezelt) térképlapjai alkotják az atlaszt, kiegészülve néhány névgrammatikai jelenség bemutatásával. Ezen gyakorisági határ fölött egyetlen nem magyar etimonú családnév fordul csak elő: a *Novák*.

A családnevekkel való foglalkozás egyik legizgalmasabb, egyben legproblémásabb kérdése minden bizonnyal a családnevek létrejöttének motivációja. Ezzel kapcsolatban a bevezető fejezet 2.5. pontjának címe (Az etimológiai rétegek megnevezésének terminológiája) kissé félrevezető, hiszen itt nem etimológiai, hanem motivációs, névkeletkezési szempontokat mérlegel és mutat be a szerző (35). Bár utal a motivációs rendszerezésben mintául vett családnévszótári művekre, új rendszert állít föl, amely (példák nélkül felsorolva) meglehetősen homályos marad, különös tekintettel az ilyen, a névtudományban meglepetésnek számító besorolási megállapításokra: „*A Horvát, Lengyel, Székely, Tót* nemcsak helyre utalhat, hanem népnév is lehetne” (36). Mivel a térképlapok mellett nem állnak a motivációra vonatkozó kommentárok, az olvasó olykor inkább csak találgathat, miért éppen abba a csoportba (alfejezetbe) került az adott név.

A bevezetésben végül a szerző a térképi ábrázolás eszközeit is bemutatja. A családnévátlaszban az adatok (‰-ben megadott) relatív előfordulása látható a térképlapokon. A legtöbb nevet két külön térkép ábrázolja: az egyiken Magyarország 19 megyéje és a főváros szolgáltatja a földrajzi felosztást, a másik, részletesebb térkép a postai irányítószámok szerint tagolódik. A felhasznált ábrázolási módok ugyan megmagyarázzák az egyes térképeken látható „egyfajta horizontális torzulás”-t (37), ugyanakkor az atlasz egészének szempontjából talán szerencsésebb lett volna, ha a jelenkori Magyarország minden térképen azonos alakban, egységesen jelenik meg.

Az irodalomjegyzék (41–50) és a felhasznált adatbázisok, illetve források (51) felsorolása után következik az atlasz legterjedelmesebb része, a térképtár (53–433). Ennek legnagyobb része az ún. lexikai típusokhoz fűződő jelenségeket mutatja be, a főtérképek mögött megjelenő melléktérképek pedig elsősorban hangtani jelenségeket szemléltetnek; pl. a *Dömötör/Demeter* családnév esetében a labiális/illabiális változatok elterjedését, a *Dénes/Gyenes* esetében a *d*-s és *gy*-s ejtészváltozatok földrajzi tagolódását.

A lexikai típusok között példákat láthatunk többek között az *-i* képzős (pl. *Baranyi*, 56–61), illetve képző nélküli (pl. *Vég*, 116–117), valamint a birtokra, lakó- vagy származási helyre utaló nevek és az apanévi családnevek köréből (pl. *Antal*, 118–119). Érdemes megjegyezni, hogy a szerző a világi eredetű patronimikumok közé sorolja a *Bakos* mellett a *Balog*, *Bogdán* és a *Rózsa* családneveket is. A nép- és népcsoportnevek szintén jelentős csoportot képviselnek. Közöttük találjuk a *Hajdú*, *Kun*, *Magyar* és *Német* neveket, míg a *Horvát*, *Lengyel*, *Székely* és *Tót* nevek korábban, a képző nélkül birtokra, lakó- vagy származási helyre utaló nevek csoportjában szerepelnek. Számos foglalkozásnévi eredetű családnév (*Bíró*, *Bodnár*, *Boros*, *Seres*, *Sipos*, *Szabó* stb.) és társadalmi státuszra utaló név térképlapját is tartalmazza az atlasz (248–355). Kissé ellentmondásosnak tűnhet, hogy a *Nemes* (356–357) társadalmi helyzetre vagy státuszra utaló névként jelenik meg, míg a *Király* (360–361) a metaforikus tulajdonságot kifejező nevek között szerepel.

Ezután morfológiai jelenségeket mutat be a szerző: az *-i* helynévképzős magyar családneveket (386–391) és néhány idegen képző elterjedését (pl. *-ovics*, *-inger*). A következő egységben, a szemantikai típusok megoszlását ábrázoló térképlapok között találjuk az egyházi eredetű puszta apaneveket, a hagyományos foglalkozásneveket – minden esetben több lexikai típust összevonva, egy térképlapon ábrázolva. Majd a morfoszemantikai típusok között a *-fia*, *-fi*, *-fai*, *-fali* stb. végű nevek térképlapjai, végül pedig az ortográfiai jelenségeket (névvégi [tʃ] írását *-ch*, *-cs*, *-ts* stb. betűkombinációval) bemutató térképek következnek.

Az atlaszban való keresést a térképjegyzék is segíti (434–437), a kötet végén pedig a 10 000-nél nagyobb megterheltségű lexikai családnévtípusok listáját olvashatjuk, gyakoriság szerinti sorrendben (438–439).

Kár, hogy az atlaszban csak kevés színes térképlap (66–80) szerepel; az irányítószámok szerint finoman osztott térképeken a fekete-fehér nyomtatás alig kivehető mintát alkot. Az atlasz térképlapjai mindazonáltal sok újdonságot nyújtanak a névtan kutatóinak, nagyban gazdagítják a családnevek földrajzi elterjedtségéről alkotott korábbi elképzeléseinket.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

Pannon Egyetem

Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

VÖRÖS FERENC, Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából

Savaria University Press, Szombathely, 2015. 453 lap

VÖRÖS FERENC monográfiája a szerző 2013-ban megjelent, Mutatvány az 1720-as országos összeírás névföldrajzából című kötetének átdolgozott, jelentősen bővített kiadása.

Ahogy az előző kötet címében a *mutatvány* szó, úgy az újabb munkában a *fejezetek* jelzi, hogy ekkora korpusz esetén képtelenség egyetlen írásban teljességre törekedni – kiváltképp, ha ilyen aprólékos elemzésekbe bocsátkozik a szerző. A válogatás minden esetben jól megindokolt, világosan követhető, így a „fejezetek” egymásutánja nem hagy hiányérzetet az olvasóban.

A kötet az első (9–11), valamint a második (13–14) kiadás előszavával kezdődik, az utóbbiban reflektál a bővített, átdolgozott monográfia megjelenésének indokoltására. Mindenekelőtt az ábrázolástechnika fejlődését emeli ki a szerző, amelynek köszönhetően megújította a 2013-as kötet térképeit, így ezek látványosabbak, egyúttal vizuálisan áttekinthetőbbek lettek.

A második egység a kutatás főbb előzményeit mutatja be (15–30). Egyrészt megjelöli azokat az alapvető jelentőségű munkákat, melyek előzményként, az olvasót orientáló pontokként szolgálhatnak, másrészt bemutatja az ismertetett kötet alapjául szolgáló kutatás ötletének megérlelődését, kivitelezését, csiszolódását, a szerző munkásságába való beágyazódását. Alapos szakirodalmi jártasságról tesz tanúságot a kötet végén közölt 30 oldalas irodalomjegyzék (415–444), valamint az elemzések során a korábbi munkákra való folyamatos reflektálás is.

Ezt követően az adatbázis-építés és a téri ábrázolás problémakörébe nyer betekintést az olvasó (31–34). „A dolgozatban a személyneves térképek felületszínezett, népsűrűséget is bemutató vektorgrafikus [ennek köszönhetően a nagyítást jól tűrő – B. Sz.] kartogramoknak számítanak” (33), amelyeken olykor a lokuszok pontszerű feltüntetése is pontosítja az adatok eloszlásának értelmezését. Az 1720-as adatokat a szerző az 1910-es megyehatárokhoz igazodva ábrázolja, ami kisebb-nagyobb korrekciók, a 18. századi és az 1910-es település- és megyehatárok, továbbá településnevek egymás mellé igazítását igényelte. Dicséretes, hogy a szerző maga végzi a térképek előállításának egész folyamatát, ennél fogva lehetősége van a szoftver és a kartogramok folyamatos fejlesztésére, optimalizálására is.

Az ábrázolástechnika említése után elkerülhetetlen a kötet egyik nagy erényének: a számos térkép közlésének a méltatása. Összesen 166 kartogram segíti vizuálisan a tudományos megállapítások értelmezését. Ezek – néhány kivételtől eltekintve – a szerző saját előállítású tematikus térképei. A szerző nem csupán az 1720-as korpusz neveinek a téri eloszlását ábrázolta, hanem a leggyakoribb 18. század eleji családnevek névföldrajzát párhuzamba állította a 2009-es adatok térképre vetítésével is. Jóllehet ez utóbbiak esetén csak a trianoni határokon belüli névelőfordulásokra nyílik rálátásunk, továbbá jelentős mennyiségi eltérés és egyéb óvatosságra intő tényező nehezíti az összevetést, mégis szembetűnő, hogy egyes családnevek földrajzi megoszlása nagyfokú időbeli állandóságot mutat (124). Az egyes lexikális típusok előfordulásainak gyakoriságát megyénkénti és településenkénti bontásban is térképre vetítette a szerző, sokkal árnyaltabb képet adva az adott név elterjedtségének területi jellemzőiről, mint a csak megyei részletezettségű ábra alapján. Mivel a térképek igen kisméretűek, sokat segítenek azok az ábrák, amelyek egy-egy régió adatait emelik ki. Szintén támogatja az olvasást, hogy az immár színes kartogramokon a megyénkénti ezrelékes adatok is fel vannak tüntetve, nem csupán a nehezen megkülönböztethető színárnyalatokra kell támaszkodnia az olvasónak. Az ábrák címei jól támogatják a szöveges és vizuális információk együttes értelmezését, így még az sem zavaró, hogy a térképek számozása a szövegben néhány helyen elcsúszott. A könyv legvégén megtaláljuk a térképek mutatóját, amely szintén hozzájárul a könyv olvasóbarát használatához.

A legterjedelmesebb, egyben a monográfia törzsét alkotó fejezet (35–411) Az 1720-as összeírások címet viseli. A történelmi háttér kiemelten fontos bemutatása (35–42), valamint az 1720-as összeírás korábbi szakirodalmának összefoglalása (43–45) az első kiadásban is helyet kapott (l. a kötet ismertetésében is: NÉ. 36. 2014: 221–224). Kisebb-nagyobb módosításokkal szerepel itt a korpusz mennyiségi jellemzőinek, valamint a három leggyakoribb kereszt- és négy leggyakoribb családnévnek az ismertetése.

Ezt követően az 1720-as korpusz keresztneveinek névföldrajzi elemzése következik (53–115), amelyben a szerző kitér az alakváltozatokra, rövidítésekre, a népnyelvi változatok előfordulásának lehetséges okaira, ezzel összefüggő területi jellemzőire – ugyanis alapvetően a latin(os) alakok szerepeltetése tekinthető „természetesnek”.

Külön alfejezet foglalkozik a korpuszban előforduló női keresztnevekkel (63–73). Ugyan ezek feljegyzése extralingvális okokkal (jellemzően megőrzégyűléssel) magyarázható, így nem is számíthatunk markánsan kirajzolódó névföldrajzi tanulságokra, előfordulásuk lokuszait térképre vetítve is azonosíthatjuk. A csekély számú, de nem elhanyagolható jelentőségű adatcsoport mennyiségi mutatóin túl a korabeli névdivattal kapcsolatban is óvatos megállapításokat tesz a szerző.

A következő alfejezetek a korpusz három leggyakoribb férfinévvel (*Joannes, Georgius, Stephanus*) foglalkoznak (73–101). Előfordulásuk térképre vetítése mellett az alakváltozatokról, kiemelten a népnyelviekről is szó esik. A többes keresztnevek kapcsán (101–115) arra a következtetésre jut a szerző, hogy a 18. század elején kezdtek terjedni.

A következőkben a családnevek vizsgálatára kerül sor (115–221). Az adott lexikális típushoz tartozó előfordulásokat újrászámolta a szerző, így a még körültekintőbb filológiai munka eredményeképp a két évvel korábban publikált számadatok módosultak; például a *Kovács* lexikális típusánál immár figyelembe vette az *u-s* (*Kouács, Kouacs*), valamint a *w-s* (*Kowács, Kowacs*) variánsokat is. Az alakváltozatok (ejtés- és/vagy írásváltozatok) alapos bemutatása során nyilvánvalóvá válik, milyen nagy körültekintést igényel az adatok lexikális típusokba sorolása. A *Tót* 27, a *Horvát* 16, a *Kovács* pedig 14 írásváltozattal szerepel a korpuszban, de a legkevésbé variánssal rendelkező (igen egyszerű hangalakú és írásképpü) *Pap* is három eltérő alakban jelenik meg.

Jóllehet jelen kötet kereteit szétfeszítette volna, számos – a történeti dialektológia számára is hasznos – tanulssággal szolgálhat, ha az alakváltozatokat nem csupán helyesírástörténeti szempontból vizsgálja, hanem területi megoszlásukra is figyelmet fordít. Elképzelhető, hogy olyan izoglosszák rajzolódának ki, melyek hozzávetőlegesen meghatároznák egy-egy nyelvjárási hangtani jelenség 18. század eleji határait, bár az sem kizárható, hogy csak az összeíró származására vagy felekezeti hovatartozására tudnánk következtetni. (Lényegében hasonlóan járt el a szerző a *Gerencsér* és a *Vörös* esetében, l. alább.)

A leggyakoribb családnevek különböző szempontú ismertetését (116–167) követi a valódi kettős családnevek ragadványnevektől való elhatárolásának nehézségeit, majd a szerző által az előbbi csoportba sorolt adatok eredet szerinti besorolását ismertető alfejezet (168–202). A vegyeskódú (tehát eltérő eredetű elemekből álló) valódi kettős családnevek fontos népiségtörténeti adalékokat szolgáltathatnak, ehhez pedig a szerző által kiemelt hangtani tanulságok is fontos támpontokat nyújthatnak.

A családnevek köréből sem maradhatnak ki a női nevek (202–220): a magyar és a szláv asszonynévképzők (*-né; -ka, -ička, -ova*) előfordulásainak okán túl arra a sajátos jelenségre is kitér a szerző, amikor asszonynévképzővel ellátott családnév után férfi kereszt-név szerepel.

A korpuszt vizsgáló rész másik nagy egységében az úgynevezett regionalizmusokat mutatja be a szerző (221–411). A nyelvterület peremvidéke négy régiójának három-három morfológiai, illetve család- és keresztnév-regionalizmusát emeli ki, különböző szempontok érvényesítésével a sokrétű elemzési lehetőségek tárházába engedve bepillantást.

Az északi régióban (225–265) a *Lipták*, *Liptai* vizsgálatával a helynévi eredetű nevek terjedésének problémakörét járja körül a szerző. A *Lehota* ~ *Lehotka* családnév kapcsán a helynévi eredetű családneveken keresztül szemlélteti, hogy bár a családnevek jövevényrétege is a lexikai kölcsönzések közé sorolható, átvételük a közszavakétól eltérően történik. Végezetül az északi szláv nyelvek jellegzetes melléknévképzőjének magyaros írásmódú változatával, a *-szky* ~ *-szkij* morfémával ellátott családneveknek szentel figyelmet.

A keleti régióban (265–316) az egymással etimológiai kapcsolatban álló *Argyelán* és *Erdélyi* családnév földrajzi megoszlásáról tudhatjuk meg, hogy keleten, Erdélytől nyugatra koncentráltabb, mint a nyelvterület egyéb részein. A *Szilágyi* lexikális típusa kapcsán a névadás motivációjának kérdésköre kerül az elemzés középpontjába. Az *-ul*, *-uj* ~ *-uly* végű nevek irányuló morfológiai vizsgálat arra hívja fel a figyelmet, hogy bár ezeket a román nyelvhez szokás kötni, szláv átfedéssel is számolhatunk esetükben.

A déli régióból (317–363) a *Somogyi*-val – egyebek mellett – egy hangtani jelenségre, a *d* ~ *gy* váltakozásra irányul a figyelem. A *Gerencsér* egyetlen labiális változata az *ő*-s alakok hiátusára irányította a szerző figyelmét, ezért a nevet összevetette a *Veres* ~ *Vörös* elterjedtségével. E régió kapcsán végül a *Rad*- előtagú szláv keresztnevekre tért ki a szerző.

A nyugati régió jellemző családnevei közül (363–398) a *Weber*-t és a *Rozmán*-t emeli ki, az íráskép és a magyarba integrálódás összefüggéseinek a vizsgálatával. Ezt követi a *-mann* ~ *-man* utótagú névképzések problémaköre, ugyanis egyes családnevek eredeztetése több nyelvből is lehetséges. Ehhez kapcsolódva a *Zeman* ~ *Szeman* családnévről is ír a szerző (398–411), melyet a németből és a szlávból is átvehettünk. A *z*-s és *sz*-es adatok téri eloszlását térképek is szemléltetik, ugyanis – a korábbi példáktól eltérően – ebben az esetben feltűnő a különbség a történeti és a jelenkori (2009-es) adatok névföldrajzi jellemzői között.

A monográfia bepillantást nyújt az adatok térképre vetítésének elméleti-módszertani nehézségeibe, és a történeti korpuszok személynéveinek számos elemzési lehetőségére irányítja rá az olvasó figyelmét. Sokrétű problémafelvetése ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy nemcsak a névkutatóknak, hanem a nyelvtörténészeknek, történészeknek, kontaktológusoknak és egyéb tudományágak kutatóinak az érdeklődésére is számot tarthat.

BAGYINSZKI SZILVIA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok

Szerkesztő: VÖRÖS FERENC – MISAD KATALIN. Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2015. 264 oldal

Az alábbiakban bemutatott kötet A nyelvföldrajztól a névföldrajzig című konferenciasorozat 5. rendezvényén, Pozsonyban elhangzott előadások írott változatát közli. A tíz

magyar nyelvű előadás összefoglalója szlovák és angol nyelven is, a két szlovák kutató által készített munka pedig szlovákul, angol nyelvű összefoglalóval olvasható.

A kötetnek az előszót (9–14) követő, szakmai részét VÖRÖS FERENC tanulmánya indítja (15–42). A szerző szlovák eredetű, származási helyre utaló családneveket vizsgál két szinkron metszet: a jelenkori, 2009-es és az 1720-as évekbeli korpusz alapján. Az eredményeket térképen is bemutatja, a *Liptai* és a *Lipták*, valamint a *Bánov* és a *Bánszky* családnevek névföldrajzával részletesen is foglalkozva. A változatok gyakoriságát táblázatokban szemlélteti, a magyar és szlovák etimonokat külön kezelve. A tanulmányban a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a családnévföldrajzi kutatások túlmutatnak a nyelvészet határain: hasznos összefüggések és tanulságok levonását teszik lehetővé a népességtörténettel, népességmozgással foglalkozók számára is.

LANSTYÁK ISTVÁN (43–74) a tulajdonnevekkel és a tulajdonnév-használattal kapcsolatos problémákat mutat be a nyelvmenedzselés-elmélet keretében. A nyelvmenedzselést nyelvről való, metanyelvi tevékenységként értelmezi. Ez a tulajdonnevek vonatkozásában névmenedzselésként használatos, mely magába foglalja a névkezelést is. Ez utóbbin a szerző olyan, nyelvalakító szándékú cselekvéseket ért, amelyek a névhasználatban felmerülő problémákat kívánják orvosolni: új nevek létrehozása, névadás, névváltoztatás, névváltozás, névviselés. Ezeket áttekintve a szerző két kategóriát hoz létre, a szervezett és az egyszerű névalakítást. Az előbbi a névhasználat jogi szabályozása, az utóbbi pedig a laikus nyelvhasználó döntései által történő tulajdonnév-kezelés. Példaként szlovák–magyar kétnyelvű közösségek tulajdonnév-választási indokait, stratégiáit mutatja be. Zárásként a nyelvmenedzselés-elméletéről mint a nevek tanulmányozására alkalmas elméleti-módszertani keretről olvashatunk.

A harmadik és negyedik tanulmány is szlovák szerző munkája. PAVOL ZIGO írásában is a szlovák–magyar kétnyelvűség kerül előtérbe, a helységnevek szempontjából (76–89). A vizsgált neveket három névadási tendencia alapján meghatározott csoportokba rendezi: a legjellemzőbbek az azonos hangzás motiválta településnevek (*Remeniny* > *Remenye*), ezt követi gyakoriságban a jelentésmotivált fordítás (*Medovarce* > *Méznevelő*), ritkán pedig a két helységnév között nincsen sem jelentésbeli, sem hangalaki hasonlóság (*Polichno* > *Parlagos*). A szerző álláspontja szerint a szlovák–magyar kétnyelvű helységnevek használatának kérdésében a történelmi reflexió ellenére is elfogulatlannak kell lenniük a törvényalkotóknak és a nyelvhasználóknak is, hogy maga a nyelv betölthesse funkcióját; jelen esetben: a helységnevek képesek legyenek racionálisan, előítéletektől mentesen kifejezni mindkét népesség identitását.

A következő tanulmány azt mutatja be, hogy a Békéscsabára irányuló szlovák migráció hogyan hatott a névhasználat változására (91–105). A szerző, IVETA VALENTOVA kutatását a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetével együttműködve végezte. Munkájában a szlovák kisebbség családneveit és ezek magyar megfelelőit mutatja be, megvizsgálva a két név közötti nyelvi kapcsolatot. A célja, hogy a családneveket kategorizálja a létrejöttük motivációi szempontjából, valamint leírja gyakoriságukat és térbeli megoszlásukat is. A kutatás távlati célja, hogy a hely- vagy személynevekből eredő családnevek térbeli megoszlását térképeken is ábrázolva bemutathassa a Békéscsabára irányuló szlovák migráció útjait.

FÁBIÁN ZSUZSANNA a magyar eredetű családnevek és egyéb tulajdonnevek olaszban való előfordulását vizsgálja (106–128). A magyar–olasz családnévpárokat a tagok közötti viszony, valamint a magyar eredet bizonyíthatóságának a foka alapján osztályozza.

Megismerhetjük továbbá a 'magyar' jelentésű olasz *ungar* és *magiaro* népnevek történetét is. Az előbbi népnévből keletkezett családnevek például az *Ongarato*, *Ungaretti*, *Ungaro*, *Petrongari*, melyek mai megoszlását térképek mutatják be, akárcsak a *Bano*, *Banfi*, *Barzon*, *Cossutta* lehetséges magyar eredetű családnevek olaszországi előfordulását. A márkanévek körében az *Unicum* és az *Illycaffè* mint lehetséges magyar eredetű elnevezések merülnek fel. Az intézménynevek esetében az elnevezés motivációi nem tisztáztak, de az biztos, hogy közülük több is magyar kapcsolatra utal.

Készülő doktori disszertációjának egy részletét mutatja be ILLÉS ATTILA (129–141). A dolgozat témájának és szerkezeti felépítésének az ismertetése után részletesebben foglalkozik a Csallóköz településeinek a 2014-es lakosság-nyilvántartás adataiban hibásan szereplő személynevek megoszlásával, vagyis azzal, hogy településenként milyen arányban vették a magyar és a szlovák névalakok lejegyzésében. A tanulmány második fele a Dunaszerdahelyi járás és a Csallóköz tollhibás neveit vizsgálja hasonlóképpen. A kutatásból kiderül, hogy a kétnyelvű környezetben sokszor nem a precizitás hiánya okozza a jelenséget, hanem a kétnyelvűségből fakadó bizonytalanság, mely mindkét nyelv szempontjából felléphet.

Az interetnikus kapcsolatok bemutatásának következő állomása a Veszprém megyei Barnag község: SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ a település magyar–német közösségének 19–20. századi keresztnévadási szokásait és ennek változásait vizsgálja (142–160). Az egymás mellett élő magyar és német közösség nyelvi és felekezeti különbségei is elkülönül, így a névválasztást e tényezők együttesen befolyásolják. A kutatópont bemutatása után a szerző külön-külön megvizsgálja a német és magyar nemzetiségű lakosok keresztnévállományát a következő szempontok alapján: megterheltség, a névválasztás motivációja, kettős keresztnévadás, névgyakorlat, nevek eredete. A táblázatok és diagramok segítségével a két etnikum szokásai összehasonlíthatók, valamint közösségként az időbeli változási tendenciák is nyomon követhetők.

BUZGÓ ANITA a 19. és 20. századi finn névállomány svéd eredetű családneveivel foglalkozik (161–171). Írását egy rövid történelmi áttekintéssel kezdi, melyből kiderül többek között, hogy a közel 700 éves svéd uralom hatása a mai napig kimutatható az 1917 óta önálló Finnország családnévállományában. A vizsgált névanyag bemutatásához a szerző HOFFMAN ISTVÁN helynevekre létrehozott lexikális-morfológiai elemzési modelljének N. FODOR JÁNOS-féle, családnevekre átdolgozott változatát vette alapul. Végezetül a svéd családnevek „elfinnesítésének” történetéről esik szó: a névváltoztatás a 20. századi Finnországban tömeges jelenség volt, melynek módszereit példákkal mutatja be a szerző.

A román–magyar nyelvi kapcsolatokról ír BENŐ ATTILA, aki a két nyelv érintkezését a családnevek felől közelíti meg, a románban fellelhető magyar eredetű családnevekre helyezve a hangsúlyt (172–182). Az átvétel szempontjából három kategóriába sorolja a családneveket. A hangtani adaptációval átvett családnevekre hasonló szabályszerűségek érvényesek, mint a köznevek esetében: az átvett nyelv a saját fonémakészletéből helyettesíti az átadó nyelv ismeretlen fonémáját. A magyar eredetű jövevényszókból létrejött családnevek esetében az adott községnek a magyarban nincs tulajdonnévi használatuk. A harmadik csoportot a magyar eredetű családnevekből továbbképzéssel keletkezett alakváltozatok alkotják. Ezek kapcsán a szerző ismerteti a tipikus román családnév-képzőket, példákon keresztül mutatva be az átvételi-képzési folyamatot, a leggyakoribb, *-u* szuffixum használatára részletesen is kitérve.

MISAD KATALIN a szlovákiai magyar nők névhasználati lehetőségeit vizsgálja (183–203). Felhívja a figyelmet arra, hogy kisebbségi helyzetben a nyelv jobban ki van téve a többségi nyelv hatásainak: a névhasználatot előíró jogszabályok és a többségi nyelvet beszélő nők névviselési szokásai együttesen határozzák meg a magyar nők által használt, illetve használható formákat. A jogszabályok ismertetése után a szerző összehasonlítja a magyarországi és a szlovákiai nők által viselhető házasságinév-típusokat. Ebből kiderül, hogy a magyar asszonyoknak több lehetőségük van kifejezni a férjhez való tartozást a névformában; a szlovák nők vagy a férjük családnévéhez kapcsolják saját utónevüket, vagy a szlovák *-ová* asszonynévképzőt használják. A kutatás második felében egy, a szlovákiai magyar nők körében végzett névhasználati felmérésről olvashatunk.

BAUKO JÁNOS a keresztnévadást a rendszerváltás utáni Szlovákiában befolyásoló tényezőkkel foglalkozik (204–227). A szlovákiai keresztnévek anyakönyvezését érintő, 1989 utáni törvények ismertetését követően három évet vizsgálva (1995, 2000, 2013) mutatja be az első 20 legnépszerűbb fiú- és lánynev listájának és népszerűségének változását. Eredményeit korábbi, 1953-as és 1983-as adatokkal veti össze. Megállapítása szerint a 20. században használatos neveket egyre ritkábban kapják az újszülöttek: a 21. századi listára a fiúnevek közül csupán három, a lányneveknél viszont egy sem került fel. A legnépszerűbb 20 keresztnév között a magyarok körében elenyésző a magyar nyelvű névforma preferenciája; elmondható tehát, hogy a szlovák környezetbe való beolvadás a keresztnévadás tekintetében is jelentős.

A kötet végén N. CSÁSZI ILDIKÓ tanulmánya olvasható (228–251). A szerző geoinformatikai eszközökkel végzett szinkrón helynévvizsgálatot Vas megyében. Az ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoportjának és Műhelyének munkáját ismertetve részletesen kitér a VÉKÁS DOMOKOS és VARGHA FRUZSINA SÁRA által fejlesztett BihalBocs geolingvisztikai szoftver előnyeire a helynévkutatásban, majd az erre épülő BB Borostyán segítségével készített térképlapokon a Vas megyei helynevek vizsgálati lehetőségeit mutatja be. A program az ilyen, többnyelvű névvizsgálatban is megkönnyíti a kutatók munkáját, hiszen nagy mennyiségű többnyelvű adat tárolására és ezek előhívására is képes vizuális formában is.

A kötetet összegezve elmondható, hogy a kutatók a nyelvföldrajz és a névföldrajz témakörein belül változatos és innovatív témákkal, az interetnikus nyelvi problémák különböző eseteinek elemzésével és bemutatásával gazdagították a magyar és egyben a nemzetközi névkutatás ismereteit.

HARANGOZÓ RÉKA ANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz

Szerkesztő: VÖRÖS FERENC. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet,
Unterwart/Alsóőr–Budapest, 2015. 322 lap

Az alább ismertetendő kötet A nyelvföldrajztól a névföldrajzig című konferenciasorozat Határtalan névföldrajz alcímű, 6. rendezvényén elhangzott előadások írott változatát adja

közre. A 2015 májusában lezajlott konferenciának az Alsóöri Média és Információs Központ adott otthont. A kötetben ezen intézmény igazgatója, KELEMEN LÁSZLÓ köszönti elsőként az olvasót (9–10; a helyszínrre való tekintettel az előszót németre is lefordították: 11–12). Ezt követően FARAGÓ SÁNDORNak, a Nyugat-magyarországi Egyetem rektorának méltató szavai kaptak helyet a kötetben (13–14), felhívva a figyelmet a konferenciasorozat egyik jelentős hozadékára, a 2014-ben megjelent Kis magyar családnév-atlaszra, valamint a soron következő, 2016-ban Sopronban esedékes rendezvényre.

A konferenciasorozat kiadványainak történetében az eddigi legterjedelmesebb kötet szakmai részét VÖRÖS FERENCnek a nyugat-magyarországi és burgenlandi családnevekről szóló névföldrajzi tanulmánya indítja (15–94). A szerző célja a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati peremére jellemző nyelvi-etnikai viszonyok feltárása. Az olvasó részletgazdag képet kaphat a korabeli családnevekről azok morfológiai és lexikális típusain keresztül. A fejezet a több mint 30 oldalnyi térképlappal és a záró gondolattal igyekszik felhívni a figyelmet arra, hogy a vármegyéenként szignifikánsan eltérő népességszám országos szinten komoly statisztikai eltérésekhez vezethet.

FÁBIÁN ZSUZSANNA tanulmánya (95–130) az Alto Adige-i hely- és családnevek kérdései köré épül. A szerző röviden áttekinti az 1919-ben Olaszországhoz csatolt Südtirol, azóta Alto Adige nevű tartomány, illetve az olasz–német együttélés történetét. A nyelv- és névhasználatot is érintő törvények bemutatása után a két világháború közti névolaszosítás folyamatának, majd az 1945-től napjainkig tartó, a kisebbségek nyelvi jogait egyre szilárdabban biztosító intézkedéseknek az ismertetése következik. Ezeket a szerző konkrét hely- és személynévanyagon mutatja be grafikonok és táblázatok segítségével. A tanulmány áttekintést ad a jelenlegi nyelvi tájkép kétnyelvűségéről, valamint az olasz és német helynevek közti választás lehetséges motivációjáról is.

Szintén a nyelvi tájkép témakörébe tartozó vizsgálat eredményeit mutatja be SZOTÁK SZILVIA (131–145). A szerző az alsóöri temetők sírfelirataiból vonja le következtetéseit a lakosság nyelvi összetételéről, valamint statisztikai adatok mellett számos sírfeliratról készült kép segítségével szemlélteti a település nyelvi tájképének kétnyelvűségét. A tanulmány gazdasági, politikai és társadalmi okokra vezeti vissza a sírfeliratok német nyelvűvé válását az 1960-as évektől. A szerző népszámlálási adatokkal is alátámasztva, jól látható tendenciaként ábrázolja az alsóöri nyelvcseré immár utolsó fázisban lévő folyamatát.

BENŐ ATTILA, LANSTYÁK ISTVÁN és VÖRÖS FERENC közös tanulmánya (147–185) a Kárpát-medencei családnevek körében előforduló kontaktusjelenségek tipizálására tesz kísérletet. Példáik a magyarországi magyar családnevek mellett Erdély, a Felvidék és Kárpátalja területéről, illetve kisebb mennyiségben a Vajdaságról származnak. A kontaktusjelenségek rendszerezésekor hét, jól elkülönülő kategóriát határoznak meg a szerzők, melyek közül a leginkább kifejtett csoport egyértelműen a közvetlen és közvetett jelenségek típusa. A kontaktusjelenségek további csoportjai – diskurzusbeli és nyelvbeli; eseti és helyzeti; abszolút és relatív; pozitív és negatív; egyéni és közösségi; illetve a jelenségek elkülönítése az alaktan, mondattan és pragmatika síkján – mind azt igazolják, hogy a nyelvi egymásra hatás egyértelműen jelen van nemcsak a névhasználatban, hanem a névadásban is.

A családnév lehetséges etnikumjelölő szerepével foglalkozik FARKAS TAMÁS (187–211). A szerző röviden bemutatja a családnév és etnikum összefüggéseivel kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatásokat, majd számos, e kérdéskör vizsgálatára (is) használt névelemző és (tér)informatikai programot mutat be, azok minden előnyével és hátrányával, illetve

alkalmazott névtani felhasználásának lehetőségeivel. A nemzetközi gyakorlatból felsorolt további területek, illetve példák (társadalmi előnyök és hátrányok kutatása, társadalomföldrajzi kérdések, marketing, egészségügy, genetika) jól illusztrálják a névtani vizsgálatok sokirányú lehetőségeit.

TÓTH PÉTER a kárpátaljai Nagydobronyban előforduló *Szanyi* családnevet vizsgálja (213–219). A szerző választásának oka a családnév meglehetősen nagy megterheltsége a településen. A szerző térképlapokkal alátámasztva igyekszik szemléltetni a név 18. századi országos megoszlását. Ezt követően a *Szanyi* családnév kialakulásának lehetséges motivációit vizsgálja, illetve számba veszi a motivációk eltérésének okát az ország keleti és nyugati részén (216–217).

TÁNCZOS VILMOS a 19. században élt klézsei plébános és folklórgyűjtő, Petrás Ince János 14 faluban végzett családnév-összeírásait ismerteti (221–250). A lelkész életének és korai munkásságának bemutatását követően az 1855–1876 közötti időszakban elkészített névösszeírásokat tekinti át a szerző, majd a plébános által összeírt egyik falu, Somoska névanyagán keresztül mutatja be a 19. századi és a mai hivatalos és népi használatban élő családnévváltozatokat. Részletes táblázatok szemléltetik a településen lezajló névrománosítás folyamatát, záró és továbbvezető gondolatként pedig a szerző a folyamat motivációinak lehetséges okait is ismerteti.

A Vas megyei béri Balogh család egy osztálylevelének személy- és helyneveit vizsgálja tanulmányában FÜLÖP LÁSZLÓ (251–263). A családtörténet után a szerző áttér az 1667-es, a birtokon dolgozó jobbágyok neveit is tartalmazó osztálylevél bemutatására. A helyneveket táblázat ismerteti, mely a mai szlovén és magyar névváltozatokat egyaránt magában foglalja. A személyneveket településenkénti csoportosítás után (256–257) gyakoriság és nem szerinti megoszlásban is ismerteti a szerző, valamint kitér a szlovén–magyar arányok bemutatására is.

BÖLCSKEI ANDREA a nagy-britanniai családnév-földrajzi kutatásokat ismerteti (265–286). A történeti áttekintésben a 9. századtól mutatja be a családnevek megjelenését, majd megszületésének folyamatát a szigetországban. Az olvasó bepillantást nyerhet a modern névföldrajzi kutatások előzményeinek tekinthető 19–20. századi vizsgálatokba, de a tanulmány egyértelműen a 2000-es évek utáni, nagyszabású családnév-földrajzi kutatásokra fekteti a hangsúlyt. A tanulmány egy 2010-ben indult, Family Names of the United Kingdom (FaNUK) című projektnek a bemutatásával, valamint a családnév-földrajzi vizsgálatok eredményeinek a hasznosíthatóságát áttekintő gondolatokkal zárul.

Baranya megye helységnévrendezés utáni helyneveit vizsgálja NAGY IMRE GÁBOR (287–302). A bevezető rész ismerteti az 1898–1912 közötti magyarországi helységnévrendezést, illetve az ezt biztosító törvényt, majd Baranya megyére fókuszálva a szerző bemutatja a helységnév-változtatásokra vonatkozó helyi – főként a Földvári Mihály nevéhez köthető helységnév-magyarosítási – kezdeményezéseket, illetve törzskönyvbizottsági javaslatokat és megvalósulásokat (289–300).

A kötet végén RAJSZI ILONA tanulmánya olvasható (303–314), mely a szerbiai Vajdaság helyneveinek szociokulturális aspektusait vizsgálja. A bevezető rész meghatározza a feldolgozott korpuszt (a Vajdaság helységeinek földrajzi nevei), mely egyúttal pontosítja a kutatott területet is: a bácskai és bánáti közösségeket. A szerző ezután a névbázis anyagában kategóriákra bontva vizsgálja a vajdasági mikrotoponimákat, melyek közül két fő kategóriát emel ki: az egész közösséget érintő jelenségek lenyomatait, illetve az emberi tulajdonságok nyomait a helynevekben.

Összességében elmondható, hogy a szerzők hosszabban-rövidebben, de nemcsak magyar viszonylatban gazdagították a nyelv- és névföldrajzi ismereteket, hanem egyben nemzetközi kitekintést is nyújtottak – a kötet címéhez méltó módon: valóban határtalanul.

KAPOSÍ DIÁNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Familiennamen zwischen Maas und Rhein [Családnevek a Maas és a Rajna között]

Szerkesztők: PETER GILLES – CRISTIAN KOLLMANN – CLAIRE MULLER
Luxemburg-Studien 6. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2014. 227 lap

A kötetben, mely mind a nyelvészek, mind a kultúrtörténészek számára haszonnal forgatható, egy 2011-ben a Luxemburgi Egyetemen megrendezett konferencia (Családnevek a Maas és a Rajna között. Etimológiák, nyelvi kontaktus, térképi ábrázolás) zömmel német nyelvű előadásainak szerkesztett változatai olvashatók.

A kiadvány előzményeit és születését bemutató rövid előszót (7–8) követő első tanulmányban PETER GILLES az egykor német befolyás alatt álló nyelvterületen kialakult jellegzetes családnévállományt mutatja be a mintegy 2500 nevet tartalmazó luxemburgi családnévatalasz és névkönyv egyes eredményei alapján (9–37). A módszertan és az alapul szolgáló adatok ismertetése után ezt a néhány kiválasztott eredményt részletezi: a migrációs okokból létrejött specifikus névkombinációkat, a standard felnémet és a helyi moseli frank nevek egymás mellett élését, a meghatározott névképzési módok (latinizálás, kicsinyítés, az apai nevek rövid formájából képzett nevek) iránt megfigyelhető preferenciát, végül bizonyos írásbeli jegyeket mint a régebbi rögzítési hagyomány jeleit. Az irodalomjegyzéket követően a függelékben néhány névcikk olvasható mutatványként a névkönyvből, továbbá itt kapott helyet nyolc térképlap is.

CRISTIAN KOLLMANN írása (39–67) a luxemburgi családnevekben kimutatható, különösen az írásmódot és a fonológiát érintő regionalizmusokat elemzi etimológiaiag egyértelmű példák és azok térképi ábrázolása segítségével (a függelékben 20 térkép található). Az írásmódot illetően az *ae*, *oe*, illetve a mássalhangzó vagy diftongus utáni *ck*, *tz*, *ff* betűkapcsolatokat emeli ki mint luxemburgi jellegzetességeket. A fonológiai jellemzőkről szólva azt állapítja meg, hogy a regionális nyelvi sajátosságok csak akkor tudtak megjelenni, ha azok lehetőleg egy nagyobb nyelvjárásterület sajátjai voltak, így az adott családnevek megszilárdulásának időpontjában még nem számítottak a mai értelemben „nyelvjárásinak”. Végző tanulságként pedig azt szűri le, hogy egyértelmű regionalizmusok nem mutathatók ki, inkább csak tendenciák, amelyek keletről nyugat felé egyre erősebbek, és túlmutatnak a luxemburgi határokon.

Szintén fonológiai-grafematikai alapú elemzést végez CLAIRE MULLER francia nyelvű tanulmányában (69–97), amelyben a francia családnevek germanizálódásának jeleit és azok regionális hatókörét mutatja fel a Luxemburgi családnévatalasz példáinak és 24 szövegközi térképlapnak a segítségével. A jelenségek, amelyeket elemez: a [j] réshanggá

válása, egyes zöngés mássalhangzók szóvégi zöngétlenedése, az [s] zár-rés hanggá válása, a [wa] < [ua:] diftongus megnyúlása, valamint a nazális magánhangzó helyettesítése egy magánhangzó + [ŋ] kombinációval. Legfőbb konklúziója az, hogy a német hatás alatt elég sok fonetikai-fonológiai változás érte a francia eredetű családneveket ezen a területen, mégsem maguk a változások a specifikusak, hanem azok írásbeli megjelenítésének fel-tűnő gyakorisága.

WALTER AMARU FLORES FLORES tanulmánya (99–124) az 1815 előtti luxemburgi terület mai névkincsét kívánja felmérni. A vizsgált régió három részre tagolódik: a mai Luxemburgia, a történelmi Luxemburgia és német összehasonlítási alapként a mai Németországnak egy olyan területére a történelmi határtól keletre, amely sosem tartozott Luxemburghoz. A foglalkozásnevekből és a származási nevekből képzett családnevek részletesebb elemzése relatíve egységes képet rajzol ki a leggyakoribb nevek motivációját, illetve a birtokos esetben álló foglalkozásnévi eredetű családnevek elég magas számát illetően, bár elmondható, hogy keleten nem húzható meg igazi határvonal. A foglalkozásnevekből alakult családnevekkel kapcsolatban kijelenthető, hogy míg Németországban igen gyakoriak az összetételek, a történelmi és így a mai Luxemburg területén is viszonylag ritkák; a mai luxemburgi határt követi viszont a névelős/prepozíciós foglalkozásnevekből, illetve a származási nevekből alakult családnevek területe. A tanulmányt a nyolc ábrát és a három vizsgált régió 500–500 leggyakoribb családnevét tartalmazó függelék egészíti ki.

JEAN-CLAUDE MULLER genealógiai megközelítésű írásának (125–139) első részében egy valódi luxemburgi sajátosság kerül előtérbe, a családnevek mellett a lakóhelyre utaló háznevek (oikonimák vagy domonimák) használata, ám ezeket indoklás nélkül kizárja a későbbi vizsgálatokból. A második rész esettanulmányokat ismertet néhány konkrét, a német és francia nyelvterület keveredéséből adódó névkettőzés alapján. A harmadik részben a családnevekre mint regionális származási megjelölésekre hoz példákat – köztük a *Croat* – *Cravatte* – *Horvath* névhármast –, amelyekből valószínűsíthető, hogy a régi területi hovatartozási megjelölések lehettek a családnevek forrásai. A függelékben négy térkép emel ki néhány adatot.

JEAN GERMAIN tíz diagrammal szemléletessé tett, francia nyelvű írásában (141–155) a „két szótag törvényének” nevezett morfológiai ökonómiára hoz két példajelenséget, amelyek a vallóniai francia családnevek többségének képzésmódját érintik. Az első esetben úgy keletkeznek családnevek a kicsinyítő képzős keresztnevekből, hogy az utóbbiak hangsúlytalan (első vagy utolsó) szótagja elmarad (ilyen például a *Sébastien* > *Bastin*, *Bastien* rövidülés). A tanulmány második része azt vizsgálja, hogy az eredetileg ragadványnévként használt elemhez milyen feltételek mellett tapad hozzá a névelő vagy az előjárószó a családnévvé váláskor.

ANN MARYNISSEN huszonegy térképpel illusztrált tanulmányából (157–184) kiderül, hogy Belgiumban, ahol egyszerre van jelen a germán és az újlatin nyelvcsalád, annyiban tapasztalható törésvonal a flamand és vallon családnevek tekintetében, hogy az előbbieket alapvetően holland, az utóbbiakat pedig francia közsavakból képzik, de a családnevek képzésmódja mindkét területen nyilvánvaló párhuzamokat mutat. A függelékben a leggyakoribb száz családnév alapján az egyes belga provinciákban és Brüsszelben előforduló névmotivációk (egyénevek, foglalkozásnevek, lakóhelynevek, származási nevek, névátvitelek és Brüsszelben a külföldi nevek is) százalékos aránya olvasható.

KATHRIN DRÄGER és KONRAD KUNZE írása (185–207) a Német családnévátlasz készülő hatodik, patronimákat tartalmazó kötetének a koncepcióját mutatja be a Rajna bal partjáról hozott példák alapján (tizenhét szövegközi térképpel). Ezek segítségével két jellemző, az okokat tekintve még nem teljesen tisztázott jelenséget emelnek ki a Rajna és a Maas közti egységes kultúrrégióból. Az egyik legjellemzőbb vonás egyrészt, hogy a patronimák igen gyakran gyenge birtokos esetben állnak (*-en* végződéssel), pl. *Hansen, Theisen, Grethen*. Másrészt gyakori, hogy a német patronimák latin birtokos esetbe kerülnek: *Lamberti, Winandy, Conradi* stb. Ezek a Rajna középső vidékein koncentrálnak, és nyugat felé egyre nagyobb számban jellemzőek. Az írásmódban pedig – szintén nyugat felé egyre nagyobb arányban – az *y*-os változat dominál az *i*-s felett.

FABIAN FAHLBUSCH és RITA HAUSER tizenegy térképpel illusztrált tanulmánya (209–226) arra mutat rá, hogy sok, különösen csak egy-egy régióban elterjedt vagy eddig nem kutatott nevet hiába keres az olvasó a már hozzáférhető névtárakban, így szükséges egy olyan névtár elkészítése, amely összefoglalja, szükség esetén pedig felülbírája az eddigi eredményeket. Ilyen lehet a 2011-ben indult, Németország digitális családnév-szótára című projekt, amelynek keretében 24 év alatt több mint 250 000 névcikket igyekeznek majd megbízhatóan kidolgozni. Minden, legalább 10 tokenes (azaz ennyi telefonkönyvi bejegyzéssel bíró) családnévet és azok ennél kevesebb tokenet számláló alváltozatait is fel kívánják venni a névtárba. Az írás egy ilyen lexikon lehetőségeit, céljait foglalja össze, különös tekintettel a holland–belga–luxemburgi–francia–német határregió neveire, amelyek közül néhánynak az első kidolgozását vagy újraértelmezését hozzák példaként.

Az igényesen szerkesztett, a megértést segítő térképekkel, diagramokkal gazdagon ellátott kötet betekintést nyújt egy nyelvi szempontból különleges, hazánkban talán kevésbé ismert terület családnévkincsének legfőbb jellegzetességeibe. Az írásokból leszűrhető közös tanulság, vagyis az, hogy a neveknek kizárólag a mai politikai határokon belüli vizsgálata sokszor nem célravezető, a magyar kutatók számára is ismerős lehet.

KOZMA JUDIT
Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézet

**AXEL LINSBERGER, Wiener Personennamen. Ruf-, Bei- und
Familiennamen des 15. Jahrhunderts aus Wiener Quellen
[Bécsi személynevek. 15. századi egyén-, ragadvány- és családnevek
bécsi forrásokból]**

Schriften zur Deutschen Sprache in Österreich 41. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2012.
786 lap

1. A 15. századi bécsi személyneveket bemutató német nyelvű monográfia három nagy (A, B és C betűvel jelzett) részre, azokon belül pedig decimális fejezetekre tagolódik. A könyv A részét a bevezetés és az alapvetések összefoglalása (15–51) teszi ki. Ennek 1. fejezetében (15–17) a kutatás jelenlegi állásának és szükségességének a leírása olvasható,

bőséges szakirodalmi hivatkozással alátámasztva. A mű céljait a 2. fejezetben (17–18) az alábbiakban foglalja össze a szerző: 1. A megadott 15. századi forrásokban szereplő összes polgári személynévi előfordulás feldolgozása egy adatbázisban, amely tartalmazza a bibliográfiai adatokat, az egyénnevet, az esetleges előjárószt vagy névelőt, jelöli az esetragot vagy a lehetséges toldásokat, továbbá megadja a szóban forgó oklevél rövid tartalmát, illetve az adatbázisban szereplő személyek közötti rokoni kapcsolatokat. 2. A ragadványnevek közzététele egy betűrendes névkönyv formájában, amelyben az egyes névcikkek taglalják a név etimológiáját, illetve (ahol ez szükséges) a név kultúrtörténeti beágyazottságát, továbbá egyes esetekben rámutatnak nyelvjárási sajátosságokra is. 3. A ragadványnevek fonológiai és főként morfológiai elemzése, amelyben a fonológia szintjén különösen a bécsi írott nyelvi és az írásban visszatükröződő dialektális sajátosságok kerülnek előtérbe. 4. Az egyénnev-állomány bemutatása és elemzése az egyénnévkincs kultúrtörténeti összeállításának tekintetében, továbbá alapvető megfigyelések az egyénnevek alkotásmódjaival kapcsolatban. 5. Az egyén- és a ragadványnev-állomány elemzése a kultúrtörténeti beágyazottságukat figyelembe véve, illetve kitekintve más tudományterületekre (pl. város- és településtörténet), valamint ilyen lehetséges összefüggéseknek a kidolgozása.

A 3–5. fejezet (18–20) az adatok idő- és térbeli jellemzőit írja le. A források, amelyekből az adatok származnak, a bécsi városi történeti egyesület által 1895–1937 között *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien* [Források Bécs városának történetéhez] címmel kiadott lajstromgyűjtemény második egysége, amely a bécsi városi levéltár eredeti okleveleiből készült lajstromokat tartalmazza (18–20). A vizsgált nevek a 15. századból valók, arról a területről, amelyen a bécsi városi jog volt érvényben (20).

A 6–7. fejezetben (21–39) elméleti kérdéseket fejtetget a szerző. Az előbbi (21–22) a tulajdonnevek és a közszavak elhatárolásának problémáját érinti, és a szerző – leginkább ŠRÁMEK 1995-ös munkájára támaszkodva – azt a nézetet képviseli, hogy a nevek egyes tárgyakat (személyeket, helyeket, produktumokat) jelölnek, miközben minden egyes objektumhoz egy név rendelődik. Az utóbbiban (23–25) az egyén-, a ragadvány- és a családnevek kapcsán leszögezi, hogy a *Personenname* 'személynév' és az *Anthroponym* 'antropónima' terminusokat egyenértékűnek tartja (ahogy a *Namenkunde* 'névtan' és az *Onomastik* 'onomasztika' terminusokat is), és ezek a jelen munkában a személy teljes nevére vonatkoznak, vagyis a keresztnév és a legtöbbször már megjelenő, sőt több esetben öröklődő ragadványnev együttesére. A *Rufname* 'egyénnev' egyértelműen definiált terminus: ez az egynevűség idején egy adott személyt jelölő név. A ragadványnevekkel (*Beiname*) kapcsolatban BACH 1952–1953-as hármass felosztását említi, amely szerint vannak egyéni (de gyakran szituációtól függően változó) nevek; szintén egyéni, de az adott személy megnevezésére már állandósult ragadványnevek; valamint öröklődő ragadványnevek, azaz tulajdonképpen már családnevek. A fejezet további részében (26–28) a kétnevűség kialakulásának folyamatáról, illetve a kétnevűségnek a bécsi forrásokból kiolvasható státuszáról kapunk képet.

A 8. fejezetben (29–31) a női névadás jellegzetességeiről szól a szerző. A nők a vizsgált időszakban a középkori jog szerint alárendelt helyzetben voltak, mindig csak a férjük vagy az apjuk rokonaként tűnnek fel az oklevelekben, így szinte mindig van ragadványnevük. A *Helene, Hannsen des Starcken hausfrau* típus elsöprő többséggel a leggyakoribb megnevezési mód, míg az *-in* nőnévképző nélküli forma (pl. *Agnes Schenkh*) nem teszi ki a vizsgált minta egy százalékát sem (a 30. lapon összefoglaló ábra mutatja a nők megnevezési formáinak abszolút értékeit és százalékos arányait).

A 9. fejezetben (32–39) LINSBERGER folytatja a 7.-ben megkezdett elemzést a ragadványnevek állandóvá és öröklődővé válásával kapcsolatban, és több tényező összegzése után arra jut, hogy Bécsben már a 15. század elején is találkozhatunk öröklődő ragadványnevekkel, de az öröklődés igazán csak az 1450-es évektől válik általánossá.

Az első nagy egységet a 10. fejezet, a vizsgált nevek történelmi háttérének ismertetése (40–51) zárja. Ebben a szerző kitér a lakosság szociális tagolódására, Bécs mint kereskedelmi központ jelentőségére, a város és a Habsburgok kapcsolatára, valamint az egyházi viszonyokra és a kulturális életre.

2. A monográfia leghosszabb, B részét (52–686) a ragadványnevek tárgyalása teszi ki. Ennek bevezetője (1. fejezet; 52–56) a névkönyv felépítéséről és használatáról tájékoztat, és itt olvashatunk az egyes névcikkek felépítéséről is. Egy-egy névcikk elején a felső indexbe tett sorszámmal ellátott lemma áll, modernizált írásmóddal; majd a kerek zárójelbe tett, ma előforduló variánsok következnek, a 2010-es telefonkönyvi adatok abszolút számával és azok területi megoszlásával számszerűsítve. Ezt követi egy vagy több (sorszámozott, külön bekezdésbe írt) lehetséges etimológia, a legvalószínűbbel kezdve, minden nevet középfejlémet közszavakra, egyén-, helység- vagy dűlőnevekre vezetve vissza. Kiegészítésként csak a jobb megértést segítő néhány szó (pl. a nyelvjárási kifejezések magyarázata vagy a kultúrtörténeti háttér rövid vázlata) áll, olyan rövidre fogva, amennyire csak lehet. Kivételként egyes, különösen markáns esetekben a nyelvjárási sajátosságok elemzése az etimológiához kapcsolódik, adott esetben lábjegyzetes utalásokkal kiegészítve, ám ezektől eltekintve az ilyen dialektális jelenségeket a könyv megfelelő elemző fejezetei tartalmazzák. *L* (*Literatur* 'irodalom') jelöléssel, kurzív szedéssel minden etimológiához tartozik továbbvezető irodalom. A jelen névtáron belüli utalásokat *V* (*Verweis* 'utalás') betű jelöli. Minden névcikk végén a lajstromokból vett előfordulások szerepelnek kronologikus rendben, betűhíven visszaadva, a következő rendben: az első két szám a forrás megfelelő szakaszának, illetve kötetének a számát jelöli, ezt követi a négyjegyű lajstromszám, az oklevél kiállításának dátuma, a névviselő nemét jelölő *M* (*männlich* 'férfi') vagy *W* (*weiblich* 'nő') betű, végül maga a név (az egyénnévvel és ragadvány- vagy családnévvel együtt) betűhíven közölve (az esetragok zárójelbe tételével, egyes dialektikus jelek szögletes zárójeles megjelenítésével). A redundáns előfordulásokra zárójeles megjegyzések utalnak az első előfordulásuknál.

Az 1814 ragadványnévcikk (a fent említett felépítéssel) betűrendben követi egymást a névkönyvben (52–627) *Abel*-től *Zwifoler*-ig, de a tudományos szokásoknak és a bajor-osztrák sajátosságoknak megfelelően a *P* a *B* alá, a *C* a *K* alá, a *T* a *D* alá, a *V* az *F* alá, az *Y* az *I* alá, az *AI* pedig az *EI* alá van sorolva. Magyar vonatkozású példa a névtárban a *Hunger*, az *Unger* és az *Ungerland* név.

A 2–4. fejezetben (628–686) a szerző különböző elemzéseket végez el, és eredményeit táblázatokkal, diagramokkal és térképekkel teszi szemléletessé. A fonológia szintjét érintő írásbeli különlegességeket vizsgáló 2. fejezetben (628–638) megállapítja, hogy a 15. századi bécsi városi írnokok a bajor, azaz semleges formákat követték, vagyis a nevek írásmódjában nyelvjárási jellemzők kevésbé mutathatók ki. A 3., a morfológiát és a névképzést illető fejezet (639–655) eredményei alapján kijelenthető, hogy a származási és a lakóhelynevekből alakult ragadványneveknél a névképzés (elsősorban az *-er* képző) dominál, a többi kategóriában a névátvitel a leggyakoribb. A származási és a lakóhelynevekből alakult ragadványnevek csoportjában még mindig jelentős számú előjárós alakulat

is mutatja, hogy a ragadványnevek megszilárdulásának és öröklődővé válásának folyamata a vizsgált időszakban még nem zárult le teljesen. A 4., a kultúrtörténeti elemzést tartalmazó fejezet (656–686) élén álló kördiagram megmutatja, hogy a nevek több mint harmada származási névből keletkezett, mintegy negyede névátvitellel, hatoda foglalkozásnévből, nagyjából egy-egy tizede lakóhelynévből, illetve egyénnévből jött létre, és csak négy név eredete homályos. Az elemzés a továbbiakban ezeknek a kategóriáknak a sajátosságait veszi górcső alá.

3. A C részben (687–757) az egyénnevek névkönyve kapott helyet. Ennek mindössze fél oldal terjedelmű bevezetője (687) mutatja be a névcikkek – a ragadványnevekéinél jóval egyszerűbb – felépítését. A félkövérrel szedett lemma után kerek zárójelben a név összes előfordulásának a száma szerepel. A *V* (*Variante* 'variáns') megjelölésű bekezdésben következnek a variánsok, eredeti írásmóddal, csökkenő gyakorisági sorrendben. A rövid, becézett formák a legtöbb esetben az alapnevek alá sorolódnak be, de azok a becenevek külön névcikkbe kerülnek, amelyeknél nem lehetséges az egyértelmű besorolás. Az olyan becenevek is lemmák lesznek, amelyekről első pillanatra nem ismerhető fel, melyik alapnévhez tartoznak, de csak hivatkozást kapnak az alapnévre, önálló etimológiai és szakirodalmi leírást nem. Az utóbbi két bekezdést egyébként *E* (*Etymologie* 'etimológia') és a már ismert *L* (továbbvezető irodalom) jelöli a kidolgozott névcikkekben. Az eredeti előfordulások helyszüke miatt kimaradtak ebből a névtárból, de a ragadványneveknél amúgy is olvashatók. A 216 névcikk *Abraham*-tól *Zirvos*-ig betűrendben (a ragadványneveknél említett megszorításokkal) követi egymást a 687–735. lapokon.

A 2. fejezetben (736–746) a 25-25 leggyakoribb férfi-, illetve női név kultúrtörténetét mutatja be a szerző. A források alapján a 15. századi Bécsben a *Johannes*, a *Nikolaus* és a *Georg*, illetve a *Margarethe*, az *Anna* és a *Katharina* volt a legnépszerűbb. A 3. fejezet (747–753) az egyénneveket az alábbi öt csoportba sorolja: germán egyénnévállomány, keresztény nevek, uralkodók és egyéb méltóságok nevei, nevek a mondavilágból, külföldi és zsidó nevek (az előbbieik között a magyar eredetű *László*, magyar írásmóddal), nem tisztázott nevek (egy-egy férfi- és női név: *Zirvos*, illetve *Attiatika*). A kördiagramokon egyértelműen látszik a keresztény nevek (több mint 60%) és a germán nevek (majdnem 25%) egyértelmű túlsúlya, a többi kategória közül egyik sem éri el a 6%-ot. A rövid 4., záró fejezet (754–757) címszavakat és táblázatokba rendezett példákat ad az egyénnevek képzésmódjaihoz. A kötet végén a rövidítések jegyzéke (758–760), illetve a bőséges irodalomjegyzék (761–783) olvasható.

A hiánypótló, olvasmányos monográfia alapvetően jól szerkesztett (bár az A rész 6. és 7., elméleti fejezeteit össze lehetett volna vonni, továbbá a három nagy rész újakezdődő fejezetszámozása helyett talán szerencsésebb lett volna a folytatólagos számozás). A térképekkel, diagramokkal, táblázatokkal szemléletessé tett nyelvi elemző fejezetek jól egészítik ki a névtárakban olvasható, a helyszüke ellenére igen részletes információkat. A kötet méltán tarthat igényt a kutatók vagy a családnevük iránt érdeklődő laikusok érdeklődésére.

KOZMA JUDIT
Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézet

**EDWIN D. LAWSON – RICHARD F. SHEIL – ZINAIDA S. ZAVYALOVA /
 ЕДВИН Д. ЛОУСОН – РИЧАРД Ф. ШЕЙЛ – ЗИНАИДА С. ЗАВЬЯЛОВА,
 Tatar First Names from West Siberia: An English and Russian
 Dictionary with Native-Speaker Pronunciation CD / Имена татар
 Западной Сибири: Словарь на английском и русском языках.
 В комплекте CD с записью произношения имен. [Nyugat-szibériai
 tatár személynevek: angol–oroszlótar, a nevek
 anyanyelvi kiejtését tartalmazó CD-vel]
 HTComGroup, New York, 2014 (2015). xxxiv + 66 lap + CD.**

1. A hangoskönyvek korszakát jóval megelőzően léteztek már hangos szótárak, amelyek elsősorban a különböző nyelvtanfolyamok részeként a helyes kiejtés elsajátítását segítették. Manapság már tatárul is megtanulhatunk az internetről letölthető hanganyagok segítségével. Tatár egyén- és családnevek listája a nevek jelentésével és eredetükre való utalással egyetemben úgyszintén elérhető a világhálón.¹ Az egyes személynevek hangzását azonban ott sem illusztrálják hangfelvételekkel. Éppen ezért hasznos, hogy a szerzők, kihasználva korunk lehetőségeit, könyvüket CD-melléklettel jelentették meg, lehetőséget adva az egyes tatár nevek hiteles, anyanyelvi kiejtésének a megismerésére is.

Az ismertetőmő munka a szerzők bemutatásával kezdődik (v–vi). LAWSON a pszichológia emeritus professzora, s számos névtani szakmunka fűződik a nevéhez. SHEIL a zenetudomány professzora volt, ZAVYALOVA elsődleges szakterülete pedig a kommunikáció és a társadalomfilozófia; névtani jellegű írásokat ők is jegyezték már korábban.

A szerzők kónosan ügyeltek a kétnyelvűségre: a kiadványban minden megtalálható angolul és oroszul is. Meglehet, hogy gyakorlati, gazdaságossági szempont vezérelte a kiadót, amikor a bilingvis megoldást választotta, így nem maradt kihasználatlanul a szerzők és a közreműködők nyelvi potenciálja sem. A köszönetnyilvánításban (vii–viii) említett munkatársak is különböző nyelvtudással és szakterületi jártassággal rendelkeznek.

Hagyományos értelemben vett nyelvész és kiadványszerkesztő nincs az alkotógárdában, s már a bevezetőben is számos tipográfiai, központosási hiba, elírás és tárgyi tévedés maradt, ami a munka általános megítélését fölöttebb kedvezőtlenül befolyásolja.

Azon érdeklődők, akik nem tudják megszerezni a könyvet és a vele járó CD-t, a névanyagot használhatják online változatban is.² Egy-egy név megkeresése és hangfelvételeinek a lejátszása viszont nehézkes az alkalmazott informatikai megoldás miatt. Az egyes neveket kezdőbetűjük alapján 12 csoportba sorolták, s azokat a hangfelvételeikkel együtt 12 fájlban rögzítették. Egy-egy név megkeresése így meglehetősen sok időbe kerül.

¹ <http://tatar.com.ru/names.php>; <http://tatar.com.ru/surname/a.php> (2016. 03. 20.)

² <http://www.fredonia.edu/faculty/emeritus/edwinlawson/tatarnames> (2016. 03. 20.)

2. Az előszóban (ix–x, ill. xi–xii) az olvasható, hogy a témáról ez az első angol nyelven megjelenő könyv. Már itt érzékelhető, hogy az orosz nyelvű rész az eredeti angol szöveg fordítása. Ezt támasztja alá az utalás, miszerint a tatár személynevek angol–orosz szótára LAWSON és ZAVYALOVA tatár névadási szokásokra irányuló kutatásaiból nőtt ki. Az előszó joggal figyelmeztet, hogy a globalizáció miatt gyors egymásutánban tűnnek el a kis lélekszámú etnikai csoportok és az általuk beszélt nyelvek. E nézőpontból minden közső, illetve tulajdonnév megőrzése az utókor számára rendkívüli jelentőségű.

Az ismertetés további részében az orosz nyelvű változatra csak kivételesen utalok, mivel a két szöveg között lényeges tartalmi és formai eltérés nincs. A képekkel és táblázatokkal sűrűn megszakított angol szöveg (xiii–xxi) egyébként alig kilenc oldalt tesz ki.

3. A kötet bevezetőjében a szerzők a nevek, a névadási szokások és a nemzeti önállóság, a nemzetiségi jogok egymásra gyakorolt kedvező és kedvezőtlen hatásairól szólnak, különböző országokból származó közelmúltbeli példákra utalva (xiii). Az olvasók tájékoztatást kapnak a nyugat-szibériai tatárok demográfiai adatairól, történetéről és nyelvéről is (xiv). A korábbi kutatási eredmények újraközlésében még a korábbi, a 2002-es népszámlálási adatok szerepelnek, bár rendelkezésre álltak már a 2010-es statisztikai adatok is, összevetésükből pedig megállapítható lett volna a változások iránya is. A szibériai tatár nyelv nem véletlenül szerepel hosszú ideje a veszélyeztetett nyelvek listáján. LAWSONnak és munkatársainak a kutatásai elsősorban azt vizsgálták, hogy a személynévadás és a névviselés gyakorlata hogyan tükrözi a társadalmi folyamatokat, az eloroszosodásnak és az urbanizációnak a Tomszki járás tatár nemzetiségére kifejtett hatását.

A kérdőíves módszerrel végzett anyaggyűjtés a Tomszki járásban élő 100 tatár család (fele tomszki, tehát városi, fele falusi család) 800 tagjára terjedt ki. A válaszadókat osztályozták szociológiai jellemzőik szerint is. Természetes, hogy a városi élet, a magasabb iskolai végzettség együtt jár az eloroszosodással, míg a vidéken élő, kevésbé iskolázott tatár nők a legkonzervatívabbak. A válaszadó falusi lakosság lényegesen kevesebb orosz személynevet és apanevet használ, mint a városban élők. A városban élő tatárok többet tudnak nevük jelentéséről, mint a falusiak. A leggyakoribb tatár személynevek (xviii–xix) kivétel nélkül arab–perzsa eredetű, az iszlám vallással összefüggő nevek. A falun élők ma is több vallási szokást tartanak meg, mint a városlakók, akik közül a fiatalabbak nem tűnnek vallásosnak. Talán ezzel függ össze a kutatók azon megállapítása is, hogy a városi adatközlők nem szentelnek akkora figyelmet a névadási ceremóniáknak, mint a vidékiek. A névválasztás fő szempontjának azonban mindkét csoport tagjai a név jó hangzását tartották. Ez utóbbi megállapítás alapján tanulságos átfutni a leggyakoribb tatár személynevek listáját, amelynek elején a férfinevek közül a *Rinat*, a *Ramil*, a *Renat* és a *Marat* áll, a női nevek között pedig a *Zulfiya*, az *Alfiya* és a *Nailya* a legkedveltebb.

Megtévesztőek a névtani műszóként használt Mismatches (xix) és Несоответствия (xxviii) alcímek. A szerzők meghatározása szerint ez a bizonyos eltérés/különbözőség akkor áll fenn, amikor a válaszadónak két (személy)neve van, mégpedig egy hivatalos (orosz), illetve egy tatár, a nemzetiségi közösségben, családi és baráti körben való használatra. A példákból megállapítható, hogy ez esetben névpárokról van szó; az elsődleges (domináns, eredeti) tatár név mellett veszik fel szükség esetén az idegen, orosz személynevet. (LAWSON és ZAVYALOVA korábbi előadásában részletesen bemutatta az adatközlők által viselt orosz–tatár személynévpárokat; kár, hogy itt elmaradtak a teljes anyag hivatalos – formális, orosz – és tatár neveinek összes névpárját tartalmazó táblázatok.) A magyar

névtani szakirodalom ezt a jelenséget kettős névhasználatként, kétnevűségként ismeri. A tatár személynév mellé felvett orosz személynév szinte szabályszerűen ugyanazzal a hanggal (betűvel), sőt néha azonos szótaggal vagy hangcsoporttal kezdődnek (pl. *Rakiya* : *Raisa*, *Minulla* : *Mikhail*). A városi tatár lakosság közel egyharmadának van orosz keresztnéve is, míg ez az arány a falusi tatárok esetében a 10%-ot sem éri el (xx). Azonban az erős orosz nyelvi és kulturális hatás alatt élő szibériai tatárok névadási és névhasználati mintái egyre inkább ennek a kettősségnek felelnek meg.

A kiadvány értekező része összegzéssel végződik (xx). Ebből megtudhatja az olvasó, hogy a nyugat-szibériai nevek történetileg három rétegre oszthatók fel: a régi (török, arab, perzsa eredetű), az új (török, iráni, tatár, orosz eredetű) és az oroszokon keresztül az európai nyelvekből átvett legújabb nevek rétegére. Az utóbbiak közt látjuk az *-ov/-ova*, *-yev/-yevna*, *-vič* és a hasonló orosz család- és apanévképzőkre végződő tatár családneveket.

4. A szótári címszavak és az egyes nevek hangzásának az írásos rögzítéséhez többszörös fonetikai átírási rendszerre volt szükség (xxi–xxiii). A szótári rész előtt található kiejtési útmutatóknak az lenne a szerepük, hogy segítsék az IPA átírási rendszer szerint közölt címszavaknak, valamint az angolul olvasók számára kialakított és az adott nevek helyes kiejtését lehetővé tevő speciális, BBC-szabvány szerinti átírási rendszernek a megismerését és értelmezését, ám e funkciójuknak nem felelnek meg. Először is azért, mert a cirill betűk megjelenítésére kevésbé szerencsés fontkészletet használnak, másodszor pedig azért, mert a temérdek kisebb-nagyobb hiba, az áttekinthetetlen és túlbonyolított táblázatok a szinte felismerhetetlen orosz szavakkal egyetemben teljesen használhatatlanok. Jelen állapotukban e „segédletek” nemigen segítik a különféle átírási rendszerekben való tájékozódást.

A bevezetést követi a nyugat-szibériai tatár személynév szótára (1–59), amely több mint 500 tatár név cirill és latin betűs alakját, illetve a kiejtést megkönnyítő fonetikai átírását és jelentését tartalmazza. Az egyes névcikkekben megtudhatjuk, hogy az adott nevet férfiak („M”) vagy nők („Ж/Ф”) viselik-e, s hogy a gyűjtött anyagban hányszor fordul elő. A tatár személynév nagy része arab vagy perzsa eredetű, és az iszlám hitvilággal kapcsolatos fogalmakat tükrözi. Sokkal kisebb az eredeti török nevek aránya, ami általában elmondható a törökség más népeinek személynéveiről is. Etimológiai szempontból a teljes kép azonban jóval tarkább, s jó néhány név eredete és jelentése még ismeretlen.

A szócikkek elején IPA átírásban külön sorba kiemelt címszavak világossá teszik a kérdéses nevek szótagolásának módját, és a főhangsúlyos szótagot is megjelölik az előtte álló tompa ékezzettel. A több mint 50 oldalas szótárban azonban a formai, szerkesztési hibákon túl sajnos se szeri, se száma az etimológiai tévedéseknek is, és e hibasorozat folytatódik a szótár után következő forrás- és szakirodalom-jegyzékben is. A szövegközi illusztrációk (fényképek, térképek) minősége is messze elmarad attól a színvonaltól, amelyet egy napjainkban megjelentetett szakmai jellegű kiadványtól elvárhatnánk.

5. Az ismertetett nyugat-szibériai tatár személynévszótár tudományos értéke mindenekelőtt abban rejlik, hogy a szerzők saját gyűjteményük recens adatait dolgozták fel, és ezekből vontak le következtetéseket – a statisztikai adatokat is figyelembe véve – a társadalomban zajló urbanizálódási és a hozzá társuló eloroszosodási folyamatokra vonatkozóan. E folyamatok hatása jól kimutatható a személynévadási, névviselési szokások változásában, akár nyelvészeti (névtani), akár szociológiai módszerekkel. A globalizáció

itt is a hagyományos kultúra háttérbe szorulását okozza. A városi és falusi nyugat-szibériai tatárok veszélyeztetett nyelvi közösségeiben végzett kutatások ennek a változásnak a személynévadási és névhasználati szokásokra gyakorolt hatását igazolják.

BASKI IMRE

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem

NÉMETH ZOLTÁN, *Álnév és maszk*

Líceum Kiadó, Eger, 2013. 94 lap

1. NÉMETH ZOLTÁN tíz tanulmányból álló kötete az álnév kérdéskörét vizsgálja, elsősorban irodalomtudományi és irodalomtörténeti kiindulópontokból közelítve anyagához. Mivel a szerző felfogásában a maszkos, álneves irodalom a posztmodern irodalmának jellegzetes ismertetőjegye, a tanulmányok példaanyagát főként a magyar posztmodern irodalom művei szolgáltatják. A vékonyka kötet tanulmányai a maszkos irodalmat és az álnév kérdését más-más aspektusból világítják meg, ezért a vizsgált és a szemléltetés-képpen megemlített posztmodern művek többszörösen is visszaköszönnek anyagukban.

2. Az első tanulmány az *Álnév és anonimitás* címet viseli (7–18). Ebben arra a megállapításra jut a szerző, hogy az irodalom területére érkezve minden név fiktív névként értelmezhető, azaz az erős azonosítási funkcióval bíró szerzői név eltolódik az életrajzi névtől, így minden szerzői név álnév is egyúttal. NÉMETH felhívja a figyelmet arra, hogy az álnév nem csupán az irodalom területén használatos és vizsgálható, hanem a mai internetes szövegek, a honlapok, blogok, kommentek alapvető sajátossága is, az anonimitással együtt. Az álneveknek és az anonimitásnak minden szépirodalmi korszakban vannak általános és egyedi jellemzői, illetve korszakonként vizsgálva eltéréseket tapasztalhatunk az álneves vagy anonim megszólalásformák tekintetében. Ugyanakkor a szerzői név feltüntetése egy mű közlése esetében nem mindig volt evidens, hiszen az irodalom kezdeti szakaszait sokkal inkább jellemezte az anonimitás.

Az *Álnév és hatalom* című tanulmányban (19–25) NÉMETH ZOLTÁN abból a tényből kiindulva vázolja fel elképzeléseit, hogy a kisebbségi helyzet és a társadalmi gyakorlat sok esetben beleszól a név alakjába. Arra, hogy a folyamatosan változó társadalmi gyakorlat névalakok egész sorát hozhatja létre, példaként Mikszáth Kálmán nevének számos változatát hozza fel az iskolai és anyakönyvi nyilvántartásokból (*Mixáth Kálmán*, *Mixádt Kálmán*, *Mikszát Kálmán*, *Mikszáth Kálmány* stb.), illetve kitér arra is, hogy mindemellett az írónak körülbelül 135 álneve volt. A szerző szerint a társadalmi gyakorlat Mikszáth nevének esetében felülírja a születési név és az álnév filológiai pontos elkülönítését azzal, hogy névváltozatok sokaságát eredményezi. Konklúzióként megállapítja, hogy egy névbe mindig több identitás íródik bele, amelyek egymásba kapcsolódhatnak, egymást értelmezhetik.

Az *Álnév és nemiség* című tanulmány szerint (26–32) a hetvenes évektől kezdődően a magyar posztmodern irodalom nyelvi kreativitása az álneves-maszkos irodalom területén bontakozhatott ki leginkább. Ezt a sort Weöres Sándor *Psychéje* nyitja meg 1972-ben,

majd a kilencvenes évekre már behálózák a magyar irodalmat a fiktív identitások és álnevek. Ezeknek az álneveknek a többsége egy-egy nyelvi játék felől értelmezhető, így az álneves-maszkos posztmodern irodalom főként nyelvi problémaként, nyelvi identitás-játékként tematizálódik, melyek célja a nyelvi regiszterek átpoetizálása és beemelése az irodalmi nyelvbe. A szerző szükségesnek látja az areferenciális és az antropológiai posztmodern maszkos irodalom elkülönítését, ugyanis míg az előbbire a nyelvnek a fent említett, játékos kiterjesztése jellemző, addig az utóbbiban az alárendelt és kiszolgáltatott hang megszólalásának terét alakítja ki az álnév.

A posztmodern maszkos szövegek közötti különbségtétel lehetőségei és az álneves művek eltérő céljai fogalmazódnak meg az Álnév és posztmodernizmus című tanulmányban (33–40). Míg például Weöres Sándor *Psyché* című szövegegyüttese az imitáció elvén alapuló korai posztmodern maszkos szövegekhez köthető, addig az ún. második posztmodern irodalmának eljárása inkább a szimuláció, mint például Csokonai Lili (*Esterházy Péter*) *Tizenhét hatyúk* című művében vagy Sárbogárdi Jolán (*Parti Nagy Lajos*) *A test angyala* című szövegében. Ezekben a művekben már nem tét a szerepeltetett fiktív figura valódíként való megjelenítése, sokkal inkább az általa létrejövő nyelv áll a figyelem középpontjában. A szerzői maszk rejthet szerzőkollektívát is, például a többiek által felhasznált *Tsúszó Sándor* álnév vagy a *Már nem sajog* című, József Attila fiktív, több szerző által megírt legszebb öregkori verseit tartalmazó antológiában József Attila neve.

Az Álnév és műfordítás című írás (41–48) arra világít rá, hogy a kortárs műfordítás-irodalomra is jellemző maszkos megszólalásmód még az eddig bemutatott művekhez képest is bonyolultabb szövegjátékokat működtethet, illetve sajátos szimulációs stratégiákkal operálhat. A kortárs fordított szövegek esetében a szerző és a műfordító neve fel is cserélődhet, egy álneves szöveg esetében pedig szerzői név, műfordítói név és álnév keveredhet egymással. Így nem ritka, hogy a szöveg tudatosan épít az ilyen típusú név-problematikára, például Parti Nagy Lajos drámafordításaiban, melyekben skálaszerű átmenet figyelhető meg a „saját” és az „idegen” mint két végpont között.

Az Álnév és multikulturalizmus című rövidebb tanulmány (49–53) abból a névelméleti elgondolásból indul ki, hogy a név – amely szépirodalmi szövegek esetében megjelenhet szerzői és szereplői névként is – jelentős szereppel bír az egész szövegvilágra nézve. A tulajdonnevek egy egész világot idéznek fel, amit a tanulmány további része példákkal illusztrál a mai szépirodalom köréből, a soknemzetiségű, multikulturális világ nevekben való reprezentálódását is bemutatva egyúttal (51–52).

Az internet nyújtotta lehetőségek révén demokratizálódó irodalmi viszonyrendszerek és az ennek következtében zajló értékbeli relativizálódás, valamint a kanonizációs folyamatok során felfüggesztődő internetes virtuális-vizuális pozíció a kiindulópontja az Álnév és új média című szövegnek (54–61). A szerző arra a megállapításra jut, hogy az internet virtuális tere sokban hasonlít a kortárs posztmodern irodalom álneves szövegeire, hiszen az internet adta megszólalási lehetőségek is a felhasználó identitásának kiterjesztését tezik lehetővé. Az internetes világ adottságainak és a kortárs irodalom identitásjátékainak a sikeres összekapcsolódására említ példákat (k. kabai lóránt, Centauri), melyekben az álnévhasználat a figyelemfelkeltés és -fenntartás, a reklám céljait szolgálta.

A kötet nyolcadik tanulmánya az Álnév és hálózat címet viseli (62–74). A szöveg fő témája a *Tsúszó Sándor* álnév mint kollektív irodalmi maszk és fiktív identitás. E név alatt különféle szerzők szövegei jelentek meg, valamint irodalomtörténeti, kritikai jellegű szövegek is erősítették egy fiktív kánon létrejöttét az álnév alatt született művek okán.

Az álnév köré vonható szerzői háló értelmezésére a hálózatzelméleti megközelítést alkalmazza: az elméleti szövegek, a Tsúszó Sándorról szóló tanulmányok, kritikák, esszék jó-részt valódi hálózatot képesek létrehozni, ugyanakkor az álnév alatt írt szövegekről ez nem mondható el, mert minden, Tsúszó Sándor-maszkban publikáló szerző leginkább saját nyelvi játékait, irodalmi megszólalásmódjait működteti a maszkos szövegekben is. Az álneves kánonépítés a fiatal írók-költők számára „biztonságos” megszólalási lehetőséget is ad. A *Tsúszó Sándor* név mint nyitott álnév használata hasonlít arra az antik álnévhasználatra is, amikor a tanítványok közismert mestereik neveit használták maszkként.

Az Álnév és bricolage címet viselő szöveg legbővebben Kovács András Ferenc Jack Cole daloskönyve című művével foglalkozik (75–81). A Jack Cole daloskönyve esetében a nevek és címek játéka eldönthetetlen viszonyt alakít ki fordító és szerző, eredeti szöveg és fordított szöveg között. Kovács András Ferenc ugyanis szimulációként működteti az álnevet, így a létrejövő szöveg a nyelvek és identitások közötti át- és elcsúszások stíluseklektikájaként értelmezhető. Szerzőjük az ún. második posztmodernhez kapcsolható, melyre a paródia mint nyelvi játék és a maszk által szimulált identitás jellemző.

Az utolsó tanulmánynak, az Álnév és referencialitás című írásnak (82–87) Samuel Borkopf (Talamon Alfonz) Barátaimnak, egy Trianon előtti kocsmából című műve áll a középpontjában. A szerző hangsúlyozza, hogy a legtöbb álnév jól azonosíthatóan takar egy-egy konkrét nevet, létező személyt, s a szövegben megelevenedő karakterek ezeknek a konkrét személyeknek a karikírozott tulajdonságait jelenítik meg. Érdekes sajátossága például az álneves szövegnek az a réteg, amelyet csak az egykori pozsonyi egyetemisták csoportja érthet meg a műben alkalmazott maszkos névhasználat révén.

3. A kötet legfőbb érdeme éppen a bevezetésben már említett többféle aspektus. Az olvasó számos nézőpontból közelítve kap rálátást az álneves irodalom mibenlétére és vizsgálhatóságára, ami megnyitja a lehetőséget a szerző által felvetett szempontok nyelvészeti, névtani megközelítésű továbbgondolására is.

PÁJI GRÉTA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Két névtani vonatkozású köszöntő kötetről

A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére. Szerkesztette: BÁRTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOC SIS ZSUZSANNA. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2015. 642 lap

Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XLII. Sectio Linguistica Hungarica. Szerkesztette: KALCSÓ GYULA. Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, Eger, 2015. 244 lap

1. 2015-ben két olyan kötet látott napvilágot, melyek az egyéb nyelvészeti területek mellett a névtan, s azon belül elsősorban a helynévkutatás kérdéseivel rendszeresen

foglalkozó nyelvészeket köszöntenek. Juhász Dezsőt 60., Bíró Ferencet pedig 70. születésnapja alkalmából köszöntik kollégáik az ünnepi kötetekkel. Alább e két kiadvány névtani tematikájú írásainak rövid ismertetése olvasható.

2. Az első ismertetendő kötet a tanári, kutatói, szerkesztői és vezetői feladatokat egyaránt ellátó Juhász Dezsőt köszönti 60. születésnapja alkalmából. A közeli és távolabbi kollégák, tanítványok által írt tisztelgő tanulmányok a nyelvtörténet, dialektológia, szociolingvisztika, névtan, nyelvelírás, finnugrisztika és tudománytörténet témakörökre terjednek ki. A kiadvány emellett közreadja JUHÁSZ DEZSŐ eddigi, kiterjedt munkásságának részletes bibliográfiáját is (15–30). A kiadvány tematikai gazdagsága miatt a következőkben csak a névtudománnyal kapcsolatos 17 írásra – melyek a köszöntő kötet egyik nagy fejezetét alkotják – térek ki röviden.

BALÁZS GÉZA a tájnevek vizsgálata kapcsán összekapcsolja a nyelvi tájkép és a szemiotikai tájkép koncepcióját (315–322). A jórészt saját gyűjtésből származó újabb tájnevekről hét kategóriát felállítva kíván áttekintést adni: 1. nevezetes helyek; 2. irodalmi tájnevek; 3. folklorisztikus (ironikus) tájnevek; 4. gúnynévként, becenévként használt helyi nevek, 5. hivatalos, politikai-közigazgatási (ideológiai) céllal megalkotott nevek; 6. a marketing (turisztika, idegenforgalom) által alkotott nevek és névhelyettesítők; 7. településhálózatok, új települési szövetségek megnevezései (tematikus tájnevek). A *Rákosmező* és a *Szentkirály* nevekről részletes elemzést is olvashatunk.

BAUKO JÁNOSnak az előző íráshoz tematikailag kapcsolódó tanulmánya a társadalom és a névhasználat összefüggéseit tükröző magyar–szlovák kétnyelvű környezet névszemiotikai tájképét mutatja be (323–334). A szerző különböző névtípusok (személynevek, helynevek és intézménynevek) köréből meríti példáit. Felhívja a figyelmet arra, hogy kisebbségi környezetben a tulajdonnevek meghatározó része több nyelvi formában él. A szlovákiai magyarok lakta területek névszemiotikai tájképe így többnyire variábilis.

BÁRTH M. JÁNOS az erdélyi magyar helynévkutatás kontextusába ágyazva szól a birtokos jelzős szerkezetű székelyföldi helynevekről (335–342). A vizsgálat elsősorban SZABÓ T. ATTILA erdélyi történeti helynévgyűjtésén alapszik. A szerző kiemelten foglalkozik a *patak* földrajzi köznevet tartalmazó birtokos jelzős szerkezetű helynevekkel. Elemzésükkel arra kíván választ adni, hogy a vizsgált vidéken miért olyan sok a jelölt birtokos szerkezet a helynevekben. Válaszában a névbokrosodás jelenségére és a névrendszer domborzati tényezőkkel való összefüggéseire tér ki részletesebben.

BÓNA JUDIT írása a beszédatadbázisok általános jellemzésén túl az adatbázisok nevét és azok formai sajátosságait elemzi a címadás metatextuális, illetve tartalmi funkcióit figyelembe véve (343–350). A beszédatadbázis-nevek formailag igen változatosak: tipikusak a mozaikszavak (*MTBA – Magyar TelefonBeszéd Adatbázis; BUSZI – Budapesti Szociolingvisztikai Interjú*), de kombinált típusok (*ATR-Gruhn*) és nem rövidített nevek (*Hegedűs-archívum*) is előfordulnak.

BÖLCSKEI ANDREA a Brit-szigeteken elterülő Mendip Hills mészkőfennsík földrajzi-természeti és történelmi, társadalmi, illetve kulturális jellemzőinek a bemutatása után a tájnév rövid etimológiáját tárja az olvasó elé (351–357). E jól körülhatárolható angliai táj nevének az eredete a felsorolt elméletek szerint nem tisztázott. Ma a hivatalos *Mendip Hills* névformán túl a rövidebb, a földrajzi köznévi elemből csak a többes szám jelét megjelölő *Mendips* alakot is használják.

FARKAS TAMÁS a névtan felsőoktatásban elfoglalt helyéről, a névtani képzés történetéről és a jövőre irányuló tervekről ír tanulmányában, elsősorban az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékéhez köthető korábbi és jelenleg is folyó munkát állítva a középpontba (358–367). A graduális tantervi képzés formái és lehetőségei mellett említést tesz még a névtani doktori képzésről, valamint a témakör feldolgozását segítő felsőoktatási tankönyvekről is.

N. FODOR JÁNOS 15. századi nyelvméleket vizsgál nyelvtörténeti, illetve nyelvjárás-történeti szempontból, névtani vonatkozásokat is érintve; cikke szintén a kötet névtani fejezetében kapott helyet (368–375). A vizsgálat tárgyát a vélhetően Várdai Aladár tollából származó legkorábbi magyar nyelvű misszilis képezi. Ez alapján tesz megállapításokat a szerző a korabeli nyelvhasználatot illetően, röviden kitérve a levél szövegében, illetve a levél aláírásában szereplő nevek kérdésére is.

HOFFMANN ISTVÁN két település, a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Nagykőrű és a Veszprém megyében található, ma már közigazgatásilag Pápához tartozó Tapolcafü helyneveinek előnyelvi változatait vizsgálja tanulmányában (376–387). Az összehasonlító helynév-rendszer-tani vizsgálat során a két település névsűrűségét, az egyes névfajták településen belüli megoszlását, a földrajzi köznevek helynevekben való előfordulását, a nevek szerkezetét, illetve a szinonim helynevek előfordulását veszi sorra a szerző.

KISS MAGDALÉNA az idegen nyelvű (angol, francia, orosz és főképp román), a névkutatás területén kiemelkedő tanulmányköteteket, helynévszótárakat, vizsgálatokat, kisebb publikációkat mutat be röviden (388–394). Elsődleges célja, hogy a témában a világnyelveken született írások mellett a román nyelvű munkákat is megismertesse a magyar kutatókkal.

ÖRDÖG FERENC tanulmányának alapját a 18. századi, foglalkozásra és tisztségre utaló köznévből keletkezett zalai családnevek korrelációs vizsgálata képezi (395–399). Forrásként az 1769–1771 közötti népesség-összeírások névanyagát használta fel. Megállapítása szerint a korpuszban a kéttagú korrelációs nevek a leggyakoribbak (pl. *Czimbalin* – *Czimbalmos* vagy *Kerék* – *Kerekes*).

POSGAY ILDIKÓ Széchenyi István családnevének helyesírási és kiejtési problémáiról szól, arra keresve a választ, hogy a „legnagyobb magyar” és édesapja, Széchenyi Ferenc családnevének az írásmódja miért különbözik egymástól (400–402). Az eltérő írásmód hátterében a régi családi iratokon szereplő névváltozatok és a nyugat-dunántúli nyelvjárás hatása, a helyi kiejtés szerinti lejegyzés állhat.

RAÁTZ JUDIT az elmúlt 16 év újonnan anyakönyvezhető férfineveit elemzi egy általa már korábban is alkalmazott rendszert követve (403–409). A keresztnévadási szabályok áttekintését követően a választható férfinevek körének bővüléséről ír, külön tárgyalva a magyar és idegen eredetű neveket. A legújabb névadási statisztikákat elemezve megállapítja, hogy napjainkban leggyakrabban angol és olasz neveket választanak a szülők (pl. *Benett*, *Brájen*, *Armandó*, *Leonardó*, *Lorenzó*, *Robertó*).

RÁCZ ANITA tanulmánya a régi magyar településnevek történeti tipológiai sajátosságait, a szerző által összeállított adatbázis helyneveinek strukturális elemzését adja közre (410–421). A címben szereplő foglalkozásnévi eredetű településnevek mellett a társadalmi csoportnevekhez sorolandó népnévi és törzsnévi eredetű településnevek felépítéséről és kronológiai jellemzőiről is képet kaphatunk, rávilágítva mindhárom névtípus ómagyar kori előfordulásának a gyakoriságára és a nominativusi alak településnévvé válásának túlsúlyára.

SLÍZ MARIANN az Árpád-ház névadására gyakorolt bizánci hatást vizsgálja (422–428). Ennek megfelelően a dinasztia személynévanyagában a görög eredetű férfi- és női neveket, valamint a bizánci/keleti szentkultuszoknak és a dinasztikus kapcsolatoknak a névválasztással összefüggő hatását elemzi, rámutatva, hogy a magyar dinasztia névadási szokását e hatás kevésbé befolyásolta, szemben a korban számukra jelentősebb bel- és külpolitikai motivációkkal.

SZABÓ JÓZSEF a hun–magyar mondakörhöz társítható, illetve a honfoglaláshoz kapcsolódó történeti mondák földrajzi nevekben élő hatásával foglalkozik (429–436). A helynevekben megőrzött mondákat három nagyobb egységben mutatja be, kitérve a tárgyalt mondakörök sajátosságaira, majd pedig a vizsgált települések földrajzi nevei és a hozzájuk kapcsolódó rövid magyarázatok következnek.

TÓTH VALÉRIA azt mutatja be, hogy milyen szempontok mentén érdemes a latin eredetű egyházi személynévek vizsgálatához hozzájárni (437–447). Egy korábbi, a *Petrus* alapnevet és származékait elemző vizsgálatához is kapcsolódva jelen írása a latin *Desiderius* névvel összefüggő névformákkal foglalkozik, a származéknevek bemutatása során többek között figyelmet fordítva a *Dezső* személynév helynévi rendszerkapcsolataira is, ezzel tisztelegve az ünnepelt előtt.

VÖRÖS FERENC tanulmányának első részében az ezredforduló utáni, a családnév-kutatás területén bekövetkezett nyelvtchnológiai változásokról és a családnévek nyelv-földrajzi vonatkozásait érintő nagyobb munkákról szól, kiemelve a Kis magyar családnév-atlaszt (448–454). Az írás második felében az említett műből kimaradt, *[i]* hangértékű név végi *j* grafémával jelölt magyarországi családnéveket és azok nyelvföldrajzát mutatja be térképlapos ábrázolás segítségével, mind a történeti réteget, mind a korpusz jelenkori rétegét vizsgálva.

3. Az Eszterházy Károly Egyetem magyar nyelvészeti folyóiratának 2015. évi száma Bíró Ferenc 70. születésnapja alkalmából készült. A Magyar Nyelvészeti Tanszék ezzel a kötettel köszönti a szülőföldje iránt elkötelezett, a vidékhez és az intézményhez sok szállal kötődő nyelvész tanárt és tudóst. A kötet 22 írásából 9 kapcsolódik az ünnepelt névtani érdeklődéséhez.

GASPARICS GYULA a csornai premontrei prépostság szerzetesrendi neveit és névadási szokásait vizsgálja a rend 1868. évi névtára alapján (79–84). A szerző szól a szerzetesi név felvételének szokásáról, az 1868. évi rendi névtárról és a névsorról, melyen 42 név szerepel. A tanulmány a szerzetesek által újonnan választott nevek lehetséges motivációjáról (evangélisták neve, a rendalapító és a rend szentjeinek neve, a prépostok neve) és a nevek forrás szerinti, illetve eredet szerinti megoszlásáról kíván áttekintést adni.

HOFFMANN ISTVÁN tanulmányával a mikrotoponimák kronológiai jellegzetességeinek mélyreható vizsgálatához kíván bemutatni néhány szempontot (93–103). A lehetségesnek és fontosnak tartott közelítésmódokat konkrét névkorpusz, Tapolcafő összegyűjtött helynévanyagának elemzése révén mutatja be. A vizsgálatban a névállomány időbeli változását, a rendszer egészének alakulását követi nyomon, kitérve többek között a történeti forrásadatok, a névrekonstruktív eljárás vagy a névszociológiai szempont fontosságára is.

LŐRINCZ GÁBOR a magyar utónevek alakváltozatait (variánsait) elemzi tanulmányában (127–144). A téma szakirodalmi áttekintését követően a szerző az MTA által összeállított utónévlistán szereplő, *a*-val és *b*-vel kezdődő férfi és női nevek lexikológiai jelentésbeli

viszonyait vizsgálja. Megállapítása szerint a vizsgált nevek legtöbbje a szinonimák közé tartozik, majd a variánsok, a paronimák, a bizonytalan besorolású és a névhasadással keletkezett nevek következnek.

N. FODOR JÁNOS a 18. század eleji személynév-történeti forrásanyagra támaszkodva interferenciális jelenségekkel és a névromlások eseteivel foglalkozik (159–167). Számba veszi a névtorzulások és a névvariánsok kialakulásának okait, ezzel segítve a névkontakológiai vizsgálatokat. A szerző az 1715-ös és 1720-as névösszeírások anyagában a lejegyző (nyelvi tudása) által torzított névalakokat és az összeírók lejegyzési sajátosságait veszi számba, a román neveket állítva a fókuszba.

SEBESTYÉN ZSOLT Kárpátalja eddig kevésbé vizsgált vízneveit, a Tisza egy kisebb mellékágának, az Apsica-patak (Apsa-patak) völgyének néhány víznevét mutatja be (a tartalomjegyzékből sajnálatosan kimaradt) tanulmányában (175–182). A patak völgyben található négy, *Apsa* nevet viselő település és számos egyéb lakott terület kapta az *Apsica* mellékágairól a nevét. A szerző az *Apsica-patak* etimológiáján, nevének történeti adatain, a név magyarázatán túl a patak további mellékágainak nevével, illetve egyéb patakok nevének történetével is foglalkozik.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA a költői szövegek személy- és helynévvel kapcsolatos nyelvi játékaiból ismertet néhány jellegzetesen előforduló példát, kategóriákba rendezve (191–202). Ennek megfelelően foglalkozik a személynévből való igeképzéssel (*legyuláztak, kosztol*), a személy- és helynevek kisbetűs írásán (*albertflórián, párizs*) és a név jelentésének „értelmesítésén”, a népetimológián (*Gyónon gyóntunk*) alapuló onomasztikai játékokkal, ezenkívül szól a név betűinek átrendezéséről és a kötelezően névhasználatra épülő limekről is.

TÓTH LÁSZLÓ az irodalmi névadás vagy irodalmi onomasztika mint névtani terület terminusait, azok használatának problémáit mutatja be, kiemelve az e kutatási területen tapasztalható terminológiai sokszínűséget és eklektikusságot (203–215). Ezek megoldására részben újabb, pontosabb és rendszert alkotó szakkifejezéseket ajánl, felhasználva a német szakirodalom vonatkozó eredményeit is.

TÓTH VALÉRIA témája a helynévgyűjtemények névtudományi hasznosítása (217–224). A névtárak mint a kutatás forrásai segíthetik a helynévsűrűségi vizsgálatokat, a helynévi szinonimitás kutatását, lehetővé tehetik bizonyos jelenséghatárokat, névjárások feltérképezését is, mint ahogy a helynevek strukturális jellemzőinek elemzéséhez is korpuszt biztosítanak. Ezeken túl a történeti helynévkutatás és a szocioonomasztikai kutatások számára is fontos forrásként szolgálhatnak.

VÖRÖS FERENC tanulmánya a családnévvé vált, ám perifériára szorult, archaikus közszók vizsgálatával foglalkozik (225–231). A falusi társadalom tisztségeit, foglalkozásneveit, a falusi elöljárók megnevezésére szolgáló elemeket (pl. *bíró, főnagy, geréb, kenéz, soltész* stb.) veszi sorra, kitérve a szó etimológiájára, jelentésére, esetleges jelentésváltozására. Az ünnepelt családnévvel megegyező *Bíró*-t részletesebben elemzi, kitérve a 19–20. századi névváltoztatásokra, a kérvényezők földrajzi megoszlására is.

HORVÁTH BRIGITTA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2016-ban beérkezett
magyar névtani kiadványok**

BENŐ ATTILA – T. SZABÓ CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016. 200 lap.

RÁCZ ANITA, *Etnonimák a régi magyar településnevekben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016. 196 lap.

TÓTH VALÉRIA, *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016. 307 lap.

FOLYÓIRATSZEMLE

Helynévtörténeti Tanulmányok 11. (2015)

Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névarchívum Kiadványai
36. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 200 lap

A Helynévtörténeti Tanulmányok legfrissebb kötete kétszáz oldalon tizenhárom tanulmányt tartalmaz, amelyek részben egy, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara fennállásának 100. évfordulója tiszteletére szervezett 2014. októberi konferencián, részben pedig a 2014 májusában megrendezett, kilencedik síkfőkúti helynévtörténeti szemináriumon hangzottak el. A megjelent írások tematikai szempontból főként a helynévtanhoz, kisebb részben a személynévkutatáshoz, valamint nyelvtörténeti és történettudományi kérdésekhez kapcsolódnak.

HOFFMANN ISTVÁN és TÓTH VALÉRIA a kötetet nyitó írásukban (7–15) KNEZSA ISTVÁN és KRISTÓ GYULA nézeteire és kutatási módszereire reflektálva járják körül azt a kérdést, hogy milyen módszerekkel és megközelítésekkel segítheti a korabeli helynév- és személynévanyag elemzése a Kárpát-medence 11. századi nyelvi-etnikai viszonyainak megrajzolását. A szerzőpáros néhány szempont kiemelésére szorítkozik. A helynévadás és -használat elméleti kérdéseiről, a törzsi helynevek keletkezésének körülményeiről, a helynév-rekonstrukció eljárásáról adnak összefoglalást a tisztánlátás érdekében. A korábbi kutatások kritikája által is felhívják a figyelmet arra, hogy csak szakszerű módszerekkel lehet a korabeli helynévanyagból kiindulva történeti következtetéseket levonni, a korabeli személynév-kincsnek pedig nemigen lehet nyelvi-etnikai forrásértéke.

Az ő témájukhoz is kapcsolódik RÁCZ ANITA tanulmánya, amely a népnévi és törzsnévi eredetű helynevek tipológiai és névföldrajzi sajátosságait mutatja be (17–34). Részletesebben a népnévi eredetű toponimákkal foglalkozik. A helynevek szerkezeti szempontú csoportosítását követően az egyes típusokat térképen jelöli előfordulásuk gyakorisága szerint. Első előfordulásaik alapján relatív kronológiát állít fel, és felülvizsgálja, továbbgondolja a szakirodalom korábbi megállapításait.

ZOLTÁN ANDRÁS a 11. századi szláv–magyar nyelvi kapcsolatokról ír a jövevénytörzsek kapcsán (35–44). Munkájában feltárja a korabeli bolgárszláv dialektus jellegzetességeit, történeti alakulását – a denazalizációt és a jerek változásait –, és ezeket korjelzőnek használva meghatározza egy-egy bolgárszláv jövevénytörzs magyarba való bekerülésének az idejét.

A 9–11. századi Kárpát-medence régészeti és nyelvészeti kutatásához kapcsolódik RÉVÉSZ LÁSZLÓ tanulmánya (45–54). A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a régészeti kutatás nem ismer a Délnyugat-Dunántúlon magyar vonatkozású temetőket a 11. század végéig. Ez alapján kétségbe vonja azt a nyelvjárási hasonlóságokon alapuló tételt, hogy a székelyek a nyugati Örség-Örvidék területéről lettek áttelepítve az erdélyi Királyföldre.

Szerinte az őrségi és háromszéki nyelvjárások közötti hasonlóság oka a két népcsoportnak egy korábbi közös, számunkra ma még ismeretlen területről való kirajzása lehet.

PELCZÉDER KATALIN az 1086-os Bakonybéli összeírással foglalkozik (55–68). A történettudományi és nyelvészeti szakirodalmak alapján részletesen bemutatja a hamisított oklevélnek tartott forrást. A szerző véleménye szerint a nyelvemlék és szórványai a benne rejlő különféle kronológiai rétegek elkülönítése után forrásértékűek lehetnek a nyelvtörténet és a névtudomány számára.

PÓCZOS RITA a *Lupa* és a *Kapos* víznevek eredetét tárja fel tanulmányában (69–83). A pécsi püspökség alapítólevelének e két szórványán keresztül a szerző két jellemző etimológiai problémát mutat be: a *Lupa* víznév kapcsán az elszigetelt, egyedüli, de több nyelvből eredeztethető adat esetét, az átlátszó etimológiájú *Kapos* esetén pedig a névmotiváció visszafejtésének a nehézségeit. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen kétes etimológiájú nevek nem jelenthetnek elég biztos alapot ahhoz, hogy széles körű történeti következtetéseket építsünk rájuk.

A *kő* utótagú várnevek vizsgálatának szenteli tanulmányát KOVÁCS HELGA (85–101). A vonatkozó adattár közlése után bemutatja a névtípus térbeli és időbeli elterjedését, és arra a következtetésre jut, hogy a legkorábbi ilyen típusú várnevek a 13. század második felében az építés helyszínének nevéből, azaz a hegynévből jöttek létre metonimikus úton. A *kő* utótagú nevek későbbi kialakulásában nagy szerepe lehetett a már meglévő várnevek analógiájának, de a német várnevekre jellemző *Stein* utótag is motiváló lehetett.

BÖLCSKEI ANDREA írásában egy jellegzetes névcsoport, az egyházi birtoklásra utaló történeti helynevek vizsgálatának a kérdéseivel foglalkozik (103–119). Tanulmányában javaslatot tesz egy adatbázis létrehozására. Felvázolja, hogy milyen kritériumok szerint, milyen források használatával lehetne ezt megvalósítani, továbbá felsorolja, hogy milyen típusú adatokat kellene tartalmaznia egy ilyen adattárnak, amely lehetővé tenné e helynévtípus széles körű elemzését.

Az egyik legelterjedtebb és legkorábbi családnévtípusról, a helynévi eredetű személynévekről értekezik TÓTH VALÉRIA (121–135). Írásában bemutatja a névcsoportot és a névadás lehetséges motivációit, elkülönítve a jobbágyi és a birtokos névviselők esetét. Ezek után a korábbi szakirodalmakra reagálva kifejti véleményét a formáns nélküli alakban használt helynévi eredetű személynévek kialakulásáról. A zárszóban a szerző szorgalmazza ilyen irányú kutatások folytatását európai kontextusban, valamint abban az irányban, hogy mennyiben befolyásolhatja a helynévi lexémák morfológiai szerkezete a személynévvé válást.

SLÍZ MARIANN tanulmányát annak a kérdésnek szenteli (137–149), hogy mennyiben lehet érdemes bevonni ómagyar kori okleveleket a történeti névkontaktológiai vizsgálatokba, és milyen felismerésekre juthat a névtudomány egy ilyen vizsgálat révén. A szerző nyelvbeli és diskurzusbeli kontaktusjelenségeket különít el. Az előbbi kategóriában bemutatja az idegen eredetű személynévek átvételének eseteit, és kitér a személynévrendszer egészét érintő változásokra, amelyeknek kontaktológiai okai is lehetnek. Diskurzusbeli kontaktusjelenségként olyan eseteket mutat be, amelyekben egy-egy név helyesírása, a lejegyzett hangalak stb. a scriptor többnyelvűségére utalhat.

MOZGA EVELIN a *h* graféma előfordulásait vizsgálta az 1211-ben keletkezett Tihanyi összeírás több mint 400 személynévében (151–164). Az elemzést segíti az, hogy a forrásnak a fogalmazványa és a hitelesített példánya is fennmaradt, s ezek közt számos különbség található a *h* grafémát illetően. A kérdéskörrel már több szerző foglalkozott.

MOZGA EVELIN külön veszi sorba a magánhangzó előtt, szóeleji helyzetben előforduló, a mássalhangzót, valamint a magánhangzót követő *h* betűjeleket, és mérlegeli, hogy hangérték nélküli írássajátosságról van-e szó, vagy ha nem, akkor az adott grafémának milyen hangértéke lehet.

A névközösség fogalmát járja körül RESZEGI KATALIN (165–176). A nevek mentális leképeződéséből kiindulva ír a személynévi és helynévi névközösségek fogalmáról, majd az utóbbi vonatkozásában sorra veszi a szakirodalomban felmerülő különféle értelmezéseket. Kitér az aktív és passzív névismeretre, névhasználatra, a település vagy régió méretének szerepére, a többnyelvű települések esetére, a régebbi korok névközösségeire, a mentális térképezésre, a névjárásokra és a hálózatmodellre mint lehetséges megközelítésmódra.

DITRÓI ESZTER a statisztikai módszerek alkalmazásában rejlő lehetőségekről értekezik a helynévrendszerek vizsgálata kapcsán (177–197). Írása elején felvázolja a statisztika névtani alkalmazásának történetét, és röviden összefoglalja, hogy a mennyiségi analízisnek milyen előnyei vannak. A statisztikai módszert Vas megye helyneveinek elemzésén keresztül mutatja be, az egyes jelenségek elterjedtségének fokát színekkel jelezve a megye térképén. A szerző szerint a felhasznált módszer nagyban hozzájárulhatna a névjárások létének bizonyításához és határaik megállapításához egy, a magyar nyelvterületre kiterjedő elemzés során.

A Helynévtörténeti Tanulmányok 11. kötetében – mint látható – sokféle tanulmányt olvashatunk, amelyek nemcsak egy-egy problémakört tárnak föl konkrét példák alapján, esettanulmány jelleggel, hanem a helynévkutatás és a névtudomány elméleti és módszertani érdeklődését is tükrözik.

IMREH RÉKA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Onoma 47. (2012)

Szerkesztők: ANTTI LEINO – KATHARINA LEIBRING – ANDREAS TEUTSCH.
Editions Peeters, Leuven. 379 oldal

1. Az ICOS (International Council of Onomastic Sciences) Onoma című folyóiratának a 47., tematikus száma a név és jog interdiszciplináris kérdéseivel foglalkozik. Az első 15 tanulmányban a jelenlegi törvényi helyzetet, valamint az azok létrejöttéhez vezető utat ismertetik olyan európai országokból, ahol létezik névügyi jogalkotás: 5 összehasonlító munka az északi régióval (Norvégia, Svédország, Izland, Finnország, Dánia), 3 a magyar viszonylatokkal, 1-1 pedig Franciaország, Ausztria és Lengyelország névjogi helyzetével foglalkozik, különböző nézőpontokat adva a diskurzusnak. A tanulmányok többsége (12) a személynévadás jelenlegi szabályozásával foglalkozik, de diakrón szempontok és a márkanév kérdés is megjelenik a kötetben. A tematikus szekciót két egyéb tanulmány követi, melyek szerzői új gyakorlati és elméleti megközelítéseket javasolnak egyes névtani kérdések kapcsán. A továbbiakban a tanulmányokat nem előfordulásuk sorrendjében, hanem tematikus csoportonként ismertetem.

KATHARINA LEIBRING és ANDREAS TEUTSCH az előszóban kiemelik, hogy a nevek kulturális identitásjelölők, és e szerepük betöltésében a jognak is fontos szerepe van (7–12). A legrégebben a személyneveket szabályozzák; azóta, mióta az adózás miatt fontos lett az emberek megkülönböztetése; napjainkban pedig ugyanígy fontos a márkanevek regisztrációja a cégek piaci védelme miatt, a helynevek rögzítése, vagy akár az állatnevek szabályozása is.

2. A kötetet a három magyar névjogi tanulmány nyitja. Az első írás, RAÁTZ JUDIT munkája (13–34) összegzi a magyar keresztnévadás történetét, a különböző korokban uralkodó névadási szokásokat. Ilyen például a kereszténység hatása, a romantika idején megjelenő új nevek, vagy az új névadási szempontok a rendszerváltás után. A szerző emellett ismerteti a magyar névadás szabályozását a kezdetektől napjainkig, kiemelve a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének mai szerepét, valamint a kisebbségi névadásra vonatkozó szabályokat.

A magyarországi családnevek megváltoztatásának történetéről és szabályozásáról szóló tanulmány FARKAS TAMÁS munkája (35–56). A szerző különös tekintettel van arra, hogy milyen társadalmi és állami tényezők befolyásolták a szabályozást két évszázad alatt. A tanulmány második felében a nem engedélyezett változtatásokat tekinti át (pl. nem magyar hangzású családnevekre, történelmi személyek nevére, túl gyakori nevekre való változtatás).

FERCSIK ERZSÉBET tanulmánya (57–80) a magyar házassági nevek törvényi szabályozásáról szól a 19. századtól kezdődően, négy részben. A nők házassági nevének leggyakoribb formája a sok problémát jelentő 'férj neve + -né képzős' alak (pl. *Kiss Jánosné*), mely a hivatalos formának is minősült. A különböző variációk gyakoriságát olyan változók mentén figyelhetjük meg, mint a nők társadalmi helyzetének megváltozása, az iskolázottság vagy a lakóhely.

3. Ezt követően az északi országok névjogi szabályozásába nyerhetünk bepillantást. IVAR UTNE a 2003-as norvég névtörvényt ismerteti; fő szempontja, hogy a különböző névadási szokásokkal rendelkező bevándorlók hogyan tudják érvényesíteni a saját hagyományaikat Norvégiában (81–100). UTNE kiemelten foglalkozik a muszlimokkal és tamilokkal, de a cirill és arab írásmódú nevek, valamint egyéb afrikai, amerikai, ázsiai és európai kulturális különbségek is szóba kerülnek. A törvény általában megengedő a különböző kultúrák hagyományaival, kivéve a védett családneveket, a nevek sorrendjét és az egytagú neveket; ezek esetében a bevándorlóknak alkalmazkodniuk kell a norvég névadási szokásokhoz.

LINNEA GUSTAFSSON tanulmánya a férfi, női és uniszex keresztnemek megítélésével, valamint a változó ideológiai háttér nyelvi vetületeivel foglalkozik a svéd névtörvény bemutatásával (101–117). Habár a törvény és a szakértők egyre megengedőbbek, a közvélemény továbbra is konzervatív a nemi semlegességet kifejező nevekkal kapcsolatban, így csak lassan következnek be változások.

2000 júliusától a svéd hagyományőrzésről szóló törvényben helyet kapott a „megfelelő helynév gyakorlata”, melynek pontjairól, gyakorlatáról és megítéléséről szól STAFFAN NYSTRÖM tanulmánya (119–136). A törvélynél fontos szerepet kap a hagyományőrzés a helynevek megváltoztatásának esetében, a helyesírás, valamint az, hogy a nagyobb kisebbségek (finn, számi, meänkieli) nyelvén is fel legyenek tüntetve a helynevek.

SOFIA KOTILAINEN a finn névadási szokásokat mutatja be a 18. századtól a 20. század közepéig, két szakaszra tagolva: a szabályozás előtt és a névadást befolyásoló törvények után (137–161). A bemutatás alapja egy kisebb finn közösség, melyben a modern és a hagyományos kultúra egyszerre van jelen. A szerző mind a keresztnemek, mind a családnemek örökölhetőségéről szót ejt, valamint kitér a házassági nevekre és a társadalmi nemek névadásra való hatására is.

Az izlandi névadásról, a középső névről, az apai vagy anyai névről, valamint az ezeket szabályozó, folyamatosan változó törvényekről és azok hatásairól ír GUÐRÚN KVARAN (163–179). Számos megoldandó problémát sorol fel: ilyen az idegen írásmódú nevek által okozott zavar a kiejtésben; a középső nevek engedélyezése vagy a végződések helyesírásának kérdése. A családnév helyett ma már nemcsak az apai vagy az anyai név, hanem a valódi családnemek használata is megengedett; ennek vegyes a fogadtatása az izlandiak körében.

KENDRA WILLSON Dániára és Svédországra kiterjedő tanulmánya a családnemek törvényi szabályozásának történetét, stratégiáit és hatásait mutatja be (299–326). Az északi országokban az apai nevek nem öröklődő használata (*-son*, *-sen* képzős alakok) volt a gyakorlat, de ez az egyének megkülönböztethetőségét nagy mértékben megnehezítette. A legtöbb északi ország ezért iktatta törvénybe az öröklődő nevek, azaz családnemek használatát a 20. században.

4. Az egyéb országok névjogi szabályozását bemutató tanulmányok sorát PIERRE-HENRI BILLY írása nyitja (181–201). Franciaországban a családnév öröklésének módjáról 2002 márciusában bevezetett új törvény értelmében a gyermek megkaphatja az apa, az anya vagy akár mindkettőjük családnévét is. A törvény a szülőknek csak egy kisebbségét érinti, de sok problémát vet fel jogi, pszichológiai, származási és névtani szempontból is.

Ausztriában a névadásról szóló törvénykezés kezdetét Mária Terézia és II. József uralkodásától számítjuk. A törvények a névadásra, névviselésre, névváltoztatásra és helyesírására vonatkoztak, különböző etnikumokra kiterjedően. Ezeket vizsgálja cikkében AXEL LINSBERGER, rávilágítva a mai névviselési tendenciákra is (203–222). A tanulmány végén röviden a zsidók, a nők és a házasságon kívül született gyermekek családnévére vonatkozó törvényeket is ismerteti.

JUSTYNA B. WALKOWIAK a lengyel családnemek nőnemű változatát érintő szabályozásnak a világháborúk előtti és utáni változásáról ír (223–246). A második világháború után egyrészt a női végződések (*-owa*, *-ina*, *-anka* stb.) nyelvészeti szempontokra hivatkozva betiltották. A melléknévszerű, hímnemű, *-y*, *-i* végződésű családnemeket ezzel szemben a második világháborútól kezdve már nők is viselhetik.

MARCIEENNE MARTIN francia nyelvű tanulmánya egy, a szakirodalomban kevésbé tárgyalt személynév-fajta, az internetes nicknevek kérdéseivel foglalkozik (281–298). A szerző legfőbb célja, hogy konkrét példákon keresztül bemutassa ezek természetét, felvetve a kérdést, hogy az önkifejezés ezen eszközeit mennyire lehet és szükséges szabályozni.

5. Két írás a márkanevek jogi szabályozásával foglalkozik. IRINA KRYUKOVA az ezeket érintő orosz joggyakorlatban felmerülő két problémára világít rá (247–261). Az első, hogy az egymáshoz hasonló márkanevek, cégnevek milyen gazdasági konfliktushoz vezethetnek. A második esetben néhány példát hoz fel, amelyekben társadalom-politikai

problémát okozhat az olyan nevek vagy névrészletek tiltása, melyek társadalmi vagy faji konfliktushoz vezetnek.

Az ezt követő cikk is az oroszországi márkanévvel, cégnevekkel foglalkozik. TATIANA SOKOLOVA az elméleti és gyakorlati jogi problémákat emeli ki írásában (263–279). A cég- és márkanév újabb keletűnek számítanak Oroszországban, így sok probléma merülhet fel velük kapcsolatban. Ilyen például az egymásra hasonlító cégnevek, az írásmód, átírás vagy az egyediség kérdése.

6. A név és jog tematikához szorosan nem kapcsolódó első tanulmány DENIS HUSCHKA és GERT G. WAGNER munkája (329–365). A szerzők statisztikai szempontból vizsgálják a keresztnév gyakorisági megoszlását Németországban, az adatbázisok elemzése után különböző mintázatokat mutatva be egy reprezentatív mintán.

A kötet utolsó cikke a magyar helynevek és a helynévkutatás kognitív megközelítéséről szól (367–379). RESZEGI KATALIN munkájában a kognitív szempontú grammatikai kategorizáció, a prototípuselven működő helynévadás (pl. *-hegy* utótagú helységnevek), a metonimikus helynévadás, a mentális térkép és a helynevek kapcsolata, valamint a funkcionális tipológia is helyet kap.

BALLA NÓRA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Rivista Italiana di Onomastica 21. (2015)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI. Società Editrice Romana – ItaliAteneo, Róma. 1008 lap (1. 482 lap, 2. 526 lap)

A RIO. 2015. évi két kötetének ezúttal több mint ezer oldalnyi tartalmát a megszokott módon: a főbb rovatok szerint ismertetjük az alábbiakban.

1. Tanulmányok, vitacikkek és kisebb közlemények. Az összesen 24 tanulmány mindegyike olasz témákkal foglalkozik, és kettő kivételével a szerzők is olaszok.

A személynevekről a következő tanulmányok értekeznek: Y. GOMEZ GANE a *Tizio, Caio, Sempronio* (kb. mint a magyarban az *x, y, z*) névhármas etimológiájának a feltárása mellett hasonló funkciójú egyéb sorozatok eredetét is felderíti (129–149). A. GALKOWSKI II. (Szent) János Pál pápa személyének világi, társadalmi, vallási megnevezéseit elemzi (152–162). P. D'ACHILLE az operák szereplőinek nevével foglalkozik (172–185), L. TERRUSI pedig az alteregó (Doppelgänger) jellegű nevekről értekezik (186–198). G. RUFFINO a helynévi eredetű ragadványnevek és a belső elvándorlás összefüggéseiről ír szicíliai névanyag kapcsán (499–506). A. ROSSEBASTIANO a piemonti hatást vizsgálja a firenzei keresztnévadás alakulásában az egységes Olaszország megteremtése utáni időszakban (507–528). E. CAFFARELLI egy nápolyi árvaház 1830–1860 közötti névadási gyakorlatát mutatja be (529–590), M. MAXIA pedig a helynevekből alakult középkori szárd családnevekről ír, melyek 40 oldalas névlistáját is csatolta tanulmányához (661–728).

A helynevekről szóló tanulmányok a következők: L. FLÖSS a kelet-trentinói, germán eredetű népnévi helynevekről értekezik (39–56), G. ROMAN pedig a Cividale del Friuli közeli *As Broxas ~ Porta Brossana* nevű hely lokalizációjáról, illetve a helynév etimológiájáról írt tanulmányt (57–65). M. DI CARLO a Viterbóhoz közeli Vetralla település mikrotoponimáinak elemzését mutatja be, közreadva a teljes helynévanyagot is (73–92). E. DE ALBENTIS az egységes Olaszország megteremtése utáni földrajzi névi változásokról, változtatásokról értekezik (603–639). M. MARGOTTI szintén az olasz egység létrehozása utáni helyzetet vizsgálja az utcanévek vonatkozásában, és konkrét elemzéseken keresztül is kimutatja, hogy az utcanévek megváltoztatásával sok helyen tudatosan törekedtek a tradicionális vallással (*via Purgatorio*) szemben egy világiasabb (*via Mazzini*) szemlélet kialakítására, legalább a városközpontokban (640–660). G. BALDASSARE a *vernitico* 'téli' szó délolasz helynevekben való megjelenéseiről, jelentéseiről (730–734), F. CICILIO pedig a helynevek kapcsán a helyi lakosok szóbeli névhagyományának fontosságáról ír (735–739).

Az „egyéb témák” (elsősorban a transzonímia, azaz a névtípusok érintkezése, egymásba való átcsapása) témakörébe sorolhatók a következő munkák: E. CAFFARELLI a helynévi kiindulású köznevesülés mechanizmusairól, illetve különböző típusairól értekezik (13–37), O. LURATI pedig a comói járásban fekvő Val d’Intelvi völgy hely- és családneveit elemzi, különös tekintettel a köznevesülésre (67–72). F. LOGOZZO azt a hely- és márkanév-típust elemzi, amely *di* prepozícióval, illetve nélküle is megszerkeszthető (93–116). Kimutatja, hogy a helyneveknél mindkét típusú bővítmény (*la città di Roma ~ la città Roma*) appozitív-azonosító funkciót tölt be (és ezen a prepozíció megléte vagy hiánya nem változtat), míg a márkanéveknél (*abiti Versace ~ abiti di Versace*) a bővítmény prepozíció nélküli kapcsolása esetén a tulajdonnév jelzői-specifikáló (pontosító) funkciója, tehát tulajdonképpen melléknév. R. RANDACCIO a *Waterloo* helynév ’súlyos és végzetes vereség’ átvitt jelentésének az olasz szótárakban való viszonylag késői felbukkanását mutatja ki (117–127). R. CAPRINI a brit R. COATES Pragmatic Theory of Properhood (A tulajdonnévi jelleg pragmatikai elmélete) elméletéhez szól hozzá (164–171). C. A. MASTRELLI a versiliai *Riccio/Ricetto* név köznévi és tulajdonnévi átcapásait mutatja be (591–601). Y. GOMEZ GAINÉ a mai olasz nyelvben latinizmusnak számító, bizonyos jelentésekben családnevekhez fűzött *-um*, *-ellum* képzők történetéről, mai előfordulásairól és produktivitásáról ír (742–774). A. ROSSEBASTIANO a torinói P. MASSIA névkutató egy kiadatlan levele alapján a *Bragagnolo* családnév etimológiáját világítja meg (775–784). Végül a tulajdonneveknek a (kép)rejtvényekben betöltött szerepét elemzi F. MUSSANO rendkívül érdekes, elsősorban ismeretelméleti jellegű tanulmányában (785–796).

Szemle. A bemutató rovatok gazdagsága nem tesz lehetővé alaposabb beszámolót. 10 terjedelmesebb könyvrecenzió és 11 további (szintén a recensens nevével is jelzett) tanulmányt ismertető íráson túl 41 egyéni, illetve gyűjteményes kötet, 19 szótár és névtani folyóirat tartalmával is megismerkedhetnek a RION. olvasói.

Rendezvények. A rovat a 2014 júniusa és 2016 áprilisa közötti időszakban a világ különböző tájain már lezajlott, illetve tervezett névtani eseményekről közöl beszámolót vagy előzetest.

Folyamatban levő munkák, események. A rovatban több tucat eseményről, projektmunkáról, újdonságról számol be a főszerkesztő (345–377, 929–950). Közülük a következőkre hívjuk fel a figyelmet: Az Associazione di Onomastica & Letteratura társaság olasz irodalmi névadási bibliográfiát tervez kiadni L. TERRUSI főszerkesztésében (347). Számos rendezvényt valósított meg 2014-ben is a Toponomastica al Femminile

csoport: tagjai elsősorban a női neveknek az utcanévek vonatkozásában mutatkozó alul-reprezentáltságán szeretnének változtatni (353–354). Felújítja tevékenységét a Patronymica Romanica (PatRom.): az elkövetkezőkben az állatnevekből keletkezett helyneveket vizsgálják (354–356). Megújította honlapját az American Name Society (938–939), és két új katalán névtani folyóirat is született: a Noms (www.onomastica.cat/ca/noms) és az Onomastica (267–268, 359–360, 859–860, 943).

Névgyakorisági vizsgálatok. E. CAFFARELLI az olasz települések utca- és térnévgyakoriságát vizsgálja a SEAT Pagine Gialle Italia adatbázisa alapján (379–422). A viszonyítási alap egy korábbi, az 1997-es állapotot hasonló bontásokban feldolgozó adatsor (RION. 1998: 626–661). A legfontosabb megállapítások a következők: egyre több újkori politikus (és áldozat) neve bukkan fel az ún. kommemoratív típusú utcanévtáblákon (*Aldo Moro, Berlinguer, Pertini*), a régi szentek mellett a modern kereszténység szereplői is megjelennek (*Madre Teresa di Calcutta, Giovanni Paolo II*), a művészek körében a zenészek kapnak kissé több figyelmet. Lassan, de növekszik a nők száma az emlékezésre érdemesnek tartottak körében. Szaporodik az elvont tartalmakat (*Europa, Libertà, Indipendenza*) jelölő megnevezések száma, csökken ugyanakkor a Risorgimento (az olasz egység megteremtése) körébe vonhatók számaránya. A tanulmány a következő bontásban közöl gyakorisági listákat: a 8100 olasz önkormányzat 400 leggyakoribb utcanévének összesített listája (az első helyen a *Roma* áll, ezt 8 olasz személynév követi; az első 30 utcanév között egyébként 21 állít személynék emléket); az 1997 óta leggyakrabban és legnagyobb arányban megnövekedett nevek listája; a 30 leggyakoribb utcanév a 21 tartományban és a 6 leggyakoribb járásokban; tematikus gyakorisági listák (pl. 20–20 leggyakoribb író és költő, nő, antik híresség, volt olasz és külföldi város neve utcanévként); helyi vonatkozású (pl. tájszót tartalmazó) utcanévek listája.

Széljegyzetek. A névadással, névváltoztatással, névhasználattal kapcsolatos kisebb fontosságú hírek, kuriózumok közül említésre méltók a következők: a szülők érdeklődése által motivált, és nem a gyerek érdekeit szem előtt tartó névadás terjedő divatjának különböző problémáiról, köztük a focicsapatnevek utónévként való használatáról (421–425); a *hamburger* név eredetéről (427–428); a francia megyék hivatalos területi átalakításának szükségsszerű név-vonatkozásairól (429); a *Mekka* helynév felhasználhatósága különféle referensek jelölésére (951–952); a *Charlotte* divatnévről (954–955); stb. A rovaton belül megjelent az „utcanévfigyelő” (Osservatorio odonimico) alrovat is (432–434, 960–962): ebben az utcanév-változtatással kapcsolatos fontosabb olasz és nemzetközi hírekről számolnak be.

Nekrológok. 2015-ben a következő névtanos kollégáktól vett kényszerű búcsút a RION.: Giulia Petracco Sicardi Genovában (435–437), Pavle Merku Triesztben (438–439), Antoni M. Badia i Margarit Barcelonában (440–442), Petar Šimunović pedig Horvátországban (443–444) tevékenykedett. Kisebb írások méltatják a német Sophie Wauer (376), az angol John Moor történész (377), az amerikai Richard R. Randall (947) és a kanadai Marie Dorsey (950) onomasztikai tevékenységét.

A 2014. év (olasz vonatkozású) névtani bibliográfiái (278–292, 963–987). 2014-ben is a RION. főszerkesztője, ENZO CAFFARELLI bizonyult a legtermékenyebb szerzőnek (30 tanulmányt jegyez egyedüli szerzőként és további ötnek társszerzője); őt MASSIMO PITTAU követi (7 tanulmánnyal). Magyar szerzők a bibliográfiában: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN (279), KENYHERCZ RÓBERT (280), MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN (281) egy-egy könyvvel, FÁBIÁN ZSUZSANNA két tanulmánnyal (972, 983).

2. A folyóirat ismertetett számának magyar vonatkozású részletei. Tanulmányban RESZEGI KATALIN egy cikkére hivatkozik a szerző, E. CAFFARELLI (37). Az ismertetések között mutatta be FÁBIÁN ZSUZSANNA VÖRÖS FERENC Kis magyar családnév-atlasz című könyvét (265–266) és a Névtani Értesítő 36. kötetét (273–275). Folyóirat-, illetve tanulmánykötet-ismertetésekben szerepel FARKAS TAMÁS (214, 241, 857), FÁBIÁN ZSUZSANNA (228, 230, 232), BORBÉLY ANNA (243), SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ (248), BAUKO JÁNOS (251), KOVÁCS ÉVA és TÓTH VALÉRIA (269), RAÁTZ JUDIT (857), FERCSIK ERZSÉBET (857), RESZEGI KATALIN (857) és BENCZES RÉKA (865) neve.

A rendezvények rovatában is számos magyar vonatkozás bukkan fel: a 2014 júniusában Karintiában megtartott 16. UNGEGN-találkozó leírása MIKESY–POKOLY–BÖLCSKEI nevével és előadáscímével (293); a 2014 novemberében Rómában az Accademia dei Lincei által rendezett helynév-változtatási konferencia TÁTRAI PATRIK, ERŐSS ÁGNES (MTA Földrajztudományi Intézet) és BARTOS-ELEKES ZSOMBOR, BENEDEK JÓZSEF (Kolozsvári Egyetem) nevével és előadása címével (308–311); a 2014 novemberében Pozsonyban megrendezett, A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. című tanácskozás az előadók nevének és előadáscímének felsorolásával (311); a 2015 szeptember elején Budapesten tartott EUGEO konferencia, benne JENEY JÁNOS GYÖRGY (ELTE-doktorandusz) nevének és angol nyelvű előadása címének említésével (332–333); előzetes a 2015 szeptember elején Nagybányán tartott ICONN3 konferenciáról FARKAS TAMÁS nevének említésével (334); előzetes a 2017-ben esedékes debreceni ICOS-konferenciáról (342–343); a 2015 májusában Alsóőrben megrendezett, A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VI. című konferencia szereplőkkel és előadáscímekkel (897); az UNGEGN exonima-munkacsoportjának 17. ülése Zágrábban 2015 májusában, MIKESY–POKOLY–BÖLCSKEI nevével és előadásuk címével (894); a Budapesten 2015 júniusában megtartott Névtan és terminológia 4. Személynevek és államigazgatás című konferencia rövid ismertetése (899); beszámoló a nagybányai ICONN3 konferenciáról a tíz magyar résztvevő nevével és előadása címével (908–914: néhány soros leírásban FÁBIÁN ZSUZSANNA és GYÖRFFY ERZSÉBET előadása külön is össze van foglalva).

A folyamatban lévő munkák, események rovata beszámol a Debreceni Egyetem névtanosaiknak a magyar névkutatásban betöltött jelentős szerepéről (363), illetve a Hajdú Mihály halála után a Névtani Értesítő szerkesztésében bekövetkezett változásokról (363–364).

A széljegyzetek rovatban a néhány európai országban első három leggyakoribb utcanév bemutatása között szerepel a magyar helyzet is: az első három „helyezett” a *Petőfi (Sándor) utca/út*, *Kossuth (Lajos) utca* és *Rákóczi (Ferenc) utca*. Ugyanitt az a megjegyzés is olvasható, hogy Európában egyedül Magyarországon szerepel az utcanév-gyakorisági lista három első helyén személynévi eredetű név (a többi országban a leíró típusúak – pl. *Fő utca*, *Vasút utca*, *Templom utca* – dominálnak); mint fentebb már láttuk, Európában még az olaszországi utcaneveknél ugyanez a helyzet (995–996).

Ebből a hosszú listából egyértelműen kitűnik, hogy a magyar névtanósok igen jól képviselik a nemzetközi porondon a nyelvészetnek ezt az utóbbi évtizedekben ugyancsak fellendülőben lévő ágát, illetve a magyar tulajdonnevekre vonatkozó megállapítások is helyet kapnak a különböző elemzésekben.

FÁBIÁN ZSUZSANNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Nomina 37. (2014)

Szerkesztők: JOHN BAKER – JAYNE CARROLL. Society for Name Studies in Britain and Ireland, Lavenham, Suffolk. 211 lap

A folyóirat 2014-re datált, 2016-ban megjelent száma hat tanulmányt, egy konferencia-beszámolót, négy könyvismertetést és egy bibliográfiát tartalmaz.

Tanulmányok. MICHAEL PEARCE tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy globalizálódó világunkban is igényként jelenik meg a lakóhelyhez kötődő identitás nyelvi jelölése (1–34). A jelenségre olyan, a 19–21. század során jelentkező elnevezéseket idéz, amelyek egyes észak-angliai települések lakosait azonosítják. Az 54 bemutatott megjelölés közül hat elnevezés (pl. *Geordie* 'a Tyne folyó északkelet-angliai szakasza mentén lévő városhalmaz lakosa'; *Sand Dancer* 'South Shields-i lakos') megjelenését, alakjának és jelentésének változását, eredetének magyarázatát részletesen is tárgyalja a szerző. E korábban inkább pejoratívnak, lekicsinylőnek érzett megjelöléseket mára a helybeliek is szívesen alkalmazzák magukra, ezzel is hangsúlyozva azon törekvésüket, hogy Newcastle-nek, a környék nagyvárosának a kulturális és gazdasági dominanciája alól kivonják magukat.

DUNCAN PROBERT a Bury St Edmunds-i apátság Suffolk megyei birtokairól és birtokosairól 1086–1087 környékén készített feljegyzés személynévanyagát vizsgálja (35–71). Megállapítja, hogy a szigeti nevek száma mind az egyén-, mind a ragadványnevek esetében magasán felülmúlja a kontinentális neveket. Ezért az eddigi elképzelést, miszerint a normann hódítás (1066) után a kontinensről származó személynevek divatja gyorsan elterjedt Angliában, árnyalni kell. Inkább az történhetett, hogy a kontinensről a normann hódítás előtt vagy után a szigetországba átköltöző személyek asszimilálódtak, a helyiek pedig fokozatosan vették használatba a betelepülők személyneveit.

SIMON YOUNG tanulmánya a *boggart* (vö. sztenderd angol *boggard* 'kísértet, mumus') elemet tartalmazó, lancashire-i, yorkshire-i és derbyshire-i objektumokat jelölő mikrotoponimákat vizsgálja (73–107). A *Boggart Hole* típusú helynevek, mint a szerző megállapítja, gyakran jelölnek vízmosás által vájt, erdővel benőtt, meredek völgyeket, szurdokokat, s a név később átvonódhatott a völgyoldal egy magasabb pontján lévő házra, bányára, földterületre is. A névformák talán kapcsolatba hozhatók azzal a kora középkori hiedelemmel is, amely elkülönítette egymástól az alacsonyan fekvő, vizes helyeken élő félelmetes szörnyeket és a magaslatokon lakó játékos manókat és koboldokat.

PETER MCCLURE a FaNUK (Family Names of the United Kingdom 'Az Egyesült Királyság családnevei') elnevezésű projekt résztvevőjeként a munka tanulságairól tanulmány-sorozatot készít; a jelen kötetben ennek a második része kapott helyet (109–141). A szerző vélekedése szerint a középkori családnevekkel összefüggésben az etimon meghatározása, a modern kori családnevek esetében pedig a névváltozatok azonosítása jelenti az egyik legnagyobb kihívást a vizsgálódások során. A FaNUK projekt hasznosítani tudja a történeti források digitalizált állományát, s erre alapozva új módszertani eljárásokat vezet be a névalakok eredetének és változástörténetének a vizsgálatakor: kiemelt figyelmet fordít a családnevek földrajzi megoszlásának adataira, valamint az alakváltozatok azonosítására.

GILLIAN FELLOWS-JENSEN az észak-angliai helynevek skandináv eredetű névrészei közül vizsgál néhányat, így a *-ketil* végződést tartalmazó személyneveket és azokat a

személynévi elemeket, amelyek óangol gyökerű alaprészekhez kapcsolódnak (143–158). Különösen érdekes az érvelés, mellyel igazolja, hogy az Ítéletnap könyvben (Domesday Book) előkerülő *Akile Sufreint* azonos a más forrásokból *Achi danus*-ként ismert személlyel.

RICHARD COATES arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi lehetett a hírhedt angol kalóz, Feketeszakáll (Blackbeard) családneve (159–168). A közvélekedés szerint a bristoli születésű tengerész neve *Edward Teach* volt, ám a FaNUK (l. fent) adatai alapján a *Teach* családnevét Bristol környékén a 18. század elején nem mutatható ki. A szerző végül Feketeszakáll eredeti családneveként a régióban az adott időszakban igazolhatóan meglévő *Thatch* családnevet jelöli meg; ez egybeesik azzal az elképzeléssel, hogy a Brit Virgin-szigetek két szigete (Great és Little Thatch Island) Feketeszakáll után kapta a nevét.

Beszámoló. A kötet rövid beszámolót tesz közzé a Brit és Ír Névtudományi Társaság (SNSBI) 2014. évi, 23. tudományos konferenciájáról az elhangzott előadások és projektismertetőik címének, témájának felsorolásával (169–171).

Recenzió. A rovat négy kötetet mutat be (173–188). Az első egy elméleti munka, amely óangol példaanyag segítségével a mentális lexikontól elkülönítendőnek ítélt mentális onomasztikon létezése mellett érvel. Ezt követi egy recenzió egy doktori disszertáció kiadott változatáról, amely az angol helynevekben jelentkező, határra utaló névrészek jelentésével, földrajzi megoszlásával foglalkozik. Ismertetnek továbbá egy monográfiát, amely az angol helynevekben gyakorta előkerülő *thorp* és *throp* névrészekről interdiszciplináris megközelítéssel bizonyítja, hogy gazdasági vonatkozásúak, s a szántóföldi művelés terjedésével kapcsolatosak. Végül bemutatnak egy helynévszótárt, amely Guernsey szigetének a történeti mikrotoponimáit adja közre, etimológiai megjegyzések kíséretében.

Bibliográfia. A kötet a 2013-ban megjelent, Nagy-Britannia és Írország tulajdonneveivel (is) foglalkozó, főként angol, kisebb részben francia, német, norvég, svéd, dán, walesi és ír nyelvű történelmi, filológiai, névtani (az utóbbin belül általános kérdéseket tárgyaló, forrásanyagot megjelentető és módszertani témájú, valamint személy-, hely- és középkori irodalmi neveket feldolgozó) kiadványok, tanulmányok, recenziók bibliográfiájával zárul (189–211). Bekerültek a bibliográfiába a Névtani Értesítő 35. számában megjelent, vonatkozó témájú, magyar nyelvű recenziók is: Alastair Fowler angol irodalmi személyneveket tárgyaló monográfiájának, a 21. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus köteteinek, az *Onoma* 43. és a *Nomina* 33. kötetének ismertetése.

BÖLCSKEI ANDREA

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Onomastica 59. (2015)

Főszerkesztő: ALEKSANDRA CIEŚLIKOWA. Komitet Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków. 500 lap

Az *Onomastica* 59. évfolyamában 21 tanulmány és 1 hosszabb közlemény, 3 műhelytanulmány, 12 ismertetés, 2 konferenciabeszámoló és 3 megemlékezés olvasható. Ezeket az alábbiakban a rovatok sorrendjében haladva külön-külön mutatom be.

Megemlékezések. A rovatban (5–17) a 2014-ben elhunyt Dymtro Buczko és Petar Šimunović, illetve a 2015-ben eltávozott Jevgenyij Otin életéről és munkásságáról emlékeznek meg.

Tanulmányok. Az első tanulmányban R. MRÓZEK a helynevek változatosságát vizsgálja a névtani összetevők funkcionális meghatározottsága alapján; ezek ugyanis különleges nyelvi jelekként egy adott kultúra számos természeti, gazdasági, társadalmi és etnikai jellemzőjét tükrözik (17–38). V. PATRAŠ azt tűzte ki célul, hogy a tulajdonneveket a média nyelvi világából vett társalgásokban, az aktiválásuk forrása, megvalósulása és következményei szempontjából vizsgálja (39–56). W. WŁOSKOWICZ arra mutat rá tanulmányában, hogy a konceptuális elemek hogyan alakítanak ki közvetett kapcsolatokat a nevek és tárgyak között. A szavak névként való kategorizációja függ attól, hogy milyen absztrakcióban szerepelnek: míg a köznév valamely általános fogalmat nevez meg, addig a tulajdonnév egyedit (57–76). I. ŁUC tanulmányából megismerjük a reklámszövegekben használt tulajdonnevek konnotációs és asszociációs értékét, illetve szituációfüggő asszociációs lehetőségeiket, így megfigyelhető a használat, valamint a használat közbeni névválás is (77–91). K. RUTA és M. WRZEŚNIEWSKA-PIETRZAK egy 1879-ben készült lengyel jelnyelvyszótár tulajdonneveit áttekintve megállapítja, hogy a szótár szerzőinek nem a siketek kommunikációjának megkönnyítése, hanem a tulajdonnevek jelentésének a visszatükröztetése volt a célja (93–106). I. KAŁUŻYŃSKA a hagyományos kínai generációs nevekkal foglalkozik, két csoportra osztva őket: a születési rendet az egyikben bizonyos elsőbbséget kifejező, névként használt szavakkal, illetve számokkal, a másikkban pedig különleges generációs módszerekkel alkotott nevekkal fejezik ki (107–121). M. MALEC a lengyel személynevek változásai mögött meghúzódó kulturális okokat kutatja, a kezdeti világi névadástól a kereszténységen át a keresztnévadás 19. századi törvényi szabályozásáig végigkövetve a változást (123–136). E. ZMUDA a *Mária* név és a körötte kialakult névadási szokások történetét mutatja be, rámutatva a Szent Szűz nevét övező tabuszerű tiszteletre (137–151). J. B. WALKOWIAK az 1990 utáni litvániai lengyel kisebbség keresztnéveit veti össze a lengyelországi névválasztással, kiemelve a litván helyesírás okozta eltéréseket és a nevek gyakoriságában tapasztalt különbségeket (154–168). A. RASZEWSKA-KLIMAS 19. századi keresztneveket vizsgál helyesírás-történeti, nyelvjárási és egyéb kulturális jellegzetességek alapján (169–179). T. KURDYŁA a lengyel családnevek funkcionális és területi megoszlását vizsgálja, az *-ak*, *-an* és *-anin* névvégződések különbségeire helyezve a hangsúlyt (181–195). U. WÓJCIK a 19. századi lengyel helynevek változásait különféle társadalmi, ideologikus és gazdasági hatásokra vezeti vissza (197–207). A. MYSZKA az utcanévek hét szempont alapján leírt rendszerét tárgyalja cikkében (209–221). D. LECH-KIRSTEIN a sziléziai helynevek közül azokat vizsgálja, amelyekben fa- és cserjenevekre utaló elemeket lehet kimutatni. Ezeket általában a vidéki közösségek számára gazdálkodási, orvosi vagy rituális szempontból fontos növények nevéből képezték (223–239). Az ezt követő tanulmányban B. HRYNKIEWICZ-ADAMSKICH személynévből keletkezett orosz helynevek funkcióit vizsgálja történeti megközelítésben (241–253). I. NOBIS olyan lengyel helynevekkel foglalkozik, amelyeknek hímnemben, egyes szám genitívusban többféle inflexió változatuk van (255–269). K. T. WITCZAK a balti *Węgra* ~ *Wągra* víznévvel etimológiailag összefüggő helynevekről írta cikkét (271–280). A három, lengyel helyneveket tárgyaló tanulmány után E. KACZYŃSKA írása a növénynévi elemet tartalmazó modern krétai víznevekről szól (281–299). V. JAROS a mai szőlőskertek neveinek vizsgálatában arra jut, hogy többségüket a szőlészettel kapcsolatos helynevekből vagy a

kert birtokosának, illetve családtagjának a nevéből képezték (301–329). M. M. SZUREK Jakub Wujek Bibliájának (1599) és a Gdański Biblia első kiadásainak (1632) a tulajdonneveit hasonlítja össze munkájában (321–339). A rovat utolsó tanulmányában M. DAWIDZIAK-KŁADOCZNA a gyermekirodalom névadását vizsgálja (341–354). Megállapítása szerint a nevek meghatározó része szójátékból eredeztethető.

Kisebbségi közlemények. A rovat egyetlen tanulmányában MACIEJ ZYCH a cseh–lengyel közös határon átívelő földrajzi, térfelszíni jelenségek cseh és lengyel elnevezéseit vizsgálja (355–375).

Névtani kutatások Lengyelországban és a világban. E rovatban (377–443) három írást találunk. Elsőként H. GÓRNY számol be a Krakko utcanevei – a múltban és ma című projektről (377–387). Ezt E. WOLNICZ-PAWŁOWSKÁNAK egy korábbi utónévsztár kapcsán született, módszertani és terminológiai szempontú reflexiója követi. Végül Z. BABIKNAK a Hydronymia Europaea című német kiadványsorozat 12. számához fűzött, hosszabb terjedelmű megjegyzései olvashatók (401–442).

Recenziók. A rovat (443–487) hat könyvismertetőt tartalmaz, emellett egy ünnepi kötetről és öt folyóiratról írt beszámolót is olvashatunk. A folyóiratok között a Névtani Értesítő 35. számát is részletesen ismertetik (479–482).

Tudományos élet. Az utolsó rovatban (487–497) egy, a neveknek a kultúrában betöltött funkciójával és kommunikációbeli szerepével foglalkozó nemzetközi névtani konferencia beszámolóját (487–493) és a Glasgow-ban megrendezett XXV. Nemzetközi Névtani Kongresszusról szóló összefoglalást (493–497) olvashatjuk.

NÉMETH DÁNIEL

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Вопросы Ономастики 18–19. (2015)

Főszerkesztő: JELENA BEREZOVIČS. Uráli Állami Egyetem, Jekatyerinburg

18. 269 lap, 19. 212 lap

1. Az orosz névtani folyóirat tavalyi, 2015. évi 18. és 19. számát külön-külön, rovatonként ismertetem.

2. A 18. szám

Tanulmányok. A kilenc cikk közül hat helyneveket, egy személyneveket tárgyal; egy írás személy- és helyneveket egyaránt taglal, egy pedig névelmélettel foglalkozik. GEORG HOLZER német nyelvű tanulmányában a középkori szláv–német együttélésnek a mai Ausztria területén fellelhető nyomait olyan, jövevényszavakból származó és hibrid nyelvi alkatú helynevek alapján igyekszik bizonyítani, melyek területi és egyéni két-nyelvűségre utalnak (7–16). VLAGYISZLAV ALPATOV bibliai eredetű, nagyrészt nagybritanniai angol helyneveket vizsgál német, francia, belga, holland, skandináv és orosz párhuzamokkal összevetve, új etimológiákat is alkotva (17–46). ANTON SZOBOLJEV az

Onyega-tó délkeleti részén föllelhető karél eredetű helyneveket vizsgálja, kitérve a vepsze–karél–orosz együttélés hangtani és lexikai hatásaira (47–68). GYENYISZ KUZMIN a tveri régióban föllelhető, a karél helynevek 40%-át kitevő orosz eredetű neveket vizsgálja (69–83). Ezek egy része a helyi orosz nyelv lexikai jellegzetességeit őrzi, más részük újabb fejlemény, főleg a szovjet időkben. NYINA VIHROVA és VALERIJ VASZILJEV a Mszta folyó medencéjének vízneveit veszi sorra, bővebben is kifejtve az egyes folyóvizek beazonosításának, illetve térképen való elhelyezésének problémáját (84–107). JELENA BEREZOVICS, VALERIJA KUCSKO és OLESZJA SZURIKOVA a Vologdai és Kosztromai területéről származó rablólegendák helyneveit elemzi abból a szempontból, hogy egyes legendákat miként befolyásolnak a létező helynevek (108–133). NYIKOLAJ SVAREV az orosz hely- és személynévben előforduló, eredetileg gyorsan és érthetetlenül beszélő személyre utaló *Balah(o)n*-tövet elemzi, mely a tő elterjedtsége alapján a novgorodiakkal kapcsolatba került keleti finnugor törzsek (muromák, merják, ómordvinok és udmurtok) korabeli jelenlétére utalhat (134–164). IRINA GANZSINA folytatja a 15. számban olvasható írásának témáját, a nemzet kialakulása előtti időszak keresztény neveinek újrastrukturálásával kapcsolatosan (165–174). Ezúttal a *-v* és *-o* végződésű nevekről esik szó, valamint arról, hogy a morfológiai és fonetikai változatosság az adott régiókra jellemző egyedi személynévi mintázatokat hozott létre. LARISZA SZAPOZSNYIKOVA névelméleti tanulmánya a német tulajdonnevek kulturális reáliáit, a beszélőközösségben kialakult speciális asszociációkat, konnotációkat elemzi (175–185).

Fórum. MARINA GOLOMIDOVA, a jekatyerinburgi városi létesítmények elnevezéséért felelős bizottság tagja személyes tapasztalatai alapján mutatja be, hogy a város különféle objektumai (parkok, utcák, terek, kertek, épületek stb.) és neveik hogyan illeszkednek és illeszthetők bele a városi imázsba tudatos tervezéssel és marketinggel (186–196).

Közlemények. KAMILL VOLSZKIJ a *Dvina* folyó etimológiáját kívánja meghatározni, áttekintve a korábbi lehetséges magyarázatokat (197–202). Az orosz eredet mellett foglal állást; az általa valószínűbbnek tartott nézet szerint a folyó a *dva* 'kettő' szóból származtatható, mivel az Északi-Dvina maga is két kisebb folyó (a *Szuhona* és a *Jug*) összefolyásából fakad, és az észak-orosz nyelvjárásokban a *dvina* szó 'dupla, kettős' jelentésű.

Konferenciák, kongresszusok, szimpóziumok. A rovat (203–215) beszámol a 2014-ben Glasgow-ban megrendezett XXV. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról, köztük a magyar résztvevők: Farkas Tamás, Slíz Mariann, Rác Anita, Bölcskei Andrea, Györffy Erzsébet és Reszegi Katalin előadásáról. Emellett további 18 tudományos konferenciáról és eseményről olvashatunk információkat.

Recenziók. A rovat egy, a bolgár névtan távlatait bemutató bolgár nyelvű kötetet, valamint a folyóiratot alapító Alekszandr Matvejev munkásságának emléket állító könyvet ismerteti (216–229).

Könyvespolc. A rovat a közelmúltban megjelent tizenhárom, orosz, ukrán, szerb, fehérorosz, finn, lengyel és szlovák nyelvű névtani kiadványt mutat be röviden (230–235).

Megemlékezés. A kötet a Jevgenyij Otyin ukrán névkutatóról írt nekrológgal és fontosabb műveinek bibliográfiájával zárul (236–264).

3. A 19. szám

Tanulmányok. A rovat nyolc tanulmánya közül öt helynevekkel kapcsolatos, egy cikk a család- és helyneveket egyaránt érinti, egy a személy- és helyneveket, egy pedig

becenevekkel foglalkozik. OLEG SZMIRNOV tanulmánya az Oka-folyóvölgy és a kozt-romai régió mari eredetű helyneveit fogja vallatóra azt kutatva, hogy tanúskodhatnak-e ezek a nevek egy feltételezett nyugat–keleti irányú vándorlásról a marik körében (7–61). EDUARDO BLASCO FERRER angol nyelvű tanulmánya a feltételezett paleo-szardíniai nyelvből fennmaradt szardíniai helynévi szubsztrátumokat veti össze a baszk, illetve proto-baszk nyelvvel, új családfamodellt állítva fel a baszkkal kapcsolatban (62–82). GYÓRFFY ERZSÉBET angol nyelvű munkája a magyarországi *Tépe* településen, interjúk révén végzett kutatásának módszertani és adatgyűjtési problémáit, valamint eredményeit foglalja össze (83–100). Célja annak föltérképezése volt, hogy felfedezhető-e életkori különbség a lakosok Tépere vonatkozó helynévismeretében. ALBRECHT GREULE a német helynevekkel kapcsolatban ír a névtani régészetről, mely szerinte szoros összefüggésben áll a nyelvi régészettel (101–113). Példaként kelta eredetű délnémet helyneveket elemez, melyek egykori erődítményekre utalnak. KARLHEINZ HENGST germán–szláv keveredésre utaló kelet-német helynevekről értekezik tanulmányában (114–124). WALTER WENZEL német nyelvű tanulmánya a németországi Cottbus környéki alsószorob családneveket vizsgálja készülő névatlasza alapján (125–140). JEKATYERINA BERESZTOVA az egyéni névkészletbe tartozó becenevekkel foglalkozik (141–155). Az Ob középső vidékéről származó orosz nyelvjárási beszélő egyéni szókincséből kirajzolódik egy szibériai asszony személyisége és viszonyrendszere saját, falusi környezetében. Szintén a nyelvjárási beszélő egyéni onomasztikonját vizsgálja JEKATYERINA IVANCOVA egy lexikográfiai projekt részeként, a készülő munkából részleteket is közölve (156–170).

Konferenciák, kongresszusok, szimpóziumok. A rovat (171–192) három nemzetközi konferenciáról közöl beszámolót, többek közt az Ouluban megrendezett XII. Nemzetközi Finnugrisztikai Kongresszusról is, Tóth Valéria és Mozga Evelin előadását is megemlítve. Emellett további 30 tudományos eseményről tájékoztatja az olvasókat.

Recenziók. A rovat egy angol nyelvű kiadványsorozat első kötetét ismerteti, mely a paleo-balkáni helynevek kutatásához kapcsolódik (193–196). A másik recenzió egy, a velszi helynevek kutatásáról szóló, velsziül íródott kötetet mutat be (197–200).

Új névtani disszertációk Oroszországban, Fehéroroszországban és Ukrajnában (2014–2015). A rovat a 22 névtani disszertáció adatait adja közre (201–202).

Megemlékezés. A kötet végén Szergej Szmolnyikov orosz névkutatótól búcsúznak, fontosabb publikációinak bibliográfiáját is közzétéve (203–212).

ANTAL GERGELY

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Studia anthroponymica Scandinavica 33. (2015)

Szerkesztők: KATHARINA LEIBRING – LENNART RYMAN. Swedish Science Press,
Uppsala. 136 lap

A folyóirat 2015. évi számában négy rövidebb, valamint három terjedelmesebb tanulmányt olvashatunk a személynevek témakörében.

PETER JACKSON írása (5–11) a germán és az indoeurópai költészet berkeibe vezeti be az olvasót az összetett (azaz elő- és utótagból álló) nevek elemzése során. A szerző kiindulópontja GOTTFRIED SCHRAMM 1957-ben megjelent műve, melyet a germán összetett személynévek eredetéről és költészetbeli szerepéről írt. JACKSON a SCHRAMM írásában elemzett neveket most új szempontból mutatja be: a névtípus kialakulását tárgyalja, illetve beszél azokról a prehisztórikus csoportokról, közösségekről, melyekben a személynévek létrejöttek.

Ugyancsak az indoeurópai összetett nevek állnak THORSTEN ANDERSSON tanulmányának középpontjában (13–18). ANDERSSON azokat a női személynéveket elemzi, amelyek a hadviseléssel, a háborúval kapcsolatosak. A közvélekedés úgy tartja, hogy az ilyen típusú férfinevek a költemények heroikus díszítő jelzőinek a hatására alakultak ki, míg a női nevek ezeknek a neveknek vagy névrészeknek a feminizációjával keletkeztek. A szerző azonban inkább úgy látja, hogy két típussal kell számolnunk: az első csoportba a férfinevek tartoznak hímnemű utótaggal, míg a másikat a női nevek alkotják nőnemű utótaggal. A két leggyakoribb nőnemű utótag, a ger. **-gunþi* és a **-hilōi* 'csata, harc' ugyanis nem értelmezhető a hímnemű névrészek feminizált változataként. A szerző bemutatja azt is, hogy e névrészek a valkűrökkel hozhatók kapcsolatba.

A rúnakövnön olvasható *lutaris* feliratot járja körül írásában SIMON KARLIN BJÖRK (19–27). A genitivusi esetben előforduló női nevet a szerző az ódán **Lutari(r) ~ Lýtari(r)* formával azonosítja, s az etimológiai vizsgálatainak eredményeként az ófelnevet *liozari* és a óangol *tān-hlýtere* 'jövendőmondó' jelentésű lexémával hozza kapcsolatba. Ezt az értelmezést a germán törzseket leíró források is alátámasztják. Továbbá e feltevést erősítheti az ósvéd **lytir* főnév megléte is, mely LENNART ELMEVIK véleménye szerint a protoskandináv **hlutiwīkar* 'a sorsok papja, a sorsok tolmácsa' lexémára vezethető vissza.

LENNART RYMAN írásában (29–50) a *name phrase* 'tulajdonnév kifejezés' terminust használja a személynévek leírásában, mely a *noun phrase* 'főnév kifejezés' mintájára jött létre, s olyan személyt jelölő kifejezést ért alatta, melynek a feje név. Dolgozatában 1500 és 1700 körüli svéd forrásokból származó személynévi elemeket vizsgál. A korábbi periódus férfinevei egy keresztnévből és egy másik elemből állnak, mely lehet apanév, foglalkozásnév, településnév vagy germán eredetű családnév. A nőket ebben az időszakban keresztnévükön említik leggyakrabban a források, néhány esetben ehhez a férjezettségre utaló elem is kapcsolódik. Fontos észrevétele a szerzőnek, hogy a nőket névvel sokkal ritkábban említik, mint a férfiakat, azonban ha a név nélküli említéseket vizsgáljuk, a nők szerepelnek nagyobb arányban a dokumentumokban. A középkori nevek megoszlának aszerint is, hogy milyen társadalmi osztályok viselik őket. A kora 18. századi források azt mutatják, hogy a nők és férfiak közötti különbség még mindig érzékelhető, azonban elindult a folyamat az irányba, hogy a nőket névvel említsék, mégpedig nem a férjükre utaló névvel, hanem apanév vagy családnév és keresztnév kombinációjával. A személynéves kifejezésekben újabb elemek is megjelennek, például a nemesi címek, katonai és hivatali titulusok, így e nevek sokkal inkább képesek a státusz kifejezésére.

LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD az egyház és a névadás kapcsolatát vizsgálta, a 18. századi dániai Közép- és Nyugat-Zélandra fókuszálva (51–77). A tanulmány központi kérdése az, hogy a helyi templom férfi partónusáról történő névadás valóban olyan elterjedt volt-e, mint azt sokan sugallják. A munka első részében a szentek imádásával, valamint a szentek után történő névadás okaival foglalkozik a szerző, majd a *Nicolaus*, a

Petrus, a *Mikael* és a *Benedictus* nevek használatáról értekezik. Vizsgálatai kimutatták, hogy e személynévek előfordulása nem gyakoribb azokon a településeken, melyeknek a templomcíme megegyezik a vizsgált névvel. Véggövetkeztetése így az, hogy a helyi szentek és a névadás között nem mutatkozik olyan szoros kapcsolat, mint azt a szakirodalom sejteni vélte korábban.

A Finnországban 2000 és 2013 között kérvényezett névváltoztatásokat elemzi KSENIA ESKOLA írása (79–110). A szerző 296 olyan esetet mutat be, melyben oroszítani vagy finnesíteni szerették volna a kérvényezők a családnévüket. Találkozunk azonban olyan példákkal is, melyekben a finn helyesírás szabályainak nem megfelelően anyakönyvezett nevet vagy a szovjet időkben hibásan megváltoztatott nevet kívántak javítani. A korpusz alapján az orosz nevek finnre változtatása a gyakoribb jelenség. Ez azzal függhet össze, hogy e nevek felfedik a viselő etnikumát, ami pedig nehézségeket okozhat. A tanulmány bemutatja emellett a finn családnevek szemantikai tartalmát, valamint a névváltoztatás módjait és okait is.

LENA PETERSON a 2015-ben elhunyt kiváló svéd személynévkutató, EVA BRYLLA munkássága előtt tiszteleg rövid írásával (111–116).

A folyóirat végén szereplő recenziók között (117–132) elsőként a 2011-ben Uppsalában megrendezett nemzetközi, személynévvel foglalkozó szimpózium kötetét ismertetik. Itt kapott helyet ANNA LITVINA és FJODOR USZPENSZKIJ kun hercegek orosz neveit bemutató munkájának a recenziója is. Ismertetést olvashatunk továbbá az új finn keresztnév-könyvről, valamint RENÁTE SILIŃA-PINŃE késő középkori rigai személynévekről szóló, illetve AGNETA SUNDSTRÖM arbogai fáluneveket bemutató monográfiájáról.

GYÖRFFY ERZSÉBET
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2015)

Szerkesztők: MATS WAHLBERG – STAFFAN NYSTRÖM.
Ortnamnssällskapet i Uppsala, Uppsala. 133 lap

Az Uppsalai Helynévtársaság 2015-ös évkönyvében tíz etimológiai témájú tanulmányt olvashatunk hat szerző tollából. A szakmunkák mindegyike angol absztraktot is tartalmaz.

A kötet nyitó írásában (5–13) THORSTEN ANDERSSON személyes visszaemlékezését olvashatjuk a NORNA (Skandináv Név kutatási Együttműködési Bizottság) kezdeti időszakáról. Az írás apropóját az szolgáltatta, hogy a szervezet 1971 decemberében tartotta alakuló ülését, melyen a szerzőt választották a bizottság első elnökének.

LENNART ELMEVIK két írással is szerepel az évkönyvben. Első tanulmányában (15–21) a smålandi *Allbo* és *Aringsås* neveket járja körül. Az első kerületnév kapcsán a korábbi, egyrészt jómaga (< *al* 'védett, elzárt hely, mely jogi és vallási szertartásokra szolgál'), másrészt THORSTEN ANDERSSON (< *ål* 'hosszúka kiemelkedés') által készített etimológiát veszi számba, s mindkettőt érvényesnek minősíti. Az utóbbi értelmezés kapcsolatba

hozható a hely mai elnevezésével is: az *Aringsås* nevet az ósvéd *Arinsās* 'kavicsos helygerinc' formából származtatja. A gotlandi *Gutnal*-al is foglalkozott korábban a szerző: a nevet a **gutn* 'folyam, forrás' és a már említett **al* 'védett hely' elemek összetételéből magyarázta, később azonban EVERT MELEFORS az utótagot az ónyugatskandináv *áll* 'mély vajat egy folyó medrében vagy mélyedésben' lexémával hozta összefüggésbe. ELMEVIK végül arra a következtetésre jut, hogy mindkét értelmezést számításba kell venni a *Gutnal* név további elemzésekor.

E nevek mellett a gotlandi *Hemse* egyházközségnévvel külön tanulmányban foglalkozik (23–25). A protoskandináv **Hamisia* név az ónyugatskandináv **hamisa*- 'bőr' szóra vezethető vissza, s más nevek analógiájára, a terep ismeretében feltételezhetőleg 'kinyújtott állatbőrhöz hasonló' jelentésben válhatott névvé.

STAFFAN FRIDELL a *Loshult* név etimológiáját adja közre (27–38). A legvalószínűbb interpretáció szerint a név eredeti formájában az ódán *Losryth* lehetett, ez a **Loset*-ből fonológiai változásokon keresztül magyarázható, a *-hult* utótag pedig analogikusan került a név testébe. A magyarázat minden mozzanata bizonyított, illetve sok példával alátámasztható, különösen a délnyugat-götalandi térségben, amely *Loshult* egyházközséggel szomszédos. A név előtagjában a szerző a *lo* 'hiúz' lexémát véli felfedezni, így véleménye szerint a név motivációja az, hogy a helyen gyakran lehetett hiúzókat látni.

FRIDELL másik írása smålandi helynevek eredetét tárja fel (39–57). A *Kårestad* településnév és a *Konga härad* kerületnév között régóta kapcsolatot feltételeznek a névkutatók. A korábbi magyarázatokat elvetve a szerző úgy véli, hogy a kerületnév előtagja a **kūrungar* 'Kåre lakosai' formából alakult ki, ez pedig a középkori *Kårestad* és a *Konga* kerület közötti szoros kapcsolatot jelzi. A *Lannaskede* név korábbi megfejtését félretéve FRIDELL úgy gondolja, hogy az egyházközség plébániájának a neve egykor *Landa* lehetett, s ezzel utaltak magára az egyházközségre is. Ennek a magyarázatnak a segítségével a késő középkori *Landaskedhe* név is feltárhatóvá válik: jelentése 'határos Landa egyházközséggel'. Egy 1379-es levél másolatában (1652) maradt fenn az *aff Hyndiga waru* kifejezés, melyet a szerző az ósvéd **Hyndiga vara* formára vezet vissza. Ennek előtagja a **hyndignar* 'Hunna lakosai', utótagja pedig a **vara* 'kavicsos kiemelkedés, kavicsos külső terület, homokos pusztaság'.

LENNART HAGÅSEN Dalarnába kalauzolja az olvasót három név vizsgálatával (59–77). A *Hedemora* város- és egyházközségnév olyan hosszú, mocsaras mélyedésre utal, amely fenyves melletti homokos gerinc mentén húzódik a város közepén. A név kapcsán a szerző egy érdekességre is felhívja a figyelmet: egy 1414-es dokumentumban *köpstad*-ként, azaz 'vásárváros'-ként utalnak Hedemorára, noha a város a 15. század második feléig nem kapta meg az erről szóló adománylevelet. A *Gussarvet* elnevezés, mely ma egy városrész neve, 'Gusse öröksége' etimológiai jelentéssel bír, míg a mára eltűnt *Rusbo* név mögött meghúzódó motiváció az lehetett, hogy a farm lakójának neve *Knut Rus* volt.

Ugyancsak LENNART HAGÅSEN színes fotók és térképek segítségével mutatja be a *Nåsten* erdőnév lehetséges magyarázatát (79–106). LENNART eredményei azt mutatják, hogy a *Vadbacka* 'lejtő a gázlónál' nevű település mellett fekvő kiemelkedés neve a **nosie* 'pufók, kerek tárgy' szóval hozható kapcsolatba, mely a domb alakjára utal. Ez az elnevezés vált előbb az útnak, majd környezetének a nevévé, végül az egész erdőséget így nevezték el. Kutatásai során a szerző az említett gázlót is sikeresen azonosította, ez a *Läby vad* 'gázló a Läby egyházközségben, farmon vagy településen', mely a svéd történelem egyik legfontosabb útja volt.

LEIF OLOFSSON érdekes problémára hívja fel a figyelmet tanulmányában (107–110). A *Hinshyttan* településnév korábbi etimológiáját – amely szerint egy feltételezett tónév-ből származik a név – azzal az indokkal veti el, hogy a 17. századi térképeken előforduló adatok (*Hyyñ lacus*, *Hÿñ* vagy *Hyyñ Siön*, l. ehhez *sjö* 'tó') mind egyazon szerzőtől, Olof Schallroth-tól származnak. A legkorábbi térképen a település közelében fekvő tó nevéként *Rällingen* szerepel, a későbbi térképeken pedig egyáltalán nem bukkanhatunk a tó nevére. OLOFSSON végső konklúziója az, hogy a kérdéses név nem kapcsolható a tó egy korábbi, nem adatolható nevéhez, mert az mindig a *Rällingen* nevet viselte.

SVANTE STRANDBERG a *Järö* farm nevét vizsgálja írásában (111–120). *Järö* először egy prehisztorikus sziget nevéként bukkant fel. A szerző ezt azért tartja valószínűnek, mert a név homokos talajra utalhatott, s etimológiailag az ónyugatskandináv *jorfi* 'kavics, homok; homokpart' szóval hozható kapcsolatba.

Másik tanulmányában STRANDBERG egy korai (prehisztorikus) névcseré lehetőségéről számol be (121–127). A södermanlandi *Stensjön* tónév jelentését 'köves tó'-ként adja meg, azonban felveti annak a lehetőségét is, hogy eredetileg más neve lehetett a tónak: **Stenhult(a)*, ezt azonban a mai *Stensjön* már a vaskorban felválhatta.

Az évkönyv a társaság előző évi tevékenységét bemutató rövid összefoglalóval zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

MEGEMLEKEZÉS

Ördög Ferenc (1933–2016)

Hihetetlen hirtelenséggel távozott az élők sorából a magyar névtudomány egyik vezéralakja, a földrajzi és személynévek monumentális forrásműveinek és feldolgozásainak megalkotója, sokunk példaképe és személyes jó barátja. Amikor halála hírével fia, Ördög Tamás orvos telefonon kívánt értesíteni, teljesen értetlenül fogadtam a hívást, azt híván, családunk jó barátjával, magával Ördög Ferencsel beszéllek. Röviddel azelőtt kaptam ugyanis postán egy érdekes, bizonyára az utolsók közt írt tanulmányát: A népetimológia kései ómagyar és középmagyar kori személynéveinkben¹ – azt gondoltam, erről akar velem beszélni. Csak órák múlva fogtam fel a felfoghatatlant: Ördög Ferenc már nem él.

Személyes ismeretségünk, életre szóló szakmai és családi barátságunk akkor indult, amikor egy névtani konferencia után azt javasolta nekem, hogy menjek vele a göcseji és hetési határ menti falvakba hallani, hogy ott „ugyanúgy énekelnek, mint a székelyek”. Minthogy én akkor Kolozsvárról román állampolgárként érkeztem, sűrűn igazoltattak, de Ördög Ferenc tekintélyével és jótállásával bejárhattuk kitűzött célunkat, majd Nagykanizsára vitt, ahol családjával is megismertetett. Az irántam tanúsított érdeklődését annak köszönhettem, hogy tudta: mialatt ő göcseji és hetési nagy személynév-monográfiáján dolgozott, én a kalotaszegi magyar személynévanyag tanulmányozásával foglalkozom, így párhuzamosan egy nyugati és egy keleti nagyobb tájegység személynév kutatása között teremtődött kapcsolat. Szakmai és családi kapcsolattartásunk a továbbiakban is folytatódott, sőt elmélyült (közös balatoni és erdélyi kirándulásokon is). Később a mi áttelepülésünk és a Miskolci Egyetemre kerülésünk idején számtalanszor hívtuk, látogassanak meg minket Miskolcon, de elfoglaltságai miatt erre nem került sor mindaddig, míg egyszer váratlanul nem telefonált, hogy vonaton ül Miskolc felé. Nagy örömünkre azonban az derült ki, hogy Budapestről, ahol egyetemi előadásokat tartott, hazafele menet eltévesztette a vonatokat, és egy olyan intercittyre ült, amely meg sem állt Miskolcig. Így láthatuk végül vendégül a mi kedves barátunkat.

Korábbi életéről személyesen tőle, illetve a szakirodalomból szerezhettünk tudomást. Korán árvaságra jutván nagyszülei nevelték egy Tolna megyei kisközségben, Gyulajon. Itt fejlődött ki benne a népelet, a népnyelv szeretete, amely egész munkásságát áthatotta. A gimnázium (Kaposvár, Dombóvár) elvégzése után a Szegedi Egyetem magyar szakára iratkozott be, ahol Nyíri Antal a nyelvjáráskutatás iránti, Rácz Endre pedig a névtani érdeklődést keltette fel benne. Diákköri dolgozatként írta meg szülőfaluja, Gyulaj nyelvjárásáról szóló munkáját, amelyet szakdolgozattá is fejlesztett. Az egyetem elvégzése után

¹ Megjelent a Batthyány Lajos Gimnázium 2014/2015-ös évkönyvében, ill. különnyomataként.

feleségével, Domján Júliával – aki mindvégig segítője, a névadatok rendezésében már-már munkatársa volt haláláig – Nagykanizsára helyezték gimnáziumi tanárnak. E várossal olyan szoros kapcsolatba került az évek során, hogy később egyetemi katedrák kedvéért sem hagyta el. A város és a megye is támogatta tudományos munkájában, elismerésül később a város díszpolgárává is választották. 1960-ban Gyulaj személyneveiből doktorált.

A névtant elutasító politikai légkör enyhülése tette lehetővé, hogy az 1960-as évek elejétől felmerüljön a jelenkori földrajzi nevek országos méretű felmérése helyszíni gyűjtés alapján. Ennek megvalósítására Ördög Ferenc reagált legkorábban: kérdőívet szerkesztett a gyűjtésre és közzétételre, és hamarosan közzétette VÉGH JÓZSEF és PAPP LÁSZLÓ bevonásával az első nagyméretű földrajzinév-gyűjteményt Zala megye földrajzi nevei címen (1964). E mű rendkívüli sikere elindította és országos programmá fejlesztette a megyék és járások sorának földrajzinév-gyűjteményeit, amelyeknek fő irányítója – Végh József nyugdíjba vonulása után – Ördög Ferenc lett. Szervező, szerkesztő és tanácsadó munkájának köszönhetően valósult meg a Somogy, Tolna, Vas, Baranya, Komárom és Veszprém megyében, valamint további megyék több járásában összegyűjtött földrajzi nevek közzététele, ami összességében az ország legalább felére terjedt ki. Számos elméleti jellegű tanulmány is született Ördög Ferenc tollán a földrajzi nevek széles körű tanulmányozásából. Közülük itt most csak a Zala megye helységneveinek motivációk és nyelvi eszközök szerinti vizsgálatát emeljük ki, mely más kutatókat is megihletett több más megyében.

Ez az önmagában már életmű értékű tevékenység azonban a személynevek vizsgálatában is nagyon jelentős eredményekkel párosult. A személynévtani tájmonográfia, a magyar személynévkincs átfogó felméréséhez nélkülözhetetlen alaplínia elindítója az 1973-ban megjelent Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén című munkája, az első magyar leíró személynév-monográfia volt. E műben Ördög 82 helység több mint 40 ezer lakosa teljes személynévállományának egy időben való felmérését végezte el az írásbeli és szóbeli nyelvhasználat vonatkozásában egyaránt, a tudománynak és a helyi közigazgatásnak az összefogása révén. E hatalmas anyag feldolgozására alkalmas módszernek Ördög a statisztikát és a nyelv földrajzot nevezte meg. Minthogy pedig a mű minden későbbi hasonló leírás iránytűjévé vált, szerkezeti és módszerbeli megoldásai legalább ugyanolyan figyelmet érdemelnek, mint konkrét eredményei: a vizsgált tájegység rendszerbeli és névhasználati sajátosságainak részletes és elmélyült bemutatása. Fő kategóriává az írásbeli és szóbeli, az utóbbiak közt pedig a szólító- és említőnevek típusait tette meg, tehát a vizsgálat fókuszába a nevek funkcionálási körét emelte. Ennek előtérbe állítása igen jelentős előrelépés volt a leíró magyar névkutatásban. Emellett olyan jelenségeket is megláttatott, amelyek a kisebb névanyaggal dolgozó kutatók előtt rejtve maradtak, mint például a névadási indíték, a nyelvi eszköz és az öröklődési hányados összefüggései stb. A stilisztikai szempontnak a ragadványnevek elemzésébe való bekapcsolásával az eddiginél behatóbb és elmélyíthetőbb vizsgálati módot kezdeményezett. Ördög Ferenc e művét azóta is a magyar személynév-kutatás legjelentősebb eredményei között tartjuk számon.

A következő évtizedekben a történeti személynevek monumentális forrásmunkáján, a Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771) című négykötetes művén dolgozott (1991–1998). Amint ő maga írja: „a nyomdai munkálatokkal együtt 22 évig (1976–1998) tartott e vállalkozás, melynek eredményeként 309 településről 789 összeírásból 190-200 ezer név gyűlt össze” (NÉ. 33: 258). Az első két kötet a névtárat foglalja magában, a településenként készült összeírások ebben az elrendezésben követik egymást, majd az ugyanarról a településről különböző időpontokban készült

összeírások időrendben sorakoznak egymás után. Ezekben az életkor, a társadalmi helyzet, a felekezet feltüntetésével házanként, családonként és személyenként név szerint szerepel a teljes akkori lakosság. „Következésképpen párját ritkító forrás állt össze a 18. századból” (NÉ. 33: 258). A harmadik kötet tartalmazza a forrásokat, a negyedik kötet pedig a hatalmas adatanyagot rendszerező, illetve felhasználását lehetővé tevő öt mutatót (családnevek, keresztnévek, helynevek, szentek és ünnepek mutatója, szó- és tárgymutató). HAJDÚ MIHÁLY így méltatja e művet: „Önmagában is életmű lehetne [...] kimeríthetetlen forrása a névtannak, nyelv- és nyelvjárástörténetnek, művelődéstörténetnek” (NÉ. 25: 10). E hatalmas anyag vizsgálatával Ördög Ferenc több résztanulmányában foglalkozott, s összegző képet nyújtott róla tézises akadémiai doktori értekezésében is (l. NÉ. 33: 258–260).

A hely- és személynevek mellett egyéb neveket is úttörő módon vizsgált: templom-, mellékoltár- és kápolnatitulusok, céhpatrónusok, harangnevek, patikanevek anyagát. Idézzük ismét magát Ördög Ferencet: „mai és történeti személynév-vizsgálataimból, továbbá az egyéb nevek vizsgálatából látható a komplexitásra törekvés, azaz a motivációnak és a névadás leíró és stílusesszközeinek a következetes elkülönítése – a funkció, a névszerkezet, a névöröklés, a névhangulat feltárása, illetőleg egymással való összefüggéseinek a megvilágítása” (NÉ. 33: 261).

Mindeközben még arra is teltett munkaerejéből, hogy összeállítson „tíz év aprómunkájával” egy régóta hiányolt névmutatót CSÁNKI DEZSŐ Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában című művéből. A Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához (Bp., 2002) „összesítő (nyelvtörténeti) helynévtárnak is tekinthető” – írta Ördög Ferenc a kötet bevezetőjében. E mutató eligazítja a kutatót, hogy valamely helység-név szerepel-e CSÁNKI művében, és ha igen, milyen alakban, illetve hogy hol és hány van az adott helységből. Mindehhez ma már elég e mutatót fellapozni.

A névkutatásban elért kimagasló eredményeiért Ördög Ferencet Csúry- és Pais-díjjal is jutalmazták.

Végül, de nem utolsósorban szót kell még ejtenünk pedagógiai, oktató, valamint ismeretterjesztő tevékenységéről is. Már gimnáziumi tanár korában elindította népnyelvkutató szakkörét, melyben diákok nemzedékeit vont be földrajzi és személynevek helyszíni gyűjtésébe, a paraszti gazdálkodás szakszókincsének, adattárak névadatainak feltárásába stb. Ezekről Ördög több közleményében is beszámolt. Egészen nyugdíjba vonulásáig több mint harminc éven keresztül működött ez az országos hírűvé vált szakkör. Egyetemi oktatói tevékenysége során a Pécsi Tanárképző Főiskola, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar nyelvészeti tanszékein tartott kurzusokat a hely- és személynevek vizsgálatáról. Felsorolhatatlanul sok ismertetése, recenziója, előadása sorából itt csak azt emeljük ki, hogy több évtizeden át tájékoztatott az Onoma című nemzetközi folyóiratban a magyar névtani szakirodalom eredményeiről.

A magyar névkutatók Ördög Ferenc nevét és műveit mindig számon fogják tartani, személyes ismerősei és jó barátai pedig felejtethetetlen egyéniségére is emlékezni fognak.

B. GERGELY PIROSKA
Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

1. Kérjük szerzőinket, hogy a **Névtani Értesítőbe** szánt írásait **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc(x) formátumban juttassák el szerkesztőségünknek. Tanulmányaikhoz rövid, 10-15 soros magyar nyelvű **tartalmi összefoglalót** is illesszenek (az angol nyelvű absztrakt számára). A cikk végén, a szerzői nevet követően tüntessék fel **intézményüket** (affiliáció), illetve működési helyüket és nyilvános (hivatalos) ímécímüket (ezeket a folyóiratban közölni fogjuk). A további kapcsolattartás megkönnyítésére, kérjük, adják meg mellékelten további **elérhetőségüket** (postai és használatos ímécím, telefonszám; ezeket természetesen nem tesszük nyilvánossá).

A beérkezett tanulmányok két-két lektor által végzett, mindkét irányban anonim lektorálási folyamaton mennek keresztül. A kéziratok megjelentetésében a lektoráltatás, a lektori megjegyzéseket figyelembe vevő szerzői átdolgozás, valamint a szerkesztési munkák időigényével is számolni kell.

Folyóiratunk **egységes arculatának** érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott szerkesztési elveket. A kéziratok elkészítéséhez ajánljuk a folyóirathoz készült sablonfájl használatát, illetve kérjük az (ebben a tájékoztatóban is) alkalmazott laptükör és egyéb **beállítások használatát**. Szerkesztési kérdésekben mintaként használhatjuk folyóiratunk **legújabb** számát is.

2. A tanulmányok (és a táblázatok, ábrák) szövegében Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, amelyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk).

A szövegben alkalmazandó **kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Pentelé*-ből, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI szerk., GYÖRFFY-nél stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk.

A **mondanivaló tagolásának** alapvető eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1., 2., 3.** stb. A főbb szakaszokat emellett megelőző (12 pontos) térköz választja el egymástól. A további tagolás eszközeként – megfelelő mértékkel –

alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2., 1.2.1., 1.2.2.** stb. Ezeket az eszközöket (bekezdés)címekkel is kombinálhatjuk, melyeket félkövérrel szedünk. (Az egyes szakaszokon belül, névtani rendszerezések közreadásában használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek.) – A tagolásban, a címek alkalmazásában is következetes, koherens rendszert alkalmazunk.

A **táblázatok** és **ábrák** szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is. A táblázatokat, ábrákat külön-külön sorszámozzuk, s címüket a táblázat, ábra fölött közöljük. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és **lábjegyzeteket** is csak mérsékelten használjunk. A kézirat elkészítésére vonatkozó általános megjegyzéseket (pl. pályázati támogatás megnevezése) a címhez bekezdéssel és * jellel illesztett lábjegyzetben, a további lábjegyzeteket bekezdéssel és arab indexszámozással közöljük. – A szöveg (és a táblázatok, ábrák) megformálásában általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

Itt utalunk **továbbá** néhány további, a kéziratok megszerkesztésére, formázására vonatkozó eljárásra. – A legfontosabb rövidítések közül a *lásd* és a *például* folyó szövegben kiírva, hivatkozások vagy nyelvi példák előtt rövidítve (*l.*, *pl.*) szerepel. – A folyóiratban arab számokat használunk az évszázadok, továbbá az évfolyamok és a többkötetes munkák jelölésére, kivéve, ha a római szám megkülönböztető szerepű (vö. TNyt. II/1–2.). – Többszörös zárójelet lehetőség szerint nem használunk; ha elkerülhetetlen, a sorrendjük: ([...]). Az idézőjelek sorrendje: „»...«”. – Az itt nem tárgyalt tartalmi, szerkesztési, helyesírási kérdésekben a szakmai publikálás általános elvei a mérvadóak.

3. A felhasznált irodalomra szövegekben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű (kötet, cikk) esetén: (HAJDÚ 1999) vagy (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–13). Többkötetes műnél: (Gy. 1: 37–159) vagy (B. GERGELY–HAJDÚ szerk. 1997. 1: 5–9). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó műnél: (BENKŐ 1997a) vagy (BENKŐ 1997b: 62). Meg-
egyező családnév esetén: (TÓTH E. 2000) és (TÓTH V. 2002). – Több hivatkozás esetén pontosvesszővel, egy szerző művei közt vesszővel: (BÁRCZI 1951, 1953; PAIS 1959).

A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt és bevezetett **rövidítések** használhatók, illetve használandók (TESz., Gy. 4: 290 stb.), és ezek az irodalomjegyzékben mind feloldandók (erről l. még később). A rövidítések alkalmazandó formáira a Magyar Nyelv folyóirat rövidítésjegyzékét tekintjük mérvadónak (elérhető: <http://www.c3.hu/~magyarnyelv>).

A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelek és kurziválás nélkül (a Magyar utónévkönyv című munkában, Magyar Nyelv-beli stb.) közöljük.

4. A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmánykötetben, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére.

Az egyes szakirodalmi tételek bibliográfiai **sorrendjét** a betűrend, azonos szerző munkáin belül az időrend határozza meg. A szövegben hivatkozott **rövidítéseket** is betűrend szerint soroljuk be. A rövidítések feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

BM ÁFI = *Belügyminisztérium Állampolgársági Főosztály Irattára.*

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Első helyen a **szerző(k)** teljes **neve** áll (tehát a keresztnévet is kiírjuk), a teljes név kiskapitálissal. Külföldi szerző (ill. magyar szerző idegen nyelvű műve) esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Több szerző (szerkesztő) esetén a személyneveket (szóközök közé vett) nagyköötőjellel kapcsoljuk. Pl.:

HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közszoí elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.

HAUSNER, ISOLDE – PABST, CHRISTIANE M. – SCHRANZ, ERWIN Hrsg. 2011. *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch*. Burgenländisch-hianzische Gesellschaft, Oberschützen.

A szerző(k) nevét követi a **megjelenés éve**. A szerzői név és az évszám közt nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több tétel esetén az évszámot – mint a hivatkozásoknál – a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Egy mű első és későbbi kiadását – ha ez különösen indokolt – a két évszám / jellel összekapcsolt megadásával tüntethetjük fel. – A megjelenés évét követi a lehetőleg **teljes cím**, amelyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között is pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–154.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62–70.

ÖRDÖG FERENC 1981/2008. Zala megye helységneveinek rendszere. In: ÖRDÖG FERENC, *Válogatott tanulmányok*. Szerk. KISS JENŐ. Czupi Kiadó, Nagykanizsa. 43–52.

A különböző típusú szakirodalmi tételeket a következőképpen írjuk le.

Folyóiratban megjelent tanulmány esetében a cikk címét követően a folyóirat, periodika nevét adjuk meg (dőlt betűvel). Az évfolyamot, kötetszámat is jelöljük (normál betűtípussal). Az évfolyamon belüli kötetszámat csak az éven belül nem folyamatos lapozásos periódikáknál tüntetjük fel, az évfolyamhoz / jellel kapcsolva. Pl.:

GASQUE, THOMAS J. 2010. The American Name Society and International Onomastics. *Onoma* 45: 87–106.

KÁLMÁN BÉLA 1986. Átvétel, fordítás, új név. *Névtani Értesítő* 11: 48–53.

LADÓ JÁNOS 1988. Látszat a családnevekben. *Édes Anyanyelvünk* 9/2: 11.

Önálló kötetek esetében lehetőleg a teljes címet közöljük. Sorozatban megjelent kiadványoknál a kötet (dőlt betűs) címe után (immár normál betűtípussal) a sorozat címét és a kiadvány sorszámát is megadjuk. Végezetül közöljük a kiadó nevét, majd attól vesszővel elválasztva a megjelenés helyét. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. 1997. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc.

TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest. Kézirat.

Tanulmánykötetben, konferenciakötetben megjelent írás esetében a tanulmány címét követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét (kiskapitálissal), a kötet címét (dőlt betűvel), esetleges sorozatcímét és -számát, majd a kiadót és a kiadás helyét adjuk meg. Pl.:

BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–301.

SCHMUCK, MIRIAM – DRÄGER, KATHRIN 2008. The German Surname Atlas Project – Computer-Based German Surname Geography. In: AHRENS, WOLFGANG – EMBLETON, SHEILA – LAPIERRE, ANDRÉ eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada.* York University, Toronto. 319–336.

A csak **interneten** elérhető munkákra történő hivatkozásokat lehetőség szerint a fentebbi típusokhoz igazítjuk, megadva az internetes elérés helyét (normál betűtípussal: a hipervivatkozás formátumának törlésével,) és a letöltés dátumát (kerek zárójelben). Pl.:

BÍRÓ FERENC 2009. Fercsik Erzsébet – Raáts Judit: Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek. *Anyanyelv-pedagógia* 2009/4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=215> (2014. 07. 27.)

FEJES LÁSZLÓ 2014. Miért nem írunk családnevekről? *Nyelv és Tudomány.* <http://www.nyest.hu/hirek/miert-nem-irunk-csaladnevekről> (2014. 07. 27.)

Kivételesen (rövid recenzió, personalia és csupán néhány szakirodalmi hivatkozás esetén) a hivatkozott munkák minden bibliográfiai adatát megadhatjuk a szövegben (BENKŐ LORÁND, Üver. Erdélyi Múzeum 1944. 49: 133–134; HAJDÚ MIHÁLY, Családnevek enciklopédiája. Tinta Kiadó, Budapest, 2010) is, külön irodalomjegyzék nélkül.

5. A Névtani Értesítő megjelenő számait a hagyományos megjelentetés mellett **elektronikus formában**, szabad hozzáférésű (Open Access) formában is közzétesszük az ELTE repozitóriumában (<https://edit.elte.hu>). A dokumentumok elektronikus formában szabadon elmenthetők, másolhatók; változtatások nélkül, a forrásra való hivatkozással használhatók. Az alkalmazás kereskedelmi célokat nem szolgálhat, az kizárólag saját célokra történő felhasználásra értendő. A szerzői és egyéb jogok a kiadót és a szerzőt illetik. Minden más terjesztési és felhasználási forma esetében az 1999. évi LXXVI. szerzői jogról szóló törvény és az ahhoz kapcsolódó jogszabályok az irányadók. A periodika elektronikus változatára a CC BY-NC-ND (Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivatives) licenc feltételei érvényesek. A folyóirat kiadói a szerzőknek korlátozás nélkül lehetővé teszik, hogy cikkeiknek a szerkesztőség által elfogadott, akár a javításokat is tartalmazó, de nem végleges kéziratait (ún. pre-print verzióit) közzétegyék. A jog magában foglalja a kézirat szabad közzétételét ímélen, a szerző vagy intézménye honlapján, illetve a szerző intézményének, egyetemének zárt vagy korlátozás nélkül elérhető repozitóriumában, illetőleg egyéb nonprofit szervereken. Amikor a szerző ily módon terjeszti művét, figyelmeztetnie kell olvasóit, hogy a szóban forgó kézirat nem a mű végső, kiadott változata. Ha a cikk végső változata már megjelent, javasoljuk és engedélyezzük a szerzőnek ezt (az ún. post-print) változatot közzétenni. Ebben az esetben meg kell adnia a folyóiratban való megjelenés pontos helyét, adatait is.

A szerző kéziratának benyújtásakor ezen irányelveket automatikusan elfogadja.

Számunk szerzői

Rövidítések: BTK = Bölcsészettudományi Kar, DE = Debreceni Egyetem, egy. = egyetemi, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, f. = főiskolai, KRE = Károli Gáspár Református Egyetem, MTA = Magyar Tudományos Akadémia, nyug. = nyugalmazott, PE = Pannon Egyetem, SZTE = Szegedi Tudományegyetem, tud. = tudományos.

Antal Gergely, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: antal.gmarton@gmail.com — Bagyinszki Szilvia, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: bagyinszki.szilvia@gmail.com — Balla Nóra, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: nballa92@gmail.com — Dr. Baski Imre, nyug. tud. főmunkatárs, MTA–ELTE Közép-ázsiai Kutatócsoport, Budapest, e-mail: imrebaski@gmail.com — Dr. Bauko János, egy. adjunktus, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: jbauko@ukf.sk — Dr. Harald Bichlmeier, tud. munkatárs, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg Germanistisches Institut, Halle (Németország), e-mail: harald.bichlmeier@germanistik.uni-halle.de — Dr. Bölcskei Andrea, egy. docens, KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, e-mail: bolcskei.andrea@kre.hu — Dr. Ditrói Eszter, tud. munkatárs, MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, Debrecen, e-mail: eszter.ditroi@gmail.com — Dr. Fábián Zsuzsanna, egy. tanár, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, e-mail: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu — Dr. Farkas Tamás, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: farkas.tamas@btk.elte.hu — Dr. N. Fodor János, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: nfodor.janos@btk.elte.hu — Földesi Eszter, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: eszter0foldesi@gmail.com — Dr. Gercsák Gábor, egy. docens, ELTE Informatikai Kar Térkép-tudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, e-mail: gercsak@map.elte.hu — Dr. B. Gergely Piroska, professor emeritus, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Miskolc, e-mail: bengerpiroska@t-online.hu — Dr. Györffy Erzsébet, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: gyorffy.erzsebet@arts.unideb.hu — Halász Eszter, egy. hallgató, KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, e-mail: halasz.eszter93@gmail.com — Harangozó Réka Anna, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: harangozoreka@gmail.com — Dr. Hoffmann István, egy. tanár, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: hoffmann@mnytud.arts.unideb.hu — Horváth Brigitta, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: h.horvath.brigitta@gmail.com — Horváth László, könyvtáros, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, e-mail: hlac5995@gmail.com — Imreh Réka,

doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: imrehreeka@gmail.com — Kaposi Diána, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: kaposi.diana@gmail.com — Dr. Kiss Magdaléna, tanár, Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium, Budapest, e-mail: kiss.magdalena@lonyayrefi.hu — Kocsár Lilla, fiókigazgató, Business Team Translations, Budapest, e-mail: lilla.kocsar@gmail.com — Dr. Kovács Éva, tud. munkatárs, MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, Debrecen, e-mail: kovacseva84@gmail.com — Dr. Kozma Judit, tud. segédmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet Szótári Osztály, Budapest, e-mail: kozma.judit@nytud.mta.hu — Krizsai Fruzsina, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: f.krizsai@gmail.com — Dr. Laczkó Krisztina, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, e-mail: laczko.krisztina@btk.elte.hu — Mikešy Gábor, vezető főtanácsos, Földmérési és Távérzékelési Intézet Térinformatikai Igazgatóság, Térinformatikai Osztály, Budapest, e-mail: mikesy.gabor@fomi.hu — Németh Dániel, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: nemeth.sz.daniel@gmail.com — Páji Gréta, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, Budapest, e-mail: gretapalyi@gmail.com — Dr. Pomozi Péter, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Finnugor Tanszék, Budapest, e-mail: peterpomozi@gmail.com — Dr. Rácz Anita, egy. docens, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: ranita@mnytud.arts.unideb.hu — Dr. Schirm Anita, egy. adjunktus, SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, e-mail: schirm-anita@gmail.com — Dr. Sebestyén Zsolt, f. adjunktus, Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Intézeti Tanszék, Nyíregyháza, e-mail: sebestyen1977@gmail.com — Simon Judit, egy. hallgató, KRE BTK Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, e-mail: callmejudit@gmail.com — Dr. Slíz Mariann, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: sliz.marianna@btk.elte.hu — Szabó Panna, informatikus könyvtáros, ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest; doktorjelölt, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, e-mail: szabo.panna@lib.elte.hu — Dr. Szentgyörgyi Rudolf, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: szentgyorgyi.rudolf@btk.elte.hu — Dr. Szilágyi-Kósa Anikó, egy. docens, PE Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Germanisztikai és Fordítástudományi Intézet, Veszprém, e-mail: szilagyikosa@gmail.com — Dr. Tóth László, tanár, Keresztelő Szent János Iskolaközpont, Zsámbék, e-mail: tolacz@gmail.com — Dr. Török Katalin, egy. adjunktus, Varsói Tudományegyetem Modern Filológiai Kar, Magyar Filológiai Tanszék, Varsó (Lengyelország), e-mail: katalin.torok@uw.edu.pl — Dr. Török Tamás, egy. adjunktus, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom (Komárno, Szlovákia), e-mail: torokt@ujs.sk — Tücsök Dorottya, tud. segédmunkatárs, MTA Nyelvtudományi Intézet Többsnyelvűségi Kutatóközpont, Budapest, e-mail: tucsokdorottya@gmail.com — Dr. Vargha Fruzsina Sára, tud. munkatárs, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: vargha.fruzsina@btk.elte.hu

CONTENTS

ARTICLES

SZENTGYÖRGYI, RUDOLF: Personal names in the Foundation Deed of Tihany Abbey. Part 3: Relations between personal names and place names	9
N. FODOR, JÁNOS: The geography of historical personal names as a research area of geolinguistics. Part 2: Name geographic methods in dialectology	19
FARKAS, TAMÁS: Contrastive typological-statistical analysis of the Hungarian family name stock	33
SLÍZ, MARIANN: Occupational names in the system of Hungarian family names. Outcomes of a typological analysis of historical names	53
SCHIRM, ANITA: Comments on language users' knowledge about family names	67
HORVÁTH, LÁSZLÓ: First names of female servants in a Józsefváros (Josefstadt) apartment building in the 19th–20th centuries	79
PÁJI, GRÉTA: Name giving tendencies and strategies in short stories by Dezső Kosztolányi	85
MIKESY, GÁBOR: Geographical names in public administration	101
DITRÓI, ESZTER – VARGHA, FRUZSINA SÁRA: Comparing similarity matrices of dialect and name geography data of settlements in Vas and Zala Counties	113
BICHLMEIER, HARALD: Comments on the oldest layer of Pannonian river-names. Part 1: <i>Sáva/Száva/Save</i>	131
KOVÁCS, ÉVA: The Foundation Deed of Százd Abbey as a source for historical linguistics and onomastics	143
SEBESTYÉN, ZSOLT: Names for mountains and settlements in the Upper Tisza region	157
TÖRÖK, KATALIN: Place and personal names in the names of dishes on Hungarian gastronomy blogs and recipes on the Internet	171

ONOMASTICS AND EVENTS

LACZKÓ, KRISZTINA: Changes in the orthography of Hungarian proper names as required by the 12th edition of the Rules and Dictionary of Hungarian Orthography	181
POMOZI, PÉTER – FÖLDESI, ESZTER: The name management in the mirror of the Estonian LPP-model	193
HOFFMANN, ISTVÁN: Winner of the 2016 Lajos Kiss Prize: Dr Rita Póczos	209
RÁCZ, ANITA: Ethnonyms in old Hungarian settlement names. Summary of a habilitation dissertation	211
PhD theses on Onomastics defended in 2015: KISS, MAGDALÉNA: A Körösmente folyóvízneveinek névrendszertani vizsgálata [Name taxonomic analysis of the Körös Rivers Basin]; TÓTH, LÁSZLÓ: Elméleti és módszertani lehetőségek az irodalmi onomasztikában. Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben (Különös tekintettel Hollóidő című regényére) [Theory and methodology in literary onomastics. Proper names in István Szilágyi's novels (in particular in Hollóidő /Time of ravens/)]; DITRÓI, ESZTER: Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben [A model	

based study of toponym systems. A statistical approach to the comparative analysis of toponym patterns]	217
---	-----

BOOK REVIEWS

BÖLCSKEI, ANDREA: Tamás Farkas – Mariann Slíz eds.: Magyar névkutatás a 21. század elején [Hungarian onomastics at the beginning of the 21st century]	229
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Enzo Caffarelli ed.: Nomi italiani nel mondo. Studi internazionali per i 20 anni della »Rivista Italiana di Onomastica«. Italian Names in the World. International Studies for the 20 Years of »Rivista Italiana di Onomastica«	233
KOCSÁR, LILLA: Paula Sjöblom – Terhi Ainiala – Ulla Hakala eds.: Names in the Economy: Cultural Prospects	237
KRIZSAI, FRUZSINA: Oliviu Felecan – Daiana Felecan eds.: Unconventional Anthroponyms. Formal Patterns and Discursive Functions	240
GYÖRFFY, ERZSÉBET: János Bauko: Bevezetés a szocioonomasztikába. Oktatási segédlet [Introduction to socio-onomastics. A teaching aid booklet]	242
BAUKO, JÁNOS: On two onomastic books from Slovakia (Milan Majtán: Naše priezviská [Slovakian family names]; Jaromír Krško: Úvod do toponomastiky [Introduction to place name research])	247
SZENTGYÖRGYI, RUDOLF: Éva Kovács: A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás [The Tihany land survey as an onomastic source]	249
TÖRÖK, TAMÁS: Barbara Bába ed.: Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei [The place names of Hajdú-Bihar County. Vol. 1. Place names in Hajdúböszörmény and Hajdúhadház districts]	253
SEBESTYÉN, ZSOLT: B. B. Лучик: Етимологічний словник топонімів України [Etymological dictionary of place names in the Ukraine]	255
TÜCSÖK, DOROTTYA: Manfred Niemeyer Hrsg.: Deutsches Ortsnamenbuch [Book of German Place Names]	257
HALÁSZ, ESZTER – SIMON, JUDIT: On the first four volumes of an international series of books on toponomastics (Peter Jordan – Hubert Bergmann – Caroline Burgess – Catherine Cheetham eds.: Trends in Exonym Use; Peter Jordan – Ferjan Ormeling eds.: Toponyms in Cartography; Peter Jordan – Paul Woodman eds.: The Quest for Definitions; Peter Jordan – Paul Woodman eds.: Confirmation of the Definitions)	259
GERCSÁK, GÁBOR: Péter Takács: A rózsza neve: Magyar Köztársaság. Az államok nevééről és a magyar állam átnevezéséről [The name of the rose: Hungarian Republic. On names of states and on the changes of names for Hungary]	264
SZABÓ, PANNA: The British 19th Century Surname Atlas	266
SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Ferenc Vörös: Kis magyar családnévátlasz [Little Hungarian surname atlas]	269
BAGYINSZKI, SZILVIA: Ferenc Vörös: Fejezetek a 18. század eleji Magyar Királyság névföldrajzából [Chapters from the name geography of the early 18th-century Kingdom of Hungary]	271
HARANGOZÓ, RÉKA ANNA: Ferenc Vörös – Katalin Misad eds.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok [From geolinguistics to name geography V. Interethnic relations]	274

KAPOSI, DIÁNA: Ferenc Vörös ed.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz [From geolinguistics to name geography VI. Geolinguistics without boundaries]	277
KOZMA, JUDIT: Peter Gilles – Cristian Kollmann – Claire Muller Hrsg.: Familien-namen zwischen Maas und Rhein [Family names between the Maas and the Rhine]	280
KOZMA, JUDIT: Axel Linsberger: Wiener Personennamen. Ruf-, Bei- und Familien-namen des 15. Jahrhunderts aus Wiener Quellen [Viennese personal names. 15th-century individual names, bynames and family names from Viennese sources]	282
BASKI, IMRE: Edwin D. Lawson – Richard F. Sheil – Zinaida S. Zavyalova / Едвин Д. Лоусон – Ричард Ф. Шейл – Зинаида С. Завьялова: Tatar First Names from West Siberia: An English and Russian Dictionary with Native-Speaker Pronunciation CD / Имена татар Западной Сибири: Словарь на английском и русском языках. В комплекте CD с записью произношения имен	286
PÁJL, GRÉTA: Zoltán Németh: Álnév és maszk [Pseudonyms and masks]	289
HORVÁTH, BRIGITTA: On two Festschrifts containing onomastic papers (János Báth M. – Csanád Bodó – Zsuzsanna Kocsis eds.: A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére [Dimensions of language. Festschrift in honour of Dezső Juhász]; Gyula Kalcsó ed.: Tanulmányok a magyar nyelvről. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XLII. Sectio Linguistica Hungarica [Papers on the Hungarian language])	291
Publications on Hungarian onomastics received in 2016	296
REVIEWS ON PERIODICALS	
IMREH, RÉKA: Helynévtörténeti Tanulmányok 11 (2015)	297
BALLA, NÓRA: Onoma 47 (2012)	299
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 21 (2015)	302
BÖLCSKEI, ANDREA: Nomina 37 (2014)	306
NÉMETH, DÁNIEL: Onomastica 59 (2015)	307
ANTAL, GERGELY: Вопросы Ономастики 18–19 (2015)	309
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Studia anthroponymica Scandinavica 33 (2015)	311
GYÖRFFY, ERZSÉBET: Ortnamssällskapet i Uppsala Årsskrift (2015)	313
IN MEMORIAM	
B. GERGELY, PIROSKA: Ferenc Ördög (1933–2016)	317
INFORMATION	
To our authors	321
Contributors of this issue	325
CONTENTS	327

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Peer-reviewed onomastic journal of the Society of Hungarian Linguistics
and the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of
Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest

Editor-in-chief: TAMÁS FARKAS (ELTE)

Editor: MARIANN SLÍZ (ELTE)

Editorial Board:

JÁNOS BAUKO (UKF), ANDREA BÖLCSKEI (KRE), ZSUZSANNA FÁBIÁN (ELTE),
KÁROLY GERSTNER (MTA), ATTILA HEGEDŰS (PPKE), ISTVÁN HOFFMANN (DE),
DEZSŐ JUHÁSZ (ELTE), KRISZTINA LACZKÓ (ELTE), VALÉRIA TÓTH (DE)

Address of the Editorial Office:

Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies, ELTE BTK
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telephone: (+36-1) 411-6500/5353
Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary – E-mail: nevert@btk.elte.hu

Available online: <http://nevert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (print) – ISSN 2064-7484 (online)

No. 38

Budapest, 2016

Supported by

MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó
Bizottsága

ELTE BTK HÖK

